

౧౭౦-1178, ౧౭౫-1208, ౧౮౦-1248, ౧౮౩-1280, ౧౮౪-1298,
 ౧౮౬-1807, ౧౮౭-1819, ౧౯౧-1857, ౧౯౭-1408, ౨౦౦-1482,
 ౨౦౬-1505, ౨౧౪-1555, ౨౨౩-1686, ౨౨౬-1650, ౨౩౦-1681,
 ౨౩౨-1718, ౨౩౭-1756, ౨౪౦-1781, ౨౪౨-1786, ౨౫౪-1890,
 ౨౬౨-1989, ౨౬౭-1968, ౨౬౯-1979, ౨౭౫-2081, ౨౭౯-2041,
 ౨౭౯-2068, ౨౮౬-2119, ౨౮౮-2112, ౨౯౦-2152, ౨౯౧-2154,
 ౨౯౫-2196, ౨౯౭-2205, ౨౯౮-2209, ౩౦౯-2808, ౩౧౨-2886,
 ౩౧౪-2400.

త్రమాత్రమునకుంగూడ నవకాశముచాలనివారు విషయసం
 హాదికమును, ఈక్రిందిపుటలలోని పూర్వోక్తవిషయములను మాత్ర
 నియుం గండురుగాక.

౭, ౮౫, ౫౦, ౮౬, ౧౨౯, ౧౪౪, ౧౪౬, ౧౬౬, ౧౬౮,
 ౧౮౬, ౨౦౬, ౨౩౦, ౨౩౨, ౨౪౦, ౨౪౨, ౨౬౨, ౨౭౯,
 ౨౯౦, ౨౯౮, ౩౧౪.

మదరాసు,
 సెంబరు, 1898.

వేదము వేంకటరాయ శాస్త్రి,

ఆంధ్ర ప్రసన్నరాఘవ విమర్శము.

ప్రథమాంకము.

౧ - పుట.

4576

1. జ్యోయస్.—ప్రా. 2. ఎంతో వేడక—య.

[9] జ్యోయస్ శోభనరోజకోరకరుచుల్ వద్దాక్షునల్నేతులన్
9 వ్రాయున్న లవ్వు మొగంబులందు నెవిమేల్వాల్విట్టి వాల్గింటిచ
స్థాయింజెక్కిఁతులందుఁ బ్రతముల నెంతో వేడకను వ్యెత్తుగన్.

3. విద్రుమలతాశ్రీకాంగుళిశ్రీ ౯—‘శ్రేణికముల్’ అని యమహన్నపుంస
ముగా నుండవలయును; ఇది బహువ్రూపమాసము, ‘నల్నేతు’ లకు విశేషణము;
‘వగడపుండీరగలశోభవంటిశోభగల వ్రేకులవరుసలుకలవి’ అని యర్థము. ‘వి...
త్’ అనునది కర్మధారయమేగాని బహువ్రీహి గాదనియు, చేతులకు విశేషణముగా
వనియు, ‘అంగుళిశ్రేణులు శ్రేయముచేయును చేతులును శ్రేయముచేయును’ అని
యన్వయమనియు ఇప్పు డొకవాదమునకుఁ దొడంగుదురేమో? ఆవక్షమున, ఉత్త
రార్థమందు పత్త్రములను వ్రాయునవిగా నుపన్యసించబడిన వేవో అవియేగదా యీ
పూర్వార్థమున శ్రేయముచేయునవి గావలయును. అవి, ఎవి అనుయత్తచ్ఛబ్దా
ర్థక ప్రయోగముచేత నట్టియైక్యము ఏర్పడుచున్నది. ఆవ్రాయునవి వ్రేకులా
చేతులా? లేక ఉభయమా? ఉభయమనుపక్షము సరిగాదు, ఎట్లన, వ్రేళ్లు వేటుగా
వ్రాసి చేతులు వేటుగా వ్రాయవుగావున. మఱి, వ్రేకులేవ్రాయును చేతులువ్రాయ
వనుపక్షమున చేతులను చెప్పనేల? చేతులేయనుపక్షమున వ్రేకులను చెప్పనేల?
అవ్రాంతయందు చేతులును వ్యాపృతములైనవని వానినిచెప్పటయనుచో మోచేతు
లను చంకలను తదీయములను చెప్పనక్కఱలేదా? మఱియు, నల్నేతులన్ అన్న
శబ్దనే, నాలుగు అంగుళిశ్రేణికలు అని సంఖ్యను అచటనుంగూడ చెప్పవలదా? ఇన్ని
సోధములచే నీయన్వయము వనికిరాదు. మఱియు నిది మూలవిరుద్ధము.

ప్రా.=ప్రాసపూరణము, య.=యతిపూరణము, పా.=పాదపూరణము.

మూ.—చత్వారః ప్రళయస్తు విద్రుమలతారక్తాఙ్గుశ్రేణయః
 శ్రేయః శోణసరోజకోరకరుచస్తేశారణః పాణయః
 ఫాలే వృద్ధబువో లిఖన్తి యుగవ ద్యో ఘృణ్యవర్ణోవశో
 కస్తూరీమకరీః పయోధరయగే గణ్ధద్వయే చ శ్రీయః.

ఇటు మూలములో తచ్చబ్ధము ద్వితీయపాదమున “తే” అని పుల్లింగము నుండుటచేత పాణిశబ్దముతో మాత్రమే అన్వయించినదై, చేతులు మాత్రమే వ్రాచుటకు కర్తగా నిర్దేశింపబడినవనియు, అంగుళిశ్రేణులు తదీయసాధనముగా నిర్దేశింపబడినవనియు, విద్రు...శ్రేణయః అనునది పాణులకు విశేషణమనియు బహువ్రీహియనియు స్పష్టపడుచున్నది. అట్లుగాదన్న ‘తే’ అనుపదము పుల్లింగవ ‘అంగుళిశ్రేణయః’ అను స్త్రీలింగమునకు అన్వయింపవలయును; అనమాన లింతాదోషము కలుగును. మఱియు, ‘విద్రు...శ్రేణికర్’ అనుపదము బహువ్రీహియే చేతులకువిశేషణమే, ఈబహువ్రీహియొక్క స్త్రీలింగస్వారస్యముచేత చేతులం స్త్రీత్వమారోపితమైనది అని యొకస్వారస్యమును వాదించువక్షమున, ‘అవిద్వ’ ‘ఎవి’ యనుటకుమాటుగా ‘వారు’ ‘ఎవ్వరు’ అని స్త్రీవాచకములు ప్రయోగించుకొనియుండవలయు నని బోధింతుము. కావుననిటు లక్షణమేచెడి ప్రభుమవద్య ప్రభుమపాదమే కడమగ్రంథంపుసాధాగ్యమునకు, మీఁగాళ్లవాళునకు మొగమువోగూచకపదవిం బొందియున్నది. 4. జ్యోయ శ్శోణసరోజకోరకరుచుత్—జ్యోయస్ అనఁగా ముదురుది. కోరకమనఁగా మొగ్గ. పువ్వునఁగూడ లేతతనముం పట్టు యుచితమైయుండఁగా ముదురు మొగ్గయనుట సరిగాదు. మఱియు, జ్యోయస్—అనఁగా శ్రేష్ఠమనియు నర్థమే. ఈ విశేషణములేకున్నను, హరికరములు మంచియెట్టిదామర మొగ్గలవంటివి కావనియు, వనికిమాలిన యెట్టిదామర మొగ్గలవంటి వనియు, ఎవ్వరునుం దలంపరు. ఈ విశేషణముచేతనే అసందేహము పుట్టును. కాన ఈవిశేషణమువేయుట సరిగాదు. 5. పత్రములక్—దీనికిమూలము ‘కస్తూరీమకరీః’ తెలుఁగులో కస్తూరి వనికరాకటోయినది. 6. చెక్కిలంబు—మూలములో ‘గణ్ధద్వయే’ అని ద్వయశబ్ద మున్నది. ఇటు తత్ర్యాగము అవకర్షకముగా నున్నది. చెక్కిళ్లు రెండేగదా, రెండని వేతే చెప్పనేలయని యాక్షేపింపకమానరు. శ్తనములునురెండే, వానినిమాత్రము దోయియని తెక్కింపనేలని నాలుగుచేతులకును వ్యాపారము నాలుగుతావుల, రెండుచెక్కిళ్లను రెండుపాలిండ్లను అని సంఖ్యాన స్ఫూర్తికై యుగద్వయవతోపాదనము. 7. ఎంతోవేడ్క—ఎవరికివేడ్క? హరికా, చేతులకా? హరికిచెప్పట సరసముగాని చేతులకుచెప్పట విరసమే. 8. ఈ వేడ్క యమూలకము, యితకై వేసికొన్న సొంతకవనము. ఇటు ఈవృత్తిలో చేరి

వంటిదే. 9. అవ్వ యని ఒత్తినందులకు సరిగా ఎవ్వ యనియు నెత్తిన నందము నుండును.

[10]
19 ఉ॥ పాక్షికతమ్మనల్వగడుచొత్పెసంగబాగడంగగన్నులం
జక్కగవిపెలర్వగను జందురుమాలరంగగనిన్నై
గ్రక్కననుక్కుమీటిమధుకైటభులన్నరసంబుగాసిరిక
మక్కువవాక్పతింగనెడు మాధవుడైతెడుమమ్మునిమ్ములక.

మూ.—నాభిపర్వవసచ్చతుర్ముఖముఖోద్ధీతప్రవాకర్ణన
ప్రాస్థితలత్త-మనీయలోచనకళాభలన్తుభేష్టద్యుతిః
సక్రోధమ్మధుకైటభాసకరుణస్నేహం సుతా మమ్ముభే
సాశ్వాసప్రణయం సరోజవసతిం పశ్యన్తః పాతు వః.

1. కడుక — పా. 2. పాత్పెసంగ — య. 3. గ్రక్కన — ప్రా.

ఉక్కుమీటి. — పా.

5. సరసంబుగా — దీనికి మూ. సకరుణస్నేహమ్. 6. మక్కువ — దీనికి మూ.
శ్వాస ప్రణయమ్. ఈ రెండువిశేషణములును మూలములో సాభిప్రాయములుగా
న్నవి. ఈ తెనుగలోని యీహూర్వచేత చెడినవి. 7. పొగడంగ, ఎలర్వగ, అలరం
— ఈ మూడడుగులున్నర్థకములును ఇచటి యారచనాభంగిచే పరస్పరనిరపేక్షము
గా సగవడుచున్నవి. మూలముంబట్టి చూడ, ఇందు ఉత్తరోత్తరమునకు పూర్వ
పూర్వము కారణముగా నన్వయ మొందవలయును. అట్టి యన్వయమునకు
స్థిరక మిచట లేదు. 8. చందురుమోము — చంద్రునిముఖము అని యర్థము.
చంద్రునివంటిదైన హరిముఖము అని మూలము. డుమంత పూర్వపద కర్తృధార
యము గ్రామ్యము. వీరి తెలుగు అర్థముగాను, జయదేవుని సంస్కృతము దీనికి
వ్యాఖ్యగాను ఉన్నది. 'మోముచందురుడు' అన్నచో నీదోషములుండవు.
9. కిన్నై — ఈపదము మోములరుటకు కారణము చెప్పనదివోలె నాభాసీల్లుచు
న్నది. మూలము నెఱింగినచో, హరి కిన్నైమై మధుకైటభులనుగనియెనని, తెలి
యను. ఆయన్వయమున కడ్డముగా ఇందు 'గ్రక్కననుక్కుమీటి' అను పదసము
దాయము సంభవించినది. దీనిచేత 10. ఉక్కుమీటి, సరసముగా, మక్కువ, అను
మూడడుగు వరుసగా మధుకైటభులను, నీరిని, వాక్పాని, గనుటకు క్రియావిశేషణము
లుగా నన్వయించుచున్నవి. ఇట్లుండగా, 'గ్రక్కననుక్కుమీటి' అను ముక్కకు
పద్యముతో సంబంధము లేదనియు, ఇది పద్యమధ్యములో అక్షరములులేక వెలితిగా
నుండుట సరిగావని వేయఁబడినదనియు, క్కప్రాసముకొలుకును చేర్పఁబడిన దని
యు, — ఈరహస్యవరంపర మూలముగనక తెలియఁబడెట్లుని ఇట్టిపద్యభాగములక్రింద
రుగా అచ్చులో ఒకగీతయేని ముద్రింపించిన లోకోపకారకముగా నుండును.

యతిప్రాసములు అర్థావిరోధముగా కుదురక మొండికెత్తినప్పుడు పద్యముమాని గద్యముగా చెప్పకొనిన బాగుగానుండును.

[1] ఆస్యశారదారవిందలాస్య లాలసార్యాలోచన ఖంజనండును—ఇది శంకరుని

20 రునికి విశేషణము. ఇందు ఆస్యమెవరిదో సందిగ్ధముగా నున్నది. శంకరునిదో ఆర్యదో? నిజాస్య అన్న నిజశబ్దప్రయోగ స్వారస్యముచే శంకరునిదే అని యర్థమగును. మూ.—నిజపదసశారదారవిందస్థైర్యితిగిరినద్దినయనఖిన్నానస్య.

౨ - పుట.

1. ఊహా—పా. 2. తలిర్పక—ప్రా. 3. లీలక—య.

[9] క॥ నేర్పరులురూపుచేతనె | యేర్పడుపంగలరుపరుల యింగితమూహక

29 వేర్పడని మొగలిపూవుద | లిర్పన్వలపుననుసగుల లీలంబోలక.

మూ.—ఆకారే జైవ చతురా స్తర్కయన్తి పరేక్షితం

గర్భస్థం కేతకీపుష్ప మామోదే నేపషట్పదాః.

4. ఊహా— ఊహనేర్పడుపంగల రనుట ప్రాసజిత్తు. ఊహింతురన్నటు సొంపు. కాదనుచో, ఊహనేర్పడుపంగలుగుటను చేయంగలరు, అనిప్రాసానికొనుచును! పరులయభిప్రాయమును వారుచెప్పకయే వారియాకారముచేతనే నేర్పరులు ఊహింతురు, అనివివరీతార్థము ‘రూపుచేతనె’ అనుటవలనలభించుచున్నది. ఊహ నని పదప్రయోగముచేయ నిచ్చయేని రూపుచేతనే అనుపదమును మానివేయవచ్చును; దీనిం బ్రయోగించుపక్షమున దానినిమానవలయును. రెంటినింబ్రయోగించుట మందము

5. వలపునను—దీనికి దేనితోనన్వయము? ఏర్పడుచుధాతువునతోననుపక్షమునదాని యుపమానవాక్యమందు అక్షేపకములేదు. 6. లీలక—ఈయతిపూరణము లేకున్న నీయనన్వయ దోషముండదు. ‘వలపునసగులువోలె’ అనియండవలయును. లీలక అనుపదముచేత పద్యమనన్వితమైనది. 7. తలిర్పక—ఈ ప్రాసబంధువువలన నీయుపమానవాక్యమందు ఏర్పడుచుధాతువునకు కర్త లేకపోయినది. 8. సిద్ధమైయున్న పూవు శబ్దమును ఈప్రాసపూరణమునకు బలివేసి, తదర్థమై ‘దానిని’ [ఆపూవును] అని యధ్యాహరించుకోవలసియున్నది. లేదా, పూవును ద్వితీయార్థప్రథమగా ‘ఏర్పడుచుట’ కుం గర్తనుజేసి ‘తలిర్పకుట’ కు కర్తను ‘అది’ యని అధ్యాహరించుకొనవలయును. ఈప్రాసములు వాస్తవముగా ఇట్టి కవులపాలిటికిఁ బ్రాసములుగానే యున్నవి! వేర్పడని మొగలిపూవును వలపున సగులువోలె’ అనిన ఎంతసుఖముగా నుండును! 9. వేర్పడని—‘గర్భస్థమ’ అనుటకిది. గర్భస్థమైనగా లోపల దాని యున్నది, పైకగవడదని యర్థమగుచున్నది. పరాభిప్రాయమును అట్టిదేగదా. కావున

గర్భభవిశేషణముచే నిట నుపమానూపమేయములకు చెప్పబడిన సౌసామ్యశ్యము 'వేర్పడని' యనుటచే పాడైనది. 'తలిర్పక' చేర్చినను రాలేదు, 'లీల' ననియాడి నను రాలేదు.

సామాజిక సమాజముచేఁ జెప్పబడినవాఁడు నాయొక్క చెలికాఁడు రంగ తరంగుఁ డిక్కడనే యున్నాఁడు :—ఇది సూత్రధారుఁడు తనలోతానే అను కొనుమాట. రంగమందు చుట్టెయ్యవ్వరులేరు. 1. చెప్పబడినవాఁడు—ఈమాటచే,

[2] ఇంతకుముందు సామాజికులు ఈసూత్రధారునితో రంగతరంగునివిషయము పల్కియుండిరని యర్థమగుచున్నది. 'ఆజ్ఞాపింపబడినవాఁడు' లేక 'జోధిం పబడినవాఁడు' అనియుండవలయును. ఇటు మూలమునందాత్పర్యమేమన. —సూత్ర ధారునికి ఇంకను సామాజికులు వినాటకముచూడ నవేయిందిరో తెలియదు. సామాజి కులు వినాటకముచూడఁ దమకిచ్చయో దానిపేరు రంగతరంగునికిఁదెల్పి ఆనాటకము ను ఆడించునట్లు సూత్రధారునితో చెప్పమని వాని కాజ్ఞాపించినారు. ఆయజ్ఞాని రంగతరంగుఁడు సామాజికులను వీడ్కొని సూత్రధారునికడకు వచ్చుచున్నాఁడు; ఇంకనురాలేదు.—ఇంతియగాని ఈ తెనుఁగులో చెప్పినప్రకారము రంగతరంగుఁడు సూత్రధారునితోఁగూడ రంగమందులేడు. కావున, 2. 'ఇక్కడనేయున్నాఁడు' అనుటయును దప్పే. 'ఇటుకవచ్చుచున్నాఁడు' అనవలయును. రంగతరంగుఁడు రంగమున నింకను లేడనుటకు నిదర్శనమేమన, ఇప్పటి కింక వానిప్రవేశము చెప్పబ డలేదు, దీని తర్వాత చెప్పబడియున్నది.

ఇటు మూలములో 'ఇక్కడనేయున్నాఁడు'నుటకు 'ఇత వవాభివర్తతే' అని యున్నది. వర్తతే అనఁగా ఉన్నాఁడు; అభివర్తతే అనఁగా వచ్చుచున్నాఁడు. అభివర్తతే అనునీవదమున కర్థము తెలియక వీరు కలమాటు లెవ్వతెనిగింపుడు గానిం చియున్నారు.—౧. ఇదియొకయుదాహరణము. ౨. "దాల్భ్యయనుడితఁడిక్కడనేయున్నాఁడు" [౭-పు.] మూ. దాల్భ్యయన ఇత వవాభివర్తతే; దాల్భ్యయ నుఁ డిచటికే వచ్చుచున్నాఁడని యర్థము. 3. "ఈ యెడనిదియె జగన్మాహినియన నెనఁగెడునాహి." [౨౬-పు.] మూ. అహి ఇయమితో నూనం పునరప్యభివర్తతే; ఆహి-ఈమె నిశ్చయముగా మఱలనిచటికివచ్చుచున్నది | అని యర్థము. ఇది సంస్కృతవిద్యార్థి మాత్రులకు తెలియువిషయమే. ఈపాటియేని సంస్కృతము తెలియక తెనిగించుటకుంచిదికాదు. చెప్పబడినవాఁడు, ఇక్కడనేయున్నాఁడు, అనురెండు మాటలును ఒకదానికొకటితోడ్పడి మూలవివక్షితార్థమును రూపుమాపినవి. ఈలఘు గద్యమునకుఁగూడ మూలముంగనియా యర్థమెఱుంగవలయు !

[6]
37

గీ॥ గుణగణంబులచూపించుగుతుకమొదవ
గొప్పవారికిఁజేరెయిఁజేరియందు
మొగిగువర్ణంబుగ్రీఖండమునుమఱియును
తెలియరత్నకరగుధాకరులెటులటుల.

మూ.— గుణగ్రామావిసంవాదినామాపిహిమహాత్మనామ్
యథాగువర్ణగ్రీఖండరత్నకరగుధాకరాః.

ఇందు, 1. కుతుకమొదవ—య. 2. ఈ ట్లేజీయందు—య. 3. మొగి—
య. 4. మఱియును — పా. 5. తెలియ—ప్రా. — ఇవిపద్యవిషములు. యతి
ప్రాసపాదచే, గ్రహంబడబడినవి. ఇవిలేకున్న పద్యము గులుపుగానుండును. వీనికి
బదులు అయినవని కానిమ్మని బొట్టుపెట్టిన అందముగానుండును, భాషాసంబీచన
మగును, ఆ ట్లేపముండదు.

మఱియును, 6. గుణగణంబుల అనుపదము అవధారణార్థక ఘటితమైన యథి
హిత ప్రథమయో, ద్వితీయయో? పేరె అనునది ద్వితీయార్థక ప్రథమయో అభిహి
తప్రథమయో? వాక్యార్థము, గుణములుపేరిని రూపించుననియో పేరు గుణములను
రూపించుననియో? ఈ సందేహములు పూర్వార్థశ్రవణమునం దీటవు, ఉపపత్తి
— ల్లును. ఉత్తరార్థశ్రవణమునను దీటవు. మూలమున నిట్టిసందేహములుకలుగవు. 'గుణ
గణములను' అని ద్వితీయాంతముగా చెప్పకొనియున్న నీసందేహములు లేక, పద్య
ము మూలానుగుణమగును. పంతులవారికవేళ మూలశ్లోకమునకు 'గుణములే' పేరిని
రూపించునని యర్థముచేసికొనిరేమో? సందేహముచే నిట్లు రచించిరో?

3 - పుట.

[3]
40

గీ॥ విసమసౌజ్ఞభవజువికసితాయతనేత్ర
శరదుదీర్ఘపూర్ణచంద్రవదన
చంద్రికాన్వితయపుసత్కిర్తిపవ్యత
దయితజోలెనెనయందడవడెవడడు.

మూ.— కీర్తిమృతాశకమనీయభుజామనిద్ర
చంద్రాననాం నీతసరోరుహచారునేత్రామ్
జ్యోత్సాన్వితామపవ్యతాం దయితామివ సౌంద
లభ్యున్న కఃపునరుపక్రమమాతసౌతి.

ఇందు, 1. సు, 2. సత్, అనురెండుపదములు యతిపూరణములు. ప్రాయ
కముగా వీరిపద్యములం దీరెండుపదములును పాదపూరణార్థము జీవగర్భిలుగా

గ్రహించబడి యున్నది. ఇందు చూడములో విశేషము లన్నియు క్లిగిని వయిత
కును సాధారణములై యున్నవి. అన్నియు క్లిగివరముగా నశ్వయంబులయి
గావున ఉపమానములై తెల్లనిదిగానే చెప్పబడినది. తిసము, నీరసరీరుహము,
చంద్రుడు, బోయత్నము అన్నియును సమానములేగానా. 3. ఆస్వాతస్యమును పంతుల
వారు అంబుజమౌలమును చెప్పించుచున్నారట. క్లిగివరముగా రత్నంబుజములు
నీలంబుజములును సమానమగునా. పంతులు! జయదేవులకవి ప్రయత్న పూర్వకము
గానేనిన నీరసరీరుహమును మీరు నీరసదేవులనీ! స్వాతస్య ముంబరంబుని కలకలంబు
జయలంకరముగా నీరసరీరుహము శోభింపని యొకయెత్తుకన యెత్తుకన గాఢంబు.

క॥ పాలికల్ల జెలికమ్ముల | పాలికల్ల చందమామపులుగులను నా

పాలికల్ల నులిమీల | పాలికల శృంగిలంబు బూద మువవతి వేయె- (శర.)

అనునిత్యంబు రసజ్ఞకమిషమున రయించు. యెనిసంతమునలై ఎట్టిసరసవ
దము [ని] బలివేయబడినది" దానికెకలుగా సునల్లని యెట్టిసాధానము ప్రవృ
తినది" సరసరపులరయించు. వానదంబులక హాసితను—అని దిద్దుకొనిన విశేష
ము అగుచుసాధారణము లగును. భుజను—అనియు పార్శ్వకానంబున.

కనుక సామాజికలక సందేశరహస్యము నందలయొచ్చుము.—సామాజ్యము
దేవుని యెట్టికొనినది. ఇది సూత్రధారులకు రంగతరంగనితో చెప్పిన వా
నము. వాడు సామాజికలయొద్దనుండి సూత్రధారునికీ సందేశము తెచ్చినాడో

[1]

41

గాని, సూత్రధారునియొద్దనుండి సామాజికలక సందేశము కొనిపో
నుండలేదు. వాడు తెచ్చిన సందేశము నింక వాడు సూత్రధారునితో
చెప్పలేదు. సామాజికలు నా దేని సందేశమువలనకీ దానిని చె

ప్పడు, అని రంగతరంగని సూత్రధారులకు అందునచ్చువాని. ఈయంబులకర
మున నున్నదియన సూత్రధారులకీ సందేశము వలనకీ, ఈ వాక్యమువిధంగానే
రంగతరంగలకు సూత్రధారుని మీద న సామాజికలకవలంబుల సందేశము
వారికి చెప్పబడయినదా. అట్లు వాడు పోలేడు. మఱి, సూత్రధారునితో నీ ఎది
యిన నిదియనక, నీదే నభివయంబులయినదానింబాదము' అని యొకభావ. వారికి
సామాజికలసందేశమునే సూత్రధారునికీ చెప్పవలసివచ్చును. ఈ దిద్దుబాట్లనవిధా
యిది—దీనిమూలము లన్ని సామాజిక"సాం సందేశరహస్యంబున. ఇందు సామా
జిక"సాం అనుపదాన్ని తెలుగుపదవ్యర్థము చెప్పకొన్నాడు. ఇట్లు తెలుగుపదాన్య
దనుసంస్కృతపద్యములలో నవలంబించి యున్నమును, ప్రకరణమును, పుల్లెం
మును, సర్వమును పాదుగావలసినారు. అప్పుడొకరకా దేని గాఢపొయినది. సామా

జికులకు అనుపదముతర్వాత ఎడముకూడ పెట్టియున్నారు. సంస్కృతములో ఇట్టి చోట్ల సామాజికులే వినువారేని ద్వివ్రతీయమేని చతుర్థియేనియుండును. సాహసించినమాత్రానఁ జెలియఁబోదు. • వీరు షష్ఠ్యర్థము నెఱుంగలేక కడుంబాడుచేసినవా క్యము మఱియొకటి గలదు. [౨౪.—పు.]

క॥ సరులకుఁ గురాఁగురులకుం । గరుడోరగనిధ్యసాధ్యగంధర్వులకు॥

గరమరిదియైనచిత్రము । వెరవారఁగఁజూపుమెనివృత్తమొనరెడు॥.

ఇందు సరులలో గురాఁగురులలో గరు...ర్వులలో అని యర్థముగా మూలమున నిర్ధారణపట్టి ప్రయోగింపఁబడియున్నది. నిర్ధారణార్థాపరిజ్ఞానముచే పద్యమిట్లు పాడయినది. 'సామాజికులయొక్క సందేశరహస్యము' అని దిద్దవలయును. ప్రకరణవిరోధముంగూడ నెఱుంగలేమి వింతగానున్నది.

ఈపద్యము పనికిరాదు.

నీ॥ ప్రతియంకమునగు • సర్వరసాంకురంబు • న్నతము సుమావళి • రాజితంబు మఱియు

[4] • ఘర్జితరాంశునికై • వడివక్రతనైన • నాహ్లాదదమైప్రక • టును

45 సందర్భమైలో • కనన్ముతంబై నాట్య • ముఖ్యప్రబంధమన్న ఖ్యానుగని

వేదరాశినిల్ల వేదాంతశాస్త్ర మిట్లుచును సాహిత్యవిద్యకు నెదిడుద

తే॥ సమరునకురాద్రివలె సువర్ణా ప్తిరుచిర • పదకలననప్పరోంగనభంగియత్తు •

ప్రకటననీయార్థముననిధిపదిగఁగవికృ • తంబుశ్రుతిరంజనంబు గేయంబు సుకృ •

ఈపద్యమును వినుటవలననే సూత్రధారుఁడు సామాజికదిదృష్టితము 'ప్రసన్న రాఘవనాటము' అనియు, అది 'రత్నకృతి' అనియు. నెఱింగినట్లు దీనితర్వాత గద్యములో నున్నది. వాఁడు ఏడేనియక్షరములు గల పదిబంతులుగా నీపద్యమును పరామర్శించుకొన్నట్లును ఆగద్యములోనే ఉన్నది. ఎత్తుగీతిపాదములలో తుదియక్షరములం బయించుకొని రత్నకృతిపదమును గ్రహించినట్లును అందే ఉన్నది. పద్యము విని అట్టిగ్రంథమేదో తెలియకతడఁబడుచున్న సూత్రధారుఁడు ఏడేనియక్షరములుగానే ఏలవిభజించుకొనును? పడేనిగాఁగాని ఆక్షేనిగాఁగాని ఏలవిభజించుకొనఁడు? మొదట విభజనబుద్ధి వీనికెట్లుకలుగును? వీరడేమిశ్రుతధరుఁడా? పద్యమేమేని చిన్నది? మఱియు మధ్యలో నీసచతుర్థపాదమున ఈవిభజనవలనఁ బ్రయోజనములేదు. కావున నిట సర్వ మసంభవదోష గ్రస్తమైయున్నది. మూలమున నెట్లన—

ప్రత్యజ్ఞమబ్జురిత • సర్వరసానుభావ

న్నవోట్ల సత్కుసుమ • రాజివిరాజిబద్ధమ్

ఘర్షితరాంశుమివ + వక్రతయాపిరమ్యం
సాట్వప్రబంధ మతి + మజ్జులసంవిభానత్.

1. వసంతతిలకా వృత్తము, చిన్నది, కవనరీతును లలితముగానట్ల ప్రియమంద
చగును. 'ప్రసన్నరాంశువసాను' అనుననిమిది యక్షరములును ఇందు నిలుపువలసింద
దున్నది. అనిలుపువలె సోపికముగానున్నది. ఇట్లేన్నన నట్టిసోపికము గున్న.
రావున నీసీసప్రక్రియ మూలమును తెల్పిరింపినట్లున్నది. చుటియు నీ సీసమునందు
తొలిముందు పాటములు వర్క- కవచ యములకము. 2. సాహిత్య విద్యకు ఈ
ప్రసన్నరాంశువము తుదయని చెప్పబడియున్నది. ఈమాట సాహిత్య సాహిత్యమున
కెల్లం జెల్లునుగాని, కవచసాహిత్యములందుగాక యీప్రసన్నరాంశువమునకుమాత్రము
చెల్లదు. దీని మించినసాహిత్యములు శానంతల మంతిమాధవాదికములు అనేకములు
కలవు. గీతగద్యచేయబడులు చాలెనుదంత్యుతిరిక జెప్పబడినవిగాని దీనికి తగినది
రావు, దీనిమూలమునకుం జెల్లినంజెల్లదగాక. ఈగీతమాత్మకవనస్మిత్రవరము. యన్న
ప్రకటనీయాధమున నిధివగిది—ఈమాట యీతనుదగు గ్రంథమునకు వివరితలక్షణ
చేత చెల్లును. ఇందు గ్రన్థరాంశుపాకము. గ్రంథము అభ్యంతముల స్వర్ణప్రస్తావనపటి
తమనచేత బరీక్షలకు నియమింపబడి భవప్రసంగునని కిడుమగాఢాలు, నిడు
సాదిలలో అనురాద్రిని ప్రస్తావించి తుదకు బంగారును సీసపాద్యభానమును నెక్కి-
లుపుకొని యున్నాడు. 3. 'యన్నప్రకట' యనుచో 'తెగిన్న' యనునకు ముందు గురు
త్వమురామి బహువ్యయకము. 4. 'అపవర్గంగన' యనుట నర పురుషుడనన్నట్లున్నది,
అందముగాడు.

[3] కవనమధ్యాతిశ్యేకుల | వసంతముననాభివృద్ధియందున్నవిషయమున
48 ద్వినమందమిరంగి—అంశ్యయదవసంకటరన్న శర్కయననికృతియిడ.

ఇందు వసంతమున అనుచో అనగా అనుటనరితుగాని, అంగి—అంశ్యయద
వసంత అనుచో 1. అనగా వసము అనావశ్యకము, నరగాడు. అనవసాంత్యియన్న
ట్లు, దీని అనవసంతకరన్నశర్కయే పరిచములకు అనవసంతకరన్నశర్క చుటియొక
దుకలంకా 2 అట్లందు నగవచనము. అననికృతియిడ.— 2. ఈ అనుట పాపశూ
రవాక్యము పాపాంతములయందు దీనిక దురభ్యాసము. దీనిని చలవిశరణ చగును.
దీనినిరాంపాంతము 3, అననికృతియిడ. 3. ప్రకటించుట—ఈయన పాపవసంత
వసు ప్రసిద్ధి ఎచ్చును తమ.

ఈయాంధ్రీకృతప్రసన్నరాంశువసాహిత్య ప్రబంధమునకు—దీని ఈగ్రంథము
49 నకు ఆంధ్రీకృత ప్రసన్నరాంశువ మని పేరుపట్టుకొన్నాడు, గాని, ఈజెల్లు

ము ఇతైస్త్వప్రబంధమును చెప్పఁజాలదు. చివ్విప్రత్యయ మహిమచేత దీనిమూలమైన సంస్కృతనాటకమునే చెప్పను; దానినిగదా ఆంధ్రీకరించినారు.

ఇట్టిది యీకవిచేతనే చెప్పఁబడియెను — ఈవాక్యమునకుముందు రత్నశర్మ

50 యొక్క ప్రస్తావము కలదేగాని జయదేవునిపేరులేదు, కాన నీతెనుఁగు వాక్యమున ఈకవియనఁగా రత్నకవియని యర్థమేర్పడుచున్నది. తదనుసారముగా ఈవాక్యముచే నవతారింపఁబడిన 'చదువువెలంది' యనుపద్యము రత్నకవికల్పిత మని యేర్పడుచున్నది. ఈపద్యము ఈతెనుఁగుకవి తెనిఁగించినదేగాని కల్పించినదిగాదు. ఇటుతెనుఁగుకవిగారు తమ్మునే యీపద్యమునకు మూలకవిగాఁ జెప్పకొనుటచేత ఈపద్యమందలి కవనమహిమానువర్ణనమును తమకవనమునకే యవహరించినారు. జిత్రేయిది. అపజిహ్విర్వ లేనిచో 'ఈకవిచేతనే' యనక 'మూలకారునిచేతనే' అని వ్రాసియుండురు.

౪ - పుట.

చ॥చదువువెలందిత్వచ్చరణసారసరేణుకణంబుచిత్తభూ

[21] మించనరుసజ్జినాశీకెదిమించునదే కవితాలతాకృతిక

71 బాదలెడునీచెవింజిపురుపొందికసూక్తిచలచ్చిరస్సర
ర్గదితగుపారిజాతకలికాస్తబకంబునఁబాదమూనెడిక.

1. పాదలెడు—ప్రా. 2. గదిత—ప్రా. 3. గు—పా. జీవగజ్జి.

ఊరక 'పారిజాత' యనక 'గుపారిజాత' యనుట రోఁతగానున్నది. మఱి యు 'గదిత' యన్నం జాలక ఇంకను గు అనవలయునా? నీచెవియనుటకు మఱు గా ప్రాసబాధకై పాదలెడు నీచెవి యనుటకన్న ససహ్యముండునా?

అన్వయంపుసాంపు—4. మించు—విశేషణమా, క్రియాపదమా? 5. పాదలెడు—విశేషణమా, క్రియాపదమా? 6. వాణీచిత్తభూమియందుం దనరెడుసజ్జనులకు ఏరేణుకణము మించునో ఆరేణుకణము అని యన్వయమా? లేక, సజ్జినాశీచిత్తభూమియందు ఏరేణుకణము తనరునో ఆరేణుకణము మించు ననియన్వయమా? 7. చిపురుపొందిక సూక్తి — చిపురువలె సూక్తియని యర్థము తొలిఁదొలి స్ఫురించుచున్నది. అపజ్ఞమందు ఈయావమ్య కథనముచేత తత్పూర్వార్థబలమైయున్న యభేదకథనంపుస్వార్థము పాడగును. 8. చిపురు, పొందికకా, సూక్తి, అని మూఁడు వ్యస్తములములా? లేక పొందికసూక్తి యని సమస్తముగాను చిపురు అని వ్యస్తముగాను అన్వయమా? ఈరెండుపక్షములను చిపురు అనెడిసూక్తి యని శతీవ్యస్తప్రయోగమున కభిప్రాయమా? సూక్తిచలత్ - అని సమస్తమా స్తబకాం

తనమానము బహుప్రియాయా ? కర్తృభారయమా ? ఇన్ని విధముల నన్వయ సందేహములుగల వ్రాత కవనమా వనమా ?

పాణి త్వత్ప్రసవక్తృరేణాకటిరా యా స్యాత్ప్రభూమిం సతాం
సంప్రాప్తౌ కవితాలతా పరిణతా నైవేయముజ్జ్వల్యతే
త్వత్కర్తృపి యితాం యత్క-సలయం సూక్ష్మాపదేశం శిరః
కష్టుభ్రాంతిపరిణతకలిరాగచ్ఛే నిభతే వచన.

ఓహాణి, నీయవగుణముల శ్రువాడియొక్క యేలగుణము సజ్జనులచిత్తము నెదు భూమిలో వగులూ ఆలంకారము కవితాలతగా పరిణమించి పూలుచున్నది. ఆలతయొక్క చివురు సూక్తమునేరిది [దానిరసమున రంజింపించి] నీవు శిరఃపము చేయఁగా, నీచవినుండి పారిపోతూ సుగుణవ్యము ఆకంఠములేత బాణి పడిపోవు నట్లు చేయఁబడఁగా, అగువ్యమునకు బదులుగా నీచవియందు పరతలముండును. — అని కర్తృభాగము. మూలములో తేనుఁగనంతుంబోత ఆన్వయసందేహములు లేవు.

9. రణంబు—మూలములో చిన్నరణమనియర్థముగా కటిరాశబ్ద మున్నది.

10. తనరు—మూ. సంప్రాప్తౌ. సంప్రాప్తౌశబ్దసవ్యరస్వమేమన, గాలికి గింజ యెలే నిరాట్టుకొనివచ్చి పూలులలో పడినట్లు కేవలకవి ఎగిరిపోయి సజ్జనుల చిత్తభూమియందు పడినదియని. ఆసావ్యరస్వము తనరు అనుటలేత బోయినది. 11. 12. మించునదే కవితాలతాదృశి—మూ. కవితాలతాపరిణతా నైవేయముజ్జ్వల్యతే. ఇందు పరిణతా డజ్జ్వల్యతే వచములవలన, కేవలకవిరయనెడియాగింజ మొలచి కవితాలతగా పరిణమించి మైకి [అనఁగా పాణినివాసమున సత్యలోకమునకొక్కగా] అల్లవొనిపోవుచున్నదని సావ్యరస్వములభించుచున్నది; ఆసావ్యరస్వము దీనిలగుట ఆహాచవియందు నిలుచుటకు ఒకరారామనియ సావ్యరస్వము; దీనికవనము సత్యలోకమందుండునాన శ్రోత్రోమృతముగా అధికలయచున్నదని భావము. ఆసావ్యరస్వమొక్క పరిణత శబ్ద త్యాగములేతను, డజ్జ్వల్యతే యనుటకు మిగుల ననుటలేతను నశించినది. అభవా, వచములకు వచములను తక్కు నతిపలుచుకొనము; మించు—పరిణత, పూక తమ డజ్జ్వల్యతే. ఇట్లు సమీక్షించుటకు తేనుఁగనది నక్కరించునా ? నక్కరించునని, మించి యదే యనిమాట్లెనుగాన, అదే కవితాలతాదృశినించి పూక తమ అని బలాత్కరముగానెని యీక యన్వయము శుద్ధియగుచున్నది. 13. చివురు, 14. సూక్తి—చివురు శ్రువాడి కర్తవ్యాలతచివురే యనుట కిందు గమకము లేదు; యీసూక్తి శ్రువాడి కర్తవ్యసూక్తి యనుటలేదు గమకములేదు. మూలము పొందికయని యువమామవకము వ్రాయుగింజపదన, లోకసామాన్యమున

సూక్తి లోకసామాన్యమయినచివురువలె నీచెవిని నిలుచును అని సామాన్యార్థము లభించుచున్నది. — మూ. యత్ప్రి-సలయం సూక్తాపదేశమ్, అనియున్నది. సూక్త మనుపేరుగలదైన యేకవితాలతాప్రవాళము, అనియర్థము. ఈయర్థమున సూక్తము నకును ప్రవాళమునకును అభేదముచెప్పబడినది. యచ్చబ్దమహిమచేత సూక్తము ఆకవితదియే, కిసలయము ఆ(కవితా) లతదియే, యని స్పష్టముగానున్నది. పంతుల వారి తెనుఁగులో 15. యచ్చబ్దార్థత్యాగముచేతను, రూపకమును 16. ఉపమగా మార్చి కొన్నందుచేతను, ఆసంబంధమును ఆయభేదమును నశించి తెనుఁగుపద్యమునకును సంస్కృతమూలమునకును సామ్యమే నష్టమయినది. చలచ్ఛిరస్సరత్పరిజాత కలి తాస్త్రబకంబునక — అని చెవికి విశేషణము. ఇందు 17. చలచ్ఛిరః అనఁగా కదలు చున్న తల. మూ. శిరఃకమ్పు. శిరఃకంప మనుటచే శారద ఈసూక్తమున తా జ్ఞాదించి తలయూచినదని యర్థమగుచున్నది. దానికిబదులుగా పద్యములో చలచ్ఛి రః అనుటచే వాణికి వాతవ్యాధిచేత తలవిసరు ఆరంభమైనదని యర్థమగుచున్నది; లేదా, ఈకవిసూక్తమువలన వాణికి ఓకిలింతపుట్టి ఆమెతల ఆమెకు స్వాధీనపడక వికారావేగముచే కదలండాడంగనని స్వారశ్యమువృత్తిలుచున్నది. చలచ్ఛిరమందు వాణిపై త్రనములేదు, తలదేపై త్రనము, లేక వ్యాధిదే, లేక జాగుప్పదే, శిరఃకంపమందు ఆమెయొక్క ఆహ్లాదమును బుద్ధిపూర్వకముగా తలయూచుటయుం గలవు. 18. శిర స్సరత్ — ఈతెన్గులో పారిజాత కలికాగుచ్చము వాణితలనుండి జూటునట్లు చెప్పబడియున్నది. ఈపెద్దసమాసము తలనుండి జూటుచున్న పారిజాతకలికా గుచ్చ ముగలదైన అని చెవికి విశేషణ మగుటచేత, ఆగుచ్చము తలనుండి జూటి చెవియందు వచ్చినిలిచినదనియర్థము గుఱుటమైయున్నది. ఈవర్ణనమూలవిరుద్ధము, మూలములో చెవినుండియే గుచ్చమురాలిపోయినట్లు చెప్పబడియున్నది. — 19. సరత్ — జూటు చున్న అని వర్తమానార్థకముగా నిందున్నది. మూలములో భ్రంశిత అని భూతార్థక ముగానున్నది, జూర్చివేయబడిన యనియర్థము. ఇట భ్రష్ట అనక భ్రంశిత అనుట యందు జయదేవహృదయమేమన, శారద ఈసూక్తమునే ఆగుచ్చమునకంటె ను త్కృష్టమునుగా గణించినదై [ఆయవతంసముకన్న ఈయవతంసమునకు లోభపడి] దీనికి తనకర్ణమందు చోటుచేయుటకై [దీనితోఁగూడ నది యుండ ననర్హమనియు] తానిని తానే జూర్చివేసినది అని సూక్తోత్పన్నవర్ణనము. — ఈపెద్దసమాసములోని భేదసంగ్రహము: — చెవినుండి స్త్రబకమురాలెననుటకు చెవిలోనేవచ్చి నిలిచినదనుట, శారద తలయూచె ననుటకుబదులు తలయే ఆడెననుట, జిజింతక్రాంతముగా భ్రంశిత అన్నందులకుమాటు అణిజంతశత్రంతముగా సరత్తనుట, — లోనగునవి. [మూ. 20. కంపమనఁగా కదలుటగాదు, కదల్చుట యర్థము. అందులకు భ్రంశిత యని జిచ్చరణ

ము గడుకము.] 21. సూక్తి—మూలములో కిసలయ మను సమీపకలింగమునకు సరిగా సూక్తమని సమీపకలింగశబ్దము సోంపుడై ప్రయోగింపబడినది, దానిని సూక్తియని స్త్రీలింగముచేయుటచేత నిందు ఆసాంప్రదించినది. తరువాత తనుచు పద్యమునకురాక మూలములోనేనిలిచిపోయిన యర్థంపుడెన్నిటికి బహులు మనకిందు వచ్చినవేమనగా, పాదతెనుచెవియు గదితగువును. ప్రాసమునకై పాదతెనుచెవియ నుటకన్న, గదితగు అని లాకులను వెక్కిరించుటకన్నను, పద్యకవనముమనుట ప్రేయమని నాయభిప్రాయము. వీరికి మూలాభిప్రాయము బోధపడలేదు, కావున ఈ యాంధ్రమునకును ఆమూలమునకును సంబంధములేదు; కాననేగావలయు, దీనియ నతారికయందు ఇది తమదిగానే వీరువ్రాసిన న్నారు అయినచేవకవిదిగా వ్రాయలేదు.

1. చెన్నుగ—య. 2. సత్, 3. సత్ —పా.

ఉ|| శ్రీరఘురాముడీ గ్రీనటి చెన్నుగనాడగడబోగవ్రాయువా

[18] ద్యారవమాద్యముంగలుగుట్టిదెసంగడుంబుట్టపుట్టపా

89 వారకయేనిమామునెలవల్లనుగల్గినగావ్యసత్పుధా

వారిధిద్రావిడసత్కవిసవప్రసయిత్తుటతులసంబిడుట.

మూ. భావ్యద్యంశవతంసటి గ్రీరమణిరక్తప్రసక్తస్యన
ద్యాదిత్రప్రభుకుభ్యని ర్విజయత వర్తిరకన్యా మునిః
పీత్యా యద్యదనేస్తుమద్దలగళతావ్యామృతాగ్ధే కిమ
పాత్యకల్పం రవిసూతసామ్బుదమయీ తావద్విన్నీ వక్షతి.

ఎవని ముఖచంద్రమండలమునుండి జూతుచున్న తావ్యమను సమృతశము ద్రములో ఒక రవంతత్రాగినదై రవులనుసూతసమేఖములమయమైనవేఖముల కల్పాంతమువలకు వర్ణించుచున్నదో సూర్యవంశవతంసుని[రాముని] కీర్త్యంగన రంగమునకు వచ్చుసమయమున మ్రోగడువాద్యముయొక్క తొలిగ్వినిర్మిత యాపుట్టపుట్టువుముని సర్వోత్కర్షణే సువ్వచున్నాడను.

4. ఆద్యము—ఇందలిద్రుతము, సముచ్చయ నువర్ణనా, ద్వితీయాదిభక్తి యా, పాదశ్రుతామాస సముచ్చయ మప్రసక్తము. రలుగుధాతువు అన్త్యర్థము అకర్తృకముగావున ద్వితీయమనుప్రసక్తిలేదు. అయినను వీరికవనమందు అనిశ్చయము చెప్పబోలము. వీరు పక్కతావుల రలుగుధాతువును సర్వర్థముగా ప్రయోగించి యున్నారు. ఇటు అట్లేచేసియున్నచో అకర్తృకమును సర్వర్థముగా ప్రయోగించుట ఒకటోషము, నిశేషము [ఆద్యము] ద్వితీయాంతముగాను విశేషము [వాద్యము] ద్రుగమాంతముగాను ఉండటం గొందవదోషము. పాదశ్రుతామాసమున

కవనకాశలదౌర్గత్యము. 5. పుట్టపుట్టువా — బా — తలవిసరు, దీనికి రూపాంతరము పుట్టపుట్టువే. సత్కుఢా, సత్కువి, — ఇందలిసత్తులు పాదపూరణంపు జీవగజ్జలు. పూర్వపద్యమందలి గదితగువంటివి. సత్కుఢ దుష్కుఢ యని రెండు తెగలగుఢల నెఱుంగము. కావ్యములలో దుష్కావ్యములును గలవుగాన, హితము వినమతిగలదేని, యిట్టి కావ్యములు గావని తెలియుటకుఁగాను సత్కావ్యగుఢా యన్నను కొంచెము మేలుగానుండును. 6. శ్రీరఘురాము — మూ. భాస్వద్వంశ వతంసుఁడు. 7. అడఁగ — రంగమందు ప్రవేశించుతఱి నని మూలాభిప్రాయము. 8. తోడక — దీనికి, 'కూడ' నని యర్థముచెప్పక, 'వెంటనే' అనియర్థము చెప్పినను ప్రయోజనము లేదు, అడఁగ ననుపదము పాడుచేసినది. 9. వాద్యారవము కలుగునట్టిఁడు పుట్టపుట్టువు — మూలములో వాల్మీకియే వాదిత్రప్రభమధ్వనిగా చెప్పబడియున్నాఁడుగాని అట్టిధ్వనికలవాఁడుగాఁగాదు. వల్మీకము వాదిత్రముగాను అందుఁబుట్టినముని అందుఁ బుట్టినధ్వనిగాను జయదేవకవి చమత్కరించినాఁడు. 10. ఆచమత్కరణమున కనుగుణముగా [వల్మీకజిముని యనఁగా నేనునుకొన్నారో వాదిత్రధ్వని నుమా అని చెప్పినట్లుగా] ముని ధ్వని అని సదృశశ్రుతిగా వినబడు శబ్దములను ప్రయోగించినాఁడు. ఆసౌభాగ్యము మన తెనుంగులో రవము పుట్టువు అని విసదృశశ్రుతిగల శబ్దములం బ్రయోగించినందున పాడయినది. 11. వారక — మూ. ఆకల్పమ్; కల్పాంతమువఱకు ననియర్థము. కల్పాంత మవధిగా చెప్పినవిశేష మేమన, అటుతర్వాత ఈసృష్టియు ఈరామాయణమును ఉండవు. "కల్పాంతం చ కృతం సమస్త మదశగ్రీవోపసర్గం జగత్" అను మురారివచనమునం బరికింపుఁడు; వారక యనుట చప్పగానున్నది. 12. మఱియు, ఈయవ్యయము, కల్గిన, త్రావి, ఇడుక — అను మూడుక్రియలలో దేనికి విశేషణము? సామీప్యముచే, కల్లుటకే విశేషణమేని మూలవిరుద్ధము. మూలములో ఆకల్పమ్మ నుశబ్దము వర్ణణక్రియకు విశేషణముగా నున్నది. వారకయనునది ఈ మూఁటికిని విశేషణ మునుట సరియైన యన్వయసరణిగాదు. 13. మోము — మూ. వదన; వదనశబ్దమునకు సొరుకూడ సర్థముగాన, మూలములో, సొరుఁజెప్పిన రామాయణకవనమర్థ మగుచున్నది. వదనోదుమండలమనఁగా, సొరనెడు చంద్రమండలమనియు, మోమనెడు చంద్రమండలమనియు, సర్థధ్వయము లభించుచున్నది; తెన్నలో మోమన్నందున సొరు అను ముఖ్యార్థమే నష్టమైనది. 14. కల్గిన — దీనికిని మూలమందుంబోలె గళిత అనుటకునుగలభేదముసహృదయు లరయుఁడు. 15. వారిధిఁద్రావి — మూ. కిమపి; మూలములో వారిధిలో విమోచవంత త్రాగి యనియున్నది. ఇటు వారిధి నే త్రాగినట్లు న్నది. వారిధియందు అని సప్తమ్యర్థముచేసికోవలయునని నిర్ణాయకమేమి? మూలమే.

నిర్ణాయకమందురా ౨ బల్లి 16. కవి ప్రసయిత్తు తలెత్త — మూ. కవిసూత సామ్యుదయ
 యాతావద్విసేనగ్న తి. [అబువు రావ్యముగాను నర్థము రావ్యకరణముగాను బయ
 పేవహృదయము]. జలమిచ్చునది [సరసకవనము చేయువాడను] అను సర్థముగల
 బయపేవుని యాబుపశబ్దమునకును ఉలుమునది [ఉత్తప్రేలుడుగాఁడు] అనుసర్థ
 ముగల పంతులవాని ప్రసయిత్తు శబ్దమునకును హస్తీమతేరాంతరముగదా. 17. త
 తుత్ — మూలములలో ఒకటి రావందిని తెప్పబడినది. [రావందిని యనఁగా తెగు
 చూల]. వాల్మీకి రావముమొదలు ఎడతంపులేపంద కల్పాంతమువర్యంతము కవుల
 తర్వాత కవులుగా రామకథను వర్ణించుచుండురని యర్థముగా ఒకటి రావందిని
 కవిమయి తెప్పబడినది. ఆస్వారస్యము తలులు అనుబాసంపదనముచేత పడినది.
 18. రసందితు — ఈ మాట జొట్టుచునుట అన్నట్లు దారిద్ర్యవతారగా నున్నది.
 మూ. వర్ణి = వర్ణించును; భేదమును ఒరులు తెప్పవలయునా?

శున్నమవెన్నెలచేత ముద్దిడబడిన వాల్మీకిమొక్కయం జరుపునంద్రముల్లసి
 [1] ట్రెసు — 1. ముద్దిడఁ బడినవాఁడు వాల్మీకియని ముందుఁగ్రహించుచు
 90 న్నది. చదువునంద్రము ముద్దిడఁబడినదని మూలము. ఆముప్పును వాల్మీ
 కి తగులనియనంద అభిమీదమాగా చాడ్చి సంద్రములలో వేయవలసివచ్చి తము కలుగు
 చున్నది. 'ముద్దిడఁబడినదై' యనిరచించిన తెలుగానుచును.

తే॥ చంద్రసంద్రనుక్తిరామచంద్రసంద్ర
 [4] నల్లగల్గలనెయ్యంపుచెల్లదగిని
 94 సౌఖ్యమీలుమిటారులచాపునంద
 సెవనిన్మదిమునమొందవనకమనఁగ.

మూ. — వచ్చే ప్ర రామచంద్ర ప్ర రామసాంవ పునచ్చలే
 నీలశ్వలగువృత్తి ప్ర కన్యసామావతే మాన.

నీలశ్వలమలకు మిత్రమయిన రాంతగలవాడైన చంద్రనియందును, నీలశ్వ
 త్వలరాంతివంటి రాంతి గలవాడయిన రామచంద్రనియందును, నీలశ్వలమురాంతి
 వంటి రాంతిగలదైన రాంతాభ్యగంచలమందును ఎవనిమనఁగ్గు ముదమందను. — అని
 త్తరాగము.

1. తెల్లు — య. 2. ఎనకమనఁగ — ఇది విభావ పాదవేయవలసివది, వ
 వ్యమునకర్కలతెను. — య. 3. మూలములలో, నీలశ్వలగువృత్తి ప్ర అనుచి
 శేషము చంద్రరామభ్యగవలములకు మూడికిని అన్యయించుచున్నదని వంటిల
 వారెలుంగలేక, అదిశేషమును 4. వ్యగంచలమునకు మూలమే తనిగింబివచ్చ

మును పాడుచేసినారు. ఈపాటిసంస్కృతము తెలియదు, కవితాతత్త్వవిత్ప్రకాండ
కులమని ప్రకల్పింతురు, అజ్ఞులును నమ్ముదురు, గతానుగతికులు ఘోషింతురు.

తే॥ తమ్ము నెమ్మదిగెందునుండను పుండమకు

[3]
97

సుగుణమణిగణమిడుంగానగుకపులెల్ల

నల్లశ్రీరామభద్రునెయభినుతింత్రి

వారికదిదోషమేగుణవరమగుచగద.

మూ.— స్వసూక్తీనాం పాత్రం రఘుతిలక మేకం కలయతాం

కవీనాం కోదోషస్సతు గుణగణానామవగుణః

యదేతై నిశ్శేషై రవరగుణైర్భరిత జగ

త్యసావేకశ్చక్రే సతతగుణసంవాసవసతిః.

రాము నొకని నేగూర్చి పలువురు కవులు గ్రంథములు వ్రాయుట వారిదోషము
గాదు, ఆదోషము గుణములదే. పిలయనంగా, ఈగుణములెల్ల సతని యవరగుణముల
యందు అబద్ధములాయననట్లు అయొకనియందే సుఖముగా నివసించియున్నది, అని
తాత్పర్యచ్ఛాయ. ఈ సరసార్థమునకును తెనుంగుపద్యమునకును ఏమేని సంబంధము
కలదా! ఈ యాంధ్రీకరణము—శాన్తాకారమ్=భాగాశాంతాకారమైనటువంటిన్ని,
భుజిగళయనమ్=శానాశానా భుజులుగలిగినటువంటిన్ని, పద్మనాభమ్=పెద్దనాభి
గలిగినటువంటిన్ని, సురేశమ్=సులోచనాలజోడు వేగుకొనేటువంటిన్ని [ముస
లాడు పురాణపురుషుడన్నమాట], విశ్వాకారమ్=వీశకారంతోనేటువంటిన్ని [తిన
మనుయెవడుతొంటాడోచూస్తామ్], గగనసదృశమ్=గగన్నతోసమానమైనటువంటిన్ని
[గగన్నవీశకారంతొంటాడు], మేఘవర్ణమ్=మేకపన్నె గలిగినటువంటిన్ని [బ్రాహ్మలు
యగ్గెలోచంపుతారే ఆమేక, అంటే నల్లమేక], శుభాక్షమ్=శుభాంగమైనటువం
టిన్ని, లక్ష్మీకాన్తమ్=కాంతలచ్చిమాడా కలిగినటువంటిన్ని [వేదవాడుగాడు],
కమలనయనమ్=కమ్మలకు నాయనయినటువంటిన్ని, యోగిహృద్ధ్యానగమ్యమ్=
అది రహస్యం చెప్పరాదు, భవభయహరమ్=భావబాయిలను [ప్రసములను] హరించి
నటువంటిన్ని, సర్వలోకైకనాదమ్=సర్వలోకైకైకనాదం చేసేటువంటిన్ని [అదే
నాదబ్రహ్మం], వందేవిష్ణుమ్=విష్ణుదేవుడిపేరుచెప్పి పౌరాణికుడికి వందస్వయంపాకా
లు ఇయ్యవలెనంది.—అని కొండంభట్టు కమ్మవారికి పురాణము చెప్పినట్లున్నది.—
1. ఏతైర్నిశ్శేషైః[=ఈసకలగుణములచేతను,] దీనికి ఈ కవులందఱిచేతను అనియు,
2. సతుగుణగణానామవగుణః[=అది గుణగణములదోషమే,] దీనికి గుణవరమగుచగద
అనియు, 3. అవరగుణైర్భరిత[=రాముని యితర (తమకన్న పరములేని అత్యుత్కృష్ట

మైన) గుణములయందు, అనగా అనాత్మననగోచరములయిన గుణములయందు, అనగోన్నవియుంబోలే,] దీనికి గుణగుణజగణమిడును అనియు, పంతులవారు కొం పంభట్టామర్లమున నర్థముచేసికొన్నట్లు తోచుచున్నది. గుణగుణములు రామునియందు రాపురమున్నవనుటకు నవ్యతముగా ఈ శ్రీహర్షకృతముం గనుండు :—

దమస్వసు శ్చిత్త మపేక్ష్య జానిరా జాగాద తేపిం కియదస్య పక్ష్యసి
భణ ప్రభూతే జగతి స్థితే గుణై రిహవ్యతే సంకటవాసయోతనా.

ఈ ప్రస్తావనలో సూత్రధార పారిపార్శ్వకులకు రూపక భాస్రీక్షములైన

[2]

99

1. భావ 2. చారిష శబ్దములను ఏల సంబోధనలో ప్రయోగింపరాదు

ఓయీ గీయి యని ఎట్టివాని కేని కోపముపుట్టించు కోత సంబోధనలను

పెట్టుట యేలకో! ఓయీ! వదము అనవ్యయము.

౫ - పుట.

1. లలి—య. 2. మువమున.—ప్రా. 3. అరయ—ని.

[4]

103

గీ॥ లక్ష్మణునకుంబోలే లలిసుమిత్రాగర్భజన్మయైన యునిగిరిన్మృదమున
రామచంద్రచరణరాజీవమున గ్రహుచ్ఛృమరభావమొందున స్వంతమరయ.

మూ.—లక్ష్మణస్వేన యస్యాస్య సుమిత్రాగర్భజన్మనా

రామచంద్రబరాహ్మణీ గ్రహుచ్ఛృయతే మనః.

సుమిత్రాతనయుండైన లక్ష్మణునికునస్మహోలే సుమిత్రాతనయుండైన యా తనికునస్సు రామచంద్రుని పాదరమలమందు సుడియును తుట్టువలె సువ్యవస్థ ది.—అని యర్థము.

ఇప్పుడునున 'మువమున 4. గ్రహుచ్ఛృమరభావమొందును' అనగా రా త్వర్యమిది? గ్రహుత్తని, నిశేషణమిది? స్వాంతము రామపాద రాజీవమున గ్రహుర భావమొందు' నన్నంబోలగా? మూలములో, 'రామచంద్రబరాహ్మణీ—రామచంద్రుని పాదరమలమునందు, గ్రహుచ్ఛృ—సుడియును [అనగా సుడియుటచేసి], మనః— మనస్సు, శృంగాయతే—తుట్టువలె నావరించుచున్నది, అని యన్వయముగా, గ్రహు చ్ఛృమము వ్యవస్థవము, వ్యవస్థకునుచే శృంగసూక్ష్మమునకు ఉపపత్తిని చేస్తున్నది, రాన సప్రయోజనము. అంతేమందు సుడియునున్నదిగాన శృంగమువలెనున్నది యని భావము. పంతులవారు సరియైన యన్వయములుం గావ్యమును పాటచేసికొ న్నారు. సంస్కృతసాహిత్యము అగవడుచున్నదా?

[2]

105

క॥ దీనుననిడియుని బాసుం॥ బానిసలందాన్వితమున యంకియింప

నేనావదరభాయున॥ బానిసబల్కుము చేయుననేలయిం॥

మూ.—కర్తే నిధాయ చ విధాయ చ కణ్ఠపీఠే

ధృత్వా చ మూర్ధని నతే హృదయే చ కృత్వా

చోరప్రచారాచకితేనచిరం మయేష

త్వత్సూక్తిమాత్రికగణః పరిరక్షణీయః.

నీ సూక్తిముక్తాగణమును నేను దొంగలకు వెఱచినవాడనై, చెవినంచుకొని కంఠమందిడుకొని, వంగినతలయందు ధరించి, హృదయమందుంచుకొని, కాపాడుకొని యెదను.—అనియర్థము. దొంగలు—ఈ సూక్తులను తమవిగా తమగ్రంథములలో వేసి ప్రకటించుకొనువారు. చెవినంచుకొని మొదలయిన యీవిశిష్టత్వార్థములకు వరుసగా, విని, వల్లించి, గౌరవించి, జ్ఞప్తయించుకొని, అని సూక్తి పరార్థము, పూర్ణముగానేర్చుకొనుట తాత్పర్యము. వానికే వరుసగా, కర్తాభరణముగాను, కంఠిగాను, చూడామణిగాను, హారముగాను, అనిముక్తామణిపరమైన యర్థము, పలువిధముల నీ సూక్తి తన కలంకారముగా నుండునని తాత్పర్యము. ఈ యుభయపరత్వము గాక సామాన్యముగా, మిక్కిలిజాగ్రత్తతో దొంగలకు చేపడనియట్లుగా దాచుకొనియెదను, అని అర్థము.

పంతువారికి శ్లోకార్థము తెలియమికి 1. మెడలో 2. చేతదాల్చి, అనుసరిండునిదర్శనములు గలవు. కంఠమును మూలపదమునకు వీరుమెడయన్నారు. కంఠశబ్దమునకు వెలుపలిప్రదేశము లోపలిప్రదేశము రెండును అర్థములు. వెలుపలిది ముక్తాధారణమునకును, లోపలిది సూక్త్యచ్ఛారణమునకును సంబంధించినవి. మెడయనగా ఆ వెలుపలిప్రదేశము మాత్రమేగావున, అపదము ముక్తాధారణమునకు సంబంధపడునేగాని సూక్త్యచ్ఛారణమునకు సంబంధపడదు. చేతదాల్చి—ఇది అమూలకము, మూర్ధకు విశేషణమైన నతే పదమునకు బదులు కరే యని తెనుఁగుముద్రణమునంబడినది. ఇది ముక్తాపరముగా నన్వయించుచున్నది. దీనికి సూక్తిపరాన్వయమున నర్థమేమి? హస్తాభినయమర్థమా? గ్రంథమెల్ల హస్తమాత్రమున నభినేతవ్యమగునా? చతుర్విధాభినయములలో నేకదేశమయిన యాంగికాభినయములలో నిది యేకదేశమేగదా. ఇది రక్షణార్థముపయోగించునేని కడమయభినయము లుపయోగపడదా? వానికన్న నిది యెక్కుడు ఉపయోగపడునా? వానినెల్లమాని దీనిని మాత్రము చెప్పట యెట్టిది? ఉపలక్షణార్థమేని, కంఠమున ధరించి యను వాచికాభినయమే ప్రధానము క్తముపలక్షణమగును, ఇదియు నేల? ఇది సూక్తి రక్షణోపయోగిగాదు, తాటియాకుపుస్తకమునకేని రక్షణోపయోగియే. ఇది లేకయే విద్యార్థులెల్ల రక్షించుకొనుచున్నారు, పండితులును రక్షించుకొనుచున్నారు.—కావున ఈవాక్యవయవము జయదేవకవి

వివక్షితార్థమునకు భంజకము. మూలములో సైక్లోక్ర-యధికరణముతోను ౨౪ త్వాత్కమును కవి ప్రయోగించినాడను, కరమునకుమాత్రము అప్రయోగము లేదు. కరము పారదబాటనుట కీప్రకరణమునకు నివర్తనము. కంఠశబ్దార్థములకు.—

కణ్ఠస్థా యా భవేద్విద్యా సా ప్రాంత్యా నహ బుధైః
యా గురౌ శుస్తకే విద్యా తయా మూఢః ప్రతార్థతే.
ప్రత్యహం రక్షకత్వైరుద్ధాయద్భిర్భనవతియశః కిన్నరై ర్యత్ర సార్థక.
గుణదోషా బుధో గృహ్య నిష్ఠుష్యైశ్చ వివేశ్వరః
ఇరసా జ్ఞానుతే పూర్వం పరం కన్తే నియన్యతే.

1. ఘనులు—ప్రా. 2. అరయ—పా. 3. ఎన్నను—ప్రా.

[15] 120
చ॥ గొనబగువానియెవ్వరికిగోమలరావ్యకలాకలాపయా
ఘనులగుటందునేయరయం గర్క-శతర్క-వచోవిజృంభణ
న్ననుపుగగోమలుంచటందు నన్నులచన్నులనేరిచేతనే
న్ననుమదకుంభికుంభవశనమ్ముననమ్ములువోవవారిచేత.

మూ.—యేమిం గోమలరావ్యకలాకలాపలీలావలీ భారతీ
తేమిం కర్క-శతర్క-వక్రవచసూక్ష్మాగేఠి కిం మీయనే
యై రాస్తానుచమ్ములే కరరుహః సానన్ద మ-హావిహ
స్తైః కిం మ-వీరకన్తనుమ్ముఇహరే నాలోపణియాః శ-రాః.

4. ఎవ్వరికి—ఎవ్వరిది అనుటమేలు. ఎవ్వరికిననుటలే వారికి రావ్యాకలాపములు రుచించునని యర్థమగునేగాని వారేకపులని యర్థముగానేరదు. 5. ఘనులగు—ఇంత కన్న, 'గోమలరావ్యకలాకలాపయాఘనులగు' అనుటగుమాటగా, 'గోమలరావ్యకలాపయాకలాపఘనులగు' అన్న మేలుగానుండును. ఉత్తమనానావిద్వి యేమిప్రయోజనము? ప్రాసభాగనివారణమాత్ర మేక ప్రయోజనమా? 6. టిందునేయరయ—ఇంతకన్న, కల్పనేకాదువ అన్న మేలు, పాదపూరణము తొలగును. 7. రావ్యకలా—మూలములో రావ్యకలాకలాకలాపలీలావలీ అనియున్నది. పాదేనులలో గోశలహం లేదు, (రాపుననే)లీలలేనేలేదు. 8. వచోవిజృంభణ—మూలములో వక్రవచనములు చెప్పబడినవి. వక్రతయం దేమిని స్వారావ్యము కలహో రేహో అరయించు.

సుబంధు ర్భాగభట్టశ్చ కవిరాజి స్త్రుతీయః
వక్రైర్నిపురావ్యాతే చరణ్ణి విద్యతే నహ.

ఈయాంధ్రప్రసన్న రాఘవములోనే ౭ - వ 'పుటలో' 'వక్రములంగపీశ్వరుల' అనుపద్యమును దానిమూలమునుం గనుఁడు. ఈ పంతులవారు ఆపద్యమును తన్నూల స్వారస్య జ్ఞానపూర్వకముగా రచించి యుండినచో ఇటు నీవక్రశబ్దమును త్యజించి యుండరు. 9. అనువుగ—మూలము సానన్దమ్ [ఆనందముతో] అని. అనువనఁగా, ఉపాయము, విధము, అవకాశము, యుక్తము, అని నిఘంటువులో అర్థములు వ్రాయఁబడియున్నవి; ఆనందమునర్థములేదు. ప్రాసబాధచేత నయినమార్పుగదా. ఈ మార్పువలనిబాధ యేమనఁగా శృంగారము పోయి వైద్యము సంభవించినది; అందులకు అన్నులచన్నులు తోడ్పడినవి. 10. అన్నుల 11. చన్నులకా—మూ. కాన్తాకుచముణ్ణలే. [కాంతయనఁగాప్రియ, ఎవఁడు ఏచెలువను కామించినాఁడో వాని కది కాంత]. ఇటుకాంతకుమాటు అన్నును పెట్టుట నీరసము, పైగా, చన్నులు.—ఈపద్యము వైద్యశాస్త్రోచితముగానున్నది.—

నీ|| మదిరాక్షిచెవులుతోమ్మది లెక్కలనరాదు | ముద్దయకనులుతమ్ములనరాదు
శుకవాసిబుగ్గలుముకురంబులనరాదు | చెలిపండ్లుమల్లెమొగ్గలనరాదు
గజయానచండ్లుబంగరుగిండులనరాదు | సతిబొడ్డునుడినిమెచ్చదనరాదు
సరసిజాననముడ్డినైకతంబనరాదు | హరిమధ్యకాల్లిగుళ్లనఁగరాదు

తే|| క్రమతపీనికిపీనులుకన్నుదోయి
చెక్కులునుబలువరుసయనిక్కుఁజన్నుఁ
గవయుఁజూక్కిలిపిఱుఁడుచొక్కంపుటడుగు
లనుచుమునువాడిరవియచేకొనఁగవలయు.

అనియప్పకవి చెప్పఁబోతమును వినఁదగును. మూలకవి లీలావలీయని లీలచెప్పినందులకు సరిగా ఈదృష్టాంతమందు ఆనందమును చెప్పినాఁడు. పంతులవారు 'అరయ' చెప్పినందులకు సరిగా 'ఎన్నను' చెప్పినారు. చన్నులని కొందఱు కవులుప్రయోగించి యుండురని పంతులవారు ప్రయోగములు చూపుదురుగాఁబోలు. కలవుగాని స్థలవైభవముచే వానికి గ్రాహ్యతయుంగలుగునుండె. అనువుగగోళులుంచఁబడునన్నులచన్నుల నేరచేత— ఇది యెట్లుభవించుచున్నదనఁగా—మెడికల్లా లేజిలోని యేవిద్యార్థులు ప్రసన్నపూర్వపరియార్థమై చచ్చినయన్ను శవముల స్తనములను కోసితెచ్చి యొకబల్లమీఁద నుంచుకొని వానిని ఉపాయముగా తమగోళ్లతో పట్టి పరిశోధింతురో అవిద్యార్థులు— అని. ఇందలి పదమహిమ యుట్టిది. 12. అన్నులయని యీబహువచనమేల? మూలకారుఁడు కుచముణ్ణలేయని ఏకవచనముననే తృప్తిపొందెనుగదా వీరికిమాత్రము 13. చన్నుల నని యీబహువచనమేల? అన్నుచనుంగవ అన్నునితరుచిగా నుండదు గాఁ

నోలు. ఇయదేవుడు కానూతుచున్నతే, మత్తకరీష్ట్రమిచ్చుభిరే అని, వైభవోన్మ
 న్యోన పరములయిన రెండువాక్యములందును, ఒకదాన సౌక సప్తమ్యోకవచనమునకు
 రెండవదానఁ బత్సప్త్యోకవిధర్మ బదార్థవాచకమును సప్తమ్యోకవచనమును సమము
 గా నిబంధించినాఁడు. ఆసాంపు నెలుఁగమిచేతను సాగరము తెలియమిచేతను, ఈ
 పాదుబహువచనమును, భిరే యను సాగరములమునకు చిరనే యను తెలుఁగులిపి
 మూలముననుసరించుటయు సాధించినది. 14. పోవె—సారోపదీయా— యింపఁ
 బడఁగూడదా అనఁగా యిందువలన కొంతయూ, అనిములము. తెలియి పాటవేసి
 నను శరములు పోవును, పోకేమి 15. విజృంభణన్ననున—సంక్లేషము దుష్టము.

౬ - పుట.

[14]
134

అ॥ వెందుచుస్వోక్తివైభవముచేతనుసంతసమంతయేనియు
 తొందుదురన్యసూక్తిలనుమామముఁగొంపలుసంధులెందును.
 కంపముసాస్థలవాలమునఁగల్గియుఁదాడుకరంపపురముం.
 కెంపఁగఁగోరచరలశబ్దవనసేకమునైకమేనియు.

మూ.—అపిముదముపయోగిస్తూ వాగ్విలాసైస్వస్థ్యైః
 పరభాటితప తోషం యాన్తి కిం నైవ స నై
 నిబళునకురరస్థస్థపూర్ణాలవాలి
 కలశసలిలసేకం నేహతే కిం రసాలి.

స్వస్థులు తమ వాగ్విలాసములచేత సంతోష మనుభవించుచుండియు, ఇతరుల
 వాక్కులందు సంతోషము పొందకేమి? తన కట్టంపు మరకరంపధారలవేర తనపాదు
 నిండియున్నను తీయమంటి నుంజనీళ్లపోత నవేటాబదాయేమి?—అని యర్థము.

1. ఎంతయేనియు—పా. 2. కొంపలు—పా. 3. ఎందు—పా. 4. స్వ—
 పా. [అ, స్వ, అని రెండే] 5. కంపఁగ—ప్రా. 6. నైకమేనియు—పా.
7. పూరము—ఏని మదిది ద్వితీయావిధక్రియా, సముచ్చయనుపర్ణమి
 ఇరుదలంగులను తోషయే. సముచ్చయ మప్రయోజకము. ద్విలియ వాగ్విలాసవిరు
 ధము. కల్పధాతు వికర్మకము, తద్యోగమున ఏరు యలుకలు ద్విలియను రుగ్గంపమువ
 నిడినారు. 8. ఇందు దాగ్ధాంతిక వాక్యమునందు ఎంతయేనియు— అను పాదపూర
 యంపుఁజేత్తనుచేసినారుగదా, కవనపటిమకు లోపమురానియెడ దానిరేఖలుగా న్ని
 స్థాంతవాక్యమునందు నైకమేనియు— అను వింతును త్రోసినారు. 9. కొంపలు—అం
 పలునని మూలారాధని యన్ని పాదము, కొంపలని సారోపదీయమిద విధనము; సంతో

పింపనిచో సాధువు తెట్లగుదురు? పాదపూరణ ప్రభావమున నిట్టిదే! మాకందము స్వాల్ వాలమునఁ గల్గియుం దామకరంద పూరము — ఈ పాదమును పంతులవారు యథా విధిగా పాడుచేసినారు. ఈమక్కరందపూరము ఈమాకందముదో, లేక లాతిచెట్టు నుండి కొట్టుకొనివచ్చి దీని యాలవాలమునం జేరినదా? ఇందు పంతులవారు జొగ రూకతతో ఆలవాలము దీనిదని చెప్పినారేగాని మకరందము దీనిదని చెప్పినవారు గారు.

10. నిజ, 11. ఘనమకరంద, 12. సృష్టపూర్ణాలవాలః అని మూ. వీరు ఘనమకరంద సృష్ట పూర్ణ నిజాలవాలః అని యున్నచో నెట్లు తెనిగింపవలయునో అట్లు తెనిగించినారు. మూలకారుఁడు మకరందమునకు వేసిన నిజవిశేషణమును వీరు ఆలవాలమునకు వేసి నందులకు మనము ఎట్లయిన మాతామకువచ్చినదని సంతోషింపవలసియున్నది. వీరేల యిట్లుమార్పవలయు? మూలకార వివక్షితార్థ మెఱుంగకయూ, అది వచ్చునట్లు తెనుం గుపద్యము కుదురకయూ? — స్వారస్యముకొఱకు మార్చిరిగావలయు! 13. కల్గియు — ఈ మాటవలన ఆలవాలమందు మకరందపూరముండుట రసాలమునకు ఆవశ్యకమని యూహనీయ మగుచున్నది. ఆలవాలమందు తడియుండుటగాదు వివక్షితము, ఆచెట్టు నకు మకరందసమృద్ధి యుండుట వివక్షితము. ఆయర్థము చక్కఁగా తెలియునట్లు — నిజఃతనదైన, ఘనఃదట్టంపు, మకరంద సృష్ట = తేనెయోడికలచే, పూర్ణ = నిండిన, ఆలవాలః = పాదుగలదైన [రసాలము], అని మూలకారుఁడు, ఘన, సృష్ట, పూర్ణ శబ్దములచే పరమ స్వారస్యమును సూచించినాఁడు. సమృద్ధిగాక ఆలవాలపూరణమే వివక్షిత మనుపక్షమున, ఆలవాలము నిండినపిక్కుట అందు నీళ్లకుచోటుకల్గదా? కావున నట్టివాద మసంగతము. పంతులవారి తెనుఁగులో మకరందము ఆచెట్టుదే అని సూచి తము కానందున, 14. తత్సమృద్ధి వివక్షితమని తెలియఁబడదు. ఇది పాదము పాడైన క్రమము. మఱి ఆలవాలప్రస్తావమేలయనిన, పాదపమునకు పాదములు అనఁగా వేళ్లు మనకు నాలుకయెట్టిదో అట్టివి గనుకను, పాదు మనకు నోరెట్టిదో అట్టిది గనుకను, చెట్టు తన మకరందమును తనపాదులో వేళ్లచేత రుచిచూచి పానము నేయవలయును కావునను, ఆలవాలపూర్ణత చెప్పఁబడినది. అందువలన, రసాలవృక్షము తన తేనెను తాను సమృద్ధిగా పానముచేసి యానందించుచుండియు, అని యభిప్రాయము.

ఈ 1. సభికులు — సభికులనఁగా జూదమాడించువారు. ‘సభికా ద్యుత

[1] కారకాః’ అమరము. అట్టివాని కొకనికి మదరాసులో ఈ నడుము

135 250 రూపాయలు దండము విధింపఁబడినది. అమరుఁడు ఈయర్థము

నీశబ్దమునకు కంతోక్తముగాఁ జెప్పటయు, “సభాసదస్సభాస్థారా సృ

భ్యాస్సమాజికాశ్చతే” అని సభ్యపర్యాయములలో ఈశబ్దమును చెప్పమియుం జూడ, దీని కిది రూఢ్యర్థ మనియు సభ్యార్థమందు దీనిని వ్యవహరించుట లేదనియు

నెఱుకపడుచున్నది. యోగముచే సభ్యాగ్రమును సాధించుచుని వాదించుపక్షమున—
 “సభా ద్యుత మాశ్రయత్వే నాస్యాస్తీతి ప్రహృదిత్వాత్ తత్” అని రామాశ్రమి
 యము. ‘రూఢిర్వ్యోగమపహరతి’ అనగా రూఢి యోగమును హరించునను న్యాయ
 మేమిచేయను! మత్స్యగ్రముచే సభ్యాగ్రమును సాధించుట క్లిష్టము. ఇన్నిటికిని విరుద్ధ
 ముగా నెట్లో యోగాశ్రయముచే ‘ఓ సభితులారా’ యని సభ్యులను సంబోధించుట,
 [విధవశబ్దమును గొప్పప్రభువని యర్థముగా దూతాదిగణముందు చేర్చినందు] వారిచే
 ‘ఓ విధవలారా’ యనుటవలె నున్నది. సభ్యులు సభికశబ్దతత్త్వము నెఱింగినచో
 ఈ రెండుసంబోధనలచేతను సంబోధయితలకు తుల్యఫలమే గలుగును.

చ॥ వరదగనుధాన్ధియందమృతపానముం బల్కలు సేయుచుంబయోగ
 గరుడడుడురూపముల్యటపు ధారుణిపై వడగండ్లునవియుం
 గరకలుగ్రాలెడున్ బమురాలముసంగడినంబులై యట
 నిరతగుహోద్గిరంబులు చునీషులసత్ప్రతిభోద్బలాశ్చయః॥

1. ధారుణిపై—మూ. స్ఫటిరావనా [స్ఫటికభూమియందు]. ఈపద్యము
 నమూలాగ్రములేదు. ఇది పూర్వోక్తశాంతారాశురాణాక్లి—ననుసరించుచున్నది.
 2. ఇందు మేఘుండు గుహాన్ధిలో అమృతముద్రావి భూమిమీద వడగండ్లుగురియు
 నని చెప్పబడియున్నది. ఇదియసంభవము. ఈపద్యమందలి యర్థము—అమృతాస్యా
 రాత్రియందు పూర్ణచంద్రుండు వెలుంగును, ఆ పూర్ణచంద్రునివలె శారదాదేవిమా
 ము తేజరిల్లుచున్నది యనివర్ణించినగతిగా నున్నది. ఈపాదపద్యమునకు మూలభూత
 మైన యమృతంపుబుగ్గ యిదిగో:—

మూ.— అమృతవలగి పాయమృతం వయాంసి వయోధరః
 కిరతి కరణా స్టారాణారా యది స్ఫటిరావనా
 తదివా తులనా చునీయ నై యణం రతినాః పునః
 సతత మమృతస్యష్టాగ్ధారా గిరః ప్రతిభావతామ్.

వయోధరుండు అమృతముద్రమునందు వయాస్కులను గ్రోలికొని నక్షత్రా
 రారములనుగా వడగండ్లును స్ఫటిక భూమిపై రాలిపడల, అవ్వడుగదా, తొలుత
 యణమునేపు రతిసములును పిమ్మట సదా అమృతరసనిష్కృంబంబులు నగు ప్రతిభా
 వంతుల గూర్తులకు ఈపక్షము గలుగును.—అని యమృతార్థము. ఇదే వంతులవాది
 లేలుండు.

3. అట—ఎట? మేఘుండు వడగండ్లం బలపినరీతిగానా? లేక వడగండ్లును
 చకరినములైన రీతిగానా? లేక, ఈరెండుగతులనునా? 4. యణంరతినా, సతతము

మృతస్యద్యౌర్ధారాః—అను నీగీర్విశేషణములను రెంటిని వంతులవారు పక్షపాతము లేకుండ వడగండ్లుకొకటియు ఉత్తులకొకటియుఁ బంచితెట్టివారు. రెంటిని ఉత్తులకే విశేషణములం జేసినచో, రెండును సాధారణములై కరకలకును ఉత్తులకును రెంటికిని అన్వయించును. రెంటిని కరకలకే విశేషణములనుగాఁ జేసినను ఆశులమేగలుగును. ఈ దాయవిభాగముచేత ఆయాపద్యంబు చెడినది. 5. మూ. స్ఫటికావనా—ఉత్తభూమినిచెప్పక స్ఫటికమును చెప్పటలలో ఇది స్వారస్యము—నిర్మల సత్త్వమందు గ్రహీతృగ్రహణగ్రాహ్యముల విషయమున తత్త్వతదంజనతాసమాపత్తిగావున తాదృశ సమాపత్తిలభిక్తై యిట స్ఫటికావనా అనుట; దానిచే నిర్మలసత్త్వము సూచించఁబడినది. అదియాలెన్నన ‘ధారుణిక’ అని మట్టి చేయఁబడినది. 6. అక్లేపే, తారాకారాః—అని తారశబ్దప్రయోగముచే ప్రతిభావంతుల గిరములు భవసాగరతారకము లని సూచితమైనది. ఏకైకరసనీయత్వ స్ఫుటగ్రహణీయ త్యాదికములు ఉపమాప్రయోజనములు. భవతారణములనుసర్గము ఉడురూపములనుటచే [తార అనక ఉడు అనుటచే] ధ్వంసీతమైనది. ఇవిధమున నీపద్యము నరునికి బదులు వెఱబొమ్మ యైనది. ఇట్లు మార్చికొనిన కొంచెమేని మూలమువలె నుండును:—

వరంగసుధాబ్ధియందమృతపానము మాటికిఁజేయుచుం బయో
ధరుఁ డుడురూపముల్ స్ఫటికధారుణిపై వడగండ్లు రాల్చినకా
బారనెడి సంత సాటిపదముకా త్తూణమాత్రకతోరభావముల్
నిరతసుధోద్ధిరంబులు మనీషులప్రాతిభాసూక్తు లొప్పగాక.

1. ధీర - య. 2. వరిష్ఠ - య. 3. అరయంగ - ప్రా. 4. సు - పా.

[9] 150 ఉ॥ దేనికిఁజోరుఁడొడఁబుము. ధీరమయూరుఁడొ గర్ల పూరమా
లేనకపానుభాగుఁడువరిష్ఠవిలాసముగాఁబిదానుఁడొ
నౌనరయంగహర్షుఁడునుహర్షము బాణుఁడువంచబాణుఁడొ
దేనికిఁగాదదిక్రవిత యిష్టవధూమణికౌతుకా ప్తికికా.

5. ఇందు చతుర్థపాదమున కర్థము— ఎవ్వనికి కవితత్వము ఇష్టవధూమణికౌతుకము నియ్యదు! అని పొడకట్టుచున్నది. ఇటు కవితత్వమునకు తులుము, కర్ల పూరము, విలాసము, హర్షము, మన్మథుఁడును చెప్పఁబడినవి. ఇవి కామినికిం గలుగునుగాని కవితకుంగలుగవు. కావున—కవితయనెడు నిష్టవధూమణి యెవనికిఁగోతుకమిడదు!— అని యన్వయముగా రచించుకొని యుండిన బాగుగానుండును, మూలానుగుణము నగును.

లించుటయే ఫలమని యుత్తరమేని, పంతులవారు పితన్తూలమయిన రోహిణి తద్విగుణ
 సీవరభాషణబట్టాఁ జూచు సమాసమును రోహిణి తద్విగుణాశ్చ తే సీవరభాషణబట్టాఁ అని
 విడదీసికొనియుండురు. తద్గతమైన సీవరభాషణబట్టమును బహుప్రీతిగాగానే గ్రహించి
 యుండురు. అదియే జయచేపహృదయమగుచో. ఇదియు సమాసములను భిన్న స
 మాసములనుగానే యుంపక ముతిల నేకసమాసము చేసినఫలమేమిటి ప్రలపితమా? ఇ
 దు, భాషణపులంబే రోహించము అనుపక్షమున, ఆర్థము మూలానుగుణమేగాని సమా
 సముమాత్రము ఇంతవఱకు శాస్త్రములలో లేని యొకయద్భుతబహుప్రీతి యగును. ప్ర
 మాణములేదని భయపడవలదు, “కోకిలయాచలిహరగుణగరిర” యని ప్రయో
 గములేదా! వ్యాకరణజ్ఞానము ఇవాలాదు మన్నది. ముఱియు, విల్లెట్టు-చెట్టుటకు
 భాషణపులే సాధనముగాన తపర్థమై యవి రోహించితము చాల్చినవన్న సూత్రపుగా
 నుండునుగాన భాషణపులకే రోహించితము చేపట్టినది, భాషణపులుగలవారికి చేపట్
 టసరిగాదు, రావున వ్యాకరణజ్ఞానము ఇవాలాదు నద్భుత బహుప్రీతి పక్షమే య
 ర్థపక్షముగా నున్నది. ఇదియే పంతులవారి పక్షముగా నుండుననుటకు ఎక్కి-చెట్టుచే
 డ్దు-గమకము! రసాభాసము! పద్యమున నర్థసాభాగ్యము:—6. రోహిణి తద్విగుణ
 సీవరభాషణబట్టాఁ 7. కొతుకోర్చి విస్తార్యమాణహృదయా:—అను విశేషణములచే
 మూలకాంక్ష—తత్పూర్వమే లావుగానున్న భాషణపులు, నిల్లులాగవలయునను
 నేక్క-చేC గలిగినగుర్వాటాచిత మునుపటికన్న రెండింతలు లావయినవనియు, పూ
 ర్వమే విశాలమైయున్న హృదయములు సీతాచర్యన మతూహలముయొక్క తరంగముల
 [సాటు] చేత మునుపటికన్న అతివిస్తారముగా విరివితోయించుచుండినవి, అనగా
 దుతూహలముచే పక్షస్థలములు మునుపటికన్న నెక్కు-వాగా విస్తరిల్లినవి, అనియు,
 వర్ధించినాండు. అచర్యనయొక్క ‘రుచిర’ యనుటచే నగమును ‘వికట’ యనుటచే
 సగమును ఇంకెరియినదా లేదా! రుచిరవికటయమున నిస్సంలేహము, వికటయనగా
 గా విశాలమనియొక యర్థమున్నను ఇంకెరియే యనుటకు గమకములేను. రుచిరయన
 నుచో సరిగాలేనిదిగించియున్న యెడల నదియిటు గమకమగును. ముఱి వికటయ మనగా
 గా వికృతముగాఁజేయించిన వనియో ముఱియే చేనియో యర్థముగాఁగఁచగించునట్టి
 కాన సీపద్యము పాడైనదనుటకు సంలేహములేను. 8. ఎల్లయెడల—మూ, పరిత, చుట్టును
 అంతట నని యర్థము. ఇంతకు పూర్వము మూర్ఖావలయమట భాంజద్రహ
 శక్ అని వచ్చియున్న వర్ణనలకు పరిత [చుట్టును అంతట] అనుట సులభ, ఎల్లయె
 ననుట సరిపడదు.

గందపుర బూతచేతర దెల్లనైన తనబుజములతోఁ బోల్పబడిన చిలువకేసిని

[2] మేనిజిగిగలవాఁడు —

187

మూ.—మలయజిర సభవశితనిబిభుజి దట్టవిడమ్మిత భుజిగ్గ రాజిశ్రీః.

1. బుజములతోఁ 2. బోల్పబడిన—భుజములచేఁ బోల్పబడిన అనవలయును. పోల్పబడిన యనినచో, ఎవరు పోల్చినారు? ఆవిషయ మప్రసక్తమేని ఆయా కాంక్షంబుట్టించుట గుప్రసక్తమా? కాన ప్రేరణార్థకమిచ్చుట తప్ప. మూ. భుజదట్ట విడమ్మిత. విడంబించుటయనఁగా పోలుటగాని [అప్రేరణమున] పోల్పుటగాదు. “పురమొప్పు న్నహికంతహారతరళస్ఫూర్తి నివ్వడంబించుచుకా” పెద్దనగారు. “విడమ్మయతి దాడిమీకునుమమత్ర సౌత్రామణీ” [తూర్పు దాడిమీపుష్పమును పోలుచున్నది]. బిల్వ. “వపుప్రకర్షణ విడమ్మితేవ్వరః”—రఘు. “విడమ్మితేవ్వరోను కృతహినాకీ” మల్లి. “ముతుర్విడమ్మయామాస నపునః ప్రాపతచ్ఛ్రియమ్” రఘు. “విడమ్మయామాసానుచకార” మల్లి. “ఆసారసిక్తయీతిబాష్పయోగా న్నామ యీణోద్యత విభిన్నకోశైః, విడమ్మయామానానవకర్షణైః నై వివాహాభూమారుణ లోచన శ్రీః.” రఘు. “విడమ్మయామానానుక్రియమాణా” మల్లి. “విడమ్మయత్యస్తని మగ్న సూర్యమ్” రఘు. “విడమ్మయత్యనుకరోతి” మల్లి. పంతులవారు తులితభుజిగ్గయన నాంధ్రలిపిముద్రణపాఠమునే యనుసరించియుండినను, అపక్షమందును, అప్రసక్తముగానే ప్రేరణార్థముకల్పించుకొన్నారు. ఇటు తులయతియందలి చిచ్చు తత్కరోతిచిచ్చుగాని ప్రేరణచిచ్చుగాదు. “ప్రాసాదాస్తాం తులయతు మలయత్ర తైన్దైర్విశేషైః” మేఘ. “స వర్ధిష్ఠం విష్ఠం కలితదరచక్రం తులయతా” హంస. “తులయతా=అనుకరిష్యతిత్యర్థః” టిక.

కా॥ అకర్ణంబుగనీడునీహరధను హ్యవల్లిజ్యోమండనుం

[8]

195

దేకల్యాణగుణుండువానికడకే యింపొందఁగన్వచ్చుదా

యైకాంతత్వజ మందయానదరమాజితాంబికాశ్రోజిమ్మె

యాకర్ణాయీమహాత్మవంబుకొఱకాహాగ్యమెవ్వనిదో.

మూ.—అకర్ణాంతం త్రిపురమథసౌదృఢకోదణ్డనధాం

మార్వీ ముర్వివలయతిలకః కోపి యః కర్షతీహ

తస్యాయాస్త్రీ పరిసరభువం రాజిపుత్రీ భవిత్రీ

మాజితా—ఇచ్చీముఖరజిఘనా శ్రోత్రనేత్రోత్సయ.

త్రిపురమథనముచే నుద్గండమయిన (యా) కోదండమునకుం గట్టియున్న (యా) యల్లె త్రాటిని ఇందు ఏ భూపాలపుంగవుండు చెవివళకు లాగునో అతని

చెంతకు మొరయుచున్న మొలనులిచేత వాచాలమైన శ్రోతిగలదై వచ్చుచు రాజు
(పుత్రి) అతనికి శ్రోతనేత్రములపండువుకై యగును.—అని శ్లోకార్థము.

ఇందు నీతాకృతిచే నేత్రోత్సవ మగును, శ్రోత్రోత్సవము దేనిచేత? కాంచితా
ధ్వనులచేత. ఆకాంచితాశింజితములు ఇతరులకు భగ్నుమసారభులకు విసంబంధమా?
విసంబంధినను విసంబంధునుగాని, వారికి శ్రోత్రోత్సవము సుసంగపు, పైగా రావమునే
యొసంగును; అతనికిమాత్రము శ్రోత్రోత్సవమునేయును, కావున నతనివిషయమై
యవి 'నీదాననేను' అనునీతాలపితములుగా విసంబంధుని స్వారస్యము. ఇదియెల్ల
వర్ణములలో నీతాకే శ్రోత్రోత్సవము అనునన్వయమున నిర్మూలమైనది. ఆకర్ణాక్షి
మసూత్సవంబుకొఱకు—(క) ఇటు ఆశబ్దము అర్థభంజికమైన తత్పదార్థక సర్వనా
మమా? అర్థభంజికపాదపూరణములు యతిప్రాసపూరణములును వీరిగ్రంథములందు
భూయస్తరములేకదా. (గ) ఆకర్ణాక్షి [=కర్ణములపఱకు (వ్యాపించిన) నేత్రములు
గలది] యని య్శ్లోకాంతాత్మజకు విశేషణమా? (గ) చెపులపఱకు వ్యాపియినవైన
యత్కులయొక్క మసూత్సవముకొఱకు అని ఆకర్ణాక్షిశబ్దము కర్మధారయమాత్ర
మా? ఈమూఁదకు వికల్పములలో ప్రథమము కడమరెంటికన్న జఘన్యముగాన దానిం
ద్యజింతము. కడమ రెండువికల్పములును మూలమునుండి సంపాదనీయములే. ఆ
శ్రోత్రనేత్రా + ఉత్సవాయ అని భిన్నపదములుచేసిన రెండవవికల్పమగును. ఆశ్రోత్ర
నేత్రోత్సవాయ యని యేకసమాసముగాఁగొన్న మూఁదవ వికల్పమగును. (ను)
శ్రోత్రనేత్రోత్సవాయ యని అజ్యేహీనముగా అజ్ఞేశముగా సౌకభేదము లభించుచు
న్నది. ద్వితీయతృతీయవికల్పములందు, మసూత్సవంబుకొఱకు వచ్చుననుటచే
వచ్చువారికే మసూత్సవమని భాషాస్వభావముచేత నేర్పడుచున్నది. అందువలన
ఉత్సవము నీతాకే అనునీకవనములలో ఆకర్ణాక్షియను విశేషణమునకు గొప్పవైన తన
కనులకు ఉత్సవమగునట్లుగా అని నీతాన్వయిగా స్వారస్యముచెప్పవలయును. నీతా
యాచాకొమరుని తనవెడంబకన్నులు నింపార విప్పిచూచునేని యింపర్జన సౌబగుగా
నుండును, అట్లు చూడదు గదా.

తాదేన్నియన నిర్వర్ణయితం చ రూప మిచ్చుచి తత్పూర్వసమాగతానామ్

న చ ప్రియేష్వయితలోచనానాం సమగ్రపాతీని నిలంకితాని.—

రాశి.

అ॥ తోకచుక్కలంబులుదృక్యజములు వెలితిలేకుండమిదోటిచెలులంబూచుం

గాంతవీక్షింపదరగంబుఁగానిమమ్ము । నేముచేసినయవరాధమేమిచెప్పును.—నైష.

కావున నీతాక్షివర్ణనమతము అపాస్తము. చుటి “కొఱకు వచ్చు” నను ప్రతిబంధ
కమునెట్లో యర్థవిషయగతులచే దాఁటి, ఉత్సవము రాకొమరునికే యని సాధించు

పక్షమున, తృతీయవికల్పమున, ఆకర్ణాక్షి రాకొమరునిది గావలయును. ఆపక్షమున అతనికి కనులపండువు చెవులపండువును రెండునుంగలుగుచుండగా, అప్రసక్తముగా

1. ఆక్షోకటి లోకాక్షి శ్రోత్రోత్సవమును పంతులవారు పోగొట్టినెల 2. కావున ఈ యాజ్ఞ జయదేవునిదిగాదు; తస్య ఉత్సవాయ భవిత్రీ—అనుటచేత ఉత్సవమును మూలకవి రాకొమరునికే చెప్పెనని నిస్సందేహము. పంతులవారు 3. భవిత్రీశబ్దార్థము నెఱుంగక దానిని తెనిగింపక మానియే వేసినారు 4. ఉత్సవాయ యను పదార్థికి కారణమును గనలేకపోయినారు. “క్షపిసంపద్యమానేచ” అను వార్తికముచేత పచ్చిన పరుద్దియిది, కాన ఉత్సవాయ భవిత్రీ యనగా ఉత్సవముకై యగును, అనగా ఉత్సవమునుగలిగించును అనియర్థము. ఇది తెలియకయు ఎక్కువస్వారస్యము లాగఁ జూచియు పద్యమును దయ్యముచేసికొన్నారు. 5. పంతులవారు ఆశ్రోత్రనేత్రోత్సవాయ అయినాస్త్రీ భవిత్రీ=(ఆ) శ్రోత్రనేత్రోత్సవముకొఱకు వచ్చుచున్నదగును =(ఆ) శ్రోత్రనేత్రోత్సవముకొఱకు వచ్చును, అని సమన్వయించుకొన్నారు. తస్య పరిసరభవ మయాస్త్రీ (తస్య) శ్రోత్రనేత్రోత్సవాయ భవిత్రీ అని యన్వయించుకొన వలయును. 6. వానికడకే—ఏకార మసహ్యము, పలువురికడకు వచ్చుననియేని మఱియొకనికడకు వచ్చుననియేని యెవరుతలంతురు? మందయానదరకూజత్కాంచి కాశ్రోణి. 7. కా యని దీర్ఘము తప్ప. కూజించునది కాంచికగాని శ్రోణిగాదు. శ్రోణి యేని కాదీర్ఘముండవచ్చును. శ్రోణికూజనము పంతులవారికి సమ్మతమయిన సగుఁగాక, ఇతరులు దాని నెల్లరు; కావున కాంచికాకూజనమే యర్థమగునట్లుగా మంద... కాంచిక యనుపఱకు సైకబహువ్రీహిగాను పిమ్మట దానితో శ్రోణికి మఱల బహువ్రీహిగాను రచింపవలయును. ద్వితీయబహువ్రీహిలో కాంచికాంతమునకు శ్చుం పదార్థము వచ్చి—కాంచిక యగును. ఇట్లు సవరించుకొన్న బహుదోషములు తొలగును.

ఆకర్ణాంతము నీడు సహరగను ర్జ్యావల్లి జ్యోమండనం
దేకల్యాణుండు వానికి న్నరస కెంతే నింపుమై వచ్చుచు
త్వైకాంతత్వజ మందయానదరకూజత్కాంచికశ్రోణి యా
హ కర్ణాక్షిమహారాజవంబుకొఱ కొ నాభాగ్య మెవ్వనిదో.

8. ఆహ భాగ్యమెవ్వనిదో అని యిది యిచ్చుట “ఇల్లిదంగో నాచేతుల 2కతాయం పుంది” అని శిశువులంబోలె బెలిపించుట విరసముగానున్నది. దీనివలననే ఇది అమూలకమని యెఱుంగవచ్చును.

1. సిద్ధి—య.

[5] 200 తే॥ కనుకనుమివెల్లడిగదియలంకరచేత । ఇత్తియేపొందబడినది తేత్తిగారు
చేయబడినదంటిముద్దసిద్ధిగాడు । తండుకంబబడినయదిగనుభుగాడు.

మూ.—పశ్య పశ్య సుభద్రాః స్ఫుటభావం । ఇత్తి లేవ గమితా న తు తేత్తి
అచ్చలి ద్విరచితా న తు ముద్ది । మూర్తి లేవ నమితా న తు మూర్తి.

2 పొందబడినది—ఇదిరవ్వ, మూ. గమితా, తండుకంబు, పొందింబబడినదిని
యగ్గము. 3. వెల్లడిగ—ఇదిరవ్వ, మూ. స్ఫుటభావం. స్ఫుట స్వమును అనియగ్గము.
ఇది పొందింబబడినది కర్తగాని ద్రియసాదనముగాడు. ఇత్తిలేవ స్ఫుటభావం
గమితా==ఇత్తియే స్వప్ననను పొందింబబడినది==ఇత్తియే ప్రకటంబబడినది. పంతు
లవారు ఈపాటి గ్రహింపలేక [తెలంబాచివంటభేదము నజయంలేక] స్ఫుటం ఇత్తిలేవ
గల అనియగ్గము నెట్లో అట్లు తెలిగించినారు. తాత్పర్యప్రధానముగా నున్నది సామాన్య
యనిగనిపాటించువాటి ఆపక్షమున “ఇత్తిలేవ మూర్తిబడినది తేత్తిగాడు” అని తె
ల్లించి యుండుదని వాస్తవ్యము. 4. ఇత్తిపొందబడినది అనుటచే తత్పర్యము లేవ
నియగ్గమగుచున్నది. ఇదిగనుభుగాన తత్పర్యముగాను “ఇత్తియేపొందబడినది;
మూలమందే స్ఫుటభావంగాడు” అనుటచే తాత్పర్యము యుండినది అప్పుడు వెల్ల
డింబబడినదియని అర్థమగుచున్నది. ఈ సూత్రపుచేతనుండు పొందబడినదనుట
అసంగతముగను మూలమందున్నగాను చున్నది. 5. ఇత్తి పొందబడినది గావనకు యు
నబట్టి ప్రతిపక్షము. తత్పర్యము లేనచేత్తి అప్పుడు తాత్పర్యముగా నున్నది తత్పర్యము
లేనచేత్తి “ఇదిరవ్వ పొందబడినది” అనుట మూలమునకు తాత్పర్యమందే సామాన్యము.

201 చతుర ప్రాకారములను చదివెను— చదివెను పాఠము చదివెను.

తే॥ సామన్యములందునుండియున్న శుద్ధియందుగా నుండును

[15] 216 తాత్పర్యములేనచేత్తి సామాన్యమున్న శుద్ధియందున్నది

తాత్పర్యములేనచేత్తి సామాన్యమున్న శుద్ధియందున్నది

సామన్యములందున్న శుద్ధియందున్న శుద్ధియందున్నది

మూ.—అట్టియే శుద్ధియే చతుర శుద్ధియందున్న శుద్ధి సామాన్యము

తాత్పర్యము లేనచేత్తి సామాన్యమున్న శుద్ధియందున్నది

సామన్యము లేనచేత్తి సామాన్యమున్న శుద్ధియందున్నది

తాత్పర్యము లేనచేత్తి సామాన్యమున్న శుద్ధియందున్నది

1. రావైరి—దీనికి వచ్చిరని యర్థముగా నేరదు. రావలసినవాడైరి అనియర్థము, వచ్చినారోలేదో ఈమాటవలనం దెలియదు. వచ్చిరనునర్థమున నిట్లుప్రయోగింపఁబడియున్నది. 2. అన్న^క—య. 3. ఈవో—య. 4. చూ—య. 5. హీనత్వంబును గన్నదయ్యెనె—చా. 6. నిర్వీరమై—దీనిని 'నిర్వీరమా' అనిపూర్వినచో 'హీనత్వంబును గన్నదయ్యెనె' అనువాక్యమెల్ల ఇందలి యాకు సమానము. 7. నల్వం దఁగా—య. ఆంధ్రీకరణసౌభాగ్యముం జూతము. శ్లోకద్వితీయ చరణమునకు అర్థము.—బంగారమువంటి కోమలకాంతిగల యీకన్యయు, వెండివంటి కోమలకాంతిగల కీర్తియును ఉచ్చైష్ఠమైన లాభములు. ఇందు 8. కన్యను 9. తద్యర్థనను, ఈమాటకముతో సంబంధము కలవికావని వంతులవారు త్రోసివేసి, స్త్రీలుడుష్టురాం ద్రనుహేతువుచేత 10. కీర్తిశబ్దమును స్త్రీలింగమును మార్చి 11. యశమని నపుంసకలింగము ప్రయోగించినారు. 'కలఘాతం రాష్ట్రహీమ్నాః' అను నిఘంటువుచే కలిఘాతమనఁగా వెండియు బంగారంబును రెండునర్థములు. కీర్తి యని స్త్రీలింగశబ్దమును ప్రయోగించుటయందును దానికి నీతాదిశేషణమునే కలఘాతకోమలరుచివదమునే విశేషణము చేయుటయందును జియదేవుని హృదయమేమనఁగా, నీత యెట్టికన్యయో—అట్టిదే కీర్తియు నింకొకకన్యయనియు, ఈకన్యతోఁగూడ ఆకన్యయు లభించును అనియు, స్వారస్యము. రాజులు కన్యను పెండ్లియాడఁగోరుదురా? కోరరు. నపుంసకుని పెండ్లియాడఁగోరుదురు. కావున వంతులవారు కన్యను మానియశస్సును పెట్టి జియదేవునికవసమును దెద్దినారు. శ్లోకతృతీయపాదములలో 12. ఆకర్షణ 13. టంకరణ నమన చాలనములు నాలుగుక్రియలు చెప్పఁబడినవి. వంతులవారు అన్నిచెప్పిన నల్లరియగునని నమనచాలనములను రెంటినిమాత్రమే చెప్పినారు. 14. ఆరెంటినేని కొంచెమేని మూలవివక్షితస్వారస్యము వచ్చునో యనుభూతిచే సరియైనవరుసను జెప్పక వివరితముగా చాలన నమనములనుగాఁ జెప్పినారు. ఆకర్షణాదులక్రమమున నిది తాత్పర్యము:—ఎవఁడు ఆకర్షణంతము ఈధనుస్సును ఆకర్షించునో వానిని నీత వరించును అని యింతకుముందు చాటించినారు. కావున నీతేచ్ఛువులు ఆకర్షింపవలసియున్నది. ధనుర్వాహనమందు ముందు ధనుస్సును ఎత్తి చేతఁగొనుట, తర్వాత వంచుట, తర్వాత టంకారముచేయుట, అటుతర్వాత ఆకర్షించుట యుగదా వరుస. ఆకర్షించుటవఱకు వచ్చినవాఁడు లేఁడు సరియేగదా, టంకారము వఱకైనను సాధించినవాఁడు లేఁడు, అంతవఱకు చేతఁగాకున్న పోనీ, వంచినవాఁడేనియు లేఁడు, కదలించినవాఁడేలేఁడు, అని అంత్యకృత్యమయిన యాకర్షణము మొదలుకొని అద్యకృత్యమయిన చాలనమువఱకును క్రమముగాఁజెప్పి ఉత్తము

వీరలు లేకపోయినానానానిమ్మ, మధ్యము లేనియు లేరు, అభిము లేనియు లేరైరి, అభిము తరు లేనియు లేరైరి, అని నిర్దిష్టర నుపన్యసించినాఁడు. పంతులవారిట్లు స్వస్థుల నారు.

15. పంతులవారి నలువదియేండ్ల యూరగ్రవాక్యకరణోపాధ్యాయులౌ ప్రభావము. — అయ్యయ్య! — ఇదేమిపోష్యము? యాట్టా, లాట్టా? “అతిశయవనం ప్రాశస్త్య నిగులంబులాట్టగు.” బాం. క్రియా. ౬. “అయ్యగములం బొకటియు నిటంబునంగన. “అన్యగ్మనంబు లాట్టగు.” బాం. క్రియా. ౧౬. “అన్యగ్మనంబున “సంప్రశస్త్య సామన్య వర్తమాన భావ్యాకీర్ణములు లాటివట్రాహ్యంబులు.” “అయ్యగములంబును భావి వర్తను తెలియునదిగాదు. వర్తమానేతరములు పొనంగవు. వర్తమాన మర్థమేని, ఏదేమిను ఏమి అయ్యయ్య! ఏమిగుంటయుం గాదు, అయ్యయ్య! అనునది లేదను అను వ్యతిరేకాభిప్రాయమున అనుప్రాయము క్షము అని యుత్తరమేని, అసూయరంబుం గనుడను. — “అభూతంబున లాటి వివేకంబున నుపాధ్యాయ వర్తమాన.” బాం. క్రియా. ౧౦౧౪. దీని నలుంగుడను వివేకంబు గాని, అన్యగ్మనము క్షముగానిని. “అభిప్రాయ, నిది పాపము ముగియుటకు ఏదో బిగడున్న, దీనివేడు అయ్యయ్యన్న. [అంగ్రహముప్రభావములతో టంగ్గ అనుటకు వాక్య “ని వివక్షన్నది.]

అదిగో గాఁదా! నీను నులిగినాఁడనుగాను. “అన నీనినయగుచున్నాను” —
 217 అయ్యయ్య! నీను నులిగినాఁడనుగాను. “అన నీనినయగుచున్నాను” —
 గాని, ఇది ప్రస్తుతము అభిప్రాయముగాన, నులిగినాడు. అభిప్రాయము అని వలయును.

౧౨ - ౨ పుట.

“అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! —
 అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! —
 [అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! —

[18]
235

“అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! —
 అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! —
 అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! —
 అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! —

పునః — [ప్రాయశ్చిత్తమున] “అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! —
 అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! —
 అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! —
 అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! — అయ్యయ్య! —

ఉ॥ కాదిదిమించు మేఁడవయిఁ గ్రాలునెకానెకచాసమేనిదాల్
గా దళుకొత్తైదుంబనిడికమ్మి గఁగల్వలతోఁటమేటియ్యం
గాడు సమీనభేలనముగన్న నుదన్నయనావలోకమే
కాఁదగునబ్బురంబహహాకాంతయిఁదేనికెఁగాంతయానెకో.

బొనిది నీలానామధేయము గలది కన్యారత్నము!

ఇందులకుమూలము.

పురుషః.—...కథం మమాపి చాపారోపణే సంశయః!

మజ్జీరకః.—అథకిమ్.

పురు.—తదైష మమాపి సంభావ్యతే, యది,

వి నైవామ్యానాహం బహుళరుచిలిప్తామ్మరతలా

తడిల్లేళా షేమద్యుతివితతిరమ్యా విలసతి

యదివా,

వి నైవ స్వర్గజ్ఞాం నభసీ రభసోన్ముద్రశభరీ

వరీవ రైః సాకం స్ఫురతి నవనీలోత్పలవనమ్.

[విలోక్య సవిష్మయమ్] కథ మస్తత్ప్రతిజ్ఞాభక్తాయ వివరీతసృష్టి నైశ్చల్యంప్రణీత
వాన్విధిః! [పునర్విపుణంనిరూప్య] అయే సాదృశ్యాత్ప్రతీతితోన్మి!

తడిల్లేళా నేయం విలసతి వరం సౌధభిరే

వసన్త్యాః కస్యాశ్చి త్కనకరుచిరా గాత్రలలితా

అపీదం సోన్మీలత్కువలయవనం మీనతరళం

వరం తస్యా ఏవ స్ఫురతి నయనాలోకలలితమ్.

మూలమునకు ఆర్థము.

[ఇచ్చోట పూర్వోక్త ప్రతిజ్ఞావాక్య విషయకదోష మొకానెకటివక్క కడకు
మూలమెల్ల ఆంధ్రనాగరములకు ఇంచుమించుగా సమముగానేయున్నది. మఱి యిటు
నేను బ్రదర్శించు దోషములు పాతభేదములచేఁ గలిగినవిగావు. కావున ఆసమాధాన
ము నూహించుకొనవలదు.]

పురుషుఁడు.—ఏమి! నేను విల్లెక్కిడుదునను విషయమందును సంశయమా!

మంజీరకుఁడు.—అవును సంశయమే.

పురు.—నావిషయమున నిది యెవ్వడు ఊహించదగు ననగా,—

మేఘములేకయే మఱిపుండిగఁకాంతిపెల్లుచేత ఆకాశప్రదేశమును అలుకుచు బంగరు

నాలుసిండువేల మసూదారము పెరియునేని,—అటుగానిచో,—మిన్నేలులేకయే ఆ
 కాశకుండు అడుగుబడినమిలయొక్క హస్తోత్పాదమైన ముసురులతోఁగ నాడుగొన్నదై
 క్రొత్త నల్లగల్వలతుమీము తళతళలాడునేనియు, అప్పుడు దుఃఖించవలెను. [చూచి
 ఆశ్చర్యపడుచు] ఏమియిది! నాప్రతిష్ఠను భంగపఱచుటకు బ్రహ్మ వివరితస్పృష్టివై
 పుణ్యమును ప్రకటించినాఁడు! [మెలల చక్కఁగాఁ బరికించి] అహ! సామ్యముచే
 మోసపోయితిని!—ఇదిమోఁపుచుఁగఁగాను, మఱియేమన, మేనత్తువను నిలుచున్న
 యొకాసుకతయొక్క—మైదఁగ పైఁడివెలుగుగలది పెరియుచున్నది. ఇదియు మీల
 చే కదలుచున్న [అనఁగా మీలు దాఁటుచుండుటచే తానే దాఁటుచున్నట్లుగదాచు
 న్ను, అనఁగా, మైకి మవ్వతువ్వని దాఁటుచున్న మీలతో నిండినదైన] వికసింతుచు
 న్న కలువతంబర గాను, మఱియేమన, అశలువచే కంటిమాడ్కులతెగురు పెరియు
 చున్నది.—[ఆలోచించి] నిశ్చయము, ఇదే యాకస్యార్తము సీతాసూరము.

అంగీకరణానంతరము.

వంతులవారి తేనుఁగుల “నాప్రతిష్ఠభంగముకొలన వివరిత వివరితస్పృష్టివై
 పుణ్యమెట్లా ప్రకటించబడినది” ననియున్నది.—మీతేనుఁగుల అప్పుటికింక పురు
 షుఁడు ప్రతిష్ఠ చేయలేదు, అట్లుండ తచ్చంగప్రసంగ మసంగవము. వేదానిప్రతిష్ఠకు
 ఎట్టివివరితస్పృష్టివేతననియు భంగమట్లుకలుగును? కాన సీతావ్యమెల్ల ససంగతముగాను
 న్నది. నాగరముద్రులముల పురుషప్రతిష్ఠ అప్పుడబడియున్నది, వివృతజ్ఞానవ్యంగ్యపు
 మూలము పురుషోక్తమైన యాప్రతిష్ఠావాక్యముల నున్నది. తేలుఁగుముద్రలులముల
 నిట్లసంగతముగా ఆప్రతిష్ఠావాక్యము ముందరవనినూటం బట్టబడినది. అందువేత సం
 దర్భమిట్లు పాఁడయినది. అసంగతాంధ్ర ముద్రలుము సనుసరించుటయు [చూచుకొని
 తాపుననగాను, సర్వప్ర] సంగతతమనాగరముద్రులమును అనుసరించుటయుం బూడ
 వంతులవారు నాగరలిపిఁ బఠననేరరని యుఁజూచిరమై యున్నది.

1. నామను బాపాకోపాధమున సంతయిమా?—మూలాగ్ధమిదిగాను, బాపాబాకో
 పిండఁగలసూ లేనూ యని నేను సంతయిమనుచున్నాను? అని దీనికగ్ధము. నేనును
 బాపాబాకోపిండఁగలసూ లేనూ యని యితిరులు సంతయిమనుచురా? అని మూ. వేన
 స్తోరస్యమా? 2. సరే—సంతయిములేని యగ్ధమనుచున్నది, కలవని యూ.

వివృతజ్ఞానోక్తి—3. శతవంశగోత్రద్రుతం—బంగరునాలుసిండువేల, ఇది
 [తల్లింతుమా] తల్లింతునకు విశేషణము [బలిఁగదు] వెలుగుటకు విశేషణమా? 4. బల్లింతుగా—య. ఈ యాపూరణము బల్లింతుగా! పురుష ప్రతిష్ఠావాక్యము
 దిది యసంగతము యనునను. ఇది యమూలకము. 5. ఎంతయూ? వ్యవస్థలై నది—

స్ఫురతికై న ప్రాసపూరణ వివర్తము. 6. ఎంతే—ఎంతయుకా అని యున్నదిగదా మఱల ఎంతే అననేల? అట్లుగాదు, భేదమున్నది; అది పాదపూరణ మాత్రము, ఇది యతిపూరణము. వీరి కవనములో పాదపూరణది వివర్తములు [తంత్రదివదాబ్జద్వంద్యము, విభావనమైనదిచిత్రవృత్తి, జనకజదియందె, అతివవివిలాసములు.] అని ప్రసిద్ధములుగాన, హృద్యంబైనది దైవతాపగయ అను తావున హృద్యంబైనదైవతాపగయనునర్థము నిరకవనభక్తి—నైతింగినవారికి ప్రభుమాహర్షి నమస్సు. అవత్యమున మేవకోత్పలనమునకు క్రియ యుంచబని వెలుపునలకు, అన్యధాత్వర్థ మధ్యావర్త్యము. 7. కాననిట ఆంధ్రీకర్తయభిప్రాయ మేటో సంధిగ్గముగా నున్నది. 8. ఉద్యమ్యద్యతి—ఇది 'నవ' యనుచుకు ప్రాసపూరణమే, నీనిలో ఆంధ్రగద్యపు సు (బీజగట్ట). ఎంతయుకా హృద్యంబైన ఉద్యమ్యద్యతియైన ప్రాసపూరణవ్యయము, ఎంతే యతి పూరణమును, లభించియున్నదిచోట మూలగద్యమున నిస్సారతమును జేసి నీని విడిచినం దప్ప! అదిగా ర్యక్తమేదియనగా 9. రభాసోన్ముద్రకళావలెనై నా కడ, 10—ఈముక్క నీరసమేగదా.

“తస్మా దస్యామిదుమునవికదా న్యర్థనిర్వహ్యైర్భాగ్య

స్యామీరదుం చతురభిర్యోగైర్వైవ్రహ్మీభాగ.”

“తదావర్తే కర్తవ్యవననమైశుస్యచేల”

నిలియన్తే నీరనియన కనిమయి భృగూకా.”

“కరుకరమయి చోరుకలుగల రమణ ప్రభుని వందనం

చతురభిర్యోగైర్వైవ్రహ్మీభాగ నీరదుం

ల్యుటలర ల్యుట ల్యుటల చోరుకల రమణ భృగూకా

నకు నిట మిట్టిమిట్టివదనంబుచేరలయిటో త న్నర్తకా.”

అని వ్రాసికొన్న రాశిదాస శంకరాచార్యునిసామంతుల కిటువడు గుంట శరభముగాఁ బోదరాసుం యరాయుడు. ఈ ముద్దామూటచే నీల సద్వివిధాభిర లలితములు తల్పబడికనని యావదయివర క్షేతమునకు తిరిగివచ్చిన నిర్దోషాయను విదయవర క్షేతమునలనం దలియవచ్చును. వివర్తమున కాటవియొకటి వ్యమువలననుం దలియవచ్చును. — ఈవివర్తమువివర్తముయొక్క వివర్తమును ‘రా దివియంతు’ అనువర్తము కల్పితమేయన్నది. అందు ‘సమీపభలనము’ అని, అది వర్తవలసినదైన కళావివర్తము అనువదించబడినది. అట్టియది అందుం ద్యక్షమనది. 10. ఉద్యమ్యద్యతిభాగిని ‘కాళియోన్ముద్రకళావలెనై నా కడ’ మనియందలను, విరసవోపును, సరసా మువలసి పోయెగదా. 11. ఉద్యమ్యద్యతిభాగిని

యతి పూరణము. పంతులవారికి శఘరీ గిఘరీ యని యదేమో ఆరణ్యరీచనముగా తోచి నది గావలయును. కానిచో దానిని మాని యిన్ని పూరణములు పెట్టుకొందురా.

కాదిది.—12. “కాదగనబ్బురంబహూకాంతయిదేనికిఁగాంతయానె.కో”
—ఈపాదమెల్ల నమూలకము. దీనిని హెచ్చుగా వేసికొన్నందులకు త్యక్తములు:—మే
ని—మూ. గ్రాతలతికా 13. లతిక త్యక్తము. మించుతో సామ్యము చెప్పినాఁడుగాన మూ
లకారుఁడు అవశ్యకమని లతికాశబ్దమును వేసినాఁడు. 14. ఐనీఁడికమ్మిగ—మూ.
కనకరుచిరా, బంగారువలె ప్రకాశమానమైన యనియే మూలముగాని, కమ్మి మూలగ
తముగాదు. కమ్మియన్నమాత్రాన లతికోపమాసావ్వరస్యము రాదు. లతికోపమయం
దు, కొమ్మలవలె కాలునేతులును, పూగుమ్మలవలె పాలిండ్లును, పల్లవములవలె కె
మ్మివియు కేలుదోయియు, నని యిట్టిసావ్వరస్యము లభించుచున్నది. కమ్మియన్న ని
దిరాదు. కల్పలతోట 15. మూ.—ఉన్నీలత్ [వికసించుచున్న] త్యక్తము. ఇది నీ
రసవిశేషణము గాదు, దీని సావ్వరస్యమును

“కాలోన్నీలత్కువలయదళాదై వ్యత మాపావయన్తమ్.”

“తవాష్ట్రే కల్లేజ్జపనయనై శున్యచకితా

నిలీయన్తే సీరే నియత మనిమేషా శ్శఘరీకాః

ఇయం చ శ్రీ రథచ్ఛదపటుక పాటం కువలయం

జహతి ప్రత్యాపీనిశి చ విఘటయ్యప్రవిశతి.”

ఇత్యాద్యభియుక్తిక్తము గని యెఱుంగవచ్చును. ఉన్నీలనార్థమునే నవసీలాత్పల
వనమ్మని నవశబ్దముచే దీనివిషయపరశ్లోకమందు కవి చెప్పినాఁడు. 16. టేటి—
పా. 17. కన్నను—య. 18. మోసపోతిని—పోతిననుటయెట్లు సాధువు? “పోతివి
గదనే తప్పాలా బొంకించి పోతివే తప్పాలా” అను మాచిపూడిభాగవతమే ప్రమా
ణమా? అంతసరసముగా సుఖాన్వయముగానున్న మూలమును పంతులవారు ఎంతవి
రసముగా నరసముగా కఠినముగా రచించినారో కనుఁడు.

రావణుఁడు.—అటుగావున్నకామత్ప్రతిజ్ఞాభంగమునకై యావిధియెవఁడు?

[ఈపద్యము వనికిరాదు.]

మ॥ అలదు ధాభినినున్న వెన్నునిదియో నందంపునాభ్యభినికా

జెలువొందన్నిజవాపికాకమలినింజేయన్నది మోరియం

కిలిశంకన్నలు మోములం బలుమవీక్షింపంగనాదై నయ

ర్మిలికై తియ్యనికల్గునం బలుమఱున్నేలాండగానీతఁడుకా.

అంధ్రకర్త గారికి నిజ నిశ్చిత శబ్దముల యర్థము తెలియలేదు.

మూ.— మయి యీరోదస్యన్నిభృతమురజిన్నాభినశినీం
నిజక్రీడావాపీజలకమలినీం కర్తుమనసి
పదభ్రంతాశజ్జీ— మధురమధురాలాపచతురై
శ్చతుర్భిః నై వ్య ర్వక్తై రనునయవరో భూ దయ మపి.

1. కోరి.— కోరినవారెవరు? పలుకా, నలుమోములవేలుపా? మూలముం
బట్టిచూచిన, కోరినవాడను వితత్పద్యవక్త రావణుడు. ఇటు నవ్విషయము దురూ
హము.

పద్యార్థము:— పాలసముద్రములోని విష్ణుని పొక్కిటి తామరతీగను తనడిగి
యలో తెచ్చి నాటుకొనుటకు గోరినదై పలుకు [సరస్వతి] [విష్ణువు] అడ్డగించునేమో
యని సందేహించినదై [బ్రహ్మయొక్క] నాలుగు ముఖములనుండి నాన్నేహముకొఱ
కు [నాసాహాయ్యముకొఱకు] [నన్ను చూడగా, అప్పడు బ్రహ్మ పలుమాటలు నన్ను
మంచునాటుల వేడకుకొని మేలుపొందినవాడై యుండగా [అట్టి యాబ్రహ్మ నావ్రతి
జ్ఞును భంగించుట కేపాటివాడను? అని అవతారికావాక్యముతో వెనుకటికన్యాయము].

మూలార్థము.— పాలసముద్రములో డాంగియున్న హరియొక్క పొక్కిటి తా
మరతీగను నేను [రావణుడు] ఆత్మీయమైన [నాయొక్క] ఆటడిగియలో నాట్లు
కొన నుంకింపగా, ఈ బ్రహ్మ తనకు నివాసభంగము గలుగు నని వెఱచి తన నాలుగు
మోములతోను అతిమధురవాక్యముల నన్ను బతిమాలుకొన్నవాడాయెను. [పదభ్రం
శమునకు తెలుగుముద్రణము పరిభ్రంశము. అట్లును ఇదే యర్థము.]

మూలములో ఆటడిగియ రావణునిదని గుఱువుగా విశదమైయున్నది. స్వకీ
యార్థకమైన నిజ శబ్దమునకు మయికర్తుమనసి పదములతోడి సంబంధముచేత మత్సం
బంధమైన యనునర్థము ఘటిల్లుచున్నది. 2. తెలుగుపద్యములో ఇట్టి సంబంధపదము
గా పలుకుశబ్దమున్నది. కనుక పద్యములో నిజ యనగా సరస్వతిదైన యని యర్థ
మేర్పడుచున్నది. మూలములో కోరినవాడు రావణుడని మయికర్తుమనసి పదము
లచే స్పష్టమైయున్నది. ఇందు 'కోరి పలుకు వీక్షింప' అనుటచే, పలుకు కోరినదని స్పష్ట
మయియున్నది. 3. పదభ్రంతాశజ్జీ— అనగా తనకు నెలపు లేకపోవునని భయ
పడుచున్నవాడై యని యర్థము. దానిని చక్కగా పాడుచేయుట కుపాయ మేమ
నగా, అంకిలిశంకా అనుటయే. 4. వీరు నిభృత శబ్దార్థమెఱుంగక ఉన్న యని వ్రాసి
నారు. ఈ శబ్దముచేత ఈ గ్రంథములోనే మఱిరెండుచోట్ల తప్పినారు. ౮౨-వపు
టలో 'వినుతారవతి' పద్యములో నిభృతమ్ అనుటకు తిన్నగక అని వ్రాసినారు.
అవిదితుడనై యని వ్రాయవలయును. ౮౩-వపుటలో 'ఎవనికింజెప్పి' యను పద్య

ములో నిశ్చితమైన అనుటకు ఒదిక యని వ్రాసినారు. రహస్యములు [ఇతరులకుఁ దెలియని] అని వ్రాయవలయును. 5. అట్లే వీరికి నిజ శబ్దార్థముకూడఁ దెలియదు. 'నిజ' అన్నమాత్రాననే 'నాయొక్క' అని యర్థ మని వీరియభిప్రాయము. ఈత వ్యతేత వీరు కడుంగడుం బాడుచేసిన వాక్యమొకటి ౭౪-వపుటలో కలదు. అందు నిజసహృదరీప్ అను పదమును తనతోఁబుట్టువు అని తెనిగించుటకు మాటుగా 'నాతోఁబుట్టువు' అని తెనిగించి వీరుకల్పించిన రసాధానములు ఆవాక్యముపై విడు ర్పయిండుం గనవచ్చును. ౬౧-వ పుటలో నిజ జీవితే అనుపదము "నాకుంబ్రాణ ప్రదుడైన వీనియందు" అని పాడుచేయఁబడి యున్నది. దాని పూర్వ స్వరూప మును దానితావుననే గనఁదగును. ఇందు మూలార్థమును మఱిగించుటకును చెటుచు టకునుం దోడ్పడినపాదపూరణములు.—6. పలుకు, 7. వీటింపంగ, 8. మేలాండఁ గాక, 9. దియానందంపు, 10. చెలువొందక, 11. దై న, 12. పల్కుటక. 13. పల్కునక—అని ఏకవచనము విరసముగానున్నది, పల్కులక అని బహువచ నమే మేలు. 14, 15. మయి కర్తృమనసే—నేనుకోరఁగా;—కోరఁగా' అనుటకు 'కోరి' యన్న తప్పటుండఁగా 'నేను' అనక మానుట యొకతప్ప. 16. నిజవాసికా— మూ. నిజక్రీడావాసీ; క్రీడా శబ్దత్యాగము సీరసము. 17. అవతారికలో 'ఆవిధి' యన్నాడు గావున, పద్యములో తత్పరామర్శలో 'ఆతఁడుక' అనుట మేలు, లేదా, అవతారికలో 'ఈవిధి' యనియేని మార్పవలయును.

“కదళీ కదళీ కరభః కరభః కరిరాజికరః కరిరాజికరః

భవనత్రితయేపి బిభర్తి తులా మిద మూరుయుగం న చమూరుదృశః.”

అని యొకశ్లోకము ఇటమూలములోనున్నది. తెలుఁగుప్రతిలో లేదు. పంతులవారు కడ మగ్రంథమెల్ల దెనిగించుట లోకోపకారము గాదు, దీనినిమానుట తై లోకోపకారము. తెనిగించియుండిన నిది యేమై యుండునో!

౧౩ - వ పుట.

పురుషుఁడు.—అ! దృష్టియని యేమి చెప్పచున్నావు? ఓయీ ముష్టియే యాయఁబడుచున్నది. [ససంరంభంబుగం బరిక్రమించి శేఖరత్రంశ మభినయించి సవిషాదంబుగం గాంచుచున్నాఁడు.]

[7]
259

క॥ ఓలంకేశావిగళిత । చూడాలోకనముచేతఁజూచనెదుఁగదా

కాలంబుగావునన్వే । శూలిదివిల్లందుకొమ్ము శూరతమిఱక.

పురుషుఁడు.—[తనలో] నేనెట్లు వీనిచే నెఱుఁగఁబడితిని? అటుగాదేని ఘృతాక్షర న్యాయానుసారముగ శబ్దసామ్య మీయది.

1. ఇచట రెండుమాటులు పురుషుడని ఒడఁడే వక్త యుండుటచేత మధ్య లో ఇంకొక వక్త యుండవలయును. అట్లే 'ఓలంకేశా' వద్యము సందర్భానుసార మున మంజీరకునిని స్పష్టము. ఇటు నీపురుషుఁడు మాటురూపున వచ్చియున్న రావణుఁడు. ఇతఁడు రావణుఁడని కథలో నచటివా రెవ్వరు నెఱుంగరు. వీనితోఁ బల్కుచున్న మంజీరకవైతాళికుఁడును ఎఱుంగఁడు. ఈ పురుషుఁడు [రావణుఁడు] స్వయంవరశాలలో నీతకొఱకు శివునివిల్లు వంప లేచి వింటికడకు నడచునవ్వడు వీని తలనున్న మాల్యము జూటి పడిపోయినది. ఆయవశకునమునకు వీఁడు వింటికడకుఁ బోవుటమాని యచటనే విషణ్ణుఁడై నిలిచి యామాల్యమును చూచుచుండగా [వీఁడు రావణుఁడని యెఱుంగకయే] మంజీరకుఁడు వీనింగూర్చి ఓలంకేశావద్యమును పలికి నాఁడు.

పురుషః.—అః కిముచ్యతే దృష్టి రితి, నన్వయం ముష్టి రేవ వీయతే. [నసం రమ్భం వర్షికమ్య శేఖరభ్రంశ మభినీయ సవిషాదం విలంకయతి].

మంజీరకః.—అయేలజ్జేశ విప్రస్త శేఖరాలాక నేన తే

సమయో యాతి తత్తార్థం గృహణ హరకార్తుకమ్.

పురుషః.—[ఆత్మగతమ్] కథమనేనవిదితోన్మి [విమృశ్య] అభవా, ఘృణాక్ష రన్యాయాగతం శబ్దసామృశ్య మేతత్.

వద్యము.— 2. ఇందు 'ఓలంకేశా' అని మంజీరకుఁడు పురుషుని సంబోధించినాఁడు. ఇతఁడు లంకేశుఁడని మంజీరకుం డెఱుంగఁడు. ఇందులకు ఘృణాక్షరన్యాయమని పురుషుఁడుచేసిన టికకు వంతులవారికి అర్థము తెలియలేదు. మూలము లోను 'అజ్జేశ'యను వర్ణసముదాయ మున్నది, అట్ అని ముగియు పూర్వపదమునకు 'కేశ' శబ్ద యోగముచే నిష్పన్నమైనది. అంతియకాని బుద్ధి పూర్వకముగా మంజీరకుఁడు రావణా అని యర్థముగా అజ్జేశ అని సంబోధింపలేదు. రావణుఁడు తన్ను సంబోధించినట్లు బ్రమసినాఁడు. మూలభక్తి— "అయే + అలం + కేశ విప్రస్త శేఖరాలాక నేన" అని మంజీరకుని ఛేదము. "ఓయి + మానుము + జుట్టు నుండి రాలిన పూదండం గాంచుటను, ఆ పూదండను చూడవము," అని యభిప్రాయము. [కేశవిప్రస్త శేఖర (+ ఆలంకేశా) నిగనుండి రాలినదండగలవాఁడా, అనియు హేళనము]. "అయే + అజ్జేశ + విప్రస్త శేఖరాలాక నేన" అని రావణుని ఛేదము. "ఓయి లంకేశుఁడా రాలిన శేఖరమును చూచుటచేత" అని పిమ్మటి కన్వయము. జియదేవునివ్రతిభను చక్కఁగఁ బరికింపుఁడు. తొలుత రావణుఁ డిట్లుబ్రమసి, పిదప విమర్శించుకొని "అయే + అలం + కేశ..." అను మంజీరకచ్చేదమును

గ్రహించి తనపేరు మంజీరకుఁ డుద్దేశింపక వేతనము యుద్దేశించి చెప్పఁగా అదితన పేరుగా పరిణమింపఁగా అపరిణతి నునీపురుగు తొలుచునపుడు ఒకారము తొలుపవలయునని సంకల్పించుకొనకపోయినను అది తనకీరపుగాఁ బొలుచుకొన్న తొలి ఒకారముగా పరిణమించినరీతిగా, నున్నదని, దానిని ఘణాక్షరన్యాయమన్నాఁడు. పంతులవారు ఈ రావణటీకచేతనేనియు మూలమునంగల యర్థవ్యయ మెఱుంగలేక మంజీరకునిచేత తద్బుద్ధిపూర్వకముగానే ‘ఓలంకేశా’ యని తప్పవసంబోధన చేయించి, రావణునిచేత దానికే ౩. ఘణాక్షరన్యాయమని తప్పటికీ చేయించినారు. సాహిత్య మెచుతునా! మఱల దివ్యటీలు వెలిగింపుఁడు.

4. చూడాలోకనము—మనపంతులవారికి చూడా శేఖరములకు భేదమేలయిదు; చూడయనఁగా జుట్టు, శేఖరమనఁగా శిరోమాల్యము. రెంటికిని జుట్టునియె యర్థము చేసికొన్నారో, రెంటికిని శిరోమాల్యమనియే యర్థముచేసికొన్నారో, తెలియరాక యున్నదిగాని, చూడాశేఖర శబ్దములు పర్యాయ శబ్దములని గ్రహించినారనుట సిద్ధాంతము. మూలములో శేఖరము పడిపోయినదనియు, దానిని రావణుఁడు చూచుచు నిలిచిపోయెననియు, రావణుని మంజీరకుఁడు “ఏలకోయి ఆపడిపోయిన శేఖరమును చూచుచున్నావు?” అని హేళనము చేసినాఁడనియు, రెండు తావులను శేఖరశబ్దముతోనే రెండువాక్యములును నిబద్ధములై యున్నవి. పంతులవారి తేనుఁగులో, శబ్దార్థములు ఎఱిగిన వారికి,— రావణుఁడు రాలినమాల్యమును గాంచుచుండగా మంజీరకుఁడు వీడిపోయినజుట్టుం గాంచెదవేమని హేళనము చేయుట—యను విరోధము దేదీప్యమానముగా నగగదును. అహా! సాహిత్యమఁట! మఱల దివ్యటీలు వెలిగింపుఁడు, ఇంక నార్పవఁడు.

5. చూ.—ఈ యతీంద్రులు, “ఈ!నోనేఁడుం గడలింపఁడయ్యె భనువుం జూపంప లేఁడయ్యెడుకా” [౧౧ - వ పుట]. అను చూయతిగానికి తమ్ములు. కదాశబ్ద మున్నదికదా ఇంకను చూయేలకో? 6. శూలిది—ఈ పాదపూరణ ది వర్ణముయొక్క ప్రభావము వింటిని అవలంబుడవేసినం దెలియును. “శూలిది యందుకొను విల్లి శూరతమీఱకా.” అందిన కొనవచ్చును. శూరతమీఱకా—ఆమూలకము, ఆవిరుద్ధమని చేర్చుటయేని, 7. “శూరుండవై నకా” అన్నమేలు, మంజీరకుని హేళనఁగిరి అనుగుణతరమగును. చిటుతుకమార్పులచే దీనిని పద్యముఁజేసెద, అంగ్రికరణము చేయను.

క॥ ఓలంకేశా రాలిన । చూడామాల్యంబున బైచూచెదవేలా

కాలముచనుఁగావునవే । శూలిశరాసనముఁగొమ్ము శూరుండవై నకా.

ప్రాయ్యవలచు కట్టియ వచ్చుచున్నది.

[14] తే॥ హేలమెయినారినింగట్టియెక్కువెట్టి శూలివిలుమేలుమేలనఁజూడఁబడుదు
278 నేనుమూనిననిదియెంతపూననడ్డ మేమియుండెదనీ దారీకొంతతమును.

మూ. సావహేలకమనీయ ముదస్య । క్రీడ యైవ వినిబధ్య చ హార్షీమ్
కృష్ట మేవ హరకార్ము క మేత । దృశ్యతా మసుహృదాం హృదయంచ.

శ్లోకార్థము.— నేను సరకునేయక యందముగా ఎత్తి, అటుగానే నారిని గట్టి, ఈహరకార్ముకమును శత్రువుల హృదయమును రెంటిని ఆకర్షింపనే ఆకర్షించితిని, ఇదిగో చూడఁబడుఁగాక.—పద్యమున, 1. ఎత్తుటలో అందముపోయినది. 2. మొదలు ఎత్తుటయే లేకపోయినది. 3. ఇందుకై మేల్తేలను సాధువాదము వచ్చినది. 4. ఆకర్షణము ముగిసికొన్నది. 5. అసుహృత్తులు పలాయితలైనారు. 6. పంతులవారు ఉదస్యయనుటకు ఎక్కువెట్టి యనియర్థము చేసికొన్నారు. (ఉత్ = ఎక్కు, అన్ = త్రోయుట, అదియే వెట్టుట). ఉదస్యయనఁగా ఎత్తియనియర్థము, ఎక్కువెట్టియనిగాదు. పంతులవారు ఈయపార్థముచేసికొని తదనుగుణముగా పద్యమును పాడుచేసి మూలమును దిద్దినట్లు భావించి యున్నారు. 7. అదెట్లనిన నారికట్టుటయే ఎక్కువెట్టుటయని యెఱుంగక, ఆరెండును వెవ్వేటు క్రియలనియు, అందు, ముందు నారికట్టుట, పిమ్మట ఎక్కువెట్టుటయనుననియు, అది మూలములో వివరితమైనదనియు బ్రమనీ, “నారినింగట్టి యెక్కువెట్టి” అని అపార్థానుగుణముగా 8. సూతన క్రమము కల్పించుకొన్నారు. 9. మేలుమేలన— అమూలకము, దీనికి పూర్వమున కన్వయమా పరమునకా? 10. చూడఁబడుదు— దృశ్యతామ్ అను ప్రథమపురుషైకవచనమునఁగల యగ్లోట్టుల తికమకలో దాని నుత్తమపురుషైకవచనముగా బ్రమయంబోలుదురు. లోడర్థముపోయినది. దృశ్యతాంపదమునకు హరకార్ముకము, అసుహృద్ధృదయమును, కత్తలు. మూలకారుఁడు ధనుస్సు ఎత్తుటయు, నారికట్టుటయు, ఆకర్షించుటయు చెప్పినాఁడు. తొలిరెండును మూడవదానికొఱకు, మూడవదానిని అనఁగా ఆకర్షణమును చెప్పినభావ మేమనఁగా, ఆకర్షించినవాని కడకు నీతవచ్చునని చాటించుటగాని నారికట్టినవానికడకు వచ్చునని గాదు [౧౦-పుటలోని “ఆకర్షణంబుగనీడ్చు” ననుపద్యముంజూడుఁడు.] గావున, జనకప్రతిజ్ఞాత పణ నిర్వహణ సూచనార్థము. 11. అట్టియా యాకర్షణమును పంతులవారు వదలుట తత్ప్రయోజనాపరిజ్ఞానసూచనార్థముగాదు. 12. కృష్టమేవ— అని భూతార్థకప్రయోగము కర్షణనిశ్చయబోధకము, తప్పక కర్షించెదనని భావము. తెలుంగునని యెక్కడ? 13. అసుహృద్ధృదయకర్షణమనఁగా నేమో తెలియక పంతులవారు దానియుబునే మూనినారు. శత్రువులహృదయమును లాగుట యనఁగా వారికి దుఃఖముచే గుండెలు బ్రలునట్లు చేయుట. “శత్రు

పులగుండెతోఁగూడ ఈధనువును లాగెదను చూడుము” అన్నమాట యెంత రసవంతముగా మసూహరముగానున్నది! అది లేని యీవద్యము ఆత్మ లేనిబొందియకదా!
 14. శూలి విలు నారినొంగట్టి యను మూఁడు పదములకుఁ దప్ప కడమపద్యమునకు మూలముతో సంబంధములేదు. ఎంత రమణీయధ్వని యిటు తెన్నులో భవ్యనితమైనది! ఈ యాంధ్రీకరణమేల దాపరించినది!

౧౪ - వ పుట.

1. భూరి—పా. 2. ఉరు—ప్రా. 3. గు—జీవగట్టి.

[10] తే! భూరిరోహరుణాక్షిశోభోరుభిన్నభ్రూవిభంగవిఘటితగు భ్రుకుటియుతము
 283 కోశనిర్మక్తనిస్త్రీంశఘోరబాహు | దండచడంబునరవీర మండలంబు.

4. భిన్నభ్రూ—ఇందున్న కారమునకు గురుత్వము లేదు. ఇట్టియగౌరవము తెలుఁగులో జఘన్యకవులగ్రంథములందేగాని మహాకవులగ్రంథముల నుండదు. 5. విఘటిత—ఇందలి వి వర్ణము అర్థభంజికమైన పాదపూరణము. మూలమున ఘటనమే చేప్పబడి యున్నది. ఇందు విఘటనము; మూలవిరుద్ధముగదా; భ్రూభంగమేగదా భ్రుకుటికారణము. అట్లుండ నదియె తద్విఘటకమనుట స్వభావవిరుద్ధముగాదా? అయినను భయము వలదు; గురింజికవి ‘రాజా నీప్రతాపము గురింజిలాగున, క్రొత్తనీళ్లలాగున, ఎఱ్ఱమట్టిలాగునను వెలుఁగుచున్నది’ అనిచెప్పినప్రతాపవర్ణనమందు, గురింజినలుపును గూర్చి తలారిచేసిన యాక్షేపమునకు కవి, ‘క్రొత్తనీళ్లంగలిపినయెఱ్ఱమట్టి యానలుపునుగొట్టు’ నని చెప్పిన సమాధానము మనకెక్కడికిఁ బోయినది? అట్లే భ్రుకుటియుండటి గురూరము ఘటితముండటి వికారమును కొట్టును. విశేషముగా ఘటితమని యర్థము చేసి కొనుటకు పద్యమంతచదివి తాత్పర్యము గ్రహింపవలసిన యాలస్యమున్నది. సాంఖ్యరహస్యమెఱింగిన, అంతకుముందే వీని గూ కొట్టివేయును.

మూ.—రోహరుణీకృతవిలోచనకాన్తిభిన్న | భ్రూభంగభీమఘటితభ్రుకుటివిటజ్జుమ్
 ఉత్థాతలోలకరవాలలతాకరాశ | దోర్దణ్ణచర్ణచరితం నరవీరచక్రమ్.

6. కరవాలలతా—7. భ్రుకుటివిటజ్జుమ్—తెలుఁగులో లతా విటం కోపమానములను త్యజించుట మందముగానున్నది. 8. ఉత్థాత—యనుటకు కోశనిర్మక్తయనుట జబ్బు. ఉత్థాత = దూయించిన, ఈ శబ్దముచే ఆ వీరులయొక్క స్వకీయమైన సరభస వ్యాపారము రావణ దండనార్థకము గూచితమగుచున్నది. కోశనిర్మక్తయనుటలో అది యణంగినది. 9. లోల 10. భీమ—వితత్కాగము సరిగాదు.—ఇవ్వద్యములోని భ్రంశములును పాదపూరణములును మాత్రమే పంతులవారివిగాని, ఇందలి యర్థోపశ్చేదపదంబరము జయదేవునిదే.

1. అదిది—కటుసంధి. 2. ప్రాణభూతము, 'కృపాకృపణము' త్యక్తము.

[5] 288 తే|| దారితారవిద్వరదకుంభతటవిముక్త| మాక్షికశుతారకితనభోమండలరుచి
కాశరాత్రివలెనెయ్యిదిగాలువాల | ముననదిదినాదుకైదుపుభూపులార.

మూ.—నిర్భిన్నవైరికరికుమ్భతటవిముక్త
ముక్తాశులప్రకరతారకితామ్బరశ్రీః
యః కాశరాత్రి రివ భాతి రతే స విష
రేరేనృపా మదు కృపాకృపణః కృపాణః.

3 మాక్షిక—ముక్తాశులప్రకర అన్నస్వారస్యమిందులేదు. కృపాకృపణః = దయా
దర్శదము = దయాహీనము = చంపకమానదుగుమా మిమ్ము-అనిభావము, దీనిని మానిచే
యుటకన్న ఈపద్యమును మానివేయుటమేలు. 4. రేరే = ఓ రోరి; ఈమాట లేమిచే
పద్యము మూర్ఖిల్లినది, మిమ్ము చంపకమాన దనుమాటలేమిచే చచ్చినది. 5. గు—పా.

మనిపూని చేసిన నేరేడుంబండు.

తే|| ఒకడకలెక్కండ్రతోనెట్టులోపుదునని

[13] 301 సలువనివగమానుముతలంతువెద్ది
జియమదియొనర్పుచి త్తమసమరమునను
బూన్కిసమరేఖచేసిందుంబండుగాను.

మూ.—ఏకః కథం బహుతరైః స్సుభతైః కరోమి
సంగ్రామడమ్బరమితి త్యజి రే విషాదమ్
యన్యున్యనే గుజయ మత్ర సహైవ తేన
చేతో నిధేహి సమరే సమరేఖయైవ.

రే బహుతరైః స్సుభతైః ఏకః కథం సంగ్రామడమ్బరం కరోమితి విషాదం త్యజి |
అత్ర యం గుజయం మన్యనే తేనైవ సహ సమరేఖయైవ సమరే చేతో నిధేహి ||
ఓరీ, 'మిక్కిలి పెక్కండ్రు వీరులతో ఒక్కడను ఎట్లు యుద్ధాడంబరమునేయు
దును,' అని వగపు మానుము. మాలో ఎవనిని గులుపుగా జియింప శక్యనిగగాఢంబరం
తువో వానితోనే [అయొకనితోనే] సమరీతినే [అనగా ఒకనితో ఒకడుగానే] యుద్ధ
ఫండు మనస్సు ఉంపుము [వీరులకు ఉంకింపుము]. (పంతులవారిమూలములలో
గుజయమ్ పదము గుజయమ్ అని యచ్చుపడినది.)

1. పెక్కండ్రతో—బహుతరైః స్సుభతైః అనుటకు పాడు. 2. పెక్కండ్రతో—
నిలువలతో తర వృత్తయ స్వారస్యమురాలేదు. 3. రేశబ్దమును తెనిగింపమి లోపమే.
పంతులవారికి ఉత్తరార్థము అర్థముకాలేదు. 4. అత్ర = మాలో, పంతులవారి తెలుగు

‘ఇందు’ 5. యమ్=ఎవనిని, పం. తె. ఎద్ది. 6. సుజయమ్=సులువుగా జయింపశక్య
నిగా, పం. తె. 7. పొందుగాను జయము. మన్యనే=పం. తె. తలచువు. సమరేఖ
యైవ=పం. తె. సమరేఖచే (8. ఏవ త్యక్తము). సమరే=సమరమునను. తేనైవసహ
=వానితోనే=ఆయొక్కనితోనే, పం. తె. 9. అది (10. ఇట ఏవకారము త్యక్త
ము, తదర్థమును చేతశ్చబ్ధార్థముతో చేర్చినారు. చేతః=చిత్తము. (11. చిత్తము+అ
=చిత్తమే). నిధేహి=ఉంపుము, పం. తె. పూనిసెనర్పము. 12. చిత్తమసమరము
నను అనుటచే, చిత్తము+అ (చిత్తమే)+సమరమునను అనియే ఛేదమా, లేక, చిత్త
ము+అసమరమునను అనియే ఛేదమా, అనిసంబోధపెట్టి విద్యార్థులను ఏడ్పింపవచ్చు
ను గదా. 13. సుజయపదము సూహించుకోలేక నువర్ణమును దిద్దుకోనేరక యుత్త
రార్థమునెల్ల పాడుచేసినారు. సాహిత్యమంట ! ఏమో ప్రకాండకమంట !

సంతోషింపుఁడు సంతోషింపుఁడు, పీఠకుట ! పీఠకుట ! సత్సంతోషింపుఁడు
సత్సంతోషింపుఁడు, సద్దశనాంకురములు! సత్సృజకటికృతంబులు !.

[8]
309

చ॥ అమరసరిత్సవర్ణజలజాంచితభూరివిసాంకురంబులకా
సమదదిగించితోల్లనీతసామజసద్దశనాంకురంబులకా
బ్రమదముచేతనేయవివరంగనుబీఠకుటకాపెబాలభా
వమవిమదీయబాహులివిబాగుగసత్సృజకటికృతంబులౌ.

మూ.—మన్దాకినీకనకపద్మవిసాంకురాణాం

కింవోగ్రదిగ్గజలసద్దశనాంకురాణామ్
ఉన్మూలనై రల మనీయత తైశవం యై
స్తేమీ నిజా మమ భుజాః ప్రకటిభవన్తు.

పాదపూరణారణ్యము—1. అంచిత—య. 2. భూరి—పా. 3. అంచిత—
ఆహా ! ఏమి ! వింత ! పాదపూరణములకుఁగూడ కఱపువచ్చినది !—పా. 4. సత్—
పాదపూరణ జీవాతువు. 5. పరంగను, ప్రమదముచేత—రెంటునెకటి పా. పరంగను
య. ప్రమదము—ప్రా. 6. బాగుగ—య. 7. సత్—ఇనీ ! ఏమి పాదపూరణముల
కఱపు ముదురుచున్నది ! 8. మఱి పీఠకుట యంట—వీరి కింతకన్న శబ్దముదొరకక
పోయెనా ! ఊరక పీఠకుటగాదు, ప్రమదముచేత నంట ! ప్రమదముచేత నని తప్పుదాఠక
బీఠకుటగాదు, పరంగనుబీఠకుటయంట ! ఈ ప్రథమాంకములో పీఠకుటచే బాలభావము
గడపుటయేగాక, సప్తమాంకములో జడలను పీఠకుటయు నగడపుచున్నది. “ ఏనిక
గున్నలు తొండము ! తో నెఱింగింపములబడలఁ జెలఁగుచుఁబీఠకుట.” ౧౦౩ - వ పుట.
ఇట వక్త రావణుఁడు, సప్తమాంకమున వక్త లక్ష్యుఁడగుట. ఇట్టి యుత్తమోపనాయక

ప్రతిసాయకులకు ఈ గ్రామ్యాక్తి తగదు. పంతులవారు “గ్రామ్యత్వ మధమోక్తిః” అని లక్షణము నేర్చుకొనవలయును. వీరిమతమున నీచపాత్రములకు లక్షణవిరుద్ధమయిన గ్రామ్యము పనికిరాదట! రాష్ట్ర లక్ష్యణులకు ఈ గ్రామ్యము పనికివచ్చునట. ఏమి సరసవ్యవస్థ! ఇట్టి పండితులే వ్యవస్థాపకులు.

(క) సూపురకుండు— [భయముతో] కాపుననన్నున్నా నేస్తకాండు
[12] కాపాడవలయును. ఓయీ! రక్కసుండే తన కెదురుపడిన మానిసి
321 వైక్కుచున్నాండు వెండియు రక్కసులయొడయం డననేల?

(చ) మంజీరకుండు.— [నవ్వి] చెలీ! వెఱవేల? వీరవారముచే నభినం దింపఁ బడఁదగినదిగదా, వందిజాతి? అందువలన భువనైకశూరుండైన యీనిశాచర చక్రవర్తి మనవంటివారి విషయమున నెట్లు విపరీతవర్తనము గలవాఁడగును?

(ట) వ॥ కాపున నిస్సందియముగ నితనింగుఱించి చెప్పెదను. అఱి! ఇన్ని తలలేమనియెన్నఁబడుచున్నవి? ఏమనియా? ఒక్కటింబ్రోచి తక్కినవి నటికి యొక్కడనేని విడవఁబడకుండవు?

ఈ క చట వాక్యత్రయములలో ట వాక్యమునే విమర్శింప దొరకొంటిని. దాని ప్రకరణాధికముబోధపడుటకై క చ వాక్యములనుదాహరించితిని. (క) వాక్యార్థము:— మిత్రమా నన్నుఁ గాపుము. రక్కసుండే మానుగుల మెక్కునఁట, ఈరక్కసులకేం డు నన్ను ఏమి చేయునో యని భయపడుచున్నాను. (చ) వాక్యార్థము:— భయ పడకు, మనము వండులము, ఈయన మహాశూరుండు, శూరులు వండులను నెంప రు. — ఈరెండువాక్యములచేతను సూపురకవైతాళికుండు రావణుంగని భయపడి నట్లును మంజీరకవైతాళికుండు భయముతీర్చినట్లును విశదమయినదిగదా. ఇంకను—

(ట) వాక్యవిమర్శము.— 1. ఈ క చట వాక్యములు మూఁడును పంతుల వారిపుస్తకములలో ఇట నీవిమర్శమందుంబోలే మూఁడుగా వెవ్వేఱుగా [మూఁడు పేరాలుగా] ముద్రింపఁబడియున్నది. ట వాక్యమునకు పూర్వము వ॥ అనియు ము ద్రితమై యున్నది.— ఇది వచనమే, సరియే, దీనికిముందుదియు వచనమేగదా? అ ట్లుండఁగా ఈ చటటు రెండును ఒకనిభాషితములే అయినచో, దీనిని చానుండి విడఁ డినీ వేఱుగా ముద్రించుట యేల? దీనికిముందు వ॥ అని వచనచిహ్న మిడుటయు నేల? ఈరెండు కారణములంబట్టి చూడఁగా నిది మంజీరకునివాక్యము గాదనియు సూపురకునివాక్యమనియు తెలియుచున్నది. నాగరపుస్తకమందు ఇది సూపురక వాక్యముగానే ప్రాకృతముగానే యున్నది. చ వాక్యము మాత్రము మంజీరకునిది గానే సంస్కృతముగానే యున్నది. తదనుసారముగానే పంతులవారి యీ

హంధ్రీకరణములలో గూడ మంజీరకునిదైన చ వాక్యము తత్సమభూయిష్టమై యు
 డి, ఈట వాక్యము అచ్చగా నున్నది. [ప్రాకృతభాషితముల కచ్చయు సంస్కృ
 ాషితములకు తత్సమమిశ్రంబునని వీరు ఈగ్రంథములలో నొకవ్యవస్థ చేసికొన్నట్లు
 యడుచున్నది]. కాన నిది సూపురకవాక్యము యనుటకు సందియము వలదు.
 తులవారు తెనిగించిన తెనుఁగుముద్రణమందును ఇది సూపురక వాక్యముగానే ము
 తమైయున్నది. అట్లుండఁగా వీరు దీనికిముందు 'సూపురకుఁడు'— అని వ్రాయు
 న బదులుగా వ॥ అని వ్రాసికొనుటయు, 2. దీనిని మంజీరకవాక్యముగా ముద్రిం
 టయు, అయినను సూపురకవాక్యరీతిగా అచ్చలో వ్రాయుటయు, కనఁగా నిట
 స కడుం దికముకలో పడినా రనుట విశదము. అందులకారణ మీసూపురకవాక్య
 య కర్థము తెలియమియే, ఫలము ఈ తెనుఁగువాక్యము కడు రసాభాస మగుట
 .— కనవచ్చును.— దీనిమూలము, ఛాయ.—

సూపురకః.— [సహర్షమ్] యదీదృశం తత్క్రిమపీమం నిశ్శబ్దోఽభూత్వా
 య్యమి. [ఉపసృత్య] అయే కిమి త్యేతావన్తి మస్తకా న్యదుహ్యన్తే? కిమితివై
 రక్షిత్యావరాణి యత్రకుత్రాపి న నిక్షిప్యన్తే?

తెనుఁగువాక్యములలో సూపురకుఁడు మంజీరకునితోనే పలికినట్లగఁపడుచున్న
 రావణుఁగూర్చి 'ఇతనిని' అను సర్వనామము పెట్టుట అందులకు గమకముగా ను
 డి.. సూపురకుఁడు కొంతమంజీరకునితోను కొంతరావణునితోను పలికినచో ఆవి
 గమును తేటపడనీయక ఈ తెనుఁగుకవిగారు చెఱిచివేసినారు. 3. వీరికర్తార్థకప్ర
 ాగములు ఆవిభజనను తేటపడనీయవు. ఒకవేళ సూపురకోద్దిష్టశ్రోత యెవరో
 కే సందేహమై రావణమంజీరకోభయ సాధారణముగా వ్రాయుటకై కర్తార్థకప్ర
 ాగమును వీరు ఆశ్రయించి యుందురా? నాగరలిపి తెలిసి యుండిన నీపాడుఁదె
 ఁగుముద్రణముముఖము చూడవలసియే యుండదుగదా, ఈప్రయాసలు నుండవుగ
 .— 4. నిస్సందియముగా— ఎవరికి సందేహము? ఏమనిసందేహము? 'నిర్భ
 ండనై' అనవలయు. మూ. నిశ్శబ్దోఽభూత్వా. ఇతనిం 5. గుఱించి 6. చెప్పె
 ను—వీఁడేమి చెప్పినాఁడు? వీఁడు ప్రశ్నలు వేసినాఁడేగాని ఏమియు చెప్పలేదు.
 తని నడిగెదను' అనవలయును; మూ. ఇమం ప్రత్యేమి. ఇంతపఱకును సూపుర
 ఁడు మంజీరకునితో పలికినవాక్యము. ఇంకను గలవాక్యశేషము సూపురకుఁడు
 'వణు నడిగినప్రశ్నలు. ఆహాపదమునకు ముందు మూలములలో [ఉపసృత్య] అని
 యున్నది. రావణునిసమీపించి యని దానియభిప్రాయము. 7. ఎన్నఁబడుచున్నవి
 .—మోహఁబడుచున్నవి' అనవలయు. మూ. ఉదుహ్యన్తే; తెనుఁగుప్రతిలో 'ఉహ్య

స్త్రీ'కు ఊహ్యస్త్రీ' అనిపడినది. 8. ఏమనియా? ఈముక్కురచనాభంగిచేత ప్రశ్న యొక్క ఉత్తరమునకు అవతారికగానగపడుచున్నది. అట్లువతారితమయినవాక్యమైన సో ఉత్తరముగానుండలేదు. •కావున నిట నిది గార్హస్థ్యకమ [త్రోఁటూర] తర్జిమాయనుటకు శంకయేల? కిమితివా= [కిమి=ఏమి, ఇతి=అని, వా=ఆ] ఏమనియా? 'ఏమని' యనవలసినది. యాను ఎత్తివేసికోవలసినది. 9. విడువబడకుండవు—ఈవి గారికి ఇప్పటికే కము 'ఉండవు' అనుదాన సౌకవ్యతిరేకమునుం గలవు. ఈరెండును అన్యోన్యక్షయ మొనర్చి పదసముదాయమును వ్యతిరేకార్థ శూన్యముగాఁ జేయునుగదా? పైగా విధానమును బలీయముం జేయునుగదా? ఇందువలన ఆపదసముదాయమునకు "అవశ్యము విడువబడును" అని యర్థము సిద్ధించినది. అట్టి క్రియాపదముతో ఆవాక్యము ప్రశ్న మగుట యెట్లు? 'విడువబడునా' అని మార్చుకొన్నచో, ప్రశ్నయగుఁగాని, సందర్భమేమి? పంతులవారిపక్షము వహించి 'ఏమనియా' యనులఘువాక్యమును మార్పక యుంచుకొన్నచో, ఆయవతారికా వాక్యముంబట్టి చూడఁగా, మన మేమిసమాధానము కల్పించుకోవలసి యున్నదనఁగా,—రావణుఁడు చెప్పఁదగిన యుత్తరమును సూపురకుఁడే ఉద్ఘాటించినవాఁడై [ఆయుత్తరమునే యొసంగ రావణుం డంగీకరించునేమో కనుంగొనుటకై] దానినే ప్రశ్నరూపమునఁ బలుకుచున్నాఁడు—అని కల్పించుకోవలసి యున్నది. 'యా?' ను 'పీడి' వేసి 'బడకుండ' ను పగులఁగొట్టినచో వాక్యమగును. ఈ మక్కి-కిమక్కి-గార్హస్థ్యకం తెనిగించుటలో ఈయనన్వితార్థకాపార్థక మూలవిరుద్ధార్థక వ్యాకరణ విరుద్ధార్థ కాంధ్రీకరణములో జియడేవబద్ధార్థమును గ్రహించుట శత్రుమథ్యములలో అధ్వన్నము విందు భుజించుటగా నున్నది. దీనిమూలమును నేఁదెనిఁగించెద.

సూపురకుఁడు.— (సహర్షము) అట్లేని, నిర్భయఁడనై యితని నేమేని ప్రశ్నచేసెద. (సమీపించి) ఓయి, ఏల యిన్నితలకాయలు మోచెదవు? ఒకటి నిలుపుకొని కడకు కోసివేసి ఎక్కడనేని ఏల పెట్టివేయవు?

తెనుఁగుముద్రణమున ఏతన్మూలవాక్యములలో 'భూత్వాప్రత్యేమి' అనుటకు వ్యత్యే, అపరాణి యనుటకు అపరాణి చ్ఛిత్వా, నితీవ్యస్త్రీకు విముచ్యస్త్రీ, ఉదువ్యస్త్రీకు ఉహ్యస్త్రీ, అని భేదములున్నవి. అందు, ఊహ్యస్త్రీ పౌరఁబాటు, కడమ భేదములవలన అర్థభేదము లేదు.

వ్యాకరణపాండిత్యము. 10. ప్రోచుటకు కర్త? 11. నలుకుటకు కర్త? ఈ క్తార్థకములు సమాపకక్రియతో నేకాశ్రయములు కావలయుగదా? (ఉండవు)

సమావకక్రియ, తక్కినవి'దానికర్త; అవేనా ప్రోచినవి ? అవేనా నటికినవి? “సమానాశ్రయంబులం బూర్వకాలంబునం దివర్తకం బగు” ననుసూత్రమును పంతులవారనుభవమునకు తెచ్చుకొనమికి ఈగ్రంథమందు ఈయొకనిదర్శనమే గాదు. ఏండ్ల తరబడి యాంధ్రోపాధ్యాయులఁట ? కవితాతత్త్వవిత్తఁట ! ఆంధ్రవ్యాకరణ పాండిత్య మిట్లున్నది ! ఈపాండిత్యముతో ఆంధ్రభాషా సంజీవకులఁట ! కాలమహిమ ! 12. నిస్సందియము.

౧౫ - వ పుట.

రావణుఁడు.—(సక్రిధుండుగ) హా ! ఓరి పాపుఁడా ! అయ్య క్తముగా

[16] నాదు శిరశ్చేదము దెలుపుచు నాయమంగళమును భావించుచున్నావు.

887 మంజీరకుఁడు.—(విహసించి) ఓయిదశకంతుఁడా అయ్య క్తముగా మస్తకచ్ఛేదంబును మంగళమున కెట్లగు ?

రావణుఁడు.—ఓరియ్య క్తమే, ఎట్లన్న;

(పిప్పిపద్యము)

క॥ ఘనవిద్యాధరవనితా ! జనకరవిన్యస్తకుగుమచయసంకీర్ణం

బునశివచరణముననురణ । మునఁదలగమి తెగుటనాకు మొగిమంగళమే.

1. అయ్య క్తముగా—మూ. అస్థానే=అస్థానమందు. [“ఉభయో రవ్యస్థానే యత్నః.” “అస్థానే మహా నర్థోత్సర్గః క్రియతే.” “అస్థానే కోపః.” ముద్రా.

2. “అయ్య క్తముగా మస్తకచ్ఛేదంబును మంగళమున కెట్లగు ?”—రావణుఁడు వితత్పూర్వభాషితములూ “నాయమంగళమును భావించుచున్నావు” అని యడిగియుండఁగా, అమాటలూ దోషము చూపఁగోరినవాఁడై వైతాళికుఁడు నిజోద్వమిరుద్ధముగా ‘అయ్య క్తముగా’ అని ప్రశ్న వేయుట సరసముగా లేదు. వైతాళిక ప్రశ్నకు ఇట్లు అర్థము కల్పింతురు గావలయు:—అయ్య క్తముగా మస్తకచ్ఛేదము అమంగళమునకే అగును. అందుల కాక్షేపమేమి ? —అని. ఈయర్థము వితద్వాక్యాక్షరములకు సరిపడునేగాని యిది యుత్తరవాక్యములను విరోధించుచున్నది. ఎట్లన ?—‘య్య క్తమే’ అని రావణుఁ డిందులకు ఉత్తరము చెప్పెనుగదా. ఏమి య్య క్తమని యతనియభిప్రాయము ? అయ్య క్తముగా మస్తకచ్ఛేద మమంగళమున కగుట య్య క్తమే యని గదా యతని యభిప్రాయము కావలయును ? అందులకు య్య క్త తానుబద్ధకముగా నతఁడు చెప్పిన ‘ఘనవిద్యాధరే’ త్యాదిపద్యము అమంగళమును

సిద్ధాంతింపక మంగళమునే సిద్ధాంతించునది విరుద్ధముగదా? కావున వైతాళికవాక్యమునకు ఉత్ప్రేక్షింపబడిన యాద్వితీయార్థంబును సరిగాదు. తొలిదియు సరిపడలేదు. అయ్యుక్తముగా మస్తకచ్ఛేదమువలన నమంగళ మని రావణుండు కోపించి నాఁడుగావున, యుక్తముగా నైనచో మస్తకచ్ఛేదము మంగళమునకా యని వైతాళికుండు ఆక్షేపించి యుండిన, ఆంధ్రీకరణము సరిగాకపోయినను ఆంధ్రవాక్యములలో ప్రశ్నోత్తరములకు సంగతియేని నీధించును. ఆయాక్షేపమునకు రావణుండు 'యుక్తముగా మస్తకచ్ఛేదము మంగళమే' యని యుత్తరము చెప్పి సమర్థింపవచ్చును; తొలిరెండు ప్రశ్నోత్తర భాషితములు నీరసములే మూలవిరీతములే అయినను షరస్వరము సంగతపడియుండును. అమార్పుతోఁగూడ మూఁడవభాషితమును. 3. 'యుక్తమే, ఎట్లన్న' అనుదానిని 'యుక్తముగానైన మంగళమే ఎట్లన్న' అని మార్చుకొన్నచో అదియు, ఆరెంటితో సంగతపడును. మఱియు రణమందును భివచన రణమందును తనతలలు తెగుట యుక్తముగా తెగుట యనియు, వేఱుచో తెగుట అయ్యుక్తముగా తెగుట యనియు, రావణభావముగా నన్వయమై యీబద్ధముగూడ జిఘ్ర్యముగానే యయినను కడుమభాషితములతో కొంత సంగతపడును. పూర్ణముగా సంగతపడమి యేల యనఁగా, చోటులను చెప్పట సాక్షాత్తుగా యుక్తతను సమర్థించుటగాదుగదా, అచోటుల తెగుట యుక్తమని మఱల సమర్థనసాపేక్షముగదా. ఈమూఁడుభాషితములును ఇట్లు పాడయినందులకు కారణము— స్థానశబ్దమునకు ప్రదేశార్థము గ్రహింపక యుక్తార్థము గ్రహించుటయు, ద్వితీయభాషితమందు 4. నష్టా క్షేప్తకొనుటయు. ద్వితీయభాషితము తెనుఁగుముద్రణములో "అయే దశకన్ధర, కభమస్థానే మస్తకచ్ఛేదోపి మజ్జిశాయ భవతః" అని యున్నది. పంతులవారు 5. భవతఃపదమును తెనిగింపక వదలినారో భవతి యని మార్చుకొన్నారో? భవతః=నీకు. భవతి=అగును. వీరు భవతఃపదమును తెనిగించి యున్నచో, ఈద్వితీయవాక్యమున నీకుశబ్దము నిరర్థకమై అస్థానేపదమునందలి నష్టా తప్పని గూచించును. అట్లే దానిమూలమందు భవతఃపదము గూచించుచున్నది. నాగరముద్రణమున నష్టా లేదు. ఈదోషములు దిద్దుకొనిన ఈభాషితములు మూలార్థమిచ్చును.

రావణుండు.—[సక్రోధంబుగ]...అస్థానమందు నాదుశిరశ్చేదము దెలుపుచు నాకమంగళమును భావించుచున్నావు.

మంజీరకుండు.—[విహసించి]...స్థానమందైనచోమాత్రము మస్తకచ్ఛేదము మంగళమునకాని

రావణుడు.—బౌను, స్థానమందైన మంగళమునకే, ఎట్లన—

మూ. విద్యాధరప్రణయినీకరపల్లవాగ్ర | లీలావిమ క్తకుసుమప్రకరావకీర్ణే

శ్రీచంద్రచూడచరణే చరణే చ కామం | ఛిన్నాపీ మస్తకగణోమమమజ్జితాయ.

తెనుగుపద్యములలో, 6, 7, 8. పల్లవాగ్రలీలలు పోయినవి, 9, 10. శ్రీచంద్రచూడలుపోయినవి, 11. అపిశబ్దస్వారస్యము పోయినది, 12. కామమ్ [అకామానుమతౌ కామమ్]—దీనిస్వారస్యమును పోయినది; అనగా, శృంగారము, భక్తి, విషయస్వారస్యము ఈ మూఁటిని పంతులవారు 'పీఠిక' పాఠవేసినారు. దీనికి బదులుగా 13. ఘన 14. జన 15. మొగులను ప్రాబంధం యతిప్రాసోభయబంధం యతిమాత్రబంధపులను మువ్వరిని సంపాదించినారు. 16. సంకీర్ణ మనుటకన్న వత్సార్ధమునకు అవకీర్ణమునుటయే మేలు. పిప్పిపద్యమేనా? సంహేమా? ?

ఈ సమర్థనమందు రావణుడు యుక్తతను బొత్తుగా తలపెట్టకయే పోయినందునను మస్తకచ్ఛేదమునకు స్థానమునే చెప్పినందునను పూర్వభాషితములందును స్థానమునుగూర్చియే చర్చగాని యుక్తతనుగూర్చి యెంతమాత్రమునుగాదని ముందేతికంకణమువలె తెలియుచున్నది.

1. వర—ప్రా. 2, 3. తచ్చివ—పా. 4. ఒకడు—పా. 5. లజ్జ—పా.

[16]
353

క॥ పురహరగిరిసంచాలన | వరశక్తిసమన్వితములు బాహులునావీ

గురుభుజములచేడచ్చివ | శరాసమొకడెక్కిడనెటు నైతనులజ్జ.

మూ.—యే చంద్రచూడాచలచాలనైక | చాతుర్యచిన్తామణయో భుజౌ మే

తైరేవ భూయిష్ఠతరైః ప్రవృత్త | శ్చాపాధిరోపాయ కథం న లజ్జే.

6. పురహర—చంద్రచూడ అన్నంత రంజకముగాదు. 7. వర—ఇది ఏకచాతుర్యచిన్తామణయః అనుటకు సమాసమా? 8. గురు—ఇది భూయిష్ఠతరైః అనుటకు సరియో? 9. తైరేవ—ఇందలి ఏవకారము తెనుగునం బోయినది. 10, 11. తచ్చివశరాసమొకడెక్కిడ—తచ్చివ అననేల? ఇంకొకరిశరాసమైన నెక్కిడ లజ్జ యుండదా? 12. ఒకడు—మూడుశరాసములయినచో ఎక్కిడ లజ్జ యుండదా? మఱియు 13. ఒకడను పూరణముచేత, ఒకపక్షమున, నితనిబాహువులతో అన్యఁడెవఁడో శరాసనమొక్కవెట్టింపక గడంగుచున్నట్లు అర్థమగుచున్నది. ఇంకొకపక్షమున 14. అట్టిగురు బాహువులగాలవాడనయ్యు నన్యఁడెవఁడో శివచాప మధిరోపించుచుండ నేనెట్లు సహింతును అని యర్థము స్ఫురించుచున్నది. పాదపూరణప్రభావ మగపడుచున్నదా? 15. ఎటునైతను అనుటకు లజ్జింతును అనియే భావము. దానిని వాచ్యభంగిగా 'లజ్జ' అని చెప్పటం సౌబగు చెఱుచుటగానున్నది. 16. మఱియు నిట రచనాభంగిలో ఈవాక్య

ముతో లజ్జా అనుపదము గుఱుముగా అడుకడు. శరాస మెక్కిడ నెట్లు లజ్జింపను, అన్న నెంతయు చక్కగానుండును; మూ. కథం నలజ్జె. తచ్చివశరాస మొకడ డెక్కిడ— మూ. చాపాధిరోపాయ; తెనుగులోని యెక్కువమాటలు మూలములో లేవు.

[పనికిమాలినవాక్యము.]

నూపురకుండు—నెచ్చెలీ, దిగులాండకుము. ఈరాచపిండునందెల్ల సెంకం

[1] డైనను తగనిపనికి బూనిన వీనికెదురుగ నిలువఁగలవాఁడు లేఁడు.

354 నీతను రావణుండు బలాత్కారమున హరించునని మంజీరకవై తాళికుండు దిగులుబడుచుండగా వానికి నూపురకుండు దిగులుతీర్చువాక్యము ఇది. రాచపిండులో రావణునిదొర్జనము నాఁచఁగలవాఁడెవఁడేనియన్నచో మంజీరకునికి దిగులుతీయునగాని లేనిచో దిగులెట్లు తీయును? 1. లేదా అనవలయును.

[పనికిమాలినవాక్యములు.]

నూపురకుండు—[సహర్షంబుగ] బ్రతికితిమి ౨. వేయిచేతులుగల కృతవీర్యు

[4] కొడుకువచ్చెనా?

358 మంజీరకుండు—[విహసించి] ఇన్నీ తెలివిలేనివాడా, పరశురామ కఠోర కుతారధారాబల నిమగ్నుడైన యర్జును నిపుడెట్లు చూచుచున్నావు?

కృతవీర్యుఁడును వచ్చెనని నిశ్చయముగా తలంపనిచో నూపురకుండు బ్రతికితిమి బ్రతికితి మని యేల హర్షావేశముతో పలుకును? వచ్చెనని తలంచినచో వచ్చెనాయని ప్రశ్నయేలచేయును? 1. వచ్చెనాయనఁగూడదు వచ్చెను అనవలయును. 2. వేయిచేతులుగల కృతవీర్యుకొడుకు— కృతవీర్యుండు వేయిచేతులవాఁడు అని యర్థమగుచున్నది, అతని కొడుకు వేయిచేతులవాఁడని యర్థముగావలయును; వేయిచేతులుగల కృతవీర్యసూనుండు అనవలయును. 3. “ఎట్లుచూచుచున్నావు”—ఈధిక్కారము తెలివితక్కువను సూచించుచున్నది. చూచుచున్నానని నూపురకుండు చెప్పలేదు గదా, ఎట్లుచూచుచున్నావు అని యిర్ఘంకార మెట్లుపాసంగును? 4. మైగా నూపురకుండు కార్తవీర్యుండు వచ్చెనా యని పలికెనేగాని, వచ్చెననియే చెప్పలేదుగదా? ఎట్లు చూచుచున్నావనుటయు వచ్చెనాయనుట తప్పేయనుటకు నిదర్శనము. నూపురకు భాషితమునకు నాగరముద్రణములో మూలము.

నూపురకుః—[సహర్షమ్] జీవితోన్మీ! వ్రేక్షస్వ వ్రేక్షస్వ! నను సంప్రాప్తః సహస్రబాహుః కృతవీర్యపుత్రః.

నూపురకుండు.—[హర్షముతో] బ్రదికితిని, చూడు చూడు, అదె వచ్చినాఁడు వేయిబాహువులవాఁడు కార్తవీర్యుండు. అని యర్థము. నూపురకుభాషిత

మును ఇట్లు తెనిగించుకొని యున్నచో, మండీరక భాషితములలో 'ఎట్లు చూచుచు న్నావు' అను దూషణ సరిగానే యుండును. "ప్రశ్నావధారణానుజ్ఞానుసయామ ప్రశ్నేనను" అని యమరము. ననుశబ్దమునకు ప్రశ్న, అవధారణము, అనుజ్ఞ, అనుసయము, అమంత్రణమును అర్థములు; ఇందు వంతులవారు ప్రకృతవిరుద్ధమైన ప్రశ్నార్థమును గ్రహించినారు. అవధారణార్థమును గ్రహించి యుండవలసినది.

౧౬ - వ పుట.

అసన్నితము, చవుడు.

[10] క॥ కైలాసముక బెంగడు | సారతరంబై నధనువుశర్వునిదిదినే
368 బీలంగుగుమసమముగే | గేలంగావింతుభుజవనికే సఫలముగే.

1. రలప్రాస మహాభాగ్యము. — 2. కేలక — మూలముంబట్టి 'కేలంగాని' యని యుండవలయును. అట్లుండమిచే నుత్తరార్థ మసన్నితముగా నున్నది. కేలంగావింతు ననగా చేతగొనియెద నని యర్థ మేని దానికి, దీనికే [ధనువును] అన్ని కర్తృ యధ్యాహర్యమై, లేక, 'ఇది' కర్తృయై, భుజవనికే అనుద్వితీయకు గతి లేకపోవును. కావింతు ననుటకు చేనెదనని యర్థ మేని దానికి భుజవని కర్తృయగును, కుసుమసమముగే అను క్రియావిశేషణమునకు క్రియ లేకపోవును. 'ఇది కేలం గుసుమసమముగే' [కుసుమసమముకాంగా] అని యొక విపరీతార్థము చెప్పవచ్చుమున, నేను శబ్దము కేలన్నదమునకు తర్వాత నుండవలయును. శర్వునిదిది యనువఱకు వాక్య సమాప్తి యను తలంపునం జేయు నన్వయము లివి. అట్లుగాక శర్వునిదైన యాధ నువును అనియర్థముగా ఇద్యాదిపదములు ద్వితీయార్థము లనువచ్చుమున, కుసుమసమముగే అనుపదమునకు కుసుమసమము కాంగానని విపరీతార్థము చెప్పిన, ఆకన్నునకు కాంగా ననునర్థమున కర్తగా ఇది (శర్వునిధనువు) అని యొకప్రభమును అధ్యాహరించుకొనిన, ఆకన్నునకు కేలకే అధికరణముగాఁ గొనిన, సైక యన్వయ మగును. కావించుటకు వని కర్తృ యగును. వంతులవారి యభిప్రాయ మిట్టిదే యగు నెడల, "సారతరము నీధనువును శర్వునిదానికే" అని ద్వితీయపాదమును వ్రాసి కొని యుండరాదా? పద్యము నిట్లు మార్చిన నన్వయము కలుగును. —

కై...నా | కేలం గుసుమసమముగే | గ్రాలం గావింతు భుజవనము సఫలముగే.

మూ. కైలాసశైలశిఖరా దక్షి భూరిసారం | సిన్ధీమసార మధునా ధనురిన్దుమాశేః

అలమృత్యు పుష్పసదృశం కరపల్లవేన | స్థితం భుజద్రుమవనం సఫలికరోమి.

కైలాసశైల శిఖరముకన్న సారతరంబును మేరలేనిసారము గలదియు నగు నిందుమాశిధనుస్సును ఇదె ఇప్పుడు నేను పువ్వునుంబోలె నా కరపల్లవమునం గొని విస్తీర్ణమైన నాభుజవృక్షవనమును సఫలము చేనెదను. — అని మూలార్థము.

తెలుగు పద్యములో 3. శైలిభారము పోయినది. 4. నిస్సీమసారము పోయినది. 5. అధునా, పోయినది. 6. ఇందుమాళికిబదులు, [బాణాసనం భగవతో వృషభ ధ్వజస్య యను పాతాంతరీముప్రకారము భగవతో వృషభధ్వజస్యకు బదులు] శర్వరండు పడినాడు. 7. ఆలంబనము పోయినది; కేలక—మూ. కరపల్లవేన, 8. పల్లవము పోయినది. పుష్పసదృశముగా ధనువును కరపల్లవమునం గొని భుజి ద్రుమ వనమును సఖలముచేసెద సని మూలములో పుష్ప పల్లవ ద్రుమ వన సఖలము లచే సూచితమయిన చమత్కారము తెలుగులో 9. ద్రుమ 10. పల్లవ త్యాగము చేత నష్టమైనది.

రావణుడు.—[విసంబధిమిచేత] ఓయీ! ఇప్పుడును నీత రక్షింపబడ

869 కున్నదా?—ఈ ప్రశ్నవాక్యమువలన, నీత వచ్చినదో రాలేదో రావణునికి తెలియనట్లు అర్థమగుచున్నది. వచ్చియున్నచో ఇరువదికన్నులు గలవే తెలియదా? తానిచో, వచ్చియు తనకదృశ్యమై యుండునని రావణుడు డేల తలంచును? ‘రక్షింపబడ కున్నదేమి?’ అనవలయును. ఉన్నమాటకే యీయర్థమును సాధింపవచ్చుననుచో, ఎంతయు ప్రయాసపడక అది కాదు.

బాణాసురుడు.—...ఓయీ ఇంత శూరవారమందు నెవరిచేతఁగాని యీ న్నింగాణి యెక్కిడబడదయ్యెనా?

[2] మంజీరకుడు.—ఎక్కిడబడదయ్యెడు.

871 రావణుడు.—[చూడబడమిచేత] అందువలన నాదుచంద్రహాసమే నీతను రక్షించును.

ఇండు మంజీరక వాక్యమునకు మూలము “నారోపణీయంచ” అని. దానికి ఆరోపించ నశక్యము అని అర్థము. రావణుడు దానికే ఆరోపించ ననర్హము అని యర్థము కల్పనచేసికొని, అందువలన [ఆరోపించ గూడదుగాన] పోయి అందఱిని నఱికి నీతను తెచ్చెదను, అని యభిప్రాయముగాఁ బలికినాడు. [అందువలన అనుటచే ఇంకను నీతను మీరు తీసికొనిరాలేదు గావున అనియును రావణుని యభిప్రాయమే.] 1. నారోపణీయమనుటయందలి శక్యార్థార్థములు ఎక్కిడబడదయ్యెడు అను లాట్టుచే రాకచెడిపోయినవి. బాణాసురునిప్రశ్నలో ఎక్కిడబడదయ్యెనా అనఁగా ఎవనికిని శక్యముగాక పోయెనా యనియే అభిప్రాయము. ఎక్కిడబడి యున్నయెడల స్వయంవరము నిర్వృత్తమైయే యుండునుగదా. కావున ఎక్కిడబడినదా లేదా యనుప్రశ్నకు అవకాశమేలేదు. కాన మంజీర కోత్తరంబును శక్యతావరమే. రావణుడు నిజాశక్తిని చెప్పకోఁడుగావున దానికి అర్హతార్థము గల్పించుకొని యుత్తరము చెప్పటయు న్యాయమే.

2. “భూతంబున లజికి లిడంతంబగునగుధాతు వనుప్రయుక్తం బగు.” బాల. క్రియా. ౧౧౪. వాఁడు రాఁడయ్యెను...మేము రామయితిమి—అని యుదాహరణములు. ఏతత్సూత్రరీతిని వ్యతిరేకమునకుభూతమున అగుధాతువు భూతార్థము అను ప్రయుక్తమగునుగాని లాఠాధికములు కానేరవు. ఎక్కిడఁబడదయ్యెడునఁట! నలువది యేండ్లయాంధ్రపండితుల యాంధ్రవ్యాకరణజ్ఞానము ఎట్లురేఁగుచున్నదో యరయుఁడు. ఇది రెండవమాటు దీర్ఘపఞ్చయిట. ౧౧ - పుటలో ‘లేడయ్యెడు’ అని తొలిమా అయినది. వీరే క్రొత్తవ్యాకరణము చేయవలసినవారు.

బాణుఁడు.—[విమనీంచి] నీ వీరలక్ష్మీవిలాస మిటువంటిదేని, విల్లెక్కువెట్టకయే నీత యెట్లు రప్పింపఁబడును? ఆ! పొల్లుప్రల్లదము లాఁడువాఁడెవఁడు వీఁడు?

రావణుఁడు.—

ఆ॥ చండబాముదండచలితహరాచల | కీర్తిశాలినగుచుఁగెరలునాకు .

బాలబిససదృశముబాణాసమునెక్కు! వెట్టుకోర్కెగల్గునెట్టిదసము.

బాణుఁడు.—ఇది యశక్తివర్యాయోక్తి.

ఇందు “నీవీరలక్ష్మీ...రప్పింపఁబడును?” ఈభాగము సరిగా నాంధ్రీకృతము గాలేదు. [నీవీరలక్ష్మీవిలాస మిటువంటిదేని=చంద్రహాసముచే నీతను రప్పింపఁగల వీరుఁడవేని] 1. విల్లెక్కు-వెట్టకయే నీతయెట్లు రప్పింపఁబడును? అనుటకు మాఱుగా, విల్లెక్కు-వెట్టియే యేల నీతను రప్పింపు, అనుట సరి. దాని కిదే తాత్పర్యమందురేని, దుర్బటము. విల్లెక్కు-వెట్టకయే నీతను రప్పింపనేల, అనియేని వ్రాసికొని యుండినం గొంతమేలు. 2. ఈ యధిక్షేపమునకుం గెరలి రావణుఁడు ‘ఆ! పొల్లుప్రల్లదములాడు వీఁడెవఁడు,’ అని పలికినాఁడు. ఈ ముక్క-ఈ తెలుఁగులో బాణభాషితముగానే యున్నది. బాణుని ఇంతవఱకును రావణుఁడు చూడలేదు. ‘నీవీరలక్ష్మీ...రప్పింపఁబడును?’ అను భాషితము విని, అంతట బాణునిం గనుచు రావణుఁడు ‘ఆ! పొల్లు’ ఇత్యాది వాక్యము పలికినాఁడు. బాణుని రావణుఁడు తొలిమాఱు చూచిన ఘట్టముగాఁ జెప్పఁదగినది ఇది తప్ప వేఱు దీని తర్వాత లేదు. కాన నీలఘవాక్యమును రావణభాషితములో చేర్చియుండ వలసినది. ఇది బాణభాషితమే అని వాదించుపక్షమున [నీవీర...రప్పింపఁబడును], తనయధిక్షేపమునకు ఉత్తరము రాకముందే బాణుఁడు ఇట్లు ఉలికి పలుకుట సరిగాదు. చంద్రహాసమే నీతను రప్పించు ననురావణవాక్యమునకే బాణునియొకేకరింతయేని, ఇది యాచంద్రహాసాదివాక్యమునకు అవ్యవహితముగా నుండదగును. అట్లు లేదు; కావున నిది బాణవాక్యము గాదు, రావణవాక్యమే. పంతులవారి మూలములో నిట్లున్నది.

బా॥ విహస్య—యది తావ దీదృశీ వీరలీలా—కథం చాప మనారోప్యై వా
నీయతే నీతా—ఆః కోయ మశీకవాచాలకః॥

ప॥ ఉద్బలచక్రిమలసద్భుజదీప్తిషణ్ణ | హేలాచలాచలసారాచలచారుకీరైః
కీదృ గృశ స్తులితబాలమృణాలకాణ్డ | కోదణ్డకర్షణకదర్శనయానయామే.
బా॥ సోయ మశక్తివర్యాయః.

ఇందు రెండు బాణభాషితములకు నడుమ రావణభాషిత మెటనారబ్ధమైనదో ముద్రిత
ముగాలేదు. అయిచ్చుపౌరఁదాటును వీరు దిద్దుకొనలేక, అర్థసందర్భమును గనలే
క వాచాలకః అనుపదముతర్వాతికుడ్యయుగమే ప్రమాణముగా విభజించుకొన్నారు.
అర్థభూలకు ఆఃకోయమ్మొదలు రావణవాక్యముగా తెలియును. నాగరముద్రణమున
సరిగానే యున్నది. వీరు ఆయత్నములేని నేర్పియుండరాదా !

నీవీరలక్ష్మీ—పంతులవారి మూలములో నీ లేదు.

[2] రావణుడు.—ఆ ! ఓరీ ఈ దశాస్యునిశక్తిసంభావన యెట్లు ?

375 బాణుడు.—[నవ్వి] ఓయీ ! బహువదనత్వము బహుప్రలాపితకు హేతు
వు పరాక్రమమునకు బాహుబలమే.

1. అశక్తివర్యాయమని బాణుడన్నందులకు కినినీ, దశాస్యుడనైననాకుం
గూడ నశక్తియా, యని రావణుడు బాణు నధిక్షేపించువాక్య మిది. దీనికి త్రరమైనబాణ
వాక్యము అశక్తినే స్థాపించుచున్నది. ఈ రావణభాషితంపు మూలవాక్యములో వ్య
అనుటకు బదులు శ్య అని అచ్చులో పౌరఁదాటుపడినందున పంతులవారికి ఈ పాటు
సంభవించినది. అర్థసంగతి యేల ? అంభబలీపద్ధన్యాయమేగదా కావలసినది.

రా॥ రే ఆః కథం దశవదనస్యాశ్య శక్తిసంభావనా॥

దశవదనస్యా వ్యశక్తిసంభావనా అనియుండవలయును. ‘ఆ ! ఓరీ ! ఏమీ ! దశవదనుని
కిగూడ నశక్తి యనితలంచెదవా ?’ అని తెనిగింపవలయును. నాగరముద్రణములో
వ్యశక్తి యనియేయున్నది.

2. బహువదనత్వమనుటకు సరిగా బహుబాహుత్వమే యనుట మేలు. మూ.
బహుబాహుత్వేవ. తెలుఁగులిపిలో భుజిశాలిత్వేవ అనియున్నది. అదియుభావప్రత్య
యంతమే. తెనుఁగువాక్యములో ఏసామ్యమును రాలేదు.

బాణుడు.—వలాలజాలనిస్సారమా, నాభుజిసారము ? ఇక్కడఁగదా ?

శా॥ పాతాళంబున కేగితండ్రదివదాబ్జద్వంద్వముంగూర్చి సం

[11] ప్రీతిక్రమైక్కఁగ నెన్ని మాటులటనా వేచేతులందాల్చి యీ
386 ధాత్రిక్ నిర్గతభారసర్వభణుఁగఁదద్దందమా కేంద్రసం
ప్రీతుంజేయఁగనైతికూర్కటిటి దిగ్విదండముత్పేలనకా.

బాణి.—కథం పలాలజాలనిస్సారో మే భుజిసారః! అత్తై వహి!

పితుః పాదామ్భజప్రణతిరభసోత్పిక్తహృదయః

ప్రయాతః పాతాళం న కతి కతి వారా నకరవహ్

సహస్రే బాహూనాం యీతివలయ మాసబ్ధ్య సకలం

గళద్భారోద్వలాం ఘణఘటకమాలాం ఘణివతేః.

1. “ఇక్కడగదా” — ఏమర్థము? మిథిలానగరములోనా? అచటనేనా పాతాళమున్నది? పద్యములో సైక యటశబ్ద మున్నది. ఆ యట యన నెట? పాతాళమందా? ఇటనే అట, అటనే యిట, నని పాతాళమే మిథిల, మిథిలయే పాతాళమని, పిల్లి మంతరములా? మూలముంబట్టి ‘ఇక్కడ’ ననుమాట ‘వేచేతులకు’ విశేషణము. రెండునుంజేరి ‘యీవేచేతులందు’ అనియర్థమిచ్చును. పంతులవారు ఆయన్వయమును గ్రహింపలేదని మూలములోలేనిది పద్యములో సైక 2. యటశబ్ద ము దూర్చటచేతను, 3. నాశబ్ద మొకటి చేర్చటచేతను, విశదమగుచున్నది. 4. తండ్రిది — అది యేమి? ఏయవయవము? అది యెక్కడ పెట్టుకోవలయునో అక్కడ అతడే పెట్టుకోలేడా? అదియేనా పాతాళంబున కేగినది? మొక్కులు దేనికి? తండ్రిదానికే అని యన్వయమగుచున్నది. మఱియు దానిని పలుమాఱు తనవేయిచేతులందాల్పుటచేత నీధాత్రియందు ఘణివతికి భారము తగ్గించినట్లును సమన్వయము పాదపూరణది వర్ణప్రభావముచేత గందరగోళించుచున్నది. కూర్చుంటి దిగ్బద్ధండుముల్లెలనక. — ఇది యమాలకము, పాదపూరణము. 5. ‘మేలనక’ అనుటకుమాఱుగా ‘మొక్కగొక’ అనిన సరసముగానుండును, కూర్చుంటును మోచునవియేగావున భారావతారణోపకారమునకై యితనికి నమస్కరించిన పని యర్థమగును. ఇక్కడగదా అనుటకుముందు, ‘[బాహువులనుజూపుచు]’ అని వ్రాసికొని, అట యనుటకుబదులు తమకభ్యాసమైయున్న యహదమును వేసికొని, దిపదాబ్జమునకు బదులు చరణాబ్జమును పెట్టుకొని, మేలనక అనుటకు మొక్కగొక నని మార్పుకొన్నచో, పద్యము ఇంతకన్న మేలగును, పంతులవారిఫక్కిగానే యుండును, తదీయదోషములు కొన్నితొలంగును.

ఈపద్యములో ముందు రాదగినపదము ప్రాయాసముగా తర్వాతనే వచ్చుటచే అర్థగ్రహణమందు వృథాక్షేపము కలుగుచున్నది. ఏగి మొక్కగొక — అనుటలో సహజముగా 6. ఏగి మొక్కినప్పడు అని యర్థమగును, అటుపై కొంతదూరము చదివి నపిమ్మట అది గాదనుకొని 7. మొక్కుటకు ఏగి యని యర్థముచేసికొనవలసియున్నది. దీనికిందోడు తండ్రిదానిని అతనిపాదములంబెట్టి యనియు సైక యర్థము

మధ్యలో అసందర్భపఱచుచున్నది]. మఱియు 8. మొక్కుటకై యీ వేచేతులం దాల్చినట్లు అన్వయమగుచున్నది. 9. వదాజ్ఞద్వంద్వముద్దాల్చి యనియు అన్వయము తొలిచొలి స్ఫురించుచున్నది. తాల్చుటకు కర్తయైన ధాత్రి ముందే వచ్చియుండిన నీదుష్టాన్వయము లుండవు.

10. భణుఁగఁ సప్రీతుఁ అనుట సాంఘికముగా లేదు, భణతఁ సప్రీతుననిన ఇంతకన్న కొంతబాగుగ నుండును. 11. చేయఁగనై—మూ. న అకరవమ్. చేయఁపదము మూలానుసారముగా వ్యతిరేకమేని గఁ పనికిరాదు, తుమున్నంతమేని, చేసితి నని మూలార్థము రాదు. పంతులవారు అవిచారితరమణీయముగా వ్యతిరేకముగానే ప్రయోగించియుండుదు. వద్యమిట్టున్న నింతకన్న సుఖముగా నుండునని తలంచెద.

బాణుఁడు.—.....

దీనియందే,

శా॥ తాతాంఘ్రిద్వికుశేశయావ్రణమసౌత్రస్వాంతపద్మండునై
పాతాళంబున కేగి యెన్నితడవల్ బాహుసహస్రంబునక
ధాత్రిం దాల్చి భణిండు నిర్గతభరోద్దామస్ఫటామాలికా
స్థీతుఁ బ్రీతు సునర్ప నైతిఁ గిటిదిగ్విదండుము లే యనక.

17 - వ శ్లో.

1. మది—య.

[2] ఆ॥ చంద్రహాళిధరముశయపల్లవశయంబు | గాఁగఁజేసెనేనికలశసంప్ర
388 తిష్ఠ వీరలక్ష్మీ దివ్యసౌధంబులా | మదుబ్బజములమహిమ మది నెఱుఁగవు.

మూ.—దోష్టాం న మే విదితవా నని వీరలక్ష్మీ
ప్రసాదవిభ్రమభృతాం పదవీం గరిష్ఠామ్
యే చష్టశేఘరగిరౌ కరపల్లవాఙ్క
వర్యగ్గళాయిని దధుః కలశప్రతిష్ఠామ్.

ఇందు బాహువులు మేడ యనియు కైలాసము తదుపరి కలశమనియు భావము. ఈ భావమును పదమునం గనిపట్టుట మూలార్థజ్ఞాన పూర్వకముగా యత్నించినను 1. కష్టముగానున్నది. ఈ యర్థమునచ్చునట్లుగా పద్యమును ఇట్లన్వయించుకొనవలయును.—ఏది శయపల్లవశయంబు [ను] చంద్రహాళిధరము [ను] కలశసంప్రతిష్ఠ గాఁగఁ జేసెనా (చేసికొనెనా) వీరలక్ష్మీ దివ్యసౌధంబులు [అగు] అదుబ్బజముల మహిమ[ను] మది నెఱుఁగవు. ఇట్లు మార్చిన, కొకిటికి చెడకయే అన్వయము కలుగును.

చంద్రహాళిధరము శయపల్లవశయంబుఁ | కలశసంప్రతిష్ఠగా ధరించి

నఱుట వీరలక్ష్మీనై జియంత మయియే | మదుబ్బజములు వానిమహిమఁ గనవు.

1. వబప్రాసము. 2. ప్రవరత—పా. 3. ఏ—పా.

బాణుండు.

[5] క॥శివధర్మ మెక్కు వెట్టుట ! యవనితనయ నేను బెండ్లియాడుటకై కా
393 దుబముళ దోర్వూర్వహబల! ప్రవరతప్రథితముగఁదెలియఁబలుచుటకొఱకే.

4. నేను.—దీనిచోటు సరిగాదు. ఇది వద్యముతోలుత నుండవలసినది. ఇవ్వ
డున్నతావున నిది యప్రయోజకము. వద్యముయొక్క 5. చప్పందనము మూలముం
గన్నఁ దెలియును. కొఱకే—ఈయవధారణ మప్రయోజకము.

మూ.—త్రిపురమథనచాపారోపణోత్కృష్టితాధీ
ర్వమనజనకపుత్రీ)పాణిపద్మగ్రహయ
అపి తు బహుళబాహుపుష్కానిర్వాహ్యమామాలా
బలవరిణిహిమాలాతాన్ద్రవాడమ్బురాయ.

1 సు—య. 2 యకా—పా.

రావణుండు.

[2] క॥శివగిరిశిఖరముఁబెలుకుట ! సువిదితమస్తద్భుజబలసుపరీక్షయిదో
395 శివధనురానమనక్రియ ! యవనిజకుచయుగళకేళికాస్త్రకైయా.

సుపరీక్ష—ఇది సుపారిజాతమువంటిది. యా—ఇది తలవినరు; బాసనుట
వాక్యవటిమం జెలుచుట.

1. త్రావ్విధేకారసంధి. 2. అశ్లీలదోషము.

[3] క॥ఎవఁడేనిసురాసురమా ! నవకిన్నరసిద్ధచారణభాగామలలోఁ
398 దివిచెక్కిడునీధనువుణ్ణ ! దవువాండు మదియసుతకుధవుండుగనుండణ్ణ.

దివిచెక్కిడుణ్ణ=దివిచి+ఎక్కిడుణ్ణ, త్రావ్విధేకారసంధిదోషము; మఱియు,

2. దివిచి ఎక్కిడు అనుక్రమము సరిగాదు, ముందు ఎక్కిడుట, పిమ్మట దివుచుట.
ఈకవి ప్రాసపూరణము దొరకినయానందములో మునిగి నేగాని, అర్థము చెడు
టం గనలేక పోయెను. అట్లే తుదను పాదపూరణార్థమై దొరకిన యుండకు సంతో
ష మొందెనే గాని ధవుండుగనుండుటకు అనఁగా, ఉంచుకొనుటకు, అను నశ్లీలార్థము
సంభవించుటను గనలేకపోయెను. ఉత్తరార్థము నిట్లు మార్చుకొవలయును.—

దివిచెడు నెక్కిడియివిలు ! తవునావీరుండు నాసుతం బెండిలిగాణ్ణ.

మ॥ ఎవఁడేనన్యండుదీని భీమునిదియానిష్వాసమెక్కించితా

[8] నవనిప్రోద్భవఁబెండ్లియాడినను నేనత్యుద్ధతి మైథిలి
406 జవమారంగనులంకజేర్తునువచస్సంతర్పితంజేయుదుణ్ణ

స్వవశంగానునరింతు నెంతయుమహాసంతోషముంగాంచెదణ్ణ.

1. దీనికా ఇష్టాశము—భిన్నవిభక్తితాదోషము. 'దీనిభీమునిదియానిష్టాశమును' అనియేని, 'ఇది భీమునిది యానిష్టాశము' అనియేని, ఉండవలయును.

2. ఎక్కించి—ఎక్కువెట్టియగుట మేలు. 3 అవనిప్రోద్భవక జెండ్లియాడినను నేను మైథిలిక లంకజేర్తును—ఇటు సర్వనామముచే వరామర్శ చేయనందున, అవనిప్రోద్భవ వేటు, మైథిలి వేటు, అని భ్రమ యుప్పత్తిల్లుచున్నది. వర్యాంపదోపాదానముచే కథితపదతాదోషపరిహారము గానేరదు. 4. స్వవశ యనగా తనకే తాను వశ్యురాలుగాని ఒరులకు గాదని యర్థమగునేగాని మద్వశ యని యర్థముగానేరదు.—మూలములో రావణునికి వశ్య యని యున్నది. వంతులవారికి స్వశబ్దము మదీయశబ్దార్థక మని యొకభ్రాంతి కలదు. దానిచే వారు అత్యంతాద్భుతముగా పాడుచేసినపద్యమొకటి తృతీయాంకము 32-వ శ్లోకలో 'మిగుల రూపరులు' ఇత్యాది కలదు. అందు స్వజన మనగా 'మదీయు' లని పాడుచేసినారు. 5. చేర్తును, చేయుదుకా, ఒనరింతుకా, కాంచెదకా.—ఇందు తుదిలకారముచే ప్రక్రమముచెడినది; కాంతుకా అన్న సరిగా నుండును, ఛందస్సునిమిత్తము 'పొందుదుకా' 2. అన్న సరికడును. [దీనికా అనునది అవనిప్రోద్భవక విశేషణ మని మూలము గననివారిని భ్రమపెట్టుచో దూరాన్వయదోషము కలుగును. వీరు దీనిని ఇష్టాశమునకే విశేషణముగా ప్రయోగించి రని మూలమందు 'చాప మిదం వికృప్య' యనుచో ఇసంశబ్దమువలెనే తదర్థకముగానే చాపముతోనే ఘటితమై యుండుట సూచకముగానున్నది. మఱి మూలములో నీత యని తొలుతను జనకేంద్రపుత్రి యని తర్వాతను వరామర్శకలదని సమాధానము చెప్పదలంతురో? అటు వరామర్శ 'ఏనా' మని సర్వనామముచేత చేయబడియున్నది. దానిం గనునది. మూలమందు నయామి, అనునయామి, ఆనయామి, యని ముమ్మాటును ఏకలకారపురుషవచనప్రయోగము మనోహరప్రక్రమము తెలుచులోని ప్రక్రమభంగమునకు లజ్జపెట్టుచున్నది.] మూలముం గనుడు.

అస్యౌషి కోపి యది చాప మిదం వికృప్య

నీతాకరగ్రహవిధిం విదధిత వీరః

లజ్జాం నయామి చ గిరానునయామి మై నాం

ద్రా గానయామి చ వశే జనకేంద్రపుత్రిమ్.

తెనుంగులో.— 6. వీరుండు తృప్తుడు; 7. వికర్షణమునకు బదులు ఎక్కించుట. 8. మహాసంతోషముంగాంచెదకా — ఇది అమూలకము, లంపట వృద్ధవత్తుటము. వికర్షణమునకు వంతులవారి కిష్టమైన పీఠభూతువును బ్రయోగించిన మూలాధముతో గ్రామ్యత్వదోషము వచ్చును. పద్యము నిట్లు మార్చిన మేలగును.

ఎఱక డే నన్యఁడు వీరుఁ డుగ్రునిదియానీవిల్లు కర్షించి తా
నవనీపుత్రి కక బండ్లియాడినను నే నత్యుర్జితప్రక్రియఁ
బవమొప్పంగను లంకఁ జేర్తు మృదువాక్కాతుర్యమేపార బు
జ్జవము ల్పల్పుదు మద్వశంవదనుగా సాధింతు నామైధిలిక.

పంతులవారు ఈపద్యములలో ఇన్నిదోషములు చేయఁగలిగిరి. ఇంత దోషాను
కూలమైనయినచోటనుం గూడ మూలకారుఁడు ఈదోషములలో నొకటియేనియు
చేయనేరఁదాయెనుకదా: వీరిముందఱ నాతఁ డేపాటికవి!

౧౮ - ప పుట.

[4] ఆ॥ బాణపంచతపినిబహువరబాణుండ । కలదునాడు కేలఖడ్గలతిక
410 పంచబాణనీపు పటపరబాణముల్ । నన్నుఁగూర్చివచ్చునన్నెలఁతుక.

మూ.—రే బాణ ముచ్చ మయి బాణశతాని వచ్చు
నన్వస్త్రీ మే కరతలే కరవాలవల్లి
రే వచ్చు బాణ వివృణు త్వమపి స్వబాణా
న్నన్వేతి సా యువతిలోకలలామవల్లి.

ఇత్తెస్సలో ఖడ్గలతిక, అన్నెలఁతుక, అనుపదములచే, కరవాలవల్లి యు
వతిలోకలలామవల్లి పదముల స్వారస్యము రాలేదు. 1. రెంటును వల్ల్యుపమాన
ము చెప్పటచే, బాణబాణములకు ఈవల్లియు, పంచబాణబాణములకు ఆవల్లియు,
ప్రతీకారములు గలవని యొక సామ్యుచమతాగ్రము నిబద్ధమైయున్నది. 2. శ్రవ
ణసాధాగ్యము చెప్పవలసినదే లేదు. 3. నీతకు వల్ల్యుపమాస్వారస్యంబును అల్పము
గాదు. 4. తెనుఁగులో యువతిలోకలలామ యను నీతావర్ణనము లుత్తమైనది.

రావణుఁడు.—అహ! ఎట్లాత్మశ్లాఘనీయుఁ డగుచున్నాఁడు, పంక్షికంతుఁడు?

411 ఆత్మశ్లాఘనీయుఁడు—మూ. ఆత్మ వైవ శ్లాఘనీయః [తనచేతమాత్రమే
శ్లాఘనీయుఁడు]. ఇందు ఏవకారము ఇతరులచే శ్లాఘనీయుఁడుగాఁడను
నర్థమును తెలుపుచున్నది. ఇదియే యిటు ప్రధానముగా వివక్షితము, కావున దీని
నే తెలుపునదైన యేవకారమునే వదలివేయుట సరిగాదు. తెనుఁగులో సమాసము
చేసికొనవలసిన కష్టము సంభవించినయెడల ఏవార్థకమాత్రశబ్దసూటితముగా చేసికొన
రాదా? ఆత్మమాత్రశ్లాఘనీయుఁడు అనవలసినది. అగుచున్నాఁడును, తీసివేసి అహ!
ఏమి ఆత్మమాత్ర శ్లాఘనీయుఁడా పంక్షికంతుఁడు? అనిన నీవాక్యము తెలుఁగగను.

శా॥ మా ముందోదరిగొప్పకొప్పనరహింపంజొరుమందారదా

[10] మా మోదన్తకరందమానుచును సమ్మానంబునంజొల్పువీ

421

కొమాధుర్యధురంధరధ్వనిని విన్నాణంబునందెల్పుచో

రామద్విక్రమమున్నధువ్రతములుక రంజిల్లఁగి ర్రించెడుక.

మా. — మద్రోదరి కుటిలకోమలకేశపాశ ! మద్దారదామకురన్దరసంపిబన్దః

వికొని నాదమధురధ్వనిముద్గిరస్తో । మద్విక్రమంమధుకరాపికిర్రయన్తి.

1. మా ముందోదరి — ఈమె యెందటికి ఉమ్మడి? ఇది ప్రాభవ సూచకమైన బహువచనము, ఉమ్మడి సూచకము కాదు, అందురా? అట్లేని, ఈ యాఁడుదానికి దంగల ప్రాభవము రావణునికి విక్రమముకడ లేకపోవుట యేమి? మద్విక్రమ మేమి? మారు సరిగా అస్తద్విక్రమ మునఁడు, ఒండె, మత్తునకు సరిగా నామందోదరి యనుఁడు. అర్థముగా నుండవలయునేని సర్వనామమే ముందోదరికి ముందు తీసివేయుఁడు.

2. గొప్పకొప్ప మనస్సును హరించినదిగాని కుటిలతా కోమలతా స్వారస్యము తెలియర పొయినదిగా? వీనికిన్న గొప్పతనమే చిత్తముహరించుట గ్రామ్యకామ్యుచితము. “ స్త్రిధ నీల మృదు కుఞ్చి తైకజా మూర్ధజా స్ఫులికరా స్సమం శిరః ” అని వరాహమిహరుఁడు స్త్రీలక్షణమందు మృదుకంచితత్వములను జెప్పినాఁడు గాని గొప్పతనమును జెప్పలేదు. 3, 4. కుటిల కోమలత్వములచేత సుఖానుభవము, దానితో రావణుని యైశ్వర్యము, దానిచే విక్రమమును సూచితములు, కావున కుటిలతా కోమలతలు ప్రకృతోపయోగములు. గొప్పతనము ఏ బనివి కేనియు నుండును. అయిన గొప్పతనము పనికిరాదా యనవలదు, పనికివచ్చును; అందముగాఁ జెప్పిన నందముగా నుండును. మా. పాశశబ్దముచే గొప్పతనము గమ్యమైయున్నది. గొప్పకొప్పన, పెద్దకొప్పన అని యిట్లు గ్రామ్యభంగిగా గొప్పచన్నులు, పెద్దపిఱుఁడులు అని జెప్పటం (అసహ్యముగా నున్నది. రహింపక. — ఏమి రహింపననగా యతి రహింపక అని యన్వయము. 5. చారు మందారదామ — మందారదామముచే రేసే రావణుని స్వర్ణజయమును నందనవన పాలికాజనము ఇతనిభార్యకు ఊడిగములు సేయు నుండుటయును సూచితమయినవి. మఱి యీచారెందులకు? ఈ పంక్తిలో చారు అపంక్తిలో మకరందము ఇట్లు పంక్తిలో వలపక్షము చేయవచ్చునా? ఈదామమును పక్షించుటకన్న కుటిలకోమలయను విశేషణములకే చోటు కల్పించుకొన్నామేయి. పూర్వోత్తర ప్రయోజనములు కలుగును. 6. ఆమోదత — ఈ పదమందు సంగీత భాషాజ్ఞానము పీఠచరేగిపోయినది. — ముదధాతువు ఆత్మనేపది. ఆమోదమున అనవలయును. దానికి పరస్మైవదిరూపము రానేరదు, మృతసంస్కారదో

షము. ఇకపంతులవారు తమతెనుఁగు దోషముల నాపేక్షించినవారిని, 'ఆ సూత్రము నన్నయ్యది గాదు,' అంద్రశబ్దచింతామణియే నన్నయదిగాదు, అని మున్నుగద్దించినట్లే, పాణినీయమే ప్రమాణముగాదని గద్దించేవలయు. ఆ విసౌదముం జూచెదముగాక. 7. సమ్మానంబునం బొల్పు—ఈ సమ్మానము ఎవరికో తెలియునా? యతీశ్వరులవారికి. 8. విన్నాణంబునక—ఎవరిదో యీవిన్నాణ మెఱుంగుదురా? యతీశ్వరులవారిదే. 9. రంజిల్లక—ఎవరో రంజిల్లువా రెఱుంగుదురా? శ్రీ మత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యులవారే. 10. బౌరా—ఏల యింత ఆశ్చర్యమనఁగా, నలుపురుయతుల కేకభిక్ష చేసినందులకు.

౧౯ - వ పుట.

ఎట్లు వీఁడు పోయెను.—ఎట్లా? నడిచి. మూ. కథ మయం నిర్గతః. దీని 422 కది గోకంబర్డు తెలుఁగు. మనతెలుఁగులో,—ఏమి! వీఁడుపోయినాఁడే!

[13] క॥ నాయుపజీవిదియేడుపు. నీయదనన్విసకయున్న నేనినీతా. 435 తోయజినేత్రంబలిమిక. జేయకచేకొనకపోదునేయిటులయ్యెక.

1. ఉపజీవిది యేడుపుక—భిన్నవిభక్తితాదోషము. షష్ఠీవిశేషణములకు ప్రథమవచ్చుట కలదుగాని ఇతరములకు వచ్చుట అరుదు. సర్వనామమున కట్లు ప్రథమవచ్చుట అసహ్యముగానున్నది.—నేను దుర్బలునిఁ గొట్టినాఁడు, దుర్బలుని నేను గొట్టినాఁడు, వాఁడు శత్రువును సంహరించితిని, శత్రువును వాఁడు సంహరించితిని, అని దుర్బలుని నన్నుఁ గొట్టినాఁడు, ఆ శత్రువును సంహరించితిని, అనుసర్థమున ప్రయోగములు అసహ్యములు గావా!

2. పద్యములో పాదపూరణములు గుప్పించుకొను కవులెందఱో కలరుగాని వీరివలె వానిచే నశ్లీలార్థములు పుట్టించువారు అరుదు. 3. ఇందు 'చేయక' యని పాదపూరణము. దానిని వదలి, 'బలిమిం జేకొనకపోదునే' యన్న నిర్దోషము. దానిని 'బలిమిచేయక' యని పెంచుటచేత విశేష మేమనఁగా,—తెలుఁగుభాషలో స్త్రీని బలిమిచేయుట యనఁగా బలాత్కారముగా భోగించుట.—ఈ యనార్యార్థము చేయక యను పాదపూరణము లేకున్నం గలుగదు. పద్యమునకు యది ప్రాసములు కుదిరిన ధన్యతలో ఇట్టి యశ్లీలార్థము గూడ పంతులవారి కగపడమి ఆశ్చర్యముగానున్నది. ఇందు పాదపూరణములు.— 4. దివర్తము,— 5. ఈ యదనక, 6. ఇట, 7. తోయజినేత్రక, చేయక, 8. ఇటులు, 9. అయ్యెక. ఈ పాదపూరణములు పోఁగా శేషము—'నాయుపజీవిదియేడుపును విసకయున్న నీతక' బలిమిం జేకొనకపోదునే' ఇన్ని పాదపూరణములు వేసికొన్నందులకు తృప్తములు ఏ మనఁగా,—

మూ.— అనాహృత్య హతా త్సీతాం నాన్యతో గన్తు ముత్సహే
న శృణోమి యది క్రూర మాక్రష్ట మనుజీవిన.

10. ఉత్సహే—(ఉత్సహింతును), 11. అన్యతః—(అవలికి), అవలికన కుండ చేకొనకపోదునే యనిన గమన మర్థముగాకుండ చేకొననా యనియే ఒకపక్షమున అర్థమగును. అదియే వివక్షితమో, గమనముకూడ వివక్షితమో అని సందిగ్ధతాదోషము కలుగుచున్నది, అన్యతః అను పదమునుంగూడ తెనిగించియుండిన నీదోష ముండదు. పంతులవారి మూలములో నాన్యతః అనుటకు నన్నితః అని పడి యున్నది. తెలివిగలవారి కిది తప్పని తెలియకమానదు. అందలి ఇతశ్శబ్దమును అత్రార్థకముగా ఇట అని తెన్నించి పద్యములో నెకమూల పడవేసినారుగాని, ఇటునుండి అని తెన్నించి 'పోదునే' క్రియకు విశేషణముగా వేయవలసినది. అట్లు చేసిన సగముతప్ప తొలంగును. [అను జీవియొక్క] మహత్తరమైన యాపదను తప్పించుటకై నచో నీతాహరణము మాని తాను పోవుట యుచితముగాని స్వల్పాయాపదహరణమునకై నచో యుచితముగాదు గావున, ఏడ్పునకు మూలములో 12. క్రూర మని విశేషణమున్నది. ఆ క్రూరతయే ఇతఁడు నీతాహరణమును మానివేసి యనుజీవిరక్షణార్థముపోవుటకు ఉపపత్తి గావున దానినే పదలుట పంతులవారి సారగ్రహణపరాయణ తాపతాకగా నున్నది. 13. ఇటులయ్యెన్—అని గొణుగుపూరణము వేసికొని ముగించుట వీధిభాగవతములో “ఏంశేతూ నేంశేతూనే” అని యేడ్చినట్లున్నది.

486 ఈ వృత్తాంతము ఊనికి విన్నవించుము—విన్నవించుము అనవలయును.

ద్వి తీ యాం క ము.

౨౦-వ శ్లో.

“ఆహా! పెక్కులు చిలుకపిల్లలతోడఁ గూడుకొనుటవల్లం బెల్లగఁజొ

[2] మునిచాయగలిగిన గజీకత్తిఁగలగములచే బాగుమీఱిన పూఁదోఁటయందు
438 వాటమైనట్టి యాయునికివట్టు నాయులమును జిల్లఁజేయుచున్నది.”—

మూ.—ఆహూ అయ మనేకశుకశాబకానుగమనికామశ్యామల హరితలతా వితాన మసార మారామరమణీయసన్నివేశః ప్రదేశః.

పెక్కులు చిలుకపిల్లలు గజీకత్తిఁగలగములం దున్నట్లు వర్ణించుట సొంపుగా లేదు. ఆరామమునకు గజీకత్తిలతలా ముఖ్యాంగము? చిలుకలు చెట్టులయందును వల్లి కలయందును పండ్లకొఱకు చేరుట గజీకల్లోచేరుటకన్న ప్రసిద్ధము. ఆరామమునకును

గణికకన్న లతావృక్షములు ప్రధానముగదా. 1. గణికతీగలగములచేత — మూ. హరితలతావితాన—పసరుపన్నైతీగల మేలుకట్టుచేత అనవలయును. దీనికి పంతుల వారిమూలమున ‘శాద్వలలతావితాన’ అనియున్నది. వలవితానములనుబట్టి శాద్వల శబ్దముతప్పని గ్రహింపవచ్చును. 2. పూడోంటయందు వాటమైనట్టి యాయునికిపట్టు మూ. ఆరామరమణీయసన్నివేశఃప్రదేశః—తోంటయొక్క మసూహరమయినయని కిగలదైన యాప్రదేశము అని యుండవలయును.

౨౧ - వ పుట.

[26] తావసుండు. — అంతట సంతుష్టుడైనయామునిచే నాభూమిశ్వరునికి దివ్య
464 మయిన తాటంకయుగళము పారితోషికముగా నెసంగబడియెను. మఱి, తాటంకద్వంద్వము వెలుగొందందగినది.

క॥ కాననిదివీరజననివి । వీనులకుచిత్తంబటంచు విలసిలునౌరా
మానికములలోవర్ణవి । తానముతానేతెలిపెడుం దభ్యముగాఁగె.

అందుచేతఁ గౌసల్యకర్ణములయందునువదలినది యని చెప్పబడియె. రాచ కొమరు లిరువురిచే ననుసరింపబడుచు నమ్ముని నిజాశ్రమంబునకుం జనియెను. —

ఈ భాషితమందు వాక్యవిభాగశ్లేశము ఎంతగలదో యరయుండు. 1. తాటంక ద్వంద్వము వెలుగొందందగినది—దీనికి వ క్త యెవఁడు. 2. తెలిపెడుం—దీనికి కర్త యేది? 3. విలసిలుం—దీనికి కర్త యేది? వర్ణవితానమా? అదితెలుపుటకుఁగా కర్త? 4. వెలుగొందందగినది—వెలుగొందందగినది యగుటయూ వీరజననివీనుల కుచితమగుటకు కారణము? 5. వెలుగొందందగినదనఁగా అర్థమేమి? ఇవ్వడు వెలుగు లేదా, వెలుగొందందగినదానికి వెలుగుండునా? 6. తగినదోతగనిదోతెలియఁబెట్లు? 7. కానె—దీని సంబంధము పూర్వవాక్యమున నెంతవఱకు? వెలుగొందందగినది గాననా? 8. పారితోషికముగానెసంగబడియెనుగానను వెలుగొందందగినదియుఁ గాననా? 9. ఆమునియొక్క సంతుష్టియు [“ సంతుష్టుడైనయామునిచే ”] ఈవీర జననిశ్రవణాచిత్యమునకుం గారణమేనా? 10. అటంచు—ఈ యన్నమాట ఎది మొదలు ఎంతవఱకు? 11. విలసిలుం—ఈ సమాపకక్రియను విలసిలె అని తుము న్నంతముగానేని, ‘విలసిలుచుం’ అని శత్రంతముగానేని మార్చినచో ఇప్పద్యమున నే మేని ఇప్పటియసందర్భము కొంత తీఱునా?

మూ. — తదిదం వీరసూకర్ణనివేశోచితమిత్యసౌ

అస్తఃస్ఫురన్తీరత్నానాంవర్ణమాలైవ శంసతి.

అట్టియిది వీరజననివీనుల నుంపడగినదియని దీనియందు ప్రకాశించుచున్న వర్ణముల [కాంతుల, అక్షరముల] మాలికయే చెప్పవచ్చును. — అని యర్థము. పంతులవారు. 12. 'విలసిలుక' అనుట స్ఫూర న్నీ యనుటకు. 13. అస్తః అని స్ఫూరంతికి విశేషణమున్నది. అస్తః అనుదానియర్థము 'మానికములలో' అను లో విభక్తిచేత అనూక్తమైనది. కాని 14. అవిశేషణసంబంధము నట్టమైపోయినది. విశేషణత కావలయునేని మానికములలో విలసిలుచు అనవలయును. 15. అటంచుక — ఇది తెలిపెడు ననుక్రియతో ఘటితముగావలయును. 16. విలసిలుతో ఘటితమైనది. ఈ భేదములం గనంగా ఈయధృతతాపన భాషితమెల్ల, అందును ముఖ్యముగా ఈ శ్లోకము, పంతులవారికి అర్థముగాలేదని నిస్సందేహముగా తెలియనగుచున్నది. పాదపూరణములు. — వీరజననివీనులకు — 17. ఇందలి వివర్ణము వీనులకు పరమాసహ్యముగా నున్నది. 18. మఱియు నిట్లు షష్ఠీవిశేషణమున సర్వనామమునకుం బ్రథమవెట్టుట యసహ్యముగా నున్నది. ఈ ఖక్తికచే, 'వాడు మనుష్యుని కిచ్చెను' అనువాక్యమునకు ఆమనుష్యునికిచ్చెనని యర్థముగావలయు. 19. పౌరాయని ఇచ్చువాడే ఆశ్చర్యపడుటకన్న శుచ్చుకొనువాడు ఆశ్చర్యపడిన బాగుగానుండును. దాతయగు విశ్వామిత్రునివాక్యమైన యాపద్యములో ఈయాశ్చర్యము లేకున్న బాగుగానుండును. 20. వర్ణవిధానము మూ. వర్ణమాల. మాల యనుట చండాలస్ఫీరకమని దూషింపవలదు, మాలయనుట పూలసరమువలె సువ్వచున్న యక్షరపంక్తి యని స్ఫూరింపజేయుటకు. విధానమనుటచే ఆసాదగు పోయినది. 21, 22. తథ్యముగాఁగక — ఇది యథాపూరణము, గొణుగు. ఇది లేకున్న వఱిమగా నుండును. ఇది ౧౯ - వ శ్లోకమున నాయవజీవిపద్యముతుదినుండు 'నిటులయ్యెనే' వంటిది. 23. వెలుంగొందందగినది. మూ. దివ్యమ. 24. చెప్పబడియె — ఎవరిచే?

మనుష్యులకుం దెలియుతెనుగున నీ భాషితమిట్లుండును: —

తాపనుండు. — అంతట సంతృప్తయై యాముని యా భూమిశ్వరునకు దివ్యమయిన తాటంకయుగము పారితోషికముసంగి, 'రాజో, ఈతాటంకయుగము దివ్యమయినది. ఇది వీరమాతవీనుల నుంపడగినది, ఇట్లుని దీనిలో వెలుంగురత్నములవర్ణమాలయే చెప్పవచ్చును. కావున దీనిని కొసల్యకర్ణములయందు నునువవలసినది, అని' చెప్పెను. రాచకొమరుల నిరువురిఁ దోడ్కొని యమ్ముని నిజాశ్రమమునకుం బిలియెను. 25. కానక — మూ. తత్ — అది ఇట నవ్యయముగాదు, హేత్వర్థకముగాదు; కాసల్యకర్ణములయందు 26. ఉనుపడగినది — ఉనువవలసినది అనవలయును.

భిక్షుండు — మాల్యవంతునిచే మఱియు నేలయాలకింపబడియె. మూ. కథంశు

మాల్యవతా” అని తెనుఁగుముద్రణము. మఱి ఈవృత్తాంతమెల్ల మాల్యవంతుని కెట్లు తెలిసినది, అని నాగరముద్రణమునకు తెనుఁగు. మఱి మాల్యవంతుని కెట్లు తెలిసినది, అని తెనుఁగుముద్రణమునకు తెనుఁగు. తెలిసినద్యారోమే ప్రశ్నవిషయమని ఈ ప్రశ్న యొక్క— యుత్తరముచే నవగతమగును. వేగులద్వారా తెలిసినదని యుత్తరతాత్పర్యము. వంతులవారికి ఇందు కుతశ్శబ్దార్థము తెలియలేదని యేలశబ్దము విశదీకరించుచున్నది. కుతః=ఎవనివలన అని యర్థము, ఇచ్చట ఏల యర్థముకాదు.

తావగుఁడు.—

[2] తే॥ వార్తకాతుకకరివిద్యవరమవిమల । మఱిజగన్నుతమ్ముగనాభిమహితగంధ
467 మంబువునకడై లబిండుపునట్టులఁగఁగి కేచునీమూడుదమయంతసేజగమున.

అందునుం బలుగుండ్ర వేఁగువాండ్ర నియోగించినవాఁడు మాల్యవంతుఁడు.—

వద్యములో పాదపూరణములు 1. వరము—య. మూలములో విమల యని మాత్రమేకలదు. వరమవిశేషణ మావశ్యకమేని కేవలవిమలవిద్య ప్రసరింపదా? ఇయ దేవుఁడు చెప్పినమాట తప్పేనా? 2. మహిత—య. అధిక స్యాధికంఘల మ్మని దంచుట గానున్నది. జగన్నుత అన్నతర్వాత మఱల మహిత యన నేల?

[2] తావగుఁడు:—[సహర్షంబుగ] ఇప్పుడు చెప్ప మదియంతయు సతాటంక
469 మగు తాటకావనమును.—

ఇట ప్రస్తావ మేమనఁగా:—విశ్వామిత్రుఁడు కౌశల్యకై దశరథునికి ఒకదివ్య తాటంకయుగళము నిచ్చెనట. దానిని లంకేశునితల్లికై దొంగిలించితెమ్మని తాటకకు మాల్యవంతుఁడు (రావణమాతామహుఁడు) వేగువానిచే నాజ్ఞ పెట్టినాఁడట. ఈ వక్త తావగుఁడు ఆకమ్మదోయిని మూల్యవంతుని యాజ్ఞచే లంకకు తెచ్చుటకై తాటకా వనముకు పోవుచున్నాఁడు. వీనితోఁబలుకుచున్న యాభిషువే తొలిఁ దాటకకు మాల్యవంతునాజ్ఞం గొనిపోయినచారుఁడు. వీరిరువురు నిట మిథిలానగరమున నెండొరుం గలసికొని తెలిసికొనిరి. తాటక తాటంకములు తెచ్చి తనకడ నుంచుకొనియున్న దా? యని మొదటివేగును రెండవవేగు అడుగుచున్నాఁడు, అప్రశ్నవాక్య మిది. తాటకావనము సతాటంకమా సవిస్తరముగాఁ జెప్పము అనిప్రశ్న. ఇప్పుడు చెప్పము. ఇత్యాది వాక్యము అందులకు హెంటాట్ భాష. 1. అదియంతయు నని వనమున కువిశేషణమా? ఆమెడల దానినంతయు ననుట మేలు. దానినంతయు ననిన, వనము నంతయు వర్ణింపుమని యభిప్రాయమా? తాటంకహరణ వృత్తాంతము నని యభిప్రాయమేని 2. ‘కూర్చి’ యని తుది ఘటించుట, అదిని ఎత్తివేసికొనుఁడు; అప్పటికి సరిపడును.

తాజనుడు.—తాటకకు దేనిచేత సంతకపురప్రవేశము?—మూ. కేన పునః.

470 ప్రతిహారాయిత మస్తకపురి ప్రవేశే తస్యాః? దేనిచేత ననుటకు మూలములో ఎవరడు ప్రతిహారుడయినాడు? అని యెంత యలంకృతమై యున్నదో కనుడు.

౨౨ వ - పుట.

వసంతలక్ష్మీయే యవతరించినది.—మూ. అవతీర్ణైవ వసంతలక్ష్మీః, వసంతల

471 స్త్రీ అవతరింపనే అవతరించినది, అనగా రానేవచ్చినది, అనగా, ఋతుధర్మము లెల్ల చక్కగా ఆవిర్భవించియున్న వని తాత్పర్యము. మూలములో ఏవకారము అవతీర్ణశబ్దముతో ఘటితమైయున్నది. కావున నీయర్థము కలిగినది. వంతులవారి తెనుగులో ఏవకారార్థము వసంతలక్ష్మీతో ఘటితమైయున్నది. ఈభేదము సరయునది. సాక్షాద్వసంతలక్ష్మీ యని స్వారస్య మందురేని ఆసాక్షాత్త్వకథన ప్రయోజనము లక్ష్మీత్వకథనముచేతనే గతార్థమని వచించెదను. వసంతలక్ష్మీయే వచ్చినదా మఱియొండు వచ్చినదా యనుసందేహమునకు అవసాదనపర మీవాక్యమనుట సరిగాదు, అట్టిసందేహమే యసంభావ్యము. ఋతుధర్మావిర్భావమందు సందేహము కలుగవచ్చును, ఆసందేహము దర్శనముచేత తీఱును, ఋత్వాగమనము మానజ్ఞానముచేతనే తెలిసియున్నది. కాన ఆసందేహమును తీర్చునదిగా ఉక్తప్రాదుర్భావమును నీధాంతీకరించునదిగా ఆరామశోభ యిట్లు వర్ణితమైనది.

తే॥ తేజీపూచేనైద్రావెడుతేటిబోంట్ల

[17] కాకలీధ్వనియింపయి కాలుజౌల

488 దక్షిణానిలనిర్దిష్టతత్పదగతి

నిందువంజులకుంజరియెలమినాడు.

మూ.—ఇహ మధుపవధూనాం వీతమల్లిమధూనాం

విలసతి కమనీయః కాకలీసంప్రదాయః

ఇహ నటతి సతీలం మజ్జరీ వజ్జుశస్య

ప్రతిపద ముపదిష్టా దక్షిణే నానిలేన.

1. ఇక్కడ (ఈవంక) మల్లెపువ్వుయొక్క తేనెను (2. సురను) త్రాగిన తేటివధూటులయొక్క (3. సురద్రాగువారి స్త్రీ)లయొక్క— 4. గురువరంపరోపదేశముచే నేర్చిన కలసూక్ష్మ 5. గానము విప్పారుచున్నది. ఇక్కడ(ఈవంక) దక్షిణదిక్కునుండి వీచు (6. నేర్పరియైన) గాలి 7. అడుగడుగున ఉపదేశము చేయు

చుండగా 8. తీలతో వంజులవృక్షముయొక్క చిగిరించినలేగొమ్మ, నాట్యముచేయుచున్నది.—అని శ్లోకార్థము.

ఇందు సంప్రదాయశబ్దస్వారస్యము [గురుపరంపరోపదేశోత్త్రేక్ష], మధుశబ్దశ్లేషయు సప్తములు. [మితమధు పానముచేత పాటయందు రక్తి అతిశయించును].

9. మల్లీపుష్పక్షిస్వారస్యమేమనగా మల్లీపుష్పలనెడు రజతవజ్రాదినిర్మితచక్షుకంబుల నని ధ్వనితము. మల్లెలచే వరిమళితములయిన యనియు సర్థమే. ప్రతిపదమ్మునుటచే మంజురీనటి వేసినయడుగెల్ల ముందుగా దానికి అనిలభరతాచార్యుడు తెలుపుచుండె నని యభిప్రాయము. అందువలన గావి యెటు కదలిన మంజురి యెటు కదలుచుండుట యట్లు ఆచార్యదర్శితనటనానుసటనమునకుం బోల్పబడినది. ఈస్వారస్యమేమియు పద్యములో చేరలేదు. ఇందులకు బదులుగా 10. తేజీ 11. తత్ — అని రెండుయతిపూరణములు చేరినవి. రెండు ఇహాలలో 12. ఒకయిహ పోయినది. మంజురికి ఇందు అని ఇహ వలయునేని కాకలికిమాత్రము వలదా? 13. కాకలీద్వని—గానము చెప్పవలసినచో ధ్వనిమాత్రమును చెప్పట మందము. 14, 15, 16. ఇంకయి గ్రాలుజాల—యతి పూరణ. పాదపూరణభూయిష్టము, ఇంచుక అనుటకు. 17. ఎలమి—సలీలమ అనుటకు మందము. తత్పదగతి—ఇందు ఈతత్తేమా శనై శ్చరావతారముగా నున్నది, ఇది మంజురికి పరామర్శయా? అనిలమునకుం బరామర్శయా? దేనికేని పరామర్శ అనావశ్యకము. ప్రసిద్ధార్థకమా? అవును. ఏమి ప్రసిద్ధియనగా యతిభిక్షప్రసిద్ధి.—

ఇట్లే ఋతులక్షణప్రాదుర్భావవర్ణనచేత, 'అవతీర్ణవ వసప్రలక్ష్మీః' అనువాక్యమున ఆప్రాదుర్భావమే వివక్షిత మనియు ఏవకారార్థము అవతరణముతోనే చేర్పవలసినదిగాని వసంతలక్ష్మీతోడ చేర్పగూడదనియు చేర్చుట విరసమనియు విశదమయి యుండును. అన్యమహాకవులు ఇట్టితావుల నిదే స్వారస్యముగాఁ దలంచినసంవాదముం గనవచ్చును.

“హస్త! ప్రవృత్తైవ కలముగ్ధ కోకిల సలంపిని వసప్రమాసలక్ష్మీః! తథాహి;

అమీ పున రుదజ్జితా మధురగుణాద్వినిదిరా

స్సుగన్ధిమలయానిలా మదనగర్వనాడిన్ధమాః

అశోకతరుతాడనక్వణితకామినినూపురా

హసద్వకుశభూళికాపటలభూసరా వాసరాః.

ఇందు ప్రసన్న రాఘవమందుంబోలె అవతరణ వాక్యంబును దానివెంట తత్సమర్థనశ్లోకంబును నున్నవి. వాక్యములో ఏవకారము లక్ష్మీతోనున్నచో ప్రవృత్తితోనున్న

దో గనుఁడు. శాకుంతలము పుష్టాంకములో కాళిదాసు “కథ ముపన్థితో మధుమా
సః” అని ముందుగా ఉపన్థితశబ్దమునే ప్రయోగించుటచే ఈయర్థమునే తెలియఁజే
సినాఁడు.

ఉ॥ చిత్తజరాజశాసనముచేమలయాచలమందునుండియా

[20]

508

గి త్రముమాయిరౌతుదగుకీర్తితలముదాఁకభూతలం

చిత్తజిగల్యగోరిగురభీడితబాలసమీరణుండుముక

జిత్తజవైరివ్యాళధరుఁజేరఁగఁజంకుచుఁబుచ్చుచిన్నఁగఁ.

మూ.— మలయశిఖరా దాతైలాసం మసౌభవశాసనా
ద్భువనవలయం జేతుం వాఙ్మనస్వస్తసమీరణః
విశాతవసతిం తైలాసాగ్రే భుజిజ్జధరం హరం
మనసి విమృశ స్థితశ్చజేహ్రయాతి సమీరణః.

మలయశిఖరమునుండి తైలాసమువఱకు మదనాజ్ఞచేత భూలోకమెల్ల జియిం
పఁగోరినవాఁడై వసంతవాయువు తైలాసశిఖరంబునం గాపురమున్న హరుని భుజిం
గఁబడి మనస్సులో తలపోసికొని భీతిగొన్నవాఁడై పయనము సలుపుచున్నాడని
తలంచెదను. — అనియర్థము.

పాదపూరణారణ్యము. 1. అగి త్రముమాయి రౌతుదగుకీర్తితలము — తైలా
సమనుటకు ప్రా. య. 2. చిత్తజి — ప్రా. 3. ఈడిత — య. 4. బాల. — పా.
5. ముక — పా. 6. చిత్తజవైరి. — ప్రా.

మూలములో 7. శిఖరము 8. అగ్రమును చెప్పఁబడినవి; వైరస్యము కొఱ
కా? వానిని పంతులవారు త్యజించుట స్వారస్యముకొఱకా? బుద్ధిమంతులు లూ
కొంపుఁడు. 9. చిత్తజరాజశాసనము — రాజ — అమూలము. దీనింబెట్టుటచేత నేమి
స్వారస్యమనఁగా, ఏతదనుసారముగా సమీరణునియందు నేనావతిత్వమో సాకుంత
త్వమో కథనీయమైయుండఁగా దానిని మానుటచేత పద్యముచెడిపోవుట. ఏకదేశవివ
ర్తిరూపకముగాఁ గొనరాదా యనిన సమీరణునివిషయి ఏదో నిశ్చయముగాఁ దెలి
సినచో ఆయత్న మేని చేయవచ్చును. విషయనిశ్చయము లేదుగదా. 10. భూత
లంబు — మూ. భూవలయం. వలయశబ్దముచేత అభిలమని యభిప్రాయము లభిం
చుచున్నది. తలశబ్దముచే నదిరాదు. 11. గురభీడితబాలసమీరణుండు — గురభి
చేతను పొగడఁబడిన బాలవాయువు అని సహజముగా నర్థమగుచున్నది, అది మూ
లాననుగుణము. గురభియొక్క వాయువు అని మూలము. ఈడితశబ్దముచేత కలిగిన
భలమిది. గురభిచే పొగడఁబడినది వార్షికవాయువేనియొక గావచ్చును. పొగడు

టయేగదా చెప్పబడినది, వేటుసంబంధము కాదుగదా. అట్లుకానేరదు, వసంత
మాసములో వార్షికవాయువుండదు, తెప్పించుకొని విష్ణువుత్త్రుడైన నగునాక
మదనునికెగూడ నుండదు, అని వాదించుకొని ఉండదనియే నిర్ధాంతకరించు
కొని వసంతవాయువే యని గ్రహింపవలయును. ఈ ప్రయాస ఈడితశబ్దము
లేకున్న గలుగదు. షష్ఠీసమాసమే స్ఫురింపరాదా యనిన ఈడితశబ్దము లేకున్న
నదియే స్ఫురించును. ఈ శబ్దముండుటచే, తృతీయాసమాసము పనికిరా దని
తోచిననేగాని యది స్ఫురింపదు. తోచనిచో దానితోనై (అనగా ఆయపార్థ
ముతోనే) తృప్తియగును. 12. బాలసమీరముండు—ఇందు బాలశబ్దము సప్రయో
జనము. ప్రయోజనంబేమన్న, వాని వంపిసరాజు బుద్ధిహీనుడనియు, వానింబాగ
డిన వసంతుండు అబ్బదుష్టా న్యతర సామంతుడనియు. కావున ఆశబ్దముచే వద్యము
నకు కడుంజెఱుపు కలదు. 13. ముక్—దీని స్వారస్యమేమన ముందుగా వీరండు
హరునిమీదికి పోవుచున్నాడను, అతని భుజిగముల పాలుగాక వచ్చేనేని మజిలవచ్చు
నపుడు [అనగా మలయహరుతముగాదు దక్షిణహరుతముగాదు, వసంతహరు
తముగాదు, ఉత్తరపుగాలి] కడమ భూవలయమును గెలువయిచ్చించును, అనగా
సారాంశము దక్షిణపుగాలి కొట్టుచున్నంతకాలము భూవలయములో మదనోద్ధీపన
ములేదు, అది మాత్రిననేగాని కలుగదు, వసంతములో మరుకేళికి కలుపు—అని
స్వారస్యము. ఇది పనికిరాదని తెలిసికొన్న తర్వాత ముక్ అనగా ఎదుట నని
యర్థముచేసికోవలయు నని తోచును. సమీపమునందున్నదానికి ఎదుట ననుట
సరసముగాని మలయాద్రినుండి వెడలినదానికి మలయాద్రికడనే ఎదుట ననుట
సరసముగాదు. చేరగ ననియుండుటచే ప్రదేశవాచకముగా ముక్ శబ్ద మనావశ్యక
మయి కాలవిశేషముగానే యన్వయించి ఉక్తానర్థవరంపరను దుర్నివారమున
ర్చుచున్నది. ఈ పదములేకున్న నెంతబాగుగా నుండును! 14, 15. మనసి విమృ
శః—అను పదములను దెనిగించిన చక్కగా నుండును. ఆ గిత్తముమాయి
రాతు అని యంతయాడంబరముగా ముందుపేర్కొని యుండుటచే చిత్తజవైరి వ్యాశ
ధరు ననుచోట, 16. సర్వసామముతో బరామర్శించుట అవశ్యము, అటు చేయ
నందున ఆ రాతు వేటు చిత్తజవైరి వేటిని భ్రమజనకముగా నేర్పడును. 17. చిత్త
జవైరి—సమీరణము భయపడుటకు వ్యాశధరత్వమే చాలినకారణము, చిత్తజవైరి
త్వముం గూడఁజెప్పట అధిక స్యాధికంఘలమ్మని దంచుట. చిత్తజవైరిగావున అతఁడే
చంపును, ఇది వాయువుగాన భుజింగములు భయించివేయును, అని స్వారస్య ముండు
రాని ఆపక్షమున రెండవదాని స్వారస్యమును మొదటిది చెటిపినదని యెఱుంగునది.
గెలువఁ దరలినవాఁడు వైరికి జింకి మెల్లఁగాఁ జోయెనని వర్ణనయాని వైరిలేనిచో

జయించును గాఢజోలును. జైత్రునికి వైరి తప్పదు. శత్రుమాత్రునితోనైన, బలా
బలములు చూడవచ్చును. గాలి పాములకు భోజనము. అస్వభావము తప్పించుకొన
శక్యముగాదు. ఆయనవలన అంతభయమేని ఆయనచేత వీచుచుం జోవునప్పుడు
[ఆజ్ఞ అభివిధ్యర్థకము], ఆయనతోఁ బోరకున్నం జాలును, అనఁగా ఆయనకు
మదనతాపము పుట్టింపక మిన్నకున్నం జాలును. అపాములసొంటి నెట్లుకట్టవచ్చును?
18, 19, 20. కైలాసే విహితవనతిమ్—నివసించియున్న, ఏతత్త్వము సరిగాదు.
రాతువగు—అను దానియందలి తచ్చబ్బముచేత తదీయత తెలియునేగాని తన్నివా
సత వాచ్యముగాదు. ఉపపత్త్యంతర్యుతముగాన వాచ్యభంగిగానే చెప్పట మం
చిది. తిన్నఁగ—తిన్నశబ్దమునకు మసూజిత, యుక్తత, స్వాస్థ్యము, ఋషి
తయు సర్థములు. ఇందొకటియు నిట వనికిరాదు. దీనితర్వాతిపద్యములలో ముద్దు
స్వప్నునుటకు తిన్నతిన్నఁగ నని వీరిప్రయోగమున్నది. ఇటునుంగూడ మందతయే
యర్థమే, ఇటునటుంగూడ రెంటును దుష్టప్రయోగమే, మందత ప్రసిద్ధార్థముగాదు.

౨౩ - వ పుట.

మ॥ ప్రతిమార్గంబునసల్లతావరతనూవర్గంబు పుష్పాఘము

[18]
526

తృతమాధీకరసంబువర్ణముగఁబర్వంపంగఁబూజింపఁగాఁ
జతురాళిప్రమదాసుగీతవరమాస్తకంబునాజింకనె

క్రితగంధిక్కురుచిన్నతిన్నఁగనుబూన్చి—బూపడిం గాడ్చిలక.

పాదపూరణారణ్యము.—మూలములోని పదిపదికి ప్రతిమార్గముని కుదిరినది
గాన, అదిలోనే పదిపదినిజోలె ప్రతిమార్గముం బెట్టితిమి. ఇక తప్రాసకు మూడు
ప్రాసపూరణములు సంపాదించలేమా? 1. ఉత్ప్రుత, 2. చతుర, 3. తగ్గ, —
4. సత్—జీవగట్ట. 5. వర్గంబు—య. 6. పర్వంపంగ—య. 7. గు—రెండ
వజీవగట్ట. 8. వరమ—పా. 9. నా—ఇందలి నువర్ణము కొసరుఁ గట్ట. 10. బూ
న్చి—య. 11. ఇలక—పా.

మూ.—పదిపది లతాలోలాక్షిభిః స్రవన్మధుశీకరం

కుసుమనికరం వర్ణస్తీభిః సహర్ష మి వార్చితః

మధుకరవధూగీతాసక్తం కురజ్జక మాస్థితః

ప్రసరతి వనే ముద్దం ముద్దం వసస్తసమీరణం.

12. లతావరతనూవర్గంబు—మూ. లతాలోలాక్షిభిః. లోలాక్షు లనుటచే
దర్శనీయుఁడైన వసంతసమీరునిసాబగు గాంచఁగా వారికి కన్నులు శృంగార
లజ్జాప్రయుక్తచాంచల్యమును పొందినవని భావము. అది ఎంత కృశాంగు లన్నను

రాదు, ఎంత స్థూలకాయ లన్నను రాదు. తన్నుఁజూచి శృంగారలజ్జా కమనీయ
లైన యాలతాతరుణులయొప్పదమును తాఁ గాంచుచు విలంబితగమనుఁడాయెనని
మాంద్యసమర్థనపరము. వరతనువు లనుటచే ఇతని సోయగము గున్నయైనది. కాన
పంతులవారి మార్పు యథావిధిగా మూలముం బాడుచేయుట యైనది.

13. వర్గంబు—వర్గము ఓఘమును చల్లినదనుటచే ఒక్కొక్కతెయు ఓఘ
ము చల్లెనని నిశ్చయముగాదు. ఒక్కొక్కతెయు నికరము చల్లె ననవలయు.

“మరుత్ప్రియుక్తాశ్చ మరుత్స్థాఖం తమర్చ్య మారాదభివర్తమానమ్
అవాకిర న్బాలలతాః ప్రసూనై రాచారలాజై రివ పౌరకన్యాః.”

అచారలాజై రివ యనునుపమానముచేత నీకాళిదాసీయ శ్లోకమందు నికరము
గమ్యమైయున్నది. ఒక్కొక్కలతయు నిండారఁజూచి పువ్వులు రాలునపుడు
విస్తారముగానే రాలునుగాన లోలాక్షిభిః అన్న శ్లేషవర్గశబ్దము లేకుండఁ బ్రయోగిం
చుటయే సరి. 14. ఉత్కృత—ప్రవత్తనుటకు ఎంత పనికిరానిపదము! 15. ప్రవత్స
ధుశీకరం కుసుమనికరం వర్ష స్త్రీభిః—మకరందంపుచుంపురులు ఓడుచున్న పువ్వుల
మొత్తమును కురియుచున్నవైన [లతాలోలాక్షులచేత] అని మూలము. పంతులవారు
వర్ష స్త్రీభిః అనుపదము లతాలోలాక్షులకు విశేషణ మనుమాట మఱచి, వర్ష స్త్రీభిః అను
నది శత్రంతమనిమాత్రము జ్ఞప్తియించుకొని, కుసుమనికరం ప్రవత్సధుశీకరం వర్ష
స్త్రీభిః—పుష్పాఘము ఉత్కృత మాధ్వీకరసంబు పర్వంపంగ, అని గోకంబర్హుతె
నుఁగువాసీరా? మూలములో కుసుమనికరమును వర్షించినవి లతలుగావున,
ఆవర్షించుటయే పూజించుటయని తెలియుచున్నది. ఇందు ఉత్కృతమాధ్వీకరసంబు
కర్మధారయమను పక్షమున లతలు పుష్పముల వర్షింపలేదు, పుష్పములు మకరంద
మును వర్షించినవి; మకరందపృష్టియే పూజయా? పూజకు పువ్వులవలె మకరం
దము ప్రసిద్ధప్రధానసాధనము గాదుగాన పువ్వులచే పూజ తోచినట్లు మకరంద
ముచే తోచదు. మకరందరసవర్షణముచేతనే పుష్పవర్షణము స్ఫురింపదు. ఉత్కృ
తమాధ్వీకరసంబు బహువ్రీహిగా పుష్పాఘమునకు విశేషణముగాఁ గొని, పుష్పాఘ
మును ద్వితీయార్థప్రభుగాను పర్వించుటకు కర్మగాను జేసినయెడల మూలార్థము
పచ్చునుగాని పూజింపఁగా ననుట పాసరుక్తమగును. పుష్పవర్షణముచే పూజ
యే తెల్పఁబడును. తన్నివారణార్థమై “పర్వంపంగబూజార్థమై” అని మార్పుకొ
న్న సరిపడును. పూజింపంగ నను తుమున్నర్థమునకే ఆ యర్థముకలదు, అందు
రేని, కలదు వాస్తవమే, స్ఫురించుట కష్టము. పర్వించుటకై పూజించినపుడు
అని యభిప్రాయమో, పూజించుటకై పర్వించినవృత్తు అని యభిప్రాయమో,

ఇత్యాది సమాలోచనావరంపర సంభవించును. 'ఆ యశ్చిప్రాయముననే ఆప్రయోగమే వలయునని, సందేహబాధ లేకుండుటకై... 'వర తనూవర్గంబు పూజింపను త్కృతమాధీకరసంబు వర్ణముగఁబరిష్టంపంగఁబుష్పాఘముక' అని వ్రాసికొనియున్న నింతకన్న మేలుగానుండును. మూల మెంతగులుపుగా సుఖాన్వయముగా నున్నదో, వీరి తెనుఁగున మూలాశ్చిప్రాయముం బడయుట కెంతభగీరథ ప్రయత్నము వలసియున్నదో యరయుండు. ఇట్టివారతను కవన మననేల? వన మనరాదా? చతురాశి... ఈ పాదములో కడుం బంతులవారివత్తు పాత మగవడుచున్నది. అశికి చతుర, గీతమునకు గు, అన క్తమునకు వరము, [ఎక్కికి తగక], వేసినవారు ప్రమదకు లనతే, నాకు గా, జింకకు లే, వేసినం గదా నిష్పత్తు పాతతా కిర్తి గలుగును!

16. సక్తంబునాజింక = సక్తంబుక + బొజింక; నలువదియేండ్లనుండి ఆంధ్రవ్యాకరణము పాఠముచెప్పదురట, భవత్పర్థ వ్యవహిత విశేషణమునకు ప్రథమయగు నని తెలియరైరి. [బాలవ్యాకరణము, కారకవరిచ్చేదము, 28 - వ సూత్రము]. సక్తంబొజింక ననవలసినది. పాదపూరణముల యాకృతిగణములో ఒకనువర్ణమును చేర్చుకొమ్మందురా? ఏదో నూతనవ్యాకరణరచన చేయుండు మఱి. "సక్తాత్మనాజింక" నన్న నీబాధ యుండదు. **17.** తిన్న తిన్నఁగ—తిన్న శబ్దమునకు ఆంధ్రదేశములో మందార్థ ముప్రసిద్ధము. మదరాసు తెలుఁగులో ప్రసిద్ధము. **18.** ఈవద్యములో పూజింపఁగా అనుధాతువునకు కర్త యేదో తెలియక విద్యార్థులు కడుంబ్రయాసపడుదురు. మూలములో, అర్చితః అని గాలికి క్రాంతవిశేషణముగా నుండుటంజేసి గాలియే కర్తయని ఆపూజావాచకపదముచేతనే తెలియును. ఇందును మూలమెఱిగినవారికిం దెలియును.

రాముండు.—అబ్బాయీ! ఇంతలోఁ జాలు, ఇప్పుడు గద భగవంతుఁడైన విశ్వా

[1] మిత్రుండు పూజనియుండైన యాజ్ఞ వల్క్యుని సమాగమగుఖ మెంతతడ
527 వనుభవించుచుండునో, యంతతడ వాయనయొక్క సాయంతన దేవ
తార్చనమునకుచితములైన కుగుమములను గోయుము.

ఇప్పుడుగద—**1.** ఈగదయిటనేల? ఓయిలక్ష్మణుండా, మీయన్న గారియూజ్ఞను పిమ్మట నేయుదువుగాని, ముందుగా ఈగద నేత్తుకొనిపోయి ఆయుధాగారమున వేసెరమ్ము.

ఎట్టిక్కడచండికగుడి? ఇది గోకంబర్డు తెలుఁగు, లేదా హఁమెంటాటుభాష.

528 మూ.—కథ మత్ర చణ్ణికాయతనమ్, ఏమి! ఇచట చండికాలయ మొకటియున్నది! అనిన మనతెలుఁగ గును.

ఇటు రామభాషితము గద్యమొకటికలదు. అందలివిషయము. — అచటగుడికడను
529 క పుష్కరిణికలదు. దాన నొకయంచకొదమ ఆకస్మికముగా సహచరినదలి
యవలిమావిగురునకు పోయినది. అంత రామునికి జికర్పాశంకాధ్వని వినబడిన
ది. అంత రాముడు అధ్వనియే ఆయంచకొదమను ఆకర్షించినదనియు, అందుచేత
నది అందెలొదగానుండుననియు, ఎవతెయో యంగన గుడికివచ్చుచున్నదనియు,
నూహించినాడు. — “నిజముగనిదియందెలొద ఈరాయంచపిల్ల తినిచికొనబడి
నందున.” — ఇటు మూలములో ‘ఈరాయంచపిల్ల తినిచికొనబడినందున’ అనుట
కు — ‘రాజహంస శిష్టితహరి’ — అని నాగరముద్రణములో నున్నది. అందు హంసయ
నుట హంసీయనుటకు అచ్చుతప్పని నాయెన్నిక. దిద్దగా — ‘రాజహంసీరుతమువలె మ
సాహరముగానున్నది, అని యర్థము; అట్లునుటచే అందెలొదను వేటుహంసి కూడ
యని బ్రతుని యుత్కంఠితమై ఆరాయంచకొదమ ఆరొదవై పు పోయెనని భావము.
హంసీశింజితమునుటచే హంసమనందు ధృష్టనాయకత్వము సూచితమైనది. అట్టిభ్ర
మయే కవిహృదయముగాన ‘సహచరినాసి’ [సహచరీ మపి విహాయ = సహచరిని
గూడవదలి] అన్నాడు. ఒందుచో సహచరిహంసకథన మప్రస్తకము, అప్రయోజనము.
అపిశబ్దస్వారస్య మేమనగా, ఆసహచరికన్న ఈకూడయొక్క సౌకుమార్యముచేతనే
(అందెలొదచేతనే) ఈకూడకూనినహంసి సౌందర్యాదిగుణభూయిష్ఠతర యని హంస త
లంచినది. — అందుచేత అయ్యంగనయందియలొద సామాన్యహంసీరుతమునకన్న నె
న్నియోమడుంగులు మధురతరముగా నుండెనని భావము; దానంజేసి యాయంగన
యలోకసామాన్యలక్ష్మీ సమంచిత యనియు రాజొంగనయైనను గానొవునని యూ
హనీయ యనియు, భావము. శ్రీరాముడు అందెలొద యని శ్రవణముచే తా నె
ఱుంగనేరమియు, హంసను తివియుటంబట్టి తా నెఱుంగుటయు వింతగానున్నది. హం
సను తివియుటచే హంసీయో, హంసాంతరమో, యని యూహింపనగుంగాని యందె
లొద యెట్లుహృదుగును. ౧ హంసరుతమును అందెలొదను తత్సామ్యమును ఎఱు
గనివానికి, అందెలొద సజాతివక్షిరుతభ్రాంతి గొలిపి హంస నాకర్షించునని, యెట్లుతె
లియును? కవులవర్ణనలచే తెలియునందురా? ఆహాహ! ఏమిసమాధానము! అట్లును
మూట నిది యొకవికల్పమేగదా కాదగును; ఈయొకటియే యనియు, ఆరెండుం
గావనియు, రామునికి తెలియుటెట్లు? కాన నిట ఆంధ్రముద్రణమును ఆంధ్రీకర
ణంబును రెండును అంధబలివర్ధన్యాయముం బొందియున్నవి.

ఏదోఒకనుందరి — ‘ఏదోఒకపితాచి’ అన్నట్లున్నది. ఇది ఏదోశబ్దస్వారస్య

530 ము. ఎవరో ఒకనుందరి, లేక ఏవతెయోయొకనుందరి, ఒకానొకనుం
దరి — యన్నమేలు.

అంగములన్నియు—సంక్షేపము.

ఉ॥ ఏయదియిద్దితామివయినేర్పడగీచినపైఁడిగీఁతగాం.

[2]

532

గేయపరంటిలోనిజిగిగేరెడుసంగములన్నియుహరి

ద్రాయతనీరపూరరుచిదర్శకుక్రీడలగీమువాకిట

క్రీయతమైనదివ్వెవలెఁజెల్లుగవెల్లుడుచున్నదెన్నఁగ.

ఇప్పద్యములో 1. ఏయదియిద్ది—ఈభాగము పితాచోచ్చాట సార్థమైన య రబ్బిమంత్రపారాయణముగా నున్నది. ఏర్పడగీచిన పైఁడిగీఁత—తదర్థమై విదువ నియిలముగ్గులువెట్టుటగా నున్నది. గాంగేయపరంటిలోనిజిగిగేరెడుసంగములు. —ఆస్థాపనార్థమై చేసినబొమ్మ యని నమ్మవచ్చును. అంగములన్నియు—అనునీ సంక్షేపమే ఆవేశాద్యుచితమైన పటపట పండ్లుకొలుకుటగా నెన్నుం జెన్నగు. హరి ద్రాయతనీరపూరరుచి—బల్లర్థమై పగుపుకలిపినయన్నము రక్తాదికమును! దర్శ కుక్రీడలగీమువాకిట—ఎవరివాకిటనే నిడుటకు, క్రీయతమైన దివ్వెవలె—దివ్వెతోఁ గూడ, చెల్లుగ వెల్లుడుచున్నదెన్నఁగ— ఇదియే ఆబొమ్మగలమూఁడు చేతఁగొని యిలువెలువడుట.— ఈపద్యము ఇంత యదృశముగా కుదురుటకు కారణమేమన, ఇది ప్రథమదర్శనంబున శ్రీరాములు నీతను వర్ణించుపద్యము. ఆమె భూమిత్రవ్వఁగా జైలువెడలిన భూతమేగదా, ఇంతకాలము జనకునియింటనుండినది. ఆయన ఉచ్చాట నచేయించికొనఁగా రామునిమీఁదికి వచ్చుచున్నది. దీనిమూలము.—

గేయం శ్యామోపలవిరచితోల్లేఖామైకరేఖా

రజై రజైః కనకకదళికస్తంభిగర్భగౌరైః

హరిద్రామృష్టవనహచరం కాన్తిపూరం వమద్భిః

కామక్రీడాభవనవలగ్నీదీపికే వావిరస్తి.

ఎవరీసుందరి! నల్లనియొరగంటిమీఁద సెత్తియొరసిన బంగారపుగీతలకు నా ట్యరంగంబులును, పసిఁడియరఁటిమోకలోపలిభాగమువోలు పగుపువన్నెగలవియు, పగుపునీటిమంచునకు చెలియైనకాంతిజాలును వెడలఁగక్కునవియు, నైన యవ యవములతో సెప్పారుచు మదనునికేళిగృహవలగ్నీదీపికవోలె పొడతెంచుచున్నది.— అనియర్థము. పద్యమునకు మూలముతో సామ్యమేపటియో చూచికొనుండు. దీపి కాసామ్యముకై నీతయందు (రేఖా) కిరణములు, (గౌరైః) పగుపువన్నె, [కాన్తి పూరమ్] వెలుతురును, వర్ణింపఁబడినవి.—ఇది కడునందమైన శ్లోకములలో సెక్కి టి, శాకుంతలములోని ‘చిత్రే నివేశ్య’, మృచ్ఛకటియందలి ‘ఆపద్వాక్రీరేషా’, ఇ త్యాదులవంటిది. చంతులవారితెనుఁగులో గందరగోళముగా భీష్మముఖముగా నున్న

ది. 2. అంగములన్నియు—“అక్సంశ్లేషమనాచి” యను సన్నయభట్టియసూత్రముచే నిది గ్రామ్యము. పంతులవారు ఈ సూత్రనిషిద్ధములైన అక్సంశ్లేషములలో సంశ్లేషమును తాము యశోజ్ఞముగా చేసి తద్రక్షణార్థము ఆసూత్రమే సన్నయాచార్యులది గాదని తొలుత వాదించి, ఆసూత్రముగల శ్లోకమే ఆయనదిగాదని ద్వితీయవారము వాదించి, సన్నయభట్టియమే సన్నయ్యభట్టుదిగాదని తృతీయవారము వాదించి, అక్కుచేసినవారి అక్కును ఆసూత్రమునే ప్రమాణముగాఁ జూపి దూషించి, ఆత్మను భూషించుకొనియున్నారు.

౨౪ - వ పుట.

తే॥ మౌవిబంధాకబంధుపుమొగలిరేకు | వన్నెగన్నిప్పశూమొగ్గవలెనుబుగ్గ
పలువరుసదాడిమీబీజపరిభవకరమగునుమొగమన్నచదమ్మికోసఁగునుగొలుపు.

మూ. బద్ధాకబద్ధ రధరః సితకేతకాభం | చక్షు ర్మధూకకలితామధురః కహారిః
దస్తావశీ విజితదాడిమబీజరాజి | రాస్యం శున ర్వికచపజ్జుజదత్తదాస్యమ్.

1. మొగలిరేకువన్నె కన్ను—వసుపువన్నెదియు తెల్లవన్నెదియు రెండువిధముల మొగలులు గలవు. వసుపుదానికి తెనుగులో కేదంగియనియు పేరు. కామలా హృది బలమైనచో కన్నులు వసుపువన్నె మొగలివలె ఉండును. ఆవన్నెను వ్యావర్తించుటకే గదా జయదేవుఁడు సితకేతక [తెల్లమొగలి] యని సితవిశే
[4] 536 • ప.ణము వేసినాఁడు. దానిని పద్యములోమానకున్న మేలుగానుండును.

2. ఇప్పశూమొగ్గవలెను బుగ్గలు — మూలములో మధుర అని ధర్మము చెప్పఁబడినది. దానిని మానుట బాగుగాదు. 3. “శుకవాణిబుగ్గలు ముకురంబు లనరాదు” అని బుగ్గలు ఇట్లుప్రయోగింపరాదని యప్పకవి చెప్పినాఁడు. పలువరుస యని యిటు వరుసం జెప్పినారు గావున దాడిమీబీజరాజి యని మూలములోనున్న రీతిగా అటనుంఁగాద వరుసను తెలుపవలయును. 4. తమ్మికి—మూ. వికచపజ్జుజ, వికచశబ్ద ప్రయోజన మరయుండు.

చ॥ అడుగులచేతనంచదరు తాంబుజకాంతినధఃకరించెడుకా

[9] 545 గడుకొనికేలఁగైకొనెడుఁ గ్రమకిసాలసుశోణశోభలకా
విడువకవిద్రుమద్యుతిని వే పలుకప్పనఁగ్రోలులీలసె
పృథరెడునపువెన్నెలనుధాంశురుచిన్నగువన్నెమిన్నగె.

ఈ పద్యమునందును ప్రాసముకై ౨౩ - వ పుటయందలి ‘ప్రతిహర్ష’ పద్యమందు చేసినజిత్తులే చేయఁబడినవి. ఎట్లన, ప్రథమపాదాదిపదము ఇందును శ్లోకార్థము పలనం గుదిరినదే, కడమ మూఁడు ప్రాసములును పాదపూరణ నందనవసమే. 1. కడు

కొని, 2. విడువక, 3. బిప్పడరెడు—పా. 4. అంచత్—పా. 5. క్రమ—య. 6. సు—
—జీవగజ్జి. 7. వే—య. 8. లీల—పా.

మూ.—పదార్థా మున్నిదా మధరయతి శోణాబ్జజరుచిం
కరాభ్యా మాదత్తై సవకిసలయానా మరుణతామ్
ప్రవాళస్య చ్ఛాయాం దశసవసనాగ్రేణ పిబతి
స్త్రీతపోత్పన్నైశ్చూరై రుపహసతి కాన్తిం హిమరుచేః.

ఇందు చతుర్థ పాదము సరిగాలేదు. పద కర రదనచ్చదములకు ఉపమిత సమా
సము పెట్టక స్త్రీతమునకుమాత్రము పెట్టుట సరసముగాదు. మఱియు స్త్రీతపోత్పన్నై
శ్చూర అనునది రూపక సమాసమేని, జ్యోత్స్నయే జ్యోత్స్నను సమ్యచున్నదని యున్న
ది. జ్యోత్స్నకు సమ్య స్యాభావికము గాదు, కడమ మూడు పాదములందు ఆయా
యవయవములు తమతమ స్యాభావిక కర్తృ చేసినవి. పదకరరదనచ్చదములు వరుసగా
పెట్టుట, పట్టుకొనుట, త్రాగుటయు చేసినవి. అటులే ఇందు నుండవలయును. జ్యో
త్స్నవంటిదే జ్యోత్స్నను సమీపదనుటయు సరసముగాదు. 9. ఆపద మిట్లుండెనని
తలంచెద.

స్త్రీతై జ్యోత్స్నైశ్చూర్తా నుపహసతి కాన్తా హిమరుచేః.

ఈకాంత చిటునగవులచే చంద్రుని చంద్ర కాపూరములను పరిహసించుచున్నది,—
అనియర్థము. నాగరముద్రణములో ఏతదీయావతారికలో వీరి తెలుఁగులో నున్నట్లు
'అంగములచేతనే' యని కరణములేదు.

పొల్లుప్రల్లదముచేఁ జాలు—ఇది హాసెంటాటు భాష. చాలింపు నీప్రల్ల
546 దములను, అనిన తెలుఁగును.

మూలమునకుదిగఁడుడువు.

[5] క॥ ఇందుశిరోమణిరమణీయిందుశిరోమణిమదీయహితసఖియానీ
551 యిందుముఖియిందుసుందరుపొందుతమగనిందొరదొరచురుపోత్తమునికా.

మూ.—కాస్త మిద్దమణిదామకోమలే । కోమలేద్దముకుటాజ్జఞాయిని
ఇద్దుచారు మచిగేణ విద్దతా । మిద్దుసుద్దరముఖీ సఖీ మమ.

చంద్రకాంతిమణిసరమువోలే కోమలవైన (యోగౌరీ) దానా, బాలచంద్ర
గీర్తియని యంకమందు శయనించుదానా, చంద్రసుందరముఖి నాసఖి చంద్రసుందరు
నిం గాంతుని శీఘ్రంబుగం బడయుఁగాక— అని యర్థము. ఇందలి విశేషణములు
సౌఖ్యప్రాయములు. 1. ఇందుమణిదామకోమలత్వము శివునిచే దేహమందు ధరింపఁబడి

నందులకుఁ గారణము. 2. కోమలమందుముకుటాంకశాయిని యనుటచే నీవలెనే ఈషద్వి
రహమేని ఓర్వని యీమెకు నీ కాంతునివలెనే యీషద్విరహమేని ఓర్వని కాంతుని
దయ నేయుమని యాకూతము. ఇందుచారుననుటచే గుణాతిశయములవలన ఎల్లవారి
కిని ఈ చంద్రుఁడు మీకుంజోలె శిరసావహింపఁడగినవానిని అని యాశయము. ఇందు
ముఖి యిందుచారుంబడయుత మనుటలో సదృశోత్కృష్టదాంపత్యముగా కూర్పు
మనిపిపార్థన. కాంతుననుటచే, ఈనీత మనఃపూర్తిగా నెవనిం గామించినదో వానిని
అనిభావము. నాలుగు పాదములందును ఇందుని చెప్పటచేత—హరధనుస్సును హర
చూడాబాలశశాంకాకారముగా ఎక్కువెట్టుటయు, క్రమక్రమముగా టంకారము
చేసి ఆకర్షించి పూర్ణశ శాంకాకారముగాఁ జేయుటయు, సూచితములైనవి. ఈమె
కోమలవాఁడు ఇందుమణిదామమువోలె [అశ్రమముగాలీలగా] ధనుస్సునుగ్రహించి
[అనమితధనుస్సు వ్రేలుచున్నదామమువలె వంపులేకయుండును], తనచేత హర
ముకుటేందునివలె నుండునట్లెక్కువెట్టి [రెండవపాదమున ఇందునికి కోమలవిశేషణ
మున్నది] క్రమక్రమముగా పూర్ణేందునివలెఁ జేయుచు [ఇందుచారు—కోమలవిశే
షణమిటు నభిలషితముగాదు], పూర్ణేందునివలెఁ జేసి [ఇందుసుంధరముఖి] ముఖము
నకుసరిగాతెచ్చి ఆకర్ణాంతము లాగునట్లుగా ననుగ్రహింపుమనియు ప్రార్థనాశయము.
పద్యములో 3. కాంతుఁడనుటకుమాటుగా మగఁడనుట శృంగార మేదినవృద్ధవక్తకు
ఉచితముగానుండును. కాంతశబ్దస్వారస్యము “భార్యావిరహగురుణా” అనక
“కాంతా విరహగురుణా” అన్న కాళిదాసునకును, “భర్త యవజ్ఞచేసినను” అనక
“కాంతుఁడవజ్ఞచేసినను అన్న యలసాని పెద్దనగారికిని, దెలియును. ఈ మార్పుచే
పద్యములోని శృంగారము పోయినది. ఈ తెనుఁగుపద్యము నెల్ల పాడుచేసినది ద్వితీ
యపాదమందలి 4. హితశబ్దము. పద్యము మగనిచే శృంగారమును కోలుపోయి హిత
ముచే ప్రబ్లద మైనది. ఎట్లన—హితసఖియని హితవిశేషణము పెట్టుటచేత ఈ
వక్త్రీకిని గారికిని దీనిహితసఖుల [ఉత్తసఖుల గాదు] మసౌరభమును దీనినీపార సు
చేత గౌరినెఱవేర్చునట్లుగా ఒకయొడంబడిక యున్నట్లును ఆయొడంబడికప్రకారము
ఇచ్చి డిది నీపార సుచేయుచున్నట్లును భావమగుచున్నది. కేవల సఖీశబ్దమయినచో
నిర్దేశమాత్రఫలకమై నామోచ్చరణముకన్న కోమలముగాను ఆమెకై యిది ప్రార్థించు
టకు కారణమును [అనఁగా చెలిమిని] దెలుపునదిగాను, ఆమెకుసౌరభ మదియే
యని తానెఱుంగుటకును కారణముచెప్పటగాను, ఆమె వాగ్రూపముగా తన మసౌ
రభమును చెప్పకొన లజ్జించునుగాన దానిని తాను చెప్పటగాను, ఉత్కృష్టఁడే
భర్తగావలయునని ఆమెకు ఎంతకోరికయో, అట్టిభర్త ఆమెకు రావలయునని దీనికిని
నిజముసౌరభమని సూచించుచును, ఉపయోగపడును. కేవలసఖీశబ్ద మిట్టిఫలము

నిచ్చుచు కల్పవృక్షముం బురణించుచుండగా వీరి కీ హితశబ్దము సర్వనాశక మేల కావలసివచ్చినది? రహస్యమెఱుంగుఁడు. ఈ దోషము వీరిది గాదు. జగద్గురువని పేరి డుకొన్న శ్రీ శంకరాచార్యులవారిది. 5. కలియుగములో యతిని పురాణములు నిషేధించి లోకరక్షణచేసేయుండగా, భగవత్పాదులవా రేల యతి సుద్ధరింపవలయును? వారట్లుచేయుకున్న వీరి కీపద మక్కువయుండదుగదా, పద్య మింత పాడుగాదుగదా.

రాముఁడు—ఎట్లీ మె పెండ్లిగోరునది చెలిక తై? [అలోచించి] ఇదియుచితమే. వయస్సంధియం దీపె యున్నదిగదా? అట్లే.

[అప్రాయశ్చిత్తీయపద్యము]

చ॥ కడవఁగ బాల్యమీడుగడఁ కన్ననమారఁగ రాఁగ మాధ్యమ

[19] క్కడమెచనంగఁగఁ గొలిడుకాంక్ష పాసంగఁగ మిక్కుటంబు గాఁ
570 ౧ దొడరకయున్న నెవ్వఁడును దొయ్యలిదై నది మేనుమానుగా
నడరెడుఁగాను దేవతమహాకవచంబుగనిజ్జగంబునక.

పాదపూరణ మహర్ణవ కల్లోలపరంపర—1. కడఁకక—య. 2. మనమారఁగ—పా. 3. ఎక్కడమె—పా. 4. మిక్కుటంబుగా—పా. 5. దై నది—పా. 6. మానుగా—పా. 7. అడరెడు—[మానగుక అన్నంబాలును]పా. 8. మహత్—య. 9. ఇజ్జగంబునక—పా. 10. పాసంపుటిత్తు—తొలిపాదమున ప్రాసశబ్దము శ్లోకార్థముచేతఁ గుదిరినదే, కడమమూటిలో నెకటి (తొడరక) శ్లోకార్థపరిష్కాసముచే కుదిరినది, రెండు పాదపూరణాకృతిగణమునుండి కై కొనంబడినవి.

దీనియర్థము:—మూలాభిప్రాయ మీపద్యమున లేనేలేదు. ఈ పద్యార్థము నెఱుంగునట్టి యాశ్రితహిందువులు దీనిని పఠించుటచేతను వినుటచేతను తమకేమి సరకము గలుగునోయని గడగడ వణింకుదురు. ఈ పద్యము ఉండఁదగదు.—11. ఈడు రాఁగక—బాల్యము కడవఁగక, అన్నట్లే ఇదియు తుమున్నంతముగా నున్నది; దానికి బాల్యముపోయెనని భూతమర్థమైనట్లే దీనికి ఈడు [యావనము] వచ్చెనని యర్థమగుచున్నది. అవచ్చుటయందును కడఁక వృనమారఁగ అనుటచే సంపూర్ణముగానే నెక్కొన్నదనియు సర్థమగుచున్నది. ఇంకను రాలేదని, మూలమందు జయదేవుఁడు ఘోషించుచున్నాఁడు. 12. కొఁగిలిడుకాంక్ష పాసంగఁగ మిక్కుటంబుగా—వర్ణన ముదుగుగానున్నది. లోకమాతయైన నీతకు రామాలంబనమునం గాక కొఁగిలిపై [రామకేవీవిజృంభణముకై] మిక్కుటముగా కొఁగిలిపొడమెననుట చక్కఁగాలేదు. ఇటుపద్యార్థముచే వయస్సంధి సమర్థనీయమా, వయస్సంధిచే పద్యార్థము సమర్థనీయ

మా? బద్ధార్థముచేతనే వయస్సంధియని సహృదయు లెఱుంగుదురు. రాముఁడు నీత యందు తనకగపడిన లక్షణములనుబట్టి వయస్సంధి నూహించుచున్నాఁడు. నీతా కునొగతమైన యతివేలపరిరంభణకాంక్ష రామునికిం దెలియుటెట్లు? చేష్టలచేతఁ గదా తెలియవలయు. అట్టిచేష్టలు చూసినదేని నీత ధీరోధాత్తునినాయక గాఁదగునా? చేటి యగును.

తామ్బూలా క్తం దశనమసకృ ద్దర్శయన్తీహా చేటి
ఘోటిఁ హేమావికృతవిరుతం హేతుహీనం హసన్తి
స్థానస్థానస్థలితపదవిన్యాస మాభాసమానా
యానా ముగ్ర వసతి కుటిలం న ర్తితోఽచ్చైర్నితమ్ముమ్.

ఇట్లే చరించినదా నీత రామునియెదుట? అట్టియెడల రాముఁడు నీతకై స్వయం పరమునకుం బోవునా? పులిమిఁదఁపుట! — 13. తొడరకయున్న నెవ్వఁడును — శివశివా! నీత యేమేని, యెక్కుకాండనెల్ల తన్నుఁగవయరమ్ముని దండోఁచ వేయించి సదా? నిబాకాశలముచేతనా, పృథ్వరాజునకు వెఱచియా, ఎవ్వఁడుం దొడరమి? 14. కుటియు పంతులవారి మిక్కుటము వెనుకకన్వయమో ముందఱిన్వయమో నిశ్చయము లేదుగానను, వీరికి కాకాఁక్ష్యేది న్యాయంబులును తెలిసియుండును గానను [అందులకు గమకము 'కవిపండితసంఘము వసంతమందు జరుగవలయు' ననువాక్యము నకు వసంతేతరర్తువునందును జరుగవచ్చునని యర్థము చెప్పటకై ఇష్టాధాసాధకమైన "కాకేభ్యోదధిరక్ష్యతా" మనున్యాయము నుపన్యసించుటయే], మిక్కుటంబునకు తొడరుటతో నన్వయమేని హా! హా! చాటుచాటుల కొంచెకొంచెము తొడరిరా? దానికి తోడు ఆమెమేను 15. కవచమువలె నైనదఁట! అందును 16. మహాకవచమఁట! ఏమివర్ణన! కవచము శత్రునారాచాదులనుండి కవచిని రక్షించును. కామునిపై యాయుధ మెత్తువాఁ డెవఁడు? కాముఁడేగదా ఒండ్లపై ప్రయోగించునుగాని. కాముని కీమయపూర్వాస్త్రమన్న సొంపుగలదు, కవచమున్న నేమిరసము? అందును, మహాకవచమేమి? శ్రీరామా, సీకాంతమానము గావనీవేని యీయనకు 'వర్ష' గాదు 'మర్ష' అని తోఁచింపవైతివేమి? ఇఘన్యమతములు మనపంతులవారి కత్యంతోపాదేయములు గావున, "కానలో ముసలిహను ల్లా వితర్కింపఁగాక" ఇత్యాదిప్రయోగంబులబడి యిటు నీతాదేహము మానయ్యెను, కొయ్యయయ్యెను, అని పంతులవారు ఒకస్వారస్యమును మనంబునం దాచికొని యున్నారు గావలయును. మూలము లో "కేనాపి పయసా న స్పృష్టమ్" అనివచ్చునకుంగలవిశేషణమునకు, 'ఏవయ్యేచేతనుం దాఁకఁబడనిది' అనియు నర్థమగునుగావున ఎదిరినరుని లోకులు, "పోరావయ్యే" యని పయిశబ్దప్రయోగముచే ధిక్కురింతురుగావునను, ఆ 'పోరావయ్యే' న్యా

యంబున ఇటు పక్షిశబ్దద్వారా తన్నులమైన వయశ్శబ్దమునకు నీచమానవుడని యర్థముగా ఎవ్వఁడుం దొడరమి యని తెల్పించినారు గావలయు. 17. లేక, వయశ్శబ్దమునకు వయసువాడని యర్థము కల్పించియుందురు. ఇష్టద్యము చదివినపరితాప మాట నేతన్నులశ్లోక గుఢార్థవలహారి నొాలలాడుచుడు.

అపక్రాంతే బాల్యే తరుణిమని చాగస్తమనసి
ప్రయాతే ముగ్ధత్వే చతురిమని చాల్లేషరసికే
నకేనాపిస్పృష్టం యదిహ వయసా మర్త్య హరమం
తదేతత్పశ్యేషో ర్జయతి వ పు రిద్ధివరదృశః.

బాల్యము పోగా [పోయినదని యర్థము], తారుణ్యము రాగోరుచుండగా [తాను ఈమెడకు రావలయునని తారుణ్య ముపేక్షించుచుండగా, తారుణ్యము నీమె కోరుటగాదు గనుమా, తారుణ్యమే (కర్త) ఈమెయందు వచ్చి తాను నివసించవలయునని కోరుట, తారుణ్య మింక రాలేదని భావము.] జేలతనము తరలిపోగా, చాతుర్యము అల్లేషరసజ్ఞ మగుచుండగా [చాతుర్యము ఈమెను తా వచ్చి కౌఁగిలించుకొనవలయునని ఉవ్వెలూరుచుండగానని యర్థముగాని, ఈమె ఎవనినేని దిట్టని కౌఁగిలించుకొనుటకై యిట్లువిడిచి లేచిపోనుండగానని యర్థముకాదు గనుమా], ఏవయస్సుగాని [బాల్యమేనియు యౌవనమేనియు] తాఁకనట్టిది ఈసిల్లాత్పలనేత్రయొక్క దేహము పంచబాణునియొక్క (విజయ) రహస్యముగా సర్వోత్కర్షము పొందుచున్నది [అనగా అత్యంతమదనోద్దీపకముగానున్నది అనిభావము]. 18. ఇందీవరదృశః అనుటకు తొయ్యలి దనుట సవత్సగురభికి బదులు ఈచుకొని పోయినగొడ్డును తోలుటగా నున్నది. ఇందీవరసాదృశ్యకథనముచే నక్షులకు ఒకక్రొత్తసిరి బాల్యాపగమప్రయుక్తము వచ్చుచున్నదని భావము. “అక్షులు నీరులు రా నరచూడ్కిఁ గనుగొనె” అముక్త. “భ్రువోః కాచి బ్లీలా, వరిణితి రళూర్వా నయనయోః.” శాజ్జకాధర. “దూరం యా త్యుదరం చ రోమలలికా నేత్రార్జవం ధావతి.” ఇందీవరదృక్వస్థావరస్యము “ఇందీవరంబులనీను క్రొల్లన్నులశరదిందుముఖులు చామరము లిడఁగ” అని చెప్పినయల్ల సాని పెద్దనగారికి తెలియును. రసమంజుర్య ధృతములయిన యీ క్రిందిశ్లోకములచే తరుణిమని చాగస్త మనసివర్ణనకు సదృశవర్ణనయు యౌవనప్రపాదు ర్భావముచేత నేత్రములందు నీల్లాత్పలకాంతి కలుగుననియు విశదమగును. కావున ఇందీవరదృక్కు బాల్యాపగమ (వయస్సంధి) లింగముగా జయదేవునిచే న్యస్తమైనది. దానిని మాని తొయ్యలి యనుటకన్న వేఱుపాడుకలదా?

సామాన్యశ్లో ముగ్ధా ముదాహరతి.

అజ్ఞాతం కిల కామదేవధరణీపాలేన కాలే శుభే
వస్తుం వాస్తువిధిం విధాన్యతి తస్మా తార్కణ్య ఏణీదృశః
దృష్ట్యా ఖజ్జానచాతురీ ముఖరుచా సౌధాకరీ మాధురీ
వాచా కించ గుధాసముద్రలహరీలావణ్యమామస్త్యతే.

అజ్ఞాతయావనా యథా.

నీరా త్రిర ముపాగతా శ్రవణయో స్త్రీమ్ని స్ఫురన్నేత్రయోః
శ్యామం లగ్న మిదం కి ముత్పల మితి జ్ఞాతం కరం న్యస్యతి
తైవాలాబ్జురశజ్జయో శశిముఖీ రోమావళీం ప్రోక్ష్యతి
త్రాస్తా స్త్రీతి ముఖు స్సఖీ మవిదితశ్రోణీభరా పృచ్ఛతి.

ఇట్టియాయించీవరదృక్కునకు తెలుచు తొయ్యలి యయి! ఇంతకన్న తొయ్యలి
నిది అనిన గ్రామ్యమైనను చెన్నపట్టణపుర దెనుచులూ లేవలేని ముసలిదియని యర్థ
మై యది యొక స్వారస్యముగా నుండును. దానిని స్థాపించుటకు వృద్ధగౌతమున
భ్యాసమును తేవచ్చును. 19. పంచేషువనుటకు కామదేవత యయి!—మదనునివ్రసి
ద్రేషువులచే నజియ్యమైనది ఈమెవలన గుజియమగునని పంచేషుశబ్దస్వారస్యము.
కామదేవత యనుటచే నది లవణసముద్రమునం గలనీనది.

౨౫ - వ పుట

[2] క॥ నలుపై నయరఁటియాకుల । నడుమఁగనంబడెడునంగనామణిజిలదం
572 బులనడుమఁగానఁబడుశశికలవలెదనిపెడుఁజికోరకమునువలెననున్.

1. చకోరకమునువలె—వలెశబ్దముతో సమాసమేగాని వ్యస్తప్రయోగము
లేదు. 2. ఇప్పద్యంబున రెండువలెలున్నవి, అందు ఒకటి యెక్కువ. “శశికలచకోరక
మునుంబోలె ననుండునిపెడు” అనియుండవలయును.—మూలములూ రెండున్నను,
ఇందు అందగింపవు. ఈజీర్ణవనమును కవనముచేయుదము:—

క॥ నలుపులుగునరఁటియాకుల । నడుమం గనఁబడెడుబాల నన్నుం దనుపుకొ
జిలదములనడుమఁ గననగు । కలువలచెలికళ చకోరకంబునుబోలె.

౨౬ - వ పుట.

[4] క॥ ఇదెనామదియనుకవలుకు । ముదంబునిడుశాతదమగు పున్నమరేయి
576 పొదలెడు వెండియునీయెడ । నిదియెదిగన్మాహినియన నెసఁగెడునాహి.

మూ. మన్తనకుముదానన్ద శరత్పార్వణశర్వరీ
అహి ఇయమితో నూనంపున ర పృథివ ర్తతే.

నామనః కుముదమునకు ముదమిడుతారదపూర్ణి మా రాత్రి యగు నీమె ఆహా !
 నిజముగా నిటకే మజల వచ్చుచున్నది,—అని యర్థము. మూలములో ఇది యెల్ల
 సెకటియే వాక్యము. మన్త...ర్యగీ అను సమాసమెల్ల అనువాదపరముగాని విధాన
 పరముగాదు, కావున దానిని విధాన భంగిగా నట్లు వేటువాక్యముచేయుట సరిగా
 దు. 1. ఐ పాదలెడు—ఈపదము లెత్తివేయవలయును. 2. ఈయెడ నెసఁగెడు—
 ఇది ‘ఇతోభివర్తతే’ అనుటకు తెలుచు. అభిపూర్వముయిన పుడు పృథుధాతువు గమ
 నార్థమును దెలుపుననియు ఈవాక్యమునకు ‘ఇచటికి వచ్చుచున్నది’ అని యర్థము
 నియు ౫-వ పుటలో తెలిపియున్నాడను. మూలములో నీత రామునిదెసకు వ
 చ్చుట వివక్షితము. పంతులవారు అభివర్తతేపదమునకు ఉండుట యర్థముచేసికొన్నా
 రుగావున, వారితెనుచున ఎసఁగుటయే వివక్షితము గావలయునుగాని ఎసఁగిన ప్ర
 కారముగాదుగావున 3. “ఇదియెజగన్నైహినియన” అని క్రియావిశేషణాపరము
 గా వ్రాయుటసరిగాదు. పాదము పూర్తిగావలయునుగాన దీనిని అనువాదముగా
 ఈజగన్నైహిని యని వ్రాసికొనియుండిన బాగుగానుండును. 4. ఇదె, ఇదియె, యని
 నీతకు రాముఁడు ప్రయోగించుట కడువిరసముగానున్నది ; వృద్ధపత్వచిత్తము.

[22]

598

ఉ॥ ఒందుతదీనిచూడ్కియనితోత్పలమాలికమాడ్కి—వేడ్క—మైఁ
 బొందుతఁబూర్ణచంద్రుచిఁబొల్పునుదీనిదెనెమ్మెగమ్మిఁగం
 బొందుగదీనిచన్నుగవపొలెడుఁదామరమొగ్గలందముఁ
 బెందముముఁ సృజించుఁగడువంతగదీనిదిగొప్పకొప్పొగిఁ.

మూ.—వహత్యస్యా దృష్టి ర్వికచనవనీలోత్పలతులా

మఖణ్ణ స్యాభిఖ్యాం వదన మిద మిద్దాః కలయతి

కుచౌ కిఞ్చిన్నీలత్కమలతులనాం కన్దశయత

స్తమఃశోభాం చిత్రాం చితురనికురువృం హి కురుతే.

పాదపూరణములు.—1. మాలిక—పా. 2. వేడ్క—మై—పా. 3. పొల్పు
 గు—య. 4. దీనిది—ది—పా. 5. ఇఁగె—పా. 6. పొందుగె—ప్రా.
 పెక—ప్రా. 7. కడుక—పా. 8. దీనిది—ది—పా. 9. ఒగె—అన్నిటిలోను
 అసహ్యమైన పా. 10. వింతగ—య. ప్రాసంపుజిత్తు—తొలిపాదమునం ప్రాస
 ము అర్థావశ్యకపదమే. తృతీయపదార్థపాదముల ప్రాసములు పూరణములేగదా.
 ఈయాచారము ఇంతకుముందే కొన్నిపద్యములలో చూపియుంటినిగదా. ద్వితీయ

పాదమునను 11. అనవీకృతతాదోషమునకుం బాల్పడుటచే అధావశ్యకపదమే లభించినది. అటుని కవి చింతిల్లవలదు; అందులకు పరిహారముగా అధానవశ్యకమయిన యతిపూరణము పడినదిగదా.

“సదా చరతి ఖే భానుః సదా వహతి మారుతః

సదా ధత్తై భువం శేషః సదా ధీరోఽవికత్తనః.

అత్ర సదేత్యనవీకృతమ్...నవీకృతత్వం యథా —

భాను స్సకృద్యుక్తతురజ్ఞ ఏవ రాత్రిందివం గర్భవహః ప్రయాతి

శేష స్స దైవాహితభూమిభార ష్టష్టాంశవృత్తే రపి ధర్మవిషః.”

అనుదర్పణోక్తిచే ననవీకృతతాదోషస్వరూపము విశదమగును.

పరిపతతి ఐయోనిధో పతజ్ఞః సరసిరుహో ముదరేషు మత్తభృజ్ఞః

ఉపపనతరుకోటరే విహజ్ఞో యువతిజనేషు శనైశ్చనై రనజ్ఞః.

అనునీశ్శీకమున పరిపతతిక్రియనే మఱలచెప్పనెల్లక గదా మునియేవేసినారు.

అధ్యాహరించుకోవచ్చునుగాని నవీకరింపకుండుటసరిగాదు. జయదేవుఁడు వహత్యర్థకముగానేగదా కడుమూఁడుపాదములందును కలయతి, కన్దళయతి, కురుతే అని మార్చిమార్చి పదప్రయోగము చేసినాఁడు P 12. మఱియు నిట మూలకారుఁడు తులగాన వహతి యనియు, ఇందువు [కళావంతుఁడు] గాన కలయతి యనియు, కుచములు గాన [మొలకెత్తిన వని యర్థముగా] కన్దళయతః అనియు, అట్లే తమస్సునకు కురుతే, లేక, తనుతే, అనియు, శబ్దప్రయోగములు చేసి యొకానొకస్వారస్యమును నిబంధించినాఁడు. అది వంతులవారు గ్రహింపక ఒందుత ఒందుత యని దంచినారు.

13. ఇందలి క్రియాపదములలో ఒందుతఁ, పొందుతఁ, పోలెడుఁ, అని మూఁడు లూట్టులును, ‘సృజించు’ నని నాలపది లాట్టును అగుట అర్థభేదాభావముచే ప్రక్రమభంగదోషము నాపాదించుచున్నది. ‘సృజించెడును వింతగ’ అని పఠించిన అదోషముండదు. 14. ఈక్రియాపదములెల్ల ఆశీరర్థంబులుగానున్నవి. దీనం బ్రయోజనమేమి? ఆమెకీసౌందర్య మిప్పుడులేదా? ఉన్నచో, ఆశీస్సేల? ఉన్నట్లు వర్తమానార్థకముగానే క్రియాప్రయోగముచేసిన బాగుగానుండును, గుండరాంగి యని తెలియును. కురూపయొక్కపతియు నది గురూపగావలయునని కోరును! అందుచే దానికి సౌందర్యము కలదనియర్థమా? అనితోత్పలమాలికమాడ్కి—మూ. వికచనవసీ లోత్పలతులామ్—వికసించిన సూతనసీలోత్పలముల సామ్యమును,—మూలములలో 15. మాలికలేదు, తెనుంగులలో 16,17. వికచ నవలు లేవు. మూలములలో నాలుగుపాదములలోను నై సర్గికవదార్థములే యుపమానములుగా నిబంధింపఁబడినవిగాని కృత్రి

మము ఒకట నయినను లేదు. అందులస్వారస్యమేమనఁగా కలువలును కమలములును సరసియందున్నట్లే ఈమెయందును యాగపద్యముగా అన్నియు ఒకటనై దృగ్గోచరములగుచున్నవి. చంద్రతమస్సులు నింగియందుంబోలె ఈమెయందును ఒకదాని వీపున ఒకటిగా నెవ్వచున్నవి. పూర్ణిమయందు మనకభిముఖమైన చంద్రపార్శ్వము ప్రకాశమానమైయుండునప్పుడు మనకుగోచరింపని పార్శ్వము తమోమాయముగాఁ గదా యుండును. అట్లే యీమెముఖకేశభారములు నని కవిహృదయము. కాన నిందు మాలికను జెప్పట మూలకవిహృదయానుగుణము గాదు. 18. వేడ్కమై—ఈపూరణము దొరకినందులకు పంతులవారికి వేడ్కయేగాని అచేతనమయినచూడ్కికి వేడ్కయేమి? 19. తామరమొగ్గలందము—మూ. కించిన్నీలత్తమలతులనామ్—ఇంచుకంత వికసించుచున్న యనువిశేషణ మేలకో, తత్త్వగము సరియో, బుద్ధిగుంతు లూహింపుఁడు. 20. వింతగక—చిత్రామ్ అనువిశేషణము మూలములో తమశ్లోభకు; వీరు దానిని క్రియావిశేషణముగా పాడుచేసినారు. ఎత్తైన మాతా మాకువచ్చిన సరి. 21. గొప్పకొప్ప—గొప్పకొప్ప మందోదరిపతితోనే పోయినదనుకొంటిమి. “మామందోదరిగొప్పకొప్పన” ఈవిమర్శ—౬౦-వ పుట చూడుఁడు.—మూలములో చితురనికురుంబము చెప్పఁబడినది. కొప్ప చెప్పఁబడలేదు. వీరే నీతనే [ఈప్రసాధనముమాఱకముందే ఈయంకముందే] ౨౯-వ పుటలో “సాతినీయదిజడ” యని వేణి ధరించియున్నట్లు వర్ణించినారు. అప్పుడేని యీవిరోధము జ్ఞప్తికాలేదుగాఁ జోలు. 22 పొల్వుగుదీనిది నెమ్మొగమ్ము—‘పొల్వు’ నెమ్మొగమ్మునకు విశేషణమేని వ్యవధానము అందముగాదు, ‘దీని’కి విశేషణమేని ఈపద్యమెల్ల ఆపాలుపునే వర్ణించుచున్నది, మఱల పొలుపనుట కడు విరసము. ఇదియునుంగాక దీనిచూడ్కికడ నక్కఱలేని పాలుపు ఇటమాత్రమేల? ఈపాలుపు సన్నాహిని, నీతదిగాదు.

1. తనమదికదలికదలరినతుంటుంబింటిదంటుచేతనే—ఇది నీతావాక్యము. ఒకసహ

[2] కారశాఖయాకులపై శ్రీరాముఁడు గీచినకొనగోటిగీతలం గాంచి ఆయన

600 గీచినవని యెఱుంగక మదనుఁడే గీచెనని తలంచి నీత యిట్లువలికినది.

మూ. నిజచాపలతాశజ్ఞినా స్వయం మన్నభేదైవ—తనతీగవిల్లని తలంచి మన్నభుంఁడే స్వయముగా.—చాపలత యనఁగా మదికదలికగాదు. తా లేక చాపలమన్నను, తాతో చపలత యన్నను ఆయర్థముకలుగును. 2. చాపలత యని భావార్థ

ప్రత్యయముపై మఱల భావార్థప్రత్యయము రాదు. సాహిత్య మగపడుచున్నదా?

వబప్రాసము.

ఉ॥ పూవిలుకాఁడునీతను వెపోతనవిల్లనిమధ్యదేశముకా-
[18] దాఁబిడికింటఁబట్టెభువనప్రితమైకవశీకరోరుము
618 ద్రావిభవప్రిరేఖలనరాజిలువేకులసందుగీరలం
దోవరవర్ణి నీమణియొహూప్రివశీకపటంబుడంబునకా.

మూ.—మత్వా చాపం శశిముఖి నిజం ముష్టిగా పుష్పధన్వా
తస్యే మేతాం తవతనులతాం మధ్యదేశే బభార
యస్మా దత్ర త్రిభువనవశీకారముద్రానుకారా
స్త్రీస్రో భాన్తి త్రివశీకపటా దభూతీసన్నిరేఖాః.

చూపుడుప్రాసము—పూవిలుకాఁడు. కృత్రిమప్రాసములు— 1. తాఁబి
డికింట, 2. ముద్రావిభవ. పాదపూరణములు.—3. పో—య. 4. తా—ప్రాసా
ర్థము. 5. ఉరు—పా. విభవ—ప్రా.

భంధిగున్—6. తాఁబిడికింట.—వీరు “తావలికె” నని వప్రాసముకై
ప్రిన్సిపాల్ వెల్లుచరిత్రములో ప్రయోగించినారట. ఏను నేను తానుశబ్దములు ద్రు
తప్రకృతికములే గాని కళలుగావని చర్చాపూర్వకంబుగా నముదితగ్రంథచింతామ
ణీ మయూఖములో నేను నీధాంతీకరించియున్నాఁడ, దానింగనుఁడు. ఆప్రయోగ
ములో వాదేశముతప్ప, ఈప్రయోగములో వబప్రాసముతప్ప. వబప్రాసమునుం
గూడ నామయూఖములోనే చర్చించియున్నాఁడ. వీరు రెంటునువ్యాకరణమునుమా
త్రమే భవ్యంబింది తనియరాదా? ‘తావలియించె ముష్టి’ ననరాదా?

సంస్కృతవ్యాకరణజ్ఞానము.—7. త్రిరేఖలు—త్రిరేఖము, లేక, త్రిరేఖి,
అనవలయును. “సహస్రకరశాఖత్” ‘దశదిక్కులు’ చతుర్దశభువనము విత్వాద్యాం
ధ్రవ్యవహారమర్యాదచేతను రక్షణీయముగాదు. ఎట్లన నిటముందుగానే త్రిరేఖా
శబ్దములకు తిస్రతాం రేఖాతాం సమాహారః త్రిరేఖమ్, త్రిరేఖీ, అని ద్విగు వేర్పడి,
తర్వాత అది భువన...విభవ అనుదానితోసమసించినది. ఈదశదిగాదిసమాసములు
ద్విగుత్వముంబడిసినపిమ్మట మఱల సమసించి యైనట్టివి గావు. 8. త్రివశీకపటంబు—
ఇందు త్రివశీశబ్దము అప్రయోగము. త్రివశీ యని హ్రస్వముగా నుండవలయును.
త్ర్యవయవా వశీ ఇత్యాదికల్పన, అయిదువటముల మొత్తమును వచ్చువటం అని పే
ర్కొని వర్ణావయవో వటం అని వివరించిన నెంత సరిగానుండునో అంతసరిగా
నుండును. సప్తర్షయః అన్నట్లు సంజ్ఞాత్వకల్పన సరిగాదు. అసభిధానము బాధిం
చును. కానిచో త్రిలోకనాథః అనుచోట తత్త్వబోధినీకారులు సంజ్ఞాత్వకల్పన

చేసికోరాదా; మూలమందున్న హ్రస్వరూపము ఈపారఁబాటును తప్పించియుం
డఁదగును. ధాటిలోఁదాఁకినది.

అన్వయము.— 9. మధ్యదేశముక—దేనియొక్క-మధ్యదేశమోని తనువుయొ
క్కయని ప్రయాసపడి గ్రహింతురుగాక. ‘పూవిలుకాఁడు తనవిల్లని తలంచి, నీత
నులతను మధ్యదేశమున పిడికిటంబట్టుకొనెను.’ అనియిట్లున్న గుఱ్ఱాన్వయముగా
నుండును. మూలములో నిట్లేయున్నది. పంతులవారు చెఱిసినారు. మధ్యనీమలో
ననిన సరిపడును, తనువును కర్కగా నాఁజేపించును.

10. నీతను వెపో—యతి బాధింపనిచో మూలమునంబలె తనులత ననియే పడి
యుండుంగదా. 11. తస్మిన్—అని(తను)లతకు విశేషణమున్నది. ఇందు రెండును అ
దృశ్యములైనవి. లతాశబ్దము సప్రయోజనము, లత మదనునికి విల్లుగాఁదగునుగదా.
అయినను తస్మిన్ లతాశబ్దములు పోయినందులకు తద్విరుద్ధార్థ మొసంగ 12. ఉరు
శబ్దమువచ్చినది. ఉరుముద్రయనుటచే గొప్పరేఖలనియు, అట్లనుటచే నడుము క
డుంబెద్దదియనియు, మేరుమస్తరసమానమధ్య యనియు శృంగారరసము వెల్లివో
డుచుచున్నది.

“తిన్రిజీదశవిశాలలోచనా | మేరుమస్తరసమానమధ్యమా
అర్కశుక్లఫలకోమలస్తనీ | పెద్దిభట్టవనితావిరాజితే.”

13. విభవత్రిరేఖలు—అమూలకము, అనావశ్యకము, అప్రయోజనము. ‘ముద్ర
లన’ అన్నంబాలును. ఉరువిశేషణ రక్షణార్థమై వీనిం బెట్టుకొని ఆవిశేషణమును
ముద్రతో సరిపడమి, త్రిరేఖలతోను సరిపడమి, విభవముతో సరిపడుచుకోవల
యును. 14. అటుపైన వశికార మేది? అదియు ముద్రావిభవమ గావలయును.
ఎంతగుడుగుడుగుంచమో! విద్యార్థులను వేధించుటకు మంచియుపాయము. 15. త్రి
రేఖలు—గీతలని రానేవచ్చినది, ఇది మఱలనేల? 16. ఒకెచా—మూలకారుఁడు
గూడ తనకవనమున కింతయాశ్చర్యపడలేదు! 17. కపటంబుడంబునక—పద శ్రుతి
డంబుగానేయున్నది, గాని కపటమునకు డంబేమి? త్రివళిడంబుకపటంబునక—
అన్న నర్థముండును.—18. ఇందు (పక్షైక) పట్టుటచేత సంగుళీసంధిరేఖలు సమ
ర్థితములూ, అంగుళీసంధిరేఖలచే పట్టుట సమర్థితమా?—పద్యముచే స్పష్టపడదు.
ప్రకరణముచేతను ఈతెనుంగునం దెలియదు. అందులకు గమకమయిన చాపలతా
శంకేనేత్యాదినాక్యమును వీరు తప్పగా తెనిగించినారు. పద్యంపుమూలములో ఈ
ప్రయాస లేదు, యస్మాత్తని పదప్రయోగముచే పట్టుటయే గీతలచే సమర్థితమై
యున్నది.

౨౭ - వ పుట.

[4] క॥ ఇందున్వాసంతీరసం | బిందువునిండ్రిదిరములు పేర్కొనడావుక
622 ముందెదిమందిరమయ్యెర | విందమునతిమందముగనివేవిడనాడుక.

మూ.—వాస స్తీరసబిన్దం | గున్దర మిన్దిన్దిరా ఇహ పిబన్ది
చిరమన్దిర మరవిన్దం | మన్దంమన్దం పరిహరన్ది.

ఈశ్లోకములో రామునిచూడ్కులు రాముముఖారవిందమునుండి మెల్ల మెల్లగా నీతావాసంతీమీదకిం బ్రసరించి తదీయప్రభూతలావణ్యముకరందమును గ్రోలుచున్నవని భవనితమగుచున్నది. మూలమందు చిరమందిరమనుట నీతాలావణ్యముయొక్క యాకర్షణగుణాతిశయమునుం జెప్పటకు, 1. ముందెది మందిరమనుటచే చిరనివాస మనుసర్థము రాదు. రామునిచూడ్కులకు రాముముఖము ఆజన్మము నివాసమేగదా. 2. మఱియు 'ముందు' అనుటచే ఇకనను వాసంతి మందిరమగునని సూచితమైనది, రామునిచూడ్కులకు రాముముఖమే మందిరముగాని నీత మందిరము గాదు. ఆచూడ్కులు నీతమీదఁబ్రసరించి మఱల రాముముఖమునకే పోవుచుండును. అలసవశిత విలోకనములలక్షణముం బరిశీలింపుఁడు, జయదేవ వివశీతార్థము తెలియును. శురు పునిచూపులకు తుమ్మెదలనుసాటిచెప్పట సరిగాదని యతాపడిచేయ శక్యముగాదు.

చ॥ వసతరువల్లి కాకుగుమవాసన లొల్లక నైలకన్యకా

• ఘనఘనవేణికాభరముకమ్మనితావికి జిక్కి మ్రోయుచుక
వెనుచనియెక ద్విరేగములు వేమఱు భావివియోగ చింతచే
వసరుచు వెంటఁ బోవు మహివల్లభచూపులప్రోపులో యనక. వసు.

3. పంతులవా రీశ్లోకమున నీతారామసంబంధిభవనిని గ్రహింపమి ఈ 'ముందు' శబ్దప్రయోగముచేత విశదమగుచున్నది. జయదేవుఁడు లావణ్యమును సూచించుట కై రసబిందువునకు గుండరవిశేషణమును వేసినాఁడు, కాన, దానిని "పీడి" వేసి 4. పేర్కొక = గౌరవముగా, లేక, అతిశయముగా, అని యతిపూజ చేయుటయు మూలకృపదయాపరిష్కాసమునే తెలుపుచున్నది.

[8] క॥ వదలఁగఁజై శవశిరము
630 పొదలఁగఁయావనవసంతమునుగుచగుచ్చా
భవ్యదయమొదపుటనునవయువ
తిదితనులతముదమునిడుమదినిగడుమాకుక.

మూ.—నిర్దుక్తజై శవదశాశిరా నవీన | సంప్రాప్తయావనవసన్తముసౌరమశ్రిః
ఉన్మీలితస్తననవస్తబకానికామ | మేణీద్యశస్తనులతా తనుతే ముదం నః.

1. యావన—మూ. నవీనసంప్రాప్తయావన. 2. వసంతమును—మూ. వసంతము సౌరమృత్యుః—తైశవమునకన్న యావనం జెంతయు మసౌహరము భోగో చిత మని తెల్పుటకు మసౌరమృత్యుః అనుట, పంతులవారు దానినే త్యజించుట! 3. కు చగుచ్చాభ్యుదయము—మూ. ఉన్నీలిత స్తననవస్తబకా. 4. ఇట నెల్ల నవీననవశబ్దము లనుమాని యువతికిముందు దానినుంచుట తెనాలిరామలింగయ్య తల బోడిచేయించు కొని చంకలో జుట్టుంపించుకొన్న విధముగా నున్నది. నవబాలా, నవలోలా, నవ ముగ్ధా, నవవృద్ధా, ఇత్యాదివర్ణనలు చక్కనగావు. నవయువతిది తనులత—5. ది వర్ణము ప్రాసపూరణము. ఆస్తిలార్థస్ఫోరకము. దానికి తోడు, తనులత, [తను= సూక్ష్మమైన] ఇత్యాది స్ఫురించును. 'యావనము పొదలఁగ' అనిముంద, చెప్పి మఱినిట 6. యువతి యనుటచే నైనయావనపానరుక్త్యముచేత నేమి ఫలము? 7. ఏణీదృశః అనిగదా మూలము? దానిచే నేత్రవర్ణనమైనది, చాంచల్యవైపుల్యా దికములు సూచితములైనవి. 8 ఇంతియగాక ఏణీదృక్త్యము బాల్యావగమ యావ నప్రాదుర్భావ లింగములలో నొకటి. ౯౯-వ పుటలో సుదాహృతమైన రసమంజరి శ్లోకముం గనుండు.

[2] నీత—[పాలయలుకతో] ఇప్పుడు తప్పనుడువులఁ జెప్పనీయొక్క ప్రక్క-
632 నెడలివేఱొక్క చక్కికరిగెద.—

1. ఇప్పుడు—ఇది దేనికి విశేషణము? చెప్పటకా, ఎడలుటకా, అరుగుట కా? ఈపాటివాక్యమేనియు అసందిగ్ధార్థముగా నుండరాదా! మఱియు రాముండు నీతను తత్సందర్భమొహితుఁడై పెండ్లియాడలేదు, ఈమెపెట్టినయీ 1. ముప్పల లోఁబడి 2. యొక్కలం గని వలచి పెండ్లియాడినాఁడు. నీప్రక్క నన్నం జూలు.

అతివవి.

[12] తే॥ విమలబిసరోచులుకపోలవిభ్రమములు
644 చంచలసలీలనీలాంబుజములుకనులు
చారువికసదశోకకిసములుశయము
లతివవిలిరాసములుమసౌహరములవును.

మూ.— అమలమృతాశాకాణ్డకమనీయకపోలరుచః
తరళసలీలనీలనశినప్రతిమల్లదృశః
వికసదశోకశోణకరకాన్తిభృత సుతసౌః
మదలుశితాని హస్తలలితాని హరన్తి మనః.

1. మూలమునంగల లలితవిశేషణము 'మదలుగితాని' యను నది వంతులవారికి నీరసముగానే తోచెనెనా అర్థమే తెలియలేదో, తృజించినారు. ఈవిశేషణమే శ్లోకము లోని సారాంశ మని యెఱుంగునది. 2. గుతసాః—గుతనుత్వము లలితమనాహార త్వమునకు హేతువు. ఆగుతనుత్వమును సమర్థించుటకే తొలిమూఁడు పాదములయు పన్యాసము. కావున ఆవిశేషణ మంతయావశ్యకమో ఊహించుకొనుడు.—దానిం దృజించి అతివది యనుట [నీలోత్పలదృశః అనుటకు తొయ్యలిది అనుటయు, ఏణీదృశః అనుటకు యువతిది అనుటయుంబోలె] అరసికతం దెలుపుటయిగాక [యువతిది అన్నట్లే] 3. పరిహాసనీయమైన యొకానొక యశ్శీలార్థముంగూడ ధ్వనించుచున్నది. 4. వీరుగుతనువునకు విశేషణములయిన మూఁడుబహువ్రీహులను వగులగొట్టి వాక్యములుగా తెనిగించినందున, మూలకవి యుద్దేశ్యములుగా నిబంధించినవియిందు విధేయములై, విధేయములుగా నిబంధించినవి ఇందు ఉద్దేశ్యములై మూలకారవివక్షితార్థము చెడిపోయినది. చతుర్థపాదము—“అతివది విలాసములు మనాహారములవును”—ఇందు 5. అవునుపదము లేకున్న బాగుగానుండును. అవుననుటచేత సందేహము స్ఫురించుచున్నది; నిశ్చయము తగ్గినది. మూలచతుర్థపాదార్థము—ఆహా! ఈగుండ రాంగియొక్క మదమిశ్రములైన లలితములు మనస్సును హరించుచున్నవి, అని. దీని యీ తెనుఁగుపాదము నీరసమై నిష్ప్రాణమై, ఎవ్వఁడేని సన్నాహినీ శిష్యనిర్బంధమునకు లోబడి గత్యంతరము లేక శృంగారకావ్యమును పాఠముచెప్పవచ్చు సూత్రప్రాయముగా నీరభినివేశముగా నిరుత్సాహముగా “శుష్కం కాష్ఠ తిష్ఠత్యగే” అనుశైలిగా తప్పగా అర్థమేడిచినట్లున్నది. మూలమందు రాముఁడు హర్షించినట్లును అతని హృదయము సీతాలలితములచేత నపుడు అపహృతమై పోయినట్లును [హంతాదిపద సూచితము] అర్థము కలుగుచున్నది. 6. ఇత్రైస్థలో రాముఁడు తనమాట చెప్పకొనట్లును, లోకసామాన్యవృత్తాంతము చెప్పినట్లును, 7. ఇవ్వు డాలలితములు మనాహారములు గానట్లును, ఇంక నెప్పటికో కాఁగలవనియు, ఈమొదలయిన యపార్థములు నిబద్ధములై యున్నవి. మూలమందు తొలిమూఁడు పాదములను బహువ్రీహులం జేయుటచేత, కపోలకాంతప్రభృతులు లలితములమనాహారత్వమునకు కారణములుగా నుపనిబద్ధములైనవి. ఇందు ఆభేదమును తప్పించి నాలుగువాక్యములను పరస్పరసంబంధములేకుండ పరస్పరనిరపేక్షభంగిగా రచించినందున 8. పూర్వోక్తకార్యకారణభావము దాఁగిపోయినది. మఱియు నిందు అశోకకిశలయములు కరోపమానముగాఁ జెప్పఁబడినవి. మూలమునం జెప్పఁబడిన సామాన్యధర్మము 9. శోణిత త్యక్తమైనది. మఱియు నిటఅశోకశబ్దమునకు మూలములో వికసత్ [=వికసిల్లుచున్న] అని విశేషణము ఉన్నది. దానింబట్టిమాడఁగా నిట నశోకకు గుఱుమేజియదేవో క్తముగాని తత్ఫల

వముగాదని తెలియుచున్నది. అశోకము మామిడి ఇత్యాదులయాకులు పిక్కుట ముదిరిన కొలందియు ముణుఁతలపడుగాని, పొటమరించునప్పడు విస్తృతములు గానే పొట మరించును. కావున పుష్పమర్థముగాదేని, యీవిశేషణము విరోధించును. 10. పంతులవారు ఈవిశేషణము నుంచుకొనియే కిసలయమనుట వింతగానున్నది. మూలమందు చెప్పబడిన సాధారణార్థము కడు నవశ్యమయినది. శోణిత యశోకపుష్పములందు శుభ్రస్థిమము. పంతులవారు అశోకపుష్పము ఎఱుపని యెఱుంగరుగావలయు, ఎఱుపుగాదనియు తలంచుకొనవలయు, అందుచేతనే కాఁబోలు ఈ గాటకములోనే శుభ్రార్థాంకము ౬-వ శ్లోకమున ‘పుష్పితాశోకశాఖి’యను మూలమునకు తమవద్యము లో అపుష్పితాశోకయని ఛేదమగునట్లుగా ‘హర్షదాపుష్పితాశోకనగంబు’ అని రచించుకొన్నారు. అశోకపుష్పము రక్తమనుటకు ఆపద్యంపుమూలమే ప్రమాణము; తదీయవిమర్శంగనుఁడు. మఱియు నిట వికసచ్ఛబ్దరక్షణార్థము—‘అశోకకిసలయము పొటమరించుతఱి చుట్టగానుండును, పిక్కుట విస్తరిల్లును’ అని దుర్వాదముచేయువక్షమందు సీచోపమాదోషము సంప్రాప్తించును; చే యెక్కడ గురిగింజయంత చిగురుచుట్ట యెక్కడ? చండభానుండు మిడుంగురుంబురువువోలె తేజరిల్లుచున్నాఁడన్నట్లుండును.

చ॥ తనరునశోకభూరుహలతాముకుళంబుల సంతరాంతరం

బుననిది పొన్నక్రొన్ననలు భూపతి మాలికగా సునర్పిచూ

పిన గరువంపుఁగెంపు లెడ వెట్టినహృత్తికహారలీల నె

క్రాంతరం జనుదోయిపై నునిచెఁ గోమలిలేనగ వంతురింపఁగాఁ. పిత్రము.

ఇందు గరువంపు అనుశబ్దముంగనుఁడు, అశోకపుష్పము పెద్దదియని తెలియును. ఇందువలన నిట పుష్పమే అశోకశబ్దార్థముగాని పల్లవముగాదనియు విశదము. పల్లవమే వలయునేని జయదేవునిది విలసత్తుగాని వికసత్తుగాదని వాదింపుఁడు. ‘చిలుకలు రంజిల్లె’, ‘చివుళ్లు విలసిల్లె’, అని యుండలేదా? 11. మఱియు పీరు శోణవిశేషణమును త్యజించుట శ్లోకధ్వనితమును ఎఱుంగుమికి లింగముగానున్నది. ఎట్లన—మూలములో మూఁడుబహువ్రీహులలోను వరుసగా శుక్లనీలశోణవర్ణములు చెప్పబడినవి. తమవన్యాసముచేత నీత ప్రకృత్యవతారమని సూచన చేయబడినది. చతుర్థపాదముచే భోగప్రదత్వము సూచితమైనది. ప్రకృతి లోహితశుక్లకృష్ణ యని యు భోగదాత్రి యనియు ప్రమాణము.

అజౌ మేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః ప్రజౌ స్సృజమానాం విచిత్రాః

అజౌ నిత్యో జుషమాణోఽనుశేతే బహః త్యేనాం భుక్తభోగా మజుఃసన్యః.

నీత ప్రకృతియనుటకును రాముఁడు ఈశ్వరుఁడనుటకును ప్రమాణము “ఆ యీశ్వరుండ నేనా! మాయయ నీతావధూటి” ఇత్యాదికము నెఱుంగవలయును. శోణ

శబ్దమును త్యజించుటచేత ఆ విశేషార్థముయొక్క స్ఫోరకము పోయినది. మఱియు, వద్యవతుర్థ పాదములో విలాసములు వర్ణింపబడినవి. విలాసాదికములు స్త్రీలశృంగారచేష్టలు. ఇవి అమరునిచే జెప్పబడినవి.

“స్త్రీణాం విలాసవిబోకవిభ్రమా లలితం తథా

హేలాళితే త్యమీ హావాః క్రియా శృంగారభావజాః.”

“స్త్రీలయొక్క శృంగారభావమైన రతివలసంబుట్టిన విలాసాదిక్రియలు హావములనబడును...ప్రియునియొక్క దర్శనముచేత నయిన కటాక్ష భూమికారాదులు విలాసము...లలితము సుకుమారాంగవిన్యాసరూపమై యొప్పునది;” అని గురువా. ఈవద్యమూలములో జయదేవుడడు లలితములను చెప్పగా వంతులవారు వానికి బదులు విలాసములను జెప్పినారు. ఈమార్పునకుం గారణమేమి? విలాసము ప్రియదర్శనజనితముగదా? ఇటు నీతకు ప్రియదర్శన మెక్కడిది? ఇప్పటికి నీత యింక రామునిం జూడనైనఁ జూడలేదు. రాముడడు వక్తగదా? తాను ఆమెకు ప్రియుడనియు తనదర్శనముచే నామెకు భూమికారాదివిలాసములు గలిగినవనియు నతనిభావము కాదగునా? ఇది కేవల మసంబద్ధము. కావున నిటు విలాసములను జెప్పట సరిగాదు. మూలకారుడడు అంగసౌందర్యమును మూఁడుబహువ్రీహుల వర్ణించి తదీయ సుకుమారవిన్యాసరూపమయిన లలితములను తత్పిషితములనుగా వర్ణించినాడు. సుకుమారాంగవిన్యాసమునకు ప్రియదర్శనము కారణముగా లక్షణములూఁడ జెప్పఁబడలేదు. కావున నది యిటు పొసంగియున్నది. ఆసుకుమారవిన్యాసమునకుం గారణముగా “మదలుళితాని” అని మూలకవి మదమును చెప్పినాడు. 12. వంతులవారికి శరణమైన “మదలలితాని మే విలసితాని హరన్తిమనః” అను ననాగరలిపిపాఠమునకును, విలసించిన మదప్రయుక్తలలితమనియే యర్థము నేయఁదగును. ఈవత్తు పూర్వోక్తమే విలాసలలితములకుం గలభేదము తెలియమిచే తెలుంగుకవిగారు ఏచేయైన నేమని పుట్టించేయి చూపినారు. మార్పున కిప్పుడు కారణము తెలిసినదా? ఈవద్య మెందులకేని వనికెవచ్చునా!!!

[5] క|| ఈముగ్ధాకృతిచేతకా | శ్రీమహితునిచేఁ గుమారవృక్షభునిచేనా

649 రామంబియ్యదిసలతము | సోమాప్తిగవర్ణమువలె సౌబగొందుగడుకా.

నీతానభి ఆరామములో రామునిఁగూర్చి చేసినవర్ణన యిది.

మూ.—అనేనముగ్ధాకృతి నా సనాథం | నిన్నాస్తకాన్తేన మమారకేణ

లతావనం కామ మిదం చకాన్తి | బటావనం శీతరుచేవ శమ్యాః.

సుందరాకారుడును అత్యంతకాంతుడును అగునట్టి యిక్కుమారునిచేత ఈలతావనము, సుందరాకారుడును అత్యంతకాంతుడును అగు జాబిల్లిచేత శివుని జటావనమువోలె ప్రకాశించుచున్నది—అనియర్థము.

మూలములో 1, 2. విశేషణములు కుమారశీతరుచులకు సామాన్యములై యున్నవి. ఇందు సోమాప్తియని శీతరోచి సమాసములో వడినందున అతనికి స్ఫురింపకున్నది. 3, 4. మఱియు ఉపమాసౌపమేయవాచకములైన లతావన జటావన శబ్దములను రెంటిని వనశబ్దాంతములనుగాఁ జేయుటచేతను రెంటును ప్రథమావయవములుగా లతాజటాయని రెండేసియక్షరముల యాకారాంత స్త్రీలింగశబ్దములను పెట్టుటచేతను, ఒకానొకసాంపు గలుగుచున్నది. మఱియు నారామ కవర్ణసామ్యము లతావన జటావన శబ్దస్వరూపవిశేషముచేతనే సూచితమై యొకానొకశోభను పొందుచున్నది. అది ఆరామ కవర్ణశబ్దములచేఁ గలుగదు. అరామమనక లతావనమనుటచేతను కవర్ణ మనక జటావనమనుటచేతను లతాజటలకు సామ్యము స్ఫురించుచున్నది. 5. జటావనమనుటచే జటలమొత్తము గొప్పయరణ్యమంతదియని ధ్వనించుచున్నది. ఇది యెల్లపద్యమును త్రవ్వినను కానరాదుగదా?

అ - వ పుట.

కనుంగొనక—అంతర్గడుపు.

క॥ కనవేకురంగనయనన | యనములఁగమలస్త్రయావహరములనుగన్గుం
650 గొననగుఁగళింపనందిని | ఘనఘంగతరంగశోభ ఖతలంబెల్లక.

మూ.—ఉత్తరజ్జయకురజ్జలొచనే | లొచనే కమలగర్వమోచనే
అస్తు సుందరి కళిస్తనన్దిని | వీచిడమ్మరగభీర మమ్మరమ్.

కనవే—[కర్మలేదు. ఈ పద్యము ‘ఆతనియాలునేలుతక’ అనునెడ ఏలు ధాతువునకుఁ గర్మలేమి నాడేపించినవాని మొగంబున వేసికొట్టుటకు వనికెవచ్చును.]
1. కనుంగొననగు—కనుంగొనునది యేది? కళింపనందినియా కర్మ? అన్వయ మతీరున భ్రమవెట్టుచున్నది. మఱియొకతీరున, ఆకాశమంతట యమునాతరంగము లగ పడుచున్నవి చూడుమని యీవద్యమునకుం దాత్పర్యముగా భ్రమ గలుగును. కనుంగొననగుక—ఈలాట్టున కర్థమేమి? ప్రార్థనార్థమా? ఆయర్థము దీనగ్రహించుటకు గమకములేదు. కనుంగొననగుక = అగపడుచున్నది, లేక అగపడఁగలదు, లేక అగపడుంగాక, చూడఁదగును, ఇన్నియర్థములలో ఇదే యని నిశ్చయపెట్టు? తాత్పర్య బాధ యెఱింగి పిమ్ముటగదా నిశ్చయము చేసికోవలయును. ఆమె చూచెనేని తన్నేత్ర కాంతివ్యాప్తి ఆకాశమందు, యమునావీచిడంబరమువలె నుండునుగాన, అదియే

అకాశముననున్నది చూడుమని చమత్కారమా? కనుంగొనక—(నీవు) చూడగా,
ఖతలమెల్ల కళింద... శోభ అగుక అని యన్వయమా? అవక్షుమందును, అగుక—
కాచగలదు, అగుంగాక ఇత్యాద్యములలో నిటనేది? నానయనములం జూడుమని
పూర్వార్థమందు అర్థమా? కనుంగొనక అనుమాటలేకున్న ఈకష్టముండదు. పాద
పూరణప్రభావము తెలిసినదా? మూలములో కనవే అనుటకు ఉత్తరజ్ఞయ అని సక
ర్మకథాతువుగాను, లోచనములు దానికి కర్మగాను ఉన్నందున నిస్సందేహము. దాన,
నీ దృష్టులను వైకి ప్రసరింపఁజేయుము, అని యర్థము గులుపుగా వచ్చుచున్నది.
మూలములో అస్తు అని ప్రార్థనగానున్నది. వైగా అగుథాతువుగానున్నది. కాన
వైసందేహములు మూలమందులేవు. పద్య మిట్లున్న నసందిగ్ధముగా నుండునని
తలంచెద.

క॥ కనవే కురంగనయనన | యనములతో నీరజస్వయావహములతో

వినుతిధి యపుత యమునా | ఘనతుంగతరంగసంఘంభీరముగీతా.

651 నీత.— చెల్లీ, నీయెడనేలకనలుదు? వేఱెందో డెందముంచుటచే నట్లు త
లఁపఁబడితివి.— 1. ఇట వేఱెందో డెందముంచిన వారెవరు? నీతయూ సఖియూ?
అసందిగ్ధముగా వ్రాయవలదా. నీత యనియే మూలము. ‘వేఱెందో డెందముంచితి
ని, అందుచేత నట్లు తలంచితిని.’—అనునది.

[1] సఖి—నమ్మికకిమ్మియిన నావంటి దానియందును, మనస్సుదాఁచుటచేఁ

652 జూలును.— 1. ‘మనస్సు దాఁచకుము’ అనిన తెల్లఁగగును.

[అని నీతసలిలంబుగ రాము నాలోకించుచున్నది.]

రాముఁడు—[నిర్వర్ణించి]

మ॥ అగు సర్వస్వముయావనంబునకుగీతా సర్వభోగాభిక్ష

[33] దృగుపా త్రేంబగుభాగ్యమున్నదజయశ్రీకన్న సౌభాగ్యమా

685 జగదేకంబగుసారమాజినికిమెచ్చంగకే ఫలంబంగజా

ధ్వజశృంగారరహస్యమీరమణియాచాగించుకేఁగాంచితి.

ఈశ్లోకము మూలముతో సంబంధపడలేదు. 1. మూలమున నీతచూపు వర్ణిం
పఁబడినది, పద్యములో నీతయే వర్ణితమైనది.

మూ.— సర్వస్వం నవయావనస్య భవనం భోగస్య భాగ్యం దృశోః

సౌభాగ్యం మదవిభ్రమస్య జగత స్సారం ఫలం జన్మనః

అకూతం కుసుమాయుధస్య హృదయం రాగస్య తత్త్వం రతేః

శృంగారస్య రహస్య ముత్పలదృశ స్తత్త్వంచ దాలోకితమ్.

ఈయత్పూజీయొక్క అరవంతచూపు సూతనయావనముయొక్క సర్వధనము, భోగముయొక్క యిల్లు, (నా) నేత్రములయొక్క భాగ్యము, మదయు క్తవిభ్రమముయొక్క సౌభాగ్యము, జగత్తు యొక్క సారాంశము, (నా) జిన్నకు ఫలము, కుసుమాయుధునియొక్క యభిప్రాయము, రాగముయొక్క రహస్యము, రీతియొక్క తత్త్వము, శృంగారముయొక్క రహస్యము. — అని శ్లోకాక్షరార్థము.

తత్త్విజ్ఞిదాలోకితమ్ — అరవంతచూపు అనియర్థము. ఆలోకితమ్మను పదమునకు చూడఁబడినది అని యర్థమును పక్షమున 'మయా' యని కర్త లేమి కొంత లోపముగా నున్నది. పైగా కించిత్ అనఁగా కొంచెము అని చూడఁబడుటకు విశేషణము గావలయు. ఇతఁడు కొంచెమే చూడనేల? [నిర్విర్జించి] అనియున్నది, సంజృత దృష్టులతోఁ జూచి యని యుండలేదు; పూర్తిగానే చూచెను. కావున నీయర్థము సర్దిగాదు. పైగా మూలమందు తత్ అని యున్నదిగాని బాగు అనియుండలేదు. కావున ఈజఘన్యమతముం బట్టియు తత్ అనఁగా నీతచూడ్కియే యర్థముగాఁదగును. ఇంతవఱకు ఆమెయొక్క బాగును అతఁడు వర్జించియే యున్నాఁడు, ఇప్పుడు సలీలావలోకనమును వర్జించినాఁడు, అందులకు [సలీలంబుగ నాలోకించుచున్నది] అను కవివాక్యమే గమకము. ఆలోకించినది, ఆలోకముం గాంచి నాఁడు, ఆలోకనమును వర్జించినాఁడు, ఆలోకన మెంతమదనోద్దీపకమో! రసజ్ఞులెఱుంగుదురు.

జయదేవకవి యీశ్లోకమును శాకుంతలములోని షట్పదాభిభూత శకుంతలా నేత్ర విభ్రమవర్ణనకు బదులుగా రచించికొన్నాఁడు. — మఱియు రాముఁడు కాంచితి ననిచెప్పచున్నాఁడు, ఆమాట యిపుడుచెప్ప నేల? బాగును గంటనేపునుండి కాంచుచు వర్జించుచు ఉండలేదా? ఇప్పుడు కాంచుట ఆమెయొక్క చూపునేగదా? 2. ఉత్పలదృశః అను విశేషణము చూపువర్ణనలో సాభిప్రాయమే శోభిల్లుచున్నది. ఏయేవ్యాపారమందు ఏయే యవయములశోభ బుద్ధింద్రియ గోచరమగునో తత్త్వద్యాపారవర్ణనమందు తత్తదవయవ వర్ణనాపూర్వకముగా సంబోధించుటయు నిర్దేశించుటయు మహాకవుల మార్గము. —

కిశలయమ్మదో ర్విలాసిని కఠినే నిహితస్య పాదవస్కన్ధే
చరణస్య న తే బాధా సంప్రతి వామోరు వామస్య.

ఇటు నశోకదోహదానవ్యాపారమందు మాళవికయూరులావణ్యము అగ్నిమిత్రునికి వాయుదేవుని సాహాయ్యంబుచేతనో ఒండు విధముననో బుద్ధిగోచరమైనదని హృదయము.

కింశీతలైః క్లమవిసాదిభి రార్థవాతాః

సంచారయామి సశినీదశతాలవృత్తైః

అజ్ఞేనిధాయకరభోరుయథానుఖంతే

సంవాహయామిచరణాపుతపద్మతామ్రా.

ముఖ రజ్జుశిసంవృతాధరోష్ఠం ప్రతిషేధాక్షర విక్లబాభిరామమ్

ముఖ మంసవివర్తి వక్ష్యలాఘ్యైః కథమప్యన్నమితం సమమ్మితం తు.

ఇందు కరభోరు వక్ష్యలాఘ్య శబ్దముల హృదయము సరయుండు. ఇట్లే ఈ పద్యమందు జయదేవకవి చూపును వర్ణించినాడుగావున, తత్పృష్ట్యర్థమై ఉత్పలదృశః అని నిర్దేశించినాడు. దానిం గానక వంతులవారు ఆశబ్దమునే రూపుమాపి రమణియని తెనిగించినారు. ౩. మఱియు ఉత్పలదృశః అనుషష్ఠిని సర్వస్వాదులకు ప్రథమంతములకు వదింటికి సమానాధికరణతా బోధకముగా ప్రథమగాహర్చినారు. ఉత్పలదృశః=ఉత్పలనేత్రయైన నీతయొక్క. వీరుగ్రహించిన విధముననేనియు, ఉత్పలదృశః తత్=నీతయొక్క అది, అనగా, రమణియొక్కదానిని, అనవలయును. అట్లు సుంజేయలేదు. ఇట్లు తచ్చబ్దమును అన్వయించుకొనుటలోఁ గలుగు సౌకామ్యకయల్లలార్థమును వ్రాయవెఱుచుచున్నాను. ఉక్తహేతువులచే నీతయొక్క ఆరవం తచూపును గంటి సనియే యర్థమనియు, వంతులవారు వ్రాసినది యర్థముగాదనియు, విశదమని యెంచి విరమించుచున్నాను. మూలములో వది యుల్లేఖములం జూపు వర్ణింపఁబడినది. 4, 5, 6. పద్యములో మూడు తృజింపఁబడినవి. పాదపూరణములచే నర్థము నిజ్ఞుతమై యనర్థములు వెల్లువ్పట్టియున్నవి. 7. అంగజాభ్యగశృంగార రహస్యము— ఇందు అనంగుని అధ్వగుండనుటచే లభించిన స్ఫూరస్యమేమి? మఱియు నీవిశేషణము ప్రకృతవిరోధి— అధ్వగునికి శృంగార మేమి? ప్రియావిరహముచే వగచుచుండు వానికి? విప్రలంభశృంగారమా? అదియేనా యిప్పుడు రామునికి ప్రియమైనది? అంగజ + అధ్వ + గ = మదనుని మార్గము బొందిన, యని శృంగారము నకువిశేషణ మనుపడుచున 8. మూలమునలేని యీవిశేషణముంబెట్టి యంతశ్రమ పెట్టనేల? అధ్వగుండనగా తెరువరి యని యోగరూఢార్థమును తృజించి యీకేవల యోగార్థమును గ్రహించుక్లేశమిడుటకా యీనీరసవిశేషణము? పాదపూరణప్రభావముం గనుండు! 9. ఆటాగు ఈయధ్వగుండును ఈయిరువురును యత్రిపాసములకై వచ్చినద్రోహులు. మదవిభ్రమము మూలములో చెప్పఁబడినది. ఇందుదానితెనుగు 10. మదజయశ్రీ— ఈపదమునకు మదించినజయశ్రీ యనునర్థము ప్రథమోపసౌతమగుచున్నది. మదజయముయొక్కశ్రీ యని స్ఫురించుటకు ప్రథమోపసౌతాధానుపపన్న తాజ్ఞానాపేక్షచే విలంబము గలుగుచున్నది. మత్ + అజయ అనియు ఛేదము కలుగు

చున్నది. “ఎవ్వడుం, దొడరమి” అన్నందులకు సరిగా రాముఁడు తా నీమె కోడి పోవునట్లు తలంచెనని పంతులవారి యాశయమా ? 11. మెచ్చంగఁ—దీనికి ఏక్రియ తో నన్వయము? 12. శ్రీకన్న సౌభాగ్యము—శ్రీపొందిన యనియర్థమా ? శ్రీకంటె ఎక్కుడని యర్థమా ? 13. సర్వభోగాళికె—సర్వశబ్ద ముండఁగా ఇంక ఆళిశబ్దమే ల ? 14, 15. మూలశ్లోకము పంతులవారికి ఇంచుకేనియు నర్థముగామికి అగుఁ, బొక అను నిందలి క్రియాపదములు నిదర్శనములు.

వద్యజరదరణ్యమందలి పాదపూరణ బేతాళములు.— 16. అగు — ప్రా. 17. బొ—య. 18. సర్వ—పా. 19. అళి—పా. 20. ఉపాత్తంబగు—ప్రా. [మూలవిరుద్ధము], 21. జయ—పా. 22. శ్రీ—య. 23. కన్న—పా. 24. బొ—పా. 25. ఏకంబగు—పా. 26. బొ—పా. 27. మెచ్చంగఁ—య. 28. అంగజ—పా. 29. అద్వగ—ప్రా. 30. బొ—పా.

వీధికై వేయఁబడిన బలులు.— 31. నవ [యావనస్య], 32. [మన] విభ్రమస్య, ఆకూతం కుసుమాయుధస్య, హృదయం రాగస్య, తత్త్వం రతేః, 33. ఉత్పల దృశః.

౨౯ - వ పుట.

పొట్టుపద్యము.

[9]

694

తే॥ బాలయ్యవృతపయోధికల్లోలలోల

లోకనములమునింగించునీకడననుఁ

గాడెయిది గుముహూర్తంబు గాకయున్న

బ్రహ్మనిర్మాణముల వెట్లు బాగుమీరు.

మూ.—అమృతమయపయోధి బకల్లోలలోలైః

స్వపయతి తరలాక్షీయత్రమాన్త్రపాత్రైః

అనిభవతి సదాయం సన్మహూర్తః కుతోవా

మధురవిధురమిశ్రాః శృష్టయో హ విధాతుః.

[స్వపయతి=స్నానమాడించుచున్నది, యత్ర = ఏముహూర్తమందు, సదా=ఎల్లప్పుడు.] శ్లోకార్థము—ఈతరలాక్షీ అమృతసాగరముయొక్క బలినీనతరం గములవలె చంచలమయిన తనచూడ్కి పాతములచేత నన్ను స్నానమాడించిన యీ ముహూర్తము నాజన్మములో సదా గుముహూర్తము [ఇంతకు గుముహూర్తము నాజన్మములో నింతకుమున్ను లేదు, ఇక నుండదు; అనఁగా ఈగుముహూర్తము నాక ట్టిశాశ్వతసౌఖ్యమును గలుగఁజేసినది, అనిభావము]. అయ్యో ! అట్లని యెట్లునం తనింతును ! బ్రహ్మశృష్టులు గుఘుఃఖిమిశ్రమాలుగదా ? [ఈమె యిచ్చుడే ననుచున్నది]

యేగినంతనే నాకు దుఃఖమేగదా? వద్యమునుండి యీయర్థమును త్రవ్వకొట్టుడు. పంతులవారు స్వారస్యవిశాసనభృషప్రతిష్ఠాపనాచార్యులుగా 1. తరలాక్షిని ఎత్తి వేసి 2. బాలను పెట్టినారు. ఇదియు చూపువర్ణనము. కాన అక్షితారశ్యవర్ణనవర మైనశబ్దముచే మహాకవి నిర్దేశించినాడు, ఇట్లు తెనిగించురని యెఱింగినేని కవనమే చేసియుండెడు. తరలాక్షి స్వారస్యము ౧౦౨-వపుటం గనుండు, తెలియును 3. వీరికి యత్రశబ్దార్థము తెలియక, ఏకడ నని యర్థముచేసికొని ఈకడ నని తెనిగించినారు; ఇట ఏముహూర్తమందో అని దానియర్థము. 4. సదాశబ్దము లేక వద్యము వనికెరాదు. 5. మధురవిధురమిత్రాః = బాగుమీటు ... దీనిపేరే గోకంబర్డు తెలుగు. పెద్దలు శాంతా 'కార'పురాణ మందురు. విధాతుః సృష్టయః = బ్రహ్మనిర్మాణములు, కుతోవా = ఎట్లు, మధురమధురమిత్రాః [విధురయనుటకు మధుర అంధముద్రణము] = బాగుమీటు. మహాకవి తరలాక్షి శబ్దమువలనే 6. విధాతృ[చేయువాడు]శబ్దమునుగూడ సాధిప్రాయముగా ప్రయోగించినాడు 7. మునింగించు—మునింగించుట యపాయకరమని స్సానమాడించినది, ముంపలేదు. 8. స్పృహయతికి అనుగుణముగా నేత్రపాత్రైవిధసారస్య మెఱుంగుండు. 9. హాశబ్దము భావివిరహసహిష్ణుతాద్యోత్తకము, కాననే యిటు దానిని పంతులవారు మానినారు.

చేటి—రాచకూతురా, రాణిగారిచేఁ బంపబడినదానను. ఎందువల్లననగా

[3] బిడ్డయగునీతను దోడ్కొనివచ్చి యచెర్చుపుగలిగించు మంచినగలచే నీం

697 గారింపవలెనని; అందువలన నానీత మొగముదామరం గనుంగొని కన్నులు

చల్లగాఁగల వారముగాఁగలమని.—

ఇది తెలుగుముద్రణమునకు ఇంచుమించుగా నున్నది. 1. పంపబడినదాన ను.—మూ. ఆజ్ఞాప్తాస్త్రీ, ఆజ్ఞాపింపబడితిని అనవలయును. 2. ఎందువల్లననగా.—మూ. యత్క్రిల, ఏమని యనగా, అనవలయును. ఈవాక్యము మనతే నుంగుననిట్లుండును.—భర్తృదారికా అక్తుగార్జునన్నాజ్ఞాపించిరి, ఏమని యనగా, 'అక్తుయిని నీతను తోడ్కొనివచ్చి వింతతోడవులతో నీంగారింపుము, మౌనములు చల్లగా ఆనీంగారముతోడి యామోముదామరం గాంచెదము'. అని.—పంతులవారి వాక్యము ఎంతశిరోవేష్టన ప్రాణాయామముగానున్నదో యరయుండు. 3. 'రాచ కూతురా' అనియే పిలిచియున్నచో ఆచేటికి తత్త్వణమే మాండ్య కళాసూత నిర్వాసన మంగళము లైయే యుండును.

[4] అచెలియనీదు మొగముచెలగుంజెందురుడుగఁ బండువెన్నెలనిడుంబండ్లదాలు

701 నల్లగలువదండనాభినీయదిజడ | పాలపోతమాడ్కిబరంగుంబూడ్కి.

ఇందు ఉత్తరాధము తెలుగులిపిముద్రణము ననుసరించియున్నది. ఆముద్రణములో 'కువలయదశశ్రేణీకన్ధరాబద్ధవేణీ' ధవళతరళపృష్టాదుగ్ధధారేవదృష్టిః' అని యున్నది. అందు వేణీ మెడకు కట్టబడియున్నదని యున్నది. ఆమాటను కువలవారు చల్లగా వదలివేసినారు. మెడకేమి యురిపోసికొన్నదా? నాగరలిపి చదువఁదెలియనందున మనూహరమైన తత్పాఠము నెఱుంగలేరైరి, నాగరపాఠము :-

అయి తవ ముఖలేఖా చన్ద్రవిమ్బేనస్నేహః | దశనకిరణలక్ష్మీ రచ్చజ్యోత్సాన్ని సదృష్టిః | కువలయదశశ్రేణీకన్ధరాయా వహన్తీ | ధవళబహుళమిష్టా దుగ్ధధారేవ దృష్టిః.

ఇందు ఉత్తరాధమున కర్థము.—కలువరేక నెడుదోనెవల్లముగుండ బ్రవహించుచున్న తెల్లనిగొప్పపాలప్రవాహము నీదృష్టి.—నాగరలిపిచదువఁ దెలియనిభలముం గంటిరా! 2. మఱియు వీరిచట జడనుచెప్పిరిగదా, ౨౬-పుటలో పద్యంబున గొప్పకొప్పను చెప్పటయెట్లు సరివడును! 3. వండ్లఁట—“ చెలివండ్లుమల్లెమొగ్గలనరాదు...క్రమతః వీనికి వీనులు కన్నుదోయి చెక్కులును బలువరుసయు...అనుచుమునువాడిరవియచే కొనఁగవలయు.” అని యభ్యకవి. 4. 'నీయది' యనికొంతనేపు నిలుపుదలచేసినచో ది వర్ణస్వారస్యము తెలియును.

పనికిరానిపద్యము.

[౨] తే॥ అగపడకయు నాకనులకునగపడియెడి | నెంతయునువంతయింతిమేల్పంతియిద్ది
704 పగలురారేయిపోయినఁబలుదమిఁగను | సచ్చకోరకములకునుజిందికవలె.

ఇది కేవలము 1. మూలవిరుద్ధము, కాలవిరుద్ధము, విరసము. 2. పగలు చకోరములకుఁ జింద్రక యగపడునఁట! 'చంద్రక చకోరయుగళమునకు పగలు అగపడక మఱల రాత్రిరాఁగానే అగపడెడుచందమున ఈచెల్వ నానేత్రములకు మఱల అగపడునా?' అని మూలము, ప్రశ్నరూపముగా అశంసాసూచకము.

అప్యవిరన్తీ భూయోపి మమ లోచనయో రియం

దివనేన్ద్రితా నక్తం చన్ద్రీకేవ చకోరయోః.

3. సత్—య. సచ్చకోరకములఁట! దుశ్చకోరకములకు చంద్రక యగపడదా? వీనికిమాత్రము పగలగపడదుగాఁబోలు. ఇట్టిపాదపూరణములతో 'చీవరపావరపుల్లలఁజేవలబుట్టల్లినట్లు' అట్లుటకన్న కవనమును మానివేయుట శ్రేయము.

[2] లక్ష్మీణుఁడు.—ఆర్యా ఇదియగపడుచున్నది.

706 రాముఁడు.—అదియెట్లుతిరిగివచ్చెను?

ఇందు ఇది యనుపదమును సీతావరముగా రాముఁడు గ్రహించినట్లు ఉత్తర వాక్యమువలనం దెలియుచున్నది. లక్ష్మణునిచేత సీతను 1. ఇది యనిపించుట, 2. రామునిచేత అది యనిపించుటయు, రసాభాసముగానున్నది. వృద్ధపత్యుచితముని తెలిపియున్నాఁడ.

శా॥ లీలానిర్జితచిత్తసంభవధనుర్జేఖుండునై చూడఁగా

[7] బాలుండైననుధామయాఖునికిసెప్పంగాంతినెంతేనిడుక

718

జాలకరాగముచేతమించుచునుదంచతారకావాప్తియై

క్రాలుక సంధ్యస్వయంవరాంగనవలెకావించునామోదముక.

1. ఒప్పక—య. 2. అవాప్తి—పా. 3,4. కావించునామోదముక—య.

5. ఎంతేనిడుక—దీనిని మూలమందుంబోలె అసహజకముగాఁ బ్రయోగించిననే మేలు, 6. అట్లే పాదపూరణమైనకావించునుగూడ. అట్లుకాదని వాఙ్మూడ నిచ్చుచున్నచో 'మించుసముదంచతారకావాప్తియా' ననియుం దెప్పకొని రసాభాసమున కానందింపుఁడు. ఇవన్నియు సెక్రతీరువిశేషణములై, ఇందు కొన్ని చేసిన కొన్ని పుణ్య మేమి? 'కాంతినిండించుచుక,' 'కావించుచుకామోదముక,' అని మార్చిన మేలు. అలరుంగప్రభుడబ్బివలె క్రాలుసంధ్యయు సమాసమా?

మూ.—ముగ్ధస్య కేళివిజితస్వరచావయప్తే

రాతస్వతీ రుచి మతీవ సుధాకరస్య

రాగోధరా స్ఫుట ముదఞ్చితతారకక్రీ

స్సంధ్యావిరస్తీ నను కాపి పతింవరేవ.

7. బాలుండైన—మూ. ముగ్ధస్య - సుందరార్థము తెలుగులో రాలేదు.

30 - వ పుట.

కు॥ పానరంజేనీకడుంబ్రబుద్ధకమలంబుల్లాఁగిరిలోకంబులక

[13]

726

దనరంబొచ్చుఁబ్రయోధిగర్భమునుమా ర్తండుండితండిప్పడ

వ్వననిధ్యాశ్రయ నాభివంకజము సెప్పకవిప్పకజేయంగఁదా

ఘనకాతూహలుఁడౌట సొయనహరిభ్యాతుండుపద్మాపుండ్రుక.

మూ.—కృత్వా ప్రబుద్ధకమలా మఖిలాం త్రిలోకీ

మమృనిధే ర్విశతి గర్భ మసా విదానీమ్

అస్తోత్రసు వ్రహరినాభిసరోజబోధ

కాతూహలీవ భగవా నరవిష్ణుబద్ధః.

ప్రాసంపుజిత్తు—1. పానర, 2. తనర, 3. ఘన. [వనినిధి యొక్క టి యర్థలబ్ధము.] 4. మార్తంధుండు—య. 5. ఒప్ప—య. [దీనిపూర్వపద్యమును 'వీలానిర్జిత' అనుదానినిగనుఁడు. అందలవడినయతిజిత్తు 'ఒప్ప' పంతుల వారికి ఇంక మఱిపునకు రాలేదు.] 6. హరిభ్యాతుండు—య. 7. (దు)—పా.

8. త్రిలోకంబుల—మూ. త్రిలోకీష్ - నీలింగస్వారస్యము త్రిలోకీ రమణి యనియు, కమలములు తన్నేత్రము లనియు; అమహాత్ముచే నాస్వారస్యము పోయినది. 9. హరినాభిపంకజము వికసితముగానే యుండదా యనుప్రశ్నకు ఈ త్తరము మూలములలో ప్రస్తుతవిశేషణముచే దత్తము. సుప్తియందు అవయవసంకోచము స్వాభావికముగదా. ఆవిశేషణముం ద్యజించుట చక్కఁగాలేదు. 10. ఒప్పన్విష్టం జేయంగ—యతిపూజాసందములలో మునుంగుటచేత, విప్ప అను పదము ప్రేరణార్థక రూపము యనువిషయము పరాకయ్యెఁ గావలయు. కాని చో చేయంగ అని ప్రయోగించుకొన నేల? వసనిధ్యాశ్రయఁడు విప్పనా? అనుప్రాసాసందముం బోగొట్టుకొని విప్ప నని దిద్దికొనిన సరిగా నుండును. 11. ప్రబోధించుట, మేల్కొలుపుట యన్నస్వారస్యము విప్ప నన్నంగలు గునా? 12, 13. హరిభ్యాతుండు పద్మాపుండ్ర—వీనిచే సమాప్త పునరాత్తతాదోషము కలుగుచున్నది. ఇందు, -ందు రవి క్రంకినందులకు వేయు పిరంగి గుండు, -ందు తత్ప్రతి శబ్దము, - దాని కొసరుశబ్దము. ఇంతకన్న, “తనరం జొచ్చు బయోధిగర్భమును బద్మప్రేయసుం డిప్పడ,” అని ద్వితీయపాదముం బలింపి చతుర్థ పాదమును “ఘనకౌతూహలుఁడౌటసౌ యన” అని నిలిపివేసి పాదశేషమునకు బొట్టుపెట్టుట మేలు. ‘భగవాను’ నకు హరిభ్యాతుండని తెలుఁగు రావలదా యనిన, సముద్రములలో పడిపోయినవానికై యింత యాస క్తియేల? దేవతలయందలియా సక్తి కాక్షేపింపరాదు, కాననే పద్మాప్తశబ్దమున కుపరిగా మార్తండుఁ డంటి మని సంతసమేని, పద్యమును “అ | వ్వన నిధ్యాశ్రయనాభిపంకజము విప్పం గౌతుకంబొప్పఁగాదిసరా బిర్దుఁడు సూర్యుండు ద్యమణి వ్యాధిఘ్నండు పద్మాపుండ్ర.” అని మార్తము.

శా॥ చాలంబిక్రవదోయికియదిమనశ్శల్కలంబుజ్యోత్సాన్నిప్రియా
పాశీత్రోటికవాటయుగ్మమునుదెర్వంగుంచెకోల్గంచకఁ
శూలిఘ్నము సూరిభూజిముబడింబొపట్టుకొమ్మెల్ల కా
మ్యాభిధన్వయసామజౌంకుశమునువ్యచ్ఛంద్రమారేఖయా.

మూ.— ఏతత్కౌకకుటుమ్బినీజనమనశ్శల్యం చకోరాజ్ఞసా
చక్షూకోటికవాటయో ర్హుటితయో రుద్ధాటికా కుచ్చికా
దగ్ధస్యాభినవాఙ్మూరః స్మరతరో తార్ద్రాగ్సాం ప్రేయసీ
మాసాద్దామగజాఙ్మూశో విజయతే ముగ్ధం గుధాంశోర్వపుః.

1. చూలక, 2. పాళీ, 3. శూలి, 4. ఆ లీఢ.—నాలుగు ప్రా. 5. కాం
చరగ్—పా. 6, 7. బడింజూపట్టు—య.

8. జక్రవదోయి—మూలములలో కోకకుటుంబిని చెప్పబడినది. 9. కా
మ్యాలీఢస్తయ సామజాంకుశము—దీని కర్థమేమి? (౧) కాముక పురుషులనెడి
యాలీఢస్తయ సామజములకు అంకుశము, (౨) కాముక పురుషులయొక్క ఆలీఢ
స్తయమనెడు సామజమునకు అంకుశము, (3) కామియు ఆ లీఢస్తయమునైన
సామజమునకు అంకుశము.—ఇంచేది దీని కర్థము. తృతీయార్థము గ్రహించితి
మేని జక్ర-వలకు, వెన్నెలపులుగులకు, ఏనుగులకును, చంద్రరేఖవలనంగలుగు నవ
ధను వర్ణించుట యగును. ద్వితీయార్థముంగొన్నచో, జక్ర-వలకు వియోగము,
వెన్నెలపులుగులకు భోజనము, కాముకులకు సంయోగముం గలిగించునది, యర్థ
మగును. ఆర్ద్రాగ్సాం ప్రేయసీమాసాద్దామగజాంకుశో విజయతే ప్రి
యులు గ్రోత్రస్థలనాదులచే సాపరాధులై యుండగా ఆయపరాధము ఇంక తడి
గానే యుండుటచేత [అప్యడే చేసినదగుటచేత], ఇంక క్షమింపశక్యము గాకయు
నుండగా, కోపావిష్టలై యున్న కామినులు ఉద్దీపన విభావమైన యీచంద్ర దర్శన
ముచే మారుబారి తాళజాలక కోపము మాని కామకేళికై ప్రియులకు వశపర్చినులై
రని భావము. పై తెనుగుముక్తకు కాముకులగు పురుషులగర్వము ఈ చంద్రోదయ
మువలన నశించినది అని యర్థమగుచున్నది. పురుషులకోప మనుటచే స్త్రీలయందు
గ్రోత్రస్థలన వరపురుషాశ్రయణాది దోషము లుండిన వనియు, వానిని క్షమించి,
'నీ వెట్లుతిరిగినను సరియే నన్నుంగాడ నంగీకరించినజాలు' నని పురుషులు అబ్రహ్మ
లను ఉపసర్పింపందొడంగిరనియు వృద్ధవిటోచితార్థము లభించుచున్నది. కామిను
లును కాములును కాములు అని యేకశేషము చేయుదమన్న సమాధానము 'రాదు,
పూర్వోక్తబ్రహ్మ సముపసర్పణము పురుషులకు దుర్నివారముగాన. మంచిరసా
భాసము! "స్త్రీణా మ్పిర్వ్యాకృతః కోపో మాన ఇత్యభిధీయతే" అని శృంగారమా
నము స్త్రీలకే చెప్పటల సంప్రదాయము రసవంతమును గాని పురుషులకు విపరీ
తము. ప్రేయసామను ననాగరపాతమును గైకొని, ఆర్ద్రాగ్సామ్ అను విశేషణమును
తడి యేమిరా యని వదలివేసి, మానమునకో మాసాద్దామమునకో [మానము=చిత్తన

మున్నతి, కొలత] స్వయమని యర్థము కల్పించుకొని, తెంకాయ పిచ్చికొండ చేసి నారు. 10. కామ్యూథీభ యనగా నేమి? కామి=కాముక పురుషులచేత, ఆ= అంతట, లీథ=నాకబడిన, ఇదేమి యిది! ఆర్థ్విగసామ్—అని నేరముచేసినవారు పురుషులని స్పష్టముగా నున్నందున, మానము స్త్రీలదే యగుట స్పష్టముగాదా? కావున 'ప్రేయసామ్' తప్ప, 'ప్రేయసీ' సరి. మఱియు పురుషులను మదనా తురులం జేయుట కష్టముగాదు. స్త్రీలను జేయుట కష్టము.

నశతేనాపి వర్షాణా మతైతి మదనాశయః

తత్రాశక్త్యా నివర్తన్తే నరా ధైర్యేణ యోషితః.

ఇంతియగాక రాముఁడు వక్త, అబలలని స్త్రీలయందు దయాహిరేకము గల వాఁడై యీచంద్రరేఖచేత చక్రవాక చకోర నర జాతులందు స్త్రీలకే యేమి కలుగు నో దానినే వాక్రుచ్చినాఁడు. కోకకుటుమ్మిచ్చి, చకోరాజ్ఞనా, ప్రేయసీ. దగ్గమద నతరునవాంకుర మనుట వీనిలో చేరినదిగాదు, అది మూఁడవదానికి హేతుకథనము. ఈచంద్రరేఖ అత్యంతమదనోద్దీపక మని చెప్పటయందు తాత్పర్యమేగాని, దీనివ లన మదనునికిం గలుగునవస్థావిశేషమును వర్ణించుటగాదు. ఇది చంద్రరేఖా వ్రభా వవర్ణనము, కడమమూఁడును తత్కార్యవర్ణనములు. 'కవిశృదయ మిట్లుండుటం బట్టి, జిక్కవదోయి యనుట తప్ప, జిక్కవనాతి యనవలయు. 11. శూలివ్ర స్తావ ముద్రసక్తము. 12. ఉద్యచ్చంద్రమోరేఖయంటు—ఉద్యత్=ఉదయించుచు న్న, ఇది తప్ప. సూర్యాస్తమయకాలమందు చంద్రరేఖ యెన్నఁడును ఉదయిం పడు. అట్లుదయించునని ఏ సాంఖ్యముచేత సాధింతురో చూచెదంగాక. వ్రకృత చంద్రరేఖ పడమటిదిక్కున నున్నదని దీనికి మూఁడవవద్యమందు కంఠోక్తముగా నున్నది. 13. ముగ్ధం [నవ్యం] సుధాంశోర్వపుః=లేత చంద్రునిమేను. ఈ వద్య మునకుఁ బూర్వవచనమునందు, రాత్రిమత్తకాశినీఫాల ఫలమునందలి గండపుబొ ట్టువలె రేఱేఁడు వెలుగుచున్నాఁడు, అనియున్నది. అందు నేలను దలపెట్టి పరున్న రాత్రి మత్తకాశిని యనలేదు. ఈ రాత్రి శుక్లాదిని తృతీయాది షష్ఠీవర్యంతముగా మంచివెన్నెల దినములలో నెకటిగా నుండ వలయును. తూర్పున అర్ధోదితుఁ డైన చంద్రుని యూర్ధ్వభాగమని పంతులవారి యభిప్రాయముగాఁబోలు. సావరగ్రస్య ము చెప్పవలసినదేలేదు. 14. ఔ—ఇది తుదవిసరేగాని యిప్పుడు దీనితోపని యేమి? వీరువేసికొన్నా రని దీనికొఱకు పద్యమెల్ల మఱల నిపు డొకఁడు ఔఘటిత ముగా విసరుకొనునా? ఇది యొకవిధమైనచదువునెఱకము, ఈవ్రశ్నయే యసంగత ము, ఇది పాదపూర్తికి తలవిసరుగావేసిన యోగాని అస్వయమునకు వేసినదిగాదు.

వ్యాకరణపాండిత్య ప్రభావము:—15. కంచెకోత్—ఇందేమి కోలుశబ్దమా—కోలుశబ్దమా? కోలుకు అంతలోపమునకు శాస్త్రమేమి? లక్షణ నిర్వాహము చురేఁగుచున్నది. 'పొత్తి' లోనగునవి పదమధ్యమునకే.

పద్యము రాక్షసప్రీతిగా నున్నది.

మ॥ అలలంబోయినపంకముంగలదిగంగాంచన్పుణాశంబునె

[24]
765

ప్పలరుంగప్రళుడబ్బి పుష్పశరభార్యాసీధుభృంగారనా
శరుచిస్థితమువార్ధి వెన్నఖసరోలయ్యెజ్జపత్రాంబుబిం
దులసద్ధర్మముచంద్రఖండమిదిసంతోషంబునీదేరికిక.

మూ.— కల్లోలఘ్నీప్తపజ్జం త్రిపురహరశిరఃస్వఃప్రవస్తీమృణాళం
కర్పూరక్షోదజాలం కుసుమశరవధూసీధుభృంగారనాళమ్
ఏతద్ధృగ్భాభిబస్థౌర్గగనకమలిసీవత్ప్రపానీయవిస్థౌ
రస్త్రోషం న కేషాం కిసలయతి జగన్మణ్డనం ఖణ్డి మిస్థాః.

ప్రాసంపుజిత్తు—తొలిపాదమున అర్థలబ్ధపదమే [అలలక]. కడమమూటం
రణములు— 1.విప్పలరుక, 2.రుచిస్థితము, 3.లసద్ధర్మము. 4.అంచత్—య.
ఈప్రాసబాధకై రల మైత్రియు. దీనిం బ్రాసకడగం ధ్వందము. 6. మూలకుంద
యనుప్రాససౌభాగ్యము ఇందు గున్నయైనది:—మృణాళమ్, జాలమ్, నాళమ్,
నాః, విస్థాః, ఇస్థాః.

7. అలలంబోయినపంకముంగలది—బహుప్రీతివిగ్రహవాక్యము, పద్యానర్థము;
యినపంకము కలుగుటెట్లు? అలలనుండిపోయి దీనికి [మృణాళమునకు] అంటు
న్నదా? విగ్రహవాక్యము ప్రయోగించుకొన్నందుల కీయర్థమే లాభము. 'అలలం
బమువోయినట్టియది' అనిన ఆదోషముండదు. అంచత్తను యతిపూరణమునకై
త్రిపురహరశిరము త్యక్తము. మూలములో స్వఃప్రవస్తీ యనుటచే చంద్రరే
యకృతకాశగతత్వముకూడ తెలుపఁబడినది; 9. గంగాపదముచే ఆకాశగతత్వము
ఁచితముగాదు. మందాకినీపదముచేసయిన సూచితమగును. త్రిపురహరశిరః అని
తో ఘటితమైనను సూచితమగును. ఈభేదములచే పద్యపాదము మందగించినది.
కప్రళుడబ్బి—డబ్బిచే అనుప్రాసము పోయెఁగదా, మఱియిది మూలమునకు
యైనతెనుఁగా? డబ్బి కర్పూరవికారమా, కర్పూరపూర్ణమా? రెండవపక్షంబునం
రమగపడదుగాన నది ఖనికిరాదు, డబ్బియన్ననే చాలును, కష్టరమన్నప్రయో
మలేదు. ప్రథమపక్షమున డబ్బికి చంద్రరేఖాకృతి యెట్లు గలుగును? సాదృశ్యము

లేదు. కాన డబ్బియే వసికిరాదు. మూలమున, 11. కర్పూరక్షోదజాలకుని యున్నది. కపురపుముక్కులు నించినచిక్కుము అర్థము. అది సరియైనయువమానము. అది తుదల సన్నము నడుమ వెడల్పు; రెండే తుదలు; అచటిదారములంబట్టి యెత్తిన నది సరిగా చంద్రరేఖాకారముగానుండును. చిక్కుముగాన లోనికిర్పూరము వెలికి అగవడుచునే యుండును. ఇట్టిసంచికి జాలశబ్దభవములు 'జాలెము' 'జాలె' అనియుం జేరులు.

తే॥ తాను నిల్లాలు కొమ్మయుం దనయయుగము

మొలల దీనారములజాలెములు వహించి

సాతుం గూడి చనంగఁ దస్మిరులు దాఁకి

నలుగురను బట్టి ధనమెల్ల నెలిచికొండ్రు.

కాశీ.

క॥ జాలెలఁ బట్టింపుము పది

వేలు నయిదువేలు రెండువేలు నరయు సా

న్నా లరి కుంతలునకు మన

యేలిక తస్మంత్ర యతనియింటికిఁబనుపకా.

జైమిని.

“ఒప్పలరుంగప్రపుజాలెముకముదనభార్యా” అనిన డబ్బితప్పను. 12. భృంగార నాళరుచిస్థితము— ఇందునడుమపదచ్ఛేదమెక్కడ? కలదా? లేదా? నాళరుచి యని నిలుపుదమన్న ‘ళరుచి’ నగణముగును. తెనుగువిభక్తివచ్చినపిదప సంయోగ ముచే గురుత్వమురాదు. అయినను వీరికవనములో ఎట్టి భండోభంగమేనియు అవర్ణ నీయమేగాన ఇది వీరివిభాగము కాదన నేరకున్నాము. [గీ - వ పుటలో జేసినను, సుత్పలమాలలో చతుర్థపాదము నగణముతో నారంభమైయున్నది, కనుఁడు.] ఇం కొకభేదమున నాళయని ప్రళమాంతపద మేర్పడును. అది నాళాశబ్దమునకు తత్సమ మా? నాళశబ్దమును పంతులవారు చరిత్రాదులలోఁ జేర్తురా? 13. వార్ధి వెన్న—ముం దుగా నేవార్ధియో తెలియక ప్రసిద్ధిచే నువ్వసముద్రమని గ్రహించి వెన్నయన్నపిక్కుట ఉవ్వసముద్రముగాదు వెరుగుసముద్రమని దిద్దికొనవలయును. 14. రుచిస్థితము— వెన్నకు రుచిగలదనియా లేదనియా? ఒకవేళ నది రుచిస్థితమై యుండెనేని అది యె ట్లుండునో అట్లు చంద్రరేఖ యున్నదని యభూతోపమయా? కలదానికే అనువాద మా? ఇది నాళకు విశేషణమా? 15. వెన్నకు ఆకారమేమి? వెన్న యట్లే అర్థవల యాకారముగానే యుండునా? జియదేవకవి తాఁజెప్పినయన్నియుల్లేఖములందును చంద్రరేఖయాకారమునే ఉల్లేఖించినాఁడు. ఆనడుమ పాదపూరణార్థము పంతుల్ వారు చేయివెట్టి కవివృద్ధయవివరీతముగా ప్రకమవిరుద్ధముగా అనాకారోల్లేఖ చేసి నారు. 16. భసరోల్యోజ్జ్వలత్రాంబు బిందులసద్ధర్మము= ఆకాశమునెడు సరస్సున

అగపడు తామరరేకునందలి నీటిబొట్టుయొక్క ఒప్పుచున్న ధర్మమువంటి ధర్మముకలది. మూ. గగనకమలినీపత్త్రపానీయబిహ్మైః. పంతులవారు, ఇటు మూలములో కమలినీ యనగా సరస్వతి యర్థముచేసికొన్నారు. కమలినీశబ్దమునకు కమలలతయు కమలసరస్సును రెండును అర్థములే, అయినను ఇటు సరస్సుతప్ప, తీగయే యర్థము. కమలినీపత్త్రమనగా తామరాకు. గగనమనెడుతామరాకునందలి నీటిబొట్టు అని మూలార్థము. పంతులవారితెనుచులో గగనము సరస్వతిననిగాదా. ఇంక ఆకయినదేది? రూపకనీధియెట్లు? మధ్యలో తొజ్జిపల్లా? 17. లక్ష్య—అబ్జపత్త్రమగపడుచున్నదా? 18. అబ్జపత్త్ర—అబ్జపత్త్ర మనగా తామరరేకుగాని తామరాకుగాదు. ఆకునకు అబ్జినీపత్త్ర మనవలయును. సంస్కృతము విభులలో చెత్తతొట్టలలో దొరకదు.

“కిం శీతలైః క్లమవిసాదిభి రార్ద్రవాతాః”

సంచారయామి నశినీదశతాశప్యన్తైః.”

“ఉత్స్యజ్య కుసుమశయనం నశినీదశకల్పితప్రనావరణమ్.”

“క్లాస్తా మన్యథలేఖ విష నలినీపత్త్రే నభైరర్పితః.”

కాశి.

“నశినీదశకతజల మతితరళమ్.”

[19. లసత్, 20. ధర్మము—చీవర పావర పుల్లలు.] రేకు దొప్పగానుండును. దాని యందలిజలబిందువు దూరమునకగపడదు. 21. దుగ్ధాభిబిహ్మైః, 22. జగన్మణ్డనమ్—త్య.

23. పంకముంగలది—అకర్మకథావపును అస్త్యర్థకమును సకర్మకముగాఁ జేయుట! ఇదేగావలయు కవితాతత్వముయొక్క విత్త! 24. అలరుంగవ్రపుడబ్బి—తద్ధర్మార్థ కవిశేషణమునకు హల్లు పరమైనప్పడు నుగాగమ మెచట విహితము? క్రొత్తవ్యాకరణము త్వరగా చేసివేయుదము, అజ్ఞ పుచ్చుకొని యున్నారముగాదా!

తృతీయాంకము.

33 - వ పుట.

మ॥ శరసంతాడితతాటకుండువిలసత్పద్రత్న తాటంకుడుఁ

[16] శరదంభోజదళాయతాక్షుండునునై బొసెందుశ్రీరాముతో

781 వరలీలా త్రశిఖండమండితుండునై భానీల్లుసామిత్రతోఁ

బరమామోదుండువచ్చునిచ్చటికివిశ్వామిత్రుండీతండహా.

మూ. తాటజ్జీనా విశిఖితాడితతాడకేన । రామేణపర్వరమణీయవిలోచనేన

క్రీడాశిఖిణ్ణకథరేణ సలక్ష్యతేన । సాకంమునిః కుశికస్మాను రితోయమేతి.

ప్రాసజిత్తు—[శర]—ప్రథమప్రాస మర్థలభ్యము. కడమమూడును చీవర పావరపుల్లలు. 1. శరత్, 2. వర, 3. ఆత్మ, 4. వరమామోడుడు—కవితాతత్త్వవిచ్ఛరణమనుగ్రంథమునుండి తెచ్చుకొంటిని. 5. విలసత్సప్తత్వ—నెండు యతిగారు. 6. జానెందు—నెండు యతిగారు. 7. భాసిల్లు—నెండు యతిగారు. 8. అహ! ఇందలుయతు లొక్కటంగూడినందులకాశ్చర్యము! విశ్వామిత్రుండు ఉరపు వరమామోడుడు. ఈయాయగురికి మండితుండునై ప్రయోగమంటిని 9. సకారము గుడావనకు నివ్వ. 10. ఒకటే సత్తు.

వరలీలా త్తభిండుమండితుండునై భాసిల్లు సామిత్రితో—ఈపాదము పారదాటుగానున్నది. మూ.—11. క్రిడాభిణ్ణకథరేణ సలక్ష్యజేన—12. ఇందు ‘స’ అనియొకపదమును విడచిని దానినే పంతులవారు విశ్వామిత్రప్రసిద్ధిప్రయుక్త వత్త సంతోజవాచకముగా ‘అహ’ యని తెనిగించియుండురా? ఈపాదముందు లక్ష్యానికిమాత్రము భిండుకమును చెప్పటమను రామునికిమానుటనుం గావలసిమి? ఈ భిండుకములు విశ్వామిత్రునికే యని పంతులవారిరహస్యాన్వయము? రాముని చెంతనున్న వృదు విశ్వామిత్రుండు లాడకనుకొట్టించినవాడై, యజ్ఞము ముగించి కుండలములు ధరించి, పెద్దకన్నులు విచ్చిచూచుచు [రామునితోను], లక్ష్యానిప్రక్కనున్న వృదు నెమలిపురి నెత్తిచెక్కుకొని [లక్ష్యానితోను], ఒకమాటు అతనిప్రక్కను, ఒకమాటు ఇతనిప్రక్కను, నడచుచు, అతనిప్రక్కనుకవిధముగాను ఇతనిప్రక్కనింకొకవిధముగాను తన్నుచు నలంకరించుకొనుచు, ఆయిరువురితోను వత్సను : అని, 13. ఐకారములు విశ్వామిత్రునికే యన్వయించునట్లుగా సుకరహస్య మేమిని యున్నదాయేమి? విశ్వామిత్రుని యాకామవేషప్రభావమునకా అహ! అహ! వరమహంసజానెందుభాసిల్లుల ప్రభావము!—14-వ పుటలో ‘నీమన’పద్యములో, ‘రాముండు ‘భిండుకాంచుడ’ ని యున్నది. 15 - వ పుటలో ‘విరిసి’ పద్యములో, ‘రాముండు ‘కుంచెసొమ్మువాడు’ అనియున్నది. 16 - వ పుటలో, ‘వరుసపు నెమలిపించెపుగసులచేడ నై నేయబడినచెవులుగలవాడు’ అని లక్ష్యాండు వర్ణింపబడినాడు. వీనికి పుత్రక్రమముగా మూ.—తరుణభిషిక్కుమట్టితకర్ణ [తెలుగుముద్రణము], దానికే భిణ్ణపిచ్చుమట్టితకర్ణ [అని నాగరముద్రణము]; భిణ్ణమట్టినే; పంతులవారి తావుల నన్నిటను భిండుమనగా నెమలిపురియనియే గ్రహించినట్లు విశదమగుచున్నది. నెమలిపురిని రామలక్ష్యాలు ధరించినట్లు ఎచటనుంబ్రమాణ మగవడదు. రాముడే ధరించియున్నచో ‘బద్దేజేవస్సురితరుచినాగోప వేషస్యవిణ్ణః’ అని బద్దమును గోపవేషముతో చెప్పినల, ‘రామవేషస్య ఆనరా

దా? ఇరువురికిం గలిగినచో గోపవేషమందు పక్షపాతమునకుం గారణమేమి? దాని కన్నం బూర్వావతారమైన దీనినే చెప్పకోరాదా? కృష్ణుడు ధరించినట్లు ప్రసిద్ధము.

చంద్రకారుమయూరభిణ్ణకమణ్డలవలయిత కేశమ్

ప్రమరపురన్దరభసురసురజ్జితమేదురముదిరసు వేశమ్.

గీతగో.

మఱియు నీరాజకుమారులకు నెమలిపురిచెప్పినందున ప్రయోజనమేమి? అడ విసుండివచ్చి రని సూచనయా? సగరోద్యానములందు మయూరము లుండవా? గొల్లలయూచారముచే కృష్ణునికి వచ్చినది. వీరికి రాఘవ క్రియేమి? యావృచ్చికమే ని ఇన్నిమాటలు తత్కథన మేల? కాన నెమలిపురిటిక సరిగాదు. పిచ్చశబ్దమునకు చూడయు సర్థమే. అట్లే శిఖండకశబ్దమునకును కాకపక్షము (జుల్పి)మాత్రమే గాక నెమలిపురియు సర్థమే. ఎవరో పండితమ్మన్యులు ఇవట తప్పగా మూలమును మార్చి నారు. తదనుసారి దుష్టముద్రణమును వీరు తెనిగించినారు. సంవాదము చూతము. ఈశిఖండమునే యుత్తరరామచరిత్రలో చిత్రపటమందు నీత నిర్దేశించి వలికినది.

“అమ్మ హే అనాదరభిణ్ణితశజ్జరశరాసనః శిఖణ్డముగ్ధముఖమణ్డల ఆర్యపు త్త్ర) ఆలిఖితః” — “శిఖణ్డేతి కాకపక్షధరఇత్యర్థః జుల్పితి భాషా” అని టిక.

జుల్పాలను చెప్పటయందు ప్రయోజన మేమనగా, క్షత్రియబ్రహ్మచారి కి అవి యుండును. ఆలక్షణముంబట్టియే ఉత్తరరామచరిత్రలో లభిని కంచుకి క్షత్రి యబ్రహ్మచారినిగా నూహించి జనకునితోఁ జెప్పినాడు.

జనకః.—కువలయదశశ్యామస్త్రీగ్ధః శిఖణ్డకమణ్డసౌ

వటుపరిషదం శుణ్యశ్రీకః శ్రయైవ సభాజయన్

పునరపి శిఖ రూప్యత్వా వత్సః స మే రఘునన్దసౌ

ర్మపితి కురుతే దృష్టః కోయం దృశో రమృతాన్జనమ్.

కల్పాకీ.—నూనం క్షత్రియబ్రహ్మచారి దారకోయ మితి మన్యే

“శిఖణ్డకవివ=కాకపక్షనామక కేశభాగవిశేష వివ” అని టిక.

బాలుడైనయారామునివలెనే యని జనకుడు చెప్పటచే రాముడు ధరించినశిఖండకంబును కాకపక్షమేగాని నెమలిపురిగాదని తెలియవచ్చుచున్నది. 14. మఱియు శిఖండకములు రామలక్ష్మణులకు నిరువురికిని ద్వితీయాంకములలో చెప్పబడి యుండగా నిట పంతులవారు లక్ష్మణునికిమాత్రము చెప్పి రామునికి చెప్పమికి నిమి త్రమేమి! 15. సలక్షణేన అని బహువ్రీహిగాఁ గొన్నచో రామునికిమాత్రమే శిఖం డకము చెప్పబడునుగాదా, అది యాక్షేపణీయముగాదా యనిన, శిఖండకము నె

మలికుంచె గాదుగాన, జుల్మీ గావున, అది ఆబ్రహ్మచారిలక్షణముగాన రామునికే వివాహముకాకుండగా లక్ష్మణునికి కానేకాదుగావున అతనికిఁగలదని జేటు చెప్ప నక్కఱలేదు. కావుననే బహువీహియే సరి, తదనుగుణముగానే రామప్రాధాన్యమే వివక్షితమని యీపద్యముతర్వాతిగద్యములో రామశబ్దప్రయోగముచేయకయే ఇతఁ డని సర్వనామముచేతనే రామునే ప్రస్తావించుటచేత నెఱుకపడుచున్నది. ద్వితీ యాంకములో నీత వీరిశిఖండకములను చెప్పటలో తాత్పర్యము, వీరు అవివాహితు లు, రామునిఁగూడి నేనును లక్ష్మణుంఁగూడి యూర్పిశయు సవల్మీవిచారములేక గుఱు ఖంబుండ నొఁచితిమి, అనియాశంసాసూచనము. పద్యములో శిఖండకప్రస్తావము వై శవసూచకము, ఇంతశివుతనే తాటకం గొట్టినయీతఁడు మహావీరుఁడు, తప్పక శివధనురాకర్షణముచేయఁగలవాఁడు, అని భావము. ఈశిఖండకములు వీరికి అయోధ్యలో దశరథుని వీడ్కోనునప్పడే కలవు.

కాశికేన స కిల టీతీశ్వరో । రామ మధ్వరవిఘాతతా న్తయే
కాకపక్షధర మేత్య యాచిత । నైజసాంహి న వయస్సమీక్ష్యతే.

“కాకపక్షధరః = బాలకోచితశిఖాధరః [రాజకుమారాణాం హి పఞ్చ శిఖా భవన్తి] యదుక్తం బాలరామాయణే “చూడాపఞ్చకమణ్డనౌ క్వచశిఖా చణ్డీ క్వచాయం మునిః” “బాలానాం తు శిఖా ప్రోక్తా కాకపక్షః శిఖణ్డకః” ఇతి హలాయుధః. — అని వ్యాఖ్యానము....రఘుమహారాజువైశవమును ఇట్లే వర్ణితము.

స వృత్తచూడ శ్చలకాకపక్షకై । రమాత్యవుత్తై స్సవయోభి రన్వితః
లిషేర్యథావద్గ్రహణేన వాఙ్మయం । నదీముఖేనైవ సముద్ర మవిశత్.

చలకాకపక్షకై శ్చలశిఖణ్డకైః — మల్లి. టీక.....విశ్వామిత్రుని ప్రార్థనకు దశర థుఁడు భాస్కరరామాయణములో చెప్పినయు త్తరమును గన్నఁడు.

క॥ వదియాటేఁడులబాలుని । సదమలగుణుఁగాకపక్ష సంయుతునిట్లే
నదయతలు త్రేజులను । సదయుండవగురామువలన సంయుమివర్యా.

రామలక్ష్మణులు దశరథుని వీడ్కోనుఘట్టమందును ఈశిఖండకములు చెప్పఁబడినవి.

తౌ పితు ర్మయనజేన వారిణా । కించదుఃఖీతశిఖణ్డకా వుభౌ
ధన్వినౌ తమృషీ మనస్వగచ్ఛతాం । పౌరదృష్టికృతమార్గతోరణౌ.

కించదుఃఖీతశిఖణ్డకౌ = ఈషన్తిక్రమాదౌ. మల్లి....ఈశిఖండకమే విశ్వామిత్రయజ్ఞాం తమందును ప్రస్తావించబడినది.

తౌ ప్రణామచలకాకపక్షకౌ | భ్రాతరా వవభృథాఘ్నతోమునిః
అశిషా మనుషదం సమస్పృశ | ద్వర్భపాటితతలేన పాణినా.

శిశువు శివధనుస్సునువంపఁగలఁడా యని జనకుఁడు సందేహపడఁగా—

ప్రత్యువాచ తమృషి ర్నిశమ్యతాం | సారతోయ మథవా కృతంగిరా
చాప ఏవ భవతో భవిష్యతి | వ్యక్తశక్తి రశని ర్గిరావివ.

ని విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పఁగా,

ఏవ మాప్తవచనా త్వ పౌరుషం | కాకపక్షకథరేపి రాఘవే
శ్రద్ధధే త్రిదశగోవమాత్రకే | దాహశక్తి మివ కృష్ణవర్చసి.

కాకపక్షకథరేపి—బాలేపి. మల్లి.

ప్రసన్నరాఘవశ్లోకమందును శిఖండకప్రస్తావము బాల్యముం దెల్పుటకని బోధ
మచున్నదా? జనకుఁడు ప్రస్తావించిన యీ కాకపక్షములనే సుమా నీత చిత్రప
ములో చూపినది, లవుని శిఖండకములం గాంచినప్పడు వీనినే సుమా జనకుఁడు
ప్రిచేసికొన్నాఁడు. అధరోత్తరములు విచారించక పంతులవారు పాదుచేసినారు.

16. శరమొదలు దున్నునై వజ్రకుంగలవాక్యమున జొరబెట్టెని యని చెప్ప నొ
క్కును. ఇది సరసకావ్యానర్థము.

భాస్కరవిలసితవృత్తము. ఛందోభంగము.

[20]
801

జక్క-వపులుఁగులకూటగల్గె జానుగనెగినవికవగగుభింపజే
జొక్కలగములను నెక్కటమెక్కె జొక్కలదొరఁబరిహాసనము నేయజే
దిక్కరిగమనలుకుంకుమచూత న్నేజరిలఁగఁగలువలు బెగదొందజే
బక్కుననగఁగను బాగుగఁదమ్ముల్ భాస్కరుఁడిదెయ్యదయించెనుగనుమా.

ఈ పద్యములో నెనిమిది తుమున్నంతము లున్నవి. వానికెల్ల ఉదయించెనను
యతో నన్వయము. అందాటింటికి కర్తలు ఆయావాక్యములందే యున్నవి. 1. 'మె
-', 'చేయజే', అను రెంటికిమాత్రము కర్తను 'భాస్కరుని'—'కలువలు బెగదొం
-', 'దమ్ములు బక్కుననగఁగను', 'దిక్కరిగమనలను' దాఁటి [మూఁడువాక్యములం
దాటి దురన్వయముచేసి] పోయి తెచ్చుకోవలసియున్నది. 2. ప్రక్రమము చెడుటం
ప్పనే అక్కఱలేదు. ఏతన్నాలసంస్కృతము పంతులవారికి అర్థముగాలేదు.

ఏత త్తర్కయ చక్రవాకహృదయాశ్వాసాయ తారాగణ

గ్రాసాయ శ్శలదిష్టుమణ్డలపరీహాసాయ భాసాంనిధిః

దిక్కాంతాకుచకుమ్మకుమ్మ-మరస న్యాసాయ వజ్రేరుపూ
ల్లాసాయస్ఫుటవై రిక్తరవవన త్రాసాయ విద్యోతతే.

ఇందు ఆశ్వాసోల్లాసత్రాసములు నిజంతము లగుటచే సకర్తృకములైనవి. గ్రా
సాదులు సహజముగానే సకర్తృకములు. అన్నియు సకర్తృకధాతువుల భావవాచక
ములు. 3. మొదలు ఇదియే పంతులవారికి తెలియలేదు. వీనికి తుడుద్ధాచ్ఛభావ వచనా
త్తను సూత్రముచే చతుర్థివచ్చినది. సంస్కృతములో, తుముక్ ప్రత్యయాంతము
తాను ఏసమాపకక్రియతో నన్వయించునో దానితో సమానకర్తృకముగా నుండ
వలయును. కావున నీయాశ్వాసాదులకెల్ల భాస్కరుడే కర్త, హృదయాదికములు
కర్తలు. కావున వద్యమునందు, 4. తుమున్నంతములకెల్ల భాస్కరుడే కర్త గావల
యును. పంతులవారికి మూలస్వరూపము బోధపడనందున ఇట్లు నిర్వహింపఁబడిరి.

ఇదే దీనిని పరికింపుము—జిక్కవలహృదయములను ఊటడిలఁదెయుటకును,
చుక్కలీమొత్తములను దిగ్మింగుటకును, జొటివడుచున్న చంద్రమండలమును పరిహ
నించుటకును, దిక్కాంతలకుచకుంభములందు కుంకుమద్రవమును పూయుటకును, తా
మరలను విరియించుటకును, ప్రసిద్ధవైరులయిన కలువలతుటుములను బెదరించుటకును,
భాస్కరుడడు ప్రకాశించుచున్నాడడు.—అని మూలార్థము.

వదలిన వానిని పిమ్మట చర్చించెద. చేర్చినదానిం గలము, 5. జానుగపెగినది
కవగసుభింపక—ఇదియమూలకము, ఊట సేయక అనుటచే గతార్థము. చూటియు
నీవాక్యమండలి వర్జన [జానుగ...భింపక] 6. శృంగారరసహీనుడై న వృద్ధులంపడుని
బోసి నోటికి ఉచితముగా నున్నది. గ్రామ్యాక్తి ప్రాయముగా నున్నది.

వదలినవి—పులులగులకు—జిక్కవలహృదయమునకని మూలము. 7. హృదయ
శబ్దమునం బ్రయోజనమును 3౦-వ పుటలోని “చాలంజిక్కవ బోయికియదిమన
శ్వల్యంబు” వద్యముయొక్కమూలమునంగల “ఏవతోకకమటుంబిసీజనమనశ్వల్యంబు”
మనశ్వల్యముంగని పరికింపుడు. 8. ఫలత్ [=జొటుచున్న, ఓడిపోవుచున్న]—పరి
హాసకారణమును తెలుపుచున్నది. 9. ఇందుమణ్ణల—చంద్రుడు రాజుగాన మండల
మనుటచే మండలాకారముగా పూజింపఁబడిన యతనినైన్యము సూచింపఁబడుచు
న్నది. బింబమనునర్థాంతర ముండనేయున్నది. 10. కాంతా 11. న్యాసములు త్య.

మార్పులు—దిక్కరిగమనలు—మూలములో వీరికి 12. కుచకుంభములున్నవి.
13. కరిగమనము లేదు సర్వకలాశలాధిపులకు [యూనివర్సిటీవారికి] వెలుచి, పంతుల
వారు వీరికుచకుంభములను హరించినందున బరువుతగ్గినపిమ్మట నింక కరిగమనమేమిసే
హరిణుల్లతమే. జయదేవుడడు వీరి కుచములకుమాత్రము కుంకుమద్రవము పూయింప

నెంచెనుగాని పంతులవారు వీరిని కుచహీనులనుగాఁ జేసినందులకు పూరణముగా
14. ఒడలెల్లం గుంతుమ పూయించినారు ! మంచినాస్వరస్యము ! మూలకారుఁడు దిక్కు-
లను భాస్కరునికి, 15. కాంతలన్నాఁడు, 16. కాంతాశబ్దముచే దిక్కులకు భాస్క-
రుఁడు నాయకుఁడని తెలిపినాఁడు, వారికుచకుంభములయందు కుంకుమరసప్రసాధన
మును, 17. భాస్కరునిచేతనే చేయించినాఁడు. అది యెల్ల బూతని కాఁబోలు పం-
తులవా రిందువదలివేసినారు. ప్రబంధము సరసముగానున్న మడిగాదుగదా. 18. శు-
లుఁగులని యెక్కువగా పెట్టుట వ్యావహారికతైలిగానున్నది. జిక్కువ లన్నంబోలును.

ఇందు ఛందశ్చక్రతాగ్గర మొకటికలదు. — ఏమన? 19. తుదిని పాదభంగము.
20. మూలమందలి యనుప్రాసస్వారస్యమును తేలేక దాని మఱపించుటకు పంతుల
వారు వృత్తిశేష. మనలంబించినారు. భాస్కరోదయవర్ణన యని భాస్కరవిలసిత
వృత్తము నల్లినారు. ఆయుబ్బులాటలో వృత్తలక్షణమును మఱచి తుదను ఛందోభం-
గము గావించి యభాస్కరవిలసితమును తాండవించినారు. భనజయభననసగ అని
యష్టకవి దీనికి లక్షణముచెప్పినాఁడు. ఇందు తుదిని నసగకు మాటు [దయించెను
గనుమా]జనగ నచ్చినది. తప్పలు నేయువా రష్టకవి సెప్పదురా? పద్యమునకు మూల
మునకు సరి నేయఁగఁడంగనుగాని కొంత చక్కఁజేసెదను.

జిక్కువలకవల కూటలనేయన్ జయ్యనఁదొగతుటుములబెగడింపన్
జొక్కులగములను సెక్కుటమెక్కున్ జొక్కులదొరఁ బరిహాసనమొనర్చన్
దిక్కురిగమునలఁ గుంతుమ పూఁతన్ దేజిమెసకమెసఁగఁగఁ గయి నేయన్
బక్కునఁజలరుహపాళి నగింపన్ భాస్కరుఁడిదె యుదయ మెననెఁగన్న్.

3౪ - న పుట.

చ॥ చెలువుగఁగుంతుమాంబువులచేదడుపంబడుఁగాతభృంగసం
[28] కలితఁగుమాళిచే నెరయుఁగాతఁగఁడుంబోలుపంతకంతకున్
829 సలలితహాతము త్రైములచప్పరముల్ వెలయంగనల్వగం
బురవనితాళిచేసి పుడుట్రోలివిపెందెరువుల్ పొరింబారిన్.

ఇందు నెరయుటకుఁ బాలుపు కర్త; 1. తడుపంబడుఁగాత — అభిహితమేది?
తెరువులనుటకు వలనుపడదు, 'పాలుపు నెరయుఁగాత' మనువాక్యము అర్థమున్నది.
మఱియు, 2. నెరయుఁగాత — ఎచట? ఇండ్లలోనా, వీధులలోనా, దేహములయందా?
చతుర్థ పాదమందలి తెరువులలో ననుటకు గమకములేదు. 3. ఉత్తరార్థములో సలలిత
మగుటకు కర్త తెరువులా? చప్పరములా? 4. వెలయంగ, నల్వగన్ — ఈ రెంటిలో
పాదపూరణమేది, కర్తతో అన్వయించునదే? 5. వెలయుటకు చప్పరములు కర్త

యా, తెరువులు కర్తయా ? 6. చప్పరములు వెలయఁగా తెరువులు లలితమాత అని యన్వయమా, తెరువులు వెలయుఁగా చప్పరములు లలితమాత, అని యన్వయమా ? ఏయన్వయము గ్రహించినను తెరువులు పూర్వార్థమునకు పోఁజాలవు. మూలము.—

వయోభి స్సీచ్యంతాం బహుశవిలసత్కుజంకమరనైః

బ్రహ్మనైః కీర్యంతాం పరిమళమిశ్లోలమధుపైః

చతుష్టైః పూర్వనై మవిరళలసన్మౌక్తికమయై

ర్కదా పారస్తీభి ర్నగరవధరధ్యాజ్ఞణభవః.

పారాంగనలు సంతోష పూర్వకముగా రాజవీధిలో తమయింద్లముందట బ్రదేశములను కుంకుమరసభూయిష్టములైన జలముతో తడుపుదురుగాక [...ప్రదేశములందు కుంకుమరసమిశ్రజలమును కలయిపిచ్చలుదురుగాక], పరిమళాకృష్టములై వచ్చిమూఁగుచున్న సత్పృష్టమధువములుగల పువ్వులతో చల్లుదురుగాక [ప్రదేశములందు ... పువ్వులను చల్లుదురుగాక], దట్టముగాఁ గ్రువ్వబడినముత్యములతోఁ జేయఁబడిన చప్పరములతో నిండింతురుగాక [...ప్రదేశములందు ... చప్పరములను నిర్మింతురుగాక].—అని శ్లోకార్థము.

వంతులవారు శ్లోకమున కర్థముగాక, 7. నీచ్యంతామ్ 8. కీర్యంతామ్ 9. పూర్వనై, అనుకర్తార్థక యగంతములను 10. భావార్థక యగంతమునకు ఏకవచనమే యను నియమము నెఱుంగక భావార్థకయగంతములనుగాఁగొని, చెత్తచెదారము చేర్చి గోకంబర్దుతెనుఁగు చేసినారు. ద్వితీయపాదములో కొంచెము మేల్కొని పాలుపు ఎక్కువగా చేర్చికొన్నారు. తృతీయపాదములో అట్లే వెలయంగను చేర్చుకొన్నారు. తడుపంబడుటకు కర్త లేమియు, పాలుపు వెలయంగలను కల్పించుకొనుటయు, భావార్థకయగంతములనుగాఁ గొన్నందులకును, 11. నాలిగింటిని నాలుగు స్వతంత్ర వాక్యములనుగాఁ గొన్నందులకును సాక్షులు. ఈయకులకు మూఁటికిని కర్త పారస్తీలు. వయోభిః, బ్రహ్మనైః, చతుష్టైః, ఈమూఁడును కరణత్వవీయలే గాని కర్తృత్వవీయలు గావు.

12. చెలువుగ—పా. 13. కడుగ—పా. 14. అంతకంతకు—పా. 15. నలుగు—పా. 16. ఇపుడు—పా. 17. వి—పా. 18. పొరింబొరి—పా.

భృంగసంకలిత— 19. మూలములో పరిమళాకృష్టములై తేంట్లు వచ్చి మూఁగినట్లున్నది. 20. ఇందు, తేంట్లున్న సరియే, లేనిచో చంపీయేని తెచ్చి పువ్వులతోఁ గలుపవలసినదని యభిప్రాయము స్ఫురించుచున్నది. 21. మూలమందలి మధువశబ్ద

ముచే పువ్వులలో మధువుకూడ నుండవలయునని సూచితమైనది. 22. పరిమళ
23. మకరందవంతములనుటచే క్రొత్తవియు శ్రేష్ఠములను నియర్థము లభించుచున్నది. దానిచే పారస్తీలకు రథ్యాంగణాలంకారమూ దుండవలసిన తాత్పర్యము సూచితమైనది. 24. ప్రోలివి పెందెరువుల్ అనకపోయిన, ప్రోలిమహాపథముల్ అనరాదా? వికార ముండదుగదా! ఈసౌభాగ్యములో 25. లరప్రాసకడగండ్లు కూడ. లరల కభేదము వీరు వాదించురుగదా! పులవనితాలిచే నిపుడు ప్లోలివి పెందెలువుల్ పొలింబొలిక - అని అన్నిట లకారములే పెట్టిశ్రుతిరూపజన చేసికొనరాదా! అచ్చతెలుగువదములలోఁ గూడ లరల కభేదమా? అవును; పూర్వము అచ్చతెలుగులోఁ గూడ వబల కభేద మని సొంతపత్రికలో వాదము వీరు ప్రకటించియుండ లేదా? మూలములో పారస్తీలకు మోదము 26. చెప్పబడినది. ఇందు త్యక్తము. ఇదే సరి. వారు నవ్వుచుండేసిన నేమి, యెప్పుచుండేసిన నేమి? ఎటుయినను పురాలంకారమైనం జాలును. మఱియు భృంగములకై చెడఁదిగురుచు ఏడ్చుచున్నారట, వారికి మోద మెట్లుకలుగును? 27. తెరువులు - మూలములో రథ్యాంగణము లనుటచే వారివారియింటిముందట వారువారు ఆలంకరింపవలయునని నిర్దేశముచున్నది. అంగణమును వీరు మానినందున, వేటే జొడుమాలీలు అక్కటలేకుండ వీగులెల్ల పారస్తీలే చక్కఁజేయ వలసినదని నిర్దేశమొచ్చినది. ఇది మంచి స్వారస్యము! 28. నెరయు - ఇందు రాకు నా పెట్టిన తెరువులు అన్ని పాదములందును సంబంధ వడును, అన్ని సమాపకక్రియలచేతను అవియే అభిహితము లగును.

దీనిమూలము పంతులవారికర్థమయినదా? కాలేదు.

[4] క॥ అంగుగనాఁడే డెనిమిది | యంగంబుల నెవనియందునంగీకృతము

888 య్యంగనంద్రయిరాజ్యశ్రీ! యుంగడుకొనియోగలక్ష్మీయునురాజిల్లున్.

ఇందు 1. అయ్యె ననుక్రియకు కర్తయేది? త్రయీరాజ్యశ్రీ యోగలక్ష్మీ లేని రాజిల్లునకుఁ గర్తలేదు. ఈమూఁడును రాజిల్లునకు కర్తలేని అయ్యెనునకు కర్తలేదు. కడుకొనియనుగోడచే దాయవిభాగమేని, పూర్వవాక్య గతములగుటచే అఁటే డెనిమిది యను మూఁడుసంఖ్యలును త్రయీరాజ్యశ్రీలకు రెంటికే యన్వయించును. యోగలక్ష్మీకి అదొకటియు నన్వయింపదు. ఈమూఁటికిని ఆమూఁటికిని యథాక్రమ మన్వయ ముండునని బుద్ధిమంతులకు ఆశంకయేని గలుగదా? చదివినవారికి త్రయికి ఆటంగములు శిష్యోపాధ్యక్షరణచ్చండోనిరుక్తజ్యోతిష కల్పములు, రాజ్యశ్రీకి వీడంగములు స్వామ్యమాత్య సుహృత్కోశరాష్ట్ర దుర్గబలములు, యోగమునకు ఎనిమిదంగములు యమనియమాసనప్రాణాయామప్రత్యహార ధ్యాన ధారణాసమాధులు, అనియు

యథాక్రమసంబంధము మూలకవిశృద్ధయమై యుండుననియు, స్ఫురింపదా ? ఇది పంతులవారు మూలమన్వయముగాక గోకంబర్డుతెనుఁగు గావించినారు, విద్యార్థులు తన్ను కొనీ యని భావించినారు. గోకంబర్డు మర్యాద యెట్లనఁగా, — 2. అంగు 3. కనక అనుప్రాసబంధులను విడుదలచేయఁగా, నిట్లుగును. —

అజై రణ్ణీకృతా యత్ర షడ్భిస్సప్తభి రష్టభిః

త్రయీ చ రాజ్యలక్ష్మీ శ్చయోగవిద్యా చ దీవ్యతి.

షడ్భిస్సప్తభిరష్టభిరణ్ణైః = ఆతే డెనిమిది యంగంబులక, యత్ర = ఎవనియందుక, అణ్ణీకృతా = అంగీకృతమయ్యెక, త్రయీ = త్రయి, చ రాజ్యలక్ష్మీః = రాజక్రియక, చ యోగవిద్యా చ = కడుకొని యోగలక్ష్మీ యును, దీవ్యతి = రాజిల్లుక.

గోకంబర్డు న్వయముగాక సరియైనయన్వయ మేమనఁగా (పరుసగ) ఆఱు, ఏడు, ఎనిమిది యంగములతో స్త్రీకృతమై ఎవనియందు త్రయియు, రాజ్యలక్ష్మీయు, యోగవిద్యయు రాజిల్లుచున్నవో [ఆరాజర్షిజనకుఁడు ఇతఁడు అని పూర్వమున కన్వయము.] పంతులవారు 4. అంగీకృతా యనుమాటకు అంగీకృతమయ్యెక అని సమాపకార్థము చేసికొని మూలార్థముం గోలుపోయిన పాడుపద్యమిది. దీనిని ఏసాం ఘ్యముచే సాధింతురో చూచెదంగాక.

క॥ అంగుగ నా తే డెనిమిది । యంగంబుల నెవనియందు సంగీకృతమై

రంగుగఁ ద్రయి రాజ్యక్రీ । యుం గడుకొని యోగవిద్యయును రాజిల్లుక.

అనిపూర్వికొన్న సరిపడును; కనక అనుప్రాసపూరణమునకు రంగుగ నని ప్రాసపూరణము వచ్చినదిగాన పంతులవారికి మార్పున నష్టి యేమియు లేదు. పంతులవారు ఈయాంధ్రీకరణము చేయుచున్నతఱి బి. యే. పరిక్షితు సంస్కృతము చదువుచున్న విద్యార్థుల నెవ్వరినేని దీనియర్థ మడిగియుండరాదా ? టానీ చేసినపిమ్మట నేని పండితుల కెవ్వరికేని చూపుకొనియుండరాదా ? తనకుం దెలియకున్న నెవ్వరికిం దెలియదా ? ఎవ్వరును ఎన్నఁదికిని కనిపట్టరా ?

3గ - వ పుట.

తలవినరు.

శా॥ తాచుక జ్యోనినదంబుదిగ్దశకముకదారంబుకంతంబునీ

లోకంబందు వెలుంగుఁదేజముకడుక లోబోయితియొత్తియమే

మీకున్వాకొనుసంహవీరిన్యవతమీశాంతిఁబచ్చాసనం

బోకల్యాణులురాజులీరునిమివంశోత్పన్ను లేయాదగొ.

1. అత్తియమే—ఈయేకారము తుదివిసరు 2. బొడురొ—ఈయోకారము తలవిసరు 3. మీశాంతి — పూర్వవాక్యమునుండి 'మీకు' 'వాకొను' అనురెండును అధ్యాహరింపఁదగి యుండుఁగా అందొకదానిని మానక ఒకదానినిమాత్రము 'మీ' యని, మానుట సరిగాదు. ఈ 'మీకు' పూర్వార్థమందలి నాలుగువాక్యములందును ఆకృష్టము. మఱియు మీ వేసికొన్నను వాక్యభంగిచే వాకొనుతో మీకును రాకమానదు. 4. మీకు మీశాంతిఁ బద్మాసనంబు వాకొనునని రసాభాసము గలదు. ఈపద్యమును ముఖ్యముగా ఆతలవిసరుకొఱ కుదాహరించుచున్నది.

శతానందుడు.—ఇట్లేయిది.

తే॥ సక్తిలేకయు సద్రాజ్యసరస్సునందుఁ
బొరువారాంగసౌధాతపాకురోర్తి
[8] తెలిగొడుగుఁడమ్మి రాజహంసులరమిండు
845 యోగిరాజిపగంబుననున్నవారు.

దీనికి తెలుగుముద్రణములో మూలము :—

శతానందః—ఏవ మే వైతత్.

వారాగ్ల నాకరతరగ్గితచాకురోర్తి । శ్వేతాపత్రశతపత్త్రిణి రాజహంసాః
క్రీడన్తి రాజ్యసరసి స్వరసంపథిరాః । యోగీష్టచక్రస్త్రిసుగమే పథి సంపరన్తి.

నాగరముద్రణములో మూలము :—

శతానందః—భగవత్ సత్య మేతత్ । ఏతే హి.

వారాగ్ల నాకరతరగ్గితచాకురోర్తి । శ్వేతాపత్రశతపత్త్రిణి రాజహంసాః
క్రీడన్తి రాజ్యసరసి స్వరసంపథిరాః । యోగీష్టచక్రస్త్రిసుగమే పథి సంపరన్తి.

పంతులవారు అదిచారితరమణీయముగా తెలుగుముద్రణమును తప్పగా తెనిగించుకొన్నారు. తెనుగుముద్రణములో...చాకురోర్తి,...పత్త్రిణి,...సరసి అను మూడుసప్తములలో తొలిది సరస్సునకు విశేషణములు. పంతులవారు రెంటిని అవి శేషణములనుగా తెనిగించినారు. తొలిది విశేషణవిశేషసాధారణరూపముననేయున్నదిగాని, రెండవది విశేషణముగానినో...శతపత్త్రి అని యుండువలయును. కమలపరముగానే శతపత్త్రిశబ్దమునుసాధించుట 'సహస్రపత్త్రింకమలం శతపత్త్రింకం శేషయత్' ఇత్యాదిప్రసిద్ధికి విరుద్ధముగా నున్నది. మఱి దివ్యగుళి మత్స్యగ్గయమును కట్టవలయును. దివ్యగుళి శతపత్త్రి అని జీబంతముగను. అట్లుండై భాగ్యవ్రత్యయము

రాదు. కాన శతపత్రిణి అనుసమాసము శ్వేతాతపత్ర శతపత్రిశబ్దముపై ఆక్షప్రత్యయము రాగా నైనదానిసప్తమ్యైకవచనాంతరూప మని యెఱుంగవచ్చును. పంతులవా రీభేదముం గనలేక 1. దీనినికూడ అవిశేషణముగానే తెనిగించినారు. చాచురోక్కా అనువ్యస్తతయు వీరిని చెఱించినది... అరసులకు చాచురోక్క శ్వేతాతపత్ర... అనునాగరపాఠముమేలు. 2. మఱియు నీతెలుగుపాఠములో శతానందుడు 'ఏలేహి' అని యారంభింపనందున పద్యములో ఎవరేని యోగిరాజులు నడచుకొనుతీరు వర్ణితమైనది. ఈజనకాదులు నట్టివారు అని భావమో 'వీ రంతటివారా, వీరిని తమ రట్లు పొగడుట న్యాయ్యము గాదు,' అనియే భావమో, సందిగ్ధముగా నున్నది. నాగరముద్రణములో శతానందభాషితము 'ఏలేహి' అని యారంభించుటచే ఈజనకాదులు రాజ్యమును యోగమును రెంటిని సాధించుచుహాపురుషులు అని తదీయస్తుతిగా పరిణమించి ప్రకృతాస్వయియగును. మఱియు పంతులవారు 3. స్వరసమ్—సు+అరసమ్—సక్తి లేక అని తెనిగించినారు. కవిహృదయ మది యని నాకు తోచదు. స్వరసమ్—అసక్తితో అనియే అర్థము. సక్తిలేక చేసినరాజ్యము షేమ మొందునా? విరుద్ధధర్మనిర్వాహకులని చెప్పటయందే తాత్పర్యము. సక్తిలేకున్న రాజ్యము నెఱవేఱదు, సక్తియున్న యోగము నెఱవేఱదు, రాజ్యయోగములకు సక్త్యసమైక్యతనే విరోధము, అవిరోధము చూపుటయే ప్రకాంతము, అవిరోధమే వీరిమహిమాలేశయమునకు కారణము. కావున సక్తిలేక యని రాజ్యపరముగాఁ గొనుట సరిగాదు. 4. మఱి పద్యములోనేమి తన్నులాంధ్రముద్రణపాఠమందేమి చతుర్థపాదమెల్ల సమాప్తపునరాదానదోషదూషితముగా నున్నది. నాగరపాఠమందు క్రిడన్తి సంచరన్తి అని రెండును !లట్టులే అగుటచేత ఒకటి కొకటి యుపసర్జనముగాక తుల్యబలములై రెండును విధేయములయై పూర్వోక్తవైధర్మ్యమును సుభటికరించుచున్నవి. 'వీరు అసక్తితో రాజ్యమును ఏలుదురు, వీరులై [అసక్తగా నిస్పృహులై] యోగమును సాధింతురు,' అని తాత్పర్యము నిచ్చుచున్నవి. 5. మఱియు సంచరన్తి యనులట్టున కాలశ్యకమయిన చరణము సంచరన్తి: అను శత్రంతమునకు ప్రతిబంధక మగును. 6. మఱియు సరస్సులో అంతటను సంచరింపక ఊర్తిలోనేని యంతటను సంచరింపక 7. ఒకతమ్మి యందు క్రిడింతురంటి? వీరిని తమ్మిలో గోడకుర్చి కూర్చుండఁజెట్టినారా? 8. ఊర్పులు తమ్మియుఁగలసరస్సులో, చాచురంబులును శ్వేతాతపత్రంబును గల రాజ్యములో, సంతటం గ్రిడించుచుండు రన్నకవనమగును. సహృదయులే కారణమూహింతురు. ఈతెనుగుముద్రణముచేతను, తదీయదోషార్థాపరిశీలనచేతను, ఆంధ్రీకరణము పొడైనది.

3౬ - వ పుట.

మ॥ తనచూడ్కింబొసరించికోపగుణరక్తచ్ఛాయముతో బెన్నలా

[14] కనునాకంబనుభిత్తివ్రాయమునువేడ్కందేవతాచిత్రమో
859 యనఁగానాయెనుధాకరారుణులగేయంబైనబింబంబుల
ప్రసంగింగంచనుధానులాక్షలద్రవంబుల్లుకెనిష్ఠిప్పలే.

మూ.—శలాకీకృత్య స్వాం దృశ మనమకోపారుణరుచిం
సురశ్రేణీచిత్రం గగనతలభిత్తై రచయతః
సుధాంశో ర్భానో శ్చ ప్రథమరచితం బిష్ణుయుగళం
సుధాలాక్షసాన్ద్రద్రవభరితపాత్రద్వయ మభూత్.

విశ్వామిత్రుని నూతనస్రష్టృతాప్రభావమును జనకరాజు వర్ణించుచున్నాఁడు. పంతులవారి కీమాట మర్థముగాలేదు. పద్యమున కిది యర్థముగానొవును. —“పూర్వము ఈవిశ్వామిత్రునికి ఆకాశభిత్తియందు దేవతాచిత్రము వ్రాయుటకు చంద్రసూర్యులు సుద్దనీళ్లును లత్తుకనీళ్లును గలచిప్ప లైనారు.” 1. ఇది బ్రహ్మకృతచంద్రసూర్యవిషయకముగా నిట నగపడుచున్నది. విశ్వామిత్రకృత చంద్రసూర్యవరముగా శ్లోకమందున్నది. ఇదే పంతులవారు మూలార్థము గ్రహింపనందులకు గుర్తు. శ్లోకములో, విశ్వామిత్రుఁడు సురశ్రేణీచిత్రము వ్రాయువాఁడై ముందుగా చంద్రసూర్యులను వ్రాయఁగా తద్బింబములు ఆయనకు కడకువారిని వ్రాయుటకుం బెట్టుకొన్న సుద్దనీళ్ల పాత్రంబును లత్తుకనీళ్ల పాత్రంబునూ యన నెప్పారుచుండినవి, అని యుత్పేక్ష.

కోపగుణరక్తచ్ఛాయముతో 2. గుణశబ్దముం దీనివేయునది. ఇది పాదపూరణమేగాని స్వారస్యముం బెఱుచుచున్నది. కోపము గుణ మనియెవరికిఁ దెలియదు? దాని నిట చెప్పవలసినప్రసక్తి యేమి? చెప్పినఫల మేమి? ముఖావయవచంద్రుఁడు అన్నట్లున్నది. గుణశబ్దమునకు మడుంగు లర్థముచెప్పి సాధింతురా? సందిగ్ధార్థతాదోషము. 3. నాకం బనుభిత్తి—స్వర్గమునుంగూడ చెప్పనదియైన నాకశబ్దముకంటె మూలమందలిగగనతలభిత్తిశబ్దము ఎంతయు శ్రేయము. 4. వేడ్క—విశ్వామిత్రుఁడు కోపముచే స్పృశించెనేగాని వేడుకచేతఁగాదు. 5. దేవతాచిత్రము—మూ. సురశ్రేణీచిత్రమ్ - శ్రేణీశబ్దముచేత చిత్రరు వనునర్థము సుఖముగా అసందిగ్ధముగా నగపడుచున్నది. దేవతాచిత్రమనుటలో దేవతానిర్మితమేని దేవతాసంబంధియేనియు నగునద్భుతమనియు నర్థమగుచున్నది. ఆలేఖ్యార్థము ఇంత సులువుగా స్ఫురింపదు. 6. గేయంబైన—ఈమాటయే పద్యమునెల్ల పాడుచేసినది. 7. ప్రథమరచి

తమ అని మూలములో బింబవిశేషము. 8. అష్టాక్ష—ప్రా. 9. ఈనకార మప్ర
యోజకము. ఇట్లు సముచ్చయమునుగూడ పాదపూరణము నేసికొనుటకన్న హిత
మరసి పద్యకవనము మానుట కడుంగడు శ్రేయము. 10. ఓయనగాక్ష—ప్రా.
11. ఒగ్గ—ప్రా. 12. కాంచక్ష—పా. 13. గు (లాక్ష)—ప్రారబ్ధపూరణము.
14. వి—తలవిసరు.

నీకుమతాన్వయము.

చ॥ ఎవనిది నూతన త్రివివస్వప్తి సముద్యమ సంభ్రమంబహో
[16] యవనింబడం ద్రశంకువును నాకమునందుననుండి త్రోయనా
875 కవిభుండు సాంఘికబాదమును గాంచె వికాసముజూలదేవతా
ప్రవరులు గేలుమోఘులిడభక్తిగనెక్కుముకుళత్వమెంతయున్.

1. అవనింబడక్ష—ఈపదమువఱకు వినునప్పటికి అవనింబడినది సంభ్రమం
బని యన్వయమైయుండును; త్రోయవఱకును వినగా వడినవాండు త్రిశంకువని
దిద్దుపాటుగును, 2. నాకవిభునివినగా, త్రోయననుపదమునకు త్రోసినపిచ్చుట, త్రో
సినయంతట నని యర్థమగును; పాదమువఱకు వచ్చినంతట, [త్రోయలేదు] త్రో
యటకై యని యర్థము దిద్దుపాటుగును. 3. కాంచె ననగానే పాదమును గాంచె
నని తోచును; వికాసమున్ అనుద్వితీయము వినగా పాదమునుగాదు వికాసము
ను అని దిద్దుపాటుగును. [కాంచుటకు సంభ్రమంబు కర్తయనియుం చెలియును.]
4. కనైవఱకు వినగా, సంభ్రమము భక్తిజూందినదని యన్వయించును; ముకు
ళత్వమును వినగా భక్తి ఇడుటకు విశేషణమని దిద్దుపాటుగును. దక్షిణగతి హిందూ
మతము, వామగతి మహమ్మదీయమతము, ఉభయమిశ్రము నీకుమతము, గాన దీని
నీకుమతాన్వయ మనందగును. ఇట్టి దుష్టాన్వయవ్యాజింపురబితృహింసనము మూ
లమందున్న జయదేవుని సంస్కృతపండితులు కవయందురా! తారతమ్యముంగంబము.

త్రిశంకు—స్వస్థికోకా దవనితలపాతం రచయితుం
శునానీరే కోపా ద్వికనీతపదాభ్యై వికనీతః
యదీయోసౌ నవ్యత్రిదశనగరారబ్ధురభసః
గురస్తోమే భక్త్యా ముకుళితకరాభ్యై ముకుళితః.

ఇందలి యన్వయసౌఖ్యముం గన్నపిచ్చుట, 5. వికనీత—వికనీత యని, 6. ముకు
ళిత—ముకుళిత యనియు, అపదమునే అనవికృతముగాఁ బ్రయోగించిన స్వార్థ్య

ము నెఱింగి, పిదప తెనుఁగులో వదములు మార్చినయస్వారస్యమును గ్రహించుట. వైగా వికాస ముకుశనములతోఁగూడ 7. పదాజ్ఞే 8. కరాజ్ఞే యని ఉభయత్ర అజ్ఞశబ్దప్రయోగమున స్వారస్యమేమేనికలదో యరయుఁడు. ఈశ్రంశముల కెల్ల బదులుగా మనకు వచ్చినవేవియన— 9. నందున, 10. చాల, 11. ప్రవరులు.— ప్రా. 12. ఎంతయుక.— ఇందులకైపోయిన వేవన 13. శునాసీరుని కోపము [కోపాత్], [రెండబ్బములు] 14. నగరము, — ఈమార్పులకును రసాభాసమునకు మూలవిరోధమునకును మనకుం గలిగినదేమన— 15. అహ! ఆని యాశ్చర్యము. 16. ఎవనిది— ఇదేదో దీనిని మఱవఁగూడదు.

చ॥ కనలినవేల్పుఁడేనివదఘాతముచేత నభోగతుండ్రశం
[9] కునిఁగనిదృష్టియీతనిది కోపవిపాటలకాంతి నెంతయుక
884 గనిముకుళీకృతోరుకరకంజ విరాజితమాచుసంజచా
ద్వననమరాశ్యపానీతగఁజూల్చె మహాత్ములక్రోధమల్పమే. •

1. ఈతనిది— ఆతనిదానిస్వారస్యము ఈతనికేతేలియును. 2. విరాజితమాచు సంజ— విరాజిత యాచుసంధ్య యన్నమేలు; ఈపానీత యను స్త్రీలింగమునకు సరిపోవును. 3. మహాత్ములక్రోధ మల్పమే— ఈమాట యనఁగూడదు, ప్రకాంత విరుద్ధము. విశ్వామిత్రునియంతమహాత్ములు మఱిలేరనుట ప్రకాంతము, ఇతరులం గలరని తెల్పుచు ఇది విశ్వామిత్రుని కపకర్ష వెట్టుచున్నది 4. ఇది యమూలక మనుటకు ఈదోషములే నిదర్శనములు. 5. ఉరు— చేతులు ఎంతవెడలైన నేమి?— పా. 6, 7. నెంతయుక గని— పా. ప్రా=వి; 8, 9. గఁజూల్చె=అమృత—య.

[4] క॥ సకలజనలోచసౌత్సవ । నికరమునకునిరపుగనిట నెగడు నెతండీ
888 గుకుమారుఁడుహరితమణిప్రకరముకల్పద్రుమకునభ్రాంతిగొలిపెడుకా.
నాగరముద్రణపాతము.

మూ.— సకలజనవిలోచసౌత్సవానామయ మయనం కతరః పునః కుమారః
హరితమణిమయాభిహారిణో యః | కలయతి కల్పతరోః ప్రరోహలీలామ్.

పంతులవారు, [మయాభి=]మయస్య, [ప్రరోహ=] ప్రమోహ అను తెనుఁగు ముద్రణమును అనుసరించిన్నారు. నాగరముద్రణము నుత్తరార్థమున కర్థము :— వచ్చితొతి కిరణములచే మసూహారమైన కల్పవృక్షంపుమొలకయో యనసెప్పవచ్చునాడు.

1. రాముని కల్పవృక్షంపుమొక యనుటకును కల్పవృక్షమే యనుటకుం గల భేదమును సహృదయుల నడిగి యెఱుంగవచ్చును. 2, 3. నికర— ప్రకరములు—క

ప్రాసజ్ఞాతులు. 4. ఇటుక—ప్రదేశవాచకము, దీనితోఁగూడ ఇప్పుడు అని కాలవాచకము సెకపూరణమును వేసికొనియుండవచ్చును, పరాకుపడినారు.

శతానందుఁడు—ఇతఁడెవఁడు? ఇతనికి యీతఁడొకఁడా.

[5]
893

అ॥ నల్లగలువ రేకునాడెంపుమేల్లిగి | చెంతఁబనిఁడివన్నెఁజెన్నుమీలు
ఖంబరీటనయనకర్ణాగ్రముననున్న | చంపక స్తబకముచందమునను.

శతానందః—(భగవత్) అయంచ కతరో యః ఖల్వనైవ!

నీలనీరజదళోజ్జ్వలకాన్తే | రన్తికే వసతి కాఞ్చనగౌరః

లోచనస్య సుదృశః శ్రవణాగ్రే | సన్నివిష్ట ఇవ చమ్పకగుచ్ఛః.

పంతులవారి కేతన్కూలము బొత్తుగా అర్థముగాలేదు. మూలార్థమిది:—
(స్వామీ), ఇందీవర కాంతియైన సులోచనాలోచనముచెంత శ్రవణాగ్రముందు కాంచనగౌరమైన సంచల పూగుత్తివోలె ఇందీవరవర్ణుడైన యీతని [రాముని] సమీపముననున్న కాంచనగౌరుఁ డితఁడెవఁడు? ఇందు, నీలనీరజ సముజ్జ్వలకాన్తే అనునది బహువ్రీహి, అస్య యను రామపరస్పర్యనామమునకును, లోచనమునకును, రెంటికిని విశేషణము. పంతులవారు దీనిని 1. కర్తృధారయముగాను, 2. లోచనముతో సంబంధములేనిదానిగాను తగులఁజెట్టినారు. అట్లే కాంచనగౌరః అను కర్తృధారయము లక్ష్మణపరమైన కతరశబ్దమునకును చంపకగుచ్ఛమునకును రెంటికిని విశేషణము. ఈవిశేషములు గనలేక పంతులవారు లోకులెట్లేని గ్రహింతురుగాక యని నిజాజ్ఞాననిష్ఠావాధిలాషచే తత్ప్రకాశకముగా 3. ఇతనికి యీతఁ డని తొడంగినారు. ఇతనియొక్కగాని ఇతనికిగాదు. పద్యంపుట్రభమపాదమును రామ విశేషణబహువ్రీహిగా చెప్పకొని కు షష్ట్యంతముగాఁ బ్రయోగించుకొనియుండినచో 'ఇతనికే' అన్నను సామానాధికరణ్యము స్ఫురించును. ఇప్పుడు ఈ కి షష్ఠిచేత జిగియెవరిదో తెలియదు. 4. మఱియు ఇతనికి యీతఁడొకఁడా యనియింటనే ముగించుటచే ఈవాక్యంపుటపదములకు పద్యముతో సంబంధముకలదని పంతులవారు తలంపమి సూచితమగుచున్నది. 'నల్లగలువ జిగిగలుగుతనిచెంత' నన్నమూలార్థానుగుణ మగును. ఖంబరీటనయన కర్ణాగ్రమున—(౧) ఖంబరీటమువంటి నయనములుగల చెలువయొక్క కర్ణాగ్రమున, (౨) ఖంబరీటమువంటియొక్క నేత్రకర్ణములతుదను, (3) ఖంబరీటముయొక్క నేత్రముతోడి కర్ణముతుదను, (౪) ఖంబరీటమువంటి నయనముతోడి కర్ణముతుదను, అని నాలుగర్థములగుచున్నవి. ఇందు నాలవది ఉపమానపూర్వపదోపమేయోత్తరపద కన్యధారయసమాస వంతముగానున్నది. అట్టిసమాస మరుదు. పెద్దలు ప్రయోగించినబింబాధారాదికముల కొక కొన్నిటికి వామనాదులు గతి చెప్పి

యున్నారని, ప్రచురప్రయోగానుగ్రహము చేయలేదు. కాన నది యిటు దుష్టమే. అయినను వంతులవారికి ఆభేద మక్కఱలేదు. ఆతప్పడుసమాసమును వీరు ప్రయోగించుకొనువారే. ఉ. “నీకమలాంఘ్రులకానీ జానకీ”. కాన నిటు నీనాల్గిను అర్థములే. అయినను ఒకటియు మూలానుగుణము గాదు. 5. ఖంజరిట నయనయొక్క నయనమునకు చెంతను కర్ణాగ్రమునందు అని యర్థమగునట్లు వ్రాసి కొనియున్న యెడల కొంతపాటకు సరిపడును.—విద్యార్థులు మేలుగదా, ఉపాధ్యాయులవలన ఏమిసమాసమో, ఏమన్వయమో నేర్చుకొందురు! కవి యెఱుఁట! సంస్కృతము తెలియనఁట! కటకట!

32 - వ పుట.

ఈపుటలో సైకప్రాసమహిమ కలదు. ఎట్లన, ఇందు వప్రాసవృత్తములు
[3] మూఁడు గలవు. మూఁడును తవుధాతువు ఒకప్రాసము. ‘తవునీ రాముని
896 యందు’, ‘తవంగనేత్రోత్సవ’, ‘తవజూడంబడుచేని కీర్తులు’.

అక్కట!

[6] ఆ॥ మిగులరూపరులు సమిద్ధసహజసౌహృదులవువీరియందెదోమదీయ
902 లనెడితలఁపుఁగొందునలకొస్తుభామృతకరులయందువలెనుగరమరిదిగ.

మూ.—ఏతయో రహ ముదారరూపయో । రుల్ల సత్సహజసౌహృదఢ్రియోః
కామపి స్వజనతాం విభావయే । కొస్తుభామృతమయూఖియోరివ.

ఇది రామలక్ష్మణులంగని వారెవ్వరో యెఱుంగఁగోరినవాఁడై వారింగూర్చి శతానందుఁడు విశ్వామిత్రునితో పలుకువచనము.

1. మదీయులు—ఇదితప్ప. వీరు పరస్పరము స్వజనము అనఁగా బంధువులు అని తలంచెదను—అని మాలము. ఈతానందవచనమునకు విశ్వామిత్రులవారు ‘ఈ యిరువురిస్వజనభావమందు మేము సాక్షులము’ అని యుత్తరము చెప్పినారు. తదనుగుణముగానే ఆమాటపై జనకమహారాజు ‘వీరు సోదరుల’ యని విశ్వామిత్రులవారిని ప్రశ్న వేసినాఁడు. విశ్వామిత్రులవారు అవునన్నారు. ఇందువలన రామలక్ష్మణులు ఒకరి కొకరు బంధువులని శతానందుఁడు తలంచెనని విశదమేగాని, తనకు రామలక్ష్మణులు బంధువులని తలంచినాఁడనుట పరిహాసనీయము. 2. మదీయులను నుడువును కొస్తుభామృతకరోపమానము వెక్కిరించుచున్నది. కొస్తుభామృతకరులు శతానందునికి బంధువులా? ఈమదీయశబ్దముచే వంతులవారికి స్వజనశబ్దార్థము తెలియలేదనియు మూలశ్లోకము ఇంచుకేని జోధపడలేదనియు, విశదముగదా. శ్లోకతాత్పర్యము.—కొస్తుభామృతక

రణుల కెట్లు ఎట్టియన్యోన్యబంధుత్వము గలదో అట్లే ఈయిరువురికిని ఒకరితోనుకరికి అట్టిబంధుత్వముకలదని వీరి యుదారరూపసహజసౌహృదశ్రీలచేత నూహించుచున్నాను;—అని. 3. ఇటు రామలక్ష్మణులు అన్నదమ్ములగుదురని శతానందునియూహగాని తనకుబంధువుని కాదు. కాస్తూభచంద్రోపమానముచే ఆభ్రాతృభావము లభించుచున్నది. కాస్తూభచంద్రులిరువురును సముద్రపుత్తులేగదా, అందుచేభ్రాతలే గదా? ఉదారరూపసహజసౌహృదశ్రీలు కాస్తూభామృతకరులందునుం గలవు. రూపమున సంశయము లేదు, సౌహృదము ఇరువురును ఒండొరుం బాయసౌహృద హరియెడనే (ఒకచోటనే) ఒకఁడు వక్షంబునను ఒకఁడు వామనేత్రంబునను నెక్కొనుటచే తెలియుచున్నది. —4. పద్యములో రూపసౌహృదములు రామలక్ష్మణులకుమాత్రమేచెప్పబడినవి. కాస్తూభామృతకరులకు లేవు. 5. అలకాస్తూభామృతకరులయందువలెను—వలెజబ్బయోగమందు సమాసముగదా? విభక్తిలోపముగదా? 6. కరకురిదిగ—పద్యము పాడుచేసినవిధము కరకురిదిగ! మూలమును ఇట్లు నాశనముచేసినవారికి సంస్కృతము తెలియుననియు తెలివిగలదనియు ఒట్టుపెట్టిచెప్పినను నమ్మదరమా?

[3] స్వవర్ణ కాంతిజితచంపకోత్పలుల్ । సువర్ణనీలోత్పలసుందరచ్ఛవుల్
905 తవంగనేత్రోత్పవదానదక్షిణుల్ । ప్రవీణులీలక్ష్యణలక్ష్యణాగ్రజుల్

1. స్వవర్ణ కాంతిజితచంపక—[తనవర్ణశోభచేత జయింపబడిన...] ఇట్టి యన్వయము తెలుగుభాషలో కలదా? 2. ప్రవీణులు—వీరు ఆగంతుకులు అపరిచితులు, వీరిప్రావీణ్యము శతానందుని కేమియగపడినది? 3. సులక్షణౌ అను మూలమున కీచోప్ప, మూలమునకు ద్వాత్రింశస్తహాపురుషలక్షణములు గలవారని తాత్పర్యము. ఈ యతిప్రాసలబాధ నెట్లుతప్పించుకొందుము? 'సులక్షణులక్ష్యణలక్ష్యణాగ్రజుల్' అని వీరేల లవప్రాసము సులయతియు వేయరు? ముద్రణములు దొరకవా దీనిని సాధించుటకు? లవప్రాసమునకు,—

క॥ నాపుడునందమహిపతి । కేవలపునబ్రహ్మహత్య యేతెంచెదుదికా
శ్రీలిలితుండుబహుశ్రుతుఁ । డేవెరపునఁబరిహరించె నెటిఁగింపుదగ్గఁ.

విక్రమార్కుచరిత్ర 62 (34).

ఇంక సులయతిలో ఉకారాకారమైతికి,—

తే॥ అభిమథియింప నెక్కుటనవతరిల్లు । నాఁటినిరిహిందుచాడ్పుననవనవర్తు

లక్ష్యిచిలకింపమదికిన్లుల్ల సనమొనఁగు । మందరంబునమున్నేనునుమయుఁగూడి.

పాండురంగమాహాత్మ్యము 67 (208).

చతుర్థ పాదము గనుఁడు. మఱి సులయతిమైతికి,—పారిజాతాపహరణములో తుది

సాగమున ఒకశార్దూలములో శ్వర్వలకు ప్రాసమైతి పడియున్నది కనుఁడు. శరలకు ప్రాసమైతియే యంగీకార్యమైనపిమ్మట యతిమైతి కాడేవ మేమి? శరలసామ్యముచే సలలకు మైత్రినీధము. లరమైతికి ప్రవీణు లీలక్ష్మణలక్ష్మణాగ్రజులే ప్రమాణము.

రాముఁడు.—[జినాంతికముగ] వత్సా యుక్తము. ఇతఁడు సకలగుణవిశదం
906 డు తండ్రివలె విసంబడుచున్నాఁడు.

ఈ హఠెంటాటు వాక్యమునకు తెలుఁగను—“వత్సా, నిజముగా సకలగుణవిశదుని నాయనను గావలయు కొనియాడుచున్నాఁడు.”

3౮ - వ పుట.

లక్ష్మణుఁడు—దౌను. మఱి తెలుచుగఁ జొగడఁబడియెడు.

907 ఈటాట్టు ఆశీరర్థకమయగుంగాక. అయినను అర్థనిశ్చయము లేదు.
‘ఆహా! మఱలం జొగడుదురుగాక!’ అనిన వివక్షితార్థమువచ్చును.

విశ్వామిత్రుఁడు దశరథునిప్రభావమును జినకునిమ్రాల నుతించుట.

శా॥ వ్యాశోద్యద్భుజి దండహిండితథను ర్వాపారమేవానికికా
[11] లీలాహత్రముగా నఱంగనగురీలీలావతీభూతత్
918 పాలోమికరజక్షతాంకితమునా వాస్తోష్పతిక్షేత్రమా
కాలంబందు నస్పృగ్విపాటలరుచిం గాంచున్నిరిం గ్రచ్చఱక.

మూ.—యస్యోద్యద్భుజి దణ్డచణ్డిమలన తోడదణ్డ లీలాయితైః

నిష్ప్రీతే దనుజేన్ద్రచన్ద్రవదనాభూవల్లరివిభ్రమే

లక్ష్మీకుప్రవిపాటలద్యుతిమయీ మాలమ్బితే కేవలం

పాలోమికర జొబ్బురవ్యతికరా దాభిణ్డలియం వపుః.

దీనియర్థము—(దశరథుని) బాణలీలచే ననురేంద్రస్త్రీల భూవిభ్రమములు
చేష్టచముగాఁ ద్రాగఁబడఁగా [ఇతనిబాణలీలు అనురేంద్రస్త్రీలకు చైధవ్యము
లిగింపఁగా, అనఁగా అనురాధిపులనెల్లం జింపఁగా] దేవేంద్రునిమేన యుద్ధలభ్య
ములయిన నెత్తురుగంట్లకు బదులుగా శచీనభిలబ్ధములయిన యెట్టిగీటలు శోభిల్లుచుండు
ను. [అనఁగా, ఇందుఁడు తనశత్రుల నీరాజు సంహరించుటచే తాను యుద్ధప్రసక్తి
యెఱుంగక తనభార్యతోఁ గ్రీడించుచు గుఱుముండును. అట్టిమహావీరుఁడు ఈదశరథు
సహారాజు అనితాత్పర్యము]. ఈయర్థ మేమయినం బద్యములోఁ గలదేమో చూతము.
అనురీ లీలావతీభూతత్—మూ.దనుజేన్ద్ర చన్ద్రవదనాభూవల్లరి విభ్రమే—1. అ

సుర సామాన్యముంజెప్పటచే పరాక్రమాతిశయము కథితముగానని జియదేవుడు అనురేంద్రులం జెప్పినాడు. 2. భూవల్లరులం జెప్పితటి చంద్రవదనా శబ్దముచే నిర్దేశమందుంగలసాబగు ౧౦-౨-పు. చూడుడు, తెలియును. 3. చంద్రవదనాశబ్దముచే సౌందర్యాతిశయంబును, దానిచే భర్తృవిభవాతిశయంబును, సూచితములు. 4. మూలమందలి భూవిభ్రమముంజెప్పక భూలతలను నాశముచేసినాడనుటచే, దశ రథముకూడా యుద్ధవీరుడను నర్థముబోయి నాపితవీరుడనునర్థము వచ్చినది. మేలే గదా? ఉత్తరార్థమున కిది యర్థముగానున్నది, — శచీనఖిత్తచిహ్న తమైనయాఖిం డలు దేహము 5. రుధిరారుణ ద్యుతిచేతగూడ శోభిల్లుచున్నది, అని. ఇది కేవలము మూలవిరుద్ధముగదా. పాలమీకరజక్షతాంకములచే నని దిద్దదము. 6. తేత్రము — ఇంతకన్న మూలములాని వపుః పదము కడుశ్రేయము. వపు వసఁగా, శ్రేష్ఠాకృతి, “వపుః క్షీబం తనా శస్తాకృతావపి” అని మేదిని. 7. అంకితమునా — ఈ సముచ్చయ మేల? కాలానా? లేక, ఇది యొకతమాపా ద్వితీయయా? 8. ఆకాలంబందు — ఈ యర్థము అటంగనను తుమున్నత్యయముచే రాలేదా? ఎక్కడియతిప్రాసలు సంభ వించినది! 9. అస్పృగ్విపాటలరుచి — ఇదేమి కర్మధారయమా, బహుప్రీతియా? మైన ననుకొండి యని చమత్కారమా? బహుప్రీతియేని నీరికి విశేషణముగావలయు, కర్మధారయమేని తృతీయార్థద్వితీయ గావలయును. 10. కచ్చఱ — పా.

లక్షణజ్ఞత. — 11. అసురీలిలావతీ భూలతత్ — అసురలీలావతీ అనవల యును. అసురశబ్దము భాషితపుంస్కముగాన నిట పుంపద్భావము రావలయును.

[1] క॥ ఇనకులకిరీటకోటి | కనదరుణోపలముకుశముగఁదగునతనికిఁ
919 జనపతికిదశరథునికి | సనయులుతనయులును ధాంశునమసమవదనుల్.

1. సుధాంశునమసమవదనుల్ — సమాక్షపునరాదానదోషము, — పా.

తోడరిన — మోతుబరిసాక్షి.

చ॥ వడిగలవేనిబాహుపులువైరిసతీతతికజ్జలంబునం

దొడరినకాళిమంబనఁగఁదొఁచునుదాల్చిధనుఁకిణచ్చుట

గడిమినినేనిజ్ఞానినదకాండముచేతనిపీతమయ్యెనా

నడఁగెనుసూడుచేడియలయంచితకాంచనకాంచికాధ్యనుల్.

మూ — యద్భావమా వభూతః పరాక్రమహృతాం ప్రత్యర్థిసీమన్త్రినీ

చతుఃకజ్జలకాళికా మివ ధనుర్వర్షికిణశ్యామికామ

యద్దోర్ధ్వద్వమకర్తృకార్ముకగుణప్రోద్ధామకోలాహలైః
వైరిస్త్రీకలమేఖలాకలకలాః పీతా ఇవాస్తం గతాః.

1. బాహువులే కజ్జలకాళిమంబుగాఁ దోచుచున్నవని యర్థమగుచున్నది. అందుచేత ప్రత్యర్థిసీమంతినీకజ్జలహరణమునకు ముందితనికి బాహువులు లేవనియు నీధించుచున్నది. ఇదియనర్థము. ధనుర్గణిణ శ్యామికను కజ్జలకాళికగా నధ్యవసించుట శోభనముగానుండును. అట్లే మూలము. 2. కాళిమంబనఁగ అనుట సౌబగుగాదు. 'కాళిమంబునన' అని దిద్దుఁడు 3. ధనుఃకిణచ్చవిక — ధనుఃకిణములు కరతలమందుండును, తద్గణిణములు బాహువులందుండును. బాహువులు చెప్పఁబడినవిగాని కరములుగావు గావున 4. గుణమును చెప్పమి సరిగాదు. మూ. ధనుర్నాక్షిణిశ్యామికామ్ 5. ఛవి యనుటకన్న శ్యామిక యెంతమేలో యూహించుకొనుఁడు. అట్లే 6. చక్షుః శబ్దప్రయోజనమునూహించుట. “నయనాంజ్ఞానమూర్ఖిశాయాః.” చక్షువులందు కాటుకనుధరించుట మానిరని యభిప్రాయము. 7. సీమన్తిని యనుట సీమంతసిందూరాదికము బోయిన ధని స్ఫీరకము 8. శ్యామిక యనుటచే రెండును శ్యామికలేగావున ఈశ్యామికంగన నాశ్యామికగా తోచుచున్న దని భావము. 'కజ్జలంబునందొడరిన' యని 9. హృతా మనువిశేషణము మానినందున, — అభిప్రాయ మేమనఁగా — ఈరాజు పురుషులకడ ప్రచండింపలేక స్త్రీలమీఁద గందరగోళింపఁగా వారికజ్జలము ఇతనికి అంటె ననియు, ఇతఁడు అవీరుఁడనియు. ఇందుచే, వారికజ్జలము బోయినదని, అనఁగా వారుధరించుటమానిరని, అనఁగావారిభర్తల నీతఁడుచంపెనని, యర్థముకానేరదు. వడిగలచేత నేమేని సాధితమన్న, దానిని దిగమ్రుంగునది యీ 'తొడరిన.' కాన 10. పరాక్రమహృతమయినది కజ్జలకాళిమయని చెప్పక తప్పదు. అట్లునుటచే తద్భర్తలనుచంపఁగా వారు కాటుకమానిరి, అందుచే వారికనులందుకాటుక నలుపు బోయినది. ఆపోకయు ఇతనికి యుద్ధముచే ధనుర్గణిశ్యామిక రాకయు సమకాలికములుగాన ఆనలుపే యిదాయన నట్లుండెనని యుత్పేక్ష. 11. పంతులవారి కీయుత్పేక్షయర్థముగామికి 'తొడరిన' మంచిమోతుబరిసాటి. 12. పంతులవారు హృతా మను వ్యప్రవదము తెనుఁగుముద్రణములో భృతో అనిముద్రితమైయుండుటచే నట్లుపాడుచేసినారు. పరాక్రమభృతో = వడిగలవి, అని బాహువులకు విశేషణము. నాగరలిపి తెలిసినను మేలన శక్యముగాదు, లిపితెలిసినను అర్థము తెలియవలదా? 13. కాంచనకాంచికా — మూలములో కాంచనము లేదు. రాజభార్యలుగాన రత్న కాంచికలని యెన్నుట కవకాశమున్నది. 'అంచితమేఖలికా కల భవసుతో' అన్న కాంచన కలకలహీనముగా మూలమునకు సరిపడును. విశ్రేషణ స్ఫురింపదు.

ఈపద్యము వనికిరాదు.

[20]

952

మ॥ చెలఁగఁగా నెవఁడింద్రశత్రువిజయశ్రీతోడనే యీడ్చి మా
ర్వితలక భూవలయంబుతోడ నెడనుర్చింబంబుదోర్చుండలిక
నలిచదాల్చున్నది వేల్పు ఊడవిదచంటంగన్నగోర్యంకనే
లలితంబున్నవముక శరాసనముఁగేలంగాదుపోలుంగదా.

ఇదియు దశరథపరాక్రమవర్ణనమే. పూర్వభాగ మనన్వితము. — ఎవఁడు ఇంద్రశత్రువిజయశ్రీతోడనే మార్విత నీడ్చి చెలఁగఁగా — అని యస్వయంక్రమము. ద్వి తీయపాదమున నస్వయము లేదు. 'ధనుర్చింబంబును ఈడ్చి చెలఁగఁగా' అని యస్వయమేని భూవలయంబు నీడ్చి యనియు లభించును. 1. భూవలయము నీడ్చు ననుట యసంబద్ధము. [భూవలయ ధనుర్వలయములను] 2. బిభ్రతి — ధరింపఁగా నని యున్నది; అత్యంతావశ్యకమైన ధరణమును త్యజించుట వింతగానున్నది. ఉత్తరార్థము మూలనిర్మలము. — ఇంద్రుఁడు తన 3. మదిలో నఖిక్షతమును దాల్చునేగాని చేత శరాసనముం దాల్చఁడు, అని యిటు నుత్తరార్థము. మూలములో, శచీకుచకుంభములయందుం దాఁ జేసిననఖిక్షతముం గాంచినవాఁడై మనస్సులో [సాదృశ్యోపస్థాపితమైన] 4. ధనుస్సును దాల్చునేగాని కేల [ధనుస్సుం] దాల్చఁడు; — అని భావము.

మూ. — యన్యేష్టా గ్రిజయత్రయా సహ ఝటి త్యాకృష్యమార్వితాం.
సాకం భూవలయేన చాపవలయం దోర్చన్తలే బిభ్రతి
పౌలోమీకుచకుమ్భనీమని రహః పశ్య న్నభాజుంసవం
ధత్తే చేతనీ కేవలం న తు కరే కోదణ్ణ మాఖణ్ణలః.

ఎవనిదోర్చండలము ఇంద్రారిజయశ్రీతోఁగూడ అల్లెత్రాటిని లాగి, భూవలయముతోఁగూడ ధనుర్వలయమును ధరించియుండఁగా, ఇంద్రుఁడు ఏకాంతమందు శచీకుచకుంభ నీమయందలి తన నూతనసఖాంకమును గని మనస్సులో ధనుస్సును దాల్చెనే [సఖాంకసాదృశ్యముచే ధనుస్సును స్మరించెనే]గాని చేత ధనుస్సును దాల్చుచాడెను; అనియర్థము. — పంతులవారు బిభ్రతియనుటకు 5. చెలఁగఁగా అని, యస్య అనుటకు 6. ఎవఁడు అని, వ్రాసికొన్నారు. 7. ఆకర్షణభరణములకు దోర్చండలము కర్త యని యెఱుంగలేకపోయినారు. వానికి దశరథుని కర్తగా చెప్పటకన్న 8. తద్భావమును కర్తగా చెప్పటయందుఁ గలసావ్యరస్యము మహాకవులకే తెలియును.

అనవేమ మహిపాల స్వస్త్యస్తు తవ బాహవే

అహవే రిపుదోర్దణ్ణచన్ద్రముణ్ణలరాహవే.

శ్రీనాథుఁడు.

పంతులవారు దోర్నాల్లలేపదమును 9. అధికరణసప్తమిగాఁగొని, తప్పవై తప్పగా యశ్యషష్ఠిని [యశ్చేష్ఠా] 9] ఎవఁడని ప్రభుగా మార్చుకొని 10. బిభ్రతి పదమున కర్థము తెలియక పూర్వాంధమును తగులఁజెట్టినారు. పంతులవా రిప్పుడుమే లుగాని 'ధనుర్బింబముదోర్నాండలి' సైకటియే సమాసముగా వాదించి ధనుర్బింబము తోడిదోర్నాండలి యని టీకించి మఱియుమఱియు రసాభాసముచేయుదురో చూతము! 11. ఇతని బాహువు ధనుస్సుందాల్పఁగానే భూవలయము ఆ బాహువు నాశ్రయించినది, మార్వి నాకర్దింపఁగానే అసురజయశ్రీ వచ్చి నేపింపందొడంగినది, యనుకార్యకారణబోధనాస్వారస్యము పద్యమునం దెండు చూతము! — పద్యమును దిద్దిపెట్టెదను.

చెలఁగఁ వేనిభుజంబు లింద్రవిమతశ్రీతోడనే యిడ్చి మా
ర్దిలతఁ భూవలయంబుతోడనే ధనుర్బింబంబునుం దాల్చుచుఁ
నలఁ దాల్చు న్నది వేల్పుఁజేఁ డువిదచంటం గన్నగోర్వంకచే
లలితంబు న్నవముఁ శరాసనముఁ గేలం గాదు పోలుంగదా. *

12. రుపితి—త్యక్తము. 13. భూవలయ చాపవలయ అనిరెంటును వలయశబ్దప్రయోగము చేసిన స్వారస్యము సరయుఁడు; అనుప్రాసమాత్రముగాదు గుమా? 14. ఉవిదయే మేలో పాలోమియే మేలో ఊహింపుఁడు. 15. చంటఁ మేలో కుచకుక్కునీమని మేలో! 16. పోలుంగదా—ఈకవనము దీనికి కర్త.

* మార్దిలతఁ—ఇట్టిసమాసము తెనుఁగునం గుదురదు. తెనుఁగునం గర్వధారయంబు త్రికస్త్రీమముగంత ధాతుజవిశేషణ పూర్వపదంబయియుండును. పంతులవారు దీనిని ఆర్ష మందురో, పార్వతివామభాగముపలె సాధింతురో! 17. కష్టములలో కష్టముగా వ్యస్తపదములనుగానే కొందము, సామానాధికరణ్య ముద్భావితము, దానికి సామ్యశ్యమును టీకింతము. 18. లతఁ—పంతులవారు లలిత అన్న మేలుగానుండును, నలికి ఉద్ది కుమరును.—19. రహ?—త్యక్తము. 20. నవముఁ—దీనిని గోర్వంకచే విశేషణముచేయవలయు, శరాసనమునకుఁజేసి ప్రయోజనములేదు. ఆయుధకాలములో నిశ్చింతగా క్రీడాపరుఁడై యుండుటను తెలుపును. ప్రాంతసభాంకము దానిం దెలుపదు. పంతులవారికవనములో అదృష్టవశమున నవము గోడమీఁదిపిల్లిగానేని కదిరినది. అపిల్లిని ఇట్లు గోడమీఁద నుంపఁగూడదు. దానిని వంకపైకి మమింపవలయును. గోర్వంకనే అనఁగా గోర్వంకచేతనే అని యర్థమని యిప్పుడు వాదంపరా? అట్లేని ఆత్మతీయార్థము నిట్లు పండితిపై దాఁపనేల? అదియే యుద్దిష్టమేని గోర్వంకచే అనియే చెప్పకొనియుండురు. గీర్వాణవాణీపరిచయ కవితాతత్త్వవేదనములు ఏపాటియో బోధపడుచున్నవా?

జనకుడు.—పుత్రావలొకనశీతలములు రెండు దశరథునికి దృక్కులా? ఈ
953 హాటెంటాటుభాషను తెనిగింతము. అహా! దశరథుని రెండుకనులును పు
త్రావలొకనశీతలములు!

౩౯ - వ పుట.

రెండవ దానివలెనుండు ఖండపరశుకోదండముచే—ఇది జనకుడు విశ్వామిత్రు
954 నితో తదీయ వక్రభాషితమునుగూర్చి చెప్పినమాటలొనిది. మూ. [భగ
వత్ అనేన భవతో వక్రకమనీయేన వాగ్విలాసేన] ద్వితీయనేవ హరకార్ముకేణ
[కిమపి కౌతుకితోస్త్యి.]—రెండవహరకార్ముకమో యన సెప్పచున్న [మీవక్రభాషిత
ముచే]...అన్నంబెలుకగును.

1. దడబిడ్డ పాసము.

మ॥ ఇదదేయెద్దిగుర్రాద్రిగంబరకగె విల్లెత్తంగదుస్సాధమెం

[16]
970

దొడవెన్నారెగబన్నగేంద్రుండిషువై యొప్పొందెగోవిందుడుక
మృదుచేవంపుగవంపబడ్డదియునై యిష్టానశత్రుత్వన్నతిక
గదిరెంగ్రాలెఱురాంగనాశ్రువుల వానకాశాక్రమేశంబునై.

2, 3. కదిరక, —క్రాలక—ఈరెండుక్రియలకుం గర్తలేదు, 4. వంపబడ్డ
దికి విశేష్యములేదు. మధ్యలో ఎందుశబ్దపరామృష్ట మగుటచే, దానిని దాఁటి ఎద్ది
శబ్దము వీనికడకు రాఁజాలదు. విభక్తివివరిణామ మని యొకటి వినియుండురుగాన,
ఇటు విభక్తివివరిణామముచేసి ఎందుశబ్దమునే ఎది యని నన్వయించుకొనరాదా
యందురు. ఉపాయమే; దానినే యాశ్రయింపక ఎందుకొ అంటిరేల? ఎత్తంగ
దుస్సాధమా సెదవెక' అన్నం జాలునుగదా? ఈకుయుక్తి వలదు. 5. ఇది
అదుర్విగాహకార్ముకము ఎద్ది గుర్రాద్రిగంబరకగె... అనియిట్లు అన్వయక్రమము
వాక్యక్రమమును రావలయును. అదితో చేరవలసినది దుర్విగాహకార్ముక మనుమా
ట, దానిని ఎద్దితోడివాక్యముకడుపులో వేయుట సరిగాదు. ఇదిశబ్దమే దిగివచ్చి
కదిరె క్రాలెతో నన్వయించునన్న, ఆపక్షమున అది యెద్దులను ఎందును ఎత్తివే
యునది. అన్వయసారశ్యముం గోరుదురేని మూలముం గనుఁడు.—

మూ.—ఏతత్త దుర్విగాహం తుఖిసగిరిమయం కార్ముకం యత్ర జ్ఞజ్ఞే
మూర్ఖి దర్శిక్రరాణాం పతి రుదధిగుతానాయక స్సాయక శ్చ
దోర్బలై శ్చంద్రమాశే ర్నత మపి య దభూ దున్నతం కార్ముకాణామ్
బాష్పామ్భాపుష్టయే త ప్రిశురమృగదృశా మైశ మవైశ్చంద్రమాశీత్.

6. వంపబద్ధది — నతశబ్దమునే ప్రయోగించి యున్నచో నత మపున్యత మను విరోధాభాసార్థవిరోధము స్ఫుటముగాఁ దెలియును. ఇపుడు స్ఫురించుట సులువు గాదు. 7. శాక్ర మైశంబునై — విశత యనూ క్రము శాక్రత విహితము. విరోధాభాస మందు తాత్పర్యము. మూడును ఇట మ్రుందినవి. పురాంగనాశ్రువులవానచే నైశకుయినట్లు ఇటం దెప్పఁబడినది. ఇది యబద్ధము. ముందే అది విశము, వానకై శాక్రమైనది. విశమయ్యను పురాంగనాశ్రువులవానకై శాక్రమైనది అని యూడవలయును. విశత్వము పురాంగనాశ్రువులవానకొఱకే కలిగినదని వాద మేని మూలమున విశం చైన్ద్రం చానీత్తని జయదేవుని దిద్దఁడు. విరోధాభాసకు సున్న పెట్టుఁడు. 8. అశిశబ్దమునకు సున్నచుట్టి పంతులవారు విరోధాభాసమునకు సున్న పెట్టినేపెట్టినారు. ఒకరియవదేశమునకు వారేల వేతురు? మఱియు వానకై శాక్రమైనదనిమూలము; 9. వానకై అనుటచే ఆయర్థము భవంసితము. 10. ఇష్వాస తత్వస్మృతి — మూలకై క్షిప్తార్థార్థ మడుగునంబడుటయు, తతి యొకటి ఎక్కువగా చేరుటయు రెండువిశేషములు. 11. సురాదిగం బరఁగె — తుహినగిరి మయ మని మూలము. జయదేవుఁడు ఈనాటకంబున ఈవిల్లు హిమాలయమనియే వల్తాటు చెప్పినాఁడుగాని మేరువనలేదు. వీరేల మార్చిరి? మార్చినవారు అంతటను మార్చి తారణమేనిచెప్పిరా? లేదు. దీనితర్వాతివద్యములో తుహినాద్రియే యనిరి. “తుహినవ్రాతాప్తి”. 12. మయమనుటచే నిపుడును ఈవిల్లు తుహినగిరియే యని దీని దుర్విగాహత సమర్థింపఁబడుచున్నది. 13. వరఁగె — పూర్వము తుహినగిరిగా నుండినది యనుటచే నిపుడు నిస్సారమైనదని యర్థము లభించుచున్నది. మొన్న నీమ పతివ్రత యన్నయెడల, నిన్నటివిశేషము వేఱ చెప్పనక్కఱలేదు. తాన వరఁగె ననుభూతము నుచ్చాటనచేయవలసినది. 14. దో ర్దండములకు బదులు చే పంపుగ ననుట బాగుగాదు. 15. చంద్రమాణిగుఱించి మఱియొకచో వ్రాసెద. 16. బాష్ప ప్రస్తాపమందు మృగదృక్పద నిర్దేశ స్వార్థశ్యమునకు ౧౦౨ - వ పుటం గనుఁడు. పద్యము నిట్లు మార్చిన కొన్నిదోషములు తొలంగును, ప్రాతినిధ్యకలిపాములు మాత్ర మక్షేయమందును.

ఇదె యావిల్లు హిమావనీధరమయం బెత్తంగ శశ్యేతరం
బాదవెన్నారిగ నొదహించుఁడిషువై యొప్పెక రమానాకుండుకై
ఎది చావంబుల నున్నతంబె నతమై యాశానుదోశ్శాఖలం
దది యైశానమ యొంద్ర మయ్యెఁబురలోలేఱుశ్రవార్యప్రికై.

ఇదదేయిద్ది ' యను బాలబిభీషికయుం దొలంగినది.

971 విశ్వాః—ఎఱుంగుచున్నానుగదా—ఎఱుంగుదునుగదా యనిన తెలుఁగ నును. సందర్భము నెఱింగి గ్రహింపుఁడు. “భగవానుఁడా యెఱుఁగవేమి?” యని జనకుఁడు పైపద్యము చెప్పఁగా దానికి విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పినయు త్తర మిది.

౪౦-వ శ్లో.

972 “వైలేంద్రసారంబిదా”—పద్యముతుద; బౌ—తలవిసరు.

[8] క॥ మారీచమారీచతురము । క్రూరగుబాహునికిదుష్ట ఘోష్టాణంబుక
980 ఘోరముతాటకకుంగొ । ట్టైరావిలలత్తుణుకర మందునుపుముముక.

1. ఘోరము—ప్రా. 2. ఏమిసమయజ్ఞానము! ఇట దాని ఘోరతం బేర్పొన నేల? రామప్రభావవర్ధనపరమేని జయదేవోక్తవిశేషణములలో ఈయభిప్రాయము లేదా? అంతకన్న నిందు స్వారస్యముగలదా? 3. బౌరా—ప్రా. ఈమాట యిట అత్యంతగర్వము. దీనివలన ఈపద్యమెల్ల పాడయినది. ఏమిప్రాసదారిద్యము! 4. ఇది యాశ్చర్యపడు సందర్భముగాదు, అవిల్లు ఆశ్చనమనుటకుం బ్రమాణములేదు. 5. ముక—పనికిమాలినమాట, అప్రసక్తము.

మారీచమారీ చతురం । గుబాహు రపవాహనమ్
న్యస్యతాం లక్ష్మణకరే । తాటకా తాడనం ధనుః.

మూలపుస్తకములందలి యీపాఠములూనే తప్పవన్నది. 6. రామధనుస్సు మారీ చుని విశ్వామిత్రాశ్రమములూ చంపలేదు. 7. గుబాహువును [అపవాహనమ్] అపలికి విసరివేయనులేదు. మారీచుని సముద్రములూనికి విసరివేసినది, గుబాహువును చంపినది. లేఖకులును సాతకులును మూలము నట్లు చూపినారు. ఇట్లుండనగు.

గుబాహుమారీ చతురం । మారీచ స్యాపవాహనమ్
న్యస్యతాం లక్ష్మణకరే । తాటకా తాడనం ధనుః.

గుబాహువును చంపనేర్చినదియు, మారీచుని పాఱ వేసినదియు, తాటకంగొట్టినదియునగు ధనువును లక్ష్మణునిచేత నుంపుము. ఈనాటకమందు గుబాహువు చుటల రాలేదు, మారీచుఁడు పంచమాంకమందు వచ్చినాఁడు, కాన గుబాహునికే మారి, మారీ చునికే అపవాహనము. 8. అపవాహనమనఁగా పంతులవారు దుష్ట ఘోష్టాణముని వ్రాసినారు. అట్లే అపహయము, అపమనుష్యుఁడు, అపకన్య, ఇట్టివ్యవహారము దుష్టహయా దికములకుం గలదా? యమసదనమున వైచినదని స్వారస్యము కల్పింతురు గావలయు. అబ్బ! ఏమి సాహిత్యము!

వాయవ్యాస్త్ర) వృత్తికరనిరా లమ్మన స్తాటకేయః
ప్రాప్తోజీవ స్మరణమనుభి ర్విప్రయుక్త స్సుబాహుః
కృత్తోన్ముక్తా భువిచకరుణా శ్చర్యబీభత్సహాస
త్రాసక్రోధో త్రరశమృషిభి ర్ద్విత్యేతే తాటకేయమ్.

మురారి.

దూరార్దపీయో ధరణీధరాభం యస్తాటకేయం తృణవద్యధూసోత్
హస్తానుబాహూ రసితాటకారి స్సరాజపుత్రో) హృదిబాధతేమామ్.

[భవభూతి.

మారీచనీచమతి రాహవ మారచయ్య

తీప్తఃక్షణేన రఘునాయక సాయకేన

మధ్యేపయోనిధి భయేన నిమగ్నమూర్తి

ర్వేషంపుపోష జలమానుష నిర్విశేషమ్.

సుబాహు రాహవోన్మత్తః కృత్తఃకా మత్తస్వత్రిణా

మునీనా మనభిప్రేతః ప్రేతనాథాతిధిర్యయా.

భోజ.

విశ్వామిత్రుఁడు.— ఎట్టిదిమీకవిదితము ? ఎందువలనననఁగా, నీతనిచేత.

[5]
985

క॥ పొందిధనుర్నగమములూగి । మ్రందించినిశాచరులశరంబులచేతఁ
బొందుగ ముఖరక్షయెనా । కుందగఁగావింపఁబడియెగురుదక్షిణగాఁ.

1. పొందుగఁ—ప్రా. 2. తగఁ—ప్రా.

మూ.— ప్రాప్య చాపనిగమా నితః క్రమాత్ । సంప్రతాప్య విశితైర్ని శాచరాణా
అస్తదీయముఖరక్షణక్రియా । దక్షిణేన గురుదక్షిణీకృతా.

3. ఇతః = నావలన, త్యక్తము. 4. అస్తదీయ (మఖ) = నాదైన (యజ్ఞ
ము), త్యక్తము 5. దక్షిణేన = ఉదారునిచేత, త్యక్తము.— ఇది రామునిగుఱించి
విశ్వామిత్రులవారు జనకునితో పలుకుట. పొంది, మ్రందించి, కావింపఁబడియె.—
ఈమూఁటిని కర్పార్థకములం జేసికొనినను మూఁటిని కర్పార్థకములంగాఁ జేసికొన్న
ను ఇంతకన్న బాగుగానుండును. కర్పార్థక ప్రయోగ మంత బెల్లమేని,

పొందఁబడె ధనుర్నిగమము । మ్రందింపఁబడి రలుగుల మానిసిదిండుల్

పొందుగ ముఖరక్షయెనా । కుందగఁగావింపఁబడియె గురుదక్షిణగాఁ.

అని మార్పుకొనవచ్చును, కర్పార్థక మంత బెల్లముగాదేని పద్యమంతయు నున్న
క్షేయించి “ కావింపఁబడియె” ననుపదమును “ కావించినాఁడు” అని మార్పుకొ
నవచ్చును.

జనకుడు.—ఎట్లు వీడు వీరావతారుండు కుమారుండు?—రామునిగూర్చి

986 జనకుడు విశ్వామిత్రునితో చెప్పట.—కడుమయన్ని విషయము లట్లుండ
'వీడు' అన్నందులకు రాముడు విశ్వామిత్రులవారు లేకున్న జనకరాజును ఏగతి
పొందించి యుండునా? ఏమి పంతులవారి యాచిత్యజ్ఞానము? 'ఇతడ' నియేని వ్రా
యరాదా? మఱి యావాక్యమును ఇట్లు ప్రశ్నగా తగులఁజెట్టక, ఎట్లు! వీరావతా
రుఁ డీమహారుండు! అని యాశ్చర్యపడిన నెంతబాగుగా నుండును. శిష్యవా! సర్వనా
మములను వృథాక్రమించి వీరు ఈగ్రంథమునెల్ల నేమి యసహ్యముచేసినారు!

జనకుడు.—ఇది యనువృత్తము. పత్యరామభద్ర గుర్యాజ్ఞ యనుష్ఠింపఁబడుం

987 గాత.—ఇదియనువృత్తము.—మూ. ఇద మనువృత్తమ్. 'ఇదె యనువృ
త్తమ్' అనిననేగానిదీనియర్థము తెనుఁగున రాదు. మంచితెనుఁగు గావలయునేని
"ఇదెయనువర్తించితిని" అనుఁడు.

౪౧ - వ పుట.

ప్రతీహరి—[ప్రవేశించి] ఒడయఁడిటువిన్నవించఁబడుచున్నాఁడు, హజార

[2] ము మొగదలఁబలువుఁ జూడవేఁడియేఁడో యొక పాణుఁడున్నాఁడు. అం
989 దువలన రావచ్చునా?

జనకుడు.—ప్రవేశింపవచ్చును.

ప్రతీహరి—[బయలు వెడలి బాడబునితోడఁ బ్రవేశించుచున్నాఁడు.]

1. అందువలనరావచ్చునా?—మూ. తత్త్విప్రవేశ్యతామ్=అతనిం బ్రవేశపె
ట్టుమని యాజ్ఞియా? ఇది పంతులవారిభాషలో "అందువలనం బ్రవేశపెట్టఁబడు-
వలసినవాడా?" అగును. ఇప్పు డున్నదియున్నట్లు ఏమర్థ మనఁగా, — నేను
లేనియెడల అతఁడు అచట నేమేనితస్కరించునా, కాన, అతనిని హజారములలో
నుంచి నేనిచటివచ్చుట తమకు సమ్మతమా, లేక, అచటనేయుండు మందురా?—
అని. ఇది ముఖ్యముగా అందువలనయొక్క స్వారస్యము. పంతులవారికి అంతట
ప్రాణప్రదమైన కర్పార్యకప్రయోగము ఇచట నేలపనికిరాకపోయినది? ఇటు దానిని
సరిగా నాశ్రయించియుండిన నీయపార్థము స్ఫురింపదు. 2. ప్రవేశింపవచ్చును—
మూ. ప్రవేశ్యతామ్, ప్రవేశపెట్టఁబడుంఁగాక. ఇటునుంగూడ కర్పార్యకమును మానుట
అపార్థమునకే. కర్పార్యకప్రయోగముచే "నతనిని నీవు తోడితిమ్ము." అని భావ
మేర్పడుచున్నది. కర్పార్యకముగాఁ బ్రవేశింపవచ్చుననుటలో తోడ్కొనిరమ్మును
సర్థములేదు. మూలములో ప్రశ్నోత్తరముల రెంటును తోడ్కొనివచ్చుట యర్థము
గుచున్నది. రాచనగరులోఁ బ్రతీహార్యాదులు తోడ్కొనిపోయి దర్శనముచేయింప

నివో అగంతుకుండు ఎట్లు సన్నివేశ మెఱింగిపోయి రాజు నెఱింగి కాంచును. ప్రతి వారితోహ్వాతు అనావశ్యక మని పంతులవారికి తోచినదనిచెప్పగాక జయదేవుండు తదావశ్యకతను “బాడబునితోడ బ్రవేశించుచున్నాడు” అను సీతర్వాతి వాక్యమునం దెలుపుకొన్నాడు. రసికు లెఱుంగుండు.

ప్రవాక్కులుండు.—అసనమేల నేనుసందేశహరుండను గదా, దాని వినుము.

[3] 1. దాని నన దేనిని? సందేశముననఁజెనడు. ఇట్టిసమాసగతమును సర్వ

992

నామము పరామర్శించుటసరిగాదు. మూ. అల మాసనేన సందేశహరః ఖల్వహం త దాకర్ణయ. పంతులవారికి 2. ‘తత్’ అనఁగా అర్థము తెలియలేదు. ‘కాన’ అని యర్థము; ‘దాని’ అని గాదు. 3. సందేశము వుంలింగము, తత్తు నవుంసకము; అభదమేనియుం దెలియలేదు. జౌరా సాహిత్యము!

[15]
1007

శా॥ క్షత్రస్త్రీకులకజ్జలలోరువిషము స్థాలంగముఘోరితా
సీతైలోక్యముఁజేసి తెల్లఁగను గీర్తిధాట్టహాసద్యుతిగా
గోత్రేష్వానునిఁగొల్పునిష్ఠు నెదినిక్కున్నామ్యధర్మాప్తిసూ
ధాత్రింద్రాభ్యురాముగొడ్డలియదే తాఁదెల్పునీక్రియకా.

మూ.—పీత్యా కజ్జలకాలకూట మఖిలమై పాలనారీదృశాం
సీత్యా కిం చ యశోట్టహాసమహసా లోకత్రయం శుభ్రతామ్
చణ్ణీశం చరిత్రైకదేశకలనా దద్యాపి య సేవతే
హే వై దేహ స జామదగ్న్యవరశు స్త్వా మేవ మాభాషతే.

కొల్చుక, నిక్కుక, అనుసమాపకక్రియాద్వయముచేత వాక్యద్వయమైనది. సామ్యధర్మాప్తినను విశేషణము నిక్కుటకుమాత్రమే చెల్లుచున్నది. 1. దేనితో సామ్యమో 2. ఏధర్మములో సామ్యమో తెలియరాదు. కాన షడ్వ మసంగతార్థమై నది. విషపానాట్టహాసములు సామ్యధర్మ మని టీకనేయుదురేని, అందులకు గమకమేది? శివసామ్యధర్మాప్తి ననియేని చెప్పినచో అధర్మములు స్ఫురించును, అట్లు చెప్పమిచే ధర్మోపమానములు లేవు. కేవల వాచకోపమేయములు కలవు. వాక్యార్థమగునా? “రాముండుపోలె” అనుమాత్రాన నుపమా యేర్పడునా? నిక్కుట సామన్యధర్మము గాదు, పాదపూరణపిశాచము. “నిక్కుండత్సద్వత్త్వాప్తి” నన్నఁ గొంత బాగుపడును. ఇటు దీనికొలుపన నేమి? సామ్యధర్మమును బొందుటయే, అనఁగా శివకృత్యము తానుజేయుటయే, అనఁగా శివునికిం దాను పనిచేసిపట్టుటయే. 3. కావున నిటు కొలువుచేఱుగాను సామ్యధర్మాప్తి వేఱుగాను చెప్పట సరిగాదు.

ఇటు నిట్లు సమాధానము చెప్పదురు గాఁబోలును :—‘క్షత్ర...కొల్చుక్’ అనువాక్యములలో శివకృత్యకరణము చెప్పఁబడినది, దాన నాసామ్యమే కొలువని తెలియుచున్నది, ‘నిక్కు...ర్వాప్తి’ ననువాక్యముచేత నది యసూక్తమైనది యని. ఈసమాధానమునందు షరతువునకు తాను శివునికి సాటి యనునసాంకారము ప్రాప్తించును. ఆయసాంకారము సేవ్యసేవకభావమునకు కేవలవిరుద్ధముగా నున్నది. కాన రెండు వాక్యములు చేయుట సరిగాదు. 4. మఱియు మూలములలో చరిత్రైకదేశకలనా త్తని ఏకదేశమాత్రసామ్యము చెప్పఁబడియున్నది. మఱియు కలనాత్తనుట తత్కృత్యకరణరూపసేవాకథనపరముగాని సామ్యాక్షిపరము గాదు. ఆయేకదేశతన చెప్పమియు 5. అవివక్షితమయిన సామ్యమును చెప్పటయు పాడుచేయుటగాదా? “కవిగాననిచో రవిగానేర్చునే” అనిపెద్ద లందురు. కన్నులయెదుట నున్నయేకదేశముం గానమి కవితయగునా? “గోత్రేష్వాగుఁ జరిత్రలేశసమత ఘైల్పు న్నదాయేదా” అని మార్చిన మఱికొంత సరిపడును. — 6. క్షత్రస్త్రీ) — మూ. ఘైపాలనారి, తారతమ్య మరయుండు — 7. కుల — మూ. అఖిల. 8 మూలములలో దృశామని యున్నది. అదియిందు త్యక్తము. “ప్రత్యర్థినీమన్నినీ చక్షుఃకజ్జల,” “నయనాఞ్జన మూర్చిశాయాః” ఇత్యాదిరీతిగా చక్షుర్వాచకపద సమేతముగా జయదేవకవిప్రయోగించిన యభిప్రాయ మెఱుంగుండు. 9. ముక్ — పా. వివక్షితాననుకూలము. 10. మూలములలో జనకుఁడు స్వల్పదేశాధిపతి యని సామంతమాత్రుఁ డని తిరస్కారమును దెల్పువై దేహశబ్ద ముండఁగా దానికి బదు లిందు ఉత్పల్లవ్యంజకమైన ధాత్రీంద్రశబ్దముంబెట్టుట మతిగాదు. 11. నీకీక్రియక్ — ఈక్రియ ననఁగా ఉక్తకజ్జలపాన త్రైలోక్యధవళీకరణములచేఁ గొలుచుటను, సామ్యభర్తాప్తిచేనిక్కుటను, అనియర్థము లభించుచున్నది. అది వివక్షణీయముగాదు. ఈవక్ష్యమాణమును చెప్పచున్నది, అని వివక్షితార్థము. “తాఁ బల్కునీ కిట్లుగాక్” అని మార్చిన నయ్యర్థము వచ్చును. 12. అదే అనుచో ఏకారమవధారణార్థక మప్రసక్తము. దానిరూపుమాపుటకిట్లు మార్పవచ్చును, “గోత్రేంద్రా భృగురాటులతార మది నీకుం బల్కుఁ దా నిట్లుగాక్.” 13. కాలకూట మనుటకు ఉరువిషమనుట చక్కఁగలేదు. 14. ఇద్ధ — య. 15. తా, తా, — రెండేల? తడగిడలో మనియు చెప్పకొలేదేమి?

[4] జనకుఁడు — [జనాంతికముగ] అంతవఱకు జామదగ్నునిచేత నిజకోపా
1011 గ్నియొక్క విస్ఫులింగముతోలంగెను.

శతానందుడు.—ఇంతవఱ కేమి? గంధీరభుజిసారకైరవారాముఁడుగదా, రాముఁడు.

[తెలుఁగుముద్రములలో మూలము.]

జనక.—[జినాస్తికమ్] ఆగ్నిరస ఉపయోగమును బాహువస్థ్యన నిబంధనంబున నిర్ణయించుకొని.

శతానంద.— కిమేతావతా, గంధీర భుజిసారకైరవారాముః ఘటరాముః.

1. జనకవాక్యములలో బాహువస్థ్యన అనునది కర్తృత్వతీయ, పంతులవారు హేతుత్పత్తియం జేసినారు. 2. ఉపయోగము అనునది కర్తృత్వ క్షత్రత్యయంతము, దానిని తొలగించినది కర్తృత్వముగా తెలియించినారు. 3. దానికి తొలగించుట యర్థముగాదు, వేయుట యర్థము. “వశుషివధాయ తత్రతవశస్త్ర” ముపయోగము.” మూలము. “బాహువస్థ్యన” ఇచ్చటికి మనమును తనకోపాన్ని నెరఁగును వేసినాఁడు’ అని యర్థము. బాహువస్థ్యనకోపాన్ని బాహువస్థ్యనిచేతనే తొలగించుట యెట్లు? క్షమించితి నని తెల్పినాఁడా? 4. కిమేతావతా అనగా ఇంతవఱకేమి యని యర్థముగాదు. ఇంతమాత్రాన నేమిభయము? అని తాత్పర్యము.

ర-౨ - వ పుట.

జనకండు.—అంగిరసా! నీచేతనైతము పరిశీలించబడని సన్నివేశముఁగల

[5] రామునికెఁ గర్తవ్యము గలుగుఁగాత. తమ్మిశ్రుదండతోఁగూడిన కేలుదా
1016 మరగల నీతయొక్క స్వయంవరాంగణావతరణమునకుఁ గంచుకె పంపఁబడుఁగాత.

1. ఇటు ‘నీచేతనైతము — గలుగుఁగాత’ అనువాక్యమునకు శతానందుడు కూడ రామునిసన్నివేశమును పరిశీలించలేదని యర్థమునున్నది. గోకంబర్తు తెనుఁగనట్టిదే. ఏరన్నాఁలము,—“ ఆగ్నిరస భవతాప్యపరిశీలిత సన్నివేశస్య రామస్య ప్రత్యనస్తరి ఘాయతామ్” దీనికర్థము,—అంగిరసుఁడా రాముఁ డిచటిసన్నివేశము నెఱుఁగఁడుగావున, నీవును అతనితోఁగూడ పొమ్ము, అని. 2. సన్నివేశ మిటు రామునితలయెటున్నదో కాతెనున్నదో, అదిగాదు. ఆయుధాగారమెటున్నదో, విషభను నెఱుఁగున్నదో అది. 3. “కాశికస్య ప్రత్యనస్తరిభవాహః—” మూరారి. “ప్రత్యనస్తరిః సన్నిహితః” అని రుచిపతి. పంతులవారు ప్రత్యనంతరశబ్దమున కర్థము తెలియక, కర్తవ్యము గలుగుఁగాక అని యేదో ఒకటి వ్రాసి, 4. పరిశీలనకు అంగిరసుని యుష్మచ్ఛబ్దము ద్వారముగా కర్తనుజేసినారు. 5. ప్రత్యనస్తరి ఘాయ

తామ—ఇది యగంతముగాదా? దీనికి కర్తృత్వకత గలుగునా? అది యేని యాలోచింపవలదా?

రసాభాస మాలిని.

[26]
1042

కరకిసలయలీలంగాంచుముక్తంబివిట్టా
శరధియుఁజకయాకర్షంబుఁగావించవంపక
సరభసరసయు క్తింజాలఁగాఁగలుగిసీతా
తరుణికువలయాంచద్దామదృష్టుల్పిగిద్దెక్క

మూ.— కరకిసలయలీలాచారు చట్టిశచాపే
దశరథతనయేన నైవైర మాకృష్యమాణే
రభసరసవికాసీ నీతయా పుట్టితోసా
కువలయదళదామశ్యామకాన్తిః కటాక్షః.

రాముఁడు శివచాపమును ఆకర్షించుచుండఁగా (అనఁగా అట్లే త్రాటిని లాగుచుండఁగా), నీత [ఆ చాపమున] కలువదండవంటి శ్యామరాంతియైన తనకటాక్షమును దొడిగినది, అని సారాంశము. 1. ధనుస్సు వంచినవాఁడు రాముఁడు, అమ్మగూర్చినది నీతయు, నని చమత్కారము. రాముని ధనురాకర్షణమును నీత సాధిలాషముగాఁ జూచుచుండె నని తాత్పర్యము. కువలయదళదామ 2. శ్యామరాన్తిః 3 పుట్టితః అనువిశేషణములు బాణత్వస్ఫూర్తి కొఱకు. 4. ఆమెచూడ్కి ఆధనుస్సు మీఁదఁజ్రసరించి అందు బాణమువలె నెప్పచుండె నని భావము. 5. నీలొత్పల శరమును సూచించుటచే రాముఁడు ఆకృష్టచాపుఁడు మదనుఁడుగాను, 6. నీత అతనికి ధనువున నీలొత్పలబాణముఁ గూర్చుచున్న రతీదేవిగాను, అగపడి రని భావము. 7. రాముఁడు ఒకచే విల్లెత్తి రెండవచేత నాకర్షించుచుండఁగా నీత, 'ఎంతటి బాణుశాలులును కదల్చలేని యీధనువును ఈ ముద్దుచేతు లెత్తి యాకర్షించుచున్న విగదా,' యని హర్షోత్ఫుల్లలోచనయై యాచేతులం జూచుచూడ్కి ఆచేతులలో అరిసుండి లస్తకముబడి ఇందీవరబాణము వోలె నిగిడియుండె నని హృదయ మెఱుంగవలయును. "చూడు వేడుక, నీతారాములచే ముక్తంబి విల్లెక్కువెట్టుట తుద ముట్టింపఁబడుచున్నది." అని ప్రతీహరి వలుకుటయు, కంచుకి విడుర్నించి విహసించి "ఓరి! తెలిసెను. ఇం దిదిగదా!" అనుటయు [ఈ పద్యమునకు అవ్యవహిత పూర్వభాషితములు] ఇందు అనుసంధానము చేసికొన్నయెడల, రాముఁడు విల్లు చేఁ దినవాఁడును నీత కోలం దొడిగినదియు నని, ఆ యిరువురిచే ధనుస్సంధానకృత్యము పూర్తి యాయెననియు ఈ పద్యముభావముగా తేటఁబడును. ఈ యభిప్రాయమెల్ల

దృష్ట లనుపదముయొక్క- 8. లింగ 9. వచనములచేతను 10. పుంఖితశబ్దమునకు తొ
డిగ ననక నిగిడ్చి ననుటచేతను ధ్వంసితమైనది. నిగ్గుడుట పుంఖితశబ్దమువలె బాణ
తాస్ఫోరకముగాదు. 11. కువలయాంచద్దామ దృష్టల్—దృష్టలు వ్యస్తమా, అంత
యు నెకటియే సమాసమా. మూలములలో శ్యామవిశేషణము కటాక్షమునకు బాణసా
మ్యమును సమర్థించుటకు. 12. కటాక్షశబ్ద పుల్లింగము శరసామ్య పరిస్ఫురణమునకు
అత్యంతోపకారకము. దృష్టిః అను న్నీలింగము తదీయస్ఫూర్తి ప్రతిబంధక మైనదని
చెప్పినాడతడు. 13. కువలయాంచద్దామ దృష్టల్—ఈ సమాసము తవ్య.
దాదువంటి దృష్ట లనియువమానపూర్వ వదోపమేయోత్తర పదసమాసము కా న్నీ
యము గాదు. “కమలాంఘ్రుల” వంటిది. 14. పాదపూరణార్థమై అంచచ్ఛబ్ద
మును వేసికొనుటకన్న సమాససౌష్ఠ్యవమునకై కువలయదామాంచద్దృష్టలు అని
వ్రాసికొనుట మేలు. 15. గాంచు—గ్రాల అనవలయును. లీలాచారు అని మా.
లీలచేమసాహర మగునట్లుగా అని ఆకృష్యమాణే పదమునకు విశేషణము. 16. దా
నిని వీరు చండిశచావమునకు విశేషణముచేసి చెటిదినారు. ఇందులఫల మేమనగా
ఆవిశేషణము నిష్ప్రయోజన మగుటయే గాక కరకిసలయ మెవరిదో 17. సందేహ
ముకూడఁ గలిగినది. బహుశః ముక్కంటి దని స్ఫురించును. మూలముబడి ఆకర్షణక్రి
యకు విశేషణముగా నిబంధించుకొన్నచో తత్ప్రియాకర్త యగురామునిదే యని
స్పష్టపడును. 18. వింపవంశక-వించుచుండక—ఆ కృష్యమాణే అని మా. రాముఁ
డు వింటిని లాగుచుండగా నీతబాణము గూర్చెననిగదా హృదయము. వంచునవ్వ
డు కూర్చుట సరిపడదు, లాగుచున్నవ్వడైననూ రామునియొక్కయేచేత అల్లెత్రా
డున్నదో ఆచేత సంధానార్థము బాణ ముంపవచ్చును. 19. ఆకర్షంబు గావింప
వంశక—ఆకర్షించుటకై వంచుటయూ, వంచుటకై యాకర్షించుటయూ? ఈ తగ
వు తీరుట యెట్లు? 20. మూలములలో వంచుట లేదు. అహో పాదపూరణవంప
కొంపచెలుచుచున్నది! 21. సరభసరసయుక్తిం జాలఁగాఁగ్రాలు—ఈరవంతవృ
త్తములలో ఇంత యొకొండవీటిసీమ చేత్రాటిచుట్ట రభసరసవికాసీ యనుటకుం
దెలుగు. 22. మూలములలో ఇది కటాక్షమునకు విశేషణము. తదనుగుణముగా నిట
ఈత్రాడు దృష్టలకువిశేషమేని “నీతాతరుణి కువలయాంచద్దామదృష్టల్” అను
మొత్తమెల్ల నేకసమాసము గావలయును. 23. ఆపక్షమున నిగిడ్చెత్ అను సకర్త
కక్రియకు అకర్తకతాప్రయోగప్రాప్తి యగును. వ్యాకరణము చెలుచుటగాని
భాషాసంజీనమా యిది? దృష్టలకు విశేషణముగా నిందు ప్రయుక్తముగాదేని మూ
లానుగుణము గాదు. రభసరసవికాసీ—హర్షరసముచే [వేగముచే] వికసిల్లుచున్న

[కటాక్షము, బాణము ధ్వనితము]. 24. సరభసరసయుక్తిః—ఇందు, స అనగా మాడుకొన్న, యుక్తిః అనగా మాడికనే, స=యుక్తి. ఈమార్పు మాటలనంపు తత్త్వవిత్తుగాని కవితాతత్త్వవిత్తుగాదు. 25. ఈ చంపులలో వికాస మెగిరిపోయినది. అయ్యా, ఒకటి యడిగెద, శృంగారరసమందు 26. కటాక్షమునకును ద్వ్యప్తిని హస్తీమశకాంతరము కలదా లేదా? “అమోక్ష్యన్తే త్వయిమధుకర ప్రేక్షిన్ధాక్షాకటాక్షా,” “దిగ్దోమృతేన చ విశేణ చ పక్ష్యలాక్ష్యే గాఢం నిఖిలం ఇహ మే బృదయే కటాక్షః,” “హృదయ మశరణం మే పక్ష్యలాక్ష్యే కటాక్షై రవశ్యమనువదిద్ధం సీతమున్నులితం చ,” “యదాలంకస్థానే భవతి పురమున్మృదవరక్షః కటాక్షై ర్పార్షణా మవలయితవాతాయన మివ,” ఇత్యాది కవివగ్ధ మరయుండు. అగ్రుడ్డి కిది మెల్ల:—

కరకిసలయలీలం గ్రాల ముక్కుంటివి త్త
శరభి యుజక యాకర్షంబు గాదించుచేరక
అరి నిడె రభసోజ్ఞాసాగ్యముక నీర యింది
వరదశమయమాలావామముక వృక్కరంబుక.

౪౩ - వ శ్లోక.

లక్ష్యబుండు.—[ససంభ్రమంబుగ] అత్యంత మత్యంతము.

[ఈ క్రిందిపద్యముయొక్క కవనమునకుం దగినట్లే యాయవతాంక మదిగదా.]

మ॥ హరినిద్రందొలగించిసరస్వతి తారావార్యగర్వంబుని

[15] ధ్వరజబొందించి దిశభకర్ణములసొత్తుండ్రుంచి తామెటిమ

1057

టిరహిన్నెంచి యుగాంతకాలపున రోహిణిగ్గ నిర్మించినం

భరితంబయ్యె వికర్ణితేశ్వరధను ర్భంగోచ్చున భావనమే.

1. కర్ణిత—కృష ఆకర్షణే విశేషనే చ, మదా. అత్త నే. సర. అనిట్; కృష ఆకర్షణే విశేషనే చ భా. వర. సర. అనిట్; తావున కృష్ట అభవలయము. ఈ మంతలు గారికి సంస్కృతము తెలియమికిని సంస్కృతముం దెనిగింప నీయన యధిగతి గామి కిని ఈతార్కాణ యొకండ చాలదా?

2. భావనమే—వికారము తలవినరు; రూపాంతరము భావనమే. ఈవివరు చేత, 3. భావనమే హరినిద్రం దొలగించినది, భావనమే గర్వంబు నిద్ధరజబొందించి నది, ఇత్యభ్యన్వయపరంపర దావరించినది. 4. భావనమే యని యానిర్ధారణ మేల? ఈపనులుచేసినది భావనమా మఱియొకటియో యని యెవరచిగిసి భావనముమాత్రము

కడమతాపుల నన్వయించి సంభరితంబయ్యెతోమాత్రము ధాన్వనమే యన్వయించు ననుకొన్నారా?

మూ.—భిష్ట నిన్ద్రదా మ్మురారేః సకలభుజిభృతాం చాలయ శ్చౌర్యదర్శం
భిష్టా దిక్కుమిభిక్తాభ్యులచలనకళాం కమ్పయ న్మురార్చరాజమ్
ఆర్యజ్ఞానూగభీరః ప్రళయజలధర ధాన్వనధిక్కారధీర
ప్రంకారః కృష్యమాణ త్రిపురహరధను ర్భుజ్జభూ రావిర స్తీ.

మురారియొక్క నిద్రను భంగపఱచుచు అన్నస్తుతిచే లోకతై[అన్నపరాక్రమ మును మిగులఁ బొగడుచున్నదై], ప్రళయకాలమేఘముల గర్జితమును ధిక్కురించుట చేత ప్రచండమై, కృష్యమాణ శివ ధనుర్భంగమువలనఁబుట్టిన ధ్వని ఆవిర్భవించుచున్నది.—అని యర్థము.

పద్యము—బాహుశాలు లనుటకు నృప యని, (కర్ణాంచల) చలనకళయనుటకు పొత్తని, కూర్మరాజును గంపిల్లఁజేసి యనుటకు రహిన్నెంచి యని, కృష్యమాణ[లాగఁ బడుచున్న] యనుటకు వికర్ణిత [లాగఁబడిన, లేక, లాగింపఁబడిన] యని, త్రిపురహర అనుటకు ఈశ్వర యనియు—ధ్వంసీతము.

5. బాహుశాలుల శౌర్యగర్వముని మూలములో బాహుబలము చెప్పఁబడినది. ధనుస్సును వంచు నీప్రసంగమున బాహుబలకథనస్వారస్యమును గ్రహింప లేక వీరు బాహుబల మార్గముగానీయకుండ నృపశౌర్యగర్వంబని యల్లినారు. జనకుఁడు అసురసుర నిశాచరోరగ నరకిన్నరసిద్ధచారణులలో నెవఁడు శివధనుస్సును వంచినను నీతను వాని కిచ్చెద నని ప్రతిజ్ఞ చేసెను గావునను, బాణరావణాదులుగూడ వంపలేక యోడిరి గావునను, వారికిన్నను రాముఁడు బాహుబలాభ్యుదయని యర్థముగావలయునని జయదేవుఁడు భుజిభృతా మని ప్రయోగించినాఁడు. దానిని వారిలో నేకదేశమునకు నరపాలక మాత్రులకు నియమించుట రసముచెట్టుచుటగాదా? బాణరావణులకన్న బాహుబలాభ్యుల నరపాలకమాత్రులు? ఈప్రకరణములో ఈతెలుఁగుకవివలె ఉత్తశౌర్యగర్వమునక భోజరాజు బాహుశౌర్యమే చెప్పిన స్వారస్యముం గనుండు.

రామే బాహుబలం వివృణ్వతి ధనుర్వంశే గుణారోపణం
మా భూ తే వల మాత్మనా తిలకితే వంశేషి వైకర్తనే
ఆకృష్టం నితరాం తదేవ న వరం నీతామసౌపి ద్రుతం
భక్తి స్తస్య న కేవలం ఔతిభుజాం దోస్తృమ్భ దమ్భస్యచ.

బాహుబలం వివృణ్వతి—ఈమాటంగనుఁడు. దోస్తృమ్భదమ్భస్యచ—ఈమాటంగనుఁడు. “భగ్నం ధనుర్దృష్ట్వా రాజాసౌ నిర్వాపితనిభుజగర్వాభువు రిత్యర్థం”

[ధనుర్భంగము గని రాజులు తమ బాహుబలము ఆటిపోయిన వారైరి]. భోజరామా యణమందు ఓత్తియులే సరఫాలులే వచ్చినారు గాన ఓతిభుజామనుట విరుద్ధము గాదు. మహాకవివాక్కుల భావము నెఱుంగ జిన్నాంతరపుణ్యము వలయును.

6. ఈకవి యేమో పొత్తుచెటిపెనుగదా—మూలములో దిగ్గజములు తమచెవుల యంచులను కదలింపక నిలిచినవని యున్నదిగదా? అనఁగా నిర్ఘాతపోయిన యని యర్థమగుచున్నది. పొత్తుచెడుట యెట్లు? ఈ చెవి కదలక నిలువఁగానే ఆ చెవియు కదలక నిలిచిపోయెనుగదా? ఇది పొత్తేగాని పొత్తుచెడుట గాదు. పొత్తు చెడెననుటచే నిర్ఘాతపోయి జడత్వము దాల్చెననునర్థము రాలేదు. భోజరాజు ఈజడత్వమునే ఇంకొకప్రకారముగాఁ జెప్పినాఁడు. దిగ్గజములు (ఒడ లెఱుఁగక) వెట్టిఘంఠారముచేసిన వని చెప్పినాఁడు. అందును ఈస్వారస్యము వచ్చియున్నది; కనుఁడు.

నవః కఠినకర్షణ త్రుటిత చాపజన్యో ఓణా

ద్విశాం ద్వీరద ఘోంకృతైః కృతహరిత్పతి స్వార్గతః

జగద్భిరుణ కౌతుకో చ్చలిత రామ కీర్త్యశ్చనా

ప్రయాణ పటహాధ్వనిం ప్రభయతి స్తృతారధ్వనిః.

ఇంత స్వారస్యముగా మహాకవు లెంచినవర్ణను వీరెంత నీరసముగా గ్రహించిరో!

7. కూర్మజాతి స్థైర్యమునకు ప్రసిద్ధికెక్కినది. అట్లుండ మంచరమును మోచి నది భూమిని మోచుచున్నదియు సగు నాదికూర్మముమాట చెప్పవలయునా? దానిని మూలమందుంబోలె [కమ్పయక] కంపిల్లఁజేసి యనుటలోనే స్వారస్యమో, దానిని రహిన్నెంచి యనిగాని, దానిరహిని నెంచి యనిగాని చెప్పటలోనే స్వారస్యమో, సహృదయు లరయుఁడు.

8. మూలములో త్రిపురహరధను వని యుండఁగా నిటు నీశ్వరధను వనుటలో భేదములేదా? త్రిపురహరశబ్దముచేత నూచితమైన యీచాపప్రభావము, త్రిపుర దాహరూపము, విశ్వరూప్రస్తావముచే లభించునా? ఈ శ్వరశబ్దముచే దీనిప్రభావము మీలితమైపోయినది. మహానుభావుని వెండ్రుక యన్నట్లయినది. మఱియు నిటు త్రిపుర హరుని ధనువనుటకంటె త్రిపురహరమైన ధనువనియే జయదేవునిచే వివక్షితమనియుఁ జెప్పందగు. ఇటు ధనుఃప్రభావము కథనీయముగాని ధనుర్ధరప్రభావముగాదు. అట్టి మహానుభావునికి దుర్బలసాధనముచేతనుంగూడ జయముకలుగును. రామకీర్త్యమైన యిషీకమాత్రము కాకాగురుని మూఁడులోకములుం ద్రిప్పలేదా? మూర్ఖుఁడు కొండయెక్కి కొలిచికొలిచి యెఱుంగుదూరములను గణకుఁడు పిడికెడు యష్టియంత్రముచేత కనిపట్టఁదా?

9. పంతులవారు ప్రకారాంతరముగా నేనియు చెప్పక కేవలనిరస మని త్యజించినది, ఆర్యాశ్లాఘాగభీరః అనువిశేషణము ఎండ్లుకట్టియలు గానియట్టి భోజభవ భూతులకు ఎంతసరసముగాఁ దొఁచినదో కనుండు:—

“ఆర్యాశ్లాఘాగభీరః”.—జయదేవుఁడు.

“టంకారధ్వని రార్యచాలచరిత ప్రస్తావనాడిట్టిమః”.—భవభూతి.

“నవః కఠినభై రవః... బ్రథయిత్స్య తారధ్వనిః”.—భోజరాజు.

ఈవిషయమున భవభూతి భోజరాజుల హృదయంగమవర్ణన మెల్ల జయదేవ కవి సంగ్రహముగా “ఆర్యాశ్లాఘాగభీరః” అని సూచించినాఁడు. లక్ష్మణుఁడు వక్త గదా ? అన్నప్రభావమును చెప్పకొనడా ? ఈపద్యమునవతారిక 10. “అత్యాహితమత్యాహిత” మనునది యొకయసంగత పాఠమునకు తెలుచుగని “ఆర్యాశ్లాఘాగభీరః” అను నుత్సాహసూచక పదముచేతనే తెలియుచున్నది. “అత్యద్భుతమత్యద్భుతమ్” ను పాఠమును తెనిగించి యుండవలసినది. లక్ష్మణునికి భయమేమి ? అఁడుపిల్ల యా ? ధనుర్భంగధ్వనివర్ణన కిదే యారంభముగదా. ఇందు రామ ప్రస్తావము లేనిచో ఈభంజనకృత్యమహిమ యాతనిదిగా వివక్షింపఁగల్గి యగునా ? మఱి యిందలివికర్షితశబ్దము అవశబ్దముగాక ప్రేరణార్థకమా ? ఈప్రభావమెల్ల ఈధనుస్సును “పీడించిన” విశ్వామిత్ర జనక శతానంద కంచుకి ప్రతీహరుల దని ఈతెనుఁగుకవి హృదయమా ? ఇందు కార్యమయిన భంగధ్వనముయొక్క వర్ణనచే కారణమైన రామమహిమను వర్ణించుటయందు తాత్పర్యము. ఆధ్వనియే రామశ్లాఘాధ్వనిగా నున్నదని లక్ష్మణుని యభిప్రాయము. “ఇది ధనుర్భంగధ్వని గాదు, ఒక్కమడి నెల్లెడల నుప్పతిల్లినయార్యభుజస్తుతిధ్వని, ఆధ్వని హరినిద్రాభంగాదికమునకుఁ గారణమైనది. దాన నాలించించుకొనుఁడు, ఎంతధ్వనియో ? అంతధ్వని యెంతస్తుతియో ? అంతస్తుతికి కర్మయైన యన్నభుజబల మెంతయో యూహించుకొనుఁడు, అది లోకాతీతము గుమా. ” అని లక్ష్మణభావము; గాని, ధనుస్సు విడిచినందులకు అన్నను అతనితమ్ముఁడైనందులకు తన్నును, కంచుకి కఱ్ఱతోఁ గొట్టునేమా యనియు ప్రతీహరి పిట్టునేమా యనియు భయపడి దాఁగుటకు విశ్వామిత్రులవారిని గడ్డములో చోటదుగుట గాదు. మఱియు లక్ష్మణుఁడు పోయి చూచి వచ్చినాఁడా హరి మేల్కొన్నాఁడో లేదో ? ఈవర్ణన యలంకారమాత్రమేగదా ? అలంకారము ధ్వన్యతిశయవరమై, తదతిశయము రామమహిమాతిశయ ధ్వననవర్ణవసీతము గాదేని, రచ్చసోమరిభాషితమా ? జౌననుచో డీనికి కథానుప్రవేశప్రసక్తి యెట్లు ? ఆదినము జనకులవారిచాకలి కడుందెల్లగా వస్త్రము లుడికినాఁడనికూడ నేల యిట వర్ణింపరాదు ? బోసినూటి

జనక మహారాజు ఆదినము గంటకు అరవడి పొగాకుపొడుము ముక్కున బొక్కినాఁడనియు నేల యిటు వర్షింపరాదు ? “ ఆర్యశ్లాఘాగభీరః ” అనునదియె ఈశ్లోకమునకెల్ల కిరీటుభూతమైన విశేషణము, శ్లోకమున కెల్ల దీనియందె తాత్పర్యము. కావున, ఈ మహిమానుసవర్ణనమెల్ల రామార్పణ మగునట్లు తాత్పర్యస్ఫోరకముగా వస్తుత్యాహగమకముగా మహాకవి ప్రయోగించిన యార్యశ్లాఘును త్యజించుట రనైకవిద్యేషముగానున్నది.

11. మఱియు నిందు భంగధ్వని శ్రుతియుంబుట్టకముందే యీవర్ణన చేయఁబడినదిగదా [కథాసందర్భమును గ్రహింపఁగలవారి కిందు సందేహ ముండదు]. ఇటు తొలఁగించి, పొందించి, త్రుంచి, సెంచి యిత్యాది భూతవాచకములను క్తార్థకములం బెట్టి [సంభరితంబయ్యె] నిండెను అని భూతముగా వర్ణించుటయే సాంప్రో, మూలమునందుంజోలె, భిష్టఁ, చాలయఁ, భిష్టఁ, కమ్పయఁ [తొలఁగించుచు, పొందించుచు, త్రుంచుచు, సెంచుచు,] ఏవంప్రకారముగా వర్తమానవాచకములను శత్రంతములను ప్రయోగించి ఆవిరన్నీ [ఉష్పతిల్లుచున్నది] అని వర్తమానముగా వర్ణించుటయే సాంప్రో, రసజ్ఞులకు నేనుజెప్పవలయునా ? 12. అట్లే కర్ణిత (లాగింపఁబడిన) యని క్రియాసమాప్తిద్యోతకమయిన వంతులవారిక్తం తమునకును తదవరిసమాప్తిద్యోతకమయిన కృష్ణపూణ [లాగఁబడుచున్న] అనుజయదేవుని మానప్రత్యయంతమునకును గల జంబుకదేవలోకముల యంతరము నరయుండు.

13. కవి యిటు మూలములో ప్రసిద్ధావస్థలను స్వభావోక్త్యలంకారముగా వర్ణింపఁదగినవానిని ఉద్దేశించినాఁడు. ఎట్లన, హరికి నిద్ర, భుజిబలదర్పితునికి బట్టిబిగిసికొని యున్ని [అవస్థంభము], దిగ్జములకు గజస్వభావగులభమైన చెవితుదలకదలిక, కూర్మమునకు స్వభావసిద్ధమయిన నైర్యము. స్వభావము దురతిక్రమముగదా ? అట్టియీ స్వాభావికావస్థలను రామభగ్నుధనుష్టంకారము హరిభుజిబలదర్పిత దిగ్గజకూర్మరాజులకు తొలంగించి తదిర్దుధావస్థల నాపాదించిన దని కవి, —నిద్రాం భిష్టఁ, దర్పం చాలయఁ, చలనకళాం భిష్టఁ, కూర్మరాజిం కమ్పయఁ, అని, వర్ణించినాఁడు. ప్రకృతిసిద్ధావస్థనే విపర్యాసించిన దనుటచే ధ్వని కృత్యాంతాతిశయము స్ఫురించుచున్నది. తెలుఁగుకవి యీస్వారస్యము గ్రహింపఁమి తదస్ఫోరకముగా, ‘పొత్తుఁ ద్రుంచి’ ‘రహిస్సెంచి’ యనుటచే తెలియుచున్నది.

14. జయదేవమహాకవి మూలములో లక్ష్మణభాషణ కాలమందు వర్తమానములయిన హరినిద్రా, బాహుళాలిగర్వ, దిగ్గజకర్ణచలన, కూర్మరాజ్ఞైర్యములను, నా

లిగింటిని, భిష్టక, చాలయక, భిష్టక, కమ్పయక, అని శత్రంతథాతుకర్తలనుగాఁ జెప్పి, అవ్వడు అవర్తమాన మయిన ప్రశయజిలధరధాన్యమును ఆరీతిగా అనఁగా శత్రంతథాతు కర్తనుగాఁ జెప్పక యొక విచ్చిత్తి విశేషమును చూపినాఁడు. ప్రకారాంతరముచేతనుంగూడ నీభేదము రూఢికెక్కుచున్నది. 15. ఎట్లన ఈనాల్గింటిలో నిద్రాగర్వ చలనధైర్యములు నాలుగు పూర్వావస్థలు, మేల్కొనుట, ఉఁగుట, నిశ్చలత, కంపము, ఈనాలుగు ధనుర్భంగధ్వనివలన వచ్చిన యివ్వటియవస్థలు. ఈపూర్వావస్థలుగాని ఈయిదానీంతనావస్థలుగాని భంగధ్వని కుపమానములు గావు. కనుక కవి వీనిని నాల్గింటిని ఒకవిధముగా అనఁగా శత్రంతథాతుకర్తలనుగాఁ జెప్పి, ఇట్టి దిగాక యుపమానతం బొరసినదైన ప్రశయజిలధరధాన్యమును ఆభేదము తెలియునట్లుగా సమాసఘటితముగా వేటువిధముగాఁ జెప్పినాఁడు. తెనుఁగుకవి యీసా్వరస్యము నెఱుంగక ఈభేదమును స్ఫురింపనీక [అయిదవది అవర్తమానమనియు, ఉపమానమనియు తెలియనీక] కడమనాల్గింటివలనే ఏనవదానింగూడ [తొలఁగించి, పొందించి, త్రుంచి, నిర్జించి] భంగధ్వనికర్తృకత్వావ్ధికసకర్తకథాతుకర్తగా రచియించెను గదా. ఇది సర్వము ప్రసన్నరాఘవాంధ్రీకరణానధికారితావధారకము గాదా.

నణప్రాసభాగ్యము.

మ॥ కను మాకర్ణము గాఁగజ్యోలతనులాగక వేల్చిన్లార్దయం

[14]
1071

గనుభ్రూభంగము లేదురామునికిభగ్నుంబయ్యెనీశానువిల్
ఘనకంతధ్వని లేదహంకృతిజహంకారంబుదీర్యధను
ర్గుణటంకారముతద్విభంగరవమొక్కండెల్లెడన్నిండెడుక.

మూ.—జ్యోవల్లిం లలితాఙ్గుళి కిసలయై రాకర్ణ మాకర్ణతో
న భ్రూ ర్భగ్గురతాం గతా రఘుశిశో ర్భగ్నుం ధను ధూర్జతేః
నాహంకార తరగ్గితో ధ్వని రభూ త్రణ్ణేఽస్య దీర్య ధను
ప్రజ్ఞానర స్తు చకార తారతరళ శ్శబ్దాద్వితీయం జగత్.

ముద్దవచ్చుచున్న వ్రేలుచిగురులతో అల్లెతీవీయను లాగుచున్న రఘుశిశువు యొక్క బొమలు భంగురములు గాలేదుగాని ధూర్జటిధనుస్సు భగ్నుమైనది. అతని కంతమున అహంకార ముంకారము కలుగలేదుగాని విలుగుచున్న ధనుస్సుయొక్క టంకారముమాత్రము తారతరళము లోకమును శబ్దమాత్రమయముగాఁ జేసినది.

1. అకర్ణతః [లాగుచున్న, ఇంకను పూర్తిగా లాగలేదు]—ఈమాటకు లాగక [లాగియామెను] అనియు, 2. రఘుశిశో—[రఘుశిశువునకు] అనుటకు మాటుగా రా

మునకు అనియు [ఇట శిశుతం జెప్పట శిశుతలోనే ఇంత వీర్యవంతుడే యితడు, ఇంక యువయైన నెంతటివాడగునో యని బాహుబలితోత్పన్న ను ధ్వనించుటకొరకు], 3. తారతరళః అనుటకు తెనుఁగు మాని వేసియు, నీరసీకరించినారు. రసము తగ్గించి నందులకు పూర్తికై పునరుత్పలను మిక్కుటముగా పెట్టినారు. 4. ధ్వని=మంకారంబు, 'పునకంతధ్వని లేదహంకృతిజ మంకారంబు'. 5. దీర్ఘత్=భంగ [మొందుచున్న] 'దీర్ఘధనుర్గుణటంకారము, తద్విభంగరవము'; 6. ఆరయంగను=ప్రత్యక్షముగాఁ జూచుచు వర్ణించుచు "ఆలోచింపఁగా రామముఖమున బొడుముడిలేద" నుట యున్నాదమంకారాదా? 7. ఇవట మూలమందు టంకారశబ్దముచే గుణధ్వని కధితమని వీరుశబ్దార్థ జ్ఞానహీనులై తడఁబడినారు. గుణటంకారం బొకటియు భంగరవము కటియు మొత్తము రెండగునుగాని వీరు చెప్పినట్లు ఒక్కండయెట్లునుగని సంఖ్యానము తెలియని సాంఖ్యముగా నున్నది. రెండు సెక్కుటిగా కలసిపోయెనని వాదింతురేని, మంచిది, కలసినవి రెండని శతానందనుని కెట్లు తెలిసినది? మూలమందలి టంకారము ధనుర్భంగధ్వనిగాని గుణధ్వని గాదు. "దీర్ఘధనుష్టశ్చార్కః" అని యేతన్నులమందే కలదుగాదా? "శిశువపురాముని" "ఆయెంబూర్ణములే" "శ్రీరామా" అను మూఁడు పద్యములందును గుణధ్వని వర్ణితమైనది. "కరకిసలయలీల" యందు ఆకర్షణము వర్ణింపఁబడినది. "హరినిద్ర" "కొండగవి" "కనుమాకర్ణము" "తనరంగంతుక" అను పద్యములందు వరుసగా "ధనుర్భంగోద్భవధ్వనమే" "విల్లుండులుగాఁగఁబుట్టిన బిట్టులిపు" "దీర్ఘధనుర్గుణటంకారము" [ఇదితప్ప, ధనుష్టంకారమనియే యుండవలయును], "విదళన్మాభిలేశచాపాః ల్లసత్స్వనవారాశి" అను పదములచే భంగధ్వనము వర్ణితమైనది. టంకారశబ్దము భంగధ్వనపరముగా ఈగ్రంథములోనే ఈ "హరినిద్ర" పద్యముయొక్క మూలములో [ధనుర్భంగోద్భవధ్వనమనుటకు] "టశ్చార్కః కృష్యమాణ త్రిపురహర ధనుర్భంగభూః" అని ప్రయుక్తమైయున్నది. భవభూతియు ధనుర్భంగధ్వనమునకు టంకారశబ్దమును ప్రయోగించినాఁడు.

దోర్జీలాశ్చిత చంద్రశేఖరధను ర్దణ్డవ భగ్గోభిత
ష్టశ్చార్కధ్వని రార్యబాలచరిత ప్రస్తావనా డిట్టిమః
ద్రాక్షర్యస్త కపాలసంపుటగళ ద్భ్రష్టభాణ్డోదర
ద్రామ్యత్విజ్జిత చణ్డిమా కథ మహేనా నాద్యాపి విశ్రామ్యతి.

8. మఱియు భంగధ్వనముతోఁగూడ గుణటంకారముం జెప్పటయం దొకవింత యేమనఁగా, విల్లు విఱుగకున్న నేగాని గుణధ్వని పుట్టుదు. కాన విఱుగుచున్నదాని గుణ టంకార మనుట కేవల మవిచారితరమణీయమైనమాట. సోఽక్షిప్త్యాఘాత మేనియు

వారిండుకోవలదా? 9. అహంకృతిజహంకారంబు—దీని కన్వయ మెట్లు? ఇదియు, గుణధ్వనియు, భంగధ్వనియు, ననిమాటమొత్తమా డిక్కందు? మంచి సాంఖ్యము! “ఘనకంతంబునలేదు” అనిమాటతమా యనిన 10. బాబునికి ఘనకంత మేమి? ఏల వాచినది? తనపెండ్లికి తానేనన్నాయి యాడుచున్నాడా? విల్లు ‘వీడు’ టగు భం పట్టినాడా? కంతధ్వని? అనిన ప్రత్యుత్తరధ్వనీయగాఁ గొందమన్న ధ్వని గల దని యర్థమగును. 11. అధ్వని హంకారముగాక మఱి యేమి? రోదనధ్వని యా? మూల శ్లోకమునకెల్ల రాముఁడు అత్యంతశ్లేషముగా ఆమహాకార్ముకమును ఎక్కుపెట్టి లాగె ననియు అది యతనిబలమునకు ఆఁకలేక విడిగె ననియు తాత్పర్యము. 12. మూలములో “అల్లెతీవియ నాకర్తించుచున్నరామునికి” అని, రామునే కర్తను గాఁ జెప్పటచే శ్రమపడినవానికి భూభంగము గా లేదను వర్ణనమునవిచ్చిత్తి గలిగినది. 13. ఈతెనుఁగున వ్రేళ్లు లాగినవి, రామునికి భూభంగములేదు, అని యున్నది. ఇది విద్యుత్తముగా పాడుచేయుట; పృథ్వుతాడనంబుచే దంతభంగప్రసంగముగా నున్నది. కవనము గాదా, రస ముక్కలులేదా? మూలకవి యేల రామునే కర్తనుగాఁ జెప్ప నూ దానిని గ్రహింపవలదా? డిబ్బలు లేరా? 14. నణప్రాసవై భవము.

రర - వ పుట.

ఆశ్శీలము.

[2] క॥ జనకునితనయలఁగై కొను | ననుజులతోఁగూడరాముఁడనువొందంగఁ
1073 మునునీతాకల్యాణం | బునుగావించుకొనుఁగాతముదముదలిర్పఁ.

రాముఁడును అతనితమ్ములును ఉమ్మడిగా జనకతనయల నందఱిని గైకొందురు, అని ఈపద్యమునకు—అర్థమగుచున్నది. 1. ఆశ్శీలార్థతాదోషము. ఉత్తరార్థమున నీత రామునికిమాత్రమే భార్య యగు ననియు, ఉమ్మడి గాదనియు, తెలియుచున్నది. నీతను కల్యాణముచేసికొనుట యనఁగా వ్యావహారికభాషలో నీతను పెండ్లి యూడుట, నీతను మగఁ డగుట. 2. నీతాకల్యాణముచేసికొనుట యనఁగా ఆయర్థముగానేరదు, నీతను పెండ్లి జరిగించుకొనుట, వరుని సంపాదించి అతనికి నీతనిచ్చి వారి పెండ్లి కార్యమును నెఱవేర్చుట. కల్యాణశబ్దమునకు అగ్రాంధికము యైన వివాహార్థము నాశ్రయించినను ప్రయోగము సరిగానందున నీతను రాముఁడు పెండ్లి యూడును గాత మనువివక్షితార్థము రాలేదు.

చతుర్థాంకము.

౪౫-వ శ్లో.

[7]
1080

క॥ మణిమయమంగళదీపము | జనకస్య పునిమండపమున బిడ్డలియించులలికా
జనుదెంచెంబిండానిల | మునువిఖలాగమముగనగు మొగి నెటనటుకా.

భా.—మణిమయమంజళిదీపాః | జనకస్య రేష్టస్య మణ్డపే బిడ్డలితి
చండాలిలోఁగి పాప్తాః | యస్మిన్ విఖలాగమో భవతి.

ఇందు తృతీయాంకము సరిగా ఆంధ్రీకరింపబడలేదు. 1. చనుదెంచె—మూలములో నిది సమాపకము గాదు. దీనిని సమాపకముచేసినదోషమున మణిదీపముతో సంబంధించిన “ఎట” పదమునకు ఆసంబంధము వదలి దానికై (ఎటకై) దీపముతో సంబంధములేని 2. “అట” పదముం గల్పించుకోవలసివచ్చినది. “ప్రాప్తించిన దై నచండాలిలముగూడ ఏమణిమయమంగళదీపమునందు నిష్ఫలాగమమగునో (అ) మణిమయమంగళదీపము జనకరాజుమండపమున బిడ్డలియించుచున్నది,” అని సరియైనతెనుగు. “చనుదెంచినచండాలిల మును విఖలాగమముగా నెముగియును దేనక” అనిన మూలమునకు సరిపోవును. యచ్చబ్ది మిష్టము గాదేని “చనుదెంచెంబిండానిలమును విఖలాగమముగాఁగ ముగియును దానక” అన్నచో మూలమందలి యచ్చబ్దిమునకు మణిమయమంగళదీపముతోఁగ లసంబంధము విశదమగును. ఆస్సంబంధము వదలించుట శ్లోకతాత్పర్యవిరుద్ధము. “జనకరాజుమంటపమున రాముఁడు వెలుగుచున్నాఁడు, వచ్చినవరకు రాముఁడుగూడ ఇతని సౌర్వజాలఁడు,” అని సూచన. “ఏదీపమందు” అని సిద్ధముగానున్న సంబంధమును మాని “ఎటనిష్ఫలమగునో అటకువచ్చెను”—ఏవస్తువునందు నిష్ఫలమగునో ఆవస్తువుకడకు, లేక, ఏచోట నిష్ఫలమగునో ఆచోటికి, అని, ఏదాచోటు? లేక, ఏదావస్తువు? ఆకాశమా? వర్షతమా? అని, యూహించి యూహించి చివరకు శిరోవేష్టపాతాయానుభంగిగా మణియమంగళదీపముకడకు వచ్చిన రావచ్చును, రాకపోయినంబోవచ్చును. మనగ్రంథముచదువవచ్చినందులకై విద్యార్థులంజింపఁగూడదు. ఈపద్యమున కలంకారములు: 3. లలికా, 4. మొగికా. 5. విఖలాగమమునగు—ఇందలిసముచ్చయము పా. 6. దీనిచే “మొగి నెటనటుకా” ఈభాగము అనావశ్యకమైనది. 7. అదృశ్యతాస్వయము.—ఎటతో చనుదెంచుటకు సంబంధములేదు, అటకుతో అగునకు సంబంధములేదు. “అటకు” పల్లటిగొట్టి చనుదెంచుమీదపడవలయు.

వరకు రాముఁడు.—ఇతఁడు ముక్కంటి విల్లెక్కిడుటచేత కన్యాదానము నే

1081 యఁజూనినాఁడు.—ఈవాక్యము మూలమునకు సరియేగాని దీనికి అర్థము లేదు. “ఎక్కిడుటచేత” అనక “ఎక్కిడువానికి” అనిన అర్థము గలుగును.

క॥ మహిపతితత్విగళపాశీ

[4]
1085

బహుళగళశ్రుధిరధూతబహుధారమిదే

యహిభూషణశిష్యునియది

మహితమువరశువజనకముమహినిసెనర్చుక.

మూ.—అవనివతిసహస్రకణ్ఠమాలా । బహుళగళశ్రుధిరౌఘభౌతధారః

త దిద మజనకం బిగ ద్విధ త్తే । వరశు రయం జమదగ్నినష్టనస్య.

1. ధూత=విదుల్పబడిన, కంపింపబడిన. ర క్తము ధారను [గండగొడ్డటివాడ రను] కంపించుట యెట్లు? భౌత అని యుండవలయును. భౌత=కడుగబడిన. ఏతడ నుగుణముగానే మూలములో, రుధిరౌఘ—ర క్తప్రవాహముచెప్పబడినది. వంతులవా రికి ఓఘశబ్దస్వారస్యముచేతనేనియు, తెనుగుముద్రణములోని “ధూత” శబ్దము భౌ త యనుటకు అచ్చుపారచాటని తోచకపోయినది । అటు గాదు, తత్ స్వారస్యమే తెలిసియుండదు, కాననే ఆశబ్దమునే త్యజించివేసినారు. ఇటనే గాక ఇంకొకవద్య ములోఁగూడ నీగ్రంథములో తెలుగుముద్రణమందలి యచ్చుతప్పచేత వీరు భౌతకు బహులు ధూత పెట్టి స్వారస్యముం జెరిపియున్నారు. [౫౨-వ పుట.] ‘ఓరుద్రాక్ష’ వద్యమును తద్విమర్శమును గనుఁడు. 2 అహిభూషణశిష్యునియది—ప్రాస కై జమదగ్నినందనశబ్దము నిట్లు తెనిగించుకోవలసి వచ్చినది. జమదగ్నినందనశబ్దముం దిది యభిప్రాయము.—జమదగ్నిని (నాతండ్రిని) చంపిందులకు క్షత్రియుల నిం తవఱకు చంపుట యైనది. [మదీయగురుహరధనురాకర్షణ పరిపణనదోషముకై] ఇచ్చు డు జనకుని చంపవచ్చుతిని. అతప్పనకు అంతదండన చేసితిని, అతప్పనకు వదలుదు నా? [సామర్థ్యమున కదియే తార్కాణ]. అని యభిప్రాయము. మార్పులో నది రాదు. కాన మార్పు సరిగాదు. 3. మహితము—ఏది మహితము? వరశపుకాదు, ప్రాసము. 4. బహుధారము—వరశువున కెన్ని వాదరలుండును? ఒకటికెచ్చున్ననుం డుఁగాక రెంటికెచ్చుండునా? అనౌచిత్య మెఱిగి, పిమ్మట ప్రచురార్థమైన సంభాష యమును మాని, పృథుత్వాద్యర్థకల్పన చేసికోవలయునా? వంతులవారియదులు విద్యార్థులకు గుండెతల్లడముగా నున్నవి.

౪౬ - వ పుట.

సగ్గర. కశ్చలపద్యము.

తనరంగదేనిధారకదశితవరివల్ద్వామశాఖాసహస్రం

ఋననుద్యద్రక్తధారల్ పాలీచేజితనవాంభోజమిత్రాంశుజాలుం

డనగందత్కర్తవీర్యుండమరపురగుద్యక్షర్షదాపుష్పితాశో

కనగంబయ్యుక్తస్వపారాంగనలకధికశోకప్రదాశోకమయ్యుక్త.

[11]

1096

మూ.—యస్యోద్యోగోరధారాఞ్చులదళితవత్ ద్వాపమశాభాసహస్ర
ప్రోగ్గచ్ఛద్ర క్తధారానివహజితసహస్త్రిలదర్శాంశుజాలః
త్యైపాలః కార్తవీర్య స్సురపురసుదృశాం శుష్పితాశోకశాఖి
భ్రాత్రిం దత్తాపి చిత్రే నిజపురసుదృశాం శోకశాఖి బభూవ.

ఇందు త్తరార్థమున అర్జునుడు గురపుర స్త్రీలకు అశోకశాఖిగా నగవడినను, నిజపుర స్త్రీలకు శోకశాఖిగా నగవడినని తాత్పర్యము. దానికి తెనుగుపద్యమందుఁ గలగండరగోళమును గనుఁడు 1. ధారా దళిత=ధారచేత చీల్చబడిన=ధారక దళిత [తృతీయార్థద్వితీయ], 2. సహస్ర ప్రోగ్గచ్ఛత్=సహస్రమునుండి వెడలుచు న్న=సహస్రంబున నుద్యత్ [పంచమ్యర్థసప్తమి]; సిద్ధసమాసాద్యవయవముతో నీరీతిగా వ్యస్తపదము అన్వయించుట తెలుగుమర్యాద గాదు. ఇది రామునిచే హత వాలితల, నేను క్రితత్రుండుకము [నే నాడుచున్నబంతి], నేను క్రితకేదారము [నేను కొన్నస్థలము] అన్నట్లున్నది. ఇది ఆంధ్రభాష గాదు, ఆంధ్రభాషాసంజీవనమైన నగు నేమో? ఇట్టిదే 'బాహుసహస్రంబున నుద్యద్ర క్తధారత్' [సహస్రశబ్దమునకు ఉద్యచ్ఛబ్దముతో నన్వయము కవి కపేక్షితమైయున్నది]. 3. ఈదోషములు తొలం గుటకై ధారక=ధారయందు, అని సప్తమ్యర్థముచేసి [భిన్నవిభక్తితాదోషము ఈగ్రంథమందు దృష్టపరమే], దళిత—సహస్రంబునక అనుసమాసమును పరశుధారావిశేషణముగా బహువ్రీహిగా బలిమిచేసి, రక్తధారత్ తనరంగ అని యన్వయిం తమన్న, రక్తధార లొకచోట అశోకశ్రాంతి యొందొకచోట నని 'వృష్టతౌడనా ద్దస్తభగ్గః' అనున్వాయము సంభవించును. కాన అకల్పన వనికీరాదు. 4. జిత, అనంగ—ఇందు జితయస్సనది యుపమాపాచకము, అనంగ అనునది యుత్పేత యేవాచకము, రెంటినిపెట్టిదంచుట చిత్రవిత్తేవసూచకము. 5. పాలిచెత్—దీనికి కర్త కా ర్తవీర్యుఁ డనవలయును; రక్తధార లందమన్న, తనరంగ పాదపూ రణముగావలయును, ఇష్టావస్థి యన్నచో, బాహువులు కార్తవీర్యుని వనుటకు గమక ముండదు. మఱియు, దేనక=ఆకార్తవీర్యుండు, అని పరశుకార్తవీర్యులకు వికృత్యము సంభవించును. కాన రక్తధారలు కర్తగానేరవు. కార్తవీర్యుడే గతి. 6. అపక్షమున, అయ్యెత్ అని క్రియాంతరమున్నది గదా, పాలిచెకు పూర్వకాలి కంబునకు క్షార్థకప్రత్యయ మేలపెట్టలేదు, పూర్వకాలికము గాదని వాదమేని సము చ్చయ మేల పెట్టలేదు. వాక్యభంగియం దేనియు ఏకకర్తృకతాస్ఫోరణము లేదు. పాలిచె నని పాలియించుటకన్న పాలించి యని క్షార్థకముచేసిన నెంతయుమేలు. 7. హర్షదాశుష్పిత—హర్షద+అశుష్పిత అని ఛేదమో? హర్షద+అశుష్పిత అనియే ఛేదమో? ఆసందేహముతీక్షణ పలుమాఱు వద్యమెల్లం బర్యాలోచించుకోవలయుంగదా?

అప్పటికేని తీయినా? నిశ్చయమా లేదు. మూలమునం దీటును. మార్గకృత్యప్పిత అనరాదా? ఇం దేసందేహబాధయు నుండదుగదా? 8. అమరపురసుదృగ్నర్తదా శోక యని యచట సుదృక్కులను సమాసములోఁ జెట్టి, పౌరాంశల కని పౌరాంశలను వెలిచెట్టుటయు 9. మొదట అశోకనగంబయ్య నని, నగశబ్దమువేసి, యిట అశోకము అని నగశబ్దము మానుటయుం బ్రక్రమభంగము లనిపించుకొనును; ఇంకనుంగవనము కుదురమిని దెల్పును. 'మూలములో నీదోషము లేదా? అటు మొదట అశోకమును చెప్పి తర్వాత శోకమును చెప్పట ప్రక్రమభంగముగాదా?' అని గంఢగొడ్డటివంటి ప్రశ్న. ఇదియే పూర్ణముగా వద్యములో పాడుచేయఁబడిన భాగము. 10. మూలములో అశోకశబ్దమున కవి శ్లేష పెట్టినాఁడు. సురస్త్రీలకు శోకము తీర్చుచెట్టు అని శ్లేషించి, ఆశ్లేషచే అంతఃపురస్త్రీలకు శోకమిడు చెట్టాయె నని విరోధమును సూచించి, చతుత్కారము చేసినాఁడు. ఈతెల్లకవి సమాసమున దూర్చి వెలిచెట్టినందులకు జయదేవుఁడు ఎట్లు నిర్వహించినాఁడో కనుఁడు. 11. సురపురసుదృశాం—నిజపురసుదృశామ్.—సరికి సరిగా తూచితినిచి ప్రయోగించినాఁడు, ఆవిచ్చిత్తి కాన్లుదించుచుఁడు. వద్యమును కొంచెము చక్కఁజేయుదము.

తనరకయన్దోరధారాదళితపరిపతద్వాహుశాఖాసహస్రా
ప్రసవోద్యదక్రధారాప్రకరజితనవాజ్ఞాతమిత్రాంశుజాలం
దనినైయాకారవిద్యుండుమరపురసుదృగ్నర్తకృత్యప్పితాశో
కనగంబైక్రాలియుకాశోకనగమనిజాపూకామినిపాశికయ్యెకా.

ఆప్ర—పాదపూరణమే, పంతులవారికి ప్రాయికమే.

పంతులవారికి దీనిమూల మన్వయింపలేదు.

కా॥ రేవావాహినిఁగట్టెఁగట్టువఱిచెకారేతేతునారావణుకా

[8]

1104

దేవారాతినదెదియర్జునభుజానీకంబెనున్ననైరా

డేవీదృగ్గలపూరమన్నైవమునందీపించునెద్దానిక్రి

డావారంబదెయిద్దినావరశువీడన్విడ్చుధారాంబుపుకా.

1. కట్టెకా, కట్టువఱిచెకా,—ఏకకర్తృకములు; కర్తముందురామిచే నముచ్చయము లేమి సరిగాదు. 2. అదెద్ది—అదిశబ్దము ముందు ప్రయుక్తమగుటచే వాగ్యా లంకార మాత్రమైనది. ఎద్ది యర్జునభుజానీకంబు—ఏ యర్జునభుజానీకంబు. కట్టుటకు కట్టువలుచుటకును భుజానీకంబు కర్తమైనది. కాన మున్నుటకు కర్తలేదు. అదెద్ది యనుట సరిగాదు. 3. ఎదెద్ది యన్న సరి. అట్లు దిద్దిన, కట్టుటకు, కట్టువఱిచుటకును ఎది కర్తయగును; అద్ది భుజానీకంబు—[అభుజానీకంబు] మున్నును. 4. అదె యిద్దినావ

రశువు అనుటచే. ఎటా ఎద్దాని అనునవి పరశువును చెప్పిన వైనవి. పరశువునందు ముగ్ధి నది, పరశుక్రీడ బాష్పజలరూపమున నున్నది, అని యన్వయ మైనది. ఇది సరి గాదు. ధారాజలమందు ముగ్ధి నది, ధారాజలక్రీడ బాష్పజలరూపమున నున్నది, యని యర్థము గావలయును. ముగ్ధుటం జెప్పటయు, జలముగా నుత్ప్రేక్షించుట యు [ధారా] జలమనుటకు గమకములు గావా. పైగా, జనకుడు పరశువునకు 'నీధారాజలమును విడువుము' అని చెప్పిపంపినాడు. పరశురాముడు పరశువును వితత్పూర్వపద్యమందును, తద్ధారాజలమును ఈపద్యమందును వర్ణించి, "అట్టియీ పరశువు అట్టియాధారాజలమును ఇచ్చుడు విడుచును," అని సోత్పాసముగా నిట నుపసంహరించుచున్నాడు. కాన "అదె దాని నాపరశు వీడ న్విడుచు" నని దిద్దు కొన్న సరిపడును. ధారాజలమునకు చెప్పినవర్ణనను పంతులవారు పరశువున కన్వయించుట వింతగాదు. వారుచేయు నన్వయమెల్ల నట్టిదిగానే గదాయున్నది.

మూ.— యే నాబధ్యత నర్చదామ్బుని వహః సంఖ్యే చ లక్ష్మీశ్వర
స్తవ్యస్త నిరమజ్జి దర్శనభుజితోజీరుహం కుణ్డలమ్
క్షత్త్రీనయనామ్బుపూరమిషతః ఫలని యత్రేళయః
త త్తదృ క్షరశు ర్మహాయ మధునా ధారాజలం ముగ్ధచిత్.

5. కట్టువఱిచె—సంఖ్యే—యధములోఁ గట్టెనని మూలము. 6. చ—
కట్టె—కట్టువఱిచె అనురెంటికిని తెనుఁగులో సముచ్చయలోప మగవడుచున్నది.
ఇందులకు పూర్తికై 7. రేకెత్తు—య. 8. దేవారాతిక.—ప్రా. "రేవావాహి
నిఁ గట్టెఁ గట్టె ననిలో" అన్న సరిపడును. మూలార్థము.—ఏ యర్జున భుజి
శాఖిమండలము నర్చదాజలమందు పంతునను, యధములో రావణునిని, గట్టె
సో, ఆయర్జున భుజిశాఖిమండలము ఏధారాజలమందు [జలమువంటి యే వాదరయం
దు] మునిగిపోయెనో, ఏధారాజలముయొక్క కేసులు క్షత్త్రీబాష్పప్రవాహమి
షచే క్రీడించుచున్నవో, అట్టి యాధారాజలమును ఇదె యానాపరశువు ఇప్పుడు
విడుచుచున్నది.—ఆ గ్రుడ్డికిమెల్ల.

రేవన్వంతెనఁగట్టెఁగట్టెను దశగ్రీవుఁ రణాగ్రంబునక
దేవారాతి నెదర్దియర్జునభుజానీకం వెట న్నునై రా
ద్దేవీచ్చగ్గలపూరతైతవమునక దీపించునెద్దానిక్రి
డావారం బదె దాని నాపరశు వీడ న్విడుచు ధారాంబువుక.

౪౭ - వ పుట.

మూలవిరుద్ధము. పంతులవారికి మూడుమర్దముగాలేదు.

ఉ॥ కొండలకొమ్ములంబిదిమిగొప్పతనంబునుగాంచిమించునా
 ఖండలువాట, నీగైనయగంగడునర్జునబాముశాఖలం
 జెండివరేతరాజపురిఁజేరఁగవాకిలియైనదిద్దినా
 చండవరశ్వధంబునకుశ్లాఘయెరావణకంతఖండనకా.

[11]

1115

మూ.— యః కృత్వార్జునభూరుహాద్భుతభుజాశాఖాసహస్రచ్ఛిదాం
 దమౌఖ్యే గ్నిరికూటపాటనపటాః శాస్త్రీర్యతోలజ్జితే
 తస్యైతస్య పరేతరాజసదనద్వారః కుతారస్య మే
 కాశ్లాఘా దశకణ్ఠకణ్ఠకదళీరాశ్ట్రావళిభిర్బలన్తే.

కార్జునార్జునుఁడను పుత్రముయొక్క యద్భుత భుజములనియెడల వేయి
 కొమ్మలను ఛేదించినదయ్యును, ఏనాకుతారము కొండల కొమ్మలను అగల్గుటయం
 దు సమర్థమైన వజ్రాయుధమువలన, తన పరువుచేత తాను లజ్జపడుచున్నచో [నే
 నెంతయేని కొయ్యలు నటికితినేగాని కొండలనటుకనైతిఁగదా యని తనయందు
 న్యూనతను భావించుకొని తనలో తానే అపమానపడుచున్నచో] అట్టియీనాకుతా
 రమునకు యమభర్త రాజునింటి ద్వారమునకు పదిమొదలవాని మొదయరఁచిబోదెలను
 కోయుటయం దొకకీర్తియా!—అని యర్థము.

1. పద్యములో పరశువు వజ్రాయుధమునకు నీగ్రుకలిగించినట్లున్నది. అది
 సమర్థితము కాదు. వజ్రము చేయనేరనిది యిదియేమి చేసినది? మూలములో
 వజ్రాయుధమునకు పరశువే అపమానపడినట్లున్నది. కొండలుకొట్టుదానికిన్న కొ
 య్యలుగొట్టునది యల్పసారమేగదా? పంతులవారు ఈమార్పున కనుగుణముగా 2.
 రావణకంతఖండన యన్నారు. దశకంత యనలేదు, 3. కంతకదళీ రాంబావళి యను
 నర్థమును రానియలేదు. వేయిశాఖలు కొట్టిలజ్జించుచున్నయట్టిది పది యరఁచిబోదెలు
 కొట్టఁగడంగునా?—అని చుమత్కారము. సారాంశము కొండకొమ్ములు కొట్టినైతిఁ
 గదా యని చింతిల్లుచున్నదానికి అరఁచిబోదెలు కొట్టుటచే నుత్తమాదురాయని. 4.
 శాఖలక—మూలములో శాఖాసహస్రము చెప్పఁబడినది. 5. ఆర్జున—మూ. ఆర్జు
 నభూరుహ. 6. చెండి, విసది యని సమానాశ్రయతయను పూర్వసంలికతయం
 బెట్టుటచే ఆర్జునునికి ప్రేతరాజపురిప్రవేశమునకు వాకిలి యని విశేష మర్థమగునని
 గాని ఎంతటివానికేని యమససప్రవేశక యని సామన్య మర్థముగానేగను.

సామాన్యమందు రసముగాని విశేషమందు లేదు. 7. మూలములో సామాన్య ము క్తమేగాని విశేషముగాదు. 8. లబ్ధితేయను సమాజకమును సిగ్నేసయంగ నని అసమావకముగా మార్చుట రసము చెఱుచుట. 9. చేరంగ—దీనికి కర్త ఏది? ఏపందిరి మీద నెక్కియున్నది? 10. ఇద్ది—దీనికి విశేష్యమేది? ఇద్ది సాచండవరశ్వధంబునకు అనంగ—ఈ సాచండవరశ్వధంబునకు అని రహస్యార్థమా? భిన్నవిభక్తితాదోషము—షష్ఠీవిశేషణములకు ప్రథమయగుట గలదు అని వాదమా? సర్వసామాముల కట్టి ప్రథమ పరమాసహ్యముగా నుండును. 11. మఱియు—ఈ భిన్నవిభక్తికతచేత పరశ్వధము వాకిలిగాదని యర్థ మసందిగ్ధముగా లభించుచున్నది. పరశ్వధమే వాకిలిగావలయు నేని ఐనదియని సమావకముగానే వ్యస్తముగానే ఉండవలయునేని, 'వాకిలియైనది ఈసాపరశ్వధము, అట్టిదీనికి శ్లాఘయే' అని ముందుగా పరశ్వధమును చెప్పి తర్వాత సర్వసామామును. చెప్పవలయును 'ఐనది' వ్యస్తముగా నుండనక్కఱలేదని వాకిలియైన యిట్టి సాచండవరశ్వధంబునకు... అన్నంజాలును. ఈపద్యమునే కొంచెము దాగు చేయుచుము.

కొండల కొమ్మగల్పు శతకోటికి నెయ్యది లబ్ధిగ గూరుదాదా
జెండియు నర్జునద్రుమ విచిత్రభుజాలతికాసహస్రముకా
జండకుతార మంతకుని సద్మకుద్వార మదేమిశీర్షికై
ఖండననేయుం బంక్తిగళకంతసశీకదశీప్రరోహముల్.

లక్షణజ్ఞానము.

[2] తే॥ దక్షిణాంశోధిమధ్యమస్థానముననుగొంకణము నెన్నిదవదానిగొంకలంజేసి
1117 లంకకాతంకమునుమిగులంగజేయ|నన్నదంబభూతాగ్నియడరుంగాక.

1. చేసి—ఈ పదమువలన పరశురాముడు ఇప్పటి కింక కొంకణమును సముద్రమునుండి సాధింపనట్లును, ఇంకమీద పోయి సాధించునట్లును అర్థమగుచున్నది. ఇంతకు పూర్వమే సాధించియున్నట్లు ఈయంకమందే భూరిప్రమాణ మున్నది. మఱియు ఇప్పటి కింక సాధింపకయే యున్నచో కొంకణమునుపే రెల్లెర్పడును? పరశురాముడు మిథిలకిపుడు కొంకణమునుండియే వచ్చినాడు. కాన—ఈపద్యము సరిగాదు.

దక్షిణ స్యామ్బుధే ర్నద్యే కృత్వా కోజ్జణ మష్టమమ్.

మద్వాణ జన్మా దహనో లజ్జాత జ్ఞాయ జాయతామ్.

దక్షిణసముద్రమునడుమ కొంకణమని యెనిమిదవద్దీపమును (కృత్వా), కల్పించినదైన నాబాతాగ్ని (యిపుడు) లంకాద్వీపనాశనమునకుం గడంగుంగాత;—అని

యర్థము. 2. కృత్వా— ఇది క్త్వాంశముగాదు, చేసేయని యర్థముగాదు. ఇది క్షనిభిః ప్రత్యయాంతము, కర్తృను చెప్పవచ్చు; “చేయునట్టిది” అని యర్థము, “చేసినట్టిది” యని భావము. దీనికి శబ్దము చెప్పవచ్చు.—కృత్వా, కృత్వానా, కృత్వానః, కృత్వతో శబ్దః నకారాంతః పుల్లిశః ప్రభమైకవచనాంతః. దీనికి తత్సమము కృత్వ. “అన్యేభ్యోపి పృశ్యన్తే” 3-౨-౭౫—భవ్యసీనిస్తత్త్వ. అన్యేభ్యోపి ధాతుభ్యో ౭నకారాన్తే భ్యో మనికా వనిభ క్షనిభ ఇత్యేతే ప్రత్యయా పృశ్యన్తే...అపి శబ్దః సర్వోపాధి వ్యభిచారార్థః...పృశ్నిగ్రహణం ప్రయోగానుసరణార్థమ్.—అని తాత్పర్యము.

జామవగ్న్యము.—

చ॥ ఎదివిధివోలె వక్రతపహింపఁదిలోకవసజ్జనాశికి

[22] మదమజ్జఁ జూడఁగూడనిది మా నెనుమాన్త్రీయి కాలిమాలియూ
1139 యదివిధ భర్తృమీదశర ధాత్వజుచేతను భగ్నమయ్యెనే

తాంబ్యాంయనుఁడు. — [భయకాతుకములతోఁబడఁగల] ఇతఁ డేమిచెప్పెను? జామ.—నివలఁపు శస్త్రధారను మునింగెనురాఘవవంశమంతహా.

ఇందలి యన్వయభేదములు.—ప్రభమవాక్యమునకు [ఎది...మాలి]; 1. త్రిలోక వసజ్జనాశికి ఏది విధివలె వక్రింపఁగా [ఏవిధభనుస్సు త్రిలోకమును సాకము చేయఁబూనఁగా]. 2. ఈ భనుస్సు వంగఁగానే త్రిలోకనివాసులకు మదమజ్జఁను. 3. చూడఁగూడనిదైనయేది వక్రింపఁగా, త్రిలోకజనమునకు మదమజ్జఁగా. 4. త్రిలోక జనమునకుఁ జూడరానిదైనయేది వక్రింపఁగా. పూన్త్రీయి మదమజ్జ మనెను. 5. ఏది వక్రింపఁగా త్రిలోకజనమునకు మదమజ్జఁగాఁ జూడరానిదైన “పూన్త్రీయి మనెను.—ఇంక నిర్దియన్వయములు క్షేమములు గలవు. ఇందు కొన్నిటి విధియు ఈ భనువును విరోధులగుటచే పురత్రయ మనెనని యర్థమగును. ఇదే వాక్యభంగిచేతను మదసన్నికర్తాది గమకములచేతను వచ్చెడియర్థము. కొన్నియన్వయములలో పురత్రయింపఁగల్గియే యిది వక్రింపఁగాఁ బురత్రయ మనెను అని యర్థముకలుగును. ఇది వ్యవహారాన్వయాది బహు దోష పూర్వకముగా శుద్ధిరించునర్థము. ఇట్లు నానా సందేహముల విద్యార్థులను అడవులపాలుచేయుటయూ యుద్దమకవసము? అతేనుఁ గుఠాపలో వాక్యరచననేర్చుకొనువారికి దిద్దికెట్టువారు లేనందున ఇట్టి భాషా విమరశను గుక్తికలు తామరతంపర లగుచున్నవి. ఊలముం గనితాని కథ నేర్పితాని దివస నీ యాంధ్రీకరణమును గ్రహింపరాదా యనుదురా? (కడుపునిండిన గారెలుచిలువేద) నిశుమారు స్వరించుకొనుఁడు. అవద్యములో నింకొక చమత్కార మున్నది. 6. ఏమన—జామవగ్న్యము పృథ్వియ పాదాంతమున వాక్యమును సుగింపలేదు. అందు

నేని ముగింపలేదు. [భగ్నమయ్యేనేని] పనిశబ్దముయొక్క పూర్వాక్షరము 'పి' ఈపాదము తుదిని, ఉత్తరాక్షరము 'ని' చతుర్థపాదము తొలిని ఉన్నవి. పనిశబ్దమును విన్ననేగాని తాండ్వాయనుడు “ఇతఁ డేమిచెప్పసా” అని పలుకంబ్రసక్తిలేదు. అట్టిచో ఈ తెలుగుకవి పదమధ్యమందే పద మిది యని తెలియక ముందే తాండ్వాయనునిచే అప్రసక్తము భాషింపించినాఁడు. మఱియు రంగభూమియందు జూపదగ్మ్యనటుండు ‘నే’ యని ముక్కుతెలుచుకొని, నేకారమును తాండ్వాయనభాషితము ముగియువలకును ముక్కుతో ఈడ్చుచునే యుండవలయును. ముక్కుతో నేల యని కినియవలదు, నకార మనునాసకముగదా? అట్లుచేయనిచో పినియను రెండక్షరములకును ఏకపదత్వము అభిప్రేత మని తెలియదు. నే యని కొంతనేపు ముక్కుస్వరము నీడ్చుచుండనిచో అనఁగా అవిలంబితముగాఁ బై పద్య భాగముతో నిగలిపిచెప్పినచో తాండ్వాయననటుని భాషితమున కవకాశము కలుగదు. వీని కవకాశము ఇచ్చుటకై నేయని నిలిపి, వీనిమాట యైనపిమ్మట, ని అని యెత్తికొనిన, పినిపదముకథ దొంగ ఇంట దూఱుచున్నప్పుడు గృహస్థునిప్రశ్నకు ‘చో’ యనియు, పిమ్మట చార్యము ముగించి వెడలిపోవుతఱిని ‘రః’ అనియు నివేదించి విజయంచేసిన కథగా నుండును. ఏమి యీచేయంగలవిన్న పముల కవనము! తృతీయపాదమున పదమును ముగించుకోరాదా? “భంగమొందినకా! విదితకుతారధారను మునింగెను రాఘవవంశమిప్పడే” అనరాదా? పాదమధ్యములోనే నిలువఁదగువయున్నచో జూపదగ్మ్య నటభాషితమును “భగ్నమయ్యేనేని”...అని నిలిపి...పిమ్మట “దలఁపు” అని యందుకోరాదా? ఈ యరణ్యమునకు మూలముయిన యుద్యానవనము:—

జూమ.—దుర్గహస్సర సిద్ధకిన్నరనరై స్త్యక్తక్రమం వక్రతాం
ప్రాప్తే యత్ర విధాత రీవ తరసా తిస్రాపి దగ్ధాః పురః
తద్భగ్నం యది రాఘవేణ శిశునా చణ్డీపతేః కార్మకమ్

తాద్యై.—[సభయకౌతుకం, స్వగతమ్] కి మధునా వక్ష్యమి!

జూమ.—తద్భగ్నం కుల మేవ తర్కయ మనా జ్ఞచ్ఛస్త్ర) ధారామ్భసి.

దీనికి లోకసామాన్యమైనతెలుగు:—

జూమ.—గురసిద్ధకిన్నరనరులకు అజయ్యములయిన మూండుపురములును ఏది విధివోలె వక్రము కాఁగా ఒక్కుమ్మడి [స్త్యక్తక్రమమ్] హతాత్తుగా [తరసా] దగ్ధములై పోయినవో, ఆచండిశకార్మకము రాఘవునిచే శిశువుచే భగ్నమయనేని,

తాండ్వ.—[భయకౌతుకములతో స్వగతము] ఇప్పుడేమనుసా?

జామ.— దానివలన నెఱుంగుము రఘువుయొక్క కులమే మదీయశస్త్రభా
రాజులమందు మగ్నమాయెనని.

ఇట శ్లోకములలో పూర్వార్థమున పద్యమందలి సందేహరణ్యాని లేదు. ఉత్త
రార్థమున పాదసంధిలో సగముపదమటు సగముపదమిటును లేదు. ఏని వాచకమైన
యది శబ్దము తృతీయపాదమందే యున్నది. పంతులవారు తృతీయపాదమందలి యది
కిని, చతుర్థపాదమందలి తత్తునకును, రెంటికిని ఒకటియే మొత్తముగా ఏని యని తెనిగిం
చి, యది తచ్చబ్దములకు ఏనిపదమును దాయభాగములు సాంఖ్యసమ్మతముగా వంచి
తృతీయపాదమందలి యదికి తృతీయపాదాంతమున ఏ యనియు, చతుర్థపాదాంతము
నకు చతుర్థపాదాదిని ని యనియు కొంతవఱకు స్థానముంగూడ తప్పింపక ప్రయోగిం
చినారు. 7. మూలములలో— జయదేవుడు [భగ్న మగ్న మ్,] అది భగ్నమైనది
మగ్న మగును అని శబ్దశ్రవణమాత్రముచేత గలిగించిన ప్రతియోగిభావస్ఫూర్తిని ఇందు
‘మునింగెను’ అని తేలబలికి ముంచివేయుటయు, 8. “సురసిద్ధకిన్నరనరై” అని,
వారివారిప్రభావాతి శయములు స్మృత్యాచారము లగునట్లుగాను, 9. అందువలనన
ట్టిమహిమాన్వితుల కేనియు దుర్గర్థములని పురములప్రభావాతిశయము తోచునట్లుగా
ను చేసినప్రయోగమును, మ్రొక్కవసజ్జనాశికి అని తున్ను చేయుటయు, 10. మ
హాగ్రునిదనియు, కావున 11. మహాపటువనియు స్ఫురించునట్లుగా చట్టిపతేఃకా
ర్ముకమ్మని— ప్రయోగించినపదములకు ఉగ్రతాపటుతలం బాడయడంచి విభూతి
పెండెకట్టును లింగకాయలును స్ఫురించునట్లుగా 12. శివధర్మ మనుటయు, 13. “రా
ఘవేణ శిశునా” శిశువు ఇంతపని చేసినాడని చెప్పినచో తెనుగుసామాజికులు భయ
పడుదు రని ఆహుటను మానివేయుటయు, కార్యకారణసంబంధము స్ఫుటోపన్ఘితమ
గునట్లుగా, రాఘవుడట్లు చేసినందులకు రఘుకులమును నాశముచేసెదనని ఉభయ
త్రరఘుసంబంధముగా చెప్పినసాంపును, 14. దశరథాత్మజుడ డిట్లు చేసినందున రా
ఘవవంశమును నాశముచేసెదనని, [దశరథుడడు రఘువంశ్యుడ డనియెఱుంగనివారికి
నిశ్చయముగాను, ఎఱింగినవారికి తత్పర్యాలోచనావధికముగాను, “దశానసాహ
రత్సితాం బన్ధనం తు మహాదధేః” అనుసామెతను స్ఫూర్తికి తెచ్చుటకై] నిర్ము
లించుటయు, 15. “మచ్చస్త్రీ” అన్నచ్చబ్దముచే మూలకారుడు శస్త్రము ప
క్షయైనజామదగ్నుని దని తెలుపఁగా, నాదని జామదగ్నుడడు పల్కుట ఆహంతా
రము, విరుద్ధము, అప్రసక్తము ననియు, తన దన్నచో రాముడడు భయపడి బిడ్డరా
త్రాకాంతుడగుననియు పిమ్మటవిభూతి మంత్రించి కెట్టవలసివచ్చుననియు, ఇట్టిది సం
భవించకుండుటకై జామదగ్నునిచే నా యనిపింపక మాన్పుటయు,—ఇంక, 16. త్యక్త
క్రమమ్, 17. తరసా, 18. అపి, 19. ఏవ, 20. మనాక, 21. అబ్బునీ— దినిం

వ్యతిరేకములు, మూలమునకు మెలుగునట్టి, జయదేవకవిని చచ్చుదుగాఁ జనిపించి, ఆంధ్రభూమిపహుటిని కడ్యపార విషముద్రాగించి సంచితము నేర్చుటగాదా? ఇంతవంతకు 22. “అహః” యని యాశ్చర్యపడవలదా? పద్య మట్లుఁగులుపుగాదా, సుసక్రతభాష వీధిలోనిపెత్త గాదు. ఇందోవ్యాకరణానుసరణాభినయమాత్రము కవనము గాదు.

రచ. - ప శ్చట.

లక్ష్మణుఁడు పరశురాముం గని స్వగతముగా వర్ణించుట. —

[8]
1147

మ॥ విలునారిత్యయియద్దిహంజినిసదా ప్రిందాయుఁడీశ్వరముల్
విలసిల్లున్మలుకుల్లశల్లరమునకవివ్యోతధారంబుగూ
జ్జ్వలమాగ్ధృతియుంగమండులుపునిచ్చగీరకాంతంబులె
ట్లెలమింగూడెనుజూడనిట్టులకడున్నేయటమందేనియుకా.

మూ. — మాగ్ధీం భను న్నను రియం చ విభ ర్తి మాగ్ధీం
బాణాః కుశా శ్చ విలసన్తి కరే శిత్రాగ్రాః
ధారోజ్జ్వలః పరశు రేష కమట్టులుశ్చ
త ద్వీరశా న్దరసయోః కి మంతం వివర్తి.

భనువు నారిని, ఈదేహము మాంజిని, భరించియున్నది; చేత వాడికొనలుగఁ బాలుములు కుశలు నున్నవి; ఈగొడ్డలి ధారోజ్జ్వలము, అట్లే యూరుండికయు; బాస, వీరశాంతరసములు రూపు దాల్చి యిట్లుయినవా? — అని యర్థము.

1. వీరశాంతము లెట్లుకూడినవని యర్థము గాదు. 2. వివర్త మనఁగావంతులవారికి అర్థము తెలియలేదు. ఈయంకములోనే ఈపద్యమునకు నాలపదైన “చ క్కంచనంబు” పద్యముయొక్క మూలములో “మూర్తై స్త ప్రి మశౌ రస్తై ర్వరచిత శ్చృష్టారవీరాద్భుతైః” అనువాక్యమునం గలభంగినే, “మూర్తైః కిం విరచితైః” అనుపదములం బెప్పినయర్థమునే యిటజియందేవమహాకవి వివర్తశబ్దముచేత చెప్పినాఁడు. వంతులవారు మూర్తశబ్దమర్థమై యట “రసత్రయ నిర్మితమయ్యె నియ్యెనా” అని గుటికి పారెడు ఎచ్చు లెక్కువగా తెనిగించినారు. ఇట వివర్తశబ్దము కొంపముంచినది. వీరశాంతరసముల వివర్తమా యితఁడు! అనఁగా వీరశాంతరసములు రూపు దాల్చి యితఁడైనవా? అనియర్థము. అందుచేత ఇట వీరశాంతరసములసమగ్రత వర మావని యితనియం దగవడుచున్న దనునభిప్రాయము ప్రధానముగా వివరీతముగాని, వీరవిరోధిశాంతి, శాంతివిరోధివీరము, అని వానిపరస్పరవైరుధ్యము ప్రధానముగా వివరీతము గాదని యెఱుంగునది. 3. మూలములో గొడ్డలికిని కుండికిని శం

టికిని ధారోజ్ఞులమని యొకటియే విశేషణము చెప్పబడియున్నది. వాచరచే ప్రకాశమానము గొట్టలి, జలధారచే వెలుంగుచున్నది ఖండి యనిట్లే. తెనిగింపులూ విద్యోత = ఉజ్జ్వల, ఈపునరుక్తియే? రెండువిశేషణముల మొత్తమే ఒక్కొక్క విశేష్యమునకుం బెట్టినేని పునరుక్తిదోషము దుర్నివారము. ఒకటి గొట్టటికి ఒకటి కుండికి నని దాయవిభాగమా? అక్షమున యథాక్రమమా? అట్లేని జలాధారము చేయుట అధర్తము; వాచర జలము రెండుంగల ధారను జయజేపుడు గొట్టటికి కుండికి రెంటిని ఆస్తిపట్టిపోగా, దాయవిభాగముచేయ నధికరములుగా వచ్చిన వారు, వాచరను గొట్టటి కిచ్చి, కుండికి సూజ్జ్వలమని బూటకమిచ్చి దాని భాగ మయినజలమును మాయమునెంత నాయముగాదు. విద్యోతధారాఽయి సూజ్జ్వలమ న్న కొన్నిదోషములు తొలంగును. ములుకు ల్లర్థులును గరంబునఁ గడుం బూర్వం దు ధారాంబుసూజ్జ్వలమా? అని మార్చిన నీదోషములు తొలంగును. ఈకవనమునకు ఈపాటిసౌష్ఠ్యపమే యెక్కువ. ఈపద్యారణ్యానిలో, 4. సదాప్రి—ఒక ఖుదియెలుగు—య. 5. ఇచ్చ, లేక, నిచ్చ—ఒకగుంటనక్క—య. 6. జూడనిట్టులూకడు న్నే యబ్రమంచేసియు—ఒకదాసరిపాము—య. పా. 7, 8. సునన్దులు రెండు కొండపెట్టులు. ఇవి పాదపూరణ జీవాతువులని మీకు గట్టిపాఠ మైనదిగదా.

రాముడు.—విస్తయనీయఁగలరకు భిక్షామఁచియనిచెప్పనవచ్చు. ఇతఁడుగదా?

ఉ॥ బంగరుకొండయొండెగలపంటపలంపినిదీసిపైమహా

[4] శృంగమొకండెయిండుపసిచెల్వనఁగశ్యవమానికిచ్చదా
1151 నాంగముగంగిరీశతనయాధికశక్తియఁదూఁటువేయలే
మింగనికొంచగుబ్బలినిమించిసురంద్రముఁజేసెముల్కిదేక.

మూ.—ఏకస్వర్ణమహీధరాం ధీతి మిహం స్వర్ణైకశృంగీం యథా
గా మేకాం ప్రతిపాద్య కశ్యవమునౌ సస్వాత్మనే భాగులే
కిచ్చి త్రొళ్ళిగిరిం గిరీశతనయాధికశక్తిక్షితం
విధ్వా బాణగజై రుదాత్తహృదయౌ వైలక్ష్మ్య మాలభ్యతే.

అర్థము:—ఒంటపైఁడికొండగల యాభూమిని ఒంటపైఁడికొమ్మగలగోరూబోలే దానమిచ్చి తనియకున్నాఁడు, అనఁగా దీయమానమైన గోవునకు రెండుమాద్యుగూర బంగారముగానున్న బొగుగానుండునట్లుగా, దీయమానమైన యాభూమికిం గూర రెండవస్వర్ణవర్ణతము ఉన్న బొగుగానుండును, అట్లు లేకపోయెనుగదా యని చింతిల్లుచున్నాఁడు. మఱియు, క్రొంచగిరిని బాణగణములచే ప్రక్కలించియు రత్నాబ్జమే అది మహారునియొకటెటోటాబడి యుంటుంటేనీ ఒకఁడుకొట్టినదానిం గొట్టినా

యొకపరాక్రమమా, అందును ఒకఁడు ఒకయాయుధముతోఁ గొట్టినదానిని పెక్కులా యుధములతోఁగొట్టుటయు నొకపరాక్రమమా, యని లజ్జించుచున్నాఁడు. అట్టియు దా త్రహృదయుఁ డీపరశురాముఁడు.—ఇందు సారభూతమైనవిషయములు రెండు, — 1. తనియమియు 2. లజ్జించుటయు ; అవియే విస్తయనీయశీలతాశుభ్రకము లు. శ్లోకార్థతాత్పర్యము లెఱుంగక యీరెండుసారాంశములను పంతులవారు లో లఁగించినందున వారికవిత ఈచుకొనిపోయినది. 3. అధికశక్తి యని అధిక విశేషణము చూడఁగా వీరు ఈఁటె యని యర్థముచేసికొలేదేమో యనిసందేహ మగుచు న్నది. 4. అక్షతమ్మును నీరసపాతమును అవలంబించినట్లున్నది. అది తప్పపాతము ని వైలక్ష్యప్రస్తావముచేతనే యెఱుంగవచ్చును.

అద్భుతమైనతప్పలు.

జామ.—[విలోకించి] వీరడర్థముగ్ధుఁడుగదా? ఎందువలననకా వీనిఁగామించున్నాఁడు. చెప్పటయందు రాముఁడనిపలుకుచున్నాఁడు.

[ఇట, 'ఎందువలననకా' 'గామించుచున్నాఁడు'—అనుటకు అచ్చుతప్ప

[5] లు వడినవని తలంచి వ్రాయుచున్నాఁడ]. 1. వీరఁడు—ఎవఁడు వీరఁడు? 1156

2. ఎవఁడెవనిఁ గామించుచున్నాఁడు? ఎవఁడబ్బా అంతటివాఁడు! పురుషుఁడు పురుషునే యేలకామింపవలయును? స్త్రీని కామింపరాదా? 3. ఒకవేళ, నకా వీనికా, అనఁగా, ఈసన్ను, అని పంతులవారిహృదయమా? వాఁడెవఁడో? జామ దగ్గుననే కామించినాఁడా? ఆహాహా! ఎంత యుద్రేకము! వహవా ఏమి స్వారశ్యము! ఈవాక్యార్థమునుమాత్రమే చెన్న పురీసగరసౌధములో నాడించినంజాలును, కడమయీనాటక మెల్ల నేల? మూలము:—

జామ. [విలోక్య] అర్థముగ్ధః ఖిల్వయం జనః యదేనం కామ ఇతి వక్తవ్యే రామ ఇతిజల్పతి.

దీనికర్థము.—జామ. [విలోకించి] ఈమనుష్యుఁడు (తాండ్వాయనుఁడు) సగముమూఁగుఁడు గదా, ఏలన ఇతనిని కాముఁడనిపేర్కొనవలసియుండ రాముఁడని ప్రేలుచున్నాఁడు.— 4. కామశబ్దములో 'కాకార మొక' యర్థము, మకార మొకయర్థము, రామ యనుటచే కాకారము తప్పినాఁడు; మకారము సరిగానే చెప్పినాఁడు; అనఁగా సగములో తప్పినాఁడు, సగము సరిగానే చెప్పినాఁడు. కాపున అర్థముగ్ధుఁడు అని పరశురామాభిప్రాయము. ఇదియెల్లం బంతులవారు వెల్లింగఁచి పివారుగదా? తాండ్వాయనుని యుద్రేకమునకన్న, పంతులవారు మూలమును ఈ తెనుగువాక్యముచే చేసినపాడుకన్న, వారు ఏపొరఁబాటులచే నీతప్ప చేసినారో ఆపొ

రచనాటులు స్వారస్యముగలవై యున్నవి. — వారికి నాగరము చదువ తెలియనందున “నీకన్న భ్రష్టలేదు, నిన్ను విడిచిన నాకు గతిలేదు” అన్న సామెతగా తెలుగుము ద్రణమే శరణ మయినది. అందులో రెండక్షరములలో అచ్చుతప్ప పడినది. 5. కా మ ఇతి అనుటకు కామయత అని ముద్రితమైనది. అంతటితో పంతులవారు బుద్ధి విని యోగించి, కామయతే అని యుండవలయునని బ్రతునీ, అట్లుమార్పుకొని, జామ దగ్నునికొంపమాపినారు. వీరును తాండ్వాయనునంతవారే నాలుగు అక్షరములలో రెండే తప్పినారు. కడకుతప్పలు దీని నాశ్రయించినవి. “అర్థముగ్ధఃఖల్వయంజనః యదేనం కామయతే! వక్తవ్యేరామ ఇతి జల్పతి.” అని భేదించుకొని తగులచెట్టినారు. సాంఖ్యచార్య వర్యవిత కవితాతత్త్వవిత్త్వ) కాండమంటు? తిల కాష్టమహిషబంధన ము కాదా?

చ॥ చక్కదనంబుమిక్కిలిగఁజొటును కామనికన్న మిన్నయం

[2] చెక్కువదైనకై బలిమియీశ్వరుశ్రీశ్వరుఁజేయుఁగిందుగఁ

1158 మిక్కిలికంటిమాళిశశమేలిమిఁగాంచునుమాగ్ధమన్ననీ

చక్కనిమూర్తియెట్లులరసత్రయినిర్మితమయ్యెనియ్యెడఁ.

1. రసత్రయిఁ — ఏమి యామూఁడురసములు? చెప్పమిచే ధ్వనిపుష్టి యే మేని గలిగినదా? వృథాగా పర్యాలోచనక్షేళ మేల యిడవలయును? మూలములో “మూర్తి స్తత్త్వి మసౌ రనై ర్విరచితా శృంగారవీరాద్భుతైః” అని శృంగారవీ రాద్భుతరసములు కంతోక్తముగా చెప్పబడినవి. వానిని వీరు మఱుఁగునేయ నేల? వానితో పద్యము కుదురమికన్న వేఱేమి కారణము? 2. “ఎట్లురసత్రయి నిర్మితుఁడాయెను” — అనుట సరిగాదు. “రసత్రయిచే నిర్మితుఁడా యేమి?” అన వలయును.

౪౯ - వ పుట.

జామదగ్నుఁడు [విమర్శించిశ్వగతంబుగ].

[2] శా॥ ఏలాసద్విసయాప్రుఁడుఁశశువుసౌనీరామునందీరసం! బు

1160 [స్మరించి సక్రోధంబుగ]

బౌలేశులిశరాసమించుగడగాహావీఁడెఱిండించెఁగా!

[విచారించి సకరుణంబుగ]

బాలరత్నమునీతనాశరమునకై వైధవ్యముంబొందరా! దు

[మఱియు సదర్పంబుగ]

ఏలాశాంతమపుంబరశ్వధమునాదీరేమికానైరియుకె.

ఇట నీవరకురామభాషితములు నాల్గును మూలములలో నాల్గుపూర్ణపాదములు గా నున్నవి. ఎక్క-వరకు-వలు లేవు. వీరికట్లు కుడరక మీరు, 2. పదచ్ఛేదములు కెట్టినారు. ఇది ప్రయోగమందు సహృదయహృదయోద్వేజకము. ఇట్లు మార్పించు. —పాదాంతమున వాక్యము ముగియను, పంతులవారికవసమునకుం దీసిపోడు.

ఏలా యీగు విసీతుడుకొ శిశువునానీరాముపై నింతగా(క)

బాలే శూలిశరాస మించుగజగా ఈ వీడు ఖండింపడే

బాలక నీతను గూల్పరామమదిపుల్ వైభవ్యదీక్షాబిలా(క)

ఏలా నైచును రేణుకాగళహారం బీనాకుతారంబిటక.

క॥ ముక్కంటివిల్లువిలుచుట । మిక్కుటమగుగర్వముగని మెఱ నెడుంగడునీ

1161 యొక్కభుజంబులునీనియ । సృక్కు-నరబరకుపునకేనుదృక్తియొనర్తుక.

దీనిమూలములలో అసృక్కులకు మధునాసమానై = మధువుతో సమానముపై న, అని విశేషణమున్నది. అది పంతులవారికి పద్యములలో కుదిరినదిగాదు.

ముక్కంటివింటివిలుచుట । నిక్కెడినీబాహుపులివ్వి నే మధునిభమై

మిక్కిలి నెక్కినునీనియ । సృక్కు-లరబరకుపున కిపుడెత్తు ప్తి యొనర్తుక.

అనిమార్చిన నాయుపమయు వచ్చును.

అబ్రవీర్తుపురాణము.

[5] క॥ ఎదియిపుడునుద్రిపురాగుర । సుపతీవిరహప్రపంచుచొప్పడకజేప్పక
1166 విదితముగాకున్నదియది । విదితముశివధర్మమయ్యెవిదితమునీచేక.

మూ.—యే సూపదిష్ట మద్యాపి పురస్త్రీవిరహప్రతప

న భగ్నం భవతా భగ్నం జగద్గురుశరాసనమ్.

పద్యార్థము.—ఎది [=విశివధర్మము] ఇప్పటికిని త్రిపురాగురస్త్రీలు విరహప్రతప మాచరించుచున్నారని చక్కగాఁ జెప్పచున్నదో, అది [=అశివధర్మము] [ఇంద్ర వజకు] విదితము [=భగ్నము] కాకయుండినది; విదితము [=తెలిసినది], అశివ ధర్మము నీచేత విదితము [= భగ్నము] అయినది. పద్యతాత్పర్యము :—ఈ శివ చాపము [ధర్మమనఁగాచాపంబు] త్రిపురాగురులను సంహరించినది, ఇంద్రవజకు భగ్నముగానిది, ఇపుడు నీచే భగ్నమైనది.—

1. ఇట శివధనుస్సునకు ఇంతవజకు భగ్నముగానిది యని వర్ణనము కుంభము; శివధనుస్సు భంగము నెంద దగినదని గాని, భంగమునెంద వలసినదనిగాని ఎవరు అంటుదు! వీరు మూలములలోని భగ్నములను రెంటిని 2. శరాసనమునకే విశేషణ

ముగా గ్రహించినారు; 3. ఉపదిష్ట మ్మనుపదమును కారకక్రియఁగాఁ గొన్నారు. ఇందులకారణము ప్రథమాంకములో ౪ - వ పుటలో దేనిశచ్చరిత్ర మను పద్య ముండు చెప్పఁబడియున్నది. శ్లోకమునకు అన్వయ మేమనిన;—యేన [జగద్గురుశరా సనేన] ఉపదిష్టం పురస్త్రీవిరహవ్రత మద్యాపి న భగ్నం (తత్) జగద్గురుశరా సనం భవతా భగ్నమ్.—దీనియర్థము :— ఏ జగద్గురుశరాసనముచేత నుపదేశింపఁ బడిన త్రిపురస్త్రీ విరహవ్రతము ఇప్పటికిని భగ్నముగాక యున్నదో [ఇప్పటికిని ఆచరింపఁబడుచున్నదో], ఆ జగద్గురు శరాసనము నీచే భగ్నమైనది.—తాత్పర్యము.—ఈ శివధనుస్సుచే త్రిపురాసురులు దోరిరి. అట్టిమహిమగల యీధనుస్సును నీవు విఱచినాడవు.—ఇట, దేనియుపదేశమునే భంగింపఁగూడదో దానినే నీవు భంగిం చితివి;—అని దోషారోపణము. ఈ శరాసన మహిమకు ప్రత్యక్షనిదర్శనము పురస్త్రీవైభవ్యవ్రత మున్నది చూచుకొమ్మని మహిమాస్థాపనము. దాని యుపదేశమునే భంగింపఁగూడకుండఁగా దానినే భంగించుట దోషాతిశయ మని యాశయము. దాని కవచార మొనర్చినవానికి మరణదండన తద్భార్యవైభవ్యమును తప్పవు అని చెబ రింపు. ఇట, ఉపదేశ వ్రత జగద్గురు పదములు ఎట్లన్యాయార్థ పోషకములూ ఆర యుండు. శరాసనమే జగద్గురు వని కవిహృదయము. గురువుగానిచో ఉపదేశ మెట్లుచేయును? ఇదియునుంగాక జగత్తంతగురువో [భారమో], ఇదియు [ఈశరాస నంబును] అంతగురువు [భారమైనది], జగత్తంతయు నెంతయో ఇదియు నంతకు మిగులగలిది, యనియు నాకూతము. మఱియు జగద్గురువనుటచే లోకములకెల్లగురు వు, నీకుం గురువు, గురుభంజినపాతక మొనర్చితివి, వధ్యుండ వని యభిప్రాయము. చెప్పక అనురీతిగా ఉపదిష్టమనునది సమావకమే అగునేని, ఉపదిశ్యతే అని, లడం తముగానే యుండును, భూతార్థమైకాంతముగా నుండ నేల? 4. ఉపదిష్ట 5. జగద్గురుపదముల స్వారస్యమును ‘చెప్పక’ శివధర్మము’ అనుపదములు చెఱచినవి. తే నుఁగకవికి మూలార్థము విదితముగానందున నిట్లయినదిగాని, శివధనుస్సు విదితమై నందునంగాదు. ఇది ఉత్తబిత్తుసాహిత్యము గాదు, అబ్రవీత్తుసాహిత్యము గానున్నది.

జమ.—నీ వెట్లు నిరపరాధుండ వవుచున్నావు?—నీ వెట్లు నిరపరాధుండవు?
1167 అన్నం దెలుగగును.

౫౦ - వ పుట.

జామ.—గంధ దిగ్గముఖంబగు శిలీముఖంబునునాటి నాయుల్లమునుఁ జల్ల
1168 జేయుచున్నావు.—

గంధమనఁగా పరిమళము, వాసన, పరిమళద్రవ్యము. ఇట ద్రవ్యమే అయిన ను కస్తూరి, జివ్వాది, అత్తరు, లోనగునవియెల్ల గంధములే గాని వానివలనద్రవ్యము

గలుగదు; చందనమువలనం గలుగును. మూలములో చందనదిగ్ధమ్మని యున్నది. దాని నిట్లు చెబించినారు. తెన్నుగలలో చందనమునకు గండమునిపేరుగాన, తత్ప్రకృతియైన గంధశబ్దంబును చందనవాచకము యని బ్రమణి వీరిట్లు ప్రయోగించినారు. సాహిత్యము మిఱుమిట్లు గొలుపుచున్నది.

ఆ॥ ఓరిరామకామవైరికార్ముకమర్మః | ఘాతజాతపాతకాకతోర

1169 ధారమికుతారమారసీతాకర | గ్రహణమఱగగనీదుగళముద్రెంచు.

మూలములోని యను ప్రాసలాలిత్యము మూలపదగ్రహణముచే ఈ తెన్నున వచ్చినది. 'ఔర' యని యాశ్చర్యపడుట అన్యాయము.

హీరామకామరిపుకార్ముకమర్మః | సంజాతపాతక త వైషకతోరధారః
సీతాకరవ్యతికరప్రతిబద్ధబద్ధః | కణ్ఠం పురా విశతినిష్కరుణః కృపాణః.

చ॥ ఎఱుగదెబొమదగ్నిగుహుడేవునఁజేసినియుద్ధమూనినా

[4]
1173

నెఱకయిబల్కింబొకడఁపనేరకక్రోధముతోడఁజూచెను
క్రూరీయునుగాలకంధరకరాంచితకాంచనగర్భముస్తకం
బుఱుననియాస్యవైఖరినెఱుఁపొక నెదేబలమున్నదీయముకా.

మూ.— జొనీపే న హి జొమదగ్న్య మపి రే యద్విర్భువోకస్తశ
ద్వద్వైస్సగుద్ధితబాహునా రణభువి స్ఫుర్దేన మద్వైజసా
నాస్రాక్షీ ద్భుజసంపదం మమ కథం వత్త్రానుసారా దితి
క్రథ్థే సౌధత మైషీ శఙ్కరకరస్యస్తం విధాతుః శిరః.

ఇందుల తాత్పర్యము.—కుమారస్వామి జొమదగ్న్యనితో బాహుయుద్ధముచేసి అందు తన బాహువులను జొమదగ్న్యఁడను కదలనీక అతని రెండుబాహువులతో పట్టుకొనఁగా తాను ఓడిపోయి, నిర్విర్యుడై తనకు తలలసంభ్రమ సరిగా చేతులను [౧౭ చేతులను] బ్రహ్మ యేల సృజింపఁ డాయె నని శంకరకరగత బ్రహ్మకపాలమును క్రోధముతో చూడ సాగెను.—దీనికి అర్థము తెలియక, ఈ చమత్కార మెల్ల నీతి నుఁగున నేలఁగలికినారు. పంతులవారు పద్యమును పాడుచేసిన విధమున మహావి నోదమున్నది. 1. నాస్రాక్షీత్—ఇది సృజ సృష్టిచేయుట] ధాతువుయొక్కలు జ్ఞని ఎఱుంగలేక, అచ్చుతప్పని తలంచి, నాద్రాక్షీః అని దృశధాతువుయొక్క లుక్కధ్యమ పురుషైకవచనముగా దిద్దుకొని, యిట్లు తెనిగించినారు. 2. వత్త్రానుసారాత్—అస్యవైఖరికా, నాద్రాక్షీః—చూచితివిగావా.—కనెదే. 3. మమ భుజసంపదమ్—బలము న్నదీయముకా, ఇతి—అని.—4. ఉఱుకా—విమి యుఱు సనఁగా

బ్రహ్మకు శిరశ్చేదము ఉలును. ఏలయనగా కుమారస్వామికి అపజయ మగునట్లుగా లలాటలిపి లిఖించినందువలన;—అని యూహింపగలసి యున్నది. పంతులవారు అప్పటి బి. ఎ. సంస్కృతవిద్యార్థులలోనేని గలిసి యీ గ్రంథమును పఠించియుండిన నిట్టిపారచాట్లు తప్పియుండును. ఇట్లు మార్చిన మూలార్థము వచ్చును.

ఎఱుంగవె జామదగ్న్య నని నెవ్వడడు దోర్మగి నాత్మ బాహులు
క్కఱ బిగఁబట్ట పడ్డవనుఁ డైశకరస్థము ధాతమ స్తముఁ
చుఱచుఱఁ జూచె మూర్ధములచొప్పన లెక్కగ బాహు సంపదఁ
బఱవమి యేమి నా కనుచుఁ బాయక రోషకమాయిరాక్షుఁడై.

రాము.—

బొందుము !

శా॥ నీతోఁబోతునుమాటయంటయునుజన్మే మాకువిప్రోత్తమా
[6] భ్యాతుల్చీరలుసద్బలాశ్వులరు మేమాచుండుమద్యమున్ లే.
'179 లక్ష్య.—సత్యమేయిది.

నీతం దేకగుణంబుమాకువిలుపున్కిఁ—ఁజేండ్లకుఁమీకనఁ
భ్యాతంబౌనవమాగుణంబుబలమైయజ్ఞోపవీతంబిలఁ.

రాము.— భో బ్రహ్మఁ భవతా సమం నఘటతే సంగ్రామవారాశినః
సర్వేహీనబలా వయం బలవతాం యూయం శ్చి తా మూర్ధని.

లక్ష్య.— జామదగ్న్య ఏవ మేతత్.

యస్మా దేకగుణం శరాసన మిదం సువ్యక్త ముర్విభుజౌ
మస్మాకం భవతాం పున ర్నవగుణం యజ్ఞోపవీతం బలమ్.

మూలఁ భరణాగము—మాకు రాజులకు ఏకగుణమైనవిల్లు బలము, మీకు సవ
గుణమైన యజ్ఞోపవీతము బలము;—అని. మాబల మేకగుణము మీబలము నవగుణము,
అనఁగా, మాబలమునకు మీబలము తొమ్మిదిమడుంగులు, అని పరశురాముని బలాధికత
నంగీకరించిన ట్లభినయంబును, మావంటికి ఒకదారమే మీయజ్ఞోపవీతమునకు తొమ్మిది
దారములు అని యర్థాంతరముచేత హేళనంబును నిబద్ధములు. ఉర్విభుజులకు మాకు
బ్రాహ్మణులకు మీకు అని వివ్రత్త త్రియజాతి సామాన్యాన్వయిగా వర్తించుట.
అర్థాంతరమందు నూతనమైనగుణము [దారము] గలది యని సవగుణ శబ్దము
నకు చెప్పకొండి, జీర్ణతాదికారణములచే తఱుచుగా నూతనయజ్ఞోపవీతముం దాల్చు
పదా.—ఇందువలన ఏకగుణసవగుణశబ్దములు బహువ్రీహిసమాసములు. అందొక

దానిని ఏకగుణమును గ్రుడ్డివానిచేతి రాలి సామెతగా పంతులవా
ప్రయోగించినందున వారి కర్థమైనను గాకపోయినను విద్యావ్యర్థ
అర్థముచేసికోవచ్చును. 1. నవగుణమును వారు యథావిధిగా పా
ధారయముగా గ్రహించినట్లగపడుచున్నది. కర్మధారయమే
ల్లింగముగా నుండవలదా? ఏమిసాహిత్యమిది? మఱి తొమ్మిదిమండ
ద్వి, త్రి, చతుర్, పంచము, షట్టు, సప్తము, అష్టము, నవము,
సంఖ్యావాచకములను తత్సమీకరింప మహాసంకల్పముచేసినారా? .
చేయరాదు!

2. సద్బలాధ్యులరు—ఈసత్తేలి? గిన్నెలకు. 3. పాచుందక
కున్న ఒకవ్యాధి లేకున్నట్లుగదా? 4. పూన్ని—పాదమునుచేటిపి

5. పంతులవారు నాలవపాదమందలిబలశబ్దమును మూడవ
మునకు విధేయముగా గ్రహించినట్లగపడు. 6. సువ్యక్తమనుచు
మందు శరాసనమునకు విధేయమునుగా గ్రహించినట్లు తోచుచు
కున్నట్లు అగపడుచున్నది: సువ్యక్తమనునది క్రియావిశేషణము
యర్థము. పూన్నిలేకున్నబలిమిగానైన విల్లును బలముతో న

గీ-వ పుట.

జాను.—అహ! ఈరాచకొమరునిమాటనేర్చు!...

ఈరాచకొమరుని—మూ. క్షత్రియవటోః. పంతులవారి

[1] తెలియలేదు. సంస్కృతనాటకాపరిజ్ఞానము తెల్లమగు;

1180 తిరస్కారముం దెలుపును. నిదయందుఁ బ్రయోగిం

మూలములో ప్రయుక్తము. 'రాచకుష్టని' అనిన నాస్వారస్యము

మహావీరచరిత్రలో జనకుఁడు కరకురామునిగుఱించి “కన్యే ర

వటు ర్విషహ్యః” అని వటుశబ్దప్రయోగము చేసినందుల

“ఆః దురాత్మ” క్షత్రియావసద, మా మేవం వటు రి త్యధి

తిట్టిన ఘట్టముంగనుఁడు. ప్రయోగాంతరములు పెక్కులుగలవు

లడప్రాసభాగ్యము.

మ॥ తొడరస్సంగర మందుదేనిదియయా దుర్వారధార

[12] గడునీరేఁబుక మయ్యెత్త త్రిశు రక్తవ్యాప్తి చేధా

1192 క్కడదదబ్బల కులస్వరించునుమనః కన్యాశి చిలా

జ్జ్వలదామంబుల దౌపరాగమున నాస్వర్గంబు లే

మూ.—యత్ర క్రామతి సంగరాజ్ఞణభువం దుర్వార ధారాశ్చల
 ఘృణ్ణక్షత్రి కిశోరకణ్ణ రుధిరై ర్నిరేణ్ణకా భూరభూత్
 తాదృగ్బలవర స్వయంవర వర స్వర్లోక కన్యాకర
 క్రీడాపుష్కరదామరేణుభి రభూ ద్యౌ రేవ రేణూత్కటా.

ఏకుతారము రణాంగణమందు చరించుచుండగా, దుర్వారమైనవాడయొక్క
 అంచుచేత నణకబడిన క్షత్రియశిశువుల కంఠముల రక్తములచేత భూమి నీరేణుక
 యైనదో, (మఱియు) అట్టిబాలవరులను తామే వరించుటయందు ఆసక్తలైన స్వర్లోక
 కన్యలయొక్క కరములందలి క్రీడావద్దమాల్యములయొక్క రేణువులచేత ఆకాశమే
 రేణుభూయిష్ఠ మాయెనో, [అట్టికుతారము లక్ష్యమని బాలుండని త్తమించడు, అని పూ
 ర్వమున కన్వయము].

వద్యములో నాలుగు ప్రాసములును బాదపూరణములే. 1. తోడరక్, 2. క
 డుక్, 3. అక్కడక్, 4. ఉజ్జ్వల. 5. దేనిదియయా = దేని. 6. దామంబులదా =
 దామంబుల.

7. తోడరక్—ఇది క్రామతికి తెనుగని వాదించురు. ఆపక్షమున దీని కర్త
 యేది? మూలములో నేది యనిన, యత్ర కర్త. యస్త్రీక్ క్రామతియని యర్థము.
 ఏకుతారము చరించుచుండ నని భావము. పంతులవారియన్వయ మెఱుంగక వాట్టుకమ్
 తర్జిమాగా క్రామతికి తోడరనని మొదటవేసి, 8. యత్రకు అక్కడనని తుదను [పూర్వ
 వాక్యముతుదను] వేసినారు. యత్రకు ఏకుతారమనియర్థమేగాని, ఎక్కడ నని గాదు.
 9. దేనిదియయా—అవధారణార్థకమయిన [అ] కారమే? అక్కడ ననగా స్వర్గ
 మందు అని వాదించురు గాఁబోలు. ఆపక్షమున నప్రసక్తము. సంగరమందనివాదించు
 చో, యత్ర కిది తెన్నుగాదు, ప్రాసపూరణమాత్రమే, 10. సంగరమందని నియమించు
 టచే వారిశవముల నని యేర్పడును. 11. స్వర్గంబుక్—ఆకాశమనిచెప్పవలయును.
 పరాగమున “నభ్రంశెల్ల” అన్న సరిపడును. 12. రేణూత్కముక్—మూ. రేణూ
 త్కటా. ఇట పంతులవారు, ఏకదేశవికృతస్యా నన్యత్వాత్తనున్యాయము, నవలంబించి
 నట్లున్నది. ఒకటవర్ణమేగదా మునినారు. ఉత్పశబ్దమునకు కోరికగలది యర్థము.
 “ఉత్పశ్చనాః”—అమరము. అదే పాణినియసూత్రంబును. “తచ్ఛృత్వా తే
 శ్రవణానుభగం గర్జితం మానసోత్కాః” మేఘసందేశము. ఇష్టమైనశబ్దము వేసికొని
 దానికిష్టమైనయర్థము చెప్పకొనెదమని ప్రతిజ్ఞ యా?

౧౧-వ శ్లో.

ఓరాజ్ఞా ఓరుద్రాక్ష ధారివగుము!

[8] 120) శా॥ ఓరుద్రాక్ష సరోజ్జ్వలద్గళులు గండోశ్రోత్రి యక్ష త్త్రియుల్
ఘోరాజింబాసరింపశ క్తియెదిమీకుంగోర్ని వమ్మేయపుక
వారస్యల్లద పంచశాఖకలితప్రాంచత్ప్రపాణోరుధా
రారాధూత రిపుద్విపా ప్రమదపంకాశుల్ ప్రవీరుల్ వరుల్.

మూ.—యుష్మాకం భో స్సుఘటితబహు స్యస్తపద్మాక్ష కణ్ఠా
మిశ్రోత్కణ్ఠా కి మితి సమితి త్త్త్రియ శ్రోత్రియాణామ్
తేనైవ చక్షుత్కరతల చలచ్ఛబ్ద నిశ్చింత ధారా
ధౌతారాతి ద్విపమదమసీ పజ్జ-పూరాః ప్రవీరాః.

మీరు రాజస్యశ్రోత్రియులరు తాపసవృత్తి నున్నవారు, మీకేల యుద్ధాసక్తికి
కరకలితచండకృపాణధారలచే శత్రుగజమదమసీపంకమును కడుగునట్టిప్రవీరులు మీ
బోంట్లు కారుగదా?—అనగా ఆప్రవీరులు కత్తి కేల బూని రణాంగణమున సగ
పడినమాత్రాన తద్దర్శనముచే శత్రుద్విపములు తమ్ము వారు చంపివేయుదురని భయా
కులములగుటచేత వానిగండతలములందలి నల్లనిమదజలము లింకిపోవునని యుత్తరార్ధ
మున భావము.—పద్యములో, 1. ఓశబ్దముచేత పూర్వార్ధము, 2. ధూతశబ్దముచేత
నుత్తరార్ధమును చెడిపోయినవి. సంబుద్ధమునకుం ముందోకారముసరి, విధేయము
మునకుముందోకారము పెట్టుట యెట్టిది? ఓశ్రోత్రియక్ష త్త్త్రియులారా రుద్రాక్ష
సరోజ్జ్వలద్గళులు గండు అనవచ్చును. ‘ఓరుద్రాక్ష ధారులారా శ్రోత్రియక్ష త్త్త్రియు
లరుగండు’ అనవచ్చును. రెంటును ఓకార ముంచుట భాషగాదు. సంబుద్ధ మేదో
వినితమేదో సందిగ్ధము. శ్రోత్రియులను రుద్రాక్షలు ధరింపుండనుట నిద్ధసాధనము.
రుద్రాక్ష ధారి త్త్త్త్రియులను శ్రోత్రియులు గండనుటయు నిద్ధసాధనమే. తాన
నిందేదియు రెండవదానికి విధేయము గాదగదు. 3. మూలములో ఇది రెండును
[యుష్మాకమ్] పనకాదులకు అనువాద విశేషణములుగానే యున్నవి. 4. ఈగండును
గుండువేసికొట్టిన పూర్వార్ధమున కర్థముకల్గును. ఉత్తరార్ధములో 5. ఆప్తశబ్దముచే
సౌకస్యారస్యము కలిగినది. ఏమన కృపాణధారచే ధూతమై మదపంకము రిపుద్విప
ములచేత పొందబడినదని. మూలకారునిహృదయ మేమనగా—రిపుద్విపములమద
పంకము పోయినదని. దానికి కేవలమువిరుద్ధ మర్థముగునట్లు రచించుట శాశ్వతి శేషము
గదా? ఈపాదుపాదపూరణము లేకపోయిననేమి? ద్విపేంద్ర అనివ్రాసికోరాదా?
—ధూత— 6. ధారాశబ్దమందు జలధారయని శ్లేషయభిప్రేతముగాన ధౌతయన

వలయును. మదమపీపంకమని యుండ 7. మఱిని త్యజించుట సరిగాదు. ఏనుఁగుమద మునల్లగా కాటుకవలెనుండును. వీరు భౌతయనుగుకు భూతయనుట యిదిరెండవ మాట. ఈవిమర్శ ౧౫౫ - వ పుటచూడుండు. 8. కోర్నివమ్మేయగుక—అట్లే అ యినది.

౫౩ - వ పుట.

వరశురాముండువక్త.

[2] అయ్యెయ్యధంబులందుక హతస్పృహతిశిరోఘాష్టిఁగాపాలికంబై
1202 తియ్యింబాసక్షమాలక దివిరియిండుదువందింతుండత్తేతపాలుక.

1. ఇడుదుక—నేను ధరింతునని యర్థమా? లేక, ఔత్రపాలుని కొసంగుదు నని యర్థమా? ద్వితీయపక్షమున ఔత్రపాలుక అని ద్వితీయ సంప్రదానము నెట్లుతెలు పును? ఆదిహస్తయమందే విభక్తివివరిణామము అన్యాయము. “తివిరి యొసఁగి వం దింతు” నన్న ఇంతకన్న మేలు. ఇట వందించుట ప్రధానముగా వివక్షితముగాదు, ఇ డుటయే ప్రధానముగా వివక్షితము. కావున ఏకవాక్యకరణముచే నేకప్రధాన్యమును సూచింపవలయును. 2. శిరోఘాష్టి—అన్యత్రచర్చితము. “హతస్పృహతిశిరోఘాష్టి” అన్న సప్రయుక్తతాదోష ముండదు.

“వినాయకంబ్రకుర్వాణోరచయామాసవానరమ్.”

కు॥ కొనుచున్నీవు ప్రసన్నభావమునువాగ్దోషంబునాదెన్నకిం
1208 కెనయించెన్నదిగిగ్గనుంబలుముటుక హారాళముంగాయశం
బనువిత్తంబునుజిత్తముంగితపునట్లత్యంతముంబావునీ
ఘనతన్నిన్నకవల్గుకుండుముడగత్థాతుండయోభార్గవా.

దీనికివంతులవారికి దొరికిన తెలుఁగుముద్రణమందలి మూలము:—

ప్రసీదన్వాగ్దోషాద్విరమ కుర మే చేతని గిరం
చిరం యత్సాయానై ర్బహుభిరిహ వారై శ్చిత మభూత్
యశో విత్తం చిత్తం కితవ ఇవ విక్షోభ్య తరళ
స్తదేకస్త్విక వారే భృగుతిలక మా హారయ ముధా.

ఈపద్యమున కర్థము చెప్పట దుర్బటము సరియేగదా మూలమునకు సరికెట్టుట యంతకన్న దుర్బటముగనున్నది. ఈతీరున నుండునని లోచించెడిని:—

ప్రసీదక=కొనుచున్నీవు ప్రసన్నభావమును, మేవాగ్దోషాద్విరమ=వాగ్దోషం బునాదెన్నక, చిరమ్=ఇంక, కురు చేతని=ఎనయించెన్నదిక, గిరమ్=కిగ్గనుక, బహుభిరిహ వారై=పలుముటుక, సాయానై=హారాళముంగా, యశోవిత్తమ్=

యశంబనువిత్తాలును, చిత్తమ్—చిత్తముకొ, కితవఇవ—కితవునట్లు, విక్షోభ్యతరళః—
అత్యంతము న్నాపునీఘనతక, త్రవేకన్మీక వారే, దీనిని వదలి వేయుదము], భృగు—
ఓభాగ్గవా, తిలక—జగత్థాతుండ, ముఢా—మిన్నక, మాహారయ—పల్లకుం
డుము.

కర్త యేది కర్త యేది యని ఇత్యాదితుచ్ఛప్రశ్నలు వేయవలదు. ఈరీతిగా తెనిగ
గించుట తప్పదు. ఇట్లు వ్యాఖ్యాచేయు సంప్రదాయము కగిలివదేగాని లేనిదిగాదు.

చెప్పలోనిరాయిచెవిలోనిజోరిక | కంటిలోనినలుగుకాలిముల్లు
ఇంటిలోనిపోరునింతగాదయా | విశ్వదాభిరామనిరవేమా.

చెప్ప—గురువదేశమును, లోని—హృదయములో, రాయి—వ్రాసికొను
ము; చెవి—దుర్మార్గులుచెప్పమాటను, లోని—హృదయములోనికి, జోరిక—చొర
నీయకు. కంటి—చూచితివా? లోనినలుగు—లోపలినలుగును, హృదయములో
నినరసినహస్తామిని; కాలిముల్లు—యమునిదండము [నరసినహస్తలను] ఏమియుం
జేయఁజాలదు. ఇంటి—వింటివా? లోనిపోరు—లోపలియరిషడ్వర్గము యొక్క
పోరాటము, ఇంతింతగాదయా—ఇంతవింతకాదయ్యా, అది యెంతవింతయో! విశ్వ.

పంతులవారికి కొంచెము నాగరలిపి పరిచయమున్న నీవద్య మింతపాడై
యుండదు.

ప్రసీద త్వం రోమా ద్వీరమ మరు మే చేతనీగిరం
చిరం య త్సాయానై ర్భముభ రిహ వాతై శ్చిత మభూత్
యశో వృత్తం విత్తం కితవ ఇవ విక్షోభతరళ
స్తవేకన్మీక వారే భృగుతిలక మా హారయముఢా.

దయనేయము, కోపము మానుము, నామాటమనస్సున కెక్కినిమ్ము; ఓయి
భృగువంశాభరణా, చిరకాలము క్లేశపూర్వకముగా నీవార్జించినయశశ్చరితమును,
కలకఁబాటిన జూదరి ధనమునుం బోలె ఈమాట వృథాగా ఓడిపోకుము.— అని
యర్థము. పద్యమునకు దీనికిని తారతమ్య మారయుండు.

[1] అ॥ వాగ్విడుంబనై కవై దుష్ట్యలై నమి | యెడనుబ్రచురవాణియేమిటికిటం
1204 బరులయుగురుగొనెడుశరములనావాని | నైఁపుడీరలెల్లనైరణమెయి.

దీనిమూలములో చతుర్థపాదము “ సర్వేషి యాయం సహితా స్వహృద్వయ,”
—మీరలెల్ల కలసి నైఁపుండు—అనియర్థము. 1. సహితాః అనఁగా నైరణకలవా
లైయనుట సమంజసముగాదు. నైఁపుండు అనుటచేతనే అయర్థము వచ్చినది. అం

చటిని యాగవద్యముగా నాశముచేసెద ననియు, అందఱుం గలసివచ్చినను నన్నొ
ర్యుజుల రనియు భావము.

౫౪ - వ పుట.

[5]
1209

చ॥ కులిశకతోరమైనవిలుకోలదిభగ్గు మె భగ్గుమయ్యెనా
వలననునీహృదిశరమువై ఖరిమగ్గు మెమగ్గుమయ్యెనే
మొలయును శైవమైనమఱియుక విలువైష్ణవమైన నేమిసా
బలుపగుదోర్విలాసముద్రువంబుగఁజెంపదు దేనినేనియుక.

మూ.— తతోక్తదృష్టం కులిశకతనం భగ్గు మేతేన భగ్గుం
మగ్గుం శల్యం తవ హృది మహాన్యగ్గు మా స్తావతాకిమ్
త్రైయశం వా భవతు యది వా నామ నారాయణీయమ్
నైతత్త్రి-ఇచ్చి ద్విగణతి మే దుర్క దో దోర్విలాసః.

1. ఏతేన = నావలన, ఇది భగ్గుమునకు కర్త, పద్యములలో భగ్గుమునకు
కర్తయో మగ్గుమునకు కారణమో, సందిగ్ధముగా నున్నది. రెంటు నర్థము వేరగుట
చేత రెండు ననఁజనదు. మగ్గుంశల్యం తవహృది=నీహృదయములో శల్యముగ్రుచ్చు
కొన్నది. ఇటు 2. వైఖరి నని యుపమావాచకము ప్రయోగించుటచే మూలము మం
దీకృతమైనది. 3. అస్తావతాకిమ్ — ఏమొలయు ననుట ననుగట. 4. నాబలుపగుదో
ర్విలాసము—బలుపగు ననురచన అసహ్యముగా నున్నది. బలితపు అన్న బాగుగా
నుండును. శైవమైన మఱియుక వైష్ణవమైన నేమి 5. మఱియుక—ఈయతిశ్రు
రణములేకున్న నెంతయు బాగుగానుండును. ఇదితప్పదుగాన, విలు శైవమైనను మఱి
యును వైష్ణవ మైనను, అనియేని శైవమైనను విలు మఱియును వైష్ణవమైనను, అని
యేని యున్నసరిగా నుండును.

జోమ.—...ఏమిరా! ఏరా! [కులిశకతోరమైనయనుపద్యమును చదువు
చున్నాఁడు].

[5]
1214

రామ.—ఇది పలుమాటలు చెప్పబడుచున్నదే? [అదేవలించుచున్నాఁడు]

జోమ.—బాగు. ఇందుచేతనే నేను స్వరింపఁబడుచున్నాను?

రామ.—అదేమి?

తెనుగులిపిముద్రణములో మూలము.

జోమ.—...కిమాథేరే [తతోక్తదృష్టమిచ్చిది వ్రతం].

రామ.—నన్నిదం భూయో శ్చ్యవ్యతే. [త దేవ వ్రతం].

జాను.—సాధు, కిమనన స్వారితోస్తి.

రాను.—కింతత్ . ౨

నాగరముద్రణములో మూలము.

జాను.—కిమాత్థ గే! కిమాత్థ | త దేవ వరతి |

రాను.—నన్నిదం భూయోఽపువ్యతే | పున స్తదేవ వరతి |

జాను.—సాధు స్వారితోస్తి.

రాను.—కింతత్

జాను.—ఏకుంటివిరా, ఏకుంటివి! [అనియదేవతించుచున్నాఁడు.]

రాను.—ఓయి, ఇదె మఱల చెప్పెదను. [మఱల అదే వదించుచు
న్నాఁడు].

జాను.—చక్కఁగా జ్ఞప్తియైనది.

రాను.—ఏమది?

తెలుఁగుముద్రణకుండలివాక్యముల కభిప్రాయమును శ్లేశముచే నెఱుంగవలసిన
యున్నది. 1. “ భూయస్ — అవ్యయమ్. భువే భావాయ యస్యతి యస భావే క్రి
యే । పునరథే ” శబ్దస్తోమముహానిధి. కాన పలుమా అనుటకన్న మఱలననుట మేలని
లలంచెన. 2. స్మరింపఁబడుచున్నాను— స్వారితేఅనుపదము జిచ్చుపై క్తాంతమైన
ది. కాన ప్రేరణార్థము కలదు. కాన స్మరింపఁబడితిని అనవలయును. వంతులవా
రు ప్రేరణాప్రేరణములభేదమును కనిపట్టలేమి శోచనీయముగా నున్నది. 3. నేను
స్మరింపఁబడుచున్నాను అనఁగా నన్ను జ్ఞప్తిచేసికొనుచున్నా రని యర్థము, కేవల
మూలవిరుద్ధము. 4. ఇందుచేతనే— ఇట మివర్ణము అచ్చులోపారఁబాటుననష్టమైన
దా లేక వీరు చేసినతెలుఁగే యిదా? వీరిమూలములో 5. కింశబ్దమున్నది. వీరితెలుఁగు
లో అవధారణార్థకము ఏకారమున్నది. అవధారణమే ఆంధ్రీకర్తకు సమ్మతమేని
ఇందుచేతఁగాదని యావ్రశ్చ కుత్తరమగును, అసంబద్ధము. ఏమిశబ్దమేయేని వ్రశ్చ
చేయుట యసంగతము, ...తా నింక ఆశ్చర్యపడవచ్చును, అదేమని రాముఁ డడు
గవచ్చును.

3 పాదములు ఉత్పలమాల. ౧ పాదముచంపకమాల.

ఉ॥ దేనిది నామోతహరిదివ్యకరాహతిఁగల్గి యంతటఁ
వానినుదామభృంగములధ్వనిముచేద్విగుణంబయ్యానుర
క్షోనభినేషణాక్షయ్యగుశోకరవశ్రుతిపాథకాళికి
బ్రణవముభంగినానదిదివైష్ణవకార్ముకరత్నమేగుమీ.

1. వాని [=వారియొక్క] పూజ్యతము గాదు. 2. సుదామ, 3. సుశోక—ఈపాదపూరణ సువర్ణము వంతులవారికి కష్టం బ్రయముగానున్నదిగాని, ఇందులో ముఖ్యముగా రెండవపదములో 'సూ' పట్టుకొనుటకన్న కవనమునుపేరెత్తకుంటు మేలు. అట్లుచేయ నిష్టముగాదేని యీకవమునకు ఆశేరు శెట్టుకొనడగును. ఇట్టిపాడుకవనమేలచేయవలయు? 4. ద్విగుణంబ—అకారము పాదపూరణము. 5. అపధారణ మసంగతము. 6 రత్నమేనుమీ—ఈయేకారమును ఇదిశబ్దముతో చేర్చి ఇదే అన్నను బాగుగానుండును, అది శబ్దమును ఆయనిహార్చి ఆవైష్ణవకార్త్య కరత్నమే అన్నను సరిగా నుండును. ఇప్పుడున్నవిధము హృదయంగమముగాదు. ఆరాముండే వచ్చె ననుటకు, వాడను రాముండే వచ్చె ననుసంతతితెలివి ఆంగ్రుల కంబటికిని ఇంకను రాలేదు. 7. అదిది వైష్ణవకార్త్యకరత్న మనుటకంటె, ఇదిదివైష్ణవకార్త్యకరత్నమనుట తెలుచువలె నుండును. 8. దేనిదినారి—ఈపాదపూరణవివర్ణమునకు అలవాటు అయినారము. 9. పాతకశుభిక్—పాతకశబ్దమునకు వలెందువారు ప్రభుమోహినితార్థము. పాతమే యిటు వివక్షిత మని యెఱింగి స్వార్థకప్రవృత్తయకల్పనను గ్రహింపవలయును. 10. అదిది—పిశాచోచ్ఛ్వాసనకు వనికి వచ్చును.

11. ఈవద్యములో భండస్సు గ్రుతి ముదిరి రాగానంబుజ్జది. కభాగభువదాది బ్రాహ్మణులు దుష్టసంఘులు చాలక, ఆత్మస్తుతికి నన్యనిండకును ఆంధ్రభాషాసంబంధని కలదనుసీరతచేత వీరు ఈయన్భుతవద్యమును రచించినారు. ప్రాస మొకపాదమున గురు పూర్వక మయిన నన్ని పాదములందును అట్లే యుండవలయు ననునియమము ఎగిరినది. ఉత్పలమాలలో తొలిగణము భగణమును నియమంబును ఎగిరి పోయినది. ఇంకను భగణమున నన్నియు లఘువులే యనియు, లఘువు లాండే ననియు, ఇత్యదివాదములు ఆంధ్రభాషాసంబంధీవనిలో నుప్పొంగిల్లవా? ఇట్టివారిచేతబడి భాషాదేవత యెన్నికడగండ్ల పాలయినది! ఆమెకు స్వర్గమం దేమయిన శాపము దగిలియుండునా?

[3]
1228

అ॥ శార్ఙ్గి కేలువమ్మింజలుపులీలనేదీ । శార్ఙ్గ మద్దియిద్దిచావరత్న
మిడుకొనంగవలంబేనిగై కొనుమిడుకొనంగఁజాలదేనియునువిడుపుము.
మూ.—కరవజ్జేరుహక్రోడే క్రిడితం యేన శార్ఙ్గిణి॥

త దేత ద్యుతి శక్తిపి గృహణ విగృహణ వా.

1. చావరత్నము—పాదపూరణము. శార్ఙ్గి చేతిశార్ఙ్గ మనుటకన్న చావరత్నము నుటచే విశేషణమేమి? 2. ఇడుకొనంగ—సాధింప ఆనవలయును. 3. విడుపుము—ఇదితప్ప, పోరుము [నాలో] అనియర్థము. విగృహణ అనుమాట కర్థము తెలియ

కయే నీతిచంద్రిక విగ్రహతంత్రము వ్రాసినారట! “యత్కృతేరీకా విగృహ్ణీమః”
భట్టి. “భస్మనా విగృహ్ణీతోఽహం భూయాసం జీవకః కథమ్” భట్టి. “విగృహ్య
చక్రే నముచిద్విషా బలీ” మాఘ. ఇత్యాదులం గనునది. ఇక్కడిసాహిత్యమున
కాశ్చర్యపడునది!

ఉ॥ పొందదువైవమైనవిలుపొలికనీయదిభంగసంగతిక

[15]

1243

మందచలద్భుజాండులనమారఘరామునిచేతనీతటిక

బాందుగఁజక్రమట్లొనరెఁబూర్ణముగాఁగనువంపఁబడ్డదై

యందమునైనవైష్ణవశరాసనమియ్యదివింతయెంతయుక.

1. మారఘరామునిచేత—అని పేరుగూర్చితమ్ముఁడు అన్నను పలుకుట యను
చితము. మూలములో అన్నయనియర్థముగా ఆర్యేణ యనియున్నది, “ఆర్యేతి
చాగ్రజః” సాహిత్యదర్పణము. 2. మఱియు నితఁడు “రఘు” అనుటచేత తాను
అనఁగాలత్తుఁబుఁడు రఘువంశ్యుఁడు గాఁడని యర్థమగుచున్నది, అది యొకస్వా
రస్యము! మఱియు రఘువంశ్యమహిమతిశయధ్వననమా యనిన, వాక్యములో నట్టి
దేమియు లేదు. నిల్లు విలుగకుంట దానిసారమేగాని రామునిమహిమ గాదు.

మాశామ్భవంధునివేదమపిప్రయాతు | భక్తిప్రసక్తిమితమన్దచలద్భుజేన
ఆర్యేణకార్ముకమపీదమహాసహేలం | చక్రీకృతంభగవతోగరుడధ్వజస్య.

శివునివిల్లువోరె నిదియు విఱిగిపోవునేమోయని వెఱచుచు మెల్లమెల్లనే కేలఁ
బూని, ఆహా! అన్న అజవీలగా ఈ హరిధనుస్సునుగూడ చక్రకాకారముగా వంచి
నాఁడు.—అని యర్థము. దీనింబట్టి పంతులవారి పూర్వార్థ మెంతపాడయినదో
యెఱుంగవచ్చును. 3. “పొందుమై వైవమైన విలుపొలిక నిద్దియు భంగ 4. మన్య
తిక” అని మార్చిన సరిపడును. 5. “నప్రయాతి” అనఁగా “పొందదు” గాని,
“మాప్రయాతు” అనఁగా “పొందదు” గాదు, “పొందకుండుఁగాక” అని య
ర్థము. 6. మూలములో రామునితలంపుగా నున్నది. ఇందులో కవనము కుదురక
ఆవిశేషము త్యజింపఁబడినది.

ఒకటి రెండు పాదపూరణంపుఁబులకండంపుఖండములం జూపెద.— 7.
ఈ తటిక—పా. 8. పొందుగ—ప్రా. 9, 10, 11. పూర్ణముగాఁగను వంపఁబడ్డ
దై—య. పా. [ఈయరణ్య రోదనమెల్ల చక్రమట్లొనరె ననుటలో గతార్థము.]

12. అందమునైన—ప్రా. [ఇది సహేలమునకు తెనుఁగ గండురు. 13. స
హేలము చక్రీకృతమునకుం గ్రియూ విశేషణముగాని కార్ముకమునకు విశేషణము

గాదు.] 14, 15. వింత యెంతయుకా—పా. [అహో అనుదానివలె, ఆశ్చర్య ద్యోతకశబ్ద ముండవలయునుగాని, ఈటిక యేల? పాఠముచెప్పవారు దానికర్థము గా నీజూట చెప్పకోవచ్చును.]

౫౫ - వ పుట.

సుయువతీ |

లడపాసము.

ము|| ప్ర|| పొడమెక్త్రీరామబాణంబు మొదటవిలసత్పూర్ణ బాణాసనానకా
[18] గడిమిన్మిన్నంబు నెనంతంగలఁచెభృగుగుతభ్యాతనాకాధ్వమున్వే
1261 తెలిపున్గనాఁగనెప్పెందిదివసుయువతీదివ్యపుష్పాంచితంబై
గడుంగీర్తింగాంచినచ్చెంగదిసిపొదికలంకారముంజేయుఁజాలక

మూ.— ఉద్భిన్నశ్చాపచక్రాదమరపరిహృతవ్యోమరథ్నావగాహీ
బాణోయంరాఘవస్యత్రిదశపురగతిచ్ఛేదకృద్భర్గవస్య
హంసీభూతస్సురస్త్రీకరకమలగళశ్చుష్పసౌరభ్యలుభ్య
దృలగ్నీసంగీతభగ్నీపరిచలితయశాస్త్రాణపర్యజ్ఞమేతి.

రామబాణము చక్రీకృతమైన ధనుస్సునుండి డున్న, దేవతలు తనకు దారితో
లఁగి యేగ, ఆకాశావకాశమునంబోయి, భార్గవుని స్వర్గగతిని ఛేదించినదై, అమ
రాంగనలు గురిసినపువుల పరిమళమునందు బుద్ధిములై తదనుసారముగా చేరినతు
మ్మెదల గానములచేత వ్యాపించిన తన యశస్సుచేత తాను హంసమై, వచ్చి తూణము
నెడుమంచమును చేరుచున్నది. శ్లోకమునకుం బద్యమునకుంగల యంతరముం గనుఁ
డు. 1. చక్రీకృత మనుటచే ఆకర్ణాంతము లాగఁబడిన దనిభావము. 2. చక్ర మను
టకు బదులు పూర్ణ మనుట నవ్వుటకు బదులు ఏడ్చుటగానున్నది. 3. అమరపరిహృ
తవ్యోమరథ్నావగాహీ — స్వర్గమువై పు బహుదూరమువోయిన దనియు, అమరు
లకుంగూడ నయరద మనియు భా. ఈ విశేషణముచేతనే తెలియుచున్నది, అట్లు
స్వర్గమువై పు పోవుట భార్గవుఁడు స్వర్గమునకుఁ గట్టుకొన్నపూర్ణమును కూల్చి
వేయుట కని. ఉత్తరార్థమునకుం దెలివిడి.—రామజయోత్సవాభినందనముగా
సురాంగనలు పూలవాన గురిసిరి. ఆపువులవెంట తత్పరిమళా కృష్టములై రుమ్మెదలు
వచ్చి విశేషించి సంగీతము పాడుచుండినవి. ఆపాటయే రామమహిమను లోకమెల్లం
బొటుట యైనది. దానిచే రామయశస్సు వ్యాపించినది. యశస్సు తెలుపుగాన,
ఆయశస్సుచే ఆబాణము తెలుపై హంసవలె వైనది. అట్లు యశస్వంతమై వచ్చి
యాబాణము మఱల పొదియందు మంచముమీఁదనుం బోలె వహించినది. పంతులవా

రు శ్రుతిమీఁదఁపుట్రగా స్రగ్ధరకు మహాస్రగ్ధర వెట్టుకొనియు మూలార్థమును పెంకా
యపిచ్చికొండ చేయుటకు కారణముహింపుఁడు. తుపానుచే తోఁట భగ్నమైనం
దులకు లాభమేమనఁగా సమృద్ధిగా [వచ్చి] వంటచెఱకు:— 4. పాడమెక—[బాణ
ససమునుండి వెలువడెనేగాని పుట్టలేదు]. 5. మొదట—పా. 6. విలసత్—పా.
7. కడిమిక—ప్రా. 8. అంతక—పా. 9. భ్యాత—య. 10. వే—పా. 11. బొ
—పా. 12. సు—పా. [దీనికై కవనము మానివేయ వలసినది.] 13. దివ్య—య.
14. కడుక—ప్రా. 15. కలంకారముక 16. జేయు 17. జాలక—య.
18. భృగుకులము వానిని రఘుకులమువాడే జియించెనని సూచించుటకు భార్గవస్వ
అన్నందులకు సరిగా రాఘవస్వఅన్నాఁడు. ఈ కాలములో ఇంతవాఁడు మఱి లేఁ
డటంగదా! ఈశ్వరా యని మూలశ్లోక మెవరియొద్దనేని చదువుకొని తదర్థమెల్లను
సరిగా వచ్చునట్లు నాలుగుసీసములుగాని అయిదుపుంజీలగీతములుగాని, ఒకసా
దగాని చెప్పకొరాదా?

ఉ॥ కోకిలిలోకియిద్దియెసఁగున్గనిమోదమునేదితోఁచినక

[15]
1276

బ్రాకటమావి కాసమునభాసిలుమానిమసాంబుజోఘముక
శ్రీకువలాభుండేఁడితఁడుచెల్వగుబాలుఁడుసన్నసాహరుం
డేకరణిందదుజ్జ్వలమతీద్యముజ్యోతిజనించెనిట్లహ.

1. ఎసఁగుక—య. [2. ఎసఁగున్గని యనుట కనుసనుటకు తొంకట
గుడు]. 3. ప్రాకటమా—ప్రా. 4. భాసిలు—య. [5. వికాసమున భాసిలు=వి
కసిలు]. 6. శ్రీ [కువల]—ఇది కుదిరినకవనమేనా? శ్రీకువలాభుండఁట! 7. ఎందు
లో సామ్యము? కువలయ దశశ్యామలతను:—కలువతేమవలె శ్యామలమైనదేహము
కలవాఁడు, అని మూలము. మూలము టీకయు తెలుఁగు మూలమునుగా, నున్నవి.
8. శ్యామతలోనని చెప్పక యెట్లు తెలియును? వివక్షితము కుదురనిచో వద్యమేలె
యవలయు? ఎటుకతవలె గద్దె చెప్పకొరాదా? 9. చెల్వగు—య. 10. సన్నసా
హరుండు—పాదపూరణ మసాహరుండు, కేవలము పదముల దంపుడుగాఁడు.
11. 12. ఉజ్జ్వలమతీద్యము—పా. య.

తత్—ఈతత్తు విది తోఁచినక అనువోటియేది కుత్తరము. ఇటు 13. తదు
జ్జ్వలము + అతీద్యము అని ఛేదమా? విల్ల సుకటియే సమాసమా? సమాసమున
ఉజ్జ్వలమతులచే ఈద్యమని యర్థవిశేషమున్నది. 14. తత్తుతోఁజేరఁగా అయ్యు
జ్జ్వలమతులచే అని యర్థమా? ఉజ్జ్వలమతీద్యమైనట్టి యల్లదియని యర్థమా?
మొదటిది కాచని తలఁచినవాఁడు ధన్యుఁడు. ఏవక్షమందైనను తత్తు బోధింపఁ

వలసినది. 15. దానిని ఈ సమాసములలో వేయుట యన్యాయము. ఆసుందర పురుషుని, సుందరుఁ డగునాపురుషుని, అనుటకు తత్సంస్థరం పురుష మ్మనుట కవి తాతత్వ విత్త మనిపించుకొనును గావలయు! అస్థానపతిత్వమైన యీతత్వమేత చతుర్థ పాదము చెత్తయినది. “ ఏకరణింబనించె నది యీడ్వితమం బగుజ్యోతి యిట్లహః ” అని దిద్దినది.

[2] క॥ పురవైరిశరాసనమున | శరముగనేఁడయ్యెవాఁడెసఁబాలుండై
1278 యరిదిగనీవిల్లెక్కిడ | నరుదెంచెఁబురాణపురుషుఁడనిమదింబలఁతుకా.

మూ.— ఆపూరణాయ పురవైరిశరాసనస్య
బాణాత్మనా పరిణతః కిల లీలయాంయః
ఆరోపణాయ పునరస్య స ఏవ శబ్దే—
బాలాత్మనా పరిణతః పురుషః పురాణః.

ఇందు, ఆపూరణాయ, ఆరోపణాయ,—బాణాత్మనాపరిణతః, బాలాత్మనా పరిణతః—అను పదప్రయోగములచే స్ఫురించు 1. సాధర్మ్య 2. వైధర్మ్యవివక్ష పద్యములలో సర్వమంగళంబైనది.—పంతులవారు స్వాధ్యాయము గ్రహింతురా?

మూలమునకు తలక్రిందు.

[2] తే॥ కమలలోచననీచేతఁగన్నవాఁడ | నధరభావంబునీమహిమాతీశయము
1280 చేతనింకనీవు దేవతాశ్రయిమా॥ మణులనధరీకృతములఁగామనుపలేదె.

మూ. కమలబంధునిలోచన యత్వయా | స్వమహిమోన్నతై రధరీకృతః
న కి మసా వధరీకురుతే నర | ప్రేదశకోటికిరీటుమణీ నపి.

ఓయి కమలబంధునైన [కమలమువంటి, సూర్యుఁడనెడు] నేత్రముగలవాఁడూ, ఏపురుషుని నీవు నీమహిమను హెచ్చించినవాఁడవై యధఃకరించితివో, [నీవు ఆపాటి సరకుగొన్న] యాపురుషుఁడు దేవోత్తమాత్తములం గూడ నధఃకరింపఁడా?— అనియర్థము.

నీచే నధఃకరింపఁబడిన భాగ్యమువలననే నేను సర్వదేవతలకన్న నుత్కృష్టుఁడ నైతిని రామోత్కర్ష భావము. రాముఁడు మనుష్యహుతుఁడని తలంచినవాఁడని వరశరాముఁ డిట్లు చెప్పట కేవల మసంగతము. తదధరీకృతుఁడు తానే సర్వ ప్రదశోత్కృష్టుఁడగునెడల రాముఁడు సాక్షాత్సరబ్రహ్మ స్వరూపుఁడుగావలయును. అందులకు స్ఫూరకము కమలబంధు [సూర్య] విలోచన యనుట. ఇదే రామధరీకృతు

నకు తనకు ఉత్కర్ష యనుటకు సమర్థకము. కమలబంధువునకు సూర్యునికి లోచనమువలెప్రియుండా అనియున్న అర్థము. తనవంశములో నింతమహిమగలవాడని సూర్యునికి ఇంతప్రేమ. కావున ఈశ్లోకమున కెల్ల ఈ 1. బంధుశబ్దమే ప్రాణభూతము. పంతులవారు దానినే తీసివేసినారు. కమలలోచనముచేతనే హరిని సాధించెదమందురు. అయినను స్ఫోరకము నైతివేసికొనుట కుశలముగాదు. సూర్యునిసాధించు తెట్లు? క=శిరమున, మల=మలముగలవాడను; ఏవంతిగా కమలమును హింసించి సూర్యుని సాధించెదమందురు గాని, “అహింసాపరమోధర్మః” అంపటికిని హింసారుచి యుండదు. మఱియొకవిశేషము. పంతులవారిపద్యములో, 2. మూలభావమును మూలంద్రోయంగానది “రామానన్తుజియించినందున నీవు సురలకన్న నెక్కువవాడవైతివి” అని తలక్రిందుగాబడినది. హా! ఏమిపాండిత్యమిది!

కవిరా|| వెలయగఁజేయుముదవృక్షగీర్తిని వేడ్కనుగంగయనంగఁగడుక

[18] 1298 లలనలకన్నులనిద్దురచీకటు లంజెడఁబాపెడువెన్నెలనా
నలరుతమిద్దిజగత్త్రయి త్వద్విభూర్దితరావణమూర్ధవయ
ప్రలసనహృష్టభుజంగనరామరరాజివిరాజితమాజిభవా.

మూ.—యశఃపూరం దూరం తను సుతనునేత్రోత్పలవనీ
తమస్తవ్రాచిస్త్రాచితప తప సహస్రాజి శరదావ
ఇయం చాస్తాం యుష్మచ్ఛరణిమితలజ్జేశ్వరశిరః
త్రితోత్సజ్ఞా నద్దత్సరనరభుజిజ్ఞాత్రిజగతి.

యశఃప్రవాహమును దూరముగా వ్యాపింపఁజేయుము; అందగ త్రియలకన్నుల గలువలవనముయొక్క నిదురమంపునకు వెన్నెలవైన యోరాముండా, వేలకొలది యేండ్లు తేజిరిల్లుము. ఈత్రిలోకికాంత యొడిలో రావణశిరములు నీబాణములకు తెగి పడునుగాక, దానికి సురనరభుజింగులు సంతసించుదుగాక. —అని యర్థము.

ఈశ్లోకమునకును పద్యమునకును సంబంధము స్వల్పముగనేయున్నది. 1. వెన్నెల—వెన్నెల నిద్రను పోగొట్టునా? కలుగఁజేయు నని చెప్పఁదగును. 2. పోగొట్టునట్టి తెలుగున పరితమై యున్నదిగదా? మఱియు నిద్రను జెప్పినంజాలదా, 3. కన్నుల నిద్దుర యననేలకన్నులనిద్దుర, ముక్కులనిద్దుర, అని యిన్నినిద్దుర లున్నవా? మఱియు 4. కీర్తిగదా వెన్నెలగానుత్ప్రేక్షింపఁబడినది? కీర్తి నిద్రను పోగొట్టునా? మఱియు 5. లలనలకన్నులం జెప్పటలో విశేషణమేమి? పురుషులకన్నులకు వెన్నెల పనికిరాదా? 6. పురుషులకు రామునికీర్తి పనికిరాదా? 7. అతనికిర్తి ముఖ్యముగా స్త్రీలలోనేనా ప్రచురము? ఇటు నాంధ్రీకరణము కడురసాభాసముగా నున్నది. 8 “అందగ

యల కన్నుగలువలకు వెన్నెలవంటివాడా” యని రామునికి విశేషణముగా నున్న మూలభాగమును సరిగా అన్వయించుకో లేక, 9. సబుద్ధివిశేషణమును అసంబుద్ధి విశేషణముగా గ్రహించి చేసినపాడు ఇది. 10. చంద్రాతపయను సంబుద్ధి యశఃపూర్ణమునకుఁగాని, త్రిజగతికిఁగాని విశేషణ మగుటెట్లు? శారదాదేవత కేమికడఁగొట్టు వచ్చినవి! దానికి ఓయిచంద్రాతపమా యని యర్థము. 11. అర్ధిత=పీడింపబడిన. దీనిని హింసించి దీనివలన నణుకబడినయనునర్థమును “పీడికి” నారు. 12. ప్రలసన మననేమి? లసశ్లేషే. క్రీడాయాం దీప్తాచ—ఇందేయర్థముగాని యిటం బాసంగదు. 13. ప్రలసన అన్న మేలు, దొరలుట యర్థమగును, పాసంగును.

“శివశివసిరాంసియానిరేజుః । శివశివతానిలుత నిగృహ పాదైః”

14. ఉత్తరార్థమునకు రావణసంహార మింతకుముందే అయియున్నట్లు లర్థమగుచున్నది. అయర్థమును నివారించుటకు, 15. “విరాజితమై యలరుత” అనవలయును.

ఆచారలోపమురాకుండఁబ్రయోగించిన పాదపూరణములు.—16. వేదక—
—య. 17. గడుక—పా. 18. రాజి—య.

పంతులవారు మూలార్థముం గనమి, వివక్షితార్థము వచ్చునట్లు పద్యము లట్ల లేమి, సంస్కృతము నెఱుంగమియు, నిందు విశేషమగుచున్నది.

పంచమాంకము.

౫౭ - వ పుట.

యమున.—నానైదోడు సుగ్రీవుఁడనువాఁడు గలఁడు.—

[1] ఇటం బ్రకరణమేమనఁగా—యమున దుఃఖాక్రాంతయై యుంటుం గని
1299 గంగ కారణ మడిగినది. యమున ఈయ త్తరము చెప్పినది. ఈయ త్తర వాక్యమునకు ఆరంభములో నాగరముద్రణములో. 1. “ఎక్కుండావ” అనఁగా ఒక కారణ మేమనఁగా, అని యున్నది. అది తెనుఁగుముద్రణములో లేనందున వీరి యాయాంధ్రీకరణములో లేకపోయినది. ఈ ముక్కు లేనిదోషము దీనితర్వాత యైదవ వాక్యములో గంగ “రెండవ కారణమంతయుండెలుపుము” అని ప్రశ్న వేయుటచేత స్పష్టపడుచున్నది. ఇట యమున ఒక కారణ మేమనఁగా అని యారంభింపనిచో నింకొక కారణంబునుంగలదని గంగ కెట్లు తెలియును? దివ్యజ్ఞానమయినచో ప్రశ్నోత్తరసంభాషణ యేల? పంతులవారికి నాగరలిపి తెలిసినను, పూర్వోత్తర సందర్భ సందర్భములను గ్రహించుపాటి తెలివియున్నను, బాగుగానుండును.

యమునావాక్యములలో “నీవంగడమునకు” అనియున్నది. ౫౯-వ శ్లో

[1] ౮^o గంగ “హా ర్థముకులకుటుంబకంబా! చెడితివి,” అన్నది. అందు
1300 లకు యమున “ఒకరగువు వంగడమెగాదు...” అని యుత్తర మిచ్చి

నది. ఈ మూడుతావులను మూలములో 1. కుటుంబశబ్దమే ప్రయుక్తమై యున్నది. పంతులవారు వంశకుటుంబములను అభేదముగా వ్యవహరించినారు. “కుల కుటుంబ” మను ప్రైప్రయోగమందే వంశకుటుంబములు భిన్నపదార్థములని యిటనే విశదమగుచున్నది. కన్ను దెఱచి చూచినంగదా అగవడును? నిజకుటుంబమందు గలుగునను రాగము నిజవంశజమాత్రులయందుండదు. తెలిసిచేసినను తెలియకచేసినను మార్పు రసమును చెఱచినది.

౫౯-వ శ్లో.

యమున.—[గంగచెలిలో] నీతెఱంగుననే.

[7°] గంగ.—ఇది యూహింపఁగూడనిది.

1307 యమున.—[సుడివడుపునఁ దిరుగురువడిన మదిగలది యగుచున్నది.]

గంగ.—[మనస్సులో] ఏమీ? నిజముగానిదే యేమో పూని యలమరుచున్నది. [విమర్శించి] అటుగాకయే యుండుఁగాక, దైవముయొక్క సంచిధానచాతుర్యము నెవఁడెఱుఁగును?—

1. యమునవేసము వేసికొన్న పాత్రము సుడివడుపునఁ దిరుగురువడిన మది గలదగుట నభినయించుట యెట్లు? అసంబద్ధముగానున్నది. దీనిచేతనే యెఱుఁగవచ్చు నిట నేదో పొరఁబాటు గలదని. 2. తెనుఁగుముద్రణములో భవతీ అనుదీర్ఘమునకు భవతి అని హ్రస్వమువడినది. ఆపొరఁబాటును దిద్దుకోలేక, దానికై, 3. “యమున” అని యొకకర్తను నిర్మించుకొని, 4. గంగావాక్యమును కవివాక్యముగా మార్చి, మూలములో లేనిదానిని, 5. “గంగ [మనస్సులో]” అని ఒకటికల్పించుకొని, 6. ‘ఏమీ?’ అని యొకటి సృజించి, 7. అలమరుచున్నావు అను సర్థముగల భుభ్యమపురుషక్రియను, అలమరుచున్నది అని ప్రథమపురుషముచేసి ప్రసన్న రాఘవమును రసాభాసము చేసినారు. మూలము తెనుఁగుముద్రణముబడి :—

గడ్డ.—అసంభావనీయ మేతత్ —ఆవర్తప్రమితహృదయా భవతీ నూన మళి కమేవ కిమ వ్యనుభూతవత్. [విమృశ్య] అభవాకో జానాతి విధేః సంచిధానవై దగ్ధ్యమ్.

గంగ.—ఇది తలంపరానిది. సుడులచే కలగుండువడిన హృదయముగల దాన వై నిశ్చయముగా నీవేమో లేనిదానినే యనుభవించితివి. [విమర్శించి] అట్లుగాదు. దైవముయొక్క సంచిధానవై దగ్ధ్యము నెవ్వ రెఱుంగుదురు.

ఇట్టిదియెల్ల గంగావాక్యమే. దీనిని తి వర్ణదోషముచే పంతులవారును గంగలానే కలిపినారు. కాన సంతోషింప వలసినదే.

సరయువు—...ఇదిగదా, లజ్జాపంకమున మునిగియున్నదానికి సగ మవ

[4] లంబనముగలది నాశరీరసంతాపము.

1311

1. మునిగియున్న దెవరు? మునిగియున్నదేది? 2. మునిగియున్నందులకు అని గ్రామ్యార్థమా? 3. “ సగమవలంబనముగలది శరీరసంతాపము ” అనగా ఏదో ఒకానొకటి శరీరసంతాపమును సగము కాపాడుచున్నదని యర్థము. ఈ సంతాప మునకు పూర్ణావలంబనము కలిగినచో ఇప్పటికి సరయువు చచ్చియుండునని వర్ణన సాయ మగుచున్నది. మూలార్థమిదిగాదు. సంతాపమునకు చేత అవలంబనముకల దనిగాదు. 4. సంతాపమే సరయువునకు సగము ప్రాణరక్షకముగా నున్నదని మూ లము. ఇట్లుండవలయును:—ఈశరీరసంతాపమేగదా లజ్జాపంకమున మునిగియున్న నాకు సగమవలంబనము? మూ. (తె.) అయంహి లజ్జావజ్జేనిమజ్జన్త్యాః అర్థావలమ్బ నః మేగాత్రసంతాపః.

సున్న. ఘండోవిభవము శసప్రాసము.

మానిని॥ దశరథపురపారోదారకాంతాశ్రుధారత్

[8] భృశగళితములుందాపేదముల్లత్యపాళిత

1319

గుశమునుడుకఁజేయఁగొంచుఁబంపాందుమేనే

నసురుగురనిగ్గోయంబకాంతుంద్యజింతుఁ.

మూ.—బహుశగళితై స్సంతాపాష్టై స్తటాన్తవిసారిభిః

దశరథపురపారస్త్రీణాం విలంబనవారిభిః

ఉపచయవతీం సంతాపాష్టాం నిజాం దధతి తనూం

ముహు రహ మయే మాత ల్లజ్జాం వహామి జహామి చ.

1. ఉదారకాంతాశ్రుధారత్—ఉదారలైన కాంతలా, ఉదారములైన ధా రలా? “ ఉదారో దాతృమహతో ర్దక్షిణేఽప్యభిధేయవత్ ” మేదిని. 2. కాంతాశ్రు ధారత్—ఎవరింటి వా రేడ్చిన నాబాష్పములు వెల్లువలై ఎత్తయిన సరయువతుము వయిం బారలి సరయువులో వడినవా? ఇది లోకాతీతమైనయత్సక్తియే. అత్యు క్తికొఱకేనా పంతులవారు ఉదారవిశేషణ మిడుట? “ అత్యుక్తి రద్భృతాతథ్య కౌ ర్యోదార్యాదివర్ణనమ్. ” మంచియోదార్యమే! మూలములో 3. “ తటాన్త విసారి భిః ” అని యశ్రులకు విశేషణమున్నది. దానిచే నదికి వచ్చినవారిబాష్పములు తట

సమీపముందు దొరలినవి యని యర్థ మగుచున్నది. పంతులవారు మార్పుటకుం గారణ మేమన, వారిని ఆవిశేషముందలి 4. విసారిభిః పదము ముంచినది. విసారి యనఁగా మత్స్య మనియు నర్థము కలదు. పంతులవారిట ఆయిర్థము చేసికొని 'తటాస్తవిసారిభిః' అనుసమాసమునకు శాంతాకారపురాణ ఖక్తిగా 5. 'తటవట యని పేలునట్లు కాల్పబడిన' అని యర్థము తలంచినట్లు తోచుచున్నది. 'కాకున్న మత్స్యముల నుడికించిన వని చెప్పటలో నిట నేమి స్వారస్యము గలదు? జలము నుడికించిన వన్న వర్ణన చాలదా? 6. తృతీయపాదములో వీరు ముందు తాపమును పిక్తుట జలలోపచయమునుం జెప్పినారు. చతుర్థపాదములో లజ్జను పొందుటయుం ద్యజించుటయుం జెప్పినారు. యథాసంఖ్యముగా తాపముచే లజ్జ కలిగెను జలలోపచయముచే లజ్జపోయెను అని నీధించుచున్నది. ఇంతకన్న విపరీత మేమి కలదు? పంతులవారు మూలములోనున్న యథాసంఖ్యలంకారమును గ్రహింపమికిని శ్లోకార్థము నెఱుంగమికిని ఇంతకన్న తార్కాణ వలయునా? మూలముబడి, 7. ఉపచయముచే లజ్జవహించితిని [భర్త గతించినంతట బలియుటచే లజ్జగదా], 8. తాపముచే లజ్జ త్యజించితిని [తాపము భర్తృమరణజనితశోకమును సూచించును గదా], అని వివక్షితము. ఈయర్థము తెలియక క్రమము మార్చిరి.

గంగ.—...హారామచంద్రైకజీవితా!

[5] సరయువు.—[తనలో] వీనికే విలాపమిది.

1324 గంగ.—హా మహారాజా! దశరథా! [అని మూర్ఛిల్లుచున్నది].

యమున.—[వైచిత్త్యం గున వీచుచున్నది.] అక్కా! ఊరిడిల్లు మూరిడిల్లుము. ఎల్లగొనములచే వగచుటకు దగినవాడూ ఊడదు.

గంగ.—[ఊరిడిల్లి] సఖీ! సరయూ! సీకారకేగాదు.—...

గంగ దశరథునిగూర్చి రామచంద్రైకజీవితా అనియేడ్చినది. సరయూవాక్యములో—1. వీనికే అనఁగా ఎవనికి? దశరథునికా? రామచంద్రునికా? 2. విలాపమిది—ఏవిలాపము? గంగావిలాపమా? రాముని ప్రవాసమువలన దశరథుఁడు మృతినొందఁగా గంగకే విలాపము గలిగినదని యభిప్రాయమేని, వీనివలని అనవలయును. రామునికిగలిగిన ప్రవాసదుఃఖముకై గంగయేడ్చినదని తాత్పర్యమా? రామ ప్రవాస మింక గంగకు తెలియనే తెలియదే? మఱి యీతవ్వయొక్క చరిత్రమేమన,—అన్యైవ విలసిత మేతత్ అని మా. దీనియొక్క విజృంభితమే యిది, అని యర్థము. 3. దీనియొక్క యనఁగా రామచంద్రైక జీవితత్వముయొక్క; దశరథ

జీవితమైన రామచంద్రుడు ఆరణ్యమునకు పోయినందున దశరథుడు విగతజీవితమందాడెను, అని యభిప్రాయము. పంతులవాడి తేనుగుముద్రణములో విలసితమని సీతారమునకు పీతారము అచ్చుపడియున్నది. ఈపండితులకు అచ్చుపారతాటనునది యుండదుగాన పీరుదానిని గ్రహించి యిట్లు పాడుచేసినారు.

యమునాభాషితము వింతగా నున్నది. 'ఏడుపరుము, ఏడుపరుము; నక్కడగా ఏడుపుము' అని యర్థమగుచున్నది. 4. వగవడగినవాడ నడుట కర్థము కాదుగా ఏడుపుము అని కాదా? ఇదియు అశోచనీయం! అనుపదమున అచ్చు చూర్చు క్షుణ్ణివాడను నజ్ఞుని వదలుటచేత గలిగినదే. అశోచనీయుడ నడగా ధన్యుడు అని తాత్పర్యము.

5. నీకొకరికే కాదు—శ్రోత్ర సరయువు స్త్రీ. కావున 'నీకొకతెకే గాదు' అన్న పేలు.

౫౯ - ప పుట.

[2] 1326 సరయువు పెదవిగవలించుటతో నటించుచున్నది.—ఇది కవివాక్యము. సరయుపాత్రమునకు కర్తవ్యపదేశము. 1. ఈమాట ప్రకారము ఆపాత్ర మేమి చేయవలసినది? అన్నది లొకరి సొకరు వెక్కిరించు కొనునట్లు వెక్కిరించుచు నెగురవలసినదా? ఇదిచూచుటకేనా రసజ్ఞులు వచ్చుట? మూ. అథ రస్సురణం నాటయి—మూనియదరుటను అభినయించుచున్నది. 2. పంతులవారి తెనుగులో తో అని తృతీయ యేమి?

[6] 1332 ౫౯ సువినుదైనయట్టిస్వభాసునియందుగ! భిన్నభేదవచోనమునుగనినది గంగదెయింగనాడందడవదబొడంగను! గలదెయింతకం పెదగట్ట పాటు. ఇది సరయు స్వభావోద్భి; గంగ దశరథునికి రామయోగము కలిగినదని సరయు పాత్రమునకున నూహించి, ఆవృత్తాంతమును సవిస్తరముగా జెప్పవలసి యుండిగి, అంతలో చుటల వలనని, చుటల అంతలో అంతయుం జెప్పవలసగా, గంగకు స్వభావవివర్ప్రయుక్తమైన యాతల్లడము గాంచి సరయువు గంగనుగూర్చి తన చుదిలో ననుకొనుచుంటి యిది. ఇంతవఱకు రామయోగరూపమైన వివత్తనియే గంగకు ఎఱుకగాని ఆదియోగముతో బోనము సంబంధపడియున్నది గంగకు ఎఱుకలేదు. కాన ఈపద్యములో బోనమునుగనినది అనుమాట సరిగాదు. 1. నయర్థ పాద సుకూలకము.—మూలము నాగరముద్రణము.

సజ్జాతుం నా వ్యవిజ్ఞాతుం నేషీతుం నా పుష్కపీషీతుమ్
స్వభావో స్వభావో బాతం వివత్పాతం సమీహతే.

సుజనస్వజనేయని పాతాంతరము. తెలుగుముద్రణము.—

సజ్ఞాతుం నా ప్యవజ్ఞాతుం నేషీతుం న పరిషీతుమ్
సుజనే స్వజనే జాతం విపత్నాపం సమీహతే.

నాగరముద్రణార్థము.—బంధువు బంధువునకు సంభవించిన యాచత్వాప్తి ని ఎఱుంగనుం గోరఁడు, ఎఱుంగనుండనుం గోరఁడు, చూడనుం గోరఁడు, ఒప్పరికిం పనుం గోరఁడు.—అట్లేగదా గంగ చళరఘనికిఁ గలిగినవిపత్తునుగూఁచించి యిప్పుడు వ్యవహరించినది. 2. అవజ్ఞాతుమ్—అనఁగా నిందించుటకు. నిందించుట ప్రకృత వృత్తాంతముగా గంగ కన్వయింపదు. కాన అవిజ్ఞాతుమ్ అనుటయేసరి. అట్లే నా శ్మశ్రుపేషీతుమ్మే సరి. 3. సుజనే అనుసప్తమితే సమీహతే అనుక్రియకు రర్తలేక పోయినది. కాన ప్రభువుయే యుండవలయును. 4. పంతులవారు సమీహతే శబ్దార్థము నెఱుంగక తగదని యర్థముగాఁ జలఁచి, ఈదుమున్నంతముల కన్నిటికిని కర్కష్యు ద్విత్రియాంతముగానున్న విపత్నాపమును ప్రభువుగాఁగొని సమీహతేత [అనఁగా తగ దునకు] కర్తగాఁ జేసినారు. సమీహతే అనఁగా కోరుచున్నాఁడు. “స్వాగ్ధే కన్తికా సమీహః శునరధికతరే త్వా మనార్యం కరోతి” ముద్రా. “ఇహి తాజ్ఞా స్వప్రకాశః తృప్త్యాఇహ లిప్సా మసౌరథః” అమరము. “ప్రియాణి వాఇహ త్యగుభి స్సమీహితుమ్”.—భారవి. “దిక్షిష్ట తం తారయితుం కృతార్హా” భట్టి. 5. తగదేని తగనివని సుజనుఁ డేల చేయును? గంగ యేల చేయును? తగక యే మి? ఎఱిఁగినం గదా సాయపడవచ్చును? కోరమి యేచునఁగా మఱి సహత్వముచే త. 6. దోషమునుగనినది—ఈవిశేషణము మూలానుసారియుం గాదు. విపత్నాపమ్— వీరితెలుగుప్రకారము, పాపజాతములు విపత్తునకు విశేషణములు. కాన ‘జాతాం విపదం పాపాం’ అని యుండవలయును. తప్పలూ తప్పగా ప్రభువు చేసినొన్న జాతా విపత్నాపా తావలయును. ఎట్లును లేదు. కాన పాపమును విశేషణముచే యుట సరిగాదు. విపత్నాప మనఁగా విపద్యుక్తమయినపాప మని యన్వయించు రేని, పాపయ్యుక్తమయిన విపత్తుని తెలియించినారేమి? పాపము ప్రకరణవిరుద్ధము గదా? పాత మనునాగరపాతమే సరి. పాత మనుటచే నెత్తిమీఁద పిడుగువడినట్లే వచ్చిపడిన దని స్వారస్యము.

అ॥ తనదుప్రతిసనైఃపితనరుటబ్రజఁబరి

పాలనంబొనర్చివానిఁగనుట

యనెడునిదియెన్నపులకహాసస్వర్గద్వార

మదియనర్గళముగనగవడియెడి,

మూ.—ఇద మేవ నరేంద్రాణాం స్వర్గద్వార మనర్గళం
య దాత్తనః ప్రతిజ్ఞా చ ప్రజా చ పశిపాల్యతే.

తమప్రతిజ్ఞను ప్రజను పరిపాలించుటయే రాజులకు గడియ తీసిన స్వర్గద్వారము.
—అని యర్థము. పంతులవారు 1. “తనరుటన్” అని ప్రతిజ్ఞానిర్వహణమును
ప్రజాపరిపాలనమునకు కారణముగానూ ఫలముగానూ మార్చినారు. మార్పు అసం
గతము. 2. అనర్గళమును విశేషణమును పృథగ్వాక్యముచేయుట మూలధ్వంసన
ము. యతిపూరణములు—3. తనరుట, 4. వాసింకనుట, 5. అహహ, 6. గనగపడి
యెడి; ఈరీతి నున్న శ్రేయమనితలంచెద.

ఆ॥ తాసెనర్పుప్రతిపతప్పక నెఱువుట | మేలుగాఁగఁబ్రజల నేలుటయును
అవనివతులకిదెయి పాకృతార్గళదండ | మమర రాజధాని ద్వారముగద.

కు॥ మునునీచిచ్చినదోవరద్వయము నిష్ఠున్నాకునీరాముండె
[6] వనవాసంబున కేగుతక భరతుండే పాలించుతన్బుమిసం
1344 చనకై కేయిదిమాటవించుజినకుక వ్యగ్రాత్మనికై మొక్కివీ
డొగ్గనిసంతృప్తినిరాముండెగెనుమహా ఘోరాటవీమాటికె.

1. ఇచ్చిన—ఇచ్చినదాని నిమ్మనుట చక్కఁగాలేదు; ప్రతిశ్రుతము నిమ్మనుట
సరి. మూలములో “దేయముగా దేనిని చెప్పితివో దాని నిమ్ము” అని యున్నది.
2. ఇష్టక—ఈన కారము పాదపూరణము. 3, 4. రాముండె ఏగుతక భరతుండె
పాలించుతక—ఈయవధారణార్థ కైకారములచే నింతకుముందు రాముండె పా
లింపవలయుననియు భరతుండె ఏగవలయుననియు సెకయేర్పాటు జరిగియున్న
ట్లర్థ మగుచున్నది; మూలములో నీయవధారణములు లేవు. 5. కై కేయిదిమాట—
ది వర్ణము. 6. సంతృప్తిని వీడొగ్గని అనియు నన్వయ మగుచున్నది.

[5] క॥ చలువలకైండరుగంగకె | విలాసికింబుట్టటికము నెట్టినకగుటకె
1349 కలువలెజిగెడవుజగం | బులుగాచీకటినిమునుగుంబోడిమివీడకె.

పద్యార్థము.—కలువలుమాత్రము జిగిచెడవు, జగములు జిగిచెడును. 1. జగం
బులుగా—ఈగాకుబడులు ఎకారము వేసిన కలువలుం జెడును అను సర్థము వచ్చు
ను. 2. జగంబులె చీకటినిమున్న—అభిన్నావస్థోప దేశమునకై భిన్నపదోపాదాసంబు
దుర్బలీకరణముగా నున్నది. ‘కలువలుమాత్రంబో జగంబులె చీకటిలోన ముగ్ధి
పోడిమివీడుకె.’ అనుట మేలు. 3. చీకటిలో మునుంగుటను చెప్పటచేతనే పోడి
మి వీడుట గమ్యమైయున్నది. గమ్యమును వాచ్యముచేయుటచే ఉత్తమకావ్యత్వ

హని కలుగును. పోడిమివీడక అనుముక్క లేకున్న మేలు. 4. చుట్టటికము నెట్టినఁ గనుటక—చుట్టటికముచే ననుమకు యతిపూరణదంబరము. 5. విలాపికి కలువలు చుట్టములా, విలాపికి కలువలతోడను చుట్టహా? అని సందేహము గల్గును. “వలు వలతోడను విలాపికి వెలలంగా నాతనికిని బ్రయింబంధువునా,” అని పూర్వార్థమును మార్చుట మేలు.

౬౦ - వ శ్లో.

[8]
1357

శా|| కైకేయావచనంబులకై చరణభక్తి భక్తయొక్కంతనే
 పేదాంచెంబహుమాహములగుధనిరూపింపంగజోరాద్ధిమం
 డాతార్యభ్యధురంధరుండుకరగం బారత్నముంబోలెదా
 ర్యాకాండంబులంబోలెదావిడిచెనా ప్రాణంబులన్వెండియుట.

మూ.—నరేంద్ర|| కైకేయావచనపరిపాటివివరితం
 డీంబ మోహాక్రంభప్రసరభరయో రన్తరగతం
 సుతం చోరగ్రస్తో మణిమిమకరగం సకృపణం
 తృణా నీవ ప్రాణా న్వున రయ మముచ్చాడ్డరశరభం.

“కైకేయాప్రార్థనకు చరణభక్తిహారాని డిల్లవోయి నిక్కంతనే శ్రు మూర్ఖా
 క్రంభములకు గోచరుండై చోరగ్రస్తుండై నలాభి తనచేతనున్న మణినిబోలె మూరుని
 [రాముని] విడువజాలరాదెను, గడ్డిపరకలనుబోలె ప్రాణములనుమాత్రము విడి
 చివేసెను.” అని యర్థము. 1. పద్యములలో రామప్రసాదమే లేదు. 2. ప్రాణము
 లనే రత్నమువలెను గడ్డిపరకలవలెను విడిచివేసెను, అని యున్నది. ప్రాణములను,
 రత్నమువలె విడువలేక విడువలేక విడిచెననియు, గడ్డిపరకయువలెనే గులుపుగా
 విడిచెననియు, ప్రల్లభముగా నున్నది. భాషాంతరీకరణమందు ఇంతకన్న ఏడువ
 యుట యెట్లొ! పంతులవారికి చిత్రపత్న గల్గినవిధము వింతగానే యున్నది. ఎట్లనిన,
 వీరికి శరణ్యమయిన తెనుగుముద్రణములో “సుతం చోరగ్రస్తో” అనుటకు మూ
 గా శృంగభంగముగా “సతం చోరగ్రస్తో” అని యున్నది. సరి! మణి అచ్చుతప్ప
 దిద్దుకొనుపాటి తెలివియా? అసంగతత్వముం గనుపాటి తెలివియా? 3. సకృపణం
 తం మణివ అని యన్వయించి చించినారు. కవివృత్తయ ములుంగలేక అచ్చుతప్పలు
 కవిప్రయోగముగా నెంచువారిగతి యింతయే. 4. క్రుధ నిరూపింపంగ—నిరూపించు
 టకు క్రుధ కర్తగా నాభానీల్లుచున్నది. ఇందలివివర్యాసపరంపరలో నిది పంతులవా
 రికి సక్కుతము ఇది కాదని యెఱుంగుటకు యోగవృద్ధి వలసియున్నది. మూలముం
 బట్టి క్రుధ కాంచుటకు కర్త గావలయును. 5. “నిరూపింపంగ” అనునీ యర్థార్థ

పాదపూరణము లేకున్న నీళ్లశ్రమ పాఠకులకుం గలుగదుగదా. 6. క్రుధయు గొప్పది యనియే మూలము దున్నది. బహుమోహమున్న క్షేపణాక్రమ యన్న మూలమునకు సరిపోవును. ప్రాణములను విలువలేనివానినిబోలె గులుపుగా విడిచెనని తెలుపుట దు తృణ (నీవ) అని సామాన్యవాచకము మూలమందుండఁగా, దానికి 7. మూర్ఖా క్షాంతంబులఁబోలె నని తృణవిశేషవాచకముం బ్రయోగించుట మందము. గడ్డిలో నెల్ల దూర్వ అతినికృష్టమా? గణేశపూజాదికమందు, స్వయంవరమాల్యములందు, మంగళసమాలంభనములయందు, నుపయుక్త మగుటచే ప్రశస్తమని యేర్పడుచున్నది. రావున దానిని చెప్పట ప్రస్తుతవిరుద్ధముగానున్నది. 8. శ్లోకములో పరిపాటి విదళితః అనుచో స్త్రీలింగవిదళనస్వారస్యముచేత (శక్తి) ఈతెహిటు చేతనం బోలె అమృతమిదేత దశరథునిహృదయము వ్రలిపోయెనని భవనితమగుచున్నది.

సాతత్వములను గొలుసుచుఁ గొన్ని దినములు గడపుము. — ఇది శ్రీరాములవారు
[5] సీతతోఁ బిల్చినమాట. 1. ఇది మూలములో శ్లోకపూర్వార్థము. దీని
1362 దు త్తరార్థము — “వనంబునకు నాతోడఁ జనుదేరె నె రామరొ” అను

సమృతవాహినీ పూర్వార్థము. ఈయమృతవాహినిలో 2. ఉత్తరార్థము సరయువా క్యము. రామభాషితము సీతకు ఉపదేశకము కల్పద్రవ్యము, ఏకైకకల్ప మేకైక శ్లోకార్థముగా మొత్త మేకశ్లోకముగా నుండుట యెంతయు సప్రయోజనముగాను మనుహారముగాను ఉన్నది. పంతులవారు అంటలి పూర్వార్థమును గద్దీకరించి, ఉత్తరార్థముతో సరయుగద్రవ్యమును వద్దీకరించినందులకు స్వారస్యతీతయ మేమి యు రాకాదుగా నగవడదు. ఈరెండు కల్పములకును మూలశ్లోకము. —

అమృతం నుశ్రువామహం మే । శరణి కమిలి న్నయ
వనం వనజపత్నీయే । సహగచ్ఛ సహైవ వా.

ఇట్లు మూలములో సీతతో రాముఁడు చెప్పినరెండుకల్పంబులును ఏకశ్లోక ముగా నున్నయెనిని సరయువు వాని నేకశ్లోకముగాఁ జెప్పి ఆప్రాధాన్యము మహిమ నీచుండుటకు తనభాషితమును పద్యములో పెట్టక గద్యములోనే పెట్టుకొన్నది. 3. మూలమందులి వాశబ్దముచే రాముఁ డీరెండుకల్పములను ఆదిలోనే ఆలోచించు కని యుండ ననియు, ప్రభుమకల్పము విన్నయెడమే ద్వితీయకల్పము చెవిని బడక ముందే సీత మూర్ఖిల్లె ననియు, వాశబ్దము ముందు విసరబడినచో మూర్ఖిల్లెదనియు, విశద మగుచున్నది. అందుచేత ఆమెయొక్క రామానురక్త్యతీతయము విశదమగుచు న్నది. పంతులవారు వాశబ్దమును తృణించినందున, అది తమపదములవలనే పాద పూరణ మని భలంచినందున, ఈస్వారస్యము చెడినది.

“యామి సయా మీతి ధవే వదతి పురస్తాత్ క్షణేన తస్యజ్యోః
గళితాని పురోవలయా న్యవరాణి పునః ప్రైవ దళితాని.”

4. అను శ్లోకముతో సదృశముగా జియదేవకవి యిందు సంవిధానము కల్పించి శ్లోకము రచించినాడు. అటు వలయగళనముగని తోడ్కొని పోదలంచెనని స్వారస్యము. అటును “యామః” అనియున్న పురోవలయములు గళితములు గావు. అందు పాశబ్దములేదు. మూలముబడి చూడగా రాముఁడు గురుజనముకడ తనభార్యాను రక్షిని ప్రకటించుచుండెనని రసికులకు విశదమగును. పంతులవారిప్రక్రియంబట్టి చూడ రాముఁడు తొలుత ఈతోడును నాకేల యని నీతను దొలగించుకొన యత్నించెనని యు, మూర్ఖు చూచి చచ్చునని వెఱచి స్త్రీహత్యాభార్యాహత్యల కొల్లక గత్యంతరము లేక తోడ్కొనిపోసంగీకరించె ననియు అనురక్తిశూన్యరూపి యని స్వారస్య మేర్పడుచున్నది. —5. రామరో—వనజవత్ప్రీతీయని మూలము. ఇది మూర్ఖుతురాలికి నీతకు సంబుద్ధి. కన్ను తెఱచుట మూర్ఖతేజీవనంబులకు నిదర్శనముగాన, కన్ను తెఱచు మను ప్రార్థనను ఈసంబుద్ధి సూచించుచున్నది. మూతపడియున్న కనులకు వర్ణన యేమని దీనిని పంతులవారు కొట్టివేసినారు. —

గతం భయం భీరు సురారిసంభవం | త్రిలోకరక్షీ మహిమా హి వజ్రిణః
త దేత దున్మీలయ చక్షు రాయతం | మహాత్మలం ప్రత్యక్ష నీవ వద్మిసి.

అని కాళిదాసీయవిక్రమోర్వాశీయమందు మూర్ఖతేజునుటకు మాఱుగా కన్ను దెఱచుము, అనియున్నది. అట్టిస్వారస్య మిటునుంగలదు. చెఱకుట్టియయే కావలయుఁగాని స్వారస్యమేల!

[5] క॥ నీతోడఁగూడనాకొఁ | బ్రీతిన్నాటగుయ్యగములు వెసనలుజొముల్
1867 నీతోడఁగూడకున్నను | యాతన్వన్వంతరంబు లన్నియయేండ్లుకా.

ప్రీతికా—ప్రా. వెసకా—య. 1. మూలములో, ప్రీతి గమ్యము. పూర్వార్థమునకెల్ల నదియే తాత్పర్యము. దానినే వాచ్యభంగిం గూడఁజెప్పట, ఉత్తమకావ్యమును పాడుచేయుట, మూలములోనే టికం గూర్చుట. ఈమాట యిటు నావశ్యకమేని ఉత్తరార్థములో “దుఃఖముచేత” అని చెప్పవలదా? ఏమి కొశలమిది! నలు జొములలోలేని స్వారస్యము, 2. వెసలో నున్నదా? 3. బౌతకా—బూట్టునకు ఆశీశ్వాసంప్రార్థనవిధు లర్థములు. అందొకటియు నిటు పోసంగదు. కాన నిటు బూట్టుయోగము సరిగాదు. ప్రాసతకారముకై యర్థమును చెఱుచుకొనుట! ఇంక పంతులవారు నిజస్తోత్రపాఠకులు ఏనుశబ్దము కళయని వాదించినట్లే తామిటు తథ్యార్థకప్రభు

పురుషైకవచనము కళయనివాదించి, బౌ + తన్వన్వంతరములు [ప్రసిద్ధమైనమన్వంతరములు] అని యర్థము సాధింతురుగావలయు, చిత్రము చూతము. 4. మఱియు దీని మూలము అనుష్టుప్. దానికన్నం బెద్దదైనకందముం దొరంకొనియు వీరు అందు క్తమయిన పదునాలుగును ఇందు చెప్పనేరకపోయినారు. అన్ని యనుసంఖ్యాసర్వనామములే 'నాలుగు' పరామర్శింపబడుచున్నది. అన్నియె యసంగమన్వంతరసంఖ్యయని, పదునాలుగనియుం బన్నుదురుగావలయు. అన్నియె యనుసంఖ్యావాచకము ప్రతిపదోక్త సంఖ్యావాచకమయిన నాలుగును పరామర్శింపక గౌణమయిన మన్వంతరమును తడవుట న్యాయముగాదు. పైగా అన్నియె యని యవధారణార్థకము అసంగతముగానున్నది. 5. ఉత్తరార్థములో పదునాలుగు మన్వంతరములు పదునాలుగు విండ్లుగాఁగఁగఁచిపోవునని యర్థమగుచున్నది. మూలసరళతగనుఁడు.

త్వయా సదుం మే చత్వారి | యామా ఏవ యుగా న్యపి
చతుర్దశ సమా స్త్వం తే | దినా మ న్వంతరాని మే.

జానకిని జూచుటకే యిట్లులుండ, లక్ష్మణుం జూచుటకు నీ వెట్టివాఁడవు?—

1368 గౌసల్య రామునితో పలికినమాట యిది. దీని కిట్లర్థ మగుచున్నది.—

“నీవు జానకినే సరిగా చూడలేకున్నావు, ఇంక లక్ష్మణుని నీవు సరిగా చూచువా?” అని. మూ. లక్ష్మణే సమీక్షితరి కో భవా? జానకిసమీక్షణస్య: జానకిని నీవు విచారించుకో నక్కఱలేదు. జానకిని విచారించుకొనువాఁడు లక్ష్మణుఁడు న్నాఁడు—అని దీనికర్థము. దీనిని వంతులవారు అవిధముగా తేనిగించుటకు ఏమేమి పోరఁబాట్లు పడినారో చూపించుట కష్టముగానున్నది. “చెప్పలోనిరాయి” యుపదేశముగా తేనిగించియుండురు.

౬౧ - వ పుట.

చ॥ ప్రముదిత వక్త్రోభగల రామునికిం బడలల్లెలక్ష్మణుం

[11]

1379

దుమరఁగ చుట్టెముగ్గలన నగ్గలమైన నిజోక్తబిందులకా
ప్రముమునఁ బడ్చిలోకమె భృశంబుగశోకము దాల్చినట్లుగా
నమయకచెల్లయేమనుచు నాదటనాడెద విడఁబోదుముల్.

మూ.—నిరొమం రామస్య ప్రముదితముఖ మౌఖరుహరుచే

బటాపల్లి ర్మల్లిముదళ సదృశై ర్బాష్పపుష్పత్రైః

నిషిచ్ఛ స్సామిమ్రైః కళముపి విలేనే ఖలు యథా

తథా జాతం మాతః కరుణమయ మేతజ్జగదపి.

1. జడలల్లె—మూలములో బటావల్లిః [=జడ లనుతీగలను] అని యున్నది. తీగలనుట అగ్రపులను మల్లెమెట్లగలన్నండులకు కడు పోషకముగా నున్నది. ఆసా బగు తెనుగులో పోయినది. 2. అమరగ, 3. అగ్గలమైన—యతిప్రాస బంధపులు. 4 చతుర్థపాదము అదౌగశస్తనము, లోకమెభృశంబుగ శోకముదాల్చునట్లుగా— 5. ఇట్లు దీని నుపసర్జిసీకరించుట సరిగాదు, ఇదే యిందు విధేయము, రచనాభంగిచే దీనిప్రాధాన్యమును దెలుపుట అవశ్యకము; 'అట్లు లక్ష్మణుండు చేయఁగా నీలోక మెల్ల శోకముపాలాయెను'—ఏవంరీతిగా నుండవలయును. 6. 'అట్లు' అనుటచేత శోక ముదాల్చలేదనియ నర్థమగుచున్నది. మూలముచూడుండు, విధేయప్రాధాన్య మెంత చక్కఁగా కాపాడఁబడి నిర్వహించఁబడియున్నదో! 7. కరుణమయ మ్మనుమయట్ ప్రత్యయ మెక్కడ, తెల్పుట యెక్కడ? 8. శ్రమమునఁ దద్బుటయేమి? ఏమిశ్రమ? 9. ప్రాసశ్రమకన్న సెం డగవడదు. కథమపి యత్నగౌరవమును తెల్పునుగాని శ్రమ మునుగాదు. 10. తడ్పియనురూపము శ్రమముగానేయున్నది, శ్రుతి గుఱిముగాదు. 11. శోభఁగల—కలుగుధాతుయోగమున ద్విత్వియ నిడుకాత మేలకో తెలియలేదు.

[5]

1384

అ॥ నీతచాలబాలచిటుతవారలుమీరు | దక్కిణంపుదిక్కుదైత్యనిలయ
మందువలనఁజేపుదుమయ్యవత్సలతే॥ జనకుమీవవాచికినిఁకరామ.

మూ.— బాలా విదేహతనయా తరళో భవన్తే

దిగ్దక్షిణాచరజనీచరచక్రజుష్టా

తద్వత్స వత్సలత యేద ముదాహరామో

మా రామ గచ్ఛ నయదక్షిణ దక్షిణాశామ్.

1. చాల.— 2 చిటుతవారలు — దిట్టలుగారనియర్థమగుచున్నది, మూ. తరళో = చవలులు, అనఁగాకౌతుకప్రవణులు, 3. దైత్య—ఒకఁడా, ఇద్దఱా? చక్రశ బ్ధస్వారస్యముకలదా? 4. అయ్య—మూ. వత్స, అనురాగసూచకముగాన త్యక్తము. 5. ఇక—దివ్యమయిన ప్రాసపూరణమేగాని, అర్థమున కంతర్గదువు. మఱి యు నిందు మూలమందుఁ గల 6. నయదక్షిణ యనురామ విశేషణము నీరసమని పరి హరింపఁబడినది. బాలా తరళ నయదక్షిణాదిశబ్దముల స్వారస్యముచే శ్లోకభావమే మన,—మీరు క్రొత్తక్రొత్త చిత్రములుగాంచుచు ఏమఱియుండఁగా ఎవరేనిదైత్యులు నీతను కపట మెఱుంగనేరనిదానిని హరింతురు. నీవునీతిజ్ఞుండవు. అడుగుద్రొక్కనేల కాలుగడుగనేల. అట్టియనర్థములు కలుగుతావునకు పోకయేయుండుటమేలు. కాన నటుకు పోకుము, అని.

[8] క॥ పురజననయనార్పితమా । వరకువలయదామమూనివడిఁజనెరాముం
1392 దురుసురమురజద్విగుణిత । గురుగుణార్థవఘ్నశార్దూలదండంఁడై.

మూ.— సురమురజగభీరభీరనాథ । ద్విగుణగుణార్థని చాపదత్తహస్తః
పురజననయనార్పితం దధానః । కువలయదామ జిగామ రామభద్రః.

ప్రాసటిత్తు—ప్రశమప్రాసము మూలార్థలబ్ధము. కథమూఁడును 1. వర,
2. ఉరు, 3. గురు—కృత్రిమదంతములు 4. వడి—ఈవడి రామునికిజయదేవుం
డుపెట్టలేదు. జయదేవుఁడు మెల్లఁగానే నడువనిచ్చినాఁడు, నీతకూడున్నదిగదా,
పాపము! త్వరగా నడువలేదుగదా? పంతులవారు తమ 5. యతిబాధచే నీతారాము
లను గనికరము లేక తఱుముచున్నారు. 6. ఉరుసురమురజ—ఎంతపెద్దవో పిరు
చూచి వచ్చినారా? ఎట్లుతెలిసినది? 7. గభీరభీరనాథము పోయినది, తోలుమాత్ర
ము నిలిచినది. 8. శార్దూల—ఇది రామునికి పంతులవారు ప్రసాదించినది, జయదేవుం
డిచ్చినది రాదు.

సరయువు.—సఖీ! గంభీరముగామ్రాయు సురమృదంగంబులచేతం గంభీర
1398 మైనమ్రోతయేమో నీవెఱుంగకున్నావు.

మూ.—సఖీ, న బానాసిగమ్మీరం భవనద్వి స్సురమురజైః కిమపి గమ్మీరం భవ
నితః—చేరీ, నీ వెఱుంగవు; గంభీరముగా మ్రోగుచు సురమృదంగములు గంభీరవిష
యమునే సూచించినవి—అని యర్థము. మ్రోత సరిగాదు. సురలు మృదంగము
వాయించుటచే సూచించిన యర్థమిది, రామఁడు దక్షిణమునకే గఁదరలెనుగావు
న, ఇంక రావణాదినిధనముగ ననియు, తమకెల్ల సేమము కలుగుననియు. ఈయుత్సా
హముచే దేవతలు నాందినాదము చేసిరని వృదయము. పంతులవారు భవనితశబ్దార్థ
ము గ్రహింపక మ్రోత యని తేనిఁగించి యాయర్థమును నివారించినారు.

[10] క॥ వనవాసోత్క్రంతండుగు । తనపతితోఁగూడనరుగుధరణీసుతచే
1408 తనుమంబులమంజీర । స్వనమునబంధులుదెలిసిరిసాధుచరితముకా.

1. సాధుచరితముకా—ఎవరిచరితమును? నీతచరితము నని స్ఫురించుచున్నది.
ది. అమెకు సాధుచరిత మెవరు బోధింపవలసినప్రశ్నకి లేకపోయెను, ఇర్త వెంట
నామె చనుటచేతనే ఆమెసాధువృత్తము ఎల్లరపం దెల్లంబాయెను, అని యర్థమా? లేక,
2. అమెనడవడింబట్టి సాధుచరితమును బంధువులు నేర్చుకొనిరని యర్థమా?

మూ.—గదానవిపినవాసోత్క్రంతయా సంప్రయాంతం
ప్రియతమ మనుయాన్త్యా తస్యేన నీత యైవ

చరణకమలగుఱ్ఱస్థానమజ్జీరణశైలిః

స్ఫుటతర మేపదిష్టా బాధవా సాధువృత్తమ్.

ఇందు నీతయే సాధువృత్తము నుపదేశించిన దని [ఉపదిష్టాః] యున్నది. తెలిసిరనుపదమువలెగాక [ఉపదిష్టాః] అనుట అసందిగ్ధముగాను ప్రకృతసమచితముగాను ఉన్నది. పంతులవారు మూలమర్థముగాక యిట్లు చెటిపినారు. మూలములలో 3. నీతయా, కర్తృత్వతీయ. పంతులవారి 4. 'ధరణీసుతచేతను' హేతుత్వతీయ. మక్కికి మక్కిగా పడిన 5. మంజీరస్వనము ఈపాడుచేత, నిరుపయోగమైనది. 'మజ్జీరణశైలిః' కరణత్వతీయ. నీత [సూటిమాటలచే నుపదేశింపక] అందియలశబ్దముచే నుపదేశించెను, అని కర్తృకరణత్వతీయల సార్వరస్యము. 6. వివకారాధమును త్యజించుట గొప్పలూహము. బంధువు లేమేని నీతకు ఉపదేశించిరా యనుప్రశ్నకు ఈపద్యము త్తరము. 7. పతి—మూ. ప్రియతమమ్, 8. చరణకమల, 9. స్ఫుటతరమ్, 10. తత్త్వణమ్—త్య. ఈపదముల ప్రయోజనము నరయుండదు. పద్యము నిట్లు దిద్దుకొనిన మేలు గలుగును.

క॥ పనవాసోత్పంతుండగు | తనవల్లభు వెంటఁజనుచు ధరణిజయే శోభనమణిసూపురమంజు | స్వనమునబందులకు నేర్పనద్వృత్తంబుక॥

౬-౨ - వ శ్లోట.

[15]
1418

చ॥ మునుజుననాథు వెన్కఁబొరిఁబూనిక వేగముగా నెయ్యెగునా జనకజయంఘ్రిలంగిసలసచ్చువులంగను బాంధవాత్మలకై గొనబయికాక రాఁలెగడుగొప్పగనత్రులుశీతలూష్ణముల్ గనఁబెనుము త్రియంబులనఁగానటు లేలఘటిలైసొకనక॥

మూ.—పురః కాంతం యాంతం విసిన మనుయాన్త్యా స్మరభసంతదా తా నీతాయాః కిసలయనిభా వీక్ష్య చరణా ముము శ్చీతాస్తప్తాః కిమపిచ ముము ర్భన్ధనయనైః సమం ముక్తా ముక్తామధురరుచయో బాష్పకణికాః.

1. మునుజును—విసినమునకని మూలమందున్నది, 2. బంధుజనశోక బాష్పములకు ఉపపత్తిజయదేవునిచే వెట్టఁబడినది. పంతులవారు పరిహరించినారు. దానికిబదులుగా సారవంతములను 3. పారి 4. పూనికలను దూర్చినారు. 5. వేగముగానె—మూ. సరభపమ్—'రభసో వేగహర్షయోః' హర్షము మీఱ ననిన మేలు.

8. గానె—ఈయవధారణార్థక మేల? సందేహము పుట్టించుటకా? 7. గొనబయికాక—అశ్రువులలో గొనబును గొనబుకామియు తెలియుట యెట్లు? ఆభేదము కలదా? 8. ఈయసంగతోక్తి పంతులవారిసొంతము. 9. ప్రాసపొటుచే వడినది. 10. కడుగొప్పగ—అమూలకము, పెనుము త్తియము లనుచోటి పెను చాలదా, ఈకడుగొప్పమాడనేల? అధికస్యాధికంభలమ్మని దంచుటగా నున్నది. మఱచితిని కడుగొప్ప అశ్రువులగొప్పతనమును చెప్పదు, యతీశ్వరులవారిమహిమను చెప్పచున్నది. 11. శీతలోష్ణముల్—ఒక్కొక్కయశ్రువును ఒకవైపు చల్లనిదిగాను, ఒకవైపువెచ్చనిదిగాను, లేక చలువయు వెట్టయు రెంటిని బట్టించునదిగాను, ఉండెననియర్థ మగుచున్నది. కొన్నియశ్రువులు చల్లనివి, కొన్ని వెచ్చనివి, కొన్ని మాటులు రాల్చినవి చల్లనివి, కొన్ని మాటులు రాల్చినవి వెచ్చనివి, అని మూలములో “ముహుశ్శీతాః, ముహుస్తప్తాః” అని యున్నది. 12. కనఁచెను—ఇదియు ప్రాసపొటు తప్పించుకొనుటకు పట్టుటయే. 13. ముత్తియంబు లనఁగా—ముత్తామధురరుచయి—ఇవిచెఱకుము దాని-సిప్పియును గానుండలేదా? 14. అటులేల ఘటిల్లెనైకనక—అటులనఁగా ఎటులు? గొప్పలైన ముత్తములవలెనా, శీతలోష్ణములుగానా? గొనబయికాయా?—... ఏవిషయమంచు ప్రశ్న? అసంగతోక్తిగానున్నది. కాన నిది యేల ఘటిల్లినదో నేనెఱుంగుదును, పాదపూరణార్థము ఘటిల్లినది. 15. మూలములో ముహుర్ముహుస్సమక్ష అనుటచే భావశబలత చెప్పబడినది, తెనుఁగులో నున్నయైనది.

గంగ...—అప్పడుగుభిభోగమును సుమిత్రయుఁ జిన్నవాఁడైన లక్ష్మణునిచే నపేక్షింపఁబడలేదా?

సరయువు.—కోరఁబడినదే.

[5] 1428 అ|| పెద్దయన్న వెంటఁబృథుశక్తిఁజనువాని । కయ్యయోధ్యయయ్యెనడవిమఱి భోగమెల్ల రామభూమిశ్వరుండెనుమిత్రసత్పవిత్రధాత్రిపుత్రి. [యు

గణ్ణ.—తదా సుభిభోగస్సుమిత్రాచ ద్వయమపినాపేక్షితం వత్సలక్ష్మణేన. సర.—సమీహితమేవ.

జ్యేష్ఠానువృత్తి ప్రవణస్యతస్య । విముఞ్చత స్తాం సగరి మయోధ్యామ్ భోగ సమగ్రోఽపి హి రామ అసీ । దభూ త్సుమిత్రా జనకాత్మజైవ.

గంగావాక్యములో భోగసుమిత్రలంగూర్చియే ప్రశ్నయున్నది. పంతులవారి పద్యములో అయోధ్యాభోగసుమిత్రలంగూర్చి యుత్తరమున్నది. అడుగనిది అయోధ్య యొకటి యెక్కువ. మూలములో సరయూవాక్యములో [శ్లోకములో] అది

గిన రెంటికే ఉత్తరమున్నది. ఇటు నాంధ్రీకరణము శాంతాకారచెప్పలనిరాయి పురాణములకు రెంటికిని అతీతమై పోయినది. శ్లోకార్థము:—అన్నను అనువర్తిం చుటయందు అసక్తుడై ఆయయోధ్యానగరిని పవలచున్న యాతనికి [లక్ష్మణునికి] రాముడే సమగ్రమైన భోగమాయెను, జానకియే గుమిత్రయాయెను.—1 పంతుల వారు రెంటికి మూడేల చెప్పవలయు? తప్పడుసాంఖ్యమునకు ఫలమైయుండును. అన్నయని మూలమందుండగా పెద్దయన్న యన నేల? జయదేవునికన్న స్వారస్య ముగాఁ బలుకవారావీరు? 2. పోనీ, తాముకల్పించుకొన్న యధికోత్తరమునకు సరిగా ప్రశ్న నేమేనిమార్పుకొన్నారా? 3. పృథుశ క్రియేమి? శక్తిప్రసక్తియేమయ్యా? 4. శక్తి యనరాదా? సక్తియనియేని వ్రాసికోరాదా? 5. కోరఁబడినదే.—మదరాసు తెలుఁ గు. కోరఁబడినదే యనిన ఉత్తరములగును.

శా॥ అమ్మయెక్కడి కేగెడండ్రీ గుతయింద్రాస్థాని కేలావియో

[9] 1482 గమ్మంగల్లఁగ నాత్మ పుత్రునిది పోఁగానేల యాతండర
 ణ్యమ్మంగూర్చి నృపొక్తి నాతఁడెటు లన్యాయంబుగం బల్కెవా
 క్యమ్మే బంధము గాఁగ నాదిఫలమేమానీకు రాజ్యంబయో.

ఇది మేనమామయింటనుండి వచ్చిన భరతునకుం గై కేయికిం జరిగినసంభాష ఁణము. పద్యము ఇట్లు వాక్యములుగా విడుచున్నది.—(౧) భ. అమ్మ యెక్కడి కేగెడండ్రీ? (౨) కై. గుత, యింద్రాస్థానికి. (3) భ. ఏలా? (౪) కై. వియో గమ్మంగల్లఁగ నాత్మ పుత్రునిది. (౫) భ. పోఁగా నేల యాతండరణ్యమ్మంగూర్చి? (౬) కై. నృపొక్తి. (౭) భ. అతఁ డెటు లన్యాయంబుగం బల్కె? (౮) కై. వాక్యమ్మే బంధముగాఁగ నాది. (౯) భ. ఫల మే.మా? (౧౦) కై. నీకు రాజ్యంబు. (౧౧) భ. అయో!

1. ఇందు (౧)లో ఎక్కడి కేగె నని ప్రశ్న యసంగతము. ఏగెనని భరతు నికిఁ దెలియదుగావున. ఏగెనని తెలిసిన, ఎచటికో అదియును దానితోనే తెలిసియే యుండును; కాన, 2. ఎక్కడ అని మాత్రమే అడుగఁదగును, (౫) ఆపుత్రికడఁ ది విడి పోనేలయని ప్రశ్న. 3. అజవికిపోయెనని భరతునికెట్లు తెలియును? అసంగతాం ద్రీకరణము! దీనిమూలముం గనుఁడు.—

(౧)మాత స్తాతః క్వః(౨)యాత స్మరపతిభవనమ్,(౩)హా మతః(౪)పుత్రిశోకాత్
 (౫)కోసా పుత్రిః? (౬) చతుర్థాంత్య మవరజితయా యస్య జాతః. (౭) కిమస్య? (౮)ప్రాప్తోసా కాననా వ్రమ్.(౯)కిమితి(౧౦)నృపగిరా.(౧౧)కిం తథాసాబభాష? (౧౨)మద్యాగ్బద్ధః.(౧౩)ఫలం తేకిమిహ?(౧౪)తవ ధరాధీశతా.(౧౫)హా!హతోస్మి!

(౧) అప్పు నాయన యొక్క-జరి (౨) స్వర్గమునకుఁ జాయెను. (౩) అయ్యోయేల ? (౪) శుభ్ర శోకముచేత. (౫) ఎవ రావున్ను ? (౬) నియన్ను. (౭) అతని కేమి ? (౮) అతఁ జడవిడిచి జాయెను. (౯) ఏల ? (౧౦) రాజునాజ్ఞచే. (౧౧) అయిన యట్లేల యాజ్ఞాపించెను ? (౧౨) నామాటకుఁ గట్టువడి. (౧౩) అందువలన నీకేమి ఫలము ? (౧౪) నీకు రాజ్యము. (౧౫) అయ్యో ! చెడితిని ! — దీనిం బట్టి పద్యకుంఠలి భ్రంశముల నెఱుంగుడు. 4-7. ఈ ౧౫-వాక్యములలో ౪ వాక్యములు, ప్రతాపరుద్రయములో తురకసీపాయి ముక్కు-తోట వద్యములో ఎగిరిపోయినవి. 8. వియోగముం గల్గెనా—ఇందు పాదశ్రుతం నువర్ణహతమా ? కల్లుధాతుసకర్త కతాహతమా ? 9. తండ్రి—నీకుగఁడు అన్న నింతకన్న నుచితముగా నుండును. ఇట్లు నాశముచేసినవారే కవితాతత్త్వ విశ్చలై నచో నికర గానివారెవరు ?

౬౩ - ప పుట.

[2] 1. ఓసికోమలకంతమా ! — ఈమాట మగహంసకు సంబుద్ధి. మహాత్మ్యని 1434 వయ్యెర్ల మైనదానిని నదీదేవతలతో సంభాషణాదివ్యాపార మొనర్చుచున్న దానిని మహాత్మ్యచితముగా సంబోధించుట సరిగాదు. విక్రమార్క-చరిత్రములో శుకమును కవి “ శుకవిభుతోడఁ” అనియెను; రాజు దానినే “ చాతురీధామ శుకరాజసార్వభౌమ, ” “ కురంగగణ్య, ” “ శుకతుల్యైర్వర, ” అనియును సంబోధించినాఁడు. ప్రసన్న రాఘవములోనే 2౩ - వపుటలో “ అన్నపుష్పంధయా ” అని రాముడు తుష్ట దన సంబోధించినాఁడు. ఇదియుచితము; ఓసి యనుచితము. అట్లే, యాహంస తన్నుఁగూర్చి తాను 2. అలసినదానను అని మహతిగానూ అమహత్తుగానూ చెప్పకొనుటయు ననుచితమే. ఇటనెల్ల మహద్వ్యవహారమే సరి.

మ॥ తను వెన్నంటిన పొరులంబరువడిక దామన్దివిభులనాణ

[11] మునుమున్నే గవిరాగిసద్గుణులందురాముంఁగొక్కఁడొక్కప్పుడె 1445 బనియొక సీతయుఁబదవిభులయనఁగా సంతుష్టయై వెన్న-వేద్య-నుబోయెక వివరణ సుమిత్రసుతుఁడఁగా సప్రమాదా పినాణ.

మం.— విభునివానుసరతో వినివార్య పారా

సగ్రో స్వయం నయ ఇజైష బాగామ రామః

ఏనం విభూతి రివ సానుజాగామ సీతా

తాం లక్ష్మణస్తు సుఖలాభ ఇవాన్యగచ్ఛత్.

పెంబువచ్చుచున్న పొరులను విభుములనుబోలె వెనుకకు మఱియై రాముఁడు నయముచిత రాను ముందు వనియెను; అతనిని విభూతివలె అనీత పెంబడించెను;

ఆమెను సుఖలాభముతో లెక్కఁబఱచు అనుగమించెను. — విఘ్నములను తొలగించుకొని నయ మవలంబించిన ఎఱ్ఱ తప్పక విభూతి గలిగి, దానివలన నెఱ్ఱ తప్పక సుఖలాభము కలుగునూ, అరీతిని పొరులను వారించినరామునితో నీతాలక్ష్మణులు కలసి కూడఁబోయిరి; — అని భావము. మువ్వరును ఉత్పత్త్యభివృద్ధినియు భావము. వద్యములో స్వారస్యము తప్ప కడమయెల్ల నున్నది. మూలములో పౌర రామ నీతాలక్ష్మణుల యువమానములైన విఘ్న నయ విభూతి సుఖలాభములకు వాచకములందు ఉపమేయసమలింగతా నిర్వాహంబువలసిసాంఘ్య వద్యములో 1. గాఢప్రమాదాప్తి నాక — అనుచో లక్ష్మణోపమానమును స్త్రీలింగముగాఁ జెప్పటచే వంతులవారు చెడఁగొట్టినారు. ఇందువలన ఆస్వారస్యమునే మీరు గ్రహింపలేదనుట స్పష్టముగాదా? 2. విరాగి. — కేవలప్రకృతవిరుద్ధము. విరాగికి విఘ్నము దేనికి? రాగముచేతనే గదా నయప్రయోగము? బోపమ్యము విరాగితో నెఱ్ఱపొసఁగును? రాముఁడు విరాగియేని నీతనేల తోడ్కొనిపోవును? నీతకై కిష్కింధలో నేల విరహమున వేఁగును? నీతకై రావణసంహారమేల చేయును? పిమ్మట పట్టాభిషేక మేల పొందును? ఇవ్వడడదికి పోవుట వై రాగ్యముచేతఁగాదు, పితృవాక్యపరిపాలనకొఱకు. 3. గాఢప్రమాదాప్తి — సుఖలాభముని మూలములో నున్నందులకు ఇందు ప్రమాదాప్తి. మూలములో శుల్లింగనిర్వాహమునకై లాభశబ్దము చేర్పఁబడినది, అర్థమునకు సుఖశబ్దమే చాలును. ఇందు ఆప్రయోజన మెఱుంగక అనావశ్యకముగా శబ్దదంబర మాత్రలోలు భులై ఆప్తిశబ్దమును స్త్రీలింగమును జేర్చుకొని ప్రమాదశబ్దముందు నీధమైయున్న శుల్లింగమునుగూడ వంతులవారు అనుపయుక్తము చేసికొన్నారు. పాండిత్యము పీఠురేఁగుట యన నిట్టిదే.

4. తను, దా — రెంటునొకటి యేనితొలగింపఁదగు. 5. విరాగి — పా. 6. ఒక్కొక్కటి — పా. 7. 8. సంతృప్తయై వేడ్రును — పా. ప్రా. 9. 10. ఈ రెండును ఉత్ప్రేక్షాపకర్షకములు. 11. గాఢ — య.

మార్దవప్రకటను = మృదు.

చ॥ నీకతిల మున్నమంబునయి చెన్నలరారెను దారిమార్దవ

[12]
1457

ప్రకటనుశాద్వలంబిలయు వాహినిప్రబ్బలి గల్గి చల్లనై
నికటమునందుముందలరు నీరజినీకుముదిన్యవేతమై
వికటము నై మరాళరవ విభ్రమమైన సరస్సులెన్నగె

మూ. — పథా స్సమ స్సీకతిలో మృదుశాద్వలా భూః
వేతస్వతీ సరిదియం శిశిరా న దూరే

అగ్రే చ కాన్తీ సరసీ చ కుముద్వ తీయం

కాదమ్బ కూజిత కరమ్బిత హంసనాదౌ.

దారి సమము ఇసుకతెర, నేల మెత్తనిపచ్చికమైదానము; ఇదిగో చెంతనే చల్లనియేఱు ప్రబ్బలులుగలది, ముందు కలువసరస్సు గలదు, అందు కాదంబరుతము హంసరుతముతోఁ గలసి చిత్తము నాకర్షించుచున్నది. — ఇంతలఘువైన యాయర్థమును ఈపద్యములో ఎట్లు గోనెలో కట్టి కొట్టివారో కనుఁడు. వసంతతిలకకు చంపకమాల పెట్టుకొనియు, 1. వాహినిప్రబ్బలిగల్గి చల్లనైనికటమునందు, అనువాక్యమున త్రియవదలుకొన్నారు; ఆలోపమును తీర్చునది మూలములో ఇయవ్ ఉన్నది, 2. ఇందులో తల్లోపము రెండవదియైనది. 3. నికటముఁ + అందుఁ అని రహస్యమాని నికటమునుపొందును, నికటమందుండును, నికటమందున్నది. దొంకతిరుగుడు. 4. కాదంబ కూజిత కరంబితము ఎగిరిపోయినదిగదా? దీనినెగురఁగొట్టినేల? దీనికి బదులు నీరజినిం దూర్పనేల? పద్యము కుదురుటకై యిన్నియిదుమలాని కుదిరినదా? మరాళ రవవిభ్రమము బహుప్రహీయగుపెట్టు? సరస్సునకు విశేషణమగుపెట్టు? సామానాధి కరణ్యోక్తిచేత విభ్రమ బాహుళ్యోక్తియా? సరాళముగాదు. 5. చెన్నలరారెను — ఈభూతమేల? ఇవ్వడులేదని యర్థమా? 6. మృదు అనుటకు మార్గవప్రకటన; ఇట్టి బేతాళ పదబంధము జియదేవుని కలవడునా? 7. అయిచెన్నలలరారెను — ఇది గున్నకు సమానము. 8. లెస్సగఁ = పూర్ణానుస్వారము. ప్రాసముకోసము సదూరే నికటమయినది; 9. వికట, 10. ప్రకటము లెక్కువగా వచ్చినవి. 11. నీరజినిని చిన్న యతీశ్వరులవారు ఉంచుకొన్నారు. 12. చెన్నలరారెనును పెద్దయతీశ్వరులవారు చుంచుకొన్నారు.

హంస — తర్వాతఁ బ్రాణనాథుని వెనువెంట జానకి చనుచున్నది.

మ॥ హరిణంబుంగనిభీతముంగురుదయాయత్రయైతిన్నఁగా

[11]
1468

హరిణాక్షిమణినీతస్వాంశుకముచేనాత్మేశ్వరేహ్యసముక్ష

వరలిలాప్తిమయంగిదెంపరిమణిక్ సప్తశ్రోత్రభూషాయిత

స్ఫురితంబౌవరిమొల్కుఁగై కొనియిడెక్ సౌంపాంచఁగానింపుగఁ

మూ. — తతః ప్రియతమానుపదం గచ్ఛన్తీ జానకీ!

భీతం విలోక్య హరిణం కరుణార్థచిత్తా

పత్యుర్నిజేన విదధే భను రంశుకేన

శేదారసీమ్న సదయం కలమప్రరోహ

మాదాయ సౌధు విదధే శ్రవణావతంసవ.

1. చనుచున్నది—మూ. గచ్చస్త్రీ—శత్రుంతము, చనుచు, లేక, చనుచున్నదై అనవలయును. ఇది యనువాదమాత్రమేగదా శ్లోకార్థమును విధించుటకు. 2. అట్లు వ్రాసికొన్నచో వద్యములో ‘హరిణాక్షమనీత’ తో వనిలేదు. తరువాతి భాషితము వక్ర్రంతరముదైననే యిట్లు సమాపకక్రియను ప్రయోగింతురు. ప్రాసజిత్తు—ప్రశమప్రాసము మూలార్థలబ్ధము కడమమూడును మన్ని నేరేడుబండ్లై. 3. హరిణాక్షమనీ, 4. వరలీలాప్తి, 5. స్ఫురితబా, 6. సాంపాదంగా—వట్టువయైన యతి రూఠ=ఇంపుగాక, 7. స్వ=దివ్యమయిన యతి లడ్డు. స్వశ్రోత్రభూషాయితస్ఫురితంబు—దీనికర్థమేమి? తనకర్థభూషవలె నాచరించిన కాంతిగలదైన, అనియుత్పాతము. అట్టి యావరిమొల్గును గైకొని ఎవరికిదెను?—హరిణమునకిదెనా? తానుధరించెనా? అవతంసముగా ధరించెనుట కీడొంకతిరుగుదా? 8. మూలములో సదయముగా అవతంసించెనని యున్నది. పంతులవారి కాదయ లేకపోయినదేమి? ఈ దయ కూడదని పంతులవారి తాత్పర్యమేమో? మహాకవులెల్ల కూడునందురు, కారణమరయవలయును. “అవతంసయన్తిదయమానాః” శాకుంతలము, వరిమడిని వీరు చెప్పినారు. 9. మూలకారులు కేదారసీమను [గనిమను] చెప్పినారు. పంతులవారి రచనలో ఆమె పాలముత్రొక్క—కొని పోయిన ప్లర్థ ముష్పతిల్లుచున్నది. సదయమన్న త్రొక్కలేదని యర్థమగునుగదా? 10. పంతులవారు భూషాయిత అనిత్రాంతమిడుట చూడగా, శ్రవణావతంసం కలమప్రరోహమ్ = నిజశ్రవణ భూషగానుండిన వరిమొలకను, విదధే=(లేడికి) పెట్టెను, అనియే యన్వయించి యుండురని తోచుచున్నది. 11. వరి (మడి), వరి (మొల్గు) అని అనవీక్యతము.

మ॥ ప్రియహరంగ సరస్తటంబుననదీ హృత్ప్రకృతం బందునుం

[12] ప్రియునెక్కింతయుం బాయఁజొలనిదియో శ్రీచక్ర వాకాంగనం
1480 దయివారంగని దారివారకబ్రహ్మదంబుంగనై రామస
ప్రయితారత్నము నీతయాత్మగుణయు క్షప్రితి యుక్తంబెకా.

మూ.—తటభువి సరసీనాం సైకతే నిమ్నగానాం
వరిసర మహాహతుం చక్రవాకిం ప్రియస్య
క్షణమపి న సమర్థాం లోల మాలోకయస్తీ
వధి జనకతనూజౌ ప్రాప హర్షం శుచం చ.

దారిలో సరస్తటముల నదీపులిసముల క్షణమేనియు ప్రియునిం బాయఁజొలని చక్రవాకిని సతృప్యముగాఁ గని జొనకి మోదభేదములకు భాజనమాయెను. [ఇష్పటికూట మికి సంతసంబును రాత్రిగల్గినియోగమునకు భేదమును.] వద్యములో, 1. మోదము

మాత్రమే చెప్పబడినది. తన్నులమైన తెలుఁగుముద్రణములలో “వధి జనకతనూజా ప్రావహంతం తనూజా” అని చతుర్థపాదము. తుదితనూజాశబ్దము అచ్చుపారఁబాటుని యొకరు చెప్పవలయునా? అది పద్యమున సమన్వయమునకు రానందున దానిజోలి మనకేలయని పంతులవారు దానిం బరిహరించివారు; “స్వస్థానవేషభాషాభిమతాస్స స్తః” అనుమాటను విసికిఁగూడ నన్వయించి, పరదేశలిపి యని నాగరమును నేర్చికొ నడైరి. 2. ప్రియమారంగ—ప్రా. 3. హృత్—ఇదేయతిహృదయము. 4. దియా—పా. 5. శ్రీ—పద్యములలో శ్రీయోగము రాములవారికిఁగూడ లేదు. 6. యతీశ్వరుల వారికటాక్షముచే చక్రపాకాంగనకుఁ గలిగినది. 7. దయివారక—ప్రా. 8. వారక—పా. సద్దయితారత్నము. 9. సత్తు చాలదా, 10. రత్నముకూడనేల? ఈసద్దయితత్తై కవనమే మానివేయవచ్చును, దోషములేదు. 11. ఆత్మ... బెకా—సౌంతకవనము. తుదితనూజాశబ్దమునకుబదులు ఈపద అనుపద ముంటనెఱిగిన పంతులవారు ఈసౌంత కవనము చేసియుండరు. క్రీతిమాత్రమేగదా యిందుచెప్పినారు? 12. దియాదొంగను మెచ్చును, అంతుటాలు అంతుటాలినిమెచ్చును, అట్లుమెచ్చుటయు క్తమే అను పంతుల వారి సిద్ధాంతమును వారిపంటివారే మెత్తురు. ఆహా సౌంతకవనము! ఏల జయదేవకవి వామను సౌంతనుడుల మైలచేయుట!

౬౪ - వ పుట.

బొనుకా.

1487 అలఁకొక నెండయిండుఁగనె యాఁబయినంబది మైనమెండుగా నిలుకడ గల్గుచుండెడును నీరజబంధుని డాలుడీల్పుడకా వెలయుఁ బ్రయాణమున్నటి రవింగనలేమిని గన్నుమూయఁగా బలబిని వీడుపట్టుగను బక్కఁగనెక్కొను బొనునక్కడకా.

మూ.—యావ తోక్త్యం తపతి తపన స్తావ దేవ ప్రయాణం
విశ్రామ శ్చ ప్రసరతి రవే రంభుజాలే కరాశే
యాత్రోద్యోగః పునరపి రవే క్షమ్బమానే విమానే
యావన్మీల త్యగ్రకమలినీ తావ దావాసబద్ధః.

ఎప్పటికి సూర్యుఁడు కొంచెము వేడియెప్పుడూ అప్పటివఱకే ప్రయాణము; సూర్యునిరంజనము తీర్చుచుగా ప్రసరించుచుండునప్పుడు విశ్రామము; సూర్యుని విహసము పాలుచుండఁగా మఱల పయనముతోడఁగుట; ఎప్పటికి తామరలీలక కన్ను మూయునూ అప్పటికి విడిచుట.—

1. అలంకారసంకలనముండగానే—ఎండ ప్రయాణమున కవశ్యముని యర్థము. ఎండవేడియెక్కడముందే అని మూలానుసారముగా చెప్పకొనుట యిట్లుగాదు. అవధారణార్థకమయిన యెకారమును అలంకారితో చేర్చుచు. “ఎండ అలంకారితో యుండగా” అనుచు. 2. అది మెండుగానైనా—అని యన్వయక్రమము. (ఆ) పయనము విస్తారముసాగినతర్వాత అనియర్థము. మూలముదికాదుగదా? అదియనగా ఎండయని ఆసన్నమును పయనమును అతిక్రమించి గ్రహింపవలయు. మూలముంగనకున్న ఈప్రయాస యుండనేయుండదు. 3. డాలు మబ్బడమయినను డీల్పడును. కాన విమానము వాలంగానని జయదేవుడు చెప్పినదేసరి. 4. ప్రయాణము—ఈనకారము పాదపూరణవికారము. 5. రవింగనలేమిని—సాంతకవనంపులక్షణములు పూర్తిగాఁగలవు. రవింగనఁగల్గిన జలజని కన్నుమూయునా? రవింగనలేమిని అన్నంజాలదా, జలజని కన్నుమూయుటను జెప్పనేల? ఇది చాలదా, దానిం జెప్పనేల? ఇది రవింగనలేక యతిని గన్నవ్రాత, 6. చక్కఁగా నెక్కొనుటెను నక్కడ—ఇది సన్న్యాసిమతము. ఇందురామునికి పంతులవారు బసయేర్పఱచినారు. దీనియర్థము వీడుపట్టుగను అన్న రానేవచ్చినది. కడమ యన్నివిశేషము లటుండనిండు. 7. డెనుక ఏమి? ముక్కుకొననుక జుట్టుగా నున్నది. కొన్నియెడల ద్రుతంబుమీఁద్రుతంబున్నారేగాని సర్వత్ర యనలేదు. ఈయానుక ద్రుతము ఆంధ్రస్వభావమున లేదు. దీనిని సమర్థింప వ్యాకరణములు తెచ్చినను లక్ష్యములు తెచ్చినను సర్వము భాషాస్వభావదూరముని పరిహర్తవ్యమే. ఈప్రయోగము వింతగానే యున్నది.

1488 “మార్గమునయందు నీతక్షమాతనూజ” — తక్షమాతనూజ సన్న్యాసి కొఱకువచ్చినది.

1489 ఎడతెఱపిలేనితెరువరులకు — వ్యవధానములేకుండ గుంపుగా నడచు వధికులకు అని దీని కర్థము. మూ. నిత్యవధికానామ్; ప్రతిదినము పయనము నడచు వధికులకు అని యర్థము.

అరణ్యరోదనపద్యము.

శా॥ శ్రాంతశ్రాంతయనయ్యునీతపతికి—సంసేవసేసెంగడుక

[16] వింతల్గాగనువల్గులాంచలమునకాదిన్నంగవీచోపుగా

1505 నంతకారముండవిశ్రమాంబుముఖుండై యాజానకియై ప్తిచే

శ్రాంతశ్రాంతుండయ్యె వెండియుంబధశ్రాంతింగనడమియుక.

గంగ. — అహోవిసయముయొక్కమసౌజ్ఞత!

పద్యార్థము.—తాఁ బడలియు నీత రాముని తనచీరకొంగుతో వీచుచు నె
చెను. అంత నతఁడుతనమొగమునందలిచెమ్మట లిఖిపోయినను, ఆమెచూపు తన
వైఁ బొలయఁగా కడు బడలినవాఁడాయెను, గాని మాగ్గాయాసమునుమాత్రము మఱి
పొందఁడాయెను. పద్యార్థార్థము— 1. ఆమెచూపు—దీనికి ఆమె తన్ను విడుపు
చుం జూచెననియు అందువలన తాను దుఃఖితుఁడాయె ననియు నర్థమగుచున్నది.
2. మఱి ఆయన మాగ్గాయాసము పొందమి యెట్లొ అది యీశ్వరునికే యెఱుక?
మాగ్గాయాసమేమో మఱల నడచినం దప్పదు. 3. జానకీయై ప్తి యనఁగా జానకిని
తాఁగించుట యనుపక్షమందు, ఆమెయొక్కప్రయాసకు ఆయన దుఃఖితుఁడాయె
నని యర్థము. మఱి మాగ్గాయాసముపొందమి యేమో అది పూర్వావధానమే. వీరే దీ
నితర్వాతిపద్యములో “డన్సినప్రాణకాంతునికొ” అని [తనకు విరుద్ధముగా తానే]
సాక్ష్యము చెప్పకొనుచున్నారు.

కాన్తేనాథ ప్రణయమధురం కిచ్చి దాచఱ్ఱలేన

త్రానాత్రానా జనకతనయా వల్గులసౌఱ్ఱలేన

చక్రే వీతత్రమజిలకణన్విగ్ధముగ్ధాననశ్రీః

త్రాన్తఃత్రాన్తః సపున రనయా లోచన సౌఱ్ఱలేన.

నీత బడలినప్పడెల్ల శ్రీరాములవారు ప్రణయమధురముగా ఈషచ్ఛంచలమైన
తనవల్కులాంచలముతో (నారవస్త్ర)ంబునంచుతో) ఆమెకు వీచిరి. ఆమె దానిచే
నెమ్ముగమ్మున చిటుచెమరు వోయి మసౌహరవికాసమును మఱల పొందినదాయెను.
అట్లే ఆయన అలసినప్పడెల్ల ఆమెయు ప్రేమమధురముగా ఈషచ్ఛంచలమైన తనలో
చనాంచలముతో [కడకంటితో] ఆయనను గనియెను. దానిచే నాయననెమ్ముగమ్ము
చిటుచెమరువోయి మసౌహరవికాసమును మఱల పొందిన దాయెను. — రాముఁ
డు వల్కులాంచలముచే నామెయలఁతం దీర్చెను, ఆమె లోచనాంచలముచే రా
మునియలఁతం దీర్చెను, అని పరివృత్త్యలంకారము. “పరివృత్తి ర్వినిమయో
న్యూనాభ్యధికయో ర్విధః | జిగ్రాహైకం శరం ముక్త్యా కటాక్షౌ స రిపుశ్రియః”
చంద్రాలోకము. ఈపరివృత్తినే “అహో కమనీయతా వినిమయస్య” అని గంగ దీని
తర్వాతివాక్యమున తెల్లముచేసినది. [వినిమయ మనఁగా ఒకటియై యొకటి బదులు
పుచ్చుకొనుట.] ఇచట వల్కులాంచల వీజనమునకును నేత్రాంచల దర్శనమునకును
వినిమయము ఎంత కమనీయముగా నున్నది! ఆమెయే గంగావాక్యమున కర్థము.
పంతులవారు పద్యమును పాడుచేసినట్లే ఈగద్యపుముక్కనుకూడ, కంపానీటరు
వీరాసామిగానిని ప్రమాణీకరించి “అహో కమనీయతా వినిమయస్య” అనుపాడుము

ద్రణమును యథాస్థితముగా తెనిగించి మాపినారు. శ్లోకహృదయము—రామునిప్రేమచే నీతబడలిక తీఁచెను, నీతప్రేమచే రామునిబడలిక తీఁచెను, అని. 4. పంతులవారిపద్యములో వినిమయములేదు, 5. శ్లోకసారమున ప్రేమకూడ, ప్రేమయే, లేకపోయినది. నీతయే రాముని యలంతం దీర్చినట్లున్నదిగాని, రాముఁడు నీతయలంతందీర్చినట్లు లేదు. 6. పంతులవారిపద్యన యువబొనియైన వృద్ధతతి కుచితముగా నున్నది. ౭. శేషిశాచీ పరిచారికామర్యాదగా పంతులవారు వ్రాసినారు, శృంగారరసోత్తరంగముగా జయదేవమహాకవి వ్రాసినాఁడు.

దుష్కంతుఁడు శకుంతలంగూర్చి,

కిం శీతలైః క్లమవిసౌదిభి రార్ద్రవాతాన్
సంచారయామి నశినీదశతాశవృన్తైః
అజ్ఞే నిధాయ కరభోరు యథానుఖం తే
సంవాహయామి చరణాః పుత పద్మతామ్రాః.

కాళి.

మాలతిలో, యూధపతివృత్తము.

కణ్ఠాకుట్టలితేక్షణా మనుచరిం దస్తస్య కోట్యాలిఖణా
పర్యాయవ్యతిక్రీర్ణకర్ణపవనై రాహ్లాదిభి ర్విజయన్
జిగ్ఘాఢైర్మవశేల్లకీసలయై రస్యాః స్థితిం కల్పయన్
భస్మ్యా వన్యమతస్థజిః పరిచయప్రాగల్భ్య మభ్యస్యతి. భవభూ.

నాగవతే శ్లోఘ్నయావనః ఖల్వసి, కానానువృత్తి చాతుర్యమవ్యస్తీ భవతః

వీలాత్థాతమృణాళకాణ్డకబళచ్ఛేదేషు సంపాదితాః
పుష్పవృత్తుష్కరవానీతస్య పయసో గర్జ్వాపసంక్రాంతయః
నేకః శీకరిణా కరేణ విహితః కామం విరామే పునః
యత్సేహ దనరాశనాశనశినీ పత్రాతపత్రంధృతమ్. భవభూ.

పంతులవారు చేసినయద్భుతాన్వయము— 7. పంతులవారు కాస్తేన అనఁగా రామునిచేత అని గ్రహింపరు. కాస్తేన [మసౌహరమైన] వల్కులస్యాఞ్చ లేన [నారచీరయంచుచేతను] 8. ప్రణయమధురం [నేవను—ఇది కంటకారిరసవైద్యము.] 9. చక్రే [చేనెను] అనియు, 10. వీత...శ్రీః [రామునికి విశేషణము, ఇట్టివాఁడై] సః [రాముఁడు], అనయా [జానకిచే] లోచనస్యాఞ్చ లేన, 11. శ్రాస్త్రీశ్రాస్త్రీః [శ్రాంతశ్రాంతుఁడాయెను]. శ్లోకార్థమెఱుంగలేనివారు తెనిగింపఁబూనుట ఉట్టికెక్కలేనియట్లు స్వర్గమునకెక్కఁ జూచుటగాదా. 12. పథశ్రాంతియఁడు—పథయని

యవంతత్వమేట్లు పఠింపఁగలము. సహసాంతమందు అత్వము వచ్చునుగాని మధ్యమందురాదు. వంతులవారు వశముఅను తత్వమునుబట్టి వశ అని ప్రాతిపదికముం గల్పించుకొన్నారు గావలయు. వశశ్రాంతి యని దిద్దునది. — 13. సంయ. 14. వితల్లాంగను—ప్రా. 15. తిన్నంక—య. 16. వశశ్రాంతింగనంజేమియుక— దీనియసంగతత్వముచేతనే ఇది యతిభిద్యైర్థమయిన సాంతపాక మని యెఱుంగవగును.

[14] 1:19
ఉ॥ చేరువరాంగమన్ని, మునుజేచ్చెరకొన్నియెయజ్జలేగిత
చ్చారుకరంబునుండికొనిచావముదన్సినప్రాణాంతానిక
ధీరసకలబాధరాన్నితునిదిన్నకంగంజిగురాకులంబుగం
గారహిపీచునీతవిధిరార్యసమంబితవై జయంతినాక.

1. అన్వయపరిపంఖిక్రమ మిందుం గలదు. — మన్ని చేరువరాంగ, దన్సిన ప్రాణాంతాని చారుకరంబునుండి చావము కొని... అతినిక, అనుక్రయము తెనుఁగుభాష కనుకూలము. ప్రాసజిత్తు గలదు—చేరువ—అర్థలభము 2. ధీర, 3. చారు.—[అప్రసక్తములు], 4. రహి.—ఈమూఁడు ప్రాసపూరణములు. 5. తత్—పా. ఇది లేమన్న మేలు. దీనిస్వరస్య మేమన—ఎవనిచేతనుండి యని యొకప్రశ్న కల్పించుటయు, రాముఁడు అనంతరోపార్తుఁడగుటచే రామకరమునుండి యని తొండమిచ్చే, 6. నన్యక దైవకదా యని పూర్వవాక్యాలోచనము చేయుంచుటయు, అటు భంగము నొంది రాముఁడే యని తలంపవలయుటయు, ననునీర్ణయము. 7. గా—యతిలంక. 8. తగ్గ అనగానే తగంగా అనునర్థము వచ్చినది. యె—పా. 9. తిన్నంక—య. ఈపదమునే మందార్థమున వీరు పూర్వము ప్రయోగించి యుండిరిగదా, ఇప్పుడిటు తూర్ణార్థమున ప్రయోగించిరి గావలయు. ఇతఁడు తిన్నంక—“రామధేను” అని కల్పింతుము. 10. తగ్గ—పా. 11. సమంబిత—పా.

ప్రత్యాసన్నే భవతి నిలయే సంప్రయాతా పురస్తా
మూర్ధం ధీప్తే కలిషయపదై శ్చాపమాదాయ హస్తైశ్చ
శ్రావంతాంతం నవకేసలయై సానుబంధియన్తీ
బాతా నీతా సముచిత విధిప్రక్రియావై జయన్తీ.

12. ఏమనీతవిధిరార్య సమంబితవై జయంతినాక— మూ. ఏమచునీత సముచితవిధిప్రక్రియావై జయంతి యైనది. మార్పువలన వై జయంతితత్వమునకు విధేయ రహియినది. ధీకమునకెల్ల నేతదిద్విధానమందే లాత్పర్యము. 13. మఱియు సమంబితమైనది విధిగాని వై జయంతిగాదు. సముచితత బదులుగా నిది ఎక్కడనేని ఒకచోయ

డిసం జూలసని వేయఁబడినది. మహాభారములో అదివర్ణితమన్నట్లు వడినది. 14. మూలములో, వీజయంతి, సముచితవిధిప్రక్రియచేత [స్వార్థికావ్ ప్రయత్నమైన యాదివృద్ధి ప్రక్రియచేత] వైజయంతి యైనది, అదివృద్ధి పొందినది, యేమ మెనసినది, యనుచమత్కారము కలదు. ఇందు అది యెక్కడ?

౬౫ - వ పుట.

1520

షీతివతి పుత్రయుగ్మకముచెంపలఁజెమ్మటఁబాపనూపె—

చెంపల—గ్రామ్యము. చెమ్మల అనవలసినది. ‘చెంప యింటందెడు’ అని ౬౫ - వ పుటలో మఱిల నీశబ్దమును ప్రయోగించుకొన్నారు. ఇది వాడుకలో కలదే యందురు. వాడుకలో నివన్నియుం దెచ్చిపెట్టుదురా? పీఠకుట “వంటిదే”

[11]
1531

శా॥ వీరల్లా స్వరసావనప్రమరపృథ్వీపాలమాశృజ్యజ్వల
శ్రీరత్నస్ఫురదంశుమాంసలవదప్రేఖన్నఖిప్రాంకితుల్
దూరోన్ముక్తచతుస్సముద్రలహరీతోయోత్థకుక్తిఫల
ద్రాఢాజద్వరశుక్తిభూవలయమున్ దాల్తుర్ధరామండలిన్.

మూ.— ఏతేహీ స్వరసావనప్రమనిఖిలయై పాలమాశృజ్యజ్వల
న్యాజిక్యస్ఫురదంశుమాంసలవదప్రేఖన్నఖిజ్యోతిషః
దూరోన్ముక్తచతుస్సముద్రలహరీవిషేష్టకుక్తిఫల
న్ముక్తావజ్జీ-వినిర్మితైకవలయాం భూమణ్ణలీం భుజ్జితే.

తెలుఁగు ముద్రణములో “వలయం భూమణ్ణలం” అని మార్పు.

1. తాల్పరు—మూ. భుజ్జితే—ఆత్మనేపదికి అనుభవించు రని యర్థము. భుజ్జిత్రి అనుపరస్తేపదికి ఏలుదురని యర్థము. ‘రెండును గానిది తాల్పరు అనునది దీనియర్థము కాదు. 2. జయదేవకవి భుజ్జితే అను నాత్మనేపదిరూపముచేతను, మణ్ణలీ మను స్త్రీలింగముచేతను ఈరాజులకును సర్వభూమికిని నాయీకానాయకభావమును నిబంధించి, 3. ముక్తావజ్జీ-వినిర్మితైకవలయా మని వలయాభరణధారిణి యనుటచే భూమండలియొక్క నాయీకాభావమును పుష్టిమొందించినాఁడు. తెనుఁగు ముద్రకుఁడు సపుంసకలింగము పెట్టి ఆభావమును చెఱచినందున పంతులవారు తదేకప్రమాణకులు కవితాతత్త్వదూరగులై దానిని తామును రాసకపోయినారు. మండలిన్ అని స్త్రీలింగమే వీరుపెట్టినారే యనిన ఆ స్త్రీలింగము వీరియిష్టమునకు విరోధముగా వీరితో జగదమాది వచ్చిపడినది. దానికి వీరు వలయమున్ అని అమహత్తు

గా బహువ్రీహిచేత వాతవేసినారు. స్త్రీత్వము చెప్పనిచో వలయోక్తిస్వారస్యము లేదు. 4. మఱి తాత్పర్యమును బాహువునందని చెప్పవలసినది. అట్లు బాహుశబ్దమును లేదు, మఱి తాత్పర్యము లేదు? తాత్పర్యమును రక్షించుకొనుటకు ధరామండలియందు... శుక్తిభూవలయమును ధరింతురని యర్థము చెప్ప నుద్యమించురేని, దూరాదివలయాంతసమాసము భూమండలికి విశేషణముగా బహువ్రీహిగా భూకారస్థితియును దెల్పునది, యిచ్చుడు నిష్ప్రయోజనమగును, కృతస్థిభూప్రభుత్వమును జెప్పనేరదు. అల్పభూప్రభుత్వమునేనియఁ జెప్పనేరదు. అట్టివలయమును వర్తకులవలననుండి విలించి పడయవచ్చును. కావున తాత్పర్యమును యతికై వేసికొన్నదే గాని పద్యమునకు పనికిరాదు, మూలార్థము గాదు. “వీరల్పాహువునన్నివస్రునిభిలోద్విపాల” అని మార్చుకొన్న తాత్పర్యము రక్షితమగును.

5. వర, వర, — ప్రభువుపాదములలో నెకటి, చతుర్థములలో నెకటి — నిభిలోద్విపాల’ అని మూలార్థమునే చెప్పికొన్న నెకవర తప్పదు. 6. ‘రాజాజన్మవమాక్తి కాశ్యవలయః’ అన్నచో స్త్రీత్వమును గలుగును, వర తప్పదు, నవముత్తవలయధరత్వమును విశేషమును లభించును. — 7. శ్రీ — ఇది శ్రీమత్పరమాంశపరివ్రాజకాచార్యులవారి కటాక్షముచే రత్నములకు గలిగినది, రాఘవులకుఁగూడ [నేతవతారకవాక్యముందు] లేకపోయినది. 8. ప్రాంతితుల్ — జ్యోతిషః అని మూలము; 9. నఖములచే ప్రకృష్టమైన గుర్తుగలవారు. — అననేమి? ఇట్టి నఖములు మఱివ్వరికి లేవు, ఇవే వీరికి వ్యావర్తకధర్మము; అని యొకచుట్టి రావలయును. లేక, అట్టి నఖములచే భూషితులని [నఖాలంకృతు లన్నమాటయో?] వియర్థమేనియు అంకితులన్ననే చూచును, ప్రశబ్ద మనావశ్యకము. 9. లహరీతోయ — తోయలహరీ అన్న మేలు. ఇది విశీష్టకు బదులు పడినది. 10. విశీష్ట యనఁగా విసరివేయఁబడిన, విసరివేయుటచే నేలకుఁ దగిలి సంది యెడలి శుక్తి సూరుతెఱచిన దని యర్థము లభించుచున్నది, దానినుండి జూటుట న్యాయము. ఉత్తమైనమాత్రాన మఱల ముగ్ధులవచ్చును. దానినుండి జూటుటకు న్యాయములేదు. ధూతాస్త్ర అన్న సరిపడును. 11. శుక్తిస్థలత్ — శుక్తిభూ — శుక్తి అనవీకృతము.

౬౬ - వ పుట.

భరదవాషణులను రాముఁడు జయించెనని హంస చెప్పచున్నది.

[5] క|| అంతట ముహూర్తమాత్రన | నెంతయుజిలించేరహించిల్వబడెకా
1536 శాంతుఁడులక్ష్యుఁడు.

సరయువు. — [సహర్షంబుగ] రామభద్రనిచేతనా ?

హంస — కాదుకాదు.

సరయువు. — భగవతిబాగీరథీ ! నన్నుఁగా పాడుము. రాక్షససమూహముచే ననిచెప్పసా ?

హంస. — అరితతి ! గంతుకొనఁగ నులియురామ కార్ముకమణిచేక.

గం. — ప్రభుమక్షణమునన గవణుపచిడిన బీరెడగలదిది యమృతవృష్టిగాదు.

1. శాంతుఁడు. — పాసకోసము శాంతివహించినాఁడు. 2. రాక్షససమూహముచేతనని చెప్పసా ? — మూలములలో నిట్లు ప్రశ్న గాలేదు. సందేహమేనియు తెల్పలేదు. 'నిశ్చయముగా రాక్షసచక్రముచేత నని చెప్పను' అని యున్నది. "నూనం నిశాచరచక్రేణేతి వత్స్యతి." 3. గంతుకొనఁగనులియు — గంతుకొనునట్లుగా అని యర్థమా ! గంతుకొన్నతర్వాత యని యర్థమా ? అసందిగ్ధముగానున్న మేలు.

4. కాదు. — హంసవాక్యము మొదట రామావజయము చెప్పనదివోలెఁ దోచి, తర్వాత రామజయమును చెప్పినది. కావున ఆవాక్యమును గంగ ప్రభుమక్షణమర్చితప్రాతప యైనయమృతవృష్టి యున్నది. పంతులవారు ఈయర్థ మెఱుంగక 'అమృతవృష్టి గాదు' అని వ్రాసినారు. రామజయవార్త అమృతవృష్టి గాదట ! మఱేమి ? కాలకూటవృష్టియా ? పంతులవారు ఈతప్పుచేసినవిధము విస్మయకరముగానే యున్నది. 5. ఏతస్మాదవాక్యమందు కంపానీతురుగాఁడు అక్షరము లేక ప్రాప్రయెటరువారి యాజ్ఞప్రకారము నేకు నే వేసినాఁడు. "నేయంప్రభుమక్షణసందర్శితకఠోరా తపా పీయూషవృష్టిః" నేయమ్ అనుటకు నేయమ్ వేసినాఁడు. నాగరము తెలియదాయెను. సందర్భమువలన అచ్చు తప్పు నెఱుంగుతేలివి లేదాయెను. బి. ఓ. విద్యార్థుల నడిగినగౌరవహాని ! ఇంక నిట్లుగాక మఱెట్లును !

చ॥ పరకురువిందనేత్రముప్రవాళవిషాణముమా క్తికోల్లస

[3]
1589

ద్గరుతరచిత్రమండనముకోమలహటకకాయమైయహా

హరిణముగల్గెనెండడవిసంతటభూరిమసాహరంబుసం

చరదమరాగమాయనఁగజంగమరోహణైలమాయనక.

1. అహా — పాదాంతాద్భుతము. 2. సంచరదమరాగమాయన — అమరాగ మతోష్ఠిత్వేక్ష మహాకాయత్వమును దెలుపును. 3. రోహణైల లతోష్ఠేక్ష యునట్టిదే. అగమాత్రోష్ఠేక్షయే మహత్త్వమును దెల్పునట, మేర్వగోష్ఠేక్షమాట చెప్పవలయునా ? వరాహ సింధురాది మహాకాయములకుం గూడ మహత్త్వము వర్ణనీయ

మైనచో నగతోష్ఠిత్వము కవులు నేయుదురు. “పురోద్యానములకు మదేళములు ప్రాముతోడి నగంబులలో యనక,” క్రొవ్విసడగొండకైవడి గునుకు సొక్కు యొంటిగాని” “అస్పృశ్యమువరాహపోతములు భూవర తొండము లేనియేనుగుల్.” ఏనుఁగే మహత్త్వముండెల్పును, అపై నగము, అపై మేరునగము. తేరులను, దేవాలయగోపురములను మహాకవులు మహత్వాభిధానార్థమై మేరురోహణములతోఁ బోల్చుదురు. మేరురోహణములనే సువర్ణమణిమయత్వము స్ఫురింపదా యనిన, నిశ్చయములేదు. రెంటిచేతను మహాకాయత్వము తప్పదు.

మేరురోహణాభేదాధ్యవసాయము [తత్సాదృశ్యకళనమును] మహాకాయత్వము చెప్ప హేతువుచేతనే భాస్కరుఁడు అభేదాధ్యవసాయ సాదృశ్యములం చెప్పక “రోహణాచలము మేరువు గూడి యురుతరప్రభలీల హరిణంబుఁ బడనెసెక్కొ.”

అన్నాఁడు. వహనె సొక్కొ అన్నాఁడు గనుఁడు. పంతులవారు భాస్కరామాత్యునివర్ణనానికి కాసపడినారేగాని దానియర్థమును గ్రహింపనేరక, వైద్యుని యొక్క సంబిమోఽతగాఁడు ఆసంచిని దొంగిలించి గ్రాహంతరము పోయి, జీవికార్థమై అది అగుళిక యీగుళిక అటుగఁ దీసి యిచ్చి వైద్యముచేసినట్లు చేసినారు. మఱియు సంతకెట్లదిగా అగపడినచో అది యేదో మహాభూత మని నీత భయపడదా? మఱి దానితోలు కొన్నియొకరాలు గవ్వనట్టిది, నెత్తిని గట్టుకొని మోచికొని ఊరూరు హారేగదా ఇఁక తిరుగవలసినవారు? ఈరసాభాసములెల్లం గనఁగా నీచతుర్థపాదము పంతులవారిసొంతకవనమని విశేషముగాదా?

౬౭ - వ పుట.

తే॥ భూజితాసమశరచాపముగనుజాప
విజితయువతీవరభూసువిద్రమముగ
నీతరడకంటిచూడ్కిదాఁజేరదాని
రాముఁడునుననీతోత్పలశ్యాముఁడుమఱి.

[5]
1544

మూ.—భూవల్లివిజితమసాజిచారుచాపః
చాపశ్రీవిజితయువతీయసాహరభూః
నీతాయాస్త మనుససార లోచనాస్తః
రాస్తశ్చ స్ఫురదనీతోత్పలాభిరామః.

1. మూలములో ‘స్ఫురదనీతోత్పలాభిరామ’ అను విశేషణము నీతాలోచనాంతమునకును నీతారాంతానికి [రామునికి]ని ఉభయమునకు అన్వయించుచున్నది.

ఇందు లోచనాంతమునకు సున్న వడినది. 2. అనుసార అనుటకు చేర ననుట సరి గాదు. చేర ననుటచే రామునికి మృగము దొరకినదని యర్థమగుచున్నది. అనుసరిం చెను అనుటచే మృగము పోవుచునే యుండినది, రాముడు వెంట బోవుచునే యుండెను, దొరకలేదని యర్థమగుచున్నది. 3. 'మఱి' యేమి? చార్లము [రాముడు] నుక లోనే వచ్చినది గదా? 4. వర—పా. 5. సు—పా.

శా॥ భీతా ర్థబయియార్చునామృగముతో వేగంబెయ్యగంగ్రీ

[11]
1555

నీతాకాంతదిస్వాంతమాతురతతో శ్రీలక్ష్మణుండుంధను
స్పృకుండై చనియెందదాశ్రమమురక్షింపంగనందుండక
ప్రీతింబ్రీతినివచ్చెనచ్చటికహాభికుండొకండెవ్వఁడో.

మూ.—త్రాసాతురేణ హరితేన సహేవ తేన

దురం ప్రయాతి హృదయే జనకాత్మజాయాః

సామిత్రి రాశ్రమపదా త్వహ కార్మకేణ

ద్రాష్టృర్జగామ చ వివేక చ కోఽపి భిక్షుః.

1. తదాశ్రమము రక్షింపంగనందుండ కప్రీతి—అమూలము. 2. ఆర్చు—ఇదియు నమూలకమే. వంతులవారు దీనిచే లక్ష్మణ యని మారీచుఁ డార్చుటను సూచించినారు. 3. అప్రీతి—అనుటచే నీతాకృతలక్ష్మణదూషణమును సూచించినారు.

4. “యత్స్యాదనుచితం వస్తు నాయకస్య రసస్య వా|

విరుద్ధం తత్పరిత్యాజ్య మస్యథా వా ప్రకల్పయేత్ ||”

అనగా నాయకునికి అనుచితమేని రసమునకు విరుద్ధమేనియు అగు వస్తువును వదలివేయవలయును, వేఱువిధముగా మార్పనైన మార్పవలయును— అని యాలంకారికనిబంధన. జయదేవుఁడు తదనుసారముగా నిట జొనకి లక్ష్మణుని “నీవు నన్నుఁ గామింపఁ గోరియున్నావు.” ఇత్యాదివాక్యముల దూఱ నాడిన కథాంశమును నాయకకు అనుచితమని [నాయకుని కనుచిత మని చెప్పి నవారితాత్పర్యము నాయక కనుచితమైనను మానుమనియే, మార్పుమనియే], చెప్పక మానివేయఁగా, [తదనుసారముగా తత్కారణమైన మారీచకృతలక్ష్మణసంబోధనాదిక మునుగూడ సూచింపక విడువఁగా,] ఈతెనుఁగుకవియొక్క విపరీతబుద్ధికి అదియే తప్పక చెప్పవలసినదని తోచినదిగదా! ఎంతయప్రీతికాక యామెయొక్కసంరక్షణ నుపేక్షించి వెడలిపోవును? పద్యమున చోటులేకపోయెనుగాని, ఉన్నచో నిచ

టు పంతులవారు నీతచే లక్ష్యణుని బూతులుగూడ తిట్టించి యుండురు. జయదేవుఁ డేమి జాగరూకత వినియోగించిన నేమిఫలము? వీరు “సాయన గాదెలో లేడ”ని రా జపురుషులకు [పోలీసుబంట్లకు] చెప్పివేసిరిగదా.

5. నీతాకాంతదిస్వాంతము—ఈపాదపూరణ ది వర్ణ స్వారస్యము చక్కఁగా బోధపడినదేగదా? 6. ఏకంగ స్వాంతము అనుభ్యుత్క్రమహంతంబును పరిచితమేగదా? ఇటు విశేషము—రాలకు రప్పలకును శ్రీకారములు కాఁగా 7. పాదపూరణ శ్రీకారమొకటి నీతకును, 8. యతిభియ్యైచ్చశ్రీ లక్ష్యణునికిని కలిగినవి. 9. ఆశ్రమము రక్షింపంగ—నీతారక్షణము చెప్పిన మేలుగానుండును. ఆశ్రమ మనఁగా వీరి యావాసమా, అం దేమిధనము కొల్లపోవు నని భయము? ఋషులను రక్షించుటయా? నీతకు అపాయములేదా? అమెకన్న నెక్కుఁడాబుఱు? 10. అహః—ఈహంసకు ఆభిషు వెవఁడో తెలియదు, ఏల వచ్చినాఁడో తెలియదు, ఈయహఃకారము సం తోషమునకా, ఆశ్చర్యమునకా? ఏదియు పొసఁగదు. పాదపూరణమునకు. మూలములో ఒక్కమాటైనయు నహఃకారము చేయనిఱుహంస వీరితెనుఁగులో పలుమాఱు చేసి నీచవక్తృదౌర్భాగ్యమును చక్కఁగా పొందినది.

ఇటు జయదేవకవి ప్రయత్న పూర్వకంబుగా మూలకథాక్రమమును మార్చినాఁడు. మూలకథలో,—మారీచుఁడు రామబాణహతుఁడై చచ్చుచు లక్ష్యణాయని యార్చెను. వాఁడు చచ్చినతర్వాత, లక్ష్యణుని పరుషములాడి నీత రాముకడకుఁ బంపెను. తర్వాత రావణభిషువు వర్ణశాలకడకు వచ్చెను. ‘లక్ష్యణ’ యను మారీచ శబ్దము విసంబదఁగానే నీతమానసము రామునిమీదికిఁ బోయెనుగాని మారీచునిమీదికిఁజోలేదు. రామరక్షణార్థము లక్ష్యణుం బంపినదేగాని మారీచానయనార్థము గాదు. 11. రామబాణము మారీచునికి తగులకముందు ఈసర్వ మసంగతముగాన, ఈయనుచితవృత్తాంతము నెల్ల నడంచితే జయదేవుఁడు మానసమునకు ముందు లక్ష్యణిర్గమనముం జెప్పినాఁడు. ఆమెమనస్సు త్రాసాతురమయినహరిణముతోఁ గూడఁ బోయినదని చెప్పినాఁడుగాని రామునిమీదికి పోయినట్లు చెప్పలేదు. కావున లక్ష్యణుఁడు భయాతురమై పోయిన యామృగమునే ఆమెతలపోయచుంటుం గాంచి, ఆమెకై దానిం బట్టుటకు రామునికి సాహాయ్యార్థము పోయెనని యిటు జయదేవవృద్ధయము. అందువలన ఆర్పు లేదు, అప్రీతి లేదు, ప్రీతియే. కాన ‘నాన్ని అప్రీతికా, అనువర్ణనచేత, పంతులవారు కథ యెఱింగినవారికి ఈవృత్తాంతమునే సూచించుటయు, ఎఱుఁగనివారికి అప్రీతియేలకో, అప్రీతియేని ఏల పోయెనో ఆకారణములు తెలియక పద్యము అయోమయ మగునట్లుగా చేయుటయు, జయదేవకవికి కరము వృద్ధయశల్యము. నాటక లక్ష్యలక్షణంబులమొగంబు వీరెఱుంగుదురట!

హంస. — కావున నీవు నీదివ్యవారియందు వాల నాకనుజ్ఞనిమ్ము....మూ. త దనుజానీత మాం దివ్యసలివావతరణాయ. నాగరముద్రణములలో తదనుజానీత మాం దేవ్య ససలివావగాహనాయ. పంతులవారితెనుగల ఈరెంటికిం దప్పటయగాక నదీదే వతలు చెప్పిన యుత్తమురసకుంగూడ తప్పినది. 'సరస్సులలో క్రిడింపుము.' అని యు త్తరము. ఆయుత్తరము పల్కినది గంగ. హంసయడుగుట సరయువును. 1. నీవు నీ...ఇమ్ము - తప్ప. మీరు నాకు...ఇండు, అన్న తెనుగుముద్రణమునకు సరి. 2. నాగరముద్రణముంబట్టి దివ్య అనుట దేవ్య; అనుటకు తప్పగదా. ఓదేవతలారా నాకు నీరుచొర నెలవొసంగుండు — అన్న నాగరమునకు నాయమునకును సరిపడును.

౬౮ - వ పుట.

చ॥ హరిణద్వగంగనామణియుదంచితముల్లి దయివ్వియందియల్
[19] వరమణిమండితంబులువలన్పుడులస్వనముల్ధరించుమీ
1574 విరహముగఁచరెన్పుంబతిప్రీతికెపాత్రముపొదురింతులి
స్ఫురదురసూపురప్రవరముల్ధరియించినవీనిశక్తిచేక.

మూ. — అధిచరణ మమూ చమూరునేత్రే | కృదురణితౌ మణిసూపురౌ విధేహి
అహ రపి విరహం న యన్తహిమ్నా | హరిణద్వశ స్సహ వల్లభైర్లభన్తే.

ఈపద్యములలో పంతులవారు మూలార్థము సరిగాఁ జెప్పనేరక, సారము మా ని చెత్త చేర్చి, ఉన్నది వదలి లేనిది చెప్పి తూ లనిపించినారు. చెత్త గాక మిగత వ ద్యము — హరిణా(క్షీ)ఈమణియందియలను కృదులస్వనములను ధరించుము. వీనిశ క్తిచే ఇంతు లెప్పుడును విరహము గాంచరు. — కడమపద్యము మునినీపాలిటి వారిది. 1. పద్యములలో విరహము గాంచరు అనియున్నది. మూలములలో వల్లభుల లోడి విరహమని యున్నది. విరహమనఁగానే పంతులవారికి భర్తృవిరహమొకటియే యర్థమగును గాఁబోలు. విరహమన నెడఁబాటు; ఎవరితో నెడఁబాటో ఇచ్చోట అవశ్యము చెప్పవలయును. అంతకుముందు పలుమాట భర్తృవిరహ మనుభవించిన దానికి ఒకవేళ విరహ మన్ననే చూలినను చాలునుగాని అట్టి దెలుగని నీతతో స్ప ష్టముగాఁ జెప్పవలసినదే. వైగా అపూర్వమహిమౌక్తి గావున ఆనూపురములను వదిలముగా కాపాడుకొనుటకును విశ్వాసముతో ధరించుటకును వానిమహిమ స్పష్ట ముగా తెలియుటకై స్పష్టముగా కంఠోక్తముగా యద్విరహమౌ చెప్పవలసినదే. అట్లు చెప్పమి తెనుగులో దోషము. 2 పతిప్రీతిక — ఇంకొకనిప్రీతి నేల లోఁకింప వలయు? ఏమి యాయాచిత్యము! ఈయవధారణార్థకము లేకున్నఁ గదామేలు? తుద కీమను ఇంకొకని [రావణుని] ప్రీతియేగదా ఎల్లముప్పలందును ముంచినది?

3. పరిశ్రీతికిఁ బాత్రము రౌదురు—ఈమాట మూలములో లేదు. ఈసొంతమువలని సౌందర్య మేమనఁగా రామునికి ఈమెయందు నిఁకకీగలుగు ననురక్తి ఈసూపురము లప్రభావమౌ ఆయనయొక్క సహజసౌజన్యకార్యమౌ తెలియమి. సత్యభామ ద్రౌపదిని ఇట్టిక్రియలు భర్తలను వశపఱచునవి నీకేమేని గలవాయని యడిగి చివాట్లు తిన్నకథ ననుసంధింపుఁడు. 4. ఈముసలిది అరుంధతమ్మ యీదొంగవిద్యలు నేర్చుటకా? ఇంక రామునికి మందుపెట్టుమని వేరువెల్లంకి ఏమైన నిచ్చినదా? ఆమె యట్టిది గాదు. ఆమెకు కొంచెము శృంగారరసముగూడ నెఱుకయే. 5. ఆమె వల్లభశబ్దము ప్రయోగించినది, పంతులవారికి శృంగారమున్నుం దలసెప్పి, వీరు పతి యన్నారు. ఈరెండుశబ్దములకును భేద మెఱుంగఁ గోరికయేని, పతి—నాభ,—అని, వల్లభ—ప్రియ,—అనియు మనమం దుంచుకొని ఈశ్లోకముం బదువుఁడు:—

పురాభూ దస్త్వం ప్రభుమ మవిభిన్నా తను రియం
తతోను త్వం ప్రేయాక్ వయ మపి హతాశాః ప్రియతమా
ఇదానీం నాభ స్త్వం వయ మపి కళత్రం కి మవరం
హతానాం ప్రాణానాం కులిశకతినానాం ఫల మిదమ్.

అరుంధతీదేవతకు కవనకౌశలముగూడ నున్నది. ఆమె నీతను 6. చమూరునేత్రే అని సంబోధించినది, సూపురప్రభావోక్తిలో 7. హరిణాశులు...విరహముపొందరు, అన్నది; ఇందుచే నీవును హరిణాక్షివిగాన నీవును వీనిచే నిర్విరహముగా నుఖముందు వని చమత్కారముగా పలికినది. ఆహరిణాక్షి మనకవనములో ఇంతి యైనది. ఆచమత్కారము గంతుగొన్నది. 8. అరుంధతీదేవతకును పంతులవారికిని ఇంకొక్క-విషయములోఁ గూడ భేదము కలిగినది. ఆమె వగలుగూడ విరహము గలుగదని చెప్పినది, వీరు ఎప్పుడుం గలుగదనిరి. పగలెల్ల పదిగంటలకాలము బయట కొలుపుగొలిచి వచ్చి రాత్రి యెల్ల నింటనే యుండువానిభార్యకు విరహమా కాదా? ఆమె నిత్య విరహిణియా? విరహ మెఱుంగనిదా? ఆమెను విరహిణి యనరు. ఎప్పుడును విరహములేనిదిగానే ఆమె వ్యవహరింపఁబడును. పంతులవారి యెద్దువలన ఇట్టిస్థితి యర్థమగును. భర్తప్రవాసాదిహేతువులచే అనేకదినవిరహముండదని ఎప్పుడుశబ్దమునకు అభిప్రాయము గాఁదగును. అరుంధతి పగలుగూడ అనుటచే పంతులవారు చెప్పినట్టివిరహము ఊండదు సరియేగదా పగలు కార్యాంతరవ్యాప్తుఁడై రాముఁడు నీతను విడిచి యుండుటయును సంభవించదు, నీతతోనే యుండునని అధికఫలము నిచ్చుచున్నది. పగలు వియోగమున్నను పంతులవారి యెద్దు అబాధితమే, అబాధకమే. అరుంధతీకటాక్షమే శ్రేయముగానున్నది. ఆంధ్రకవనకౌశలము కొంచెము చూతము. అది అరుంధతికి లేదు.

9. హరిణద్వగంగనామణి—ఇందు ఈగంగజాతర యేల? హరిణద్వక్తా అన్నం జాలునే, పా. 10. ఉదంచితము—అందెలకు విశేషణము, నిష్ప్రయోజనము, యతికై వేసికొన్నది. పైకి లేచినదని దీనికర్థము. అందెల కన్వయించుదు. గౌణార్థము కల్పించుకోవలయును. అందెల కేల? వానిప్రభావము ఉత్తరార్థములో కంఠోక్తమే. యతికే దీనిని విశేషణముచేసిన సరిగానుండును. 11. ఇబ్బియందియల్—ఈయందియలనుటకు గుజరాతిపేటతెనుగు. 12. మణిమండితంబులు—అరుంధతి మణినూపురములన్నది. వీరు మండితశబ్దస్వరస్యముచే మణినూపురములు కావని సాక్ష్యముచెప్పినారు. 13. వలత్—దివ్యమయిన యతిపూరణము. 14. ఈస్ఫురదురు—వరామర్శలో మఱల నీవర్ణన యేల? 15, 16. వర స్ఫురత్తులు ప్రాసార్థముగా నివర్ణనార్థముగాదని పంతులవారి వాదము. ఆపత్తుమున ఉరువిశేషణ మేల? పెద్దలైన కాలినుండి జొటిపోవా? కనుకనే రావణుడామెం గొనిపోవుచుండగా ఒక కాలిది జొటిపోయిన దని పంతులవారివాదము. 17. ఆకాలు ఆమెకు జనకుడు యజ్ఞభూమి దున్నించినప్పడే నాగలితగిలి గాయమై అప్పటినుండి యెదుగనే లేదని నావాదము. 18. ప్రవరముల్—శబ్దములను. చింతకాయతోక్కుగా దంపవలయు. కవనకున్న నేమనుకొన్నారు. ఈతూలు న్యాయస్థానములందు పనికివచ్చునా? మహాకావ్యమందు దీనికి గణనగాని? 19. వీనిశక్తిచేక అనిచెప్పనే చెప్పినారు గదా మణిపేటే ‘ఈస్ఫుర...చిన’ అని యీమొట్టయేల? రెంటు నొకటి మానవచ్చును. “ఇంతులు.....వీనిశక్తిచేక” అని నడుమబొట్టుపొడిపించి అచ్చువేయింతము. ఈతుండును నల్లఁబూసలదండగా అరుంధతికనూపురములకు బదులు సత్కారముగా ఇచ్చి వేయుదము. ఆచారముగాదని ఆమెగొననిచో నష్టియే యుండదు.

సరయువు.—తద్వ్యత్రాంతమిప్పుడు నేల చెప్పబడుచున్నది?—

[4] హంస చెప్పినదానికి తర్వాతికథను గోదావరి సాగరునితోఁ జెప్పచున్నది.

1578 గంగాయమునాసరయువులు ప్రవాహవేగమున సాగరుం దఱిసి అటను రా

మప్రవాస ప్రస్తావముగానుండు కచ్చెరువడిరి. అందు సరయువు వల్కినమాట యిది.

1. ఇప్పుడు ననుటచే ఇంతకు పూర్వము ఇచట చెప్పబడుచున్నట్లు ఒకయసంగతార్థము దుర్నివారముగానున్నది. 2. ఈయిప్పుడు అమూలకము. 3. ఏల చెప్పబడుచున్నదనిప్రశ్నయేల? ఏల చెప్పబడఁగూడదు? 4. మూలమందిది ప్రశ్నగాదు. ఇందు దానికి తరమును లేదు. మూ. కథమహాపి తద్వ్యత్రాంతశేషః స్థూయతే—ఏమి! ఇటను ఆవృత్తాంతశేషము చెప్పబడుచున్నది! అని యాశ్చర్యము మూలార్థము. ఇహాపి అనఁగా ఇచ్చోటను గాని ఇప్పుడును గాదు.

1579 మదోద్రేకాతిరేకుండునై—ఇంకరెండు రేకలు వేసికొన్న బాగు. ఇది బహువ్రీహి యగుట యెట్లు? రావణునికి విశేషణ మగుటయెట్లు?

1580 హతులమైతిమి—గంగ వత్తి; హతుల మని స్త్రీలింగముగా నుండవలయును.

మూలవిరుద్ధము.

చ॥ దనుజుని కేలుదాచమికిందాననసూయయొసంగినట్టిస
[9] ద్వినుతతరాంగరాగమున వెల్వడి వెల్గాకడంటరానివే
1589 త్పనగ వెలుంగుమంగువలయచ్చదశీతముగా నెయ్యెతనం
తనెవెనసీతగ్రమ్మెనుఘనమ్ము తటిత్తుననంగన త్తటికొ.

మూ.—రజనిచరకరాగ్రస్పర్శసంపాతవిఘ్నం
రచయితు మనసూయాకల్పితాదజ్గరాగాత్
బహుళ మనలపుష్పః పిష్టరజోతి రుద్యౌః
కువలయదశశీతం సంవృణోతి స్త శీతామ్.

గోదావరి సాగరునితోఁ జెప్పచున్నది. అనసూయ యిచ్చినమైపురాతనుం
డి నిష్పమైత్తము వసిమివెలుంగులది వెలువడినదై రావణునియొక్క చేతితుద నీతకు
తగులకుండ విఘ్నముచేయుటకై దట్టముగా కలువరేకులవలె చల్లంగా నీతను చుట్టుకొ
న్నది.—అని శ్లోకార్థము. వాస్తవముగా అగ్నియంగరాగమునుండి వెలువడినట్లు
మూలములో నుండగా, పంతులవారు 1. “అంటరానివేల్పనగ” అని అగ్ని వెలు
వడలేదని కేవలము మూలవిరుద్ధము వ్రాసినారు. ఎందఱో విద్యార్థులు బియ్యేకు చదువు
చుండిరే, ఒకరికడ నేని వీరు ఆమూలాగ్ర మీగ్రంథమొకమాటు చదువుకొనియుండరా
దా? అట్లెల్ల తంటాలుపడి సాధించినదే యేమోయిది! ఆవెల్ల నిష్పగానిదో తర్వా
త రావణుండేల వరుణమంత్రముచే మబ్బుతునుకం దెప్పించి దానిని చేతికి చుట్టుకొని
అట్టిచేతితో నీతను బట్టుకొన్నాఁడు. ఇట పంతులవారికి జియదేవునిమూల మర్థము
గానియట్లే రావణునికి ఆవెలు గర్థము గాలేదా? 2. అనసూయ రావణహస్తము
నీతకు తగులకుండుటకై యీయంగరాగ మామెకిసంగినది యని ఐద్యాన్వయము;
అదిసరియైనయన్వయముగాదు. 3 మఱియిందు తుదిని ఘనమ్ము తటిత్తుననంగ నని
యొకయుత్ప్రేక్ష దావరించినది. ఘనము నలుపుగదా; దానికిని వెల్లనకును ఏమి
సాదృశ్యము? తటిత్తునుండియే ఘనము పుట్టునా? ఈవెలుంగు నీతాంగరాగమునుండి
యే పుట్టి ఆమెచుట్టు వ్యాపించినది. ఇది కేవలము వనికిమాలిన సొంత యుత్ప్రేక్ష.

ప్రాసజిత్తు—దనుజ—అర్థాగతము. 4. సద్వినుతతర, 5. అనగ, 6. తనం
తనెవెన—చికిమాల్లిసమాటలు. 7. తాక—యతిపూరణము. 8. ఘనమ్ము...టిక
—య. 9. వెలుంగుచుక—పా.

EF - వ పుట.

జటాయువు రావణు నెదుర్కొనుట.

శా॥ ఓరిపావుండనేఁగనుంగొనఁగరామోర్విశరామకహరిం
[11] తేరాచార్యముచేగిరిశ్వరశిరఃస్థేందూల్ల సద్రేఖనాక
1600 ఘోరాస్త్రస్త్రఖరాశినీతలలనేఁగ్రోఁదోధతిందన్నిని
నేరాచంపెదఁదత్తువర్ణుండమ్మతాస్వీతోరగంబుంబలెక.

మూ.—అః పాపిక వశ్యలో మే రఘుతిలకవధూం చోరవృత్త్యావహర్తుం
నీతాం శీతాంశులేఖా మివ గిరిశశిరశ్శాయిని ముద్యతోనీ
ఏష చ్చిత్వా శిరాంసీ ప్రఖరనఖముపై ద్విప్తచూడామణీని
త్వా మద్యాహం గరుత్వా సురగమివ సుధాకాక్షిణం సంహరామి.

ఓరి పాపీ; నేను చూచుచుండగానే [నాకనులయెదుటనే] న న్మలక్ష్మిపెట్టి,
శివశిరఃశాయినిం బంద్రరేఖం బోలె రామభార్యను దొంగతనముగా నవహరింపఁ గడం
గితివి. ఇదిగో వాడికొనగోళ్లతో చూడామణిదీపితములైనతలలను ద్రుంచి నిన్ను నే
ను, సుధాకాంక్షియైన యురగుని గరుత్వంతుఁడువోలె పరిహర్చుచున్నాను.—అని
జ్ఞోకార్థము. కాక్షిణమ్మునుటకు రక్షిణమ్ముని పాఠాంతరము.

1. పావుండనేక—నేను పావుండను అని యొకయర్థవిశేషము స్ఫురించు
చున్నది. అస్త్రస్త్రఖరాశి—అస్త్రత్పదము బహ్వర్థకము; మాయొక్క యని యర్థ
ము; నేను చంపెదక అనునేకవచనములనడుమ నీబహ్వర్థకము చక్కఁగాలేదు.

2. క్రోఁదోధతిక—ఈమాట చెప్ప నేల? మైత్ర్యతిశయముచేఁ జంపునా? అట్లు
రావణుఁడు తలంచునా? 3. తన్ని—మూ. త్రుంచి [చిత్వా]; చంపువిధ మిది,
తలలు త్రుంచుట; తలలను తన్ని మఱియొకవిధముగా చంపెదనని యభిప్రాయము
గాదు. కాళ్లతో తన్ని యనుట సరిగాని, గోళ్లతో తన్ని యనుట తెలుఁగు గాదు.
కావునను మూలానుగుణము కానందునను, తన్ని యనక త్రుంచి యనవలయును.
అమృతాస్వీతోరగంబుంబలెక—4. ఉరగునిబోలె నని పుల్లింగంబు వేసిన సరిగా
నుండును. ఇచట నీత కువమానంబుగా సుధాయు, రావణుని కువమానంబుగా సుర్ప
గుండను మూలమందు చెప్పఁబడినారు. అందులకై నపుంసకమయిన యమృతాది

శబ్దమును ప్రయోగింపక మూలకవి స్త్రీలింగమును గోరి సుధాశబ్దమును ప్రయోగించినాడు. 5. వీరు అమృతముని నశుంశకలింగముచేసి అయువమును చేతించినారు. 6. మఱియు మూలములలో, చూడామణులతో వెలుగుచున్న, అని శిరములకు విశేషణమున్నది. 7. శిరములని యున్నదేగాని నీశిరములని లేదు. 8. అట్లే ఊరక గోళ్లతో అని యున్నదేగాని నాగోళ్లని లేదు. అందువలన గరుత్మంతుడు సుధాకాంక్షిని భుజింగుని చూడామణిదీపితములయినభణములను గోళ్లతో త్రుంచి చంపినట్లు, నిన్ను గోళ్లతో చూడామణిదీపితములైన శిరములనుద్రుంచి నేరజంపెదను, అని రావణభుజింగు లిరువురికి గోళ్లును వానితోఁ ద్రుంచి సంహరించుటయు అన్వయించుచున్నవి. 9. పద్యములలో నివి రావణునికిమాత్రమే అన్వయించుచున్నవిగాని ఊరగుని కన్వయంపలేదు. చూడామణులు లేనే లేవు. 10. అమృతాన్వితోరగం బనగా నేమి? అమృతముత్రాగినదని యర్థమా? అమృత మెచటనేని పుక్కిటసూ మఱియెచటసూ పెట్టుకొనియుండినదని యర్థమా? అమృతమును కోరిన, లేక్ష అమృత [కలశ]మును రక్షించుచున్న అను మూలము బాగుగానున్నది. 11. ఉల్లసత్ — శిరఃస్థుండు ఇందుఁడనియు, అతనిరేఖ యనియు అర్థమగుచున్నది. శిరస్థము ఇందు రేఖగా అన్వయము కావలయును.

గోదావరి.—అంతట...ఆకెది.

[5]
1805

తే॥ ఊణములేదుగదాజనకజదియందె
క్రందనము నేయుచిలఁబడెఁగరుణముగను.

మూ.—తస్యాః క్వణక్ కిమపి సూపుర ఏక ఏవ
క్రద్ధ నిపాతికరుణం చరణా త్పృథివ్యామ్
ఆ స్తిష్ఠ తిష్ఠ నిహతోసి ఖలేతి భల్మికా
దూరాజ్జటాయురపి ఖడ్గహతః పపాత.

తెనుఁగుముద్రణము—తస్యాఃక్షణంసఖలు...క్రద్ధస్వపాతకరుణం...

1. ఆమెయొక్క యందలియలలో సెకటిమాత్రము అతిదీనముగా ఏమో యే డ్దునదియుంబోత శబ్దించుచు పాదమునుండి నేలఁబడెను; తెలుఁగుపద్యము దాని మూలమును ఈ నాగరమూలమునకు దిగఁడుడుపుగానున్నవి. మఱి కవనకౌశలము:—2. ఆకెదియని ముందున్నదిగదా, మఱల జనకజది యననేల? 3. ఏక ఏవ ఒకటియే (యందె) యని చెప్పమియేమి? ఏకవచనముచేతనే గతార్థమేని జయదేవుఁడు ఏకశబ్దమును పైగా ఏవకారమును ఇన్నిటిని చేర్చినేల? 4. అప్రసక్తముగా ఎన్ని యవధారణార్థకములు పాదపూరణార్థము వేసినారో! అవశ్యకమయినచోట

ఒకటివేయ బుద్ధి పుట్టకపోయెనుగదా? 5. ఒకయందె కాల మిగిలినందువలన గదా మఱల ఆమెకు రామసంయోగము కలిగినది.

౨౦ - వ పుట.

[7] తే॥ సంపదలునుదురాత్ములకింపునిడవుతుదకు నాపదలనెయిడితొలగంగాన
1612 అపదలునుమహాత్ములకడలునిడవు | తుదకు సంపదలిడుటచేనిదితగుగద.

మూ. ప్రాయో దురస్తపర్యంతా స్సంపదోపి దురాత్మ నామ్
భవన్తి చ గుణోదర్కా విపదోపి మహాత్మ నామ్.

1. ఇంపునిడవు—ఇడ కేమి? ఇడును. తుదకుగదా అపద? అంతవఱకు ఇంపే. 2. అడలునిడవటం!—ఇడవా? శ్రీ రాములవారు నీతావియోగముచేనెంత దుఃఖించిరో రామాయణములోఁ జదువలేదా? అది గహనమేని ఈ పుటకు మూడవ పుటమొదలు అనగా ౨౩ - వ పుట మొదలు ఈ యాంధ్రీకరణమే కనుఁడు. తప్పకుండ, అడలు నిడును. పైగా ఈ తర్కము వింతగానున్నది. తుదకు అపద యిడునుగాన ఇంపు నిడవటం! ఎక్కడికార్యకారణభావ మిది! ఇంపునిడనివి యొడియేమి లేకేమి? అట్టివి తొలగు నని వెఱపింపనేల? ఇంపు లేకపోయిన ముంపా, అను భయావస్థయా? అనుభయము సంసారు లెఱుంగదురా? కనుక ముంపే, అనగా అపదయే, సంపన్నులగు దురాత్ములకు సతతము నాపదయే, తుదకాపద యన్నవిశేషమేమి? ఆపూర్వావస్థ అపదగాదు దుఃఖమాత్ర మందురేని, అపత్థల మదియే గదా. అదియే ఉండగా నిక అపదను వేఱ చెప్పనేల? మఱి నిజకారణమైనయూపద లేక ఆదుఃఖముమాత్రము ఎట్లుండును? 3. అట్లే తుదకు సంపద వచ్చువఱకు అడలా, సంతుష్టియా, అను భయావస్థయా. అంతిమము అపదలవలన సంసారులకు లేదుగదా, కాన సంతోషమే, అనగా సంపదయే. కాన తుదినిసంపదయన నేల, సతతము సంపదయే. అదిలేక సంతుష్టియెక్కడిది? 4. ఇది తగుగదా—ఇది తగనే తగదుగదా? ఇంపు నిడమి, అడలు నిడమిమిథ్యగదా, మఱి మిథ్య తగుపెట్లు? సంపదలు దురాత్ములకు దౌరాత్మ్యమును పోగొట్టిన నదితగును. అపదలు మహాత్ములకు రాకున్న నది తగును. ఇదియన్న నా తగనే తగదు. 5. ఈముక్క లేకున్నను పద్యము తగదుగదా? ఇట్లు ఈపద్యమును పంతులవారు జయదేవకవికవనములో సొంతము చేర్చబోయి అపవిత్రముచేసి సాధించినారు. 6. జయదేవుఁ డనునదే మనగా—ప్రాయికముగా సంపదలుకూడ దురాత్ములకు తుదకు విపత్తునే గలిగింపును, అట్లే అపదలుకూడ మహాత్ములకు తుదకు గుణమే యిడును.—వెంపఁబోగా పెంటయైనది. 7. “తుదకు సంపదలనెయిడి తొలగంగాన” అని ముగించిన అవ్వమూలుగయినను అమరక యినిపించుకొనును.

[నేపథ్యమందు] సఖి కాళిందీ వర్ధిల్లుచున్నావు.

[6] యమున.— మఱియట్లు సూచితలాకాశల్యక్షతములైన నాగోళ్లను
1618 లత్తుకరసముచేఁ దడుపుచున్నది.—

ఈ యమునావాక్యము అసంబద్ధముగా నున్నది. సూచి...చున్నది—ఈ భాగమునకు అర్థము,—దుఃఖితురాలైననాకు సంతోష మొసంగుచున్నది, అని. దుఃఖికారణము నిజకుటుంబకమయిన రామాదులకుం గలిగినవిపత్తు. యమున—ఈ ‘మఱియట్లు’ లోనగు వాక్యమును ‘వర్ధిల్లుచున్నావ’ ను నేపథ్యోక్తిని గుఱించి పలికినది. నేపథ్యమందు అమాట పలికినవా రెవరో యమున కింకఁదెలియలేదు. ఇట్లుండగా సదృశ్యతమైన వర్ధనపచనమునుగుఱించి ఎప్పుడో విన్నదానిం గుఱించి శోలె 1. ‘అట్లు’ అనుటసరిగాదు, ఇట్లు అన్నను మేలు. 2. అకర్తృక వాక్యము. పంతులవారు ఈవాక్యమును ఇట్లు పాడుచేసిన విధములో వివేచనముకలదు. 3. వీరు ఛాయం దెనిఁగించినారు. ఛాయ.— 4. తథా పునః సూచితలాకాశ ఇత్యాది. ఇది యమునాప్రాకృత వాక్యమునకుం దప్పఛాయ.—ప్రాకృతవాక్యము. 5. కా ఉణ సూచి సలా ఆ ఇత్యాది. సరియైన ఛాయ—కా పునః సూచితలాకాశ ఇత్యాది. దానికి తెనుఁగు—6. మఱి యీమె ఎవరు సూచితలాకాశ ఇత్యాది. వాక్య మసంగతమని తెలిసినచో సంగతికై యరయిక గలుగును. అసంగతమనియే తెలియజే, ఇదేమి ప్రతిభావిశేషమా! అసంగతమని తెలిసికొన్నమాత్రాన నేమి ప్రయోజనము? ఛాయాశోషము తెల్పువాని నెక్కడ తత్తము?

తుంగభద్ర.—...(రామునికి) తన్నును సుగ్రీవునిని సమర్పించిన హనుమంతుం డప్పగిదినేమో చెప్పచుండెను. ఎట్లనఁగా?

శా॥ లీలామాత్రముచేవధించిమునువాలిక బైఁడిలేడింబలెక

[18] శ్రీరాముండువలీముఖేశపదవింజెందించిసుగ్రీవునిక
1636 శూరత్వంబునమిత్రశత్రునతిమానున్నాక మొదించెన
ద్ధీరత్వంబుననాత్మగోత్రపతినందించెక హరిస్సౌదముక.

మా.—...రామభద్ర...అత్తానం సుగ్రీవంచ సమర్పయతా తథా కిమపి వ్యవసీతం హనుమతాయథా.

సహేలం హతైవ్వనం హరిణమివ హైమం రఘుపతిః
కపీనాం సామ్రాజ్యే ప్రణత మభిషిచ్ఛక రవిగుతమ్
అపి ధ్వంసాత్స్యైర్వృపతి మపచక్రె పలభుభౌ
మపి పీతం చక్రే నిజకులగరిష్ఠం దినకరమ్.

1. హనుమంతుం డప్పగిదిసేమా చెప్పచుండెను, 2. ఎట్లనఁగా, — ఈ చెప్పచుండెనుయొక్క స్వారస్యముచేత దాని తర్వాతిపద్యము హనుమదాక్యముగా తోచును. అది తుంగభద్రావాక్యమేగాని హనుమదాక్యముగాదు. 3. వ్యవసీతకునఁగా చెప్పచుండెనని యర్థము గాదు. [వ్యవసాయము = యత్నము] అట్లు యత్నించెను, ఎట్లన, ఆయత్నమువలన — అని తెనిగించి యుండవలసినది.

శ్లోకతృతీయపాద మర్థముగాక పంతులవారు పంచపాండవులలెక్క చేసినారు. శ్లోకార్థము: — రఘురాముఁడు బంగారులేడినిం బోలె లీలామాత్రమున వాలిని గూల్చి సూర్యపుత్రునికి సుగ్రీవునికి కపిరాజ్య మిచ్చుటచే, రావణునికిం గూడమిత్రధ్వంసరూపమైన యపకార మొనర్చెను, తనవంశమునకు కుూలపురుషుఁ డయిన దినకరునికిం గూడ ప్రీతిగావించెను. — 4. పలభుజం = మాంసభోజనులయొక్క, నృపతిం = ప్రభువును [రావణుని], 5. సఖ్యః = తన్నిత్రుఁడైన వాలియొక్క, ధ్వంసాత్ = నాశముచేత, అపవక్ర = అపకరించెను. 6. రావణునికి మిత్రుఁడు వాలి, రాముఁడు వాలిని చంపుటచేత మిత్రహరణ రూపమయిన యపకారము రావణునికి చేసెను. వాలి రావణునికి మిత్రమని యిటు జయదేవుఁడు కంతోక్తముగానే చెప్పినాఁడుగదా. 7. ఈ విషయమం దీయన మురారి భవభూతులహర్షమును త్రొక్కినాఁడు, వారు అనర్హ రాఘవ మహావీర చరిత్రలలో ఆయిరువురికిని మైత్రిచెప్పినారు.

శునః శేషః — అస్త్రీకిష్కిన్ధాయాం పురస్కరస్య సప్తసౌ వాలీ నామ ప్లవన్తి రాజః | తం చ రజసీచరచక్రవర్తినా దశకన్ధరేణ సహ ప్రభృతమైత్రీక మవలోక్య వానరాచ్ఛుభల్లగోలాగ్నాలప్రభృతీనా మాచార్య స్రవ్యామాత్యానుమతో జామృవానవాదీత్ || — మురా. ౨. అం.

(దనుః) — ప్రార్థ్య మాల్మవతా వాలీ యష్ట ధ్వాతేనియుజ్యతే
తేనాపి రావణే మైత్రీ మనురుధ్యాభ్యుపేయతే.

రామః — ఏష ఏవ పథా శ్చారిత్రస్య

సతాదృశః సుహృత్కార్య మాద్యభ్య కువలమృతే...

లక్ష్మణః — ఆర్య వాలీరావణయోః కిన్నిబద్ధనా మైత్రీ?

శ్రమణా — కైలాసే తులితే, జితే త్రిభువనే, దృప్య ప్రమథ్యుద్యతం

దోర్మధాయ దశాస్య మిష్ట్రితసయః ప్రక్షీప్య కఠే చరే

సాంధ్యం కర్మ సమాప్య సప్త సునదీనాథే ష్వభో ముక్తవా

నుస్తుక్తాయ సతాయ సాధితవతే సఖ్యం చ తన్నైదదా.

రామునిమీదికి మాత్రవంతుడను వానిని ప్రయోగింపఁగా వారి [నేపథ్యభా
షితమున] మాత్రవంతునిగూర్చి యియ్య తరము వలికినాఁడు—.

త్వన్నియోగా దయ్యక్తోపి వధః సాధోః కరిష్యతే
పూజ్యోసి నను మిత్రస్య యో గురు భ్యు రేవ సః.

[సాధోః=రామస్య, మిత్రస్య=రావణస్య]

వాల్మీ.—...యదనేన మాత్రవతా పాలస్త్యమైత్రిప్రతిశ్రవ మనుస్మార్త్య తత్ర
భవతో రఘూవ్యభాగస్య నిధనే నియుక్తోస్తీ... అనతిక్రమాణీయం చ శుశ్రూద్వాకృష్ణః।
ధీక్తం నిపాత హేతుభూతం శుశ్రూత్—ర్యాభినివేశకపరిత్యజ్యతా మిదం సౌహార్దవ.

ఏవమాదికము మీరచరితపంచమాంకమున వాలిరావణమైత్రికి బహుళప్రమాణము
కలదు. ప్రపంచ మిట్లుండఁగా ఈమైత్రిం దడవనేరక పంతులవారు పాదమును పాడు
చేసినవిధము చమత్కారముగానే యున్నది. ఈమైత్రిని పంచపాండసంభాషణసరితిం
భారయించినారుగదా. పాదాన్వయము చేసినరీతిం గనుఁడు : మిత్రశత్రుకానాకమొం
దించెకా—అనుటకుందెలివిడి :—సమ్యక్ = [మిత్రుండైన శుగ్రీవునియొక్క] మిత్ర,
8. వలభుజం నృపతిం [=పంతులవారు కలకు వల అచ్చుపారచాటని తలంచినారు.
కాన, కలభుజం=క్రోధులయొక్క, నృపతిమ్=ప్రభువైనవానిని అనఁగా శుగ్రీవుని
యొక్క—] శత్రుక, ధ్వంసాత్=[చంపుటచేత] నాక మొందించెను. మొత్తమునకు,
మిత్ర శత్రున్నాక మొందించెనని యర్థము వచ్చినదో లేదో చూచుకొండి.

ఇంక కవనసౌభాగ్యము. — పాదపూరణ రణ్యము :—మును, 9. శూరత్వం
బున, 10. అతిమానుక, సద్ధీరత్వంబున.

11. మును—ముందు వానిని చంపి తర్వాత శుగ్రీవునికి కపిరాజ్య మిచ్చెనని
యీర్వార్థకక్రమముచేసినే తెలియుచుండఁగా, మును అని ప్రయత్న పూర్వకముగా
నిటం దెప్పనేల? దీనిస్వార్థము :—12. ఈమునుపదము ఎంతవఱకు కన్వయించును?
చెందించుటకు గూడనిది విశేషణము? 13. ఒందించుటకుంగూడనా? 14. అందించుటకు
గూడనా? 15. ఇంతవఱకే అని తెలియుటకు నేతన్నివారకము తర్వాతశబ్దము రాలేదు
గదా. 16. మఱి వధించుటకుమాత్రమే అయినయెడల, చెందించుటకు 'తర్వాత' అను
విశేషణ ముక్కలలేదా? ఈ మునుశబ్దము కుదురనికవనమని చక్కఁగా తెల్పుచు
న్నది. 17. ఈసౌభాగ్యములూ రలప్రాస భాగ్యముగూడ; అది 18. 'సద్ధీరత్వము'.

౭౧ - వ పుట.

సాగరుఁడు.—ఇది యిట్లే. సకలజనముదానంబకరుఁడుగదా, రామచం
ద్రుఁడు, ఇందే యంతయుం దిలకింపుము.

[ఏతత్పద్యశ్లోకము వంతులవారికి సూదిబెజ్జకుంతయేనియుఁ దెలియలేదు.]

ఉ॥ ఉండెడు నీభగీరథజయుకా రవిజాసరయూసరిద్వరల్

[14]

1650

మెండగుమార్పిఁగూడుకొని మిక్కిలిసన్నలరించువారువీ

రొండనె నేనుసాగరుండ యుక్తముగారఘవంశపక్షమే

యుండిన మాకురాముని శుభోదయభావమెసంగుటబ్రమే.

ఇటం బ్రకరణము—గంగ యమునా సరయూ గోదావరీ సమేతునితో సాగరునితో తుంగభద్ర చెప్పినది:—నీతాన్వేషణార్థము సుగ్రీవుండట మానుమదాదులంబంపెనని, అందులకు సాగరుండట బ్రతికినని సంతసించెను. గోదావరీ నీ వొక్కండవేగావు, ఈసకలలోకమును బ్రదికినది అని నిజాక్షాదమును తెలిపెను. అంత సాగరుండట సకలలోకాక్షాదము ననువదించి సమర్థించుచున్నాఁడు. ఆసమర్థనమే యిది. మూ.

సాగర:—...ఇహైవతామ త్వశ్య.

నేదీయనీ హి సరయూ స్తవసౌభ్య వేయం

భాగీర గీయ ముదయ స్సగరా స్తమాపి

ఇత్యన్వయా ద్రఘకులే యది వక్షపాతః

తద్వత్సలా కిమితి వామపి చి త్తవృత్తిః.

ఎట్లనఁగా:—ఈసరయూవు రఘుకులరాజులకుఁ గడు సమీపమున నుండునది, ఈమె [యమున] సూర్యునివలనం బుట్టినది, ఈమె [గంగ] భగీరథునివలనం బుట్టినది; నేనును సగరునివలన నుదయించితిని. ఈ సంబంధముచేత మాకు రఘుకులము మీఁద వక్షపాతమేని, మీరురువురిచి త్తవృత్తియు ఈరఘరామునియందు వాత్సల్యము పూనియున్నదే అందుల కేమిహేతువు? [రామచంద్రమాధురియే హేతువు, అది సకలలోకసంవననమునుట నీధాంతము; అని, శ్లోకావతారికలో “సకలజనకుముదానందకరుండ రాముండ” అని చెప్పినయర్థమును సమర్థించుట.]

1. వంతులవారు ఈమూఁడునదులకును రఘుకులజాలకును సంబంధమును మూలకారుండ. చూపినాఁడని యెఱింగినట్లగవడదు. 2. ఎఱింగియుండిన సరయూవునకును రఘుకులజాలకును సంబంధమును వీరేలతెల్పరైరి? కడమరెంటును అప్రయత్నముగా కాకతాళియముగా తన్నామములయందే ఆసంబంధము శబ్దవృత్తముహిమచే నగవడుచున్నది. వీరు ఆసంబంధమిట తత్పక్షపాతమునకు కారణముగా నుపన్యస్తమని యెఱింగిన, మూలకారుండ వాక్యత్రయముచేత విధేయముగా ఆ సంబంధము నుజ్జన్యసించియుండ వీరేల, 3. ఆవిధేయతను పొనడిచి ఏకవాక్యముచేసి విధేయములనెల్ల

నుద్దేశ్యభంగిం జూచించినారు. ఆకార్యకారణసంబంధము నెవ్వడు వీరు కూర్చినారో అప్పుడే వీరు పద్యముం జెఱచినారు. మఱి వీరుచేసిన స్తోత్రాక్షరాన్వయము: 4. వీరు నేదీయసీ యనునది ఒక్కొక్కనదికి [మూఁటికి] విధేయమని తలంచినారు. తపనా ద్భవా భాగీరథీ పదములు ఉద్దేశ్యమాత్రములనియు, యమునా గంగా పదపర్యాయ మాత్రములనియు నిరభిప్రాయములనియు తలంచినారు. అందువలన ఈ భాగీరథి యుక్త రవిజానరయూ సరివ్వరల్ — అని మూలమందలి యుద్దేశ్యవిధేయము లన్ని టిని ఏకరాశిగా ఉద్దేశ్యములనుగా తెనిగించినారు. నేదీయసీపదమును రబ్బరువోలె లాగి ద్విత్వియపాదముగాఁజేసి, ఆమూఁటికిని కొట్టినారు. [5. నేదీయసీ = మెండుగు కూర్చిగూడుకొని మిక్కిలి నన్నల రించువారు.] 6. నేదీయసీ యనఁగా, సాగరుని సరస నున్నదని యర్థముగావనియు, రఘుకులరాజధానియగు నయోధ్యచేత ప్రవ హించుటచే రఘుకులజాలకు సరసనుండునదని యర్థమనియు ఇప్పుడే తెలిపియున్నాఁ డనుగదా. తనకు సరసనున్నది, ఉన్నాడు, అని వీరు దానిం బాడుచేసినారు. 7. అన్వ యాత్ — దీనికి యుక్తముగా అని వీరితెలుగు. యుక్తముగదా అనియే యర్థమో? యుక్తమగురీతిని అని యిదిక్రియావిశేషణమో? ఎటుయినను తప్పేగదా? 8. ఉండిన — ఇది, భూతార్థకవిశేషణము చేదాద్యర్థకమో? యుక్తముగా అనునది ఉండినకు క్రియావిశేషణమనియు ఉండినపదము భూతార్థకవిశేషణమనియుఁ దలంపవచ్చును, అట్టిమాట అని శతర్థపాదముతో నన్వయము. 9. రఘువంశపక్ష పాతముచే రామ పక్ష పాతమును సాధించుచున్నాఁడు. మూలము దేదారియో వీని దేదారియో? 10. రఘువంశపక్షమే — పక్ష పాతమునగు పక్షమునుట అజపములలో నాడుక. చెన్న పురి యజప తెనుగులోఁగూడ నీవాడుకగలదు. ఆఖల మిట నీరాఘవములలో ప్రసన్న మైనది. కదిలాత్ త్వములలో నిట్లశిష్టవ్యవహారానుగుణముగా ప్రయోగములు చేయ నలసినదని యున్నది. 11. రాఘవ సంతరావసలారా ఆక్షేపించుటగదా. తుదిపాదమున నున్న తద్దనమార్కము — తద్వత్సలా కిమితి వా మమితి త్రవ్యత్తి — పంతులవారు, 11. వామమి = మియురుపురికిం గూడ, అనఁగా గోదావరి తుంగభద్రలకుం గూడనని గ్రహించలేక వామమి యనియు, రణమ యన్వయముగాక, 12. చిత్త అనుశబ్దమును చిత్త అనియు, మార్పుకొన్నారు. తద్వత్సలా కిమితి వామమిచిత్తవ్యత్తి — అని మార్పు కొన్నారు. శాంతారామ పురాణమే. తద్వత్సలా వామమిచిత్తవ్యత్తి కిమితి, అని యన్వయమంట! అనఁగా తద్వత్సలా వ్యత్తి వామమిచిత్రా కిమితి, అనఁగా తద్వత్సలా వ్యత్తి వామా మిచిత్రా కిమితి, అనఁగా, తద్వత్సలావ్యత్తి వామమి మిచిత్రా కిమితి. — తద్వత్సలా వ్యత్తి = రాముని శుభోదయభావము, వామమి = ఎసంగుట, మిచిత్రా కిమితి = అబ్రమేని ఈపాండిత్య ముబ్రమేగదా. — 13. జయదేవకవి ప్రమాణశాస్త్ర పాఠా

వారపారిబుండు తన్నర్యాదను ఇటు కార్యకారణభావావధారణప్రస్తావమున అ
న్వయ పక్ష శబ్దములచే స్పృహకుం దెచ్చినాడు. 14. అవతారికలోని తావచ్ఛబ్ద
ము పంతులవారు 'అంతయు' నని తెనిగించినరీతిని సాకల్యార్థముగాదనియు, పరి
చ్ఛేదార్థమనియు విశదమగును.

ప సాంకము.

౭౨ - క శ్చుట.

రాముండు.—శా॥ సౌమిశ్రీద్రుతలంబు నేరవలయుంజంతాంశుండేమంగడుక

అత్తుణుండు.— రామా రాతిరిప్రాద్ధుగుద్దియెదిరేరాజీతండేరాజిలుక

[11] రా.— సోముండితండటంచు నెట్లెఱిగిలో [ల.] చూపట్టుంజింకయిందు

1661 రా.— ఓమత్త్రేయసి! హఃమృగాః! యెటనుంజొగ్గాముభి! జానకి.

1. అన్నను రామా యని నామగ్రహణముచే సంబోధించుట అనుచితము.

ఆత్మనామగురోర్నామనామాతికృపణస్వర

శ్రేయఃకామో న గృహ్ణీయా జ్యేష్ఠాపత్యకళత్రయోః.

2. కావుననే మూలములో రఘుపతే అనియున్నది. 3. ఈవగముచేత లక్ష్మణు

నియొక్క విసయాతిరేకంబును 4. రామునికి తాను భృత్యుడను భావంబును,

5. రఘువంశమునకెల్ల ప్రభువైనయట్టి మహాసత్త్వునికి ఇంత విహ్వలత్వము సరిగా

దని బోధనయు, ఇన్ని ధ్వనించుచున్నవి. రామా అనుటచే నన్నియు తుడుచుకొని

పోయినవి.— 6. ఇందు—చంద్రుండని యిచ్చుచునే ఇందుక అని అమహత్తుగావ్య

వహరించుట సరిగాదు. మూ. ధత్తే కురగ్లం యతః = జింకనుదాల్చి యున్నాడు

గావున. 7. సోముండితండటంచుక = ఇది; [ప్రా.]. మూలమెంతమసూ హరమో!

సౌమిశ్రీ నను నేవ్యతాం తరుతలం చక్షాంశు రుజ్జృమ్భితే

చక్షాంశో ర్నికా కథా రఘుపతే చస్త్రోయ మున్మీలతి

పత్తైస్థ ద్విదితం కథన్న భవతా ధత్తే కురగ్లం యతః

కాన్వసి ప్రేయసి హః కురగ్లనయనే చస్త్రోననే జానకి!

8. ప్రాద్ధ 9. సోముండు అని నవీకరించుట యందముగాదు. అట్లే, 10. కు

రంగ, 11. చంద్రశబ్దములే-జింక, రేరాజా అనువానికి ప్రయోగించి యుండవలయు

ను. ఆసారస్వము మూలమునం గనుండు, ఈవపత్తివిస్తర మూహించుకొనుండు.

[18]

1679

చ॥ అమృతకరుండనీకరములారయఁగై రవబాంధవముల
సమరెడుజాకరూకము లెఱుఁగుననివిశిష్టచేష్టలకా
సమమతిఁజెప్పవేలయదిశ్యామమదీయవనించునెక్కడకా
సమృద్ధిగఁజూపివిచిత్రనిశాచరుఁడౌదువుచందమామవే.

మూ.— అమృతకరకరా నై బాధవాః కైరవాణాం
సకలభవనచేష్టా జాగరూకా జయన్తి
సకథయసికథం తత్కుత్రసాప్రేయసీమే
త్వమసిమృగసహాయః కిం చ నక్షత్రియో2నీ.

1. జయచేపునికి “ఆరయ” కుండనే కైరవబాంధవములని తెలిసిది. 2. బా
—ఈపదముండఁగూడదు. ఇదియు ఆరయుటయుం జేరి పాదమును చెఱిచినది. సక
లభవనచేష్టాజాగరూకతను కారణము 3. కైరవబాంధవత్వము. బంధువులయినకై
రవములకై తిరుగునప్పుడు సకలభవనముయొక్కయు చేష్టలం గనును అని తాత్పర్య
ము. కావున చేష్టాజాగరూకతను స్థాపించుటకై యవస్థాప్తమైన కైరవబాంధవత్వ
మందు, ఆరయకా బా అని అప్రసక్తపదములు ప్రయోగించి 4. సంజేహమును అ
ప్రసిద్ధతను తోచించుట సరిగాదు. సకలభవనచేష్టా అనుచో భవనశబ్దము బహువ
చనమున సమనించినదిగాదు. పాతాళమందు చంద్రుఁడేడి 1 “నాగీశేన్నరసాతలం
శశభృతామూన్యం ముఖేస్యాంశ్శితే,” కావున 5. భవనాని యనుట సరిగాదు. పైగా
రాముఁడు తనభార్య స్వర్గపాతాళములకుం బోయియుండు నని కూడ తలంచునా 2
కాన ఆరియనుట అప్రసక్తము వ్రాయుటగా నున్నది. జాగరూకము లెఱుఁ— 6. ఎ
—ఈయపధారణము లేకయే జయచేపునికి వివక్షితార్థనిర్వాహ మైనది. ఈయనకుఁ
గాకబోయినదా? యతికొఱకు వికారమునకు వ్యవధానము సేయుటకై యూయన
కిది కావలసివచ్చినది. 7. సమమతి— మంచిప్రాసము. 8. అది శ్యామ—అస
హ్యముగానున్నది. 9. మదీయ—తా నుంచుకొన్నదేమా యనుసంజేహము పుట్టెం
చుచున్నది. 10. కుత్రసాప్రేయసీమే అనువేడుకో తెక్కడ 2 అదిశ్యామమదీయ
వనించునెక్కడకా — అనుననేడమూకభాషిత మెక్కడ 2 11. వనించు — ఈమ
ట్టములలో నింతకన్న పనికిమాలినపద ముండునా 2 12. ఎక్కడ నున్నది అని యడు
గవలయునేగాని, నన్ను వదలి లేచిపోయి యెక్కడ గుడిసేపేసికొని యున్నదని గదా
యర్థమగుచున్నది 2 శ్యామ యనగా యూవనమధుర్యమేమి.

శితకాలే సుఖాష్టా యా గ్రీష్మ తు సుఖశితలా
తప్తకాఞ్చనసంతాపా సా న్త్రీ) శ్యామేతి కథ్యతే.

అని నిర్వరించినచోడైనదేనియను, ప్రేయసి యనుటతో సాటియా? ప్రేయసీ అననందువలన ఆపదముచేఁ జేర్చి—న నర్జునాలుకాదనియు ఆసంబంధము స్పష్టముగాఁ జెప్పఁదగినది కాదనియు ద్యోతితమగుచున్నది. తృతీయపాద మిట్లు పాడయినది. చతుర్థము.— 13. బొడుపు, 14. బొడుపు, ఈపదము లిందు వనికీరావు. ఇటు నివి లేకున్న కవనమునకు మెఱుంగు. 15. ఈపాదమునకు మూలములో రావణుని వంటివాఁడవని భావముగాని చందమామవు గావని భావముగాదు. సమృగత్వ నిశాచరత్వములు చంద్రునియందునుం గలధర్మములే. 16. మృగసహాయః అనుపదమును సమృగుఁడ వనుట పిప్పీకరించుటయే. రావణునికి మారీచుఁడు సహాయుఁడు, రాము నెలయించుకొని పోవుటచే రావణునికి నీతను దొరకించి నాఁడు. సమృగ అన్నమాత్రాన అట్టిసాహాయ్యకరణము స్ఫురించునా? 17. త్వమపి = నీవును [రావణుని వలెనే అనిభావము], అట్టియపిశ్చద్ధార్థముం దెనుంగునం ద్యజించుట చప్పీకరించుటయే 18. చందమామవే అనుట మూలవిరుద్ధ మనితెల్పితిని గదా.

లక్ష్మణుఁడు.—[తనలో] కట్టా! తిట్లయల యెట్లీమాననీయుని మానసముం

[2] బారలించుచున్నది? అటులవుటవలనవేఱుగ నరుగఁజేయుదును.

1681 లక్ష్మణః—[స్వగతమ్] అయే కథ మభిషక్లతరక్తిః తరళయ త్యార్యమానసమ్! త దస్యతో నయామి.

1. పంతులవారు అభిషంగతరంగ మనఁగా తిట్లయల యని వ్రాసినారు. తరంగ మనఁగా అలకదా, పోఁగా శేషము అభిషంగమనఁగా తిట్లు గావలయును. తిట్లేలగి ఎవరుతిట్టిరి, ఎవరిని? అగమ్యగోచరముగా నున్నది. మృగసహాయుఁడవు న క్తంచరుఁడవు అని చంద్రు ననుట లక్ష్మణులవారికి గొప్పతిట్టుగాను కూడనిమాటగానుం దోచునదాయేమి? “ఇంతింత గాదయావిశ్వ.” అభిషంగశ్చద్ధార్థము నెఱుంగక యీతిట్లు. తెనుంగునిఘంటువు చూచుకోఁగా పంతులవారి కీయర్థము దొరికినది, ప్రయోగించుకొన్నారు; అప్రసక్తార్థ మని యూహించుకో లేదా? గత్యంతరము గానక వారిమిత్రులు “భుజిగోహరియే సత్వతమంబ” న్నట్లు ప్రయోగించుకొన్నారు. అభిషంగ మనఁగా గొప్పదుఃఖము.—రఘువంశమందలి యాక్రిందిప్రయోగములం గనుఁడు.

అథ తం సవనాయ దీక్షితః ప్రణిధానా ద్ధరు రాశ్రమస్థితః

అభిషక్లజడం విజిజ్ఞివా నితి శిష్యేణ తదాన్వబోధయత్.

అభిషక్లజడమ్ = దుఃఖమోహితమ్. మల్లి. ఇటు అబ్బిని భార్య యందుమతి మృతి సెందినదుఃఖము; రామునికి నీతాపహరదుఃఖంబును అట్టిదే, అదే శబ్దము.

అథ వవ్యస్థాపితవా క్కధంచి తౌమిత్రి రస్తగ్గతవాష్పకణ్ఠః
బౌత్వాతికో మేఘ ఇవాత్మవర్షం మహీపతే శ్వాసన ముజ్జగార.
తదోభిషజ్ఞానిలవిప్రవిధౌ ప్రభ్రశ్యమానాభరణప్రసూనా
స్వమూర్తిరాభప్రకృతిం ధరిత్రీం లతేవ నీతా సహసా జగామ.

ఇట నీతకు శ్రీరాములు తన్ను అరణ్యమందు విసర్జింపించిన దుఃఖము.

పుష్పంఘలంచా ర్తవమాహరన్యౌ బీజం చ బాలేయ మకృష్టరోహి
వినోదయిష్యన్తి నవాభిషజ్ఞౌ ముదారవాచో మునికన్యకా స్త్యామ్.

నవాభిషజ్ఞౌ = నూతనదుఃఖామ్. మల్లె.

వెలువలిప్రపంచ మీతీరు ననున్నది. కాన, మావములో తిట్లని తెనిగించుకొ
న్నం జెల్లదు. వనటయల యనిమార్చుకొనునది. — 2. వేఱుగ అనగా ఇతరుల
తోడ జేరక యని యర్థమగును, ఒంటరిగా ఈయనను పొమ్మనెదను అని వాక్యార్థ
మగును. ఈయన మనస్సును వేఱువిషయముమీదికి మఱలించెద ననివక్తవ్యము.
నీతావహరణదుఃఖమును మఱపించుటకై యట్లు చేయుట.

మ॥ మునునీచేడియతోడఁగూడుకొనిసోమున్నాయేదానిచ

[10] క్కనిచెక్కిళ్ల దిడాలుగ్రోలితివివేడకజూడ్కికింబండువై
1691 తనరం గానలనీత నెమ్మిగముఁజెంతన్నామఁగాన్పించిధ
న్యూనిఁజేయఁగదనన్నునన్నద్విజమాజ్యోత్సాన్నిప్రియోత్తంసమా.

మూ.—త న్నే విదేహతనయావదనం నివేద్య

భ్రాత శ్చకోర కురు మాం చరితార్థవృత్తిమ్

పీతా యదీయకమనీయకపోలకాన్తిః

కాంతాసభేన భవతా శశినం విహాయ.

1. మును—ప్రా. 2- చక్కనిచెక్కిళ్ల దిడాలు—ఇట చక్కనియనునది చెక్కి
ళ్లకువిశేషణముగానున్నది; డాలునకువిశేషణముగానుండవలసినది. 3. దివర్ణ స్వార్
స్యముతెలిసియేయున్నదిగదా. 4. వేడక—య. ఏడ్చుచుఁగ్రోలునా? 5 చూ
డ్కికింబండువై తనరంగా—చకోరము తనరసనకుంబండువైనం ద్రాగునుగాని నే
త్రమునకుమాత్రమైనం ద్రాగదు, శాల్యోదనము మాని మల్లెపువ్వులరాశిని భుజింతు
మా? అసంగతముగాన నీముక్కసొంతకవనమే, ప్రా. 6. అల—నీతకు విశేషణమా
నెమ్మిగమునకా? 7. చెంతన్నామఁగాన్పించి—ఉన్నయెడలం జూపునా, లేనియెడల
సృజించునా? 8. ఇది సొంతమే, య. 9. మూలములో నివేదించి యని యున్నది,
అట్లనగా, ఎచటనున్నదో తెలిపి అనియర్థము. 10. ద్విజమా—ఈమాట యేల? పా.

౨౩ - వ పుట.

వృత్తిపిత.

[6] కల్లాలినినీవలెనే | యల్లలనకురంగనయనయందుంగృతః
1697 సల్లలితపుసహజగుణి | తోల్లనీతపునీతదావమొందున్నటియుక్.

1. నీవును కురంగనయనపు, అల్లలనయు కురంగనయన అనియర్థ మగుచున్నది. ఈయర్థ మొల్లలేని 2. ఆకురంగనయన అనవలసినది, 3. లలన యననేలని కురంగనయన యన్న లలనయని తెలియదా? లేదా కురంగనయనను పొమ్మనుడు. మూలములో చెందునుండునా, ఉన్నచో జయదేవుని సీయూషవర్ణుడందురా, విషవర్ణుడందురుగాని. 4. సల్లలితపు—ప్రా. 5. గు—పా. 6. ఉల్లనీతపు—ప్రా.—ప్రాసజిత్తుకలదు :—కల్లాలిని అర్థలబ్ధము, కడమవి పుల్లలే. మఱియుక్—పా.

మూ.—కల్లాలిని త్వమివ సాచ కురంగ నేత్రానూనంకమప్యనుదినం క్రశిమాన మేతి ఏతావదస్త్రీ భవతీహానిసర్గశీతానీతాపున ర్వహతి కామసి తాపముద్రామ్.

జీర్ణారణ్యము.

మ|| వికసల్లోచనరోచిరాశిలహరీపీతంబులామోదమా
[21] త్రకముల్లాదగుకర్ణ పూరములనాశ్శన్నిల్పికించిద్రుతిః
1718 బ్రకటింతీపుగదామదంగనకుమిత్రత్వంబుసంధించియా
యకమోమొందుగనందగుందెలుపుమయ్యాంయన్న పుష్పంధయా.

మూ.—ఉన్నీలన్నయనాస్తకాన్తిలహరీనిష్పితయోః కేవలా
దామోదా దవధారణీయవపుషః కాంతానభేన క్షణాత్
యత్కర్ణోత్పలయోః స్థితేన భవతా కిచ్చి త్సముద్వజ్జితం
భ్రాత ష్టత్వద కుత్ర తత్కథయ మే కాస్తం ప్రియాయా ముఖమ్.

రాముడు వక్త. ఏమత్ప్రియాముఖముయొక్క కర్ణావతంసంబులైనయత్పలములు తదీయనయనాంతకాంతిప్రవాహములందు మునిగి యదృశ్యములు కాగా, పరిమళమాత్రముచేత వానియనికి నెఱిగి వానియందు నీవు నీకాంతతోగూడ తీఱికగా నెలకొని యుండునుంటివో, అన్నా తుమ్మెదా, ఆమత్ప్రియాముఖ మెచటనున్నదో చెప్పమా.—ఈశ్లోకముమృతతరంగిణిగా నున్నది. నీతానేత్రము లుత్పలములకన్న నందము లనియు, తత్కాంతంబు ఉత్పలకాంతంబులకన్న పలుమడుంగులు ఎక్కువనియు అదియందే తెలియచున్నది. మఱి ఈతేఱికి విరామకాలములభింప

దాని నిది తన కాంతయును తేటితోడిగోష్ఠిలో లాతుల కగపడవండ రమణీయమైన యేకాంతప్రదేశమునఁ గడువఁగోరినదై, అట్టిప్రదేశ మరయుచు సకాంతముగా నీతా కర్ణోత్పలములకడకు వచ్చినది. అయ్యుత్పలములు నీతానేత్రకాంతిప్రవాహముచేత మీలితములై యుండుటచేత అదృశ్యములుగా నుండినవి. అట్లయినను పరిమళవ్యాప్తి చేవానియునికి యెటుకవడినది. అంత నీతేటి తాఁగోరినట్లే రమణీయములై ఒరుల కంటికగవడనిచై న యాకర్ణోత్పలములలో తనభామతోఁగూడఁ బ్రవేశించి ఏకతమున తద్గోష్ఠీవిసౌద మనుభవించుచు విప్రసంభాలాపంబుల సుఖముగా కోరికవొడమి నట్లై ల్ల కొంతతడ చివెవికలువయందును గొంతతడ వాచెవికలువయందును, ఉబును పుచ్చుచుండెను. — అట్టియూస్థితరమణీయప్రదేశములచే మీ కుపకర్తయయిన నాప్రి యాముఖమును నీ వేమఱపు నీకాంతయు నేమఱదు, కాన తద్వృత్తాంతము మీకుఁ దెలిసియుండును, నాకుఁ జెప్పము. నన్నుఁ బాసియున్న నాప్రేయసి యావిసౌద ప్రదేశములను భరింపదు, నాతోనున్న భరించును, మమ్ముఁ జేర్చిన నీకు ఈశ్వితలాభ మగును, కావున తద్వృత్తాంత మవశ్యము చెప్పటమేలు: — అని భావము. పద్యము లో కర్ణోత్పలము లనక 1. కర్ణపూరము లనుటచేతను, ఆమోదమాత్రావధారణీయ స్వరూపము లనక 2. ఆమోదమాత్రకము లనుటచేతను, మూలమునకును పద్యమున కును హస్తీమళకాంతర మైనది. 3. కాంతాసఖుండవనుటకు మదంగనకు మిత్రత్వంబు నుటచేత నందనము జీర్హారణ్యమైనది. కాంతాసఖుండనఁగా వల్లభతోఁ గూడుకొనియున్నవాఁడు. ఇచట పెంటితుమ్మెదతోఁ గూడికొనియున్న పొతుతుమ్మెద యర్థ మనిగ్రహింపనేరక, మదంగనకు మిత్రత్వంబు సంధించి యని చెప్పకొన్నందున ఎంత రసము పోయినదో, ఎంత చెడినదో, చెప్పవలయునా! ఈదోషోద్ఘాటనమునకు బకు గొని చెలరేగి, కాంతాసఖశబ్దమునకు కాంతతోఁగూడి యున్నవాఁడు, కాంతాద్వితి యుండు అర్థమే కాదని వంతులవారు ఒకచేయి చూడ రని నేఁదలంపనుగాని,

అతరుణమదతాణ్ణవోత్సవాస్తే! ష్వయ మచిరోద్గతముగ్ధలోలబర్హః

మఃకముకుట ఇవోచ్చిఖిః కదమ్బే! నదతి స ఏష వధూసఖిః శిఖిణీ. ఉ.రా.

ఇత్యాద్యధీయుక్త వ్యవహారమును గురుముఖంబుగ నేర్చిన స్త్రీమితవదుడు రని తలంచెద. ఇంతయేల దీనికి పూర్వతరమగు శ్లోకంబునంగల “కాంతాసఖేన భవతా శశినం విహయ” అనుచోటి కాంతాసఖశబ్దమును వీరే యెట్లు తెనిగించినారు? “నీచేడియతోడఁ గూడుకొని” అని తెనిగించినారు. అట సరిగా వ్రాసినవా రిటుఁ దప్పటకు కారణమెట్టిదిగా నుండును? కుదురనిపాండిత్యముగా నున్నది. మూలభాషకర్థము తెలియక ఎవరిసూ తెలిసినవారి నడిగి అపద్యమున కర్థము నేర్చి, ఓగుసూ

గుమెచ్చున్యాయముగా తెలియనివాని నెవనిసో యడిగి యీవద్యమున కర్థము నేర్చియున్న నుందురు 4. మఱియు అవతంశమును గ్రమ్మినది నయనాంతకాంతిగా నిసయనకాంతిసాహస్యము గాదు. కావుననే మూలకారుడను అంతశబ్దమును బ్రయోగించినాడు. పంతులవారు దాని నెత్తివేసికొని నిష్ప్రయోజనమైన 5. యాశి శబ్దమును కూర్చుకొనుట నీరసతాపతాకాప్రతిష్ఠాపనముగా నున్నది. 6. “కాస్తమ్మే ప్రియాయాముఖమ్” అనుచెఱుకునకు ‘ఆయకమోము’ వండ్లనుండి వీడివేయఁబడుచున్న పిప్పి. 7. నిష్పీతయోః అనుటకు వీతంబును అట్టిదియ. కర్ణోత్పలములనుటకు 8. కర్ణపూరములట! ఉత్పలమేని సావర్ణ్యముంబట్టి నేత్రాంతకాంతిచే మీలిత మగును, కర్ణపూరమాత్రముం జెప్పిన, అదియేవర్ణముదో? “కనకకమలైః కర్ణవిస్రంసిభిశ్చ,” “చారుకర్ణే శిరీషమ్,” అవతంశయన్ని దయమానాః ప్రమదాః శిరీషకుసుమాని,” “కృతన్న కర్ణార్పితబన్ధనం శభే శిరీషమాగ్లావిలమ్మికేసరమ్,” “గిరార్ దేవీ సద్యఃశ్రుతికలిత కష్టార కళికామధూళీమాధుర్యం ధీపతి,” సౌగంధికకష్టారశబ్దములు ఇంచుకయెఱుఱువును దెలుపును గలిగి మిక్కిలి పరిమళించుచుండు కలువపేర్లు” అని లింగాభిప్రాయము. “యస్యబర్హంభవానీ పుత్రప్రేక్షా కవలయదశప్రాపి కర్ణేకరోతి,” “నిజే పాణే కృత్వా వకుళలతికా బాలముకుళం యయోశ్చక్రే గుఱ్ఱస్తధువ మవతంశం రఘువతిః,” “కేదారసీమ్ని సదయంచ యవప్రరోహ మాదాయ సాధు విదధే శ్రవణావతంశమ్,” “శ్రవణనియమితేన కాస్త మన్యా సమ మనీతామ్బురుపాణ చక్షుషాచ,” “శ్రవణపూరతమాల పల్లవచయంబు,” “వతం నీతసారసంబునక,” “సుదృశ శ్చవణాగ్రే సన్నివిష్టజవ చక్షుకగుచ్ఛః,” “ధావతి శ్రవణోత్తంసలీలాదూర్వాజురం కుతః.” బయటిలోక మిట్లుండుటంబట్టి కర్ణపూరవర్ణ మిదియే యని నిశ్చయము లేదు. మఱియు కర్ణపూరశబ్దముచే కుసుమములేయనియేని, ఏకుసుమములో ఆవిషయమేని, నేత్రాంతకాంతులకు సవర్ణముల యనియేనియు, తెలియరాదు. ఆమోదమును జెప్పినందున కుసుమకిసలయములలో సన్యతరములని తోచును. 9. మదంగనకు మిత్రత్వంబుసంధించి యనుటచే, తెలుగుపద్యములో ఈతుమ్మెద లటం జేరుటకుఁగారణముగా నీతామైత్రి చెప్పఁబడినందున, ఇది యితరమధువములకుం గానరానిచోటిని గోరిన వని తెలియనందున ఆమోదోక్తిచే కర్ణపూరము కుసుమపల్లవముల సన్యతరమని తెలిసినను ఏవర్ణముదో తేటపడదు. మూలములో, 10. కాస్తాసభేన యనుటచే ఈతుమ్మెదలు రహస్యప్రదేశమును వెదకుచున్నవని తేటపడుచున్నది. దానిచేత ఆకర్ణోత్పలములు ఈతేంట్లవర్ణము వే యని, అనఁగా, 11. నల్లనివే యని తెలియుచున్నది. 12. నిష్పీతయోః పదమందలి నిరుపసర్గవలన [నిర్=నితరామ్, పూర్తిగా] నే

త్రాంతకాంతి సవర్ణములని యెఱుకవడుచున్నది. సవర్ణములు గానిచో పూర్తిగా పీతములు గానేరవుగదా. నేత్రాంతకాంతులు నీలములుగదా. “ఆమోక్ష్యస్తే త్వయి మధుకరశ్రేణిద్ధిర్హృత్ కటాక్షైః.” “నీలోత్పలాని దధతే కటాక్షై రభిసీలతామ్.” ఇందువలన మూలములో నీలోత్పలములు చెప్పబడినవని విశదము. ఈరీతిగా మూల మందు ఉత్పల శబ్దప్రయోగముచే ధ్వనితమైన, 13. యవమానిధానము ఇందు ఎంత త్రవ్వించినను చేతికి తగులదుగదా? మూలములో “ఉన్నీలన్నయనా న్నకాన్ని లహరీ నిస్పీతయోః యత్కర్ణోత్పలయోః” అనుచోట,—

“మీలితం యదిసావృశ్యా జ్ఞేద ఏవ న దృశ్యతే
రసో నాలక్షీ లాక్ష్యయా శ్చరణే సహజారుణే.”

[ఒకపదార్థము మింకొకపదార్థమునం గలనైనప్పుడు ఆరెంటికిని సావృశ్యపేతు వుచే భేద మేర్పడకున్నయెడల మీలితాలంకార మగును. ఉ. నిసర్గారుణముయిన చరణ ముందు పూసిన లాక్ష్యసము అగపడకపోయినది.] అని నిరుక్తోదాహృతమయిన, 14. మీలితాలంకారంబును, “ఆమోదాదవధారణీయవపుషః” అనుతావున,—

“భేదవైశిష్ట్యయోః స్ఫూర్తా వున్నీలితవిశేషకా
హిమాద్రిం త్వద్యశోమగ్నం గురా శ్శీలేన జానతే.”

[భేద మగపడినయెడల నున్నీలితాలంకార మగును. ఉ. నీయశస్సులో మునిగి పోయిన హిమాలయమును దేవతలు చలిచేత తెలిసికొందురు.] అని నిరుక్తోదాహృత మైన, 15. యున్నీలితాలంకారంబును, గలవు. ఆరెండును పంతులవారు దరిద్రికరించిన యిత్తెగ్గకబ్బంబున నిర్మాణిత ప్రమీలితము లైనవిగదా? పంతులవారు పీఠికలో వ్రాసి కొనినప్రకారము “హృద్యంబుగ నీకృత్యం దాద్యంబుం గాంచినట్లు” ఇంచుకేని గలదా? 16. ప్రకటిం తీవుగదా—ఈవుప్రకటించుగదా, ఈవుగదాప్రకటించు, అనుట తెలుగుక్రమము. 17. పుష్పంధయా, ఈపదముచేత ఆసవసానార్థము తుష్పైద కర్మ పూరకువలయుముం జేరినదని ధ్వని కల్గుచున్నది. అందులకుఁగాదనియు నిజప్రియా గోష్ఠీవిప్రంభాషణమున కనియు, 18. “కిశ్చిత్సముద్గుజ్జితమ్” [కించిద్రుతికాప్రకటిం తీవు] అనుపదములు ధ్వనించుచున్నవి. మూలకారుఁడు ఈవిరుద్ధధ్వని రాకుండ, 19. పట్నదశబ్దముం బ్రయోగించినాఁడు. 20. ఆయకయఁట—శ్రీరామునికి నీత అక్కడే గదా? ఇది, 21. ప్రియా యనుటకు పంతులవారి తెలుగు కడురమణీయము; శ్రుముదిరినది. ఇట్లేపద్యమున నేకవింశతిసంఖ్యాకదోషములు దేదీప్యమానములుగా న్నవి. ఇదియే గుఁడీ కలికాలసాంబ్యము!

[8] క॥ ఇది కుంకుమరుచివెలువలచి బావలించును గాంచిలోనఁబారిరాగంబుకే
1726 నదితటమున నేడ్చెడుతనముదితనుగనుగానికదియమొనయదుకరుణకే

1. కరుణకే—పవ్యకుండెల్ల సారఘతమైన పదము సౌరస్యముగానే పడి నది. 2. కరుణచేతనేగదా చక్రవాకము చక్రవాకిని గదియమిని ఏమని కరుణయని యడుగలేమి? కదియకున్న విరహముచేఁ జచ్చును, కదిసినం బ్రదుకునుగాన. బ్రతుకఁ గూడవని కరుణ విపరీతకరుణ యనకుండు, అది మంచిచక్రవాకిగాన చచ్చిన వెంటనే స్వర్గమునకుఁ బోవును. అది అటు త్వరగాఁ బోవుఁగాక యని దానికాంతుండైన చక్రవాకము దానిం దఱియక దూరదూరమున నిలుచుచు అది తత్క్షణమే చచ్చుటకై యీశ్వరుని ప్రార్థించుచున్నది, అనఁగా ప్రేయరు చేయుచున్నది. సవ్యసాచిగా సాధింపఁగలవారుగాన దీనికే కరుణలేచని యర్థమును సాధింతురేని, జిక్కవకు పెంటి మీఁద కరుణలేమి లోకవిరుద్ధము. 3. మూలములో కరుణకే—అని స్త్రీలింగముగాక, ఏడ్చెడు నను క్రియకు విశేషణముగా, కనికర మగునట్లు అని యర్థముగా, శబ్దము ప్రయుక్తమై యున్నది. 4. కరుణకే అను స్త్రీలింగశబ్దమునకు దయచేత నని యర్థము. చంతులవారి కిభేదము తెలియలేదు. సంస్కృతము తెలిసినట్లు తెనిగింపందొడంగి నారు. మూలమునకు సరిగా నుండవలయునేని కరుణముగా అనవలయును; ఆపద మును ఏడ్చెడు అనుక్రియకు విశేషణముగా దానికి ముందు ప్రయోగింపవలయును. “కరుణం రటస్తీమ్” అని మూలము. మూలములో ముహుః అనియున్నది. 5. గొం తెండునట్లు సదా ఏడ్చుచున్నదని హృదయము. అది యిందు లుక్తముగదా. మఱి యిందు, 6. నదితటమున అని యున్నది. మూలములో, 7. పారేతరజ్జీణి—నదియొ క్కయవలియొడ్డున నని యున్నది. బోలొకయొడ్డున పెంటియొకయొడ్డున నని యెడఁ బాసినతీరు చెప్పఁబడియున్నది. ఆయర్థమునిం దణచివేయుటకుం గారణ మేమిని తెలియమియే. 8. కాంచి—కర్త యేది? ఇదియా; ముదితయా? ద్వితీయపక్షమున ఇది పై రాగముగలది లోరాగముగల ప్రేయసియేడ్పు నుపేక్షించుచున్నది, అని పద్యా ర్థము. ఈపక్షముందును రథాంగముల కనురక్తిలేమియే తెనుంగుకవిహృదయమగును.

మూ.—యోయం బహిః కలితకుఙ్కుమరేణురాగ

మనస్త్రు సంభృతదయం హృదయం దధానః

పారేతరజ్జీణి ముహుః కరుణం రటస్తీ

మాలొకతే సహచరిం న తు సన్నిధతే.

వింధ్రజాలిక నీతాదర్శనమున రామునికిరాఁగలయవస్థ సూచితము.

ఉ॥ ఈయది చక్రమిందువు పయింపఁగనుం బ్రయవిప్రయోగము

[13] బొయమగండురామటియు సంగమసౌఖ్యముఁ బొందుబొందుగఁ
1739 బొయను బాసిగానిపడు నాకననెన్నెకొ యయ్యెనయ్యయో

యోయన దుఃఖదంబులు విఘ్నజ్ఞకరోదయముల్లిమంబునక.

మూ.—అయ మువయతి చన్ద్రే విప్రయోగం ప్రియాయాః

శ్రయతి తపతి సూర్యే సన్ధి మజ్జీకరోతి

మమ తు జనకపుత్రీ విప్రయుక్తస్య యాతం

శత మధిక మపీదం చన్ద్రే సూర్యోదయానామ్.

1. సంగమసౌఖ్యము—ముసలివక్త వచితము. 2-9. బొందుగఁ, మటియు, సౌఖ్యము, గానిపడు, అన, అయ్యయో, ఓయన, దుఃఖదంబులు, క్రమంబునక— పాదపూరణములు. ఈ పాదపూరణారణ్యములో వునరుక్తి!—10. గానిపడు= దుఃఖదంబులు, 11. క్రమంబునక = ఓయన; మూలములో, 12. శతమధికమపీదమ్ అని యుండఁగా దానిని ఎన్నెకొయని మార్పుటకుఁ గారణమేమి? 13. మూలమందు శతశబ్దముచేత నీలాపహరణము మొదలు ఇప్పటికైన కాలపరిమితిని జయిచేవుడు సూచించినాడు. అనాటకప్రయోజనము నిందు వీరు సున్నచేసినారు. ఒకపద్య మేని మూలమునకు సరిగా కుదురరాదా?

2౪-వ పుట.

నిజశబ్దార్థము తెలియక పంతులవారు పాడొనర్చిన వాక్యరత్నము. [3-వది].

[నిజ=తన; నా కాదు.]

[తెరలో] సఖా! రత్నశేఖరా! చిరకాలమున కగపడితివి.

[17] లక్ష్మణుండు—[అకర్ణించి] ఇదియేమి? [మఱియుఁదెరలో] చెలికాండా
1756 చంపకాపీడా! ఇది యిట్లు. నేనింతకాలమువఱకు, సఖిలమాయానిధి

యు, మాయావిదులలో నగ్రేసరుండును నైన మయుండను దానవునియొక్క కూతురును, నాతోఁబుట్టువు, నవునామె ననుసరించుటకు లంకయందు నునికిఁగొనియున్న చిత్రరూపుండను దానవునివలన, సకలమయిన యంద్రజాలకలనఁ దెలిసికొనుచుంటిని.

లక్ష్మణుండు.—అవు నిది యెవరో యిరువురు విద్యాధరుల సంచాదము.

ఈసందర్భమువలన నిటు కిష్కింధకడ నిరువురువిద్యాధరులు రత్నశేఖరచంపకాపీడులు చిరకాలమునకుం గలసికొన్నారనియు, ఆయిరువురిలో రత్నశేఖరుండు లంకలో ఇంద్రజాలమునేర్చి అప్పుడె అటకువచ్చినాడనియు విశదము.—

ఇటు పంతులవారి నేపథ్యవాక్యమందున్నట్లు ఈరత్న శేఖరుండు మయపుత్తురి
దేని 1. అగురుండుగదా కావలయును, లక్ష్మణుండు వీనిని విద్యాధరుం డనుట
యెట్లు పాసంగును? 2. ఇంతియగాక వీండు మాయావిషప్రసరుండైన తనతండ్రివ
లన నేర్వక యొరుగువలన నేర్చుట యేమి? 3. మఱియు వీండు ఎవనిపుత్తురిలో
వీనిసఖునికి తెలియకుండునా? సఖునితో 4. ఇప్పుడు 5. అప్పట్లముగా తండ్రిపేరు
చెప్పకనేల? 6. మయప్రస్తావమువలనం బ్రయోజనమేమి? మఱియు 7. తనతో
బుట్టువును తనతోబుట్టువనియే నిర్దేశింపక మయునికూతు రనుట యెట్టిది? 8. వీనికి
దానికిని తల్లియొక్కతెయు తండ్రులు వెన్నేతా? ఇది తంజావూరిగాయకుండు పాడి
నట్లు బగుజొగుజుగా నున్నది! ఈనేపథ్యవాక్యమందు విశేషములు—రత్న శేఖరుని
తల్లిని మయుం డుంచుకొన్నాండు, దానికిని మయునికిని గలిగినకూతును చిత్రరూ
పుండు తా నుంచుకొనుటకు [లేక తన్నుంచుకొమ్మని] ఆశ్రయించుచున్నాండు.
9. ఆకూతురు [అవునామె] 10. దుశ్చరిత్రగావునను తనతల్లియొక్క దోషమువల
నబుట్టినదిగావునను, 11. దానిపేరు చెప్పటకు తాను [రత్న శేఖరుండు] లజ్జితుం
డైనాండు.—ఆహాపంతులవారు నిజశబ్దార్థము నంతచక్కగా నేర్చుకొన్నారు! ద్వి
తీయనేపథ్యోక్తికి మూలము:—

వయస్య చమృతాపీడ, ఏవ మేతత్ । మయా హీయంతం సమయ మఖిలమా
యానిధే ర్మయనామ్నా దానవస్య పుత్రీం నిజసహూదరిం మద్దాదరీ మనువ
త్రితుం లజ్జాయాం కృతాలయా చిత్రరూపనామ్నా దానవాత్ సకలమిన్ద్రజా
లక మాదదానేన స్థితమ్ ॥

ఇందు రత్న శేఖరుండు వక్త. వీండు విద్యాధరుం డని లక్ష్మణవాక్యముచేత
స్పష్టము. అట్టి వీండు 12. మందోదరీభ్రాత యెట్లుగును? అగునేని యగురుండు
గాక విద్యాధరుండెట్లు? సంస్కృత విద్యార్థులకు ఇటు నాతోబుట్టువను తెల్ల
తప్పనియు [13. నిజ = తన], తనతోబుట్టువు [చిత్రరూపునితోబుట్టువు] అన
వలసినదనియు, 14. మయపుత్తురిండు చిత్రరూపుండు [రావణుండు జానకీకాం
క్షీయైనందున దుర్మనాయమానయై యున్న] తనతోబుట్టువును మందోదరిం డేర్చు
టకు లంకలో కొంతకాల ముండగా నతనియొద్ద 15. ఈవక్త రత్న శేఖర విద్యా
ధరుండు ఇంద్రజాలము నేర్చుచుండె ననియు విదితమగును. ఇప్పుడు స్పష్టము
గదా:—మయుండు మాయానిధి, 16. కాన వానిగుతుండు చిత్రరూపుండును మా
యానిధియే, 17. ఆచిత్రరూపుండు చంపకాపీడుని కవరిచితుండుగా నుండనూపును—
గాన నతండు [అనగా రత్న శేఖరునిగురువు] ఎవరో, ఏకారణమున నంతటిమాయా

నినియో, ఏల యపుడులంకనుండెనో అప్పత్రాంతవిస్తరమును చంపకాపీడునికి రత్న శేఖరుండు నిజచిరాదర్శన కారణోక్తిలో చెప్పట అత్యంతప్రసక్తము. ఈపంతులకు ఈవాక్యమే ట్లన్వయించినది? సందర్భసృద్ధి యెట్లు కుదిరినది? మాటకు మాట పెట్టుటయే యాంధ్రీకరణమా? అబ్రవీత్తుపురాణము తప్పెనను సంగతముగానున్నది. ఇది “కణ్ఠకారిరసంపీత్వా కర్ణంభిత్వాగుడంబహేత్” అనుయోగము ప్రకారము పెద్దపండితుండు వైద్యముచేసిన కథగా నున్నది.

1. షష్ఠ్యర్థము తెలియమిచేపాడయినసూక్తిరత్నము. [౨-వ ఉదాహరణము].

[2] [తెరలో] శుభా! రత్న శేఖరా! విసనదియేమో, నిజకళాదర్శనమును
1758 గావించుము. [తెరలో] చెలికాండా! చంపకాపీడా!

క॥ నరులకు సురాసురులకుం । గరుడోరగనీధసాధ్యగంధర్వులకు॥
గరమరిదియైన చిత్రము । వెరవారగగజాపు మెవనివృత్త మొనరెడు॥.

ఇది బమగొనిచెప్పినదే. మొదట చంపకాపీడుండు [ఇంద్రజాలవిద్య యెఱుంగనివాడు] రత్న శేఖరైంద్రజాలకుని, విద్య చూపుమని యడిగినాడు. దానికి ఉత్తరముగా రత్న శేఖరైంద్రజాలకుండు చంపకాపీడునే చిత్రము 2. చూపుమని యడుగుచున్నాడు. ఇది బమ కాదా? ఇంతకన్న ససంగతముండునా? మూలము.——

అసురసురనిశాచరోరగాణా । మపి నరకిన్నరనీధాచారణానామ్
కథయ జనవిలాకనైకచిత్రం స్ఫుటమిహ కస్య విజృమ్భతాం చరిత్రమ్.

సురాసురరాక్షస భుజంగనరకిన్నరనీధసాధ్యచారణులలోపల ఎవనిచరిత్రమును జనులకుంజూడన తృద్భుతముగా నుండుదానిని స్ఫుటముగా నిట చూడఁగోరెదవో చెప్పము.——అని యర్థము. పద్యము నిట్లుకూర్చిన మూలానుగుణముగాను సమన్వితముగాను ఉండును.

సురనరనిశాచరులలో । గరుడోరగనీధసాధ్యగంధర్వులలో॥
గరమద్భుతంబు నెవ్వని । చరిత్రముగ గనఁ దివిర దీపు చయ్యనఁజెపుమా.

[దీనిమూలము పంతులవారి కన్వయము కాలేదు.]

అ॥ నీతలత్తుండుగౌతమీతీరత । పోవనములఁదార్యములనుబరగఁగ
గడపినాడనిమిషకలన నెయ్యవియట్టి । దినములింకముందుసె నరువఁడెడు.

ఇటు రాముండు తనయెదుట నీతయున్నట్లు మత్రిగ్రమచేత తలంచి, అంతలో నీత లేమి నెఱింగి, మత్రిగ్రమ తన్ను వంచించినదని చింతించి, అంతలో వంచనగాదు, ఉపకారమే చేసినదని వలికి ఉపకరించుటనే సమర్థించుచున్నాడు. మూలము:——

[77] గోదావరీతీరతపోవనము. సామిత్రితాపరిపూర్ణపాఠ్యంః
1765 ముదానిమేపానివ యోగ్యనైషం । దివానితాన్యేవపునః స్మృతాని.

నీతయు లక్ష్మణుడును ఇరుప్రక్కలం బరచగ, గోదావరీతీరతపోవనములయందు సంతోషముతో నిమిషములనుబోలె నేదినములను గడపితి నేనా ఆదినములే [మతి భ్రమచే] మఱల స్మరణకు లేచెడినవి. — ‘పురఃకృతాని’ అనిపాతాంతరము; ఎదుట చిట్టచివరినవి, అనఁగా ప్రత్యక్షీకరింపఁబడినవి; అని యుపకారసమర్థము. తపోవనములు గడపుట కధికరణము; పంతులవారు దానిం గ్రహింపలేక 1. పరచుట కధికరణముగా చెఱచినారు. అట్టియాయధికరణమును తెచ్చి మధ్యను గ్రుచ్చుటచే 2. పార్శ్వములు తపోవనపార్శ్వములనియు రామపార్శ్వములుగావనియు నర్థము గాఁ దోచుచున్నది. మూలములో బహువ్రీహిచే రామపార్శ్వలనియేర్పడుచున్నది. 3. అందులప్రయోజనము కొఱఁగఁగల యేమియు నెఱుంగనివాఁడనై యనునభిప్రాయమే. అదియు 4 పరిపూర్ణవిశేషణముచేత చక్కఁగఁ జోషితమైనది. తెలుగులోఁపై మార్పువలన స్వారస్యము తపోవనములో లీలనమై పోయినది. 5. ఇంకముందు అనఁగా ఇటుతర్వాత భవిష్యత్కాలములో అని అర్థమగుచున్నది. ముందు అనఁగా మ్రోల నని యర్థముచేసికొందుచున్నది. 6. ఇంకను—ఇటుతర్వాతను అనునర్థము ఆప్రయాసను విఘ్నీకరించుచున్నది. దీనికి, ఇప్పటికిని అనఁగా ఆదినములు పోయి చిరకాలమైనప్పటికిని, అని యర్థము చెప్పకొన్న కొంతసరిపడును. మూలముంగనకయిది స్ఫురించునా? వారు ప్రభవోపశ్చిత్తార్థముగానే చేసియుందురు. కాకతాళియముగా ఈవ్యాఖ్య కెడముకలిగియుండును. తెనుగులో 7. ముదము త్యక్తముగదా?

[16] క॥ ఇది వేనిచేతఁజూపె॥ ముదమునగోదావరియలమొత్తములనిరుల్

1781 ముదితవియవివచనసుధల్ గుదురుగఁజెవిచేరలఁజవిఁగొందుఁబలుమఱుకె.

1. ఇది—నీత. రాముఁడు వక్త. ఇది యనుటకన్న మాయంటిది, మాయబ్బయిలతల్లి అనరాదా? ఈపిశాచి యనియేనియు, తుదకు ఈశక్తి అనియేనియు చెప్పరాదా? ఏమిశృంగారరస మొలుపుచున్నది ఈపదములో! 2. ముదితవి—ఇది యనితోడంగినపిదప మఱల నిటు ముదిత యనుట అర్థస్ఫూర్తిభంగముగానున్నది. 3. ఇది యనుటచే పురోవర్తిని యని యర్థమగుచున్నది. అది యన్నను మేలు. మూలములో సర్వనామము నామవాచకమునకు తర్వాత వచ్చినందున ఈదోష మగడలేదు. 4. పలుమఱు చవిగొందుక—మఱల త్రాగుదునా అని మూలము కొర్కినితెలుపుచున్నది. గొందుమెఱుఁగక—అనిమార్చినయెడల సాధనప్రయాస మక్కఱలేక యే వక్త్రభిష్టమనితెలియును. అర్థమందుసందేహముచే నిట్లువ్రాసియుండురు. 5. అలమొత్తముల 6. నిరుల్—కమల వీచి విచేష్టితములు అని మూ;—

రామః—[పునఃప్రత్యాశక్] అపి నామ

తాస్యైవ వత్సలదృశో వచనామృతాని
భూయోపి కర్ణచుశుక్తై రహ మపిజేయమ్
యై ర్నామదర్శయదసౌ వికసత్ప్రమాదా
గోదావరీకమలవీచివిచేష్టితాని.

నీత యేవచనామృతములతో గోదావరీకమలవీచివిచేష్టితములను వికసత్ప్ర
మాదయై నామఁ జూపెనౌ ఆపత్నీలాఝీయొక్క ఆవచనామృతములను మఱల నేను
వీనుఁజేరల త్రాగుదునా? — ఏవచనామృతములను రాముఁడు విసవేడుచుండెనౌ
ఆవచనామృతములే రత్నశేఖ రేంద్రజాల కళాప్రభావ ప్రత్యక్షీకరిష్యమాణ నిద్రితో
త్స్వప్నాయమాన నీతా భాషితముగా గోదావరీత్యాదికమయిన యీతర్వాతిపద్యము
లో రామునికి విసఁబడియెనని సంచిధానవై దగ్గి. — కమలవీచి విచేష్టితాని=7. తత్కా
లమందు ఆవీచిచేష్టితములు రామునికి వింజోమరవీచుటగాను, 8. కమలచేష్టితములు
వెల్లగొడుగుపట్టుటగాను, ఉండెను. అట్లని దీనితర్వాతిపద్యము “గోదావరి” యను
నది దీనికి తెలివిడిగానున్నది కనుఁడు. అట్టి యాసౌభాగ్యమునకు, వికసత్ప్రమాద
యై, దానిని నీత శ్రీరాములకు నివేదింపక తా ననుభవించుటగావున, ఆయనకు ఆక
మలవీచివిచేష్టితములను సవ్యాఖ్యానముగా చూపెను, ఆవ్యాఖ్యానవచనామృతములే
మఱల సాచెవిని బడునా యని రామాశయము. చేష్టితమును గీరు లనుటచేతను, కమ
లములను వదలుటచేతను, మొత్తమును పెట్టుటచేతను, వంతులవారు జానకీవ్యాఖ్యను
నిర్దులముచేసినారు. వంతులవారు 9. సలిలవీచివిచేష్టితాని యనుతెనుంగులిపిలోని
తప్పపాఠమును పాడుచేసినారు. 10. ఈపద్యంపుశ్లోకమునకు దీనితర్వాతిపద్యంపు
శ్లోకము వ్యాఖ్యయని కనిపట్టనేరకపోయినారు. 11. వత్సలదృశః—నీత నింతమాట
యనవచ్చునాయని ‘ముదిత’ యన్నారు. దీనికిని తెనుంగుముద్రణములోని ‘నీరజ
దృశః’ అనుదానికిని రెంటికిని నిష్పక్షపాతముగా కరకకాయకొట్టినారు. 12. వికస
త్ప్రమాదా యన్నాఁడుగాన, ఆప్రమాదవికాసము ముఖమునంగదా తెలియును,
అందును నేత్రములందుఁగదా చక్కఁగాతెలియును, కావున 13. తత్ప్రమాదమేదు
రములయిన యానేత్రములను శ్రీరాములవారు ఉత్కంఠాపూర్వకముగా స్మరించు
చున్నారని ఆపత్నీలదృశవచముచేత మహాకవి మనకుం దెప్పినాఁడు. వంతులవారు
అట్టిస్తరణలు సదాచారము గాదని, బూతని, శృంగారలంపటులదురాచారమని, వా
నిని రాసీయక ముదితయని తెలిగించినారు. ఉత్క్రీయాసంబద్ధావయవవర్ణనాపూ
ర్వక నిర్దేశసౌభాగ్యమునకు ౧౦౨-వ పుటం జూడుఁడు. 14. పలుమఱు

వెండియుననియర్థముగా భూయశ్శబ్దమువచ్చినచో నెల్ల పంతులవారు వల్పానియే తెనిగించుచున్నారు. భూయస్...పునరర్థే—పునః...ద్వితీయవారే, అని యు భయత్రశబ్దస్తోమముహానిధి. 15 కుదురుగ—పాడుప్రాసపూరణము. ఇంతకన్న ప్రా సము చెడిననుం జెడుంగాకయని, [ఓపెచూ, మఱచితిని ప్రాసము చెడుటయని యొ కటి భేడుగదా, ఏయక్షమున కేయక్షరమైనను ప్రాసకు పనికివచ్చునుగదా] కయ్య క అనిచెన్నపట్టణపుండ్రులగుగా వేసికొనిన స్వారస్యముగా నుండును. 16. ఇదియె ల్లం జూడ వేనిచేత అను కరణత్వతీయకంటె వేనితో అనుసహార్థత్వతీయ మేలని తోచుదా?

[పూర్వశ్లోకోక్త కమలవీచివిచేష్టితములకు తెలివిడి.]

[5] క॥ గోదావరియోసాబగుండ. తాదాల్పుంజేతనువెలిదామరగోడుగుణ
1786 బ్రోదిగనలవెలిసీపురు. నేదకయేవీచునీకునిదియరుడుగదా.

భా.—తవ సుఖగ ఉత్తివస్తీ. తరజ్జనితచామరం రఘుమృగాజ్ఞ
ధవళకమలాతపత్రం. ధరతి గోదావరి స్వహస్తేన.

సాబగుండ—మూలములోని 1. రఘుమృగాంక అనుసంబుద్ధి త్యక్తము. ఈవి శేషణము సౌభాగ్యమునుమాత్రము చెప్పచున్నది. అది రఘువంశరాజశ్రేష్ఠ అని యర్థమిచ్చుచు 2. రాజపు గాన నీకు రాజోపచారములు [ధవళాతపత్రధవళచామర ములు] సమర్పించినదని ధ్వని. ఇంత సారవంతముగానిచో పంతులవారేల త్యజింతు రు! 3. చేతను—స్వహస్తేన అని మూ. స్వయముగాఁ జేయుసత్కారము ఉత్కృష్టముగదా. అందుకై స్వశబ్దము ప్రయుక్తము. ఆప్రయోజనముం గనలేమి నిందు త్యక్తము. ఈరెంటికిని బదులు పెంట యేమియు రాలేదా యనిన, రా కేమి? 4. ఏద కయే, 5. నిదియరుడుగదా; అని రెండురాసులువచ్చినవి. పూర్వపద్యములో కమ లము నేది మొత్తములు వెట్టినదోషము ఇప్పటికేని బోధపడియుండునా?

౭౫ - వ పుట.

ఈ గోదావర్యాద్యైంద్రజాలిక నీతాస్వప్నభాషితమును శ్రీరాముండు వాస్తవ నీతదే యని యాసవాలుపట్టుచున్నాఁడు:—

చ॥ పరిమితమాటహృద్యమగువాగ్విభవంబొనుకోమలంబయ్య

[17] సరసముమాధురీధురిబ్రశంసితమింకనునేమనంజనుక
1803 స్వరమనవీణియందనరుపంచముంబురణించుదీనికి
వరకలకంతకంతరుతివన్నడెడుక్రమివాదభూమియై.

పరిమితకమనీయః కోమలో వాగ్విలాసః
 సరసమధురకాకున్నీకృతా కాపి రేఖా
 ధ్వని రశిచ విపశ్చీపశ్చిమ స్యానువాదీ
 శ్రుతి రశి కలకణ్ఠికణ్ఠసంవాద మేతి.

ఇటు నీతాస్వప్న సమాలాపముయొక్క గుణములు వాగ్, రేఖా, స్వర, శ్రుతులు, క్రమముగా నాలుగు పాదములందును వర్ణింపఁబడినవి. గోదావర్యాదిపద్యమే ఆస్వప్న సమాలాపము. ఆపద్యమే పూర్వము గోదావరీతీరమందు నీత శ్రీరాములవారిలో తాను పల్కినపల్కు. నీత నింక నిట ఇంద్రజాలములో శ్రీరాములు చూడలేదు. ఆమెయొక్క ఈసమాలాపము విని యిది యామెదే యని యానవాలు పట్టుచు న్నాఁడు. సరసము—పంతులవారు ద్వితీయపాదమందు వర్ణింపఁబడిన విశేష్యము యిన 1. రేఖనువదలివేసి 2. రేఖాకాకులం దఱిమివేసి, కాకు విశేషణములయిన 3. సరస 4. మధురములను ప్రభువు పాదమందలి 5. వాగ్విలాసమునకే తమ భాషలో వాగ్విభవమునకే విశేషణములనుగా ననుగ్రహించినారు. ఇట్లు ధ్వంసము నేయుట “సరసము! మాధురీధురిం బ్రశంసితము. ఇంకనుక ఏమనంజనుక!” తఱిమివేసిన రేఖాకాకులకు బదులు ఏమియు లేదా యనిన, లేకేమి? సమృద్ధి 6. ఇంకను + 7. నేక + 8. మనంజనుక = ఇంక రాముఁడు బ్రదుకవచ్చును. దీనివలన నిప్పటికి నీతయేయని రామునికి నిశ్చయమైనది, అని యభిప్రాయమగుచున్నది. అట్లేని కుటి దండుగగా రెండుపాదముల స్వరశ్రుతులను వర్ణింపనేల? “అదే యిది” అని రాముఁడుపల్కినప్పడు ఈనిశ్చయజ్ఞానము లేదా? లేనిచో అదేయి దని యెట్లు పల్కినాఁడు? నిశ్చయజ్ఞానము ముందే కలిగినది, దానినే వాగ్రేఖాది గుణపరీక్ష చే దృఢపఱచుకొనుచున్నాఁడు. కాన, ఇంకను నేమనంజనుక అను వా క్యమునకు మత్కృతద్వితీయవిభాగమే ఆంధ్రరచయిత తలచినదేని, ఆవాక్యమిటు నుండఁదగదు, పద్యముతర్వాత, పద్యమునకు వెలిగా నుండవలయును. ఏల యనఁగా పద్యమెల్ల “ఆలాగుననే” అనునారంభసామర్థ్యముచేత నీతాసమాలాపతా సమవ ధారణాపరము గదా? మొదటివిభాగమే తెలుఁగుకవికొరినదేని, ఈముక్కకు ఎక్క డను చోటు వలవదు. మఱల నుత్తరార్థమందు పంతులవారు 9. స్వతంత్రముగా నిబ ధమైన శ్రుతి స్వరూపవర్ణనను తృతీయపాదోక్త స్వరవర్ణనాంగముగా ననుగ్రహించి నారు. 10. దీనికి—స్వరమునకు అని యన్వయించుచున్నది; పంతులవారి యభి ప్రాయము వాగ్విలాసమున కనియో? మూలపతర్థపాదార్థము:—శ్రుతియును కోయిలయెలనాగకూతకు సరిపడుచున్నది. పంతులవారు ఈపాదములోఁగూడ సూక్ష్మ మార్చినారు. 11. జయదేవుఁడు నీతాలాపమున కిడినశ్రుతిని వీరు కోయిలకూత

కిచ్చివేసినారు. మార్పులు చేయనేల, తనకు పద్యము మూలమునకు సరిగా కుదురకున్న పద్యకవనమును నిరాకరించి గద్యకవనము చేయరాదా? ఎంతగుఱుముగా నున్న జయదేవవాక్కు ఈతెన్నలలో ఎన్నియిడుమలంబడినదో యరయుచు. ఈ పద్యములో నింకొక చమత్కారమున్నది—అది యేదనఁగా—పరాకున పిల్లవాని బుట్టు తీసివేసినదివాకీర్తి అందుకై శాపాలుపెట్టినయవ్వకు బుట్టిడి పరుగెత్తి పోయిన చమత్కారము. 12. కలకంఠీకంఠ అన్నచోటఁగల స్త్రీప్రత్యయము 13. మాధురీ ధురతల కెక్కినది. మాధుర్యాః ధూః, [లేక, మాధుర్యాః ధురా] = మాధురీధురా సూ॥ ఋక్పూర్ణాఃపథా మానయే. ఇప్పటికిని తెలియకున్న ఎవ్వరిసేని వైయాకరణుల నడుగునది. ధురీధురి అని ధ్వనిసామ్యమువచ్చినమాత్రాన సంతసిల్లరాదు.

14. వాగ్విభవంబా—ఇది ప్రథమోపాత్తముగాన దీనికి ఒకారకుక్కఱలేదు. లేకున్న మేలు; అనంతరోపాత్తములకున్న నుండఁదగు. 15. అయా—ఇంతయవధారణ మేల, ఈసందేహజ్ఞాపనమేల? 16. వాద—సంవాదమును పాడుచేసి వాదముచేసినందున శ్రుతి ఆలాపమందుండలేక కలకంఠీకంఠరుతియందుఁ జేరినది. కలకంఠీయని, పాపము! మూలకవి ప్రయత్న పూర్వకముగా చెప్పకొన్న స్త్రీత్వమందు ఏమియు స్వారస్యములేదా? తీసివేయవలసినదేనా? నీతాకంఠముగాన, 17. వృదుత్వాత్ప్రత్యయము లభింపలేదా? సహృదయులే ప్రమాణము.

[పూర్వోక్తపద్యము వెంబడివాక్యమిది.]

[విలోకించి] ప్రియురాలు మఱి యెక్కడ? ఎట్టిది యదృష్టచంద్రలేఖము చల 1804 ద్రాతపము?—విలోకించినవాఁడు శ్రీరాముఁడు. ఈవాక్యము ఆయనది. అదృష్ట...పము—నీతనుగానక, “ఇదేమి నీతాసమాలాపము వినఁబడుచున్నది, నీత యగపడదు,” అని యభిప్రాయముగా వల్కినమాట. మూ. తత్కథ మదృష్ట చంద్రలేఖ శృంగారలోకం. అప్పయ వీరీతులవారు వితంజయదేవకృతాలంకార శాస్త్ర ప్రకరణమయిన చంద్రాలోకమునకు మవలయానందమును వ్యాఖ్యంజేసియు అందు మూలకారుఁడైన యీజయదేవునిపేరు తెల్పకపోయినందులకు ఇటు నిది జయదేవుని సోత్పాసవచనమని సంప్రదాయజ్ఞులయిన పెద్దలు పల్కుదురు. చంద్రాలోకశబ్దమును చంద్రాతపయని మార్చిన తెల్లముద్రణము ననుసరించి యీయైతిహ్యస్ఫూర్తికి మనపంతులవారు భంగ మొనర్చినారు.

అంతటఁ జూడఁబడుచు జానకిప్రవేశించుచున్నది—చూడఁబడుచు అననేల?

1805 ఇప్పటి కీనాటకములో రంగమందు ఎందఱు ప్రవేశింపలేదు? అప్పడెల్ల ఈనాట కావలసినవచ్చినదా? ఇది తప్పదు ముద్రణమునకు తప్పతెలుచు. తప్పదు

మూలము.—తతః ప్రవిశతి నిరూపయిష్యమాణా జానకీ. పంతులవారికి నిరూపయిష్యమాణా శబ్దమందలి భవిష్యదర్థక ప్రత్యయమున కర్థము తేలియ లేదు. నిరూపయిష్యమాణా అని యున్న నేమర్థమో అయర్థమే దీనికి గ్రహించినారు. దీని కిటువర్తింపఁబడఁగలదై యని భవిష్యత్తర్థము. మఱి దీనికేని పొందికయెట్లు? ఇట “యథానిరూపయిష్యమాణా” యని యుండవలసినందులకు యథాశబ్దము అచ్చులోపోయినది. యథానిరూపయిష్యమాణా=వర్తింపఁబడఁగలప్రకారముగా=చేయఁబోవు వర్జనకు సరిగా. ఇట నీమే ప్రవేశ సమయముం దుండవలసినవిధము దీని కైదవవంక్తి యాదిగా ఒకకేల నిత్యాది పద్యమందు వర్ణితమైయున్నది. ఇట నీతాపాత్రము ఒకకేల సశోకశాఖ పట్టుకొని రెండవకేల చెక్కిలియుంచుకొని కన్నుల బాష్పకణములురుల కేశపాశము విస్త్రుతమై నితంబముకై గ్రమ్మ నిదురలో నున్నదిగా ప్రవేశింపవలయును. ఇట్లే ఆమె యీత రాష్ట్రాది పద్యమందు వర్ణింపఁబడియున్నది. ప్రవేశ సన్నివేశ విశేషము ముందే చెప్పఁబడియున్నచో యథానిర్దిష్టా అని తెల్పుదురు. ఆసన్నివేశ విశేషమిటు ముందుఁ జెప్ప నందున, ఇక చెప్పనున్నందున భవిష్యదర్థకముగా కవి యథానిరూపయిష్యమాణా అని తెల్పినాఁడు. దీనింగూడఁ గనిపట్టమి కవితా తత్త్వవిత్త్వమే.

నీతాప్రవేశసన్నివేశకథనము.

మ॥ ఒకకేలంగయికోఁబడెందగనశోకోర్వీజసచ్చాఖవే

[17]
1822

ఊకకేలందినపంద్రమస్సరుచియయ్యుండెంపయింపొందెడుక
సుకచంబుక లులితంబునై ఓజుండుపైసొంపొందెడుంబొర్లుచుక
బ్రకటంబొంగదపత్తు లేఖవిగళద్బాష్పీరువుపాప్తమై.

1. సచ్చాఖ, 2. సుకచము—ఈ సుసత్తులు కవనకళాదుర్గతులకు మేరురోహణములుగదా? 3. తగక—నిద్రలో చక్కఁగా పట్టుకొనుట యెట్లు? 4. చెంపయింపొందెడుక—చెంప యనఁగానే యింపుబోయినది. చెక్కు సొంపొందెడుక, అనుకోరాదా? రాదు. పిలయన, సొంపొందెడుక అని తృతీయపాదములో చెప్పకోవలసియున్నది. అట నింపొందెడుక అనరాదా? రాదు. అట యతికై ఆసొంపు, కాన నిట ఇంపొందెడుక తప్పదు. కావున దానికి పూర్వము చెక్కు అని యాకారాంతము పొసఁగదు, కాన “చెక్కుచెన్నారెడుక”. గండమునకు వెఱుతురా? మఱి, 5. శోభ యెడలినదని వర్ణింపవలసిన యీ ఘట్టమున ఆదిలోనే శోభనేవర్ణించుట, దానినే ప్రధానికరించుట, శోభాదర్శిత సుపసర్జనీకరించుటయు, వైరస్వభురంధరత్వముగా నున్నది. చెక్కుపెంపేదెడుక అని దిద్దఁడు. 6. సుకచంబుక—మంచివెండ్రుక—నీతకు ఒకటి కెచ్చులేదా? ఇదేటికవనము! ఈవర్ణన కెవ్వరికేని యేడ్పు

రాదా? ఈయేకవచన హతమేమి? దీనికై, 7. బుళితంబునై అని యొకపాదపూరణ నకారమేమి? శుకచంబు బుళితంబులై యనియేల చెప్పకొరాదు. కచశబ్దార్థము పంతులవారు నేర్చుకొన్న బాగుగానుండును. కచము—వెండ్రుక, కావుననే కచశబ్దము తలకట్టును చెప్పచో బహువచనమందే ప్రయోగింపఁబడును, భారాదిపదఘటిత సమాసముననేని ప్రయోగింపఁబడును. “కచాః కళిన్దజాతీరతమాలస్తోమమేచకాః” చంద్రా. “అస్యాఃకచానాం శిఖినశ్చ కిన్ను విధిం కలాపా విమతే రగాతామ్” నైషధ. “వికచకచకలాపః కిణ్విదామశ్చిత్తోయమ్” “అస్యాః సపత్యైకవిధోః కచాః స్థానే ముఖస్యోపరి వాసమాప” నైషధ. నామలింగానుశాసనముం గనుఁడు—“చిరురో కుస్తలః వాలః కచః కేశ శ్శిరోరుహః” అని వెండ్రుకంజెప్పి “తద్బల్బదే కైశికం కైశ్యమ్” అని వెండ్రుకలమొత్తమును అమరుఁడు చెప్పినాఁడు. 8. సాంఘాండేడుకా—ఈ ద్రోహి యతికి సాంఘాని, ఆమెయొక్క దుర్దశకు తల్లిదిల్లుచున్న రాముని కేమికోంపు? సాంపేదేడుకా అని దిద్దనది. 9. ప్రకటంబు—ప్రా. 10. బౌగద—పా. 11. ఉరుపుష్పాస్త్రము—పుష్పముచేతనే పెద్దపెద్ద బాష్పములని యర్థము గలుగుచుండగా ఉరు అనుట పిరంగిగుండ్లయంత బాష్పముని తెల్పుటకా? 12. మూలములో మొత్తమును స్తబకమన్నాఁడేగాని, బాష్పముల నవకణములనే చెప్పినాఁడు, మహత్త్యము నవేషింపలేదు. పుష్పములం జెప్పటకన్న కోరకములం జెప్పిన కొంత మేలుగా నుండును.

మూ.— ఏకేనాలమ్బితేయం శిథిలభుజలతాశోభినా శోకశాఖా
హస్తేనాన్యేన చాయం దినతుహినకరక్లాంతకాన్తిః కపోలః
ఏష స్రస్తో నితమ్బే బుతతికచభర స్త్యక్తకాఞ్చీకలాపే
నేత్రోత్సర్జే చ బాష్పస్తబకనవకణైః పక్షులా పక్షులేభా.

13. శిథిలభుజలతాశోభినా—అని హస్తమునకు విశేషణము, నిద్రావృద్ధున సూచించుచున్నది. అది పద్యములో త్యక్తము. ఇటుశుభధాతువున్నను అది హస్తసౌందర్యవర్ణనాపరమని తలంపఁదగదు. సామాన్యమైన యొప్పిదమును మూత్రమే తెల్పుచున్నది. ఏలయన, తత్కారణముగా భుజలతావైధిల్యము చెప్పఁబడినది. 14. దినతుహినకరక్లాంతకాన్తిః—ఈవిశేషణమందు స్పష్టముగా క్లాంతశబ్దముచే సాంపేదుటయే చెప్పఁబడినది; ఇది పద్యములో విపరీతముచేయఁబడినదిగదా. 15. త్యక్తకాఞ్చీకలాపే—ఇదియు సాంపేదుటం దెలుపునదే నితంబవిశేషణము, పద్యములో నిదియు త్యక్తము, వైగాసాంఘేచే వికృతము. 16. కాంచీభూషణరహితమైన యని యర్థము. 17. కాంచీభూషణమును వదలవలసిన యవస్థ నీతకుఁ గలిగె

నని రామునిదుఃఖము. దుఃఖమును సంతోషముగాను, సంతోషమును దుఃఖముగాను, తెనిగించుట కవితాతత్త్వ విత్ప్రకాండమా, ఏడమూకమా ౨

చ॥ వికసితసీలసీరజసువిభ్రమముంగనుకన్నుదోయిప్రా

[16]
1888

యికసుమకోమలాంగమువహించునహాశిగిలత్వమెంతయుక.

[వెండియువిమర్శించి] తగునిది మనస్సంతోషమునకు, స్వప్నముందు దీనిచే నెవఁడొఁచూడఁబడినాఁడు. విసదీనికి,

ఇఁకఁబలుకంగఁజంగనపుడెన్నఁబ్రవాళసుశోభఁజెన్నగుక

బ్రకటముగాముద్రకణవారముమాక్షికరాశినాఁడగుక.

మూ. — అమీలన్నవసీలసీరజతులా మాలమ్మతే లోచనం

తైగిల్యం నవమాలికాసహచరై రజైరపి స్వీకృతమ్

[పునర్విమృశ్య] నూన మనయా వృదయప్రమోదాయా కోఠి స్వప్నాదృష్టః | తథాహి |

అలాపాదధరః స్ఫురక కలయత్రి ప్రేక్షత్రవవాళోవహ

మానస్తప్రభవాశ్చ బాష్పకణికా ముత్యాయం బిభ్రత్.

ఇంద్రజాలికసీతావర్ణము రాముఁడు వర్ణించుచున్నాఁడు. మునుగితమగుచు నేత్రము నల్లగలువమొగ్గలో సాటిసెందుచున్నది. నవమాలికలకు ఈదుబోడయిన యవయవములు వాడిపోయినవి. [వెండియు విమర్శించి] నిజముగా ఈచెలువ ఉల్లమునకు మోదమిడునట్టికల యేదో కన్నది. అట్లే, ఏలన. — [కలలో నలవరించి] మాటుచేత మోవి అదరుచు చలించుచున్న తలిరుతోడి సొమ్మముసెందుచున్నది. ఆనందమువలనఁ బుట్టినకన్నీటి బొట్టులును ముత్రైదులసొంపును పొందుచున్నవి. — అని యర్థము.

1. వికసిత — ఇది గొప్పతత్త్వ; నిద్రించుచున్నదానికన్న వికసించినరలువవలె నుండునా ౨ ఏమికవన మిది ౨ 2. ప్రాయిక సుమ కోమలాంగము = సామాన్యపుర బుష్పములవలె మృదువయినదేహము. ఉత్కృష్టకుసుమమును చెప్పట పోయినది, మూలం క్షమైన నవమాలికలను జెప్పటయందు బోయినది, ఇట్టివి సాధారణపుష్పములం జెప్పట | మూలమందు అవయవములం జెప్పఁగా ఇటు దేహమునే చెప్పట | అవయవములని బహువచనమందు స్వార్థస్యము లేదా ౨ 3. శ్రీరాములు ఒక్కొక్కయవయవమునుం దిలకించి వాడుట నెఱింగి రనిస్వార్థస్యము; దేహముం జెప్పిన నది రాదు. నవమాలిక శిశిషమువలె కోమలతకు ప్రసిద్ధము, స్త్రీయవయవములకు కనిపించునయవమానము.

“తవ న జానే హృదయం | మమ పున ర్మదసోదివాపి రాత్రిమపి
నిర్భ్రాణ ప్రపతి బలవత్ | త్వయి యు క్తమసౌరథా న్యజ్ఞాని.”

ఇందు అజ్ఞాని యను బహువచనం పుంబ్రయోజనము నెఱింగి యిటు మన
జ్ఞోకములో ననుసంధింపుడు.

“త్వదజ్ఞమార్థవే దృష్టే కస్య చిత్తే న భాసతే
మాలతీశశభృల్లేఖాకదళీనాం కఠోరతా.”

“అజ్ఞానా మకఠోరతా యది దృష్త్వా యైవ సా మాలతీ.”

మాలతీనవమాలికలు రెండును జాజిభేదములే, ఒకదానివంటిదే ఇంకొకటి.

తగునిదీత్యాదిగద్యము తప్పముద్రణమునకుం దెలుచు. —మానమనయా హృద
యప్రమాదాయ స్వప్నేపి కోపి దృష్టః—యద్యస్యాః॥ మానమనయా = దీనిచేత
కొలత = తగునిది. హృదయప్రమాదాయ = మనస్సంతోషమునకు. స్వప్నే = స్వ
ప్నమందు, అపి = , కోపి = ఎవఁడో, దృష్టః = చూడఁబడినాఁడు. యది = విస,
అస్యాః = దీనికి. — 4. స్వప్నమందెవఁడో కనఁబడినాఁడని యెట్లు తెలియును? ఇం
తకన్న నసంబద్ధముండునా? ఎవఁడేని పురుషుఁడగవడిననే గాని మనస్సంతోషము
లేదా? ఏమిరోత యిది! ఎవఁడో అని రాముఁడెట్లు చెప్పెను? 5. తన్నేగదా రఘు
మృగాంక అని సంబోధించివలవరించినది? 6. తనతో గోదావరీతీరమందు వలికినమా
టనే గదాయిపుడు మఱి వలవరించినది? ఈవిరోధములు వంతులవారి కేలాతోఁగ
వు? సరియైన పాఠంపుఁదెనుచు నావ్రాసినది కనుఁడు, తెలుఁగముద్రణము తప్పని స్వ
ప్నేపి యను నపిశబ్దమువలనం దెలియదా? మానమేమి? నావ్రాసినమూలముంబట్టి
తెలుఁగముద్రణమును దిద్దుకొనుఁడు. 7. అపుడు—అధరమునకు ఇంతకన్న సింగర
మైనపదము లేదా? కెమ్మోవి, మోవి, పెదవి యివెల్ల పాడుమాటలా? 8. బొడనఁ
గా పెదవిక్రిందిభాగము, అపుడుగఱచుట యనఁగా వీరులుకోపావేశముచేత వైవలువ
రునతో క్రింది పెదవిక్రిందిభాగమును కఱచుటగదా?—ఇటు అపుడనుపదము కేవలము
పనికిరానిది, అతివిరసముగానున్నది, కవితావిషముగా నున్నది. 9. మూలములో
మోవియదరుట వర్ణింపఁబడియున్నది. అదరుటచే వలవరింతయు దానిచే స్వప్నం
బును సూచితములు. అదరుమోవి కువమానముగా 10. చంచలప్రవాళము చెప్పఁబడి
నది, రెంటుంగలచలనమును వద్యములో గంటకొట్టినది. అందులకు బదులు 11. సు
వర్ణము వచ్చినది. ఇప్పటి కొక సువర్ణముచేతనే [సువిభ్రమ] పద్యము బరు వెక్కి
నది. ఇది రెండవది చేరినది; సుశోభయఁట! సువర్ణములు అంకమున కిన్నియని
గాని పుట కిన్ని యనిగాని ఒక క్షప్తి యున్న మంచిది; పద్యపద్యమునకు ఇట్టమువ

చ్చినన్నియైనచో మోచుట కష్టముగాదా? 12. ఇది కప్రాసచంపకముగాన నిండా కప్రాకటముండఁ దగును. అట్లేగదా. కప్రాసమ త్రేభముగాన దానియందు ప్రకటంబు. అట్లుసమయోచితముగా మార్పుగూడఁ చేసికొనుచుండవలయును. శేవలము గ్రుడ్డితనముగా పోఁగూడదు. 13. రాశి—అనందబాష్పసమూహము ముత్తైములరాశివలె నున్నదని వీరివర్ణన; ముత్తైములు రాశిగా నిలుచునుగాని బాష్పములు రాశిగా నిలుచునా! ఆహా సొంతరాశి యెంత చేటు దెచ్చినది! స్వతంత్రించివేసిన యడుగల్ల నెంగిలియాకులోనే పడవలయునా! రాజి యన్న సరిపడును. రాలు బాష్పకణములు ముత్తైసరములవలె నున్నవని భావమగును.

అనేన పర్యాసయతాశ్రుబిష్టాన్ముక్తాఫలస్థూలతమాకౌ స్తనేషు

ప్రత్యర్పితా శ్శత్రువిలాసినినా మున్ముచ్యసూత్రేణ విన్దైవహారాః. రఘు.

14. “ఇక” స్వారస్య మింకనె యెఱుంగనగును. 15. అహా, 16. ఎంతయుక—ప్రా. పా.

నీత.— [కనులుదెఱచి] అయ్యో! ఎట్లుమనును? గోదావరి జిక్కరయ్యె

[3] క్కడ? ఎక్కడనల్లగలువవలెఁ జూచునిచాయవాఁడు రాముఁడు? లం
1841 కాఁపురియెక్కడ? ఎక్కడరాముఁడే మనుగడగాఁగల నీత? [అనిమూర్ఛి
ల్లినది.]

మూ.—నీతా.— [ఉన్మిల్చిలోచనే] హాద్దిహద్ది! అణ్ణారిసో మేజీఅలోఁఁ
గోలాన-ఁట కహిం సాణీలుప్పలసామలో కహిం రామో
లజ్జాఁదలరీ అ కహిం కహింఅ రామెక్క జీవిదా నీతా.

ఛాయ.— హాథిక్ హాథిక్? అన్యార్థశోమేజీవలోకః
గోదానదీ కుత్ర సా! నీలోత్పలశ్యామలః కుత్ర రామః
లజ్జానగరీ చకుత్ర! కుత్రచ రామైకజీవితా నీతా.

1. ఎట్లుమనును—తెలుఁగుముద్రణములో మూ.—కహం అణ్ణారిసో జీఅలోఁ
ఁ. ఈప్రాకృతవాక్యమునకు తెలుఁగుముద్రణములో ఛాయ లేకపోయినది. అందు
వలన పంతులవారు దీని కర్థముతెలియక, తర్వాతివాక్యమునుబట్టి ‘ఎట్లుమనును’ అని
యొకతడుకు అడ్డుముపెట్టినారు. ప్రాకృతవాక్యార్థము—విమి! ప్రాణిలోకము వేఱు
విధముగానున్నది! అనఁగా, అందాక తనకు స్వప్నములో గోదావరి, రాముఁడు
‘పుండరీకాతపత్రము వీచీచూచురముగా ప్రపంచము అగపడుచుండెను. ఇప్పుడు అదే
మియు లేక లంకాదిక మగపడుచున్నది, అని భావము. 2. పంతులవారివాక్యము
“గోదావరిజిక్కర...నీత”—మూలములో ఆర్యావృత్తముగా నున్నది. తెలుఁగు

ముద్రణములో ఛాయకుముందు, 3. ప॥ అని ముద్రితము గానందున వీ రది పద్యమని యెఱుంగలేక గద్యముగాఁగాని గద్వీకరించినారు. ఆపాటి యూపాటి తెలివిగలవారికి ఛాయను చదువునప్పుడే ఇది పద్యచ్ఛాయయని పొడకట్టును. తెనిగించుటకై ప్రస శత్యపరీక్షగా చదివినవారికి తెలియమి వింతగానే యున్నది. తెలియనిదానికి మనీ పూని నేరేదుఁబండుచేసిపెట్టుట చమత్కారమే.

౭౬ - ప పుట.

[4] కితనకూతురై ననీతం । జనవుమెయిన్ నేదఁదేర్చు సమకట్టదిదో
1845 ఘనకతినప్రకృతికయో । తనదుబిడ్డయందు నేని దయయెటులూదవుకా.

మూ.—నిజా మహి సుతాం సీతాం నేయ ముద్బోధయిష్యతి
నిజేష్ఠవత్తే కరుణా కతినప్రకృతేః కుతః.

1. తనకూతురై ననీతకా—నిజా మహి సుతామ్—నినకా అని విభాగము సాధ్యమయినను, స్ఫురించుట సులువుగాదు. అపి శబ్దార్థమును స్ఫుటముగా చెప్పవలసినది. “తనసుతయైననునీతకా” అని వ్రాసిన మేలు. 2. చనవుమెయిన్—చనవు లేక సమకట్టునా? చనవు లేక నేదఁదేర్చుటకై నచో సమకట్టునా? ప్రాస పూరణము. [ఇది—భూదేవి.] 3. ఘన—దివ్యమయిన ప్రాస పూరణము.

4. తుదిని పాదభంగము. ఇటు కందలక్షణము రూపఱినది. నరలు పాదాదీనున్న వి. ఇదియే సులక్షణమని పంతులవా రిక నేలవాదంపరు? తిమ్మకవిని అప్పకవిని తిమ్మప్పలని మఱల తిట్టరా? అయినను దిద్దిపెట్టెదను. “తనదుశిశువునందునేని” —పంతులవారు తనదు అనురుచ్యరూపమునకై ఘనస్మృను గోలుపోయినారు. “అపి మాషం మాషం కుర్యా చ్ఛస్తాభిఙ్గం సకారయేత్.” అని పెద్దలు చెప్పదురుగదా.

మ॥ చెలికాండైన యశోకమానిజసఖిన్ శీఘ్రంబుగాఁ దేర్చుమి

[6] లలనంబల్లవహ ప్రశీకరముల ల్లంజిల్లుచుం జల్లఁగన్
1851 వెలయంగందన కంటినీటినిదిము న్నీ పాదునం బోసిని
న్నలరించెంగద ప్రత్యహంబునుదయా య త్తైకచిత్తంబునన్

మూ.—న్నీ గ్ధాశోకద్రుమ నిజసఖిం తూర్జ ముద్బోధ యైనాం
సీత్వా సీత్వా కిసలయకరప్రసానా శికరేణ
ఏతస్యాః కిం నయనకమలస్సద్విభి సాన్ద్రసాన్ద్రై
ర్బాష్పత్పిడై రనుదిన మపి త్వం న సీతాలవాలః.

1. చెలికాండైనయశోకమా—ఇట్లు తెనుఁగువాఁ డెవ్వఁడును సంజోధించఁడు. 2. చెలికాండా, అశోకమా, అనుట తెనుఁగు. మఱియు, 3. కాండు ప్రత్యయానుసారముగా అశోకుండా అని మహాత్వము చెప్పట ప్రేయము. 4. ఇది—నాగరముగా లేదు. 5. దయాయైత్తెకచిత్తంబునక—ఇది యొకవికారము మఱల వచ్చినది. నీత నిత్యమేడ్చుట రామవియోగముచే నని వాల్మీకి జయదేవులు తలంచిరి. అట్లుగాదంటు, అశోకముమీఁది దయచేతనంట! లాటలాట! ఈ రహస్యము వీరి కెట్లు తెలిసినది? కలికాలసాంఖ్యముచే నయిన ప్రత్యగ్బ్రహ్మవలనం దెలిసినదా? 6. ఆహా యతి భిక్షా ప్రభావము!

వివరదగనిదియగు దీనిచే మాటుపలు కెట్లుగలుగును.—ఇది వివరదగనిదే, 1852 సంస్కృతభాష వీరికి తెలియనందులకు మంచి లభ్యుదాహరణము. దీని మూలము—కథ మనాకర్ణితకేన ప్రత్యాఖ్యాత మనేన=ఏమి వినిపించుకోకయే నిరాకరించి నది యిది!

ప్రిజట.—చెలీ! అకాలమసూహరమయిన యీ నీముఖరేఖచే సూహించుచున్నాను. ఎందువలనననగా, మసూజ్జమైన దానిని దేనిసూ చూచిన 1856 దానవని. చెలీ! ఇదియిట్లే నేనిప్పడు కలలో గోదావరియొక్క కేలం గైకొనఁబడిన యలతుంపురుసీపురుచేతను, వెల్లదామరయెల్లిచేతను, గొలువంబడు నా మగనిక గనుఁగొంటిని.

ఈవాక్యము చదువఁగానే మూలము చూడనక్కఱలేకయే, 1. 'ఎందువలనననగా' తప్పనియు, 'చెలీ! యిట్లే' మొదలుగాఁగల వాక్యమెల్ల నీతాభాషిత మనియు కూనలకుంగూడ విశదమగును. వీరికి తెలియమి వింతగానున్నది. ఎందువలనననగా—మూ. యత్కిల=ఏమనఁగా. శబ్దమునకు రెండర్థములున్నను సమయోచితముగా నర్థమూహించవలయు. భోజనకాలమందు నైంధవముం దెప్పున్న గుఱ్ఱముందెచ్చి విస్తరికడక బెట్టవచ్చునా? పంతులవారిమూలములలో ప్రాకృతవాక్యమునకు ముందు, 2. 'నీ' యని యున్నను ఛాయకు ముందు 'నీ' లేదు. ఇంక నాజ్ఞేవమేమి ఆసీతవాక్యమును ప్రజటకుం గూర్చుటకు? తప్పఁజూపినవారిపై "నిర్మలావయములు" అని వద్యములు పాడలేమా. అట్టివి అల్లలేమా? మఱియు నిట విశేషాంతరము—పంతులవారి మూలములలో గోదావర్యాః అని ముద్రకుండు ఎన్నిచోట్ల సూ చూచిన విషర్గ ను ఇటు వేయించినాఁడు. మఱి పంతులవారికి ఉపపత్త్య నుపపత్తి విచారమేల? 3. తటాలున గోదావరియొక్క యని తెనుఁగున ముట్టించినారు. 4 కౌలువంబడుటకు కర్త యెవరని విచారించినారుగారు. గోదావరిచే అనవలయును, విషర్గ ను విషర్జింపవలయును. కోపపడఁగూడదు, నిర్మలావయవద్యములు పాడఁగూడదు.

నీత.—ఏది తలఁపఁబడనిదో, అదియు నీజగమునఁ గలదుగదా? రాముమోము

[2] చందురుం జూడని దగుచును జనకునికూతురు మనుచున్నది. అందువల్ల
1858 సో యీనా యుగుఱియిన నాపెనిమిటిచే సెప్పరికింపఁ బడినదానను.

1. ఇటు ఒకవంత యేమనఁగా, “ ఏది...చున్నది ”—ఈ వాక్యము మూలము లో ప్రాకృతమందు ఆర్యావృత్తముగా నున్నది. పంతులవారి తేనుఁగుముద్రణములో పాదములు విడఁచిని ముద్రింపలేదు. ఇంక కవితాతత్త్వవిత్తుగారికి ఆర్య యని తెలియుట యెట్లు? ఆ ప్రాకృతవాక్యమును అర్థానుగుణముగా ప్రాకృతముగానే సూటచదివినను ఆర్యయని నడలానే తెలియును. ఇంతటి పండితులకు ప్రాకృతము అర్థానుగుణముగా చదువఁ దెలిసియుండునా? మఱి యింక గతియేమి? వచనముగా దంచుటయే? 2. “అందు...దానను”—అను ముక్కకు మూలము—తస్మాత్ప్రకమునా జీవితేన ఉపేక్షితాన్తి ఆర్యపుత్రేణ—కావున, ఏల యీజీవితము? ఆర్యపుత్రునిచే నుపేక్షింపఁబడితిని. ఇది పంతులవారిమూలము, తదర్థమును. నాగరముద్రణములో తత్ కి మనేన స్వప్నేన జీవితేన వా ఉపేక్షితాన్తి ఆర్యపుత్రేణ. అర్థము—కావున, ఈస్వప్నముచేనేమి ఈజీవితముచేతనేమి? [రెండును నిష్ప్రయోజనములు అని తాత్పర్యము]. ఇందు స్వప్నముంజేర్చుట కడు సరసముగా నున్నది.

22 - వ పుట.

[14] క॥ మొర నెడునందియయేనికా॥ దొరకెఱింగింపదుననుమఱిదొలఁగన్దానె.
1872 పొర నెసెమూగతనంబది॥ యొరులననఁగనేలదయ్య మొత్తిడియిడఁగాన్.

ఇదియు నీతావాక్యమే ప్రాకృతమూలకమే, అయినను దీనిఛాయకుముందు వ॥ [పద్యము] అని గుర్తుండుటంబట్టి దీనిని పంతులవారు పద్యీకరించిన్నారు. వ॥ లేనిచో గద్యీకరించి యుండరా? మూ.—ఛా.—

వాచాలేనాపి కథితా నాహం నాశస్య సూపురవరేణ

అథవా విధివిధురవశా త్తేనాపి మూకత్వం ప్రాప్తమ్.

1. ‘మఱి తొలఁగె’, 2. ‘ఒరుల ననఁగ నేల’—య. ప్రా. యతిపూరణము నిరర్థకము, 3. ప్రాసపూరణము మూలమందు సూపురమూకతమను విధివైధుర్యము నకునుం జెప్పఁబడిన కార్యకారణ భావమును పోగొట్టినది. 4. మఱియు ఇటు నుపన్యస్తమైన మూగతనము అసమర్థితము. 5. దైవ మొత్తిడి నీతకిడినదా, సూపురమున కిడినదా? 6. దైవ మొత్తిడి యిడిన సెరుల ననరా దనఁగా, అత్యంత మిత్రమైనదైవమే యిట్లు నేయఁగా ఇతరులు నేయరా, అనియర్థమా? దైవమొత్తిడియిడినప్పుడు ఇతరులుచేయునవకృతియు దైవప్రేరేతమేగాన మూలకారణమైన దైవమునే

యనవలసినదిగాని తద్వశంవదుల నన్యులనని ప్రయోజనములేదని భావమా? మంచిది 7. యీపక్షమున నూపురము బుద్ధిపూర్వకముగానే నీత కవితారముచేసినట్లు అర్థము సిద్ధించుచున్నది. ఇది 'అనఁగనేల' అనుపదముల స్వారస్యము. 8. మూలములో నీత నూపురముమీఁద ఈతప్ప మోపలేదు. అది నీతాదేశను రామునికి చెప్పఁగోరినదియ యైనను దానిసూటిని నీతాద్యేషి దైవము నెక్కివేసినది అని నీత తలంచి నది. నీత కరుణాభరణంగాని కవియా? కాన నీప్రాసపూరణము మూలకుతారమే. 9. వాచాలమన బహుభాషి, మొరయుట యనఁగా భాషణ మగునా? 10. ఎఱిఁగింపదఁట—చెప్పినదికాదని మూ. 11. కథనము మాని ఎంతమొరసినను రాముఁడు తెలిసికొనిచో నిది యేమిచేయఁగలదు? మొరయుటచే నెఱింగించుట యెట్లు? బహుభాషణికుయ్యగున ఈమాట చెప్పకపోయినదని నింద. చెప్పమి విరోధము. 12. వాగ్వాద్యపారమును తెలుపుధాతువునే యిటఁ బ్రయోగింపవలసినది, మూగతన్యమనుట వాగ్వాద్యపారశక్త్యభావమునేగదా? 13. నూపురవరమని మూలములో నుత్కర్షచెప్పఁబడినది. చెప్పమి నూపురదోషముగాదు దైవదోషమనుటచే, ఆవరత్వము, సమర్థితము, అరుంధతీదత్తము ప్రభావవంతమనియు సఖిప్రాయము, కాన 14. వాగ్వివ్యహారంబునం జెప్పినను చెప్పఁగలయది యని యాశంక. పద్యములో వరము నేల త్యజించిరి! ప్రయోజనము తెలిసినను తెలియకపోయినను మూలములో నున్నది యిటునువేసిన గ్రహించువారు గ్రహింపరా? వనికిరానిమాట యని నిశ్చయించుకొని మీరు "పీఠి" వేసినారు.

[3] క॥ ఎవఁడోపీఠిదొకకీశ| ప్రవరుండుమహాబలుండుప్రాకారంబుకా
1875 నవలీలదాఁటిలంకం | బ్రవేశముంజేసెమ్రాంతబడనిపిడుగనక.

1. ఇటు ప్రాకారంబుకా + నవలీల అనియే పదములో, ప్రాకారంబుకా + అవలీల అనుపదములను పంతులవారి వ్యాకరణముంబట్టి సంధిచేసి ప్రాకారంబున్నవలీలగావించి తర్వాత అచ్చులో ఒకనకార ముట ఒకనకార మిటును ముద్రించుటయో? 2. మ్రాంతబడనిపిడుగు—వీరిసొంతము. 3. మ్రాంతలేనిపిడుగన్న నర్థముండును. 'మ్రాంతలేక పడుపిడుగు' అన్నను అర్థము కలదు. వడక మ్రాంతమాత్రము గలిగినపిడుగు, పడనుంబడక మ్రాంతయు లేనిదైన పిడుగు, అని పంతులవారి సొంతకవనమున కర్థములు, రెండును రెండే, వాని కిటు నర్థసంగతి యెట్లొ? 4. వీరి లంకానివాసులారా | చాలుంద్రాసముచేతను, రాక్షసరాజుమారుఁ

[5] డున్నఁడుపీఠ డుండుపిఠుఁడగుచుఁదానే తదభిముఖముగ ముఖరథనుర్ధరుండ
1880 గుచునరుగుచున్నాఁడు.

1. ఈవాక్యమును అక్షందంబును రెండును మూలములలో నేవభ్యభాషితములు, సంస్కృతము. ఈగద్యలోనిది “ఓరో...చేతను” మూలములలోను గద్యమే. కాని 2. “చాలందా...చున్నాడు” — ఈభాగమెల్ల మూలములలో వద్యార్థముగా నున్నది. దీనికి పూర్వార్థము వైకందంపుమాలము. ఈరెండుం గలనీ ఒకవ సంతతిలకగా నున్నది. అందులో ఆపూర్వార్థమునకు ముందు తెలుగుముద్రణము లో వ॥ అని వద్యచిహ్నమున్నది, కాన దానిం బద్ధికరించినారు. ఉత్తరార్థము మొదల వ॥ అని గుర్తులేదు. 3. అటుపై వర్ణవసానము చెప్పవలయునా? దానిం బంతులవారు గద్ధికరించినారు. చదువునపుడేనియు వద్యముని తెలియదా? ప్రాకృతము తెలియలేదు సరి, సంస్కృతముకూడ వద్యముని తెలియకపోవలయునా? 4. భయముగొల్పినది, భయముతీర్చినదియు, నగునీరెండువాక్యములును బహుకారణముల చే నసౌహృద్య తుల్యములు. రచనయందును ఒకటివలె సెకటి వద్యముగానుండుటయే సాంఘి, 5. అందులోను ఒకటి పూర్వార్థముగాను రెండవది యుత్తరార్థముగాను ఉండుటయే సాంఘి, రెండవది యిట్లు వాజి యగుటయే సాంఘి యూహింపుడు.

[10]
1890

కా॥ ప్రద్యుమ్న జ్వర వేదనావరితద్వాష్పగ్రుతితైశ్శక్తా
ణద్యస్త్రీ కుచకుమ్భకుంకుమరజోన్యస్తాపరాధోజ్జ్వలం
బుద్యద్విగ్నజదంతిదంతశిఖరప్రోల్లేఖనిఖ్యాపిత
ప్రద్యోతోరుజగజ్జయంబిదియెనావక్షంబునిగ్నైరెడుకా.

1. మదనజ్వరమెవరికి? స్వర్గస్త్రీలకా? 2. బాష్పము లెవరికి? స్వర్గస్త్రీలవా? పూర్వార్థమునకి యర్థము సహజముగా వచ్చుచున్నది. — స్వర్గాంగనలు [భర్తృవియోగమొంది] మదనవేదనచే నేడువగా వారియశ్రుతులచే వారికుచముల కంకుమ కరగి పోయెననియు. వారియాకష్టమునకు కారణము, అనఁగా, వారిమీఁద ఆయవరాధము చేసినది, రావణునియర మనియు. — ఇది రావణునికరవాలమునకుం బొసంగునేగాని యరమునకుం బొసంగదు, కాన నీయర్థ మసంగతము. 3. వద్యభంగిలో తైశ్శక్తమాణ మేది? రజిగు గావలయు. రజిగు వారికుచములదేగాన, బాష్పములు వారివేగావలయును, కాన కందర్పజ్వరము వారిదే గావలయును. ఇది యసంగతమైనది. తైశ్శక్తమాణము రావణునియరమం దంటుకొన్న స్వర్గోమకుచ కుంకుమరజ మందము. 4. అది యేని తా నున్నప్పుడు పెట్టనియవరాధము తైశ్శక్తమాణమై పెట్టునా? 5. అట్లేని తైశ్శక్తమాణము అవరాధ మందము. ఎక్కడిదా యవరాధము? రజిగుచేఁ గలిగినది. ఆరజము ధరించుట అనఁగా గురాంగనలను హరించుట యవరాధమని రావణుడొప్పుకొనునా? 6. ఆరజము ధరించుట అనఁగా

వారిం గామించుట, నీతవిషయమున సపరాధమే, నీతవిషయమై తదేకపరాయణుడగు గానుండవలసినదిగా యని టికచేయుదము. ఆవక్షేమున మందోదరిం గామించుట నీతవిషయమున సపరాధముగాదా? మందోదరికుచ కుంకుమముం గూడ నిందు మొత్తముచేయవలదా? కాన అపరాధమును ఔశ్యమాణము గాదు. కాన పూర్వార్థ మన్నిభంగులను అసంగతార్థమే, మాటలప్రోవు. ఇంతయసంగతిచేత నేనియు ఆచ్చు తప్పులను శంకింపక తాత్పర్యము గనలేక మక్కి-కిమక్కి-గా తప్పులతడుకను తెనిగించుకొన్నారు. 7. మదనజ్వరము నీతకై రావణునికిఁ గలిగినది, ఔశ్యమాణము ఇతని హృదయము. —

కన్దర్పజ్వరవేదనాపరిపతద్యాష్పస్రూతిఔశితం

స్వర్గస్త్రీకుచకుమ్భకుమ్మరజః నైయాపరాధోజ్జ్వలమ్

ఏతత్త్వాం గురదన్దిదస్త్రభిరోల్లేభాజ్జ-విఖ్యాపిత

ప్రస్ఫుర్జచ్ఛతురస్తవిశ్వవిజయం వక్షస్థలం యాచతే. ౭

— ఇదిగో నావక్షఃస్థలము నీకై నన్ను మదనుడనువెట్టు బాములచే నాయేడ్చు కన్నీటివెల్లిచేఁ గడుగఁబడినది. బందీకృతగురసుంబరి కుచకుంభకుంకుమమును కౌఁగిలింతలందు దొంగిలి ఆదొంగసాత్తును దాల్చి దానిచే ప్రకటమయిన యాదొంగతన పునరముచే వెలుగొందుచున్నట్టిది, మఱియు దిగ్బజములకోరలకొనలు దున్నినగంట్లే నాసర్వజగజ్జయమునకు విఖ్యాపనశాసనలేఖముగా ధరించియున్నట్టిది. అట్టియా నావక్షఃస్థలము నిన్ను [నీవు కావలయునని, నిన్ను ధరింపవలయునని] కోరుచున్నది. — అనియర్థము. ఇట నీతమీఁద రావణునికిఁ గలకామాతిశయము, సురాంగనా భోగి యని యతనిసౌభాగ్యాతి శయము, వారికన్నను నీతయందుఁ గలయాదరాతిశయము, అతనిగూడుటచే నీతకురామాదులవలన నేమియు భయముండదని యతనివిక్రమాతిశయమును, అట్టివానియనునయమును గ్రహించుట మంచిదని సూచనయు రావణవాక్యాశయము. 8. ఔశితమ్మని భిన్నపదముగా విడఁదీసికొనక తడుకును నమ్ముకొని కలిపి దంచినభల మీరసౌభాసమని యెఱుంగఁదగును. — 9. ప్రద్యుమ్న — పంతులవారికి ప్రాసార్థము మంచివాఁడే దొరకినాఁడుగాని, రావణునికాలములో నితఁడు లేఁడు, మూఁడవతారములే యెడము. కృష్ణపుత్రుఁడగుదా యితఁడు. 10. గజదంతియఁడు — ఇప్పటికి శ్రుతి ముదిరి చక్కఁగా రాగానఁబడినది. హిమవద్గిరి పర్వతపు మెట్టకొండ మలదిబ్బకవనముగా పరిణమించినది. ఆహాహా! చెకుము కిశాప్రిజోస్యము! అక్షరము తప్పదాయెఁగదా! పంతులవారికి 'వేరిగానిపై కినుక న్యా'య్యముగాదు. గజదంతికవికి అట్టిసరమానవకవియైన వేరిగాఁడు అచ్చరకోట్లు గావు అచ్చరనిబ్బడా లిచ్చివేయఁడా! ఇంకొకఁడు ఈరసమును మెచ్చఁగలఁడా!

౭౮ - వ పుట.

[9]

1899

చ॥ నటుకుకొనంగమున్ను మఱినాతలలుదృఢమొంది మ్రొక్కన
క్రమమెడవాని కేనినతికై దశమంబెదివంగదద్ది నా
నెఱతలయిద్ది మ్రొక్కచునునీకమలాంఘ్రులకోసేజొనకీ
కొఱలగనిన్ను గోరుగడుంగూర్చినిగొప్పతనంబు గాంచవే.

1. ఈదశమశిరము ఏల వంగలేదు? మెడవాయువా? 2. ఇది యుద్ధవమొంది నదా లేదా? 3. నటుకుకొనినతలలు మఱల ఉద్భవమొందిన వెట్లు? 4. ఈదశమ ము నటుకుకొన్నదా, నటుకుకొననిదా? దశమమువంగలేదనఁగా తొమ్మిది వంగిన వని యర్థమైనదేగాని ఇది నఱికినది కాదని, ఉద్భవమొందినది గాదని అర్థముగాదు. 5. కఱిమెడవానికేని వంగదన్న విశేష మేమి? హరికి వంగినదా? లేక, హరునికి ప్ర సక్తిగల్గియు వంగలేదా?

మూ.—య త్సంతుష్టవతః పురాపురభిద శ్చేదోత్సవచ్ఛేదిసౌ
న క్రోధా దనమ న్నవోద్గతశిరఃశ్రేణౌ నమన్త్యామసి
ఏతత్త ద్దశమం శిరో మమ నమ త్వత్పాదపాథోజయౌ
రవ్యాజం మిథిలేస్త్రపుత్రి భవతీం ప్రే మాతురం యాచతే.

పూర్వము నేను నాతలలు ఖండించి శివపాదములను వానితో పూజించినప్పుడు, తొమ్మిది తలలు ఖండితములై యీహదియవతలకూత్రము శేషిల్లి యుండఁగా, శివుఁడు నాభక్తికి మెచ్చి నాకు మఱల ఆతొమ్మిదితలలు ఉద్భవమిల్లనట్లు చేయఁగా, ఆక్రాంతతలలవరుస శివునికి ప్రణమిల్లుచున్నప్పటికిని, ఈనాదశమశిరము తనఛేదనోత్సవమునకు భంగముకలిగించినాఁ డన్నకోపముచేత ఆయనకు నమస్కారము చేయదాయెను. అట్టి యీనాదశమశిరము ఇప్పుడు ఓమిథిలేంద్రపుత్రి నీపాద రాజీ వములకు నిష్కలముగాఁ బ్రణమిల్లి, ఆతురమై నిన్ను ప్రేమను యాచించుచున్నది. ఈయర్థపూర్తి పద్యచ్ఛత్రసంఘములమీఁది కేమయిన చినుకునో కనుఁడు.

6. నతికై వంగదు—నతి=వంగుట. నతి నేయదు, లేక, వంగదు, అనుట సరి. 7. కమలాంఘ్రులు—తప్పనమానము. బింబాధరాది కలిపయ సమాసవిశేషము లకు వామనాదులు గతి చెప్పినమాత్రాన విశృంఖలముగా తాదృశసమాసఘటన విద్వత్సమ్మతము గానేరదు. 8. కొఱలగ—ప్రా. 9. గొప్పతనంబు గాంచవే—ఈమాట చెంచితపాటసరణిం బురణించుచున్నది. “నన్ను బెండ్లాడవే చెంచిత నీకు బహుపు న్నై ముంటదే చెంచిత”—ఈవిప్పి అమూలకము.

నీత. — తే॥ అపుడునినుఁగాంచులంకేశునవనితనయ

[5]
1904

రావ. — వేడుదోకాలమేటికివేడెదీపు

దానిఁడెల్పుమువీఁడెదియేనిఁజేయు

[ఇట రావణవాక్యశేషము వసంతతిలకముగానున్నది.]

నీత. — చెలఁగునేనిఖద్యోతరుచినిజలజిని.

ఇట మూలములో నీతాభాషితములు రెండును అర్థమర్థముగా నొకయనుష్టుప్టుగాను రావణుని గీతపాదములు రెండును చిన్న గద్యవాక్యముగాను, వాని కడమవాక్యము వసంతతిలకగాను ఉన్నది. 1. వీరు రావణగద్యమునకు గీతము పెట్టినేల, పెట్టిరిపో, 2. ఒకపాదము శేషించియుండఁగా ఆభందస్సును ఆతనిచే మున్పింపనేల? నీతవాక్యము గీతములోనే ముగియవలయునని నియమమేని, 3. ఇతఁడు పద్యము ముగించి పద్యమారంభింపవలయునను నియమ మక్కఱలేదా? ఇతఁడు గీతము ముగించి వసంతతిలకపాదములు మూడు చెప్పిన, నీత తదీయచతుర్థపాదమున నుత్తరమీయరాదా? ఇరువురికిని ఏకవృత్తము కూడదేని వీనికి 4. ఆమెగీత మేల పెట్టవలయునుని నీతకు చిన్నవృత్తమే పెట్టి అర్థమర్థముగానే ముగింపరాదా, 5. రావణగద్యపద్యములు గద్యపద్యములుగానే యుంపరాదా. మూలాత్రికమణముచేత నిట అందము చెడినది.

౭౯ - వ పుట.

రావ. — ఈచంద్రహాసానీ...కాలవ్యాళము. కాపున.....రావణభుజొల్లేష భేషజమును గ్రహించుము.

నీత. — శా॥ఓరిరాక్ష సమానుమానుముఱియోజంగడుల్రేలెదే

[8]
1912

మారానాదగుకంతనీమనెవఁడెనంటండొరుండెప్పడుకా

శ్రీరామోరుభుజొనితోత్పలవనశ్రీధామదామంబునకా

గ్రూరాత్మండగునీకృపాణముననేక గోల్కాందుమండేటికికా.

రావ. — అయిముదీర్చః కరవాలకాలభుజిజ్జ స్తదిదానీమేవ రావణభుజొల్లేష భేషజ మనుజొనీహి.

నీత. — విరమ విరమ రక్షఃకింముధా జిల్పితేన

సప్తశతి నహి మదీయాంకణ్ణనీమాన మనన్యః

రఘుపతిభజదక్షాదుత్పలశ్యామకాస్తే

ర్దశముఖ భవదీయాన్నిష్క్రూపా ద్వాకృపాణాత్.

చాలింపు చాలింపుము సోఁకా, అన్యతములు వ్రేలి యేమి ప్రయోజనము? ఉత్పలశ్యామకాంతియైన రామభుజిదండమేని, నిష్కరుణమైన నీఖడ్గమేనియుం దక్క-
వేఱొండు నాకంఠనీమను దాఁకనేరదు.—అనియర్థము. అనఁగా నాకంఠమునకు
నీకృపాణము తగులఁగలదుగాని నీభుజిము తగులనేర దనిభావము. వంతులవారి సౌఖి-
త్యహీనతకు మంచియుదాహరణము. రావణుఁడు చంద్రహాసము పామనియు, అపా-
మును చేరనియనిమందు తనభుజాశ్లేషమనియు నీతకుఁ జెప్పినాఁడు. ఆమె తనకు
వేఱువ్యాధియున్నట్లును అది రామభుజి రావణకృపాణముల నెఱకటిచే శమిల్లునట్లును,
మాత్రలు కషాయములు ఏమియు అక్కఱలేనట్లును చెప్పినది. 1. ఇది చెవిటిదాని
యుత్తరముగా నున్నది.— 2. ఓరీరాక్షస—మూలములో రక్షః అని నపుంసక
లింగశబ్దముచే సంబోధించినది. ఆసంబుద్ధి శ్రీరామునిముందఱి నీవు నిస్సార్పకదవని
తిరస్కారమును సూచించుచున్నది. 3. ఒరుండు.—మూలములో అన్యః, అన్య
శబ్దయోగముచే భుజిదండకృపాణములకు వంచమి వచ్చినది. భుజిదండ కృపాణాన్య
తరము దక్క వేఱొండు తాఁక దని యర్థము. ఆవంచమియేలవచ్చినదో వంతులవా-
రు గ్రహింపలేదు. 4. ఒరుండు అను మహాద్రావముసరిగాదు. 5. అన్యః అను పు-
ల్లింగము పురుషవరముగాదు. దండకృపాణముల పుల్లింగమునుబట్టి యిటును వచ్చి-
నది. రావణబాహునిరాసవరము. వేఱొకటి [అనఁగా నీబాహువు] అని ప్రకృత తా-
త్పర్యము. 6. క్రూరాత్ముండగు నీకృపాణమున—మూ.—భవదీయాత్ నిష్కృపా-
త్ కృపాణాత్—దీనివలన రావణుఁడు క్రూరాత్ముఁడని శబ్దార్థము లభింపదు. 7. భవ-
తోనిష్కృపస్య కృపాణాత్—అనియున్న నెట్లొకట్లు వీరు తెనిగించిరి. భవదీయ
యన్న భవతః అనునర్థము వచ్చుట కలదుగాన ఆశ్రమచేత నిట్లయినది. జయదే-
వుఁడు ఖడ్గమునకు చెప్పిన క్రూరతను ఈయన రావణునికేఁ జెప్పి కవనమును వన-
ము నేయనేల? ఈరెంటు నేది కవనమో భవభూతి చెప్పుచున్నాఁడు వినుఁడు:—

రే హస్త దక్షిణ మృతస్య శిశో ద్విజస్య
జీవాతవే విస్మయ మూద్రమునౌ కృపాణమ్
రామాస్య బాహు రసి నిర్భరగర్భభిన్న
నీతావివాసనపటోః కరుణా మత స్తే.

నిష్కరుణతను బాహువునకుంజెప్పెనుగాని రామునికేఁజెప్పలేదు. కవితారస
మెచటఁగలదో!

ఓరక్షోధము మానుమాను ముఱ కియోజం గడుం బ్రేలదే

యూరా | నాదగుకంఠమొండెదియుం దానంటంగ రాఁజొలునే |

శ్రీరామోరుభుజింబు నీలజలజశ్రీధామకంఠ బాక్కండ్రుక

గ్రూరాత్మంబగు నీకృపాణలత యొక్కొండిద్దియుం దక్కండ్రాక.

8. మూలములో ఉత్పలశ్యామకాస్తేః అను విశేషణము కృపాణమునకుంగూడఁ జెల్లును. పంతులవారు దానిం గనలేదు.

“కరవాలకాలభుజిజ్ఞః.”

“పార్శ్వభూమినధీరుభటకదంబక రాశఃకేతిచ్ఛటాచ్ఛాయలిరులుకొనఁగ.”

“కీర్తింప్రసూతేధవళాంశ్యామాతవకృపాణికా.”—చంద్రా.

“బాహుసౌధక్రీడఁబరఁగుపంటవలంతిత్తొయ్యలినిడుదకస్తూరిబొట్టు...

నరసవిభుకృష్ణరాయభూనాథచంద్రచేతననిలఃసమించుకొండేయకంబు.”

“నిస్త్రీంశోయంసజలజలదవ్యమసంకాశనీలః.”—ముద్రా.

[పాండిత్యపరమావధి.]

[4] తేచంద్రహాసముశ్రీరామచంద్రవిరహా | హరిభవాస్తత్తనూత్రాపమార్పమీవు
1916 కాంతిజితశక్తిభవచూర్ణకమవుదాల్తు | ధారచేతనుశీతలవారినార.

మూ.—చంద్రహాస హర మే తనుతాపం | రామచంద్రవిరహానలజాతమ్

త్వంహి కాన్తిజితమాక్తికచూర్ణం | ధారయా వహానీ శీతల ముక్కుపి.

1. పంతులవారు కాంతిజితమాక్తికచూర్ణమును చంద్రహాసమునకు విశేషణముగా గ్రహించినారు. చంద్రహాసము పుల్లింగమనియు నపుంసకలింగముగాదనియు నెఱుంగరైరి. 2. కాంతిజితాది అంభస్సునకు విశేషణము. తాపమార్ప జలముగ్రహించినవ్వదు ఆజలమునకు స్వచ్ఛతా శీతలతాది మనోహరగుణంబులు ఉన్నచో ఫలముగలదుగాని, ఆజలమునకు ప్రభవమైనకొండయొక్క గుండ్లు ఎంత యెత్తైన నేమి? తెలుఁగుముద్రణములో “చూర్ణః” అనియున్నదేమో అని శంకింపవలదు. అందులో “చూర్ణం” అనియేయున్నది. ఇంకొకచో నీచంద్రహాసమునకు 3. మాక్తికవ్యక్తహాసః అనివిశేషణమున్నది. ఇదే మాక్తికచూర్ణవర్ణమేని దీని ముత్రములు ఎట్లు అగవదును! కాన నిట నీయువకును దీనికి చేర్చుట సరిగాదు. “ఉత్పలశ్యామకాస్తే ర్దశముఖభవదీయా నిష్కృపాద్వాకృపాణాత్” అని ఇది ఇందీవరకాంతియని పితర్పూర్వశ్లోకమందున్నది. అదియు నిట విరోధించును. చంద్రహాసశబ్దలింగమునుగూర్చి దూరప్రయాణములు పంతులవారు చేయ నక్కఱలేదు. ఈగ్రంథమందే ఆశబ్దము నాలుగుచూర్లు వచ్చియున్నది. నాలుగుచూర్లును పుల్లింగముగానే యున్నది. ఆస్ఫూర్తియేని యున్నచో నిచట వీరికి సందేహమేని కలుగదా! “తదయం చంద్రహాస ఏవ మే బలా దానేష్యతి.” “వశ్య అయమసౌ మే...చంద్రహాసః.” “భిన్నస్వగ్నేభకుమ్భాఫల

బహుశః శస్త్రైక్తికవ్యక్తహాసః । కస్యాక్రీడత-రాగ్రేత్రిదశపతియశశ్చస్త్రహాచస్త్రహాసః” “ఆకర్షితస్తవదశాననబాహుదణ్డశ్రీభణ్డకాననసఖీవనచస్త్రహాసః” సంస్కృతమునకును వీరికిని చాలదూరమునుటకు ఈలింగజ్ఞానాభావనిదర్శన మొక్కటి చాలదా ? 4. హరి—ఇటనిహతార్థతాదీపము. “నిహతార్థత్వముభయార్థస్య శబ్దస్యాప్రసిద్ధిరే ప్రయోగః । యథా । యమునాశమ్భుర మమ్భురం వ్యతానీత్ । శమ్భురశబ్దో దైత్యే ప్రసిద్ధ ఇహ తు జలే నిహతార్థః” అని సాహిత్యదర్పణము. ఇట్లు దిద్దుడు.

చంద్రహాసము శ్రీరామచంద్రవిరహ । వహ్నిజాతము నాదు తాపంబు నార్చు
కాంతిజితము క్షిభవచూర్ణకమగువారిఁ ! దాల్తు వీవు సుశీతంబు ధారచేత.

[కవిహృదయము నెఱుంగఁమి.]

శా|| కఱచుంగట్టుడినైంఁజొకేయుండుశశింగ్రౌర్యంబునంగోరలక
[8] నెఱుండువహ్నిగాల్పెడునుజన్మేగంధపుంజెట్టునుక
1924 మొఱకొవీఱిఁడిత్రెంచునుత్పలసరంబుక సౌరభోపేతముక
బెఱుకుంబద్దినిమత్తహస్తిపరహానింజేయుదుష్టుండహ.

మూ.—చాన్దీ ౧ం లేఖాం దశతి దశనై ద్దారుణైః నైంఁజొకేయః
నవ్యాం వల్లిం దవదహానక శ్వాస్త్రసిం దద్వహితి
అశ్వుస్త్రతః కవలయమయీ మ్నాలికా మాలునీతే
మూలా దున్మూలయతి నశిసిం దుష్టహస్తీ కరేణ.

రాముండు వక్త. ఇందు కవి ప్రయత్న పూర్వకముగా రావణోపమానములను రాఘవావాగ్నుస్త్రదుష్టహస్తులను పుల్లింగశబ్దములచేతను నీతోపమానములను చంద్రలేఖా, చందనవల్లి, కువలయమాలా పద్మినులను శ్రీ లింగశబ్దములచేతను వహిం చినాఁడు. అతఁడు పడ్డదెల్ల వ్యర్థప్రయాసమేనా? కవిహృదయము కవితాసౌభాగ్యము నెఱుంగని మనకవితాతత్త్వవిత్తుగారు నీతోపమానములను పుల్లింగంబులను అ మహత్తునుంజేసి [1. శశి, 2. సరంబు—పుల్లింగంములు 3. గంధపుంజెట్టు—అమ హత్తు] ఆసౌభాగ్యమును రూపుమాపినారు. 4. మఱియు, నీతను చంపుచున్నాఁడు రావణుఁడని పరితపించుట రామహృదయముగాని, దుష్టులు పరహానిచేయుదురని కలు వాయివేదాంతములు జలుకుటగాదు. 5. కాన “పరహా...డహా” యనుసంఘాతకవనము ప్రకృతవిరుద్ధము. 6. ఉన్నత్తుండు దుష్టుడా? 7. చన్మే—ఈయెడ్డిటనెల? 8. గంధపుంజెట్టు.—సంస్కృతమయిన గంధశబ్దమునే వీరు చందనపరముగా ప్రయోగించుట కిది రెండవయుధాహరణము. [మూ. ౫౦ - పుట చూడుండు.]

చ॥ కువలయదామశోభనిదిగోపచరించుగృహామియ్యలా

[5] భవగళమందునిందున నైవ్రభృదుండీకటినల్లఁజూడఁగాఁ
1929 దవదనుకై వడికై జలధిఁదానెమునింగియుగంబు సర్వముకై
సవచెడిదిద్ది రందిరుగు సంస్కృతిదప్పెడునిష్ఠనాకహా.

ఇటు రాముఁడు వక్త. దీనికై పంతులవారికి దొరకినమూలము:—

రుధిరకరుణస్థితం స్థితం తమః పరిబ్రుమ్భతే
జలధిసలిలే మగ్నం సర్వం యుగం పరివర్తతే
కువలయదళశ్రకన్సంశ్లేషః సవై కపదేవదం
యదయమదయస్సదాకణ్ఠేకరోతికృపాణకః.

ఇందు 1. సంశ్లేషః సవై, అనుసంధిదోషంబును, 2. సదాయనుగణదోషము
ను ఆర్షములని తలంచిరేమోని పంతులవారు దీనికి చేసినయర్థ సమన్వయము:—
కువలయదళశ్రకన్సంశ్లేషః = కువలయదామశోభన, ఏకపదే=ఇదిగో, సోయంవాక్య
పాణకః = కృపాణము, నీతా [సదా] కణ్ఠే=ఇయ్యలాభవగళమందు, పదంకరోతి=
పచరించుకై. యత్ = ఇందుననే, రుధిరకరుణస్థితం తమః = చీకటినల్లకై, పరిబ్రు
మ్భతే=వ్రభృదుకై, స్థితమ్ అదయః=చూడఁగాఁదగదు. అనుకై వడికై, జలధిసలి
లే=జలధికై, మగ్నమ్=తానెమునింగి, సర్వంయుగమ్=యుగంబుసర్వముకై, పరి
వర్తతే=సవచెడిదిద్ది రందిరుగు, ౦ = సంస్కృతిదప్పెడునాకునిష్ఠహా. ఈయసంబద్ధ
వ్రలాపమును ఆర్షమనియెంచక విద్వాంసులచేత దిద్దించియున్న నెట్టులగుననఁగా!
—[నాగరముద్రణము.]

విధి రకరుణః స్థితం స్థితం తమః పరిబ్రుమ్భతే
జలధిసలిలే మగ్నం విశ్వం యుగం పరివర్తతే.
కువలయదళశ్రకన్సంశ్లేషః సవై కపదేవదం
యదయ మదయ స్థితాకణ్ఠే కరోతి కృపాణకః.

వైవము దయలేనిది, అతివిస్తారము చీకటి వ్యాపించుచున్నది, లోకము స
ముద్రజలములలో మునిగినది, యుగము మాఝిచున్నది, ఎందుచేత ననఁగా,—కలు
వరోలదండను చాల్చుటయనుపండువునకు ముఖ్యాస్పదమైన నీతాకంఠమందు ఈక
త్తి కనికరము లేనిది అడుగిడుచున్నది గావున. రసమునకును పద్యమునకును ఏమేని
సంబంధము కలదా?

3. పరివర్తనమనఁగా నిటు దిద్ది రందిరుగుటగాదు, యుగము కాలము తిరుగును
గాని దిద్ది రనెట్లుదిరుగును. “యుగళతపరివర్తా నేవ మన్యోన్యకృతై శ్చ ర్మయత

ముఖ్యములలో కానుగ్రహణానుసరించును. దీర్ఘరం దిగుగుట స్థూలపదార్థములకు చెప్పందగును, “ధరణీచక్రము దీర్ఘరందిరిగెఁ బాతాళంబు ఘూర్జితై.” 4. యుగము కాలరూపము సముద్రములో మునుంగుటెట్లు? సర్వ మసంగతమే.—ఇందు 5. లఘువు మీఁద వప్రాసముగాన తవదు వచ్చినది, సరియే, ఇదిగో ద్రుతప్రకృతికముగదా పచరించుతోడిసంహితలో ద్రుతకార్యము రాలేదేమి? ద్రుతప్రకృతికము కాదని వాదించుచేమో, ఆచమత్కారము చూతము.

౧౦ - వ పుట.

నీత.—... చంద్రహాసమువాదరచేతఁ దొలంగింపఁబడితి న్నా.—మూ. చంద్ర

1980 హాసధారయా వధీరితాన్తి = చంద్రహాసమువాదరచేత తిరస్కరింపఁబడితి న్నా, అనఁగా చంద్రహాసము నన్నునటుకక వదలివేసెనా;—నీత మృతిం గోరుచున్నదై చంద్రహాసము తన్ను నటుకక వదలిపండులకు చింతిల్లుట యిది. కాన తొలఁగింపఁబడితి న్నా అనుట కేవలదిరుద్ధము, తొలగింపఁబడనయితి న్నా అన్న వివరీతార్థము వచ్చును, తొలగించుట భూలోకమునుండి యని యర్థసిద్ధ మగును.

[9] నీత:—దీనిచేనేమి? అందాక, ప్రోవయిన నిష్పలకుష్పనువలె నామేనిని 1989 చల్లఁగఁజేయుచున్నాను.

మూ.— కిమనేనతావ దుపనయ దహనపుష్టం యథా శీతలయామి ఇమాన్యజ్ఞాని. దీనికివంతులవారి యర్థము.—కిమనేన = దీనిచేతనేమి? 1. తావత్ = అందాక, 2. ఉపనయ = ప్రోవయిన, 3. దహనపుష్టం యథా = నిష్పలకుష్పనువలె, ఇమాన్యజ్ఞాని = నామేనిని, శీతలయామి = చల్లఁజేయుచున్నాను. ఇందు, యథాశబ్దమును దహనపుంజముతో చేర్చినవంత యటుండఁగా ఉపనయశబ్దమునకు ప్రోవునర్థము నేయుట కదు నాశ్చర్యముగా నున్నది. 4. ఉపనయ = తెచ్చు, దగ్గఱ చేర్చుము. ఉపపూర్వకము నీధాతువు, లోబ్ధధ్యకుపురుషైకవచనాంతము. 5. యథాశీతలయామి మాన్యజ్ఞాని = ఈయవయవములను నేనుచల్లఁ జేసికొనుటకుఁగాను. యథాశబ్దమున కీయర్థమునం బ్రమాణము— “దర్శయ తం చౌరసింహం యథా వ్యాపాదయామి” పంచతంత్రము. మఱి యిం దింక సెకవిశేష మేమానఁగా, వంతులవా రాంధ్రీకరించినది తప్పఁజూయ. తన్నులప్రాకృత మిట్లున్నది:—కిం ఇమిణా తా ఉపదేశి మే దహణపుంజలం ఇమా నీదలేమి ఇమా ఇ అంగా ఇ. దీని కిసరియైనచా:—కి మనేన. త దుపనయ మే దహనపుష్టకం యథా శీతలయామి మాన్యజ్ఞాని. 6. ఇందు తావత్తునకు బదులు తత్తున్నది, 7. ఉపనయను సమాసమున జూరసీయక దానివెంబడి మే యొకటి యున్నది. తత్ = కావున, మే = నాకు.

ఇప్పుడు ఉపనయకు సరియైన యర్థము తెలియకపోయినను, ప్రోవర్బ్‌లుగా బ్రతుకి నవారు, ఓ ప్రోవా యని చెప్పకోవలసినదేగాని, ప్రోవయిన యని చెప్పకొనుట సాధ్యముగాదుగదా. మఱియు, 8. పంతులవారివాక్యమునకేని వారస్వయించిన ప్రకారము తన్నులమయిన ఛాయకేని నిష్పనంబడెద నని యర్థము కాలేదుగదా, తచ్చృణమత్రాన త్రిజట (పాపము, శమిల్లత) అని [రెండుమాట్లు] పలుకనేల? 9. 'అశుభ్యము నుదాహరించునన్నా వ'నియు నుడువ నేల? మూలాను గుణమైనను కాకపోయినను వ్రాసినవ్రాత ముందువెనుకలకు సమరసపడవలదా? నీత మఱల "నిష్పదెమ్ము నాకోర్కెం దీర్చికొనియెద నని దీనికి మూలపవాక్యమున నడుగుచున్నది. దానిచేత అగ్నిప్రవేశమే యిటునం జెప్పబడిన దనుట స్పష్టము. లోజ్ఞే తెలియదు, ప్రాకృతము పెద్దగున్న; ఇట్టి యాంగ్రికరణ సాహసీకులగతి యంతకన్న నేమగును?

పనికిరాని పద్యము. యతిసు.

[3] క॥ హిమకరచియుతమరకత | సుమణిమయమసౌజ్ఞపట్టసుందరమందుకొ
1942 సమలయజరసమునందు | న్రమణునియెడయందలెతువిరహతాపంబుకొ.

(త్రిజట పత్తి). 1. సుమణి—ఈ సు పిల దాపరించినది! మరకతమణితృణ గ్రాహి యందురు. ఆతృణమే యీసు. ఇది యస్థానమున నెంత యసహ్యమో, అల వాటుయిన పదములలోఁ బొప్పించుచుండుదు, తెలియును. భోజనురాజు, సురాశి దాసునకు రాజ్యమిచ్చెను. బసకసుభూపతి సద్దేశరథ సుమహారాజుతో వియ్యముం దెను. ఇటసర్వట సువృక్షము సుమేఘసుమండలముం దాంచుచున్నది. ఇత్యాదు లెంతయసహ్యములో మరకతసుమణియు నంతయసహ్యము. 2. మసౌజ్ఞమైన పట్టమువలె సుందరమట! "సుందరం రుచిరం చారు సుషమం సాధు శోభనం గా వ్తం మసౌరమం రుచ్యం మసౌజ్ఞం మజ్జు మజ్జులమ్," అమరము. మసౌజ్ఞము= సుందరము. ఈరచన, నీయశస్సు తెల్లనిగంగవలె తెల్లనిది, నీకత్తి నల్లని యము నవలె నల్లనిది, అన్నట్లున్నది; స్వానందించుచుండు. 3. రమణునియెడయందు—రమ ణుండు అనఁగా మసౌజ్ఞుండును. రావణుండు మసౌజ్ఞుండు గాఁడా? పిల నిష్పలంబు పడెదవు రావణు నేమింది సుఖముండుము, అని త్రిజటానిప్రాయమా? ఎంతపనికిమాలినపదము పడినది! మూ. రామ అనియున్నది. ఎట్లుపాడెనదో కనుండు.

హిమకరకిరణకరమృత | మరకతమయపీనపట్టకప్రతిమే

అవిరళమలయజరసరసే | రామారసి తాప మపహరసి.

౮౧ - వ శ్లో.

[5]
1947

తే॥ అయ్యోయయ్యోయశోకమిదయ్యనయ్యో
గాసశోకంబుసాదుభాగ్యంబుకతన
రామవిధివైధురియునఁటయేమియుమా
నేయఁగానీదువై వంబుచెయిదికడిది.

మూ. — అయే కథ మశోకోపి మమాయం శోకతాం గతః
కిన్నాపపాదయే ద్వత్స రామస్య విధివైధురీ.

1. అయ్యోయయ్యో — మూలములో నింత యేడ్వలేదు. 2. అశోకమిద
య్య — అశోకమయ్య నిది, అనియేని, ఇది యశోకమయ్య, ననియేని యున్న
మేలు. 3. సశోకంబు — మూలములో శోకతా మనియున్నది. వీరు చేసినమార్పులో
విరుద్ధార్థమయినది. సశోక మనఁగా దుఃఖపడుచున్నదర్థము గాని దుఃఖ మిడునది
యర్థముగాదు.

రక్త స్త్వం నవపల్లవై రహమపి శ్లాఘ్యైః ప్రియాయా గుణైః
త్వా మాయాన్తి శిలీముఖాః స్మరధను ర్ముక్తా స్తథా మమపి
కాంతాపాదతలాహతి స్తవ ముదే తద్వన్త మా ప్యావయోః
సర్వంతుల్య మశోక కేవల మహం ధాత్రా సశోకః కృతః.

4. ఊహ నేయఁగా నీదు — ఊహ నేయించినమాత్రాన విధియొక్క క్రారా
తిశయ మేర్పడదు. వివరీతంబులంబుట్టించిన నేర్పడును. కాన సావపాదయేత్
అనుపాతమున కేని నసంభావయేత్ అనుపాతమునకేని, (దేనిని) ఉపపన్నమునే
యదు, సంభవింపఁజేయదు, అనియే యర్థముచెప్పటసరిః — ఊహను చెప్పట సరి
గాదు. 5. విధివైధురీ... నీదు అనువాక్యమున వచ్చినయర్థమే మఱల వైవముచెయి
ది కడిది యని వచించుట పునరుక్తిదోషగ్రస్తంబగు చచ్చుడుపాద పూరణంబు.

[7]
1954

అచిన్ననాఁకునుండిశ్రీరామచంద్రుని | కేలివేలుపట్టికాలెదవు
నేఱునీతయనఁగవినుతవెట్టిలంకఁ | బొందినాపురత్నముదికయహ.

మూ — యావైశవావధి మసారమరామచంద్ర
మాస్తాఙ్గుళిప్రణయినీ గుభగా గువృతా
అన్యేవ సా జనకరాజగుతా కథన్న
లజ్జా ముపాగతవతి మణిముదికేయమ్.

నీత వక్త్ర 1. కేలివేలుపట్టి — శుష్కం కాష్ఠం తిష్ఠత్వగ్రే కవనము. మూ.
మాస్తాఙ్గుళిప్రణయినీ. పద్యములో 2. గుభగా 3. గువృతా యను ప్రధానవిశేషణ

ములు త్యక్తములు. సుభగా=లెస్సయైననీరి గలది, భర్తృవాల్లభ్యము గలది. సు
వృత్త=చక్క-గాగుండ్రమైనది, మంచిపడవడిగలది. 4. వినుతపు—ఈమాట లేకు
న్న మేలు ఇది యుండుటచే సామ్య మేధర్మమందో స్పష్టముగాదు. ఇదిలేకున్న 'వే
ఱునీతయనఁగ' అనువాక్యము క్రాలుట కుపసర్జనమైన శ్రీరామచంద్రుని 'కేలివేలి
వట్టుట సామాన్యధర్మ మని వచించును. 5. లంకకువచ్చుటయు సామాన్య ధర్మము
గానే యగవడుచున్నది. కాన క్రాలెదీపు అని వేఱువాక్యము చేసి యీధర్మమును
సామాన్యములో చేరనీయమికన్న 'క్రాలునీపు' అని క్రాలుటను విశేషణముచే
సిన శ్రేయము, వచ్చుటయు సాధర్మ్యమునం జేరును. 6. పొందినాపు—ఈరూప
ము లక్షణకారులచే ననుగృహీతముగాదు. మహాత్మైన పొందినాడవు, ఇతరమైన
పొందినదానవు అని రూపములు. బాలవ్యాకరణము, క్రియా. ౧౧౭ - వ సూత్ర
ముం బరికింపుడు. 7. అహ—ఇది కొనవిసరు. అహదాని కీయాశ్చర్యము.

౮-౨ - వ పుట.

లాలించుచున్నది.—మూ. లాలయన్తీ=లాలించుచు; ఈ స్వల్ప భేదముచేత
1955 బాధయేమా? 'లాలించుచున్నది' యనఁగా నీత యుంగరమును కొంచెము
నేపులాలించి, లాలన నిలిపి, అటుతర్వాత ఉంగరమును రామలక్ష్మణులనేమ మడిగె
ను అని యర్థమగును. 'లాలించుచు' అనఁగా లాలనను నిలువకయే లాలనకాలమం
దే నేమ మడిగె నని యర్థమగును. ఇది భేదముగాదా? మఱియు "లాలించుచు
న్నది" యని కవివాక్యమును సమావకముగాఁ జెప్పినచో దానితరువాతి భాషిత
మునకు ముందు పాత్రముపేరు వ్రాయవలయును. అట్లు వ్రాసియుండలేదు. అందు
వలన ఈ కవివాక్యమునకు ముందుభాషితమెవరిదో దీనితర్వాతి భాషితమును వారిదే
అని యెఱుంగనగును అందుచేని, అట్లు లాలనయైనపిచ్చుటనే తర్వాతి భాషితభాగము
వలికెనని యభిప్రాయమేని ఏకభాషితములో నడుమ "లాలయిత్వా" [లాలించి]
అని కవివాక్యము అసమావకముగానుండుట సంప్రదాయముగాని సమావకముగా
నుండుట గాదు.

నీత.— మఱియెందుచేత మానుసులకుఁ గ్రోతులకు నిటువంటిచెలిమికలిగినది?

మాను.— రామబాణముచేతనే.

[8] తే||వారికిఁడఁబడెస్వరోకబహుళవై భ | వంబుమొదటను బిచ్చుటవాలిదైన
1963 తారతోడుతఁడన్న పెహదారరత్న | మకుటమర్చితమతనికిమహితచరిత.

నీతా.— కేన పున ర్నరవానరాణా మిదృశం సభిత్వం నిర్మితమ్.

మాను.— రామబాణే నైవ.

వాలినే విస్మయితా ధనురజ్జుం । నాకలాకలనాకుచకేళిః

తారయా సమ మదీయత చాన్యై । వానరేష్ట్రపదమీమహాళిః.

అర్థము. — నీత. — ఎవనిచేత మఱిసరవానరుల కిట్టిసఖ్యము కావింపబడినది?

హను. — రామబాణముచేతనే.

వింటియొడిని వీడుచున్న దానిచే [రామబాణముచే] వాలికి గుర్రాంగనాకుచ కంభకేళియు ఇతనికి [సుగ్రీవునికి] తారతోడికపిరాజ్యపదమీమహాళియు నీచబడినవి.

1. కేన — దీనికి కర్తార్థకముయిన అదీయతయొక్క కర్తయైన రామబాణేన అనుకర్తృత్వతీయమే యుత్తర మగుటచేతను, [ఇది నిర్మితమును కర్తార్థకక్రాంతము తో ఘటితమై యుండుటచేతను] ఇది కర్తృత్వతీయగాని హేతుత్వతీయ గాదు. మఱి యు వీరుతలంచినట్టిది హేతుత్వతీయమే యగునడల నిర్మితముని కర్తార్థకముగా నుండక జాతం నిర్వృత్తం సంపన్నమ్ — ఏవంతిగా కర్తార్థముగా నుండును. కావున దీనిని ఎందుచేత అని తెనిగించుట తప్ప, ఎవనిచేత అనవలయును. 2. నిర్మితమ్ — కావింపబడినది. భాషాస్వభావమునకు విరుద్ధముగా తలచీకరగాయగా విద్యా ర్థులనేడిపించు ననంత సంఖ్యాకవడ్వనుబంధములలో నొకటి దీనికై మిగిలించుకోరాదా? అటు కర్తృత్వతీయ యని తెలిసియున్న నటు పడ్వనుబంధమువడి యుండును. అటు నదిగున్న, ఇటు నిది ముఖికి.

వాలికిత్యాది — 3. వింటియొడిని వీడుచున్న యను విశేషణమేమందును శ్లోకార్థములకుదిగల 4. యనుప్రాసమందును గలభావశుష్టిని సహృదయులే యెఱుంగుదురు. మఱి వింటియొడి వీడుచున్న అనువిశేషణముయొక్క స్వార్థ మేమన, వింటిని విడియు విడకముందే వాలికి స్వర్గము, సుగ్రీవునికి కపిరాజ్యమును గలిగినవని, ఆకృత్యమున రామునికిగల యత్యంతసౌకర్యము ధ్వనితమగుచున్నది; దానిచే రామునిమహాసామర్థ్యము తోచుచున్నది. మూలములో 5. విస్మయితా అను శత్రంతముచే హేతుకార్య సహత్వలక్షణయైన యక్రమాతిశయోక్తికై చెప్పబడిన యాగపద్యమును బ్రద్దలుచేసి, 'మొదట, పిమ్మట,' అని టికప్రాసినపాడుచేత శోచనీయముగా నున్నది. 6. కేన అనుప్రశ్నకు రామబాణముచేతనే అని యుత్తరమైపోయినది. దానితోనట్లు సంబంధించిన యారామబాణమే 'ఇడడబడె' 'అర్పితము' అనుపీనికి కర్తయగుట సరియయిన యన్వయముగాదు; తత్పరామర్శక పదమిందు గావలయును, అది లేమి లోపము. మూలములో విస్మయితా అనుత్వతీయావిభక్తి తదాకర్షకము న్నది. 7. మహూదారరత్న మకుటము — "ఉదారోదాత్య మహతోః" అమరము. దాత్రర్థ మిటు వనికిరాదుగాన మహద్దర్థము చెప్పకోవలయును, దాన మహామహారత్న

అని యర్థమగును. అట్లు చెప్పరాదా యనిన, చెప్పరా. కేమి? చెప్పవచ్చును, బజౌ
ఋభాగవతములో రూపాయ పొగడించులో చెప్పలేదా. మహామహాపంతులవారని?
8. ఇంద్రుడడు అర్జునునికి కిరీట మిచ్చినట్లు రాముడడు ఈమహామహారత్న మకుటము
ను సుగ్రీవుని కిచ్చెనని యర్థమైనదేగాని వానరరాజ్య మిచ్చిన ట్లర్థముగాలేదు.
మూలములో ఆవెలితి లేదు, 'వానరేంద్ర' పదవీమణిహాళి.' కవివృద్ధయము చెత్త
దిబ్బమీద వడియుండదు.

మాను.—క॥ ఒగిబహుళవక్షశశివలె

[5] రఘునాథుడుకృతగాంచుబ్రతిదినమందుక

1968 నీత.—అయ్యో! అయ్యో!

మాను.—తగునతనికువలయద్యుతి

యగవడుననుభావముక్రియనడరితెలుపుగాక.

నీత.—ఇపుడేమోతేఱుకొనుచున్నాను.

ఆర్యపుత్రులు నాకై దుర్బలులై నారా యని నీతయడుగఁగా మానుకు చెప్ప
ను త్తరము ఈపద్యము.

మా.— బహుళవక్షశశివ దినేదినే! రఘువతిః కృతా ముపయాతి సః
కువలయప్రతిమా ద్యుతి రశ్య తు | ప్రవికస త్యనుభావవశంవదా.

*శ్లోకమున ఉత్తరార్థమునకు అర్థము—రామునియొక్క కువలయసన్నిభమై
నదేహకాంతిమాత్రము ఆతనిప్రభావముచేత వికసిల్లుచున్నది.— 1. ఇందు తెలుపై
యడరినదని చెప్పలేదు. ఈమాట విని నీత తేఱుకొనుచున్నాను అని చెప్పినది.
2. కార్మ్యమునకు అయ్యోఅయ్యో యని యేడ్చినట్టిది అతిపాండిమకుమాత్రము
తేఱుకొనుటెట్లు? రెండును విరహకార్యములేగదా? సామాన్యముగా సువర్ణచ్ఛా
యగలవాఁడే తెల్లఁబడిన దిగులువడవలసియుండును. ఇందీవరవర్షుఁడే తెల్లఁబడిన
ఇంక ప్రాణాశ వదలుకోవలసినదేగదా? అందులకు నీత తేఱుకొన్నదంట | ఏమివర్ణన
యిది! మూలములో ఈతెలుపులేదు. కానను త్తరార్థాంధీకరణము రాఖణుఁడైన
ది. వాస్తవమేమనఁగా— దేహముకృశించినదిగాని తేజస్సుకృశింపలేదు. కార్మ్య
మువలన తేజస్సు మఱియు విశేషముగా వికసించినది.— అతేజమువలన కార్మ్య
ము అగవడుటలేదు.—ఇదియు త్తరార్థభావము. నీత కార్మ్యమునకు చింతించి, తేజో
వికాసమునకు తేఱుకొన్నది. ఇది యీక్రింది శాకుంతలశ్లోకమును బోలియున్నది.

ప్రత్యాదిప్రవిశేషమణ్డనవిధి రావమప్రకోష్ఠార్పితం

బిభ్రత్కా-ఇచ్చన మేక మేవ వలయం శ్యాసావరతాధరః

చింతాజగరణప్రతాప్తనయన సైజోగుణాదాత్మనః
సంసార్లోలిభితో మహామణిరవ తీణోపి నాలత్యతే.

ఇప్పద్యములో 3. గఘప్రాసాద్భుతము. లఘువుపై గప్రాసముగాన 4. 2. 1. 5. తగులు తగిలినవి.

౮౩ - వ పుట.

నీతకు రాముఁడు పంపినసందేశము.

[7]
1975

అమృతకరుండుచండకరుఁడంబుధరుండుదవానలుండుస
ద్విమలసరిత్సమీరణముభీమభణిశ్వసనానిలంబుగా
నమరెడువల్లిబల్లెముగనాఁగువలాటవియోఁతెకూటువో
గుముఖిరోనీవియోగమునఁజొప్పఁడెనాకుజగంబువింతగఁ.

1— 4. సత్, గా, నమరెడు, గనాఁ, —పా. పా. ప్రా. య. శ్వసనానిల
మునకు 'గానమరెడు' కావలసియుండునని కడమవానికి అక్కటలేదా? 5. భీమభ
ణిశ్వసనానిలంబు — భణి మనకు భయంకరముగానున్నను కుపితము కాదని విషము
గ్రక్కక శాంతముగానే శ్వసించుచుండును. విషశ్వసనముకైకవి కుపితభణిని చెప్పి
నాఁడు. కాన భీమ యనుట చెఱుచుటయే. 6. వల్లికి మూలమునం గల నవవిశేష
ణము ఇటు పోయినది. 7. వింతగఁ — అమృతకరుఁడు అట్లుపెన మయినను వింత
యే, అంబుధరుఁడు కాకియయినను వింతయే. భుజియు, వింత కాశ్చర్య విహితులని
నడగాని దీనితర్వాదిపద్యములో చెప్పినట్లు నెంతటివడనేల? వింత కాశ్చర్యము, కి
డునకు నెంతయు న్యాయములు. చల్లనివాఁడు కాల్పువాఁ డగుట యిత్యాదిగా
పూర్వము తనకు నేకుమడినవెల్ల నిపుడు ప్రాణహరము లగుచున్నవని ప్రాంత
కూల్పము చెప్పఁబడినది. మూలములో వివరీతమని యున్నది. అమృతకరుఁడు చం
డకరుఁడగుట పూర్వము రాముని కనుకూలమైనదిపుడు ప్రతికూల మగుటయేగదా?

హిమాంశు శృణ్ణంశు ర్నవజలధరో దావదహనః
సరిద్వితీవాతః కుపితభణిశీశ్వాసపవనః
నవా మల్లీ భల్లీ కువలయవనం కు న్నగహనం
మమ త్వద్విశ్లేపే. గుముఖి వివరీతం జగ దిదమ్.

“వివరీత —...ప్రతికూలమ్” శబ్దస్తోమముహానిధి. ఈచంద్రాదు లన్నియు నీ
లోడి యీవియోగమున నాప్రాణమును హరింపనున్నవి, త్వరలో నినుఁగలయనేని
బతుకను, అని యుపన్యాసము.

[4]
1979

చ॥ ఎవనికెఁజెప్పియిష్టాలమునే నెడఁబూయుదు నెఁజెలింఁజెలి
యెవఁడెఱుఁగఁగలండునునయిద్దఱయొద్దికఁచెల్లిబల్లిఁదాఁ
దవనెఱుఁగున్నదాత్మయె నదా నినునంటియెయుంటినినునం
బవుగదనానునంబువలెనక్కటాపొక్కెదనేమి నేయుదుకా.

మూ.— కస్యాఖ్యాం వ్యతికర మిమం ము క్తదుఃఖో భవేయం
కో జానీతే నిభృత ముభయో రావయోః స్నేహసారణ
జానా త్ర్యేకం శతధరముభి ప్రేమతత్త్వం మసూ మే
త్వామేవైత చ్చిర మనుగతం తత్త్వియే కిం కరోమి.

నేను ఈకష్టమును ఎవరిలోఁజెప్పి దుఃఖిగాఁగి చెనెఱిండును ? [అందులకై] ము
నయిరువురియొక్క రహస్యమైన స్నేహసారమును ఎఱిఁగినవాఁడు ఎవఁడున్నాఁ
డు, ఓచంద్రముభి, మనప్రేమతత్త్వము నెఱిఁగినది నామన స్సొకటి కలదు, అదియు
చిరకాలము నుండి నీకడనే యున్నది. [నాకడలేదు, కావున దానిలో చెప్పకొనుట
కు లేదు] కావున నేమిచేయుదును ప్రేయసీ! — అని యర్థము. 1. పద్యమం దుత్త
రార్థమునకు చచ్చుదువాయువు తగిలినది. — 2. ఒద్దిక — నిభృతశబ్దమునకు రహస్య
మైన, అన్యల కవిదితమైన, యని యర్థము, ఒద్దిక యర్థము గాదు. ఎవ్వరెఱుఁగర
నుటకు ఈవిశేషణము సమర్థకముగాన రసవంతముగు పదమే చెడినది. వీరికి పదము
న కర్థము తెలియదు. ౮.౨ - పుటలలో వినుతాంసల పద్యములోఁగూడ ఈపదము
ను[నిభృత] తిన్నగఁ అని పొందుకొనింపెనారు. అవిదితమైన, నేనెఱిఁగినది నని
యట సర్థము. రాహునికరమున అక్షరమును హనుమంతుఁడు తానెఱిఁగినది పద
చేసినట్లు నీతిలో చెప్పినది. ఈశ్లోకమును బరిశీలింపుఁడు:—

నఘంసక మితి భ్రాన్త్యా తాం వ్రతి ప్రేషిం ద్భునః
న తు తత్త్రిన రమతే హతాః పాణినినా వయహ్.

ఈపద్యములో 3. అక్కట 4. పొక్కెద అనవచ్చు ప్రేయము. ఈపద్యము
మునే ఇంతకన్న నెంతయు సందముగాఁ జెప్పటకేగదా కడుమహద్వైతము.

నీత.— ఇదేనావ్రతసందేశము. వారక రాఱుచున్న కన్నీటి నెలయేటిచేఁగలి
1980 గినదయ్యను నాచూడ్చి నీయొక్క నెమ్మొగమ్ముసోయగమ్మును నీరాసఁ
గోరుచున్నది. — ఇందు, “వారక...చున్నది” అనువాక్యము నీతావ్రతసందేశము
గదా? భావాలంకృతినమృద్ధమై యున్నది. రామసందేశము శ్లోకరూపముగా నుండెను
గదా, నీతావ్రతసందేశంబును అట్లే శ్లోకరూపముననే కవి రచించి యుండువలయు
నని బొచిత్రలుబ్ధులకుం దోఁపదా? పంతులవారికిం దోఁపకపోయెఁగాక! దీనిప్రాకృత

మూలము ఆర్యావృత్తము. వంతులవారి తెలుగుముద్రణములో పాదవిభాగములు లేక
ముద్రితమైనది. ప॥ అని ముందు గుర్తు లేకపోయినది. ప్రాకృతవాక్యమును సెంటు
చదువుట కేని వచ్చియున్న ఆనడలోనే ఇది యార్యయని యెఱుంగవచ్చును, ఛాయ
వలసంగూడ ఒకపాటి తెలివిగలవారు ఇది యార్యయని యెఱుంగుదురు.

బహుళగళన్నయనబల । నిర్ఘరపర్యాకులాపి మమ దృష్టిః
తవసుభగవదనసహచర । లావణ్యరసం పిపాసతి.

ఈవిభాగము నేను జేసినది. వంతులవారి మూలపుస్తకములో లేదు. ఇందు
ప్రథమపాదాంత ల[లఘుపు], చతుర్థాంతమునకు ముందుండు స[లఘుపు], ఈరెండు
ను గురువులైన నిది యార్యయేగదా. వై గా, ఆర్య కందమువలెనే గదానడచును. ఈ
యార్యను గనిపట్టలేమి యిది యేటిప్రతిభయో ఏటికవితాత త్వమో తెలియరాదు !
దీనితర్వాత నీతచెప్పినయార్యకుముందు వంతులవారిమూలములో ప॥ అనిచిహ్నంబు
ను, అర్థాధవి భాగచిహ్నంబును గలవు, కాన దానినిమాత్రము వద్యముగానే రచిం
చినారు.

[3] ౧॥ ఎట్టారాజపుత్రుహింసించితఱుని । వానరావళదుండపాక్షెదెటకు
1988 నిన్నుమన్నిగొనఁగనెన్నురావణనాజ్ఞ । నింద్రజిత్తుకార్ము కేంద్రమూని.

మూ.—హత్వా కథఁబ్బిదపి రాజకుమార మక్షం

రే వానరావళద కుత్ర పలాయితోనీ

త్వాం హస్తుమిచ్చతి దశానసశాసనేన

దర్శిద్ధతో భృతభను ర్నును మేఘనాదః.

ఇది నేపథ్యభాషితము. 1. హింసించి తఱుని—హింసించి యఱునిఅని త్వా
ర్థకముగా మార్చి తర్వాతదానితో ఏకవాక్యముచేసిన కార్యకారణభావము సుగమ
ముగా నుండును. 2. మూలములో అట్లే త్వాంతముగా నున్నది. 3. ఇది భర్తృస
వాక్యము, ఇందులో నుత్తరార్థము కేవలభర్తృసనము. అట్టివాక్యము ‘జెజ్జెమిజ్జె’ అ
న్నట్లు అనునాసకభూయిష్టముగాను అవీరవ్యంజికవర్ణకముగాను ఉండుట కవితా
తత్త్వదవిష్టతం దెలుపుచున్నది. రసభావోచితముగా వదసంఘటనచేసిన మహాకవు
లు తెలియనివాగేనా?

జ్యోతిహింసాకావలయితోత్పటకోటిదంష్ట్ర)

ముద్గారఘోరఘనఘర్ల రఘోష మేతత్

(గ్రాసప్రసక్తహాసదస్తకవక్త) యస్త)

బృహత్పిడమ్బవికటోదర మస్తు చావమ్.

౮౪ - వ పుట.

హను. —...ఇంతవఱకైన మాటలతోఁ జూలును — మూ. తదల మతఃపర మాత్మపలాపేన—[ఇది అంజనేయులు నీతయొద్ద నెలవుగొనుచు చెప్పినమాట.] కావున ఇక నన్ను దాఁచుకొనక ప్రకటించుకొనియెదను.—మాటలే అర్థమేని అత్తయిననేల? అపలాప యనుటకు అచ్చులో మొదటి వ వర్ణము పోయినది. ఈమె 1984 తోసంభాషించుటకై హనుమ ఇంతనేపు రాక్షసులకు అగపడక యుండెను. ఇపుడు సంభాషణ యైనదిగాన, వచ్చిన కార్యమైనది గాన, ఇక మఱల వారలకు తన్ను ప్రకటించుకొనఁజోవుచున్నాఁడు.

సప్తమాంకము.

౮౬ - వ పుట.

[విభీషణునివాకిటిచె తత్తొట్టి]

[8] తే॥ అభ్యుదయసిద్ధితమకై శ్చంద్రిగోరు॥ గుజనులను రాగమున నెందుచూడరుగ
1992 చవివినాఁటిశతాంక లేఖన లెదలఁచి॥ పరసతీ ఫలపట్టికఁబరఁగినఁగడు. [ద

1. ఇతరులకభ్యుదయము గోరువారు చూతురా? 2. కొంతకాలము గోరువారు చూతురా? 3. అనురాగమునఁ గానిచో ద్వేషమునఁ జూతురా? 4. పరఁగకున్నఁ జూతురా? 5. తలఁపకచూతురా? దీనిని వేయుదుంగులు మెఱుంగుగా మార్చెదను. —బొట్టుపొడిచినచోట బొమ్మ జెముడు (నాగజెముఁడు) పొదలు నిర్భూతములు.

అభ్యుదయసిద్ధి.....గోరు । గుజనులు.....చూడరుగద
చవివినాఁటిశతాంక లేఖన లె..... । పరసతీ ఫలపట్టికఁ.....

6. తలఁచి—వివిషయమున శతాంఖలేఖనంబిదని తలఁతురు? 7. ఆకృతిలావణ్యములందా? తలఁచిశబ్దము తీసివేసిన అదృష్టవృత్తయందు అని నిశ్చయముగాఁ దెలియును. 8. పైగా చవతి చంద్రుని చూడనట్లు పరస్త్రీ ఫలమును చూడరని కవి చెప్పవచ్చినాఁడుగాని, గుజనులు పరస్త్రీ ఫలపట్టికను చూడనప్పుడు వారిమనస్సులో చతుర్థి శతాంఖలేఖయు తత్సదృశ్యంబును ఆరూఢములై యుండునని చెప్పరా లేదు. దీనిమూలము మొలచిన క్లెట్లున్నదో చూడుఁడు.

ఉదర్క-వృద్ధి మిచ్ఛద్ధి ర్ననద్ధిః ఖలు దృశ్యతే
చతుర్థి చంద్రోలే ఖేవ పరస్త్రీ ఫలపట్టికా.

[రావణునిదియిది.]

[7] 1999 ఆ॥ కొఱలువరవనితలకుచ కుంభములయందు । ఘోరవైరికుంభికుంభములను
బడవుర క్తిశ క్తిబరమ భీరువులవి । దృష్టులునుబృషత్కృష్టములును.

మూ.—వరస్త్రీ) కుచకుమ్మేషు కుమ్మేషు వరదనినాం

నివతని న భీరూణాం ముష్టయః శరవృష్టయః.

1. వరస్త్రీ) వరదని యని వరశబ్దమును మార్పమిలో సౌబగున్నది. వర, ఘోర అని మార్పుటచే నది పోయినది. 2. కుమ్మేషు కుమ్మేషు అని మార్పమిలో సౌభాగ్యము కలదు. కుంభములయందు, కుంభములను అను మార్పుచే నది పోయినది.
3. ఘోర—వైరులు ఘోరులూ, కుంభులు ఘోరములూ, కుంభములు ఘోరములూ
4. పృషత్కృష్టములు వడమికి కారణము ఘోరతయా భీరుతయా? భీరువులకు ఘోర మేగాన ఘోరతను చెప్పనేల? ఇటు ఘోరత కారణమేని అటు కొఱలుట కారణమా? అటు గూడ ఘోరశబ్దము వేయవలదా? ' ఘోరవరవనితలకుచకుంభములయందు ' అనియే కవనముచేసిన స్వారస్యము మఱాల మంటును.—5. రక్తి శక్తి అన్నరుగదా? రక్తి కలదని తాత్పర్యమా? లేదని తాత్పర్యమా? లేనిచో భీరుతాదోషము గాదు, వైరాగ్యదోషము. రక్తి కలదనుపక్షమున, రక్తిబడవు, రక్తిలేక పడును అని స్వారస్యమునకు అవకాశము కలుగును. అట్లే శక్తికిని. 6. మఱి—ఇది యీపద్యముమూతి సైకపాఠచుట్ట. 7. కుచకుంభములందు దృష్టులూ పడును? ముష్టులని నేడలంచెద. కుచ కుంభముల దర్శనమాత్రముచే సంతుష్టి యాతయాములకేగాని యువలకుఁగాదని నా మతము.

మధు తిష్ఠతి వాచి యోషితాం హృది హాలాహల మేవ కేవలమ్

అత ఏవ నిషీయతే ధరో హృదయం ముష్టిభి రేవ తాడ్యతే.

దృష్టులు వడవనఁగా నేమర్థము? రహస్యాన్నిధ్యముకలుగదని యర్థమా? రహస్యాన్నిధ్యమందు దృష్టిమాత్ర భోగము చాలదుగాన ముష్టులనియే చెప్పవలగును. రహస్యాన్నిధ్యముకానిచో రెండునులేవు. కాన ముష్టిశబ్దమే జయదేవునిదని తలంచెదను.

ఆ॥ ...వరవనితలకుచకుంభములను... । ...వరకుంభికుంభములను

బడవు.....భీరువులవి । ముష్టులునుబృషత్కృష్టములును...

పంతులవారిపద్యముకంటె నిది వేయిమడుంగులు మేలు.

౮౭ - వ పుట.

[విరుద్ధమతికృత్తు.]

చ॥ శివునిశిఖాస్రజంబయినసింధువునున్నిరసించులీలమై
 [17] నెవడినకీర్తియెవ్వనిదియేకడుగుండెన లన్నగోడలకే-
 2016 దవిలితి వట్టివాడవెటు ధాత్రితనూభవపై నయోయిదే
 యవును బులస్త్యసంతతియ శోబునికింబగ నట్టికందికకే.

విభీషణుండు రావణునికిఁ జెప్పట—1. లీలమైనెవడినకీర్తి—లీలమైకే+ఎ+
 వడికే+అ+కీర్తి అని యొకఁడేదము. లీలమైకే+ఎ+వడికే+అ+కీర్తి అని యొక
 ఁడేదము. ప్రభుమచ్చేదంబున రావణునికిర్తి గంగను నిరసించినదని యర్థము, రెండవ
 ఁడేదంబున రావణునియకీర్తి గంగను నిరసించినదని యర్థము. కీర్తియనియే మూలము.
 ఇట్లు వివరితార్థమగునట్లు రచించుట కవనకౌశలము గున్నయని వడగయెత్తుట. 2. ఎవ్వ
 నిదియే—2-5. ఈపాదమున ఇప్పటికైనయవధారణార్థకముల లెక్క—ఎ+అ+వి
 = మూండు. ఇందొక్కటియేనియు నావశ్యకముగాదు. ఇన్నిటిని వీని నిట దగ్గఱ
 దగ్గఱగానే పెట్టుట గొన్నివండ్లతో వెక్కిరించినట్లున్నది. 6. వడిన—ఇది ప్రాసబం
 ధవని యెవ్వరెఱుంగలేదు. 7. దెసలన్నగోడలకే—ఇది విగ్రహవాక్యశైలి, 'వద్యా
 ర్థము' గాదు. 8. మూలములలో రావణుండే పులస్త్యసంతతి శీతద్యుతికి లాంఛనమని
 యున్నది. ఇందు వీరు తదీయజానకీప్రణయము అట్టిలాంఛన మని వాక్కుచ్చినారు.
 ఈమార్పునంగల స్వారస్యమేమో తెలియలేదు. వీరు మూలమున కిట్లుపార్థము చేసేకొని
 యుండురు. 9. నిషేధించుటగాన నీవే లాంఛన మవుదు వనుటయే మేలు. అతని
 వలన ఇతరులకుఁ గలుగుచెఱుపు నుపన్యసించుటకంటె నతనికే గలుగుచెఱుపు నుపన్య
 సించుట దుష్కృతమును మానుటకు బుద్ధి పుట్టించును. మూలానుసారిగాఁ జేయ
 వలయు నన్న నిట్లు మార్చవచ్చును. "ధాత్రితనూభవమీంద నగ్రజా । యవుదు పు
 లస్త్యసంతతియశోబుని కింకను లాంఛనంబుగాక" 10. తగునట్టికం దొకటి కలదా?
 మూలసారశ్యముం గనుండు.

యస్య త్యక్తమృకమాశిఖేల దమల స్వర్లోక కల్లాశిని
 లీలా లజ్జన లమ్పటేన యశసా ద్భిత్తయః డౌశితాః
 సోఽపిత్యం జనకాధిరాజతనయాబధ్ధాశిలాః కథం
 నా జాతోఽసి పులస్త్యసంతతియశశీతద్యుతే ధ్వాఞ్చనమ్.

11. అమల అనుట అతిక్రమణము ధావశ్యమందు అని తెల్పుటకు. 12. కల్లాశి
 నిని యనుట వెదకెద్దయలలు విఱుగునప్పడు అవిఱుపులలోఁ గలుగుధావశ్యము కడమ

యలధావశ్యముకన్న నెక్కువగాన దానింగూడ నితనియశ మతిశయించినదని తెల్పుటకు. 13. లంపటశబ్దముచే నాసక్తి సూచితముగాన ఆయశము నిరంతర వర్తిష్టు వని తెలియుచున్నది. 14. జనకాధిరాజతనయా—అధిరాజి అని పూజార్థక ఘటితముగాఁగూడ జనకుని చెప్పటచేత—ధనురాలోపణవణము, అందు ఇతఁడు భగ్నుఁడగుటయు, రాముఁడు నీధి సొందుటయు, అందువలన, 'జానకి బలవర్ధరృక తదభిలాషచే నీకపాయ' మనియుఁగూడ, నభిప్రాయము; మహాపవిత్ర యను నభిప్రాయంబును జనకోక్తిచేత నీధమే. దాన, నీకు లోఁబడదు, బలాత్కరణమందు నీకు నాశము, హింసనమందును నాశమే, అని ఖలితము. ధాత్రితనూభవ యనుటచే నీ రెండవ యభిప్రాయముమాత్రము వచ్చునుగాని మొదటిది రాదు. 15. బద్ధాభిలాషః—అభిలాషయే పాతకము ప్రాణహరము, తాఁకిన నేమాదువో యని భావము. 16. తవిలితి వస్తులతో—నీచోపసర్పణము సూచిత మగుచున్నది. ఇది నీచోపసర్పణము గాదు, లోకమాత్రుపరస్పణము కాన నీవద మిట ననుచితము. 17. జాతోనీ—అయియు న్నావు, అని యర్థము. ఇంక రావణునికి నాశమే గాని నీతాపాత్రిత్యభంగము చేయఁజాలఁడుగాన, ఇప్పటికిఁ బొందినయభిలాషవలననే లాంఛనమైనాఁడు గాని, ఇంక సొండుదోషమునఁ గానేరఁడుగాన, అగుదువని భవిష్యద్వాచకముగాఁ జెప్పట సరిగాదు. [తద్ధర్మార్థకముగాన కాలనియమ మక్కఱలేదని వాదించురా? అపక్షమున కాలసామాన్యవాచకము చెప్పటకన్న వక్తవ్యకాలమాత్రవాచకమునే చెప్పట మేలు.] కొంచెపాటిమార్పు:—

శివునిశిఖాస్రజింబయినసీంధువుసూర్యులదాఁటిలిలమై
యెవనియశశివవాహమహాహేలగముంచుసెది క్షటంబులకొ
దవదనకట్టియూ వెయిటు ధాత్రితనూభవఁగోరియన్నలా
యవుదెవుల స్త్యసంతతియశోమృతరోచికిలాంభనంబుగాక.

[9] తే||రోషభీషణపాటలలోలదృష్టి | గర్వముననే త్రఁబడినట్టిభగ్గముష్టిఁ
2025 బాసరురావణుచేవంశభూషణుండు | బెగడకెడదన్న బడెనువిభీషణుండు.

మూ.—కోపపాటలితలోలదృష్టినా | కిచ్చిదున్న మితభగ్గయస్థినా
రావణేన నయధర్మభూషణ | స్తాడితో హృది పదా విభూషణః.

1. భీషణశబ్దవ్యవధానముచేత పాటలత రోషకార్యమని యొకయస్వయము సహజమని యొకయస్వయము, రెండు గలిగినవి. మూలములో ఈవ్యవధానము లేదు. ఇందు ఈసందేహము ఫలము, విశేషము, దోషము. 2. తర్వాత భూషణ, భీషణ, యని వచ్చినయనుప్రాసమునకు సందోకటి. భీషణము నిటఁబెట్టుట అపకర్షకము.

3. దృష్టివికారమునకు రోషము కారణము, ఖడ్గోద్యమమునకు గర్వము కారణము, తన్నుటకు భగడమి కారణము అని పంతులవారితాత్పర్యమా? ఖడ్గముష్టి నెత్తుటలో గర్వమేల చెప్పవలయు? ఆగర్వము తన్నుటలో లేదా? ఆగర్వమే దృష్టిలో లభములో లేదా. అటమాని యిటమాత్రము చెప్పనేల? ఆగర్వము వానికి ఇంతకు ముందు లేదా? మఱి యిట తదవస్థాసంబున ఫలమేమి? పాదము కుదురుటయే.

4. ఎత్తబడినట్టి ఖడ్గముష్టిజానరు—ఇది తెనుఁగుకాదు. ఆంధ్రు లిట్లు పలుకరు, 'ఖడ్గముష్టి యెత్తి' యందురు. 5. ఇది విగ్రహవాక్యము పద్యానర్తము. 6. ఇట సైకపానరు రెండుబహువ్రీహివిగ్రహముల కుమ్మడియగుట లాఘవమేగాని హాణులయ వ్యక్తగణితమర్యాద నందుచున్నది. $3a + 3b = 3(a + b)$. ఈవిగ్రహణ సంకలన సంక్షేపణములు కడురసావకర్షకములు, కావ్యానర్తములు. మఱియు 7. గర్వమున నెత్తబడినట్టి ఖడ్గముష్టిజానరు—ఇందు అప్రసక్తముగా గర్వమున ననియుం జెప్పటచేత కత్తిని పూర్తిగానే ఎత్తెనని యర్థమగుచున్నది. మూలములో 8. కిచ్చిదున్నమి త అనఁగా కొంచెమెత్తినఅని యున్నది. కొంచెమెత్తుట కోపావేశాభ్యాసదోషము చేత, అట్లే యుంచుకొనుట తన్నుబోవుకోపావేశములో దానిపైని దలంపులేమిచేత, తలంపులేమి కొంచెముగానే యెత్తినందులచేత. కాన, కొంచెముగా అనుసర్థము ను విపరీతము నేయుటసరిగాదు. 9. భగడక—విభీషణుఁడా రావణుఁడా? పంతులవారు. సువిభీషణుండు అనివ్రాయ నది యచ్ఛబారణాటుచే నువిభీషనుండని పడినదా?

కరా.—జానకీవిరహవిహ్వలుండగు లంకానాథుని మసౌవిసౌదముకొఱకు

[6] నెవఁడో యొకచిత్రకారుఁడు రచించిన యీచిత్రపటము తద్గోచర

2081 ముగాఁ గావించ నెకానెకనిచేతనిచ్చి పుచ్చిన దిచ్చిత్రపటమని, మా

ల్యవంతునిచే నాజ్ఞాపింపఁబడితిని.— వీనిని ఉన్నతవైద్యశాలకుపంపవచ్చును. వీని పేరు కరాళకుండు, వీఁడు రావణునికి మహామంత్రియు మాతామహుండు నగు మాల్యవంతునిపరిచారకుండు. వీనిచేత సైకచిత్రపట మున్నది. ఈవాక్యమువలననే తెలియవలసినదిగాని దీనివలనందెలియకుండ పంతులవారీచే. ఇది విరచితమైనది. ఈ కరాళకభాషితమునకు అర్థసంగతి కలదా? ఇందులో మాల్యవంతునివాక్యము ఎది మొదలుగా నెంతవఱకు? మూలమువలన విడునా, కనుదము :—

మూ.—ఆదిష్టాన్తే మాల్యవతా, జానకీవిరహవిహ్వలస్య లక్ష్మీశ్వరస్య మసౌ విసౌదనాయ కేనాపిచిత్రకారేణ విరచితం. చిత్రమిదం తద్గోచరీకరణాయామితి కస్యాపిహ నై దర్శనీయమిదం చిత్రమితి॥

1. పంతులవారి వాక్యమృగాని యనన్వితిదోషము “ రచియించిన యాచిత్ర పటము ” అనుమాటలను “ రచియించినది యాచిత్రపటము ” అని సమావకముగాఁ జేసినం గొంత తీటును. పిదప, 2. ఇచ్చి పుచ్చినది అనుటకు ఇయ్య వలసినది. అని మార్చిన కడమయు ముప్పాతిక దీటును. 3. ఈకరాశకుడే దీనిని రావణునికడకుఁ గొనిపోలేదు. పిమ్మట దీనిని ప్రహస్తుఁడుతెచ్చి రావణునకుం జూపి వివరించినాఁ డు. 4. కావించసెనానుకనిచేత, అనుచో, కావించ సమర్థుఁడగు సెకనిచేత అని మార్చిన సరిపడును. 5. పంతులవారిమూలములో అయమితి అనునది అలమితి కిఁగాని అయమలమితికిఁగాని ఇతికిఁగాని పొరచా టనియు, [6. అట్లే ధర్మనీయమనుట అర్పణీయమనుటకుఁ బొరచాటనియు] తలంపఁబడియున్నది. పంతులవారు తప్ప దిద్ది తెనిగించకపోయినను మార్పక గోకంబర్లుగా నయినం దెనిగించిన నింతకన్న బాగుగానుండును. మార్చినవారు తెనుఁగులో సమన్వితమగునట్లేని మార్పరాదా?

[పంతులవారికి చంద్రమశ్శిలా, పద్మచ్ఛద శబ్దములకు అర్థము తెలియమి.]

శా॥ ఓరీనూజుముచంద్రమశ్శిలపయిఁ బోతాహివైచందనం

[10] బోరీకూర్పుముచామరంబుఁగడునేర్పొంపపంకజింద్రాంశులఁ
2041 సారోదారమృణాలసూత్రతమిచేఁజొసెందబద్ధచ్ఛద
స్ఫారాబ్బిందువులఁరచించునుమజ్జిసగ్వర్యమారీవెనఁ.

మూ. రేరే చందన మిస్తుమణ్ణలిలాపట్టే సముద్భవప్యతాం
రేరే చామర ముజ్జ్వలై శ్శశికరైః శ్వేతం వినిర్మీయతామ్
రేరే బాలమృణాళతన్తులతికాసూత్రేణపాఘోదినీ
పత్త్రైః రుదబిన్దభి ర్మణమయో హార ససమాసూత్ర్యతామ్.

1. ఇస్తుమణ్ణలిలాపట్టే — మండలశబ్దముచే చంద్రుఁడేగాని చంద్రకాంతశిల కాదని జియదేవుఁడు తెల్పినాఁడు. చంద్రమశ్శిల యనిచంద్రకాంతమేగాని చంద్రుఁ డుగాఁడని పంతులవారు రాధాంతీకరించినారు. 2. చంద్రుని సానచేయుట శైత్యశై స్త్యాధిక్యములకు. అవియేళ, సంసారివక్షముగా నుండుమని పంతులవారి తాత్పర్యము. ఇందూపలము, శశిదృష్టతై, అనుపదములం గనుఁడు.

యదగారఘటాట్టకుట్టిమ | స్రవదిస్తూపలతన్నిలాపయా
ముముచే స పతివ్రతాచితీ | ప్రతిచంద్రోదయ మభ్రగ్గయా.
విధుకరపరిరమ్భ దాత్రనిష్యస్తపూరైః
శశిదృష్టపక్షపై రాలవాలై ప్రరూణామ్

విభవితజలనేకప్రక్రియాగౌరవేణ

వ్యరచి స హృతచిత్త స్తత్ర భైమీవనేన.

నై.ప.

క॥ నెలపొడుపుల సురనది ని । ర్మలతరతదగారకుట్టిమస్రవదించు

పలతుందిలాపయగుచుం । దెలివొందుబిత్రిప్రతౌచిత్తీసంపత్తికౌ. శృ. నై.

3. మణ్డల—దీనిగర్భములో ఎట్టిదివ్యమయినయుపమను ఇమిడ్చినాడు జయదేవమహాకవి! మండలమనుట గుండ్రనిసానను సూచించుటకు. గండపుసానకు పూర్ణచంద్రానికన్న నుత్కృష్టమైనయుపమానము గలదా! ఈమండలశబ్దార్థమును వదలుట ప్రాణమువదలుటయే. 4. శిలాపట్టమనుట నున్ననిసానయని తెల్పుటకు, శిలా మాత్రమెల్ల చందనము నూలుటకుఁ దగిన యాకారముగా నుండునా? 5. పంతుల వారు ఈయాకారలోపమునకును చంద్రునితీసిరాయివేసినందులకును బదులుగా ఈ రాతిమీఁదనే చందనమును బలమంతయువేసి ప్రోత్సాహముతోనూటిన స్తీచందనమే చంద్రునిపై నూటినదానికి సమమగునని రాధాంతీకరించినారు. 6. ఉజ్జ్వలైఃశ్శేషతమ్ — వెలుంగునట్టి (కిరణములతో) తెల్లని (తామరమును) అనుట కళంకభవములైన నల్లకిరణములను చేరనియక కట్టు మని హెచ్చరిక. ‘నల్లకిరణములుచేరినను రావణులవారు విరక్తులుకోపింపరు కడు నేర్పొప్పినం జూలు’ నని పంతులవారి తా. నల్ల కిరణములు విరహతాపమును చల్లార్చునా? పంతులవారి నడుగవలయును. ఇంకొక విషయమందుం గూడ పంతులవారు జయదేవునితో డీకొనుచున్నారు. 7. ఆతఁడు [పాథోజినీపత్త్ర] తామరాకులను చెప్పఁగా మీరు [పద్మచ్ఛద] తామరరేకులను చెప్పినారు. 8. ఆలోపము జలబిందువులు [స్నాన] పెద్దవిగా నున్నందీటునని వాదించుచున్నారు. తామరాకునకు “నశినీదళకల్పితస్తనావరణమ్,” “నశినీదళతాళవృక్షైః,” “మత్స్యభరేఖ విషనశినీపత్త్రేనభైరర్పితః,” “నశినీపత్త్రభాజనగతముదకమ్మమహస్తేనస్నిహితమానీత్.” శా. “ఆనిరమేమై త్రైమట్లు నశినీదళసంస్థితమైతనర్చు.” తే. భ. “కృశాశ్శ్యాస్సంతాపం వదతి నశినీపత్త్రశయనమ్,” “స్థిత మురనివిశాలం పద్మినీపత్త్ర మేతత్.” రత్నా. ఇట్టి వెన్నియేనియుఁగలవు. తామరాకున జలబిందువులు ము త్రైములవలె తళితళ ప్రకాశించినట్లు, తామరరేకున సెప్పవు. మఱియు వివక్షైరేకున నావన్నైగా నగును. చెందామరలో పద్మరాగమణులవలె నగును. పైగా భేదవిశేషములతో అగ్రపడుటయే దుర్బటము. ముక్తాహరమేగాని పద్మరాగాదిహారము చలువగొలుపదు. 9. వర్ణము—పా. 10. సర్వదోషములు సువర్ణముచే నిర్మృతములగు నని పంతులవారు గుఱుజి యని సువర్ణము పెట్టుకొన్నారు. ఈ సువర్ణము వ్యయించి చంద్రమణ్డలా పద్మచ్ఛదశబ్దములకు అర్థము తెలిసికొనియుండిన ఇంతకన్న నెంతయు మేలని తలంచెద.

• ౮౮ - వ పుట.

ముని. — విరహానంతస్తుండైన లంకేశ్వరునికి శీత లోపచారాధముగా నిశాచరు
2042 లేల నియోగింపబడుచున్నాడు? —

విరహానికి శీతలోపచారముగాక యేమిచేయు మనును? నిశాచరులనుగాక మఱి
యెవరిని నియోగింపుమనును? కథంశబ్దమును చక్కఁగా తెనిగింపలేనిచో, అమునిని
ఏలశబ్దమును గడ్డములో ముడిచికొమ్మునుండు. రావణుండు నీతావిరహవిహ్వలుండని
యీముని కరాళకునివలన వినియే యున్నాఁడు. వీనికి అగ్నిపలా న్నిరి వేయవలసినదే.

“అవృతాంశుండు” పద్యము. 1. పులుముట — ‘పీఠము’ వంటిది. 2. కంబో
[3] దళము — కంజినీదళమనవలయును. 3. గంధము — చందనపర్యాయము
2045 గా ఈపదమును వీరు ప్రయోగించుట యిది ప్రథమపర్యాయముగాదు.
ఈసారనిరాసములో రలయతిభాగ్యముగూడ.

[3] కరాళకుండు — [తెరవై పుసూచి] ప్రహస్తుండనువాఁడు వీఁడెల రాజ
2048 ద్వారమును జేరుచున్నాఁడు?

1. ఈ వక్త కరాళకుండు, మాల్యవన్త హేమంత్రియొక్క పరిచారకుండగదా.
వీఁడు ప్రహస్తుకుంత్రిని వీఁడనుట యెట్టిదో. వై గా, 2. మంత్రి రాజద్వారమునకుఁ
బోవువిషయమున సుకజిజ్ఞాసయా? అపూర్వమును గుఱించి పలికినట్లు పట్టుకును
న్నాఁడుగాని, ఏరాచకార్యమునకు పోవుచున్నాఁడో యని జిజ్ఞాసగాదు. ఇట్టి జి
జ్ఞాస యిట్టిపరిచారకునికి గుఱంభవముగాదు. పంతులవారు కాలేజిపండితులని యెఱిఁ
గినవాఁడు ఒకనాఁడు వీరు కాలేజికి పోవుచుండఁగాఁ గని, ‘ఏల పంతులవారు కాలే
జికి పోవుచున్నారు? అని యడిగిన నెట్లుండునో అట్లున్నది. రాచకార్యములను
గుఱించిన జిజ్ఞాసయేని ద్వారశబ్ద ముండదు. కథంశబ్దము వచ్చినవాక్యములనెల్ల పం
తులవారు ఇట్లే పాడుచేసినారు. 3. వీఁడు ప్రహస్తుని ‘అనువాఁ’ డననేల? ‘వీఁడు’
న్నదిచాలదా? అతండు విన్నయెడల వీనిని ‘పుటంబువేసి యుండఁడా? అనువాఁ
డు చచ్చుడుతెనుఁగుముద్రణముయొక్క దోషము.

[2] నీవు కార్యము నిర్వర్తింతువుగాక — పంతులవారికి నాటకభాష తెలి
2050 యదు. మూ. భవానపి సాధయతు. 1. నీవును పొమ్ము అని యర్థము.

2. కార్యనిర్వర్తన మర్థమేని సాధయతునకు కర్తయందును. — “ప్రాయేణాన్యైకకః
సాధి ర్గమేః స్థానే ప్రయజ్యతే॥ యథాశాకుస్తలేఽముషీ గచ్ఛావ ఇత్యర్థే సాధయా
వస్తావత్” అని సాహిత్యదర్పణము నాటకప్రకరణములో నున్నది. వీరికి నాటక

భాష యటుండనిండు సామాన్య కావ్యపరిచయముగూడ నసదుగానున్నది. నైషధము తృతీయస్కంధలో ౬౨ - ప శ్లోకము.

తవ వర్తని వర్తతాం శివం | పునరస్తు త్వరితం సమాగమః

అయి సాధయ సాధ యేష్పితం | స్మరణీయాః సమయే వయం వయః.

“సాధయ=గచ్ఛ” మల్లి. కవితాతత్త్వ మగుటచున్నదా?

[8] 2053 తే||అకటరాజిల్లలాటఫలక సుముఖర|కాంచికాగుణ కేశవక్షయ్యసగుచును మారనారాచయష్టి నామాన సమునమాటినదియది నేఁజేయుదునింక నేమి.

రావణుఁడు నీతం వలపోయుట. — 1. సుముఖర కాంచికాగుణ — వింటికి అల్లె త్రాడుండునుగాని నారసమున నుండునా? ఉండదుగాననే మూలములలో

రాజిల్లలాటఫలకా కమనీయకూజ

తాగ్నీగ్నగుణప్రణయిని ధృత కేశవతై

హా కిం కరోమి మమ సా హృదయం ప్రవిష్టా

నారాచయష్టి రివ పుష్పశిలీముఖస్య.

కాంచిగుణప్రణయిని యన్నాఁడు. గుణమునకు సఖి యని యర్థము. కాంచీ గుణమందు ప్రితిగలది యని నీతావరముయిన యర్థము. 2. కేశవక్ష — కేశములనెదుఁ డెక్కులుగలదని నారాచవరార్థము. నీతావరముగా డెక్కులవంటి కేశములు గలది యని యర్థము. తుమ్మెద డెక్కులయినంగావు. ఊరక డెక్కులసామ్యముచే కేశములకు ఊత్కర్షణయా? కాన నర్థమున సాంపులేదు. “పాశః పక్షశ్చ హస్తశ్చ కలాపాః” కచాత్పరే” అని యనురము. పక్షశబ్దమును కలాప [సమూహ] వాచకముగా మూలకారుఁడు ప్రయోగించినాఁడు. పంతులవారి బహుప్రీతికి ఆయర్థము చూచు. మూలములలో ధృత కేశవతై = భరింపఁబడిన కేశకలాపముగలది [నీత]; 3. [దూటినది] యది — నీత యన్నను వృందస్సు చెడదు. అది యనుట యంబముగాదు.

చిత్రపటమును ప్రహస్తుఁడు రావణునికి వివరించుట: —

[10] 2063 ప్రహస్తుఁడు. — ఇంతవఱకిది, తిమి తిమింగిల వాలాహతికంపిత సలిలకల భ్రోలాహలోన్నిద్రము సముద్రము.

రావణుఁడు. — ఇది యేమి? దాని కుత్తరమున, రత్నాకరము ననుసరించి తామింధ్రపండాభండలధనుస్సహస్రము ననుకరించి, గగనమును గపిశముగఁ గావించుచున్నది?

ప్రహస్తుఁడు. — ఇది యా సుగ్రీవపాలితము కపిబలము.

రావణవాక్యమునకు మూలము — [పంతులవారిపుస్తకముప్రకారము]. అయేకిమిద ముత్తరేణ — తరగ్గమాలిన మనుతమాలషణ్ణ గురధనుస్సహస్రానుకారి కపిశయతి గగనతలమ్.

1. ఇందు ఉత్తరేణ తర్వాత గీటు తప్ప, మాలినకు మనునకు నడుము ఎడము తప్పగాదు, 2. షణ్ణం అనియుండవలయు. ఇదమ్మని నపుంసకముగాన... కారీ అని పుంరూపము తప్ప, కారి అనవలయు. పంతులవారు తుదితప్పను దిద్దుకొన్నారో లేదో తెనుఁగునం దెలియదుగాని, తొలిరెంటిని దిద్దుకోలేదు. అందుచే పెక్కుతప్పలు చేసికొన్నారు. 3. ఒప్పయిన యాయెడమును తప్పగాఁ దలఁచినారు. దిద్దుపాటు ప్రకారము తెనుఁగు:—ఓహూ! ఇదియేమి తరంగమాలికి [సముద్రమునకు] ఉత్తరమున, తాపింధపండము వెంబడి, ఆఖండలధనుస్సహస్రానుకారి, గగనమును కపిశము నేయుచున్నది? పంతులవారివాక్యముం జూతము. 4. దానికి—అనఁగా దేనికి? ప్రహస్త వాక్యోక్త మయిన సముద్రమునకు. మఱి “దానికి [సముద్రమునకు] ఉత్తరమున రత్నాకరము ననుసరించి” యని యీతీరున వాక్య ముండునా? దాని ననుసరించి యుత్తరమున—అని యుండును. “రత్నాకరమున కుత్తరమున దాని ననుసరించి” అనియేని యుండును. కాన నిటు తప్పన్నదనితోడదా? 5. దానికికి మూలములేదు. అది యొకతప్ప. దానికికి దీనివేయవలయును. 6. పంతులవారి కిటు ఉత్తరేణశబ్దయోగమున ద్వితీయ వచ్చునని లక్షణము తెలియనందున ఈ దానికిశబ్దమును వేసి వాక్యమును చెఱుపుకోవలసి వచ్చినది. ఉత్తరేణ తరగ్గమాలినమ్=సముద్రమునకుత్తరమున, అని యన్వయము. గూ. ఏనపా ద్వితీయా.

ఫలభరవరిణామశ్యామజిమ్బునికుష్మ

ఫలితతనుతరణ్ణ ముత్తరేణ స్రవస్తీమ్

ఉపరివిఘటమానప్రాథతాపిఞ్చనీలః

శ్రయతి శిఖర మద్రే ర్నూతన స్తోయవాహః.

మాలతి. ౯.

“ఉత్తరేణస్రవస్తీమ్ = స్రవస్త్యాః ఉత్తరస్యాం దిశ్యదూరే” అని నాన్యవేచదు. “తత్రాగారం ధనవత్కిగృహం నుత్తరేణాస్త్రదీయం.”—మేఘ. “ధనవత్కిగృహా ఉత్తరేణ ఉత్తరస్త్రి న్నదూరే దేశే ‘ఏన బన్యతరస్యా మదూరేఽవచ్చుమ్యాః’ ఇత్యేనప్సిత్యయః. ‘ఏనపాద్వితీయా’ ఇతి ద్వితీయా” అని మల్లి. మఱియు అదూరార్థముగూడ ఉత్తరేణశబ్దముచేతనే లభించినదిగాన, 7. అనుశబ్దము తరంగమాలికి సంబంధపడినదికాదు. కాన, 8. అనుసరించినదమునకు రత్నాకరము కర్తృకాదు. 9. కాన దానికి కర్తృగా తమాలపండము విడిపోవలయును. రత్నాకరమున కుత్త

రమున తమాలపండము ననుసరించి యని రావలయును. అందుల కుపపత్తిసంపద:— ఆఖండలధనుస్సహస్రీపమానముచే నన్నివర్ణములును వచ్చినవి, కావున ముఱల ప్రత్యేకించి విశేషించి తమాలపండోపమానము చెప్పిన ప్రయోజనమేమిని మొత్తముగా కపిశవర్ణమే తుదకు చెప్పబడినది. సాగరవేలయందు తమాలవనము ను కవులు వర్ణించుట ప్రసిద్ధము. కాన నిట వేలాతీరతమాలవనమువెంబడి కపిబలము విడిసియున్నదని యెఱుంగనగును.—

“అమృగీనాంతమాలప్రసవకిసలయశ్యామవేలావనానామ్.” ముద్రా.

“లవణోదధివేలాతమాలకన్దశస్య భగవతః పురుషోత్తమస్య.” మురారి.

“దూరా దయశ్చక్రనిభస్య తస్మి తమాలతాళీవనరాజినీలా

ఆభాతి వేలా లవణామ్బరాశే | ధారానిబద్ధేవ కళజ్జరేఖా.” కాళి.

ఈ ప్రసన్నరాఘవమందే [౫-అ. ౬౮-పు.] గంగా యమునా సరయువులు వేలాతమాలతిరోహితలై గోదావరీ సాగర సంభాషణమును విన్నారని చెప్పబడి యున్నది. “తదాకర్ణయామస్తావ ద్వేలాతమాలతిరోహితాః.” దానికిం బంతులవారి తెలుగు, — “మనము వేలాతమాలముమాటుననుండి తద్వృత్తాంతము నాలకింతము.”

10. తాపింభపండసన్నిభము కొంతదండు [భల్లూకాదికము] అని తాత్పర్యమేని తుదకు గగనమును నీలముగాను కపిశముగాను గావించుచున్నదియని యర్థముగా మూలములో, నీలయతి కపిశయతి చ గగనతలమ్—అని యుండును. అట్లు లేదు గావునను, ఈ రావణప్రశ్నకు ప్రహస్తోత్తరము కపిబలముమాత్రమే యగుటచేతను, పంతులవా రీవాక్యమును దగ్ధపటలము చేసినారనుట సిద్ధాంతము.

౮౯ - వ పుట.

[అముద్రసముద్రశబ్దములశ్లేష నెఱుంగుమి]

మ॥ విడుమిత్రాసముసౌసముద్రుండకడుక వేరాముక్రోధాగ్నిద్రా
వెడుబంధీకృతదేవగుండరులవై పెంపొందుకన్నీళ్లనే
యడరున్నీ మకరీగణంబితనివాసమ్ముల్లశాస్యాంగసౌ
జ్జ్వలగండధలవత్రభంగమకరీసంహారమేచే నెడుక.

[6]

2069

మూ.— త్రాసం ముఱ్ఱ సముద్ర కోపదహసౌ రామస్య పాస్య త్యయం
బన్ధీభూతగురేష్ట గుప్తరదృశా మక్షో రముద్రం పయః
కామం తే మకరీగణో విహరతా మేతస్య లజ్జేశ్వర
స్త్రీగణ్డఫలవత్త్రీభజ్జమకరీవిధ్వంసినః సాయకాః.

1. మూలములో రాఘుని కోపాగ్ని అముద్రపయస్సునే త్రాగును, నీవు సముద్రుడవుగాన నీకు భయమువలదు, అని యముద్ర సముద్ర శబ్దజ్ఞేషువలని స్వారశ్యము. దీనిం బంతులవారు గ్రహింపలేదని వద్యములో 2. అముద్రశబ్దము తాను లేక యే సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది. ఇందులో లడప్రాసముకూడ 3. ఇతనివాసమ్ముల్, 4. గుండరులవై పెం పొందు— ఇందలి తచ్చబ్దస్వారశ్యము విదితమైయె యున్నదిగదా? 5. వో, 6. వై పెంపొందు—పా. య.

రిత్త.

[8] క॥ సకలనిశాచరమాళి | ప్రకటకుణిప్రపూజితాంఘ్రివద్మండగునే
2077 నికరావణసందర్శన | మకుటిలముగఁజేయనర్హుండగునేపిండము॥

లఘువుపై కప్రాసముగాన, 1, 2, 3. అకుటిల సకల ప్రకటలు వచ్చినవి. నిశాచరోత్తమండయ్యు వీరడుగూడ [ఇంతయపరాధియయ్యెగావున] నన్నుఁజేర నర్హుండగునేరఁడు, అని యర్థము గాఁజోలు. ఈపక్షమున అగునేని యనుటకు, అగునుగాన, అని యర్థము చెప్పకోవలయును. ఇందు 4. అర్హశబ్దమును 5. అకుటిలశబ్దమును వేసినందున మూలవృద్ధయము వంతులవారికి తెలియలేదని విశదముగుచున్నది.

నిశాచరశిరోరత్న రజ్జితాఙ్గి సరోరుహాః
ప్రియోపిదశకణ్ణస్య నైషదర్శనమేష్యతి.

6. రావణుండు కాలవోదితుడై చెప్పినమాట యిది. వీనిముఖ మింకనేఁజూడను, అని రావణుండు వత్కెను. తనశత్రువులతోఁ గూడ ఇతఁడును యుద్ధములో తనచేత మడియును అని యతనిభావము. రావణవాక్యము దైవమహిమచే రావణుండే మడియుటచే నీధించినది. ఇంకొకనాటకమున మాల్యవంతుండు “విజయేతాం రామలక్ష్మణౌ రావణకుమ్భకర్ణౌ” అనిదాహిత్రులు జియించునట్లు గోరి యాశీర్వదింపఁగా, ఆవాక్య మనృతముగాకయే వారే ఓడుటచే నీధించినది. అట్టిచమత్కారమే యిటును జియదేవకవి నిబంధించినాఁడు. దానిని గ్రహింపక వంతులవారు ‘అకుటిలముగ అర్హుండుగాఁడు’ అనువదములు పెట్టి కాకతాళియముగా నేనియు దానిని రాకుండుఁ జేసినారు. 7. వీరు ‘భూయోపిదశకణ్ణస్య’ అనుపాఠమును తెన్నించినారు. “ప్రియోపిదశకణ్ణస్య” అనునది దీనికన్న నెంతయుశ్రేయము. 8. సరోరుహాః అనువిశేషణము షష్ఠిగా దశకంతుండుతనకు చెప్పకొన్నది, దైవవశమున ప్రథమగా విభీషణునికి అన్వయించుచున్నది. నేను రాక్షసరాజును నన్ను వదలినయపరాధముచే విభీషణుండు మడియు నని రావణార్థము. విభీషణుండే రామానుగ్రహ

ముచే రాక్షసరా జనియు రావణుడే మడియు ననియు దైవార్థము. అంతయుం దెనుంగులూ వజ్రుతం గలనీనది.

౯౦ - వ పుట.

రావణుడు.—ఆ! ఏమియిట శంకింపఁదగినది? ప్రతీకారము నేయఁదగినది యునా? ఇందుచేఁగద?

[10] తే॥క పులకోలాహలంబుచేఁగాంచునాడు|మదిముదంబు నెయెంతయుమాననీయ
2087 యైనమందోదరిసునూపురాప్తమణుల|శింజితముచేవలెంజొలమంజులముగ.

మూ.— ఆః కిమిహ శక్తితవ్యం ప్రతివిధాతవ్యం వా? అనేన హి
కోలాహలేనొల్లనతా కపీనాం| మసౌ మదీయం ముద మేవ ధత్తే
మద్దోదరీనూపురభూషణానాం| మహామణీనా మివ నిస్వనేన.

1. ఆ! ఏమి యిట శంకితవ్యముగాని ప్రతీకారము నేయవలసినదిగాని? అ నియుండవయును 2. ఇందుచేఁగద — అనుట వాక్యార్థపరామర్శకముగా నగవ డుచున్నది. దానిమూలము 'దీనిచేత' అనునర్థముగలనర్థనామము, 'అనేన' అనునది తర్వాతిశ్లోకములోని కోలాహలేనకు విశేషణము 3. అనేన కోలాహలేన — ఈకోలాహలముచేత అనియర్థము. పద్యములూ, 4. అంతయు, 5. మాననీయ, 6. యై న, 7. సు, 8. ఆప్త, 9. చాల, 10. మంజులముగ — ఇవి పాదపూరణములు. మం దోదరీ మాననీయతోపన్యాసము అసంబద్ధప్రలాప మనిపించుకొనును.

౯౦ - వ పుట.

మందోదరి.—

[14] క॥ నాకవతిపరిభవంబున | నేగాకుమఖర్వగర్వనిర్వ్యాభుండవీ
2101 చోఁగది నెశరభనందనుఁ | డీగిరినికటంబుననుమృగేంద్రుఁడవినుమా.

[శ్లేషమనుసరించి, మఱిఛాయ.]

క॥ నాకవతిపరిభవంబున | నేగాకుమఖర్వగర్వనిర్వ్యాభుండవీ
వీకడదశరభనందనుఁ | డీకుధరనికటమునందు నేఁచున్వినుమా.

రావణుడు.— ఇందిదియేమివిపాదస్థానము? ఇదిమావిషయమందు దాసీనము.

ప్రహస్తుఁడు.— దేవాయిది వేటువిధమున నెఱుఁగఁబడినదే.

మందోదరి తాను రావణునికై పోచిల్లు చల్లించి తెల్లినీకొన్న బోయతథావణ మును రావణునికి తెలుపుచున్నది. బోయత సింగపుఁగొదముతోఁ బల్కినవాక్యమిది.

దైవశక్తియును శ్లోకమున రావణునిని అన్వయించినది. మందోదరి ఆవశ్యమును [ఒక ప్రాకృతశ్లోకమును] రావణుడు తనకంటినయర్థమున గ్రహించుకొని యత నిమోలం బదివినది. అతడు దైవశక్తియును తనకంటినయర్థముగా గ్రహింపక సింగ పుంగోదముకే యన్వయించిన యర్థముగా గ్రహించి 'ఇది మావిషయమున నుదాసీన' మని పల్కినాడు. 1. ఈ ప్రకరణము ఇట్లు మూలములో అతిరమణీయముగా ఘటిల్లియున్నది. తెనుగులో మందోదరి ఆయొకశ్లోకమునకే. 2. రెండర్థములకును రెండు వద్యములు నేయుటయు, 3. రావణపద్యమును రావణుడు వినెను అది తనవిషయమందు 4. ఉదాసీనమగుటయు, నత్యంత సంగతముగా నున్నది. 5. మూలములో బోయతవాక్యము రావణవరముగా నన్వయించు నని బోయతకు తెలియదు. 6. ఇందు బోయత బుద్ధిపూర్వకముగానే రావణవరాభయమును వాక్రమిచ్చినట్లు నిబంధింపబడియున్నది. 7. ఇదియే సరియేని 8. సింగపుంగోదముతో బోయత పల్కినమాట నిట నుపన్యసించుట యసంబద్ధము. 9. పోచిల్ల లక్షణమే యిందుచెడినది. 10. చేత నయినచో ఒకవద్యమే రెండర్థములు వచ్చునట్లు చేయవలసినది. చేతగానిచో మధ్యమకల్పము ;—

మూ.—మామెలాహిణా అవయవో ! పరిహామే త్రేణగవ్యణిపూర్ణో
వసుహమిమంగిరిసంకడ । మఇందసరహస్యణందణోపత్తో.

11. పంచమాంకములో నప్రసక్తముగా ననావశ్యకముగా నీతకు మాటిమాటికి వీరు సంస్కృతశ్లోకములు పెట్టనేల? 12. ఇటు సుప్రసక్తముగా బోయతప్రాకృతశ్లోకమునే మందోదరిచే జెప్పించి 13. సింగపుంగోదమయర్థముగల వద్యమును రావణునిచే బలికించి, అతనిచేత నవ్యవయమున నుదాసీన మనిపించి, 14. రావణవరపద్యమును మందోదరిచేగాని ప్రహస్తునిచేగాని బలికించియున్న నంతకుశలముగా నుండును. ఈపాటియుం జేతగామిచే నిట నాంధ్రీకరణము పెద్దబద్ధిలో నూరేగినది.

శా॥ స్ఫూర్తితరామలక్ష్మణధన్వన్త్యవల్లరీర్పల్లరి

[2] ప్రారబ్ధధ్వనితప్రరూఢపులకప్రాగ్భరణీరస్మిత్

2103 నైవరప్రాత్పతదిధ్వికదళీచంచత్కృపాణాంచలో

దారస్ఫూర్తితదోర్బలైకచపలుర్వింతురాత్రించరుత్.

మూ.—[హేలా]స్ఫూర్తితరామలక్ష్మణధన్వన్త్యవల్లరీర్పల్లరి

[రూంకారప్రసర]ప్రరూఢపులకప్రాగ్భరణీరస్మిత్

[వ్యావర్జితప్రకర్షకాణ్డ]కదశీ[క్రీడ]త్యపాణాఞ్చ[ల
సూర్యదర్శయ]దోర్భలైకచపలా[శ్చఞ్చని]రాత్రిఞ్చరాః.

[పాసలకై నాలుగు మార్పులు, యతి కొకటి, ఒకక్రియకు తెనుఁగు, మూడు తెనుఁగువిభక్తులు. ఈభక్తి మంచిది, మూలగ్రంథము విశేషించి నష్టముగా లేదు.

1. మూలములో కపికంఠములు చెప్పబడినవి. శత్రుసంహారమునకు కంఠము నలుకుట ముఖ్యము. మఱి యెన్నియవయవములం గొట్టినను చావు తత్క్షణమే కలుగదుగదా. కాన నిట తెన్నులో కంఠమును వదలుట సరిగాదు. 2. క్రీడకు బదులు గత్యర్థకమైన చంచనమును మాని క్రీడార్థకమునఁ భంధోభంగము లేకయే వేయవచ్చును.

ధీరోద్యత్ప్రకీర్తకాండకదశీదీవ్యత్యపాణాంచలో
అనిమార్చిన కంఠక్రీడలు లభించును.

[2] దేవరా! భవదభిప్రాయాభిజ్ఞాండయిన మాల్యవంశంత్రచేత ముందే యిది
2105 చెప్పబడియెను.

1. చెప్పబడియెను—మూ. సంవిహితమ్—ఈమాట కిది యర్థముగాదు, సమకూర్పబడెను, చేయబడెను అని యర్థము. సంవిపూర్వకధాధాతువునుండియే సంవిధానము వచ్చినది. తెలియమిగాదు మార్చితి మన్నను ప్రయోజనము లేదు. మార్పులో మెఱుఁగు లేదు, రసము చెడినది, ఉత్తరవిరోధము కలిగినది. 2. కుంభ కర్ణేంద్రజిత్తులను రణమునకు పంపుమని రావణాజ్ఞ. మాల్యవంతుఁ డింతకుముందే పంపెనని యీయత్తరము. చెప్పినాఁ డనుటచే వారు యుద్ధమునకుం బోయినారని యర్థముగా నేరదు. చేసినాఁడు సమకూర్చినాఁడు అనుటచే యుద్ధముచేయుచున్నారని యర్థమగును.

౯౨ - వ పుట.

[ప్రభిన్నశబ్దార్థము తెలియమి. అన్వయము గర్హ్యము.]

[6] తే॥ భిన్నభిన్నంబులౌమరుత్పింధురోరు । కుంభమాక్షికవిచకిలగుణమనౌజ్ఞ
2111 మాహావోత్సంతితాశ్రవరాక్షులకును । జింద్రహాస మున్నీలనసన్నదమిడు.

మూ.—భిన్నప్రభిన్న సురకుజ్జరకుమ్భము క్త
ముక్తాశలై ర్విచకిలైః కలితాధివాసః
సంగ్రామకౌతుకితభేదరలోచనానా
మున్నీలయ స్తుద ముదఞ్చుతి చష్టహాసః.

ప్రభిన్న = మదము పట్టినయేనుఁగు, శబ్దరత్నాకరము. “ప్రభిన్నో గర్జితో మత్తః” అని కుంజరప్రకరణములో అమరసింఘుఁడు.

అసంపదస్త్రస్యవృక్షేణగచ్ఛతః । ప్రభిన్నదిగ్వా రణవాహనోవృషా కరోతిపాదాపువగమ్యమాశిసా । వినిద్రమద్వారరజోరుణాబ్జుశీ. కుమార.

“ప్రభిన్నో మదస్రావీ.” మల్లి.

విభావగు సస్పరథినేవ వాయునా । ఘనవ్యపాయేన గుభస్తీమానివ బభూవ తేనాతితరాం సుదుస్సహః । కటప్రభేదేన కరీవ పార్థివః. రఘు.

“ప్రభేదః స్ఫుటసం మదోదయ ఇత్యర్థః.” —మల్లి.

“ప్రభిన్న — సవన్నదగజే.” శబ్దస్తోమమహానిధి.

1. ప్రభేదశబ్దము మదోదయపరముగాను ప్రభిన్నశబ్దము మదస్రావిగజపరముగాను, రూఢిచే వ్యవహృతము లయినట్లు భిన్నశబ్దము వ్యవహృతముగాదు. భిన్నశబ్దముచే మదస్రావిని తెలుపుచో కటపర్యాయప్రయోగము వలసియుండును. ప్రభిన్నశబ్దమున కక్కఱలేదుగదా. “భేదే భిన్నకత్తైర్నానైః” నిఘంటువులోను భిన్నశబ్దమునకు మదస్రావ్యర్థము ఉపాత్తము గాదు. కాన నిట పంతులవారు ప్రభిన్నశబ్దార్థము తెలియక ‘వగులఁగొట్టఁబడిన’ యని యర్థముగాఁ దలఁచి, భిన్నభిన్నయని దంచినా రని తోఁచుచున్నది. 2. భిన్నంబులౌ — ఇది దేనికి విశేషణము? సింధురములకా కుంభములకా? దేనికైనను అవి సమాసగర్భగతములు. ఇది వ్యస్తము వాని కెట్లు సంబంధించును? ఇట్టియన్వయము అత్యంతగర్భ్యము. ఈరెండు దోషంబులుం దీఱునట్లు పాదము నిట్లు సవరించుకోవలయును:—పరఁగభిన్నప్రభిన్న సుపర్వకుంభి—పంతులవారు 3. ఒకభిన్నను భిన్నచేసి తామేమోపునరుక్తి తప్పించి మూలమునకు మెఱుఁగఁగొనినట్లు తలఁచినారు. 4. సత్తు పెట్టినారు. 5. ఉన్నీలనసన్నదమఁట.—ఒందుచో ఆయత్తుల కున్నీలనము లేదా? 6. మూలములో ముదము నున్నీలింపఁజేయుచు అనియున్నది. దానికిపాటు.

౯౩ - వ పుట.

[8] ఆ॥ నీలుఁడేసినట్టి నీలాద్రిభిరంబు । దపులవక్షముననుదశముఖుండు

2119 తలఁచుఁదరుణివేయఁదనరునీలోత్పలం । బనుచుఁదదృలంబునగు నెయెంచ.

1. తలఁచుఁదరుణివేయఁ దనరు నీలోత్పలం బనుచు = జివ్వని వేసిన [పురుషుండు వేసినకొంచెమేని బలముగా తగులును, అట్లుతగులని యనుసర్థముకై జివ్వనివేసినయనుట. మానానురాగాదితారణములు ఇట కభితములు గావుగదా.] [మృదు] పుష్పమువలె నెంచును, అనఁగా వాని కేమియు ధైర్యదగులలేదు అని భావము. 2. త

తద్వలంబు నగునె యెంచ—అమూలమయిన యీమృత్యు పంతులవారికి మూలస్థోక మర్థముగామిడిక బూటకావుగా నున్నది.—మూ.

వక్షస్సులే ర్భుటితి నీలకరోజ్జితేన | నీలాచలస్య శిఖరేణ కృతప్రహరః
లక్ష్మేశ్వరః స్మరతిసూన మసౌ వతంస | నీలోత్పలప్రహరణం హరిచేక్షణానామ్.

పంతులవారితెనుగులూ, రావణుడు తనభార్యలు తన్ను అవతంస నీలోత్పలములతోఁ గొట్టిన ప్రహరణములను స్మరించినట్లు లేదు. మూలములలో నట్లున్నది. ఎవతెయేని తరుణి పువ్వుతోఁ గొట్టిన నేపాటిదెబ్బ తగులునో ఆపాటి తగిలెనని సామాన్యము వీరి తెనుగున సభిప్రాయము. అటుగాక మూలాభిప్రాయము యేని, తలఁచు ననుటకు స్మరించు ననియు. 3. వేయఁదనరు అనుటకు తన్నువేసిన అని యునుండును: 4. అనుచు అనుభవము ఉండదు. 5. వీరి యభిప్రాయమునకు తరుణికన్న అబల మేలు. 6. అవతంసశబ్దమును వీరు వదలుటచేత వీరికిని రసంబునకును—స్థైర్యకృకలాసన్యాయము రూఢికెక్కుచున్నది. అవతంసోత్పలప్రహరస్వారస్యము నిటం గనుఁడు.

స్మరసి స్మరమేఖలాగులై | రుతగోత్రస్థలితేషు బద్ధనమ్
చ్యుతకేసరదూషితేక్షణా | న్యవతంసోత్పలతాడనానివా. కుమార.

ఇతి విషమితచక్షుషాభిధాయ | స్ఫురదధరోష్ఠ మసూయయాకయాచితే
అగణితగురుమానలజ్జయాసౌ | స్వయ మురసి శ్రవణోత్పలేన బధ్నేమ్.

ఇతిగదితవతీ రుషా బహున | స్ఫురితమసూరమవక్ష్య కేసరేణ
శ్రవణనియమితేన కాన్త మన్యా | నమ మసితామ్బురుషేణ చక్షుషాచ.

కోపా త్క్రిచ్చి దుపానతోపి రభసా దాకృష్య కేశేష్వలం
నీత్వా మోహనమద్విరం దయితయా హారేణ బద్ధా దృఢమ్
ఘాయో యాస్యసి తద్గృహానితి ముహుః కణ్ఠార్ధరుద్ధాక్షరం
జిల్పన్త్యా శ్రవణోత్పలేన సుకృతీ కచ్చి ద్రహస్తాద్యతే. రుద్రుఁడు.

చ॥ వరునిఁ గృతాపరాధుని నవారణ వారణయానయా సునం
గెరలి భుజోగుణంబున బిగించివతంసితసారసంబున
గరము దమింపఁగాఁదొడఁగెఁ గాంతునిసాంత్యనశితలో క్తులాం
తరనిజకోపత వ్యభృతధార కకారణవారిధారగా. నరసభూ.

ఇందెల్ల నవతంసమునే కవులు చెప్పినస్వారస్యము నరయుండు. పంతుల వారు దానినే మానినస్వారస్యమునుం గనుఁడు. దయితచే నవతంసప్రహర మొంది

నవాడు సుకృతియందు, రుద్రవాక్యము. ప్రకృతమందు నీలాద్రిశృంగ ప్రహరమునకు రావణుడు ఈష త్రేనియు పీడమొందలేదు సరియేగదా, వైగా, మున్ను తాను తన దయితలయెడ గోత్రస్థలనాద్య పరాధము లాసర్పి వారిచేత ననుభవించియున్న య పతంసోత్పల ప్రహరముహాభాగ్యమును స్మరించుకొని ఆసంతోషాభిలో మునింగియుండెను, అని యవతంస శబ్దస్వారస్యము. అతనికి కొండ శిఖరంపుదెబ్బ అపీడాకరముమాత్రమేగాక ప్రియముగాఁగూడ నుండెనని భావము. 7. ఈ స్వారస్యముకొఱకే కవి నీలాడీ, ప్రశిఖరమునకు ప్రయత్న పూర్వకముగా నీలవర్ణమును చెప్పినాడు. 8. తరుణి వేసినమాత్రాన నెల్లరకుం బ్రియమగునా? “యథాయాన స్తద్వత్పరమ రమణీయాపిరమణీ | కుమారాణామస్తఃకరణహరణంనైవకురుతే.” నైష. “ఏకస్యాం రూపలావణ్యవత్త్వాం యోషి త్యవలభ్యమానాయాం సరాగస్య సుఖ ముత్పద్యతే, సపత్న్య స్తద్వేషః పరివ్రాజకాదే ధ్వుణా.” శ్రీభోజదేవః.—రావణుడేనియు తరుణిమాత్రమున కెల్ల ఆజ్ఞాదించునా. కాన మూలకారుఁడు ప్రియముగా నిబంధించిన దానిని వీరు ప్రియతాపీనముగా వచించినారు. కావ్యమున రసము ఆత్మ, రసము చెఱచినపిదప నేమియాడంబరముచేసి యేమిప్రయోజనము?

[పంతులవారికి మూల మర్థముగాలేదు.]

శా॥ నీలుండితఁడుపంక్తివక్త్రకరసన్నిరేఖవాంకంబునక

రోలంబంబువిధంబునంబరఁగఁడుకబొల్పుకమఱొక్కండఱు

నీలుండుందశకంఠమాళులపయిన్చిలాశ్చలీలాధ్యుడై

పోలుంఁగాదిమికిందిమింగిలమనంబు టైంగడుంజిట్టలుక.

[3]

2122

మూ. నీలాయందశముఖపాణిపజ్జుజానా | మజ్జేషు భ్రమరతులాం భ్రమన్విభ రి
అప్యేకో దశను కిరీటపీఠికాను | ద్రాక్ష్యేష్ఠి న్ననుభవ తీర్థ)నీలవీలాహ.

ఈనీలుండు తానెక్కడయయ్యును దశకంధరుని యిరువది కేలుదమ్ముల యందును, శ్రీఘ్రసంచారముచేత ఏకకాలముండే యిరువది తేంట్లుగా నెవ్వచున్నాఁడు, అట్లే పదికిరీటములను పది యింద్రనీలమణులుగా నెప్పారుచున్నాఁడు.—అని యర్థము. 1. పంతులవారు ఇరువురిని నీలులను కల్పించినారు. యాగపద్యంబున తొలినిరువది తేంట్లుగాను తర్వాత పది యింద్రనీలములుగాను ఉన్నమాట అణచివేసినారు. వీరికి చేతులయందెల్ల నెకండే నీలుండును, తలలయందెల్ల నెకండే నీలుండును అగపడినారు గావలయు. 2. అంకంబునక అనునేకవచనముచే ఒకచేత మాత్రమే ఒకనీలుండును, మాళుల యను బహువచనముచే అన్ని తలలకును ఉమ్ముడిగా నెక్కండను అగపడియుండురు. ఇద్దఱుగా నగపడఁగలవాఁడు ఇరువదుగురు

గాను వదుగురుగాను అగపడిగలడు. కాన మూలమర్థముగాక చేసినరచన యిది. కోరి రావణునిచేతులమీదుగా నతనితల కెక్కినను. 3. చతుర్థపాద మమూలకము. మూలవిరుద్ధము. తిమిని మ్రొంగునది తిమింగిలము. నీలుండు రావణుని కేమియు డుతి నేయలేదు, చేయలేదు. తుమ్మెదయు మాళిమణియు నని వీనికిడిన నీచోపమలచేతనే రావణుమ్రొల వీండు కడునల్పుండని కవి తెల్పినాడు. వీండు వేసినకొండకొమ్ము అతనికి నీలూత్పలమువలె తగిలినదని యంతకుముందే వీనియల్పసారతను చెప్పియు న్నాడు. కావున పంతులవారు చేర్చినపద్యపూరణమాల్యము మూలకృదయశ ల్యముగా నున్నది.

“ఓయన లక్ష్మణునిచేత సుగిందాల్పబడెక” — దీని పూరణద్వయస్వాదికు 2124 మును అనుభవించుడు.

కు॥ పొరివర్షించిమహానుగంబులనుదృష్టుండొదశగ్రీవుతైఁ
[27] దరువాతంబమృతశ్రులంకగతసంత్యక్తాత్మశౌమిత్రిపై
2151 వరహద్వీరుగుగాత్ములంగపులందోచంజేసిరాముండుగ్రీ
హరిశ్యామాంగుండుపొల్పువీరకరుణవ్యామిశ్రుడైచూడుమా.

మూ. వర్ష న్నేవ సమస్తతో దశముఖం చావమ్యతై స్సాయితైః
శౌమిత్రిం చ విసంజ్ఞ మజ్జనిహితం నేత్రమ్యతై రమ్బుభిః
ఏత త్తర్కయ హర్షశోకతరళాః కుర్వన్కపీనాం దృశః
రామ శ్యామలకేశీ వీరకరుణవ్యా మిశ్రతాం గాహతే.

1. సంత్యక్తాత్మ — శౌమిత్రి మూర్ఖుడైగాని మృతుండుగాండని రామా యణమందును దీనిమూలమైన సంస్కృతగ్రంథమందు నున్నది. విసంజ్ఞః — అని మూ. వీరేలకో యిచట సత్యంతామంగళముగా లక్ష్మణుండు కాలధర్మము సెందె నని వ్రాసినారు. జీవమువిడిచెనన్నను దేహమువిడిచెనన్నను డింకకొట్టెననియే యర్థము. 2. వీరి యతిప్రాసపారికోసము దశాస్యుండు 3. దృష్టుడైనాడు, మూలములొక గాతేడు. 4. వీరియతిప్రాస ‘తరువాతను’ లక్ష్మణస్యామి యాత్మ విడిచి నాడు. ఔరా! ప్రాస దెబ్బ! 5. మఱియు యతిప్రాసవరము వలన తోచవ మొ కటి వచ్చినది. 6. ఆయతిప్రాసములకే గ్రీహరి యొకండు ప్రత్యక్షమైవచ్చినాడు. 7. మూలములో ఈ యతిప్రాసలు లేవుగాన నీయన యటలేదు. 8. ఈయనయొక్క హరిత్వము మూలములో ఈ యనకే తెలియదు. ఇట ప్రాసముకై బట్టబయలు. 9. ఈయనయొక్క శ్యామాంగము ఇట నెట్లు ప్రస్తుతము? 10. పంతులవారు విద్యాధి రిదితీసి గ్రీహరికి పెట్టినారు. మూలములో శ్యామలకేశీయని దానికి సంబోధనయున్నది.

11. పంతులవారు దానిది పీడి చేసి యాయన 12. యంగముం దగిలించినారు. 13. దృష్టుండా యతిగారి కటాక్షముచేత అమ్ములు వర్షించినవాడడు దశాశ్వుండని యొకయన్వయము లభించుచున్నది. కాన యతిపూజి అవశ్యక ర్తవ్యము. 14. తోచుముయొక్క ప్రభావముచే తత్పూర్వముక పులు దాచియుండిరిని రహస్యము బయటబడుచున్నది. 15. వారు చీకటిలో డాచియుండ వారిని శ్యామాంగుండగుగాన శ్రీహరి తనయొడలి చీకటిచేత వెలికి దార్చెనని తెలుగురచయితగారి చమత్కారము గాఢజోలును. పాదపూరణములు ప్రయోగించుకొనువారునుం గలరుగాని, అదియు సరిగా చేతగానివారు వీరొక రగపడుచున్నారు. ఈపద్యము అద్భుతతమముగా పాడయినది. 16. మొదట బాణములు వేసినాడడట తర్వాత నేడ్చినాడడట. ఏడ్చినప్పడు పోరిలేడు, పోరినప్పడు ఏడ్వలేడు, ఇంక వీరకరుణవ్యామిశ్రత ఎట్లు? 17. వీరకరుణక్రమమేగాని. 18. మఱియు ఆక్రమముయినను అతీతమేగాని వర్తమానముగాదు. 19. చూచుటెట్లు? 'చూడుమా' అంట! ఎప్పుడో పోరినాడడు, వీరము పోయినది, ఎప్పుడో ఏడ్చినాడడు, కరుణము పోయినది, ఇప్పడు ఇదియు లేదు, అదియు లేదు; [వర్షించి, చేసి, పొల్చుక.] ఈ రెండును ఏకకాలమందును ఉండినవిగావు. ఇక వ్యామిశ్రత నిపుడు చూచుటెట్లు? మూలభక్తిం గొంచెము తెలికింపుండ. 20. వర్షక, కుర్వక, గాఢతే, మూడును అపరిసమాప్తములు, వర్తమానములు, సమకాలికములు. కావునం గనవచ్చును. 21. ఏడ్చుచుం బోరినాడ డనుటచే తమ్మునిమీది యనురాగాతిశయము సూచితమైనది. అది వీరికి పనికిరాక పోయినది. 22. దుఃఖాభిహృతుడయ్యును డిల్లవోక ప్రబల శత్రువును అంపవానలో ముంచెనని పరాక్రమాతిశయము సూచితమైనది. అదియు వీరికి పనికిరాకపోయినది. 23. వరహర్షోరుగుగాళ్లు అంట — వారియాత్మలో హర్షమున్నదో శుక్కున్నదో యెట్లు తెలియును? ప్రత్యద్దృష్టి యెల్లరకును గలదా! ప్రాద్దృష్టికే తెలిసినమంచిది కదా? 24. పైగా, చూడుమనుచున్నాడడు. చూచిన సులువుగాఁ దెలియునట్లు జయదేవకవిసార్వభౌముడడు పరితృప్తికృతాంధవుండ. 25. కపులనేత్రములను హర్షశోకతరళములను చూడుమన్నాడడు. బాష్పములచే తెలియు నని ఆయన భావము. పంతులవారు 26. వర, 27. ఉరు అని ఆకపులకు కన్నులు పోవునట్లు చేసినారు. ఇది పద్యమంట, కవనమంట! ఆంధ్రీకరణమంట! అదేమియుఁగాదు, శారదకు పంతులవారు పెట్టిన ముంతపొగకాటు.

[పంచమ్యర్థము తెలియమి.]

విద్యాధరి—రాము నారసముల గములచేఁ జీల్పబడువాడగుచు నెదురుగ

2152 వచ్చుచున్నాడడు పదిమొగముల రక్కసుండ.

ఎదురుగ వచ్చుచున్నాడను—ఎవరికి? ఆకాశగతయైన విద్యాధరికని నేడలం
పను; శ్రీరామునికిఁ గావలయును.—ఇంట మూర్ఖుడుడైన లక్ష్మణుని విచారించు
కొనుటకు శ్రీరాముండను అవకాశాపేక్షయై అపరిమేయ బాణప్రయోగముచే రావ
ణుని రణరంగమునుండి తొలగించినాడని మూలము. అట్లే ౯౪ - వ పుటలో
అమ్మహృషభు లను పద్యమునకు తర్వాత గద్యములో రావణుండను వెండియు రామ
సమ్ముఖముగ వచ్చుచున్నాడని చెప్పబడియున్నది. ఆవాక్యమునకును ఈ
“యెదురుగవచ్చుచున్నాడు” వాక్యమునకును నడుమ మఱి రావణుని ప్రస్తావము
లేదు. కాన, నిటు వచ్చుచున్నాడనుట తప్పనియు ‘పోవుచున్నాడ’ నవలసినదనియు
విశదముగదా. వీరు వ్రాసినట్లు ఎదురుగానే వచ్చినచో నితఁడు కదనము నేయక
రామయ్యగారికి మనస్సు కుదురుపాటునకు వచ్చునందాక ఏమిచేయుచుండెను?
ఏరెట్లేదురో, అవంత చూచుచుండెనా? ఈపారఁటాటు గీర్వాణభాష తెలియమిచేఁ
గలిగి ఊహచాలమిచే నెలకొనినది. రామసమ్ముఖా త్వరావతతి అను ముక్కలోని
పంచమికి పంతులవారి కర్థము తెలియలేదు. రామునిమోలనుండి తొలగిపోయె నని
యర్థము. విభక్త్యర్థజ్ఞానము లేక, సమ్ముఖాత్వరావతతి, సమ్ముఖం వరావతతి, యను
రెంటికిని ఒకటియే యర్థము ఈయాంధ్రీకర్తగారు వ్రాసికొన్నారు. ఈరెండవవాక్య
మే, ‘అమ్మహృషభుల’ తర్వాతి గద్యములో [“రావణుండు వెండియు”] రామసమ్ము
ఖముగ వచ్చుచున్నాడను” అను ముక్కకుమూలము. పంచమికిని [ఎదురుగ] సమ్ము
ఖముగ అనియే వ్రాసినారు, ద్వితీయకును సమ్ముఖముగ అనియే వ్రాసినారు. కవితా
తత్త్వ మదియేగదా?

[దక్షింకపద్యము.]

తే॥ వత్సలక్ష్మణయంబకాబ్జములఁదెఱచు
మయ్యయు వ్యేత్తుగ సమ స్తమ స్తమయ్యె
భాగ్యమర్క-కులమునకు బ్రదిమిరాము
నకును నయనాంజనంబూర్తి శకునునకట.

[2]
2154

1. ఊర్తిశనయనాంజన మస్తమయ్యెనుటచే సౌమిత్రి మృతఁడెందినాడని
నిస్సందేహము. శివశివా! ఇది యెక్కడితిక్క! ఆర్క-కులభాగ్యము, రాముజీవితము.
ఊర్తిశానయనాంజనము (ఈ) సమస్తము అస్తమయ్యెనని పద్యమున కర్థము. కాని
చో, సమస్తమస్త మయ్యెననఁగా సర్వవిశ్వమును అస్తమించినదని యర్థము చెప్పి,
అచటికి ప్రభుమవాక్యము ముగింతము. ఆపక్షమున శ్రీరాముండను ఆర్క-కులభాగ్యము
లోనగువానికి అకట యని యేడువనేల? ఊర్తిశకు నయనాంజన ముండనేల యని

యేడ్చుచున్నాడా? లేక, ఈభాగ్యాదులకు లక్ష్మణునితో ఐక్యముచెప్పుట తెనుగు రచయిత హృదయమా? ఆపక్షమున అట్టివాడవు ఇట్టి యవస్థపాలైతివని సంతాపించుటయు నాశయమా? కానిండు ఆపక్షమున ఈతెలుగు మూలమున కత్యంత విరుద్ధము. మూలము అమంగళార్థముగాదు. ఈయమంగళమునకు ప్రాయశ్చిత్తము గానే యున్నది.

హా వత్స లక్ష్మణ వికాసయ నేత్రపద్మే,
మాగాదిదం యుగపదేవ సమస్త మస్తవ
భాగ్యం దివాకరకులస్య చ జీవితం చ
రామస్య కిం చ నయనాజ్ఞాన మూర్తిశాయాః.

అయ్యో నాతమ్ముడా, లక్ష్మణా, కనుదమ్ములం దెఱపుము; దినకరకుల భాగ్యము రామునిజీవితము ఊర్తిశానయనాంజనంబును ఈసమస్తము నుజ్వెత్తుగ నస్తమింపకుండునుగాక—అని యర్థము; అస్తమింపకుండునుగాక యను మాటను చక్కగా జపింపుడు, అస్తమయ్యే నన్నదోషము తొలగును. 2. లక్ష్మణుడు తేజకున్న, దినకరవంశమునకుంగల్లు క్షుతికన్న, తనకుంగల్లుమృతికన్న, సూర్యశకుంగల్లు దుర్దశ అత్యంతశోచనీయమని శ్రీరాముడు తనకు స్మృతప్రాయయైన యాయబలయందు బాలయందు కరుణాతరంగితమానసుండై తదీయదుర్దశను తీదను, 'కించ' యని వేఱుచేసి చెప్పినాడు. ఆ 'కించ' చేత అంత యభిప్రాయము విశదమగుచున్నది. తెనుగులలోని యమంగళపు డడ్లంకబాబాలో నిదియెల్ల నణగారి పోయినది.

౯౪ - వ పుట.

[2] “మాపినతల్లి కాళ్లకు నమస్కరణంబు సెనర్చునట్లు” —

2156 1. మాపినతల్లి కైకేయిగదా! ఇటు సుమిత్రను రాముడు మాపినతల్లి యనుచున్నాడు. అట్టి లతాదోషము. 2. కాళ్లకు—ఈ పదమును కవులు వాడినను వాడిరిగాని గ్రామ్యకయ్యవగాహిగా నున్నది.

విద్యాధరి.—ఈక్రొత్తియును బదితలల రక్త-సునిచేర జేయఁబడిన యేర్పా

[3] టునంగొండ నీగరముంగైకొనుచు రాముని కెదురుగ వచ్చుచున్నది.—

2159 ఆంజనేయులు ద్రోణపరత్వముం దెచ్చుటంగని విద్యాధరి క్రొత్తి యేదో వణపక్ష మవలంబించి రాముమీద కొండశిఖరము వేయుచున్నదని శంకించి ట్లుపల్కినది. దశముఖేన కృతసంధానః. = దశముఖునిచే [లేక, దశముఖునితో]

చేయఁబడిన [లేక, చేసికొనఁబడిన] సంధిగలదై అసంగగా దశముఖునిపక్షము చేరి.

1. సంధానమనఁగా ఏర్పాటుగాదు. వైగా పంతులవారు 2. సంధానాత్ అని పంచమిగా మార్పుకొనియు నుండురు. 3. తదీయఁడయిననే గదా వానియేర్పాటున కొడఁబడును. కాన తదీయతాపాదకమయిన సంధినే సంధానమునే మూలోక్తమునే చెప్పక అసంభావ్యతాదూషితమైన యేర్పాటును చెప్పనేల ?

౯౫ - వ పుట్ట.

శా॥ నాకస్త్రీకుచకుంభకుంకుమలసన్నానావిధస్థానక

[17]

2176

శ్రీకాండంబు స్పృశింపకేచెఱువనేచెకవాల్లలాండెడిక

వీరకందారితదివ్యవారణశిరోనిర్యన్తణివ్యక్తహా

నైకంబెవ్వనిచేతవాసవయశోహచ్చంద్రహాసంబగుక.

1. వాసవయశో హచ్చంద్రహాసంబు — అవిమృష్టవిధే యాంశతాదోషము.

2. హచ్చంద్ర — ఇందలిహత్తను నాదడంబరమునకు నశాబ్దికు లలరుదురు. మూలమున చంద్రహా [చంద్రహాసం] అనియున్నది. చంద్రహా అనిప్రాతిపదికముగదా. దానిని 'చంద్రహాత్' అనిబ్రమసి వీరిట్లుప్రయోగించి యుండురా ? " అన్యేష్యపిదృశ్యతే " అనుసూత్రముచే సర్వోపాధివ్యభిచారముగా ఉత్ప్రత్యయముపెట్టి " చంద్రహా " అని అకారాంతప్రాతిపదికమును సాధించి దానిపై ఆచారాధక్తివ్వచేర్చి అటు వైశత్యప్రత్యయముకూర్చిన నీయశోహత్తు నీధించును, గాని, దృశ్యతే అని పెద్దలు తాముగన్నవానికి చెప్పఁగా ఇటువనుమే పెద్దలమై మనముగన్న దీనికి చెప్పవలసియున్నది. హచ్చంద్ర అనిదిద్దుకొన్న బాగు. ఏదోఒకసాధనమార్గముకూడ చూపినపిమ్మట నీరక నేలదిద్దుకొందురు. పయము దిద్దుకొన్నారా ? కఖగఘప్రాసము దిద్దుకొన్నారా ?

కవనంపుసాంపు. — ప్రాసజిత్తు యథాపూర్వము. నాక అర్థలభము.

3. శ్రీకాండము, 4. వీరక, 5. ఏక — పాపరపుల్లలే. 6. లసన్నానావిధ — య. ఇటు నానావిధయని చెప్పటవలనం బ్రయోజనములేదు. 7. ప్రాసబంధువైనవీరకకు అన్వయక్షేత్రము మెండుగా నున్నది. 8. అగుధాతువుతో వీరక నగుక అని యన్వయమేని అర్థ మేమి ? 9. దారితాదిసమాసగర్భస్థపదములతో నిది యెట్లన్వయించును ? ఇది యేమి యన్వయోత్థాహస్తమా ?

మూ. విన్యాసం నాకనారీకుచకలశలసత్కుంకుమస్థానకానా

మసృష్టావ మార్జు మనీ దనికలహకళాకోవిదః కో విదగ్ధః

భిన్నస్వదేశీకుమార్తెలబహుళగలనైక్తికవ్యక్తహాసః
కస్యాక్రీడతల్-రాజే త్రిదశపతియశశ్చవ్యవ్రహ్మచర్యహాసః.

10. కుచకలశలసత్కుంజు-మస్థానక. — కుచకుంభములందు, [లసత్ =] బిచ్చుచున్న, కుంకుమమైపుండ్రలు అని యర్థము. వీరు లసత్తును కుంకుమకు తర్వాత వేసినారు. కుంకుమలసత్... స్థానక అన్నారు. ఇందలిభేదమును కుంకుమమే స్థానకమగు నని యెఱుంగు సహృదయులే యెఱుంగుదురు. అవిరుద్ధార్థము కలుగునట్లుగా ఆసమాసమును విగ్రహించుటకు ఎంతక్షేత్రము వలయునో పడియే యెఱుంగుండు.

11. నానావిధ అని ముందు [అనావశ్యకముగా] చెప్పియు మఱల కాండ అన నేల? 12. మూలమందు మాక్తిక అనుటచేఁ గలిగిన హాసోపమానావయోగ్యర్థస్ఫూర్తిసౌకర్యము మణిశబ్దబంధనం గలదా? 13. వాసవ — మూలములో త్రిదశపతి; దానిచే దేవసమాహ సమన్వితుండై యుండ్రుండు. ఇతని కోడె నని యితనిజయోత్పర్త తెలియుచున్నది. తనప్రజలను దేవతలను ఇంద్రుఁ డితివలననుండి రక్షింప నేరఁడాయెననియు తెలియుచున్నది. ఏకాకిని ఇంద్రునిగొట్టుటగాదు సదిక్ష్వాలు నే కూల్చుటయనియు విశదమగుచున్నది. ఇదియెల్ల వాసవ యనుటచే తుస్పయినది.

14. మఱియు అగుఁ అనుచో ఉద్దేశ్య మేది, విధేయ మేది? దారిత... నైకంబు విధేయముగాను, వాస... సంబు ఉద్దేశ్యముగాను వాక్యమందగ పడుచున్నది. 15. ఇందు వాసపునియశము నడంచుటయు విధేయాంశమే, దానిని ఉద్దేశ్యములొండే ర్చుకొనుట సరియే? 16. యశోహస్త యశశ్చంద్రహమునకు సమమా? 17. విన్యాసమునకు — “నానావిధ, శ్రీ” లుసమములా? అక్కఱతో ప్రీతితో చేసికొన్న న్యాసము విన్యాసము. పతులుచేసినదనియును స్ఫురించుచున్నది. వైవిధ్యమాత్ర మా దీనిస్వారస్యము? శోభామాత్రమా దీనిస్వారస్యము? పతికృతప్రీతిపురస్కరచనా వైదగ్ధ్యము దీనిస్వారస్యము. దానిం బెఱిపిఁగనాడనుటచే, బడిపంతులు ఓసమాలు నేర్పునపుడు కొత్తయక్షరములు వ్రాయుటకై మంటిలో తొలి వ్రాసినయక్షరము లను చెఱుపువిధముగా మకరికాపత్తరచనను చెఱిపె ననియర్థము. అంతియగాని వారికుచకుంకుమమును స్నానయోజితావగతమువలె పోగొట్టెనని యర్థముగాదు. మూలమునకు వీనిచే బండికృతభర్తలై దేవాంగనలు సోరస్తాడమేడ్చిరి, అశ్రువులుగురిసీరి, అని యర్థము; బండికృతభర్తలై రని ఫలితార్థము. అభూయోధారణము ఏతత్కార్యముగా గమ్యమగుఁగాక. మార్జున్ = తుడిచివేయుటకు; చెఱుచుటగుఁగాదు.

ఘర్షామ్భావిసరవివర్తనైరిదానీం । ముగ్ధాఽయ్యః పరిజనవారసుద్ధరిణామ్
తత్ప్రతిష్ఠితమితమిత్రపత్నీరేఖా । వైదగ్ధ్యం జహతి కపోలకుంజుమానీ. భవ.

శ్రీశబ్దముచేతనే వైదగ్ధ్యము వచ్చునందురేని, వచ్చుగాక, పతికృతత్వము విన్యాససబ్దముచే వచ్చునుగాని దీనిచేతరాదు.

[అంతయుంగలదు విధువతనముతక్కువ అన్నట్లున్నది.]

[20]
2196

శా॥ పోలంబలుగ్దు మెట్టులీదశముఖుంబోరంబడన్వజ్రహ
తాశుల్క వైడువారుడువీడహవిహయస్సారకాసారస
శ్రీలక్ష్మీనివిపాణిపద్మములుమేల్తేతానసంగంగడుం
గైలాసంబునుజంద్రమాళియుతముంగావించెరాయంచగాక.

1. ఆశుల్—మూర్తపదార్థమునకు పాదపూరణార్థము ఆళిపెట్టిన అదియే అసహ్యము, అమూర్తమయిన ఘాతక్రియకు పెట్టిన నిరకజెప్పవలయునా! 2. పడక—కర్త వజ్రహతాశులు. ఎవరికి పడినివి? యుద్ధములోఁ బడినవఁడు, యియన నవ్వినాడఁడు. నేను నవ్వచున్నాను. దీని నతని బలపరాక్రమము లెట్లు తెలియును. వీఁడు పోరఁగా వీఁడు పడఁగా అని యన్వయమా? 3. పోరి, పడి, అని యేని యున్న నీయన్వయము బాగుపడును. పూర్వార్థముగతి యిట్లైనదిగదా; ఉత్తరార్థముం జూతము. దాని కర్థ మిది.—ఆకాశసరస్సున ఇతని కేలుదామరలు కైలాసమును రాయంచగాఁ జేసినవఁడు? 4. కైలాసమును రాయంచగా ఇతని కేలుదామరలా చేసినవి? ఆకాశమును సరస్సుగాను, ఇతనిచేతులను తామరలనుగాను, చేసినవారే కైలాసమునుగూడ హంసగాఁజేసినారు. సాధర్మ్యముహిమచే ఆకాశము సరస్సువలెనున్న, ఇతనిచేతులు తామరలవలె నున్న, ధావళ్యాది సాధర్మ్యముచే కైలాసము హంసవలెనుండెను. కాని ఆధావళ్యాదికము కైలాసమునకు ఇతని చేత వచ్చినదిగాదు. కాన ఈవర్ణన అసంబద్ధ ప్రలపితముగా నున్నది. 5. ఇందు కైలాసమును ఇతనిచేతు లెత్తినవని యితనిబలోత్కర్షం దెలుపుట గున్నయైనది. కావున నీపద్యము పొల్లు. 6. సత్తు ఒకటి. ప్రాసజిత్తు :—కైలాసమర్థలబ్ధము 7- 9. కడమమూడును అంటించుకొన్న మీసములు. 10. వీనివి వచ్చినవి. అవి యేవో అని సందేహమువలదు, పాణిపద్మములు. 11. కడుక—అదృశ్యదేవతలు మొదట మేల్తేలన్నారు, ఇంకను చోటుండినది, అంతట ఔనానన్నారు, అప్పటికిని చోటు మిగిలియున్నది, వారేమి చేయుదురు, మఱల మఱల 'మేల్తేలు,' 'ఔనాను,' అనుచు ఉండిరి. 12. అదిలో ఇతనిపాణులు కైలాసమును చంద్రమాళియుతము చేసినవని, అనఁగా చంద్రమాళినితెచ్చి కైలాసముం దుంచినవని తోచును. తర్వాత రాయంచగా చెక్కినవని సిద్ధాంతమై పోవును.

శా॥ కిం బ్రూహ్మో దశకంధరం నిజచమూరయైకవాటిభవ
 ద్వక్షఃపీఠపతత్కఠోరకులిశానూతేషు జాతస్త్రితమ్
 వ్యోమాభోగసరోవికాసిని వనే యత్పాణిపక్ష్మైరుహం
 కైలాసేన శిరస్థితేన్దుకలికోత్తం నేన హంసాయితమ్.

తననేనను రక్షించుతలుపుగా సుష్టుచున్న (తన) వక్షఃపీఠమున పడుచున్న
 కఠోరవజ్ర ఘాతములకై యెవనికి చిలువగవు గలిగెనో, మణియు ఆకాశవిశాలత
 యనుసరస్సులలో వికసించుచున్న యెవని కేలుదామరగుబురుసందు కైలాసము శిరః
 స్థితచంద్రకలికా శేఖరము హంసవలె రాజిల్లుచుండెనో, అట్టియొకదశకంధరుని ఏమ
 ని పొగడుదుము.—13. పూర్వశ్లోకములలో ‘త్రిదశవతి యశశ్చన్ద్రోహ’ అను విశే
 షణముచే ఇంద్రుడడు రావణఖడ్గమునుండి తనప్రజలను త్రిదశులను కాపాడనేరడరా
 యెనని తెలిపి, ఇందు రావణుడడు ఇంద్రుని వజ్రాయుధమునుండి తననేనను కాచె
 నని కవి వర్ణించినాడడు. 14. కవాటిభవత్ —కవాటశబ్ద స్వారస్యమేమన ;—వజ్ర
 మును తననేనపైకి పోనీక తా నడ్డుపడి తనఱొమ్మున దానిదెబ్బను గ్రహించి తన
 నేనను గాచినవాడై, కొండల ప్రక్కలించునదై న యావజ్జము తనఱొమ్ము నేమి
 యు సెంప నక్షమముకాఁగా, నీయాయుధముశక్తి నాబలముముందఱి ఏపాటి,
 యనునర్థముగా మందహాసము చేసినాడని యభిప్రాయము. కవాటశబ్దముచే నిజ
 నేనారక్షణము విశదము. తలుపువేసికొని యింటిజనులు ఎట్లు నిర్భర్యముగా నుం
 దురో అట్లే ఇతనినేనలు యుద్ధములలో ఇతనివక్షముచే రక్షణపొంది ఇంద్రాదిశత్రు
 పులను సరకుగొనకుండెనని స్వారస్యము. 15. వక్షఃపీఠపతత్తనుటచే వజ్రాయుధప్ర
 హారములు తగులుట ఇతనిఱొమ్మునకే యని. స్పష్టమేగదా? ఇంద్రుని వజ్రఘాతము
 రావణువక్షముపై పడెనో లేదో దేవునికి యెఱుకగాని, వంతులవారి పేనాయుధా
 ఘాతము “నిజచమూరయై కవాటిభవద్వక్షః పీఠపతత్కఠోర ” అను విశేషణము
 పైఁబడినది, మనకే యెఱుక. ఇందువలననే పూర్వార్థము తత్తకపిత్తక యైనది. 16.
 ఇందులో ఉత్తరార్థమున రావణునిచేతులనెడు తామరగుబురులలో కైలాసము హంస
 వలె నుండినది యని అధికరణార్థ సప్తమీ ప్రయోగముచే రావణునిచేతులలో కై
 లాస ముండినని యర్థమగుటచేత కైలాసధరణము చెప్పబడినది. అధరణము పద్య
 ములలో నున్నయైనది. 17. వ్యోమ...వికాసిని, అనుటచే అధరణము ఉద్ధరణమై
 నది. 18. కలికా—మొగ్గ. 19. ఇందుకలిక = మొగ్గచంద్రుడు, లేతచంద్రుడు,
 శ్లేషచే చంద్రుడనెడు మొగ్గ. ఆమొగ్గ ఉత్తంసముగాఁగలవాఁడు శివుఁడు. చంద్ర
 మాళి యన్న నీస్వారస్యము కలదా? 20. రావణుని వీఁడు అని తిరస్కారముగా

పల్కుట సరిగాలేదు. పద్యము నిట్లు మార్చుకొన్నచో సారమేమో రాదు గాని కొంత సందర్భశుద్ధియేని కలుగును.

ఏలీల న్వచియింతు మీదశముఖుల హృత్ప్రీతిపై వజ్రహా
తాళు ల్దాక నితం డని న్నగు విహాయస్సార కాసారస
ల్లీలక వీనికరాజ్జషండమున మేల్మేలౌననం గ్రాలె నా
తైలాసంబు శిరస్థచంద్రకలికాకల్పంబు రాయంచగాక.

శా|| హేలొన్నులితశాలితైలములుద తైలాదిలొకార్దులుక

[౩]
2199

శ్రీలంకాభయదంబులింద్రనగర స్త్రీబృందబందికర
శ్రీలంబుల్ జనకాత్మజాకుచలసచ్చికుంకుమాశ్ఫంబులే
మాలోకింతుముపం క్తికంతజయదోర్వాపారముల్లాలెడుక.

1. ఇలాది, 2. శ్రీ, 3. శ్రీలంబుల్, 4. శ్రీ, 5. ఏమాలోకింతుము [వశాత్త
మః అనుపాదముకన్న సోత్కర్షణ అనుపాదమే శ్రేయము] 6. లంకాభయదంబులు
[లంకా + అభయద అనుటకు లంకా + భయద అనియు ఛేదము లభించునట్లు
వ్రాసికొనుట.]—ఇవి కవనము కుదురమిని “ఏమాలోకింతుము” అని సాక్ష్యము
చెప్పచున్నది. 7. ప్రాసజిత్తున్నది:—హేల అర్థలబ్ధము, కడమమూడను బజా
లుచెత్త.

[తైలలో] ఓయి దశ కంతుడా,

[6] తే|| అకటసౌజన్యము క్షుండవగుచునీపులభరుండుమారిచుండునువాలియరిగినట్టి
2205 తొంటి దారి నెయరుగంగగొంటిపీసానంధువునబడునంధానుగాంధునివలె.

విద్యాధరుండు—వీనిచే సాకూతంబుగం బలుకంబడు దానినంతయు విందము.

ఈ నేపథ్యభాషితము శ్రీరాములది. [వీనిచే = రావణునిచే] విద్యాధరుండు
దీని యుత్తరము సాకూతంబనుటచే నిదియు సాకూతమ గావలయు. 1. ఇప్పటిది
యున్నదియున్నట్లు చూడ నేమియు నాకూతము గానరాదు. 2. తొంటిదారి యను
టచే దౌర్జన్యమాత్ర మర్థమగుచున్నది. తొంటి లేకున్న నాబాణముచే చచ్చుటయని
యర్థమగును. ఆయాకూతము తొంటిచే చెడినదిగదా? 3. ఇటు తనంతట నర్థమురా
నున్న మృతిని ప్రయత్న పూర్వకముగా తొంటిశబ్దముచే నివారించినందున తర్వాత
“అంధువునబడు నంధాను గాంధునివలె” చూపిన దృష్టాంతము దీనికి సరిపోలేదు.
దృష్టాంతము మృతిని గూచించుచున్నది, దార్ఢాంతము దానిని నిశేధించుచున్నది.

4. మఱియు “నంధువునఁబడునంధానుగాంధునివలె” నట్లుటచే నాకూత మున్నను ఆవిష్కృతమై యనాకూతతం బొరయును. అట్లే సౌజన్యము క్తుండ వనుటయు ఆ కూత భంజకమే.

పూర్వ మేవ ప్రయతానాం ఖరహరిత వాలినామ్
సౌజన్యముగ్ధః పథాన మనువ ర్తితు మీహనే.

5. సౌజన్య ము క్తపాతమును సౌజన్యముగ్ధ యని దిద్ది, తొంటితుంటి విజుగ, అంధువునఁబడు నంధాను గాంధునివలె వ్రాయుట మానిన మూలానుగుణమగును, ఆ కూత సమృద్ధమగును. సౌజన్యముగ్ధుండనఁగా ఆమిత్రులమీఁదిచెలిమిచే గుణదోషము రయనివాఁడనియర్థము. ముందు వారువోయినదారి యేదన రామబాణముచే వాపు. పంతులవారిశైలిగానే తద్దోషములులేకుండ పద్యమును సవరించెద.

అకటసౌజన్యముగ్ధుండవగుచునీవు! ఖరనిశాటుండుహరితకర్పరండు
వాలియునుమున్నుచన్నయావ ర్తయందెఱవఁగోరుచునున్నావుపాలగుదిండి.

6. మఱియు అంధువునఁబడునంధానుగాంధునియం దొకవిత యగవడు పన్నది! పడినవాఁడు ప్రథమాంధుఁడూ, ద్వితీయాంధుఁడూ? పరుసగా నిద్రఱుండిననేగాని దృష్టాంతము సరిపోదు. పంతులవారివాక్యము ద్వితీయునిమాత్రమే కూర్చునుగాని ప్రథమునిం గూల్చదు. పడువితేషణము సమాసగర్భగతాంధునికిఁ జెల్లదు, అంత్యాంధునికిఁ జెల్లును. అద్యుండడు పడనిచో [అనఁగా ఖరాదులకు అపాయము నిచో] తదనుగతిచే నంత్యునికి [రావణునికి] అంధుపాతము [అపాయము] ఎట్లు? వక్షిత్వార్థసంగతముగా తెనుఁగువాక్యములు వ్రాసికొన వీరి కిక నెన్నిఁటికిఁ దెలిసుట! ఈపాటి పద్యమయిన మూలమునకు సరిగా కుదురదుగదా!

౯౬ - వ పుట.

“అంధువునఁబడునంధానుగాంధునివలె.”

విద్యాధరుఁడు—వీనిచే సాకూతంబుగం బలుకంబడుదానినంతయు విందము.

[4] రాముఁడు.—వాక్యాయకముచే హృదయమునఁ గొట్టఁబడినట్టి వాఁడు
2209 పంక్తికంఠుఁ డిపు డేమిపలుకఁగలడు?

1. రంగమండు విద్యాధరియు విద్యాధరుఁడును దప్ప తృతీయుఁడు లేఁడు. మప్రవేశమును ఎచటను ఇంక చెప్పలేదు. ఇటు రాముఁడెట్లుట్టిపడినాఁడు! తెలివి వారికి దీనం దెలియదా ఇటు నేదో గొప్పతప్పన్నదని? ఏతన్నూలము.

విద్యాధరః.—అకర్ణయామస్తావత్సమాత మనేన ॥ రామః ॥ వాక్సాయ కేన హృది తాడితః కిమధునా వక్ష్యతి దశకంధరః.

2. “పలుకంబడుదాని” — ఈమాట అమూలకము. ఇది లేక భాషిత మసమగ్రము అసన్నితము. కాన దీనిని వీరు చేర్చుకొన్నారు. ఇంతియగాని ఇది లేమి లింగముగా వాస్తవమయినదోషమును గనిపట్టలేకపోయినారు. 3. అకర్ణయామః మొదలు దశకంధరః అను తుదవఱకు ఈవాక్యమెల్ల విద్యాధర భాషితమే దీనినడుమ అంధుని ముద్రణముచే రాముఁడు వక్తయయినాఁడు. వాక్యము ముద్రింపవలసిన రీతి యిది. 4. రాముని కిరుప్రక్కలం బెట్టిన బంటగోడలను పడఁగొట్టివేసి విసర్గ బావులను పూడ్చివేయవలసినది. ఈముద్రకుఁడు నాలుగుగోడలనడుమ రెండుబావులు కట్టించినయాకూత మేమి? అరక్షితముగాఁ బడుటకై గోడలు చాటుకొఱకు. ఒకబావి తనకు, రెండవది తన్ను అనుసరించినవానికి. ఇద్దఱు సెకటనే వశిన నిలుకటమగును, చావుతప్పినం దప్పినం దప్పను. పహవా వీని ననుసరింపవలసినదే!

విద్యాధరః.—అకర్ణయామస్తావత్సమాత మనేన రామవాక్సాయకేన హృది తాడితః కిమధునా వక్ష్యతి దశకంధరః.

విద్యాధరుఁడు—విందముగాక ఈ రామవాక్పాణముచే సామాతముగా ఎదంగొట్టఁబడిన యీదశకంధరుఁడు ఇప్పుడేమి పల్కునో!

అంధువునఁబడు సందాసుగాంధునవలె నను నిజోక్తి సాంగోపాంగముగా అన్వయించినదా? ఈ పాటి స్వబుద్ధివినియోగమెఱుఁగనివాఁడు కవితాతత్త్వవిత్తఁడు! లోకులు కన్నుమూసికొనియున్నారు. ఈభాష కిట్లు విషముపోయు వీరే లోకు లామెను ముగించినట్లును తాము సంజీవనము నేయమన్నట్లును ఎత్తుధ్వజమునుగూడ లోకులు హర్షించుచు చూచుచున్నారు! ఇట్టిండ్రనుండి జగదీశ్వరుఁడే యీభాషను రక్షింపవలయును.

చ॥ ఖరుండన నెంతవాలియనఁగంగపిమరిచుండన్నజింకత

[27]
2236

త్థరముఖజింతలందునిమికాంచెదవేటికభరవగర్వమీ

వరయుమువచ్చెపీడిటదశామ్యుఁడుస్వఃపురవారణాఘముక

వరసమరంబునంగెలిచిభాసీలుకేసరివాసిఁగాంచెడుక.

అటుగాకున్న;

శా॥ కేళీకేసరికేసరాంచితసటాక్షప్రోల్లసన్నంజుల

క్రీడాచామరకోమలానిలవక్రశీతఘర్తాంబువ

శ్రీలుండీతఁడుపం క్రివత్తుఁడుజయశ్రీఁగాంచుఁబాస్యస
ల్లీలాపముచేసపమ్ముతయశోలిఘ్నంఢెపంఢాననికా.

మూ.—ఖరః కీదృ గాఢ్విలీ కపి రపిచ మరీచహతకః
కురజ్ఞ స్తా న్నత్వా కథమపి కథం దృప్యసి మనాక్
అయం పశ్య ప్రాప్తో దశవదననామా గురపురీ
కర్హిణాం హేలారచితకదనః పచ్చవదనః.

అథవా,

కాళీకేసరకేసరాఞ్చిలసటాసాటోపసంపాదిత
క్రీడాచామరకోమలానిలలవాచా న్నశ్రమామ్భుఃకణః
శ్రీమా నేష దశానసౌ విజయతే తస్మాస్య పఞ్చానన
వ్యాపారప్రతిపాదనై రపి యశః కీదృక్సమున్మీలతి.

ఈ శ్లోకమునకు తెలుఁగుముద్రణములో కొంచెము భేదముకలదు

కేళీకేసరికేసరాఞ్చితసటా.....
.....
.....తస్మాస్యపఞ్చానన
వ్యాహారేణరణేష్యపమ్ముతయశః.....

ఖరపద్యము.—ప్రాసజిత్తు:—ఖరుఁడు అర్థలబ్ధుఁడే. 1. ఖరముఖజింతులకా,
2. అరయుము, 3. వర—ఈ మూఁడును వెఱబొమ్ములు. 4. ఈపు, 5. వాసిఁగాంచె
డుకా—ఈరెండు పాదపూరణములు. 6. చెడునని వాక్కుపెట్టుకొన్నార, చెడనేచె
డినది. ఈ మాట లేకున్న పద్యము కొంతబాగుగానే యుండును. దశాస్యుఁడు కేసరి
యని విభేదాంతముగా వాక్యము ముగియును. ఈచెడుట యొకటి దావరించినం
దున దీనియన్వయముకై శ్లేశము గల్గుచున్నది. వచ్చెనుకర్త దశాస్యుఁడు. 7. కాం
చెడునకు ఎవరు? కేసరియా? దశాస్యుఁడనియే జఘన్యాన్వయముగా నెప్పు
కొనవలయును. 8. అపక్షమున, భాసిలు ఏల? భాసిలుట వాసిఁగాంచుట గాదా?
వదభేదముచే మీకు రోఁత తెలియదుగావలయును. గెలిచి వాసిఁగాంచెడు కేసరి
వాసిఁగాంచెడుకా. ఇష్టమైన రోఁత వేయుచున్నదా? 9. గెలిచినది కేసరియా,
దశాస్యుడా, వారణములను తాను గెలిచి కేసరివాసి నెందినాఁడని యన్వయమా?
దశాస్యుఁడు వారణాఘమును గెలిచినకేసరివాసి నెందినాఁడని యన్వయమా?
ప్రథమపక్షమున భాసిలువద ముక్కఱలేదు. మఱియు నీపక్షము సరియనుంగాదు.

కేశరి స్వంపురవారణోఘమును గొట్టఁజాలదు. రాక్షసుఁడు కొట్టి నాఁడు. కేశరి కన్న నెక్కుడు కృత్యముచేసినయితనికి కేశరివానింజెప్పట సరిగాదు. ఆకేశరి యి తఁడే అని యభేదమే చెప్పవలయును. గజవిశేషమును గొట్టిన కేశరివిశేషమును, ఆయన్వయమే ద్వితీయపక్షముగదా. ద్వితీయపక్షమున ఆకేశరి యితఁడేగాన, వానిఁగాంచెడుక అనఁగూడదు. కావున వీరివాక్కు వీరికే ఫలించిన దంటిని.

10. మారిమఁడు. — మారిమఁడనిగదా రూపము. ఈరూపము ఛందస్సుకై చేసిన మషముగా నున్నది. 11. వీనియోగ మేమోగాని వీనిని భోజరాజు రెండుమార్లు నీచుఁ డన్నాఁడు. “మారీచనీచం జనయామ్బభూవ,” “మారీచనీచమతి రాహవ మారచయ్య.” ఇటస్వవర్ణ్యుఁ డైనను తనకత్యంతోపకారి యైనను అదియెల్లఁ జూ డక రావణుఁడుగూడ హతకుఁ డన్నాఁడు. కాన వీని కిటు ఖరవాలులకు లేని హతకవి రుదములో విమోచారణము స్వారస్యంబునుం గలవు. కాన హతకమత్సనను హతమా ర్చుట సరిగాదు. 12, తత్తరముఖ — తచ్చబ్ధముచే వరామర్శనీధించి యుండఁగా న నావశ్యముకగా, బిగువులేని సడలుడుకవనముగా మఱల ఖరయనుట ఖరమే. 13. తు నిమి. — మూ. కథమపి హత్వా = మహాప్రయత్నముచేత తునిమి. ఇటకథమపి అన్న యర్థమును భవభూతి యీలాగున వివరించియున్నాఁడు.

వృద్ధా నై న విచారణీయచరితా స్తీష్ఠన్తు మం వ ర్తతాం
సుద్ధస్త్రీదమనే పృథ్వియశసో లోకే మహామైహి తే
యాని త్రిణ్యుతోభయాన్యపి పదా న్యాసక ఖరాయోధనే
యద్వా కాశల మిద్ధ) సూనుదమనే తత్రాప్యభిజ్ఞో జనః. ఉత్త.

ఈముక్క పరమనీరసముగాఁ దోచి అనఁగా ప్రయోజనము తెలియక, పం తులవారు త్యజించినారు. కవికవితాతత్త్వమునకు వీరికవితాతత్త్వము మహావేద్యస్స నకు తిమిరముగా నున్నది. 14. అరయుము — మూ. పశ్య = చూడుము. ప్రత్యక్ష ముగా నెదుట వచ్చి నిలిచి యరయు మనుట మందము. 15. దశవదననామా — అ నిమూలములో నామశబ్దముకూడఁ గలదు. అందులతాత్పర్యము. ఆపేరు విన్నమాత్రా ననే శత్రువులు పఱాయితులగుదు రని. దాని నెత్తివేసికొన్నందున ఆస్వారస్య మిందు చెత్తగలసినది. దశాస్యుఁడు, కేశరి, — అనియిట; దశవదన, పంచవదన అని మూ. 16. మూలములో పంచవదన శబ్దమున అయిదు మొగములవాఁడు అనుశ్లేషయం గ లదు, 17. నాశక్తిలో సగమునకే సురగజములెల్ల సూడిన వని ధ్వని. అది యిటు ధ్వంసమయినది.

కేశీకేశర్యాది. — అపవద్ధము వానిఁగాంచెడుచేత చెడినట్లు, ఈపద్యము 18. లి
 శ్చుండెవండొననిచే లిశ్చుండెవండును లేక చెడినది. పూర్వార్థమున కర్థము: —
 ఆటసింగములజ్ఞానులతో చేసినయాటజల్లియొక్క పిల్లతెమ్మెరలచే ఎవనిచెమరు పీ
 లువలబడినదో ఆశ్రమింతుఁడు. ఉత్తరార్థమున నన్వయమేమి? (1) పంచాశ్యలీలను
 చెప్పటచే నెవఁడు అపవన్నతయశస్సును యుద్ధములఁ జొందఁగోరునో అట్టి
 యీశంక్తి వక్త్రుఁడు జయశ్రీఁ గాంచును. (2) పంక్తివక్త్రుఁడు జయశ్రీఁ గాం
 చును, పంచాశ్యలీలాపముచే ఎవ్వఁడును అపవన్నతయశోలిశ్చుండఁ గాఁడు.
 ఇటు పూర్వార్థమున. రావణుఁడు తాను కేశరలును జయించినవాఁడని చెప్పు
 కొన్నాఁడు. ఇందుచే కేశర్యధికుఁడుగదా? కేశర్యధికుఁడు కేశరీలీలచే కీర్తిగోరుట
 సరిగాదుగాన, ఉత్తరార్థమున ప్రథమాన్వయము సరిగాదు. ద్వితీయాన్వయమున
 'ఎవ్వఁడు' పదమును కాశీయాత్రయంత ప్రయాసపడి గడ్డిపిడికిటియంత ఫలముగా
 రావణవరత్వావిరోధముగా ప్రశ్నార్థకముగానే యర్థముచేసికొని, “పంచాశ్యలీలా
 పముచే నెవ్వఁడును యశోలిశ్చుండఁ గాఁడు” అను లోకసామాన్యోక్తిభావమును
 తప్పించి ఒక్కతోక్తిగానే సాధించినట్లు టిక విధించి, రావణుఁడు పంచాశ్యలీలాప్ర
 తిపాదనచే యశోలిశ్చుండఁ గాఁడని యర్థము చెప్పవచ్చును. అట్లు వీఁడు తాను లిశ్చుం
 డఁ గాఁడని చెప్పుకొనేల? లిశ్చుండని యెవరన్నారు? వీఁడే పూర్వపద్యమున లి
 శ్చువామెనని దీననే తెలుపుచున్నాఁడు. తద్వ్యాఖ్యాతార్థము ఇటు నిట్లు చెప్పకొ
 న్నాఁడు. అటుయిన స్వవచనవ్యాఖ్యాతదోషము, దానిచే నసంబద్ధప్రలాపిత్యమును
 వీనికిఁ దప్పవు. యశోలిశ్చువనై యట్లు చెప్పకొంటి ననుటకన్న మూర్ఖత యొందు
 లేదు. మూలములలో వీనికి ఈపెద్దమ్మ అవేశింప లేదు. తాను జయించినమాట ఆశ్లోక
 మున చెప్పినాఁడు. 19. తనప్రభావ మంతియగాదని, గజహంతయైన సింగమునుగూడ
 తాఁగలిచినవాఁడని, యీశ్లోకమునఁ దెల్పినాఁడు. అభవా అనుట పూర్వోక్తకేశరి
 సామ్యము నిజప్రభావపరిమితి యనుభ్రమను నివారించుటకు. కాన నీలివృత్తి యీపద్య
 మును మాపినది. పంతులవారి కిటు మూలపదముల కర్థము తెలియలేదు. యశః కీదృక్
 సమున్మీలతి—యశః = కీర్తిని, కీదృక్ = (ఎట్టివాఁడు) ఎవఁడు, సమున్మీలతి = కో
 రును, అని గ్రహించినారు. స్వయమాచార్యులైనఫల మిది. ఇందు మఱియు విశేషము
 లు. — 20. దిగ్గజములకన్న ఇతనికేశీకేశరి బలిష్ఠమా? కాన పాఠము సరిగాదు.
 21. కాశీకేశరి యనుటయే సరి. అపవన్నతభమున స్వారస్యములేదు. దానిని పొం
 దికమొందించుటకు క్లేశమువలయును. 22. మఱియు నిందును మూలమునంగల దశా
 నన పంచానన. శబ్దప్రయోగమందుఁ గల స్వారస్యము వక్త్ర ఆశ్య యని పర్యా
 యపదోపాసముచే చెడినది. ఇంతియగాక దీనితర్వాతి లక్ష్యణవాక్యమున “దశాన

నత్వముచేసెంటెం బంచాననత్వముచే నేమి" అనుదానం గలభారామర్కకు ఆపదము లే ఇటునున్నంగదా సొంపు గల్గును. జిత్తులు.—23. ఉజ్జనన్దంబుల—పాదపూరణము. 24. శ్రీ (పీఠ), 25. శ్రీ (గాంచు),—యతిజిత్తులు. 26. సత్ లంకెజిత్తు. 27. లడప్రాసము.

భగ్గునౌక.

[27]

2268

మ॥ మదముంబోనిడియీవిభీషణులెన్నారాముపాదాబ్జమం
దుండగంజేరుటగమ్ముతుమైదగసంతోషమ్ముఁగాంతికనే
నిదికర్తవ్యముగానిచోమిడుతగానేకమ్ముదుష్టాత్మదు
ర్మదుండ్రెకూలిసకుంభకర్ణువలెరామస్థితబాణాగ్నిలోక.

మూ.— దూరోన్నుక్తమదో విభీషణ ఇవ న్యచ్చుచ్చిరశ్శేఖరః
స్వచ్ఛందం చరణారవిష్టయగశే రామస్య భృష్లోభవ
చే నక్తంచర కుమ్భకర్ణ ఇవ వా కర్ణాన్తచక్రిభ
చ్చాటోత్సజ్గవిముక్తబాణదహనే సద్యః పతన్తో భవ.

1. మారాము—రాము అని మాత్ర మున్న నింతకన్న బాగుగా నుండును. అయిన నేమి చేయుదుము, ఈకాలమున యతులు మా నవేక్షింతురు. 2. తగ్గ— దీనికిప్రాసముకర్త. 3. చేరుట—రసభంజకపాదపూరణము. తుమైదగగమ్ము— చేరుము; పాదాబ్జమందు తుమైదవు గమ్మనఁగా పాదము నాశ్రయింపు మనియర్థము. 4. తుమైదగగమ్ము—గగమ్ము అనుటకంటె గమ్ము అన్న మేలు. 5. సంతోషమ్ముఁగాంతికనేని—ఏమి వీనికి నీత దక్కునా? ఇంద్రజిత్కుంభకర్ణాదులు చచ్చి నడుఁగియు తీటునా? వీనికెట్టిసంతోషమ్మును లేదు గాని సంతోషము పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యులవారికి గలుగును. 6. ఇది కర్తవ్యము గానిచో—వా. ఈరెండు సెకటియేదెలగ. దానికి వా సమచితావస్థ, తెలుగువాక్యము వ్యాకుచితావస్థ. 7. గానేకమ్ము—గానే తీసివేయఁ గానే యివాక్యము చక్కఁగ గానే యుండును. 8. దుష్టాత్మ—ఇది రావణసంబుద్ధి యైనచో, అస్థానసంరంభము. రావణుండు పాదాక్రాంతుండైనచో దుష్టాత్ముండు కాఁడా? అప్పుడును దుష్టాత్ముండయేని అమాటను ఆశ్రయణవశోపన్యాసమందనక విగ్రహణవత్తుమందననేల? ఈవత్తుమందేగదా దుష్టుండగును ఆశ్రయించిన నిర్దోషుండగునగదా, యని సమాధానమేని, ఇంకను ఆశ్రయించునొ విగ్రహించునొ తెలియక తిట్టుట తెలివితక్కువగా నున్నది. సంబుద్ధిగాదు, కుంభకర్ణునికి విశేషణమందుము, అని యుక్తియేని, కుంభకర్ణుండు రావణాజ్ఞ చే రాముతోఁ బోరమడిసెనేగాని, స్వార్థమై యట్లుచేసినవాఁడు గాఁడు. స్వతంత్రుండైన వానిదోషములు చెప్పట భీషణార్థము సముచితమే యగును. ఇటు సట్టిసందర్భము

గాదుగాన తద్దోషోపన్యాసముఁ అనుచితము, బలవంతుఁ డయ్యును రామునిచేఁ జచ్చి నాఁడు అనుటకుమాత్రమే కుంభకర్ణసామ్య మక్కఱకువచ్చునుగాని, అంతకన్నం బనికి రాదు. కాననే మూలములో ఈ [దుష్టాత్మ] ప్రలాపములేదు. పంతులవారు ఈపద్యములో సుకచమత్కారము చేసినట్లగపడుచున్నది. ఏమన, 9. తుష్టైదతో విభీషణునికిని, 10. మిడుతతో కుంభకర్ణునికిని సంబంధము తెంచినట్లున్నది. విభీషణసామ్యము చేరుటకే, కుంభకర్ణసామ్యము కూలుటకే, అని వీరియన్వయము గాఁ బోలు. రామస్తోత్రబాణాన్ని కూలుటకు అధికరణమైనచో మిడుతకుఁ గానేరదు, మిడుతకైన కూలుటకు గానేరదు. మిడుతకు అన్ని సంబంధము బలియముగాన, కుంభకర్ణునికే నామము వేయుదము. ప్రాసముకై 11. “దుష్టాత్మదుర్మదుఁడై కూలిన” అనునీదుర్భాషలు వలకకున్న మూలమందుంబోలె నన్వయమగును. కుంభకర్ణునికి నామ మక్కఱలేకయే యుండును. అట్లే 12. “దగంజేరుట” లేకున్న విభీషణుండును మూలమందుంబోలె నిటను నిశ్చయముగా భృంగ మగును.

నష్టమయిన సరకులు.—13. దూర, 14. న్యఞ్చచ్చిరశ్శేఖరః, 15. స్వచ్ఛంద మ్, 16. రే, 17. సక్తంచర, 18—24. కర్ణాస్తచక్రీభవచ్చాపొత్సక్లవిమక్త, 25. సద్యః. ఇందులకుబదులుగా తేలినచెక్కలు ఎల్లెడలనవే, ఏఱుకొనుఁడు. 26. గవేషణీయమైన నీవి.—రాముని శరణు చొరుము, లేదా తద్బాణముచే నిదె మడినెదవు. మూలములో నెల్ల సారభూతమైన పదము సద్యః [ఇవ్వుడె] అనునది. దీనిస్వారస్య మేమన, సీకవకాశ మియ్యము అని. అది తెనుఁగునం బోయినది. 27. ఆయర్థము తుదన ‘భృక్లో భవ’ చానికి సరిగా ఈయర్థముతుదన ‘పతక్లో భవ,’ అనుకూల కల్పము ‘భృక్లో భవ’ ప్రతికూలకల్పము ‘పతక్లో భవ’ అని యనుశ్రుతిసామ్యము చే పోషితమైన స్వారస్యచంద్రిక యీ తెనుఁగురాములుమోర నదృశ్యమైనది.

తే॥ అయ్యెఱుండితమిష్వాసమనుచువగవ! కూనరాయింక నేదేనియరుతరాయు
2264 భంబుఁగఁడగుముమఱియుయధంబునకిచ్చుడివునాతోడఁబోరాడనెంచితేని.

ఈవు నాతోడఁబోరాడ నెంచితేని—ఈముక్క పద్యపూరణము, చక్కఁగా విడ్చినట్లున్నది.

౯౭ - వ శ్లో.

చ॥ ఎదితననామ సామ్యమునకెంతయునైఁచకకోపమునియే

[5] పొదవఁగఁడ్రావెఁబల్కెఱుస్వరుత్పలదృష్టుభవంద్రహాసము
2269 య్యదివిసవేమియియ్యదెదశానసనబాహుపటిరకాననా
స్వదభణిచంద్రహాసమువిభాజితపార్వణచంద్రహాసము॥

మూ.—ఆకర్ణిత స్తవ దశాసనబాహుశ్శ్చ

శ్రీఖణ్డాకాసనఫణీవ స చష్ట్రహాసః

యేన స్వనామపదసామ్యురుషేవ పీతః

స్వర్లోకలోలనయనాముఖచష్ట్రహాసః.

ఇంచుమించుగా, 1. ఎంతయు నైచక=కోపమూని=విపాదవఁగ. 2. పల్లలు —పా. 3. వినవేమి=వరధ్యానముగా నున్నావేమి? లేక, నామాట వినిపించుకోవేమి, అనియర్థము; నీవు వినలేదా అనునర్థ మవేషితము. 4. విభాజితపార్వణ చంద్రహాసము—ఇది పంతులవారి సొంతము. ఇందలి ౯ కొనములుగు. ద్వితీయగా నన్వయింపడు. సముచ్చయ మన యోగము లేదు. పంతులవారు ధర్మార్థము చేర్చి నవిశేషణము. పరాక్రమముం దెలుపదుగాన దానిని జయదేవుఁడు వేయలేదు. వీరు దానియొక్క ఎన్నిదమ్మిడిలకొన్నదో అది యేల చెప్పకవదలినారు; పాదపూరణములకు చోటుండదనియా? ఈపద్యములోని వ్యాకరణపాండిత్యగమకము.— 5. తన నామసామ్యము.—నామము తనదా, సామ్యము తనదా? నామము తనదేని సమా సము ఘటించదు. నామ యని ముగాగమము లేక సాధ్యసమాసముగాఁ గూడదు. దానివేరు తానుంచుకొన్నచో తన్ను తానే ఖండించుకోవలసినది, తనవేరు అది యుంచుకొన్నచో దానిని దండింపవలసినది. పంతులవారిసమాసమును చక్కఁగా అన్వయించువారు దానివేరు తానుంచుకొని దానినిదండించునట్లు పద్యార్థము చెప్పవలయును. ఇది యసంబద్ధముగదా. సంబద్ధము నేయుటకై తనవేరే అది యుంచుకొన్నట్లు అర్థముగా తన శబ్దముమును నామతో చేర్చుకోవలయును. ఇది అలక్షణముగదా. పంతులవారికి నిజశబ్దార్థము తెలియకపోయెఁగాని నిజనామసామ్యమనిత్రా నీకొన్న అలక్షణదోష ముండదు.

మ॥ పదియోబాహులచేతనేదశదిశల్ ప్రధ్వంసముంబొందవే

[3] ర్పదియోబాహులుభారమాత్రములుగాఁబల్పొందురుద్రుండగుం

2272 గదయారాధ్యుఁడుకేళపుండుజడధింగాగూర్చునెల్ల పునిం

కెదిక ర్తవ్యమటంచునెంచుచునులంకేళుండుభేదించెడున్.

1. బల్పొందు—బాహువులకు క్రియయా, రుద్రునికి జేతవ్యతాసమర్థకవిశేషణమా? 2. జడధింగా గూర్చు—కూర్చుటయడ్డమా, జలధి యడ్డమా? రెండునేని కాశబ్దమును జలధితో చేర్చనెల? జలధింగా గూర్చుఁగా నెట్లనని రెంటిం బెట్టరాదా? అధికమున కధికఫల మ్మగునుగదా? 3. బాహువులకు హిమగిరిపాగ్భర

భాజిః అనిమూలములో నున్న విశేషణమును ఇందు చల్లఁగా వదలివేయుటకుఁ గారణ మేమిది?

మ॥ ధనువుల్లిధములోను గాఁగలుగుశస్త్రంబు లెడఁగ్రుద్ధుండై

[10] తనరవ్రావణుండొరరామశరకృత్తస్త్వీయమూర్ధంబులక

2282 గనియువ్వెత్తుగనింగినెక్కొకటి నేకైకొంచువేర్చేతులక

బొసరంబై కెగయించుచుండనభుజంబుల్నేయుసార్థంబులక.

లఘువుపై నప్రాసముగాన దానితల్లిదండ్రులు 1. తనరయ్య 2. బొసరమ్మ యిరువురును “కని” యొగఁజేమము విచారించుకొనుటకు రాకమానరైరి.

3. రామశరకృత్తస్త్వీయమూర్ధంబులక—రాములవారు తమతలలనే ఖండించుకొని రని దీని కర్థము. స్త్వీయశబ్దము రావణునికేగాని రాములకుఁ జెందదన నుపపత్తిలేదు. ఈసమాసమెల్ల బహువ్రీహియై రావణవిశేషణ మాయెనేని అపుడు స్త్వీయశబ్దము రావణునికే అన్వయించును. ఈవంతులవారు లక్ష్మణునిపై కన్నువేసి యతనిం గడతేర్చుగా ఆంజనేయులవారు రక్షించినారు. ఇటు రామునిపై కన్నువేసినారు, ఎవరు రక్షింతురో తెలియదు. 4. వేర్చేతులక—ఇప్పటికి కొన్నిచేతులను చెప్పకయే వేర్చేతు లనుట యసంబద్ధముగానున్నది. కైకొంచుక అనుచో కైశబ్దము ఉన్నదనుట తిక్క; కైగొంచు అనియేని లేదు. 5. ఒక్కొకటి ననుటచే ఒక్కొక్కతల నని యన్వయ మగుచున్నది. ఒక్కటొకటం గైగొంచు అనియున్న కొంతసతిపడును. 6. పైకెగయించుచుక—ఉర్ధ్వముగా విసరుచు అని యర్థమగుచున్నది; [రామునిమీదికి] విసరుచు అని యర్థముకావలయు, కానిచో క్రుద్ధుండై యన్నప్రయోజనములేదు. ఇతరాయుధములు లేనందున తనతలలనే [పిరంగిగుండ్లనుంబోలె] రామునిపై ప్రయోగించెనని భావము. 7. భుజంబుల్నేయుసార్థంబులక—మూలములో ఇరువదిభుజములను అనియున్నది. భుజములు రెండు సార్థము లయినను భుజములుసార్థ మగుటయేగదా. 8. ఉవ్వెత్తుగ అన్నను వదితలలును ఒకమాటే ఖండితము లయ్యెనని యేర్పడదు. మూలములో ఇరువదింటిని సహజీకరించు నన్నందున వదితలలును శ్రీరాములు ఒక్కమాటే నటికిరని యర్థము నీధించునున్నది. 9. భుజంబుల్ సార్థంబులక—భిన్నవిభక్తికత లేకున్న సరి. 10. ఆవిశబ్దముంగనుఁడు.

ధనుర్నిస్త్రీంశాదిప్రహరణగణచ్ఛేదకుపితః

దశాస్యః సావస్తూర్ధ్వో రఘుపతిశరశ్రేణిదళితాః

కరై రేకై రేకై ర్వుభసిభృశ మదాయయుగవత్

ఘోషన్నవై ర్వై సృగలయతి దోర్వింశతి మపి.

చ॥ ఎటు లెటు రామ బాణములగృత్తములై యెగురుండశానసా
 [13] దృఢీకరముల్ నభంబునదివస్పతికింబులకాంకురాశితో
 2295 నటులటు లేచుంజెంపుగఁబ్రహ్మతరంగములందుఁజేసిక
 కుటటలనిశాటమూర్ధచయవర్దనకృత్యవిసౌదనాదృతుల్.

ప్రాసజిత్తు — 1. ఉదృఢ 2. కుటిల. యతిజిత్తు 3. వర్దన. 4. పెంపుగ — పా.

ఈపద్యమునకు నిర్భాగమైన యస్వయార్థములు. — రామబాణములచే రావణాశిరములు ఖండితములై యెరిగినకొలందియు; ఇంద్రునికిం బులకలతోఁగూడ హర్షతరంగములు ఏచెను, రామునికి రావణాశిరఃక్రీడావిసౌదాదరములు ఏచెను. — 5. పులకాంకురాశిని పూర్వమున కస్వయముచేసికొందనున్న పులక లెగురునా?

మూ. — ఏతా న్యస్య యథా యథాశు విశిఖైః కృతాని రక్షఃపతే
 రుద్ధచ్ఛన్తి శిరాంసీ భీతిపులకైః సాకం దివాకఃపతేః
 ఉన్మీలన్తి తథాతథా రఘుపతే రన్తః ప్రమోదోర్మయః
 కణ్ఠచ్ఛేదవిసౌదకౌతుకభరవ్యగ్రీభవచ్ఛేతసః.

రామశిరకృత్తములయిన రావణాశిరములు దేవేంద్రునిభీతిపులకాంకురములతోఁగూడ నిగడినకొలందియు కంఠచ్ఛేదవిసౌదవరాయణచిత్తునికి శ్రీరామునికి హర్షతరంగములు నిగుడుచుండెను. — తాత్పర్యము. — రామబాణములకు రావణాశిరములు తెగి నీంగి కెగయుచుండెను. వానిం గన నింద్రునికి భీతిచేఁ బులకలుకొడముచుండెను. విశేషముగా తలలను తలుగుక్రీడచే రామునికి హర్ష మెచ్చుచుండెను; అని, ఈ యర్థము వచ్చునట్లుగా తెలుఁగుపద్యమును అన్వయించుకొందనున్న, 6. దివస్పతికి అనుకిషష్టికి బదులు దివస్పతియొక్క యని యొక్క-షష్టియన్నయెడల నందులకను కూలముగా నుండును. అప్పటికిని ఉత్తరార్థమందు అన్వయము కష్టమే. 7. హర్షతరంగములు... ఆదృతులకు విశేషణమా, ... ఆదృతులు హర్షతరంగములకు విశేషణమా? హర్షతరంగములు బహువ్రీహిగా నేరదు. ఆదృతులను బహువ్రీహిగావిగ్రహించుటకు తిక్క-ప్రజ్ఞయే గాని సామాన్యప్రజ్ఞ చాలదు. కాన ఉభయంబును ఘటల్లదు. ఇటు సౌకవిశేషముకలదు. 8. పంతులవారు చేతసః రఘుపతికి విశేషణముగాను షష్ఠ్యేకవచనముగాను గ్రహించియుండరు. 9. ఉర్తయః వలెనే చేతసఃకూడ [చంద్రహాసమును నపుంసకముచేసినదోషమునకు పరిహారముగా దీనిని పుల్లింగముచేసి] ప్రథమాబహువచనమని తలంచి అబహువ్రీహిగా తెల్లించియుండురు. 10. మఱియు మూలమున చతుర్థపాదములో కంఠచ్ఛేదము చెప్పబడినది. ఇందు మూర్ధకుర్దనము చెప్పబడినది. కుర్దన మనఁగా క్రీడ. చతుర్థపాదములు సహార్థకములు కావు.

11. భేదము చెప్పటచే ఎంతఖండించినను తలలు తఱుగకున్నవని కౌతుకకారణము చెప్పబడినది. 12. తలకాయలయాట యనుటచే అసంభవమనిపింపజేయును గాదు. నైంధపునిశిరమును అష్టనుండవలె ఒక్కశిరమునే శ్రీరాములవారు బాణములచే ఆకాశమున త్రిప్పచు క్రిడించుచుండవచ్చును. 13. అచేతనములయినయాతల లే క్రిడించినవనుట పరిహాసము. వంతువారిశైలికి భంగము లేకుండ, 'దివస్పతిదా' అనియు, 'మూర్ఖవటుకూటవిఖండనకేళికాంతీకి' అనియు, మార్చిన, ఈపద్యమునకు మూలముతో వైరము అంతగా నుండదు. మూలమున చతుర్థపాదము రఘుపతికి విశేషణముగా నున్నది. ఇందును అట్లే ఈమార్పుచే నయినది.

౯౮ - వ పుట.

ఉ॥ ఈతఁడురాముండేవఱకునే శునఁడున్న శిరంబులన్దశా

[2] స్వాతంత్ర్యపూర్వకధంబులుపఁడవఱకెంతయు సంతసంబునే
2297 యీతఁడురావణుండెనయిచ్చుతస్సరసీరుహమందునుంధరా
బొతనిరంతరంబుగనుజిక్కఁగ నెక్కినియుంటచేఁగదా.

1. రావణు సంతోషమునకు కారణము హృద్యభంబులపమి గాని శిరః
ఖండనము గాదు. మూలములో శిరఃఖండనాసక్తి హృద్యభంబులపమికి కారణ
ముగాఁ జెప్పబడినది. వీరు ఆకారణత్వమును చెప్పమిచే శిరఃఖండనంబును సంత
సమునకుఁ గారణమై పద్యము ధ్వంసిత మైనది. 2. మూలమునుబట్టి 'ఏవఱకు' చలు
పమికి విశేషణముగా నుండవలయును.

అయం యావ ద్యావ త్వపుహృదయసీతం రఘుపతిః

శిర శ్చేదానక్తి న దశవదనస్య వ్యభయతి

అయం తావ త్తావ ద్వహతి ముద ముచ్చై ర్దశముఖః

కి లైతన్తి దేవీ జనకవతిపుత్రీ నివసతి.

నణప్రాసము, సారత్పాదము.

[2] అ॥ వికచకుసుమవిసరవిలసితమపుశశి | మణిమయోరుతల్పముననులీల
2299 నేఁడుపండువాఁడునేఁడుపండుఁబుడమి | రావణుండురామరాగదృష్టి.

మూ. వికచకుసుమస్తోమకీర్ణే పరాగవిభూషితః

శశిమణిశిలాతల్పేనల్పే సులీల మశేత యః

అయ మయ మసౌ రోషారూఢే క్షణం రఘునన్దనే

భువి దశముఖ శ్చేతే ధూళీచ్ఛటాపరిధాసరః.

ఇందు, శశిమణి శిలాతల్పమునందు శయనించినప్పుడు రావణుడు 1. [హరా
Xవిభూషితః] పుష్పాడిచే నలంకృతుఁ డనియు, ఇపుడు నేలబడియున్నతఱి
2. [ధూళిచ్ఛటాఙరి ధూసరః] దుమ్ము మొత్తముచే మలినవర్ణుఁడు అనియు, విశేషణ
ములు సారవంతములు కలవు. తెనుఁగురచియితగారు ఏలకో వానిని వదలినారు ?

తే॥ పెలుచ నెఱుమంటలనుదెస ల్వెలుగఁజేయు

[3]
2302

నగ్ని లోఁజొచ్చియవనిజయహహవచ్చె
సమధికద్యుతితోదివసముఖసమయ
మునసునిగి డెడునిసకరముకుశమువలె.

మూ. ఉద్దామహేతివలయైః పరిదీపితాశం
వశ్యప్రవిశ్య జనశ్చేష్ఠ) సుతా ముతాశమ్
అభ్యుద్యతాసమధికా ద్యుతిముద్భవాస్తీ
ప్రాతర్మయాఘికలికేవ దివాకరస్య.

1. వలయైః అనుటచే ప్రదక్షిణార్చి యని శుభసూచన కవిహృదయము.
అది తెన్నన గున్న యైనది. 2. ముతాశమ్ — పాతివ్రత్యశోధనార్థమైనయాయా
రంభమున నగ్ని దేవుని మోముములచే నుపాసించిరని సూచిత మగుచున్నది. ఈ
విషయమందే “రత్నా న్యాముఖ్యుసందీప్తే హవి ర్జ్వముధి పావశే” అని భట్టి. అది
, అగ్ని లో’ అనుటచే బుగ్గి యైనది, బగ్గియైనదన్న ననవచ్చును. 3. ఇనకరముకుశ
మువలె—ఇది సీత కువహాసముగాన మూలకారుఁడు ప్రయత్న పూర్వకముగా మ
యాఘికలికా అని స్త్రీలింగముగాఁ జెప్పినాఁడు. వీరు దానికి రృప్తిపిడతగా నచ్చుం
సకమును జెట్టినారు. ఒకబిచ్చపుగీతమయిన మూలమునకు సరిగా వీరికిఁ గుదుర
రాదా ?

౯౯ - వ పుట.

విద్యాధరి.—చూడుచూడుము. ఇతఁడు తనవారితోడఁ గూడుకొన్నవాఁ
డగుచుఁ బాలికలనికెలన నరుగుదెంచుచున్నాఁడు రామచంద్రుఁడు.

[6]
2308

రాముఁడు.—ఓయీ ! ఎట్టిపుడును బొడమెడు నిశాచర నేనాసోదరం
బుతిమిరినికరంబు ?

ఇట పంతులవారు ఆంధ్రీకరణము నద్భుతముగా తగులఁజెట్టినారు. 1. రాముఁ
డు ఇట మఱల ఆకస్మికముగా రంగమందు అగపడి మాటలాడం దొడంగెను. రామ
ప్రవేశము ఉక్తము కాలేదు. ప్రవేశము చెప్పకయే పాత్రమెట్లు రంగమెక్కును.

మఱియు నీవిద్యాధరమిభునము క్షయంకము తుదివఱకు అనగా రాముఁడు పుష్ప కమెక్కి సూర్యబింబమును సమీపించి సూర్యునితో భాషించి అయోధ్యలో ఇలు సేరువఱకు, మఱి బాషింపలేదు. వీరేమయిరి? ఎట నుండిరి. రాములతోఁ గూడిపుష్పకన్తమెక్కిరా? రాములతోఁగూడ అయోధ్యలో వారియిల్లునేరారా? రాముని చుట్టములుగా చేరిరా, నీతచుట్టములుగా చేరిరా? వీరిని పుష్పకములో ఏల ఎక్కనిచ్చిరి? ఏమివంత! నాటకలక్షణగంధమేని ఏమాలనైన! ఇట వీరు “ఆంధ్రపునఁబడు సందానుగాంధుని” వలెనే తెల్లించినారు. ముద్రకుఁడు ఆంధ్రపునం బడలేదు, వాని పాపులాడుబ్బులు వానికి రానేవచ్చినవి. పడుధాతువు అనుగునికే అన్వయించు నుగాన వీరే వడినారు. వీరి యాంధ్రీకరణమే పాడయినది :—ఎట్లన, నిట, 2. విద్యాధర భాషితమొకటి, 3. విద్యాధర మిభున నిష్క్రమణము, 4. రామాదిప్రవేశము, 5. రామభాషిత మొకటి, 6. లక్ష్యణభాషిత శ్లోక మొకటియుం గలగ్రంథము ఆంధ్రముద్రకుఁడు వదలివేసినాఁడు. వీరి తెలివికి అగ్రంథలోపమువలనిదోషము లగ పడక వీరును యథాస్థితముగాఁ దెనిగించి ఆంధ్రభాషను మఱి తలయెత్తనియకుండు సంజీవనము నేసినారు. ఇంతమతిమంతులు వీరు భాషాదౌర్భాగ్యముచేత స్వయంకపు లగుటయేగాక, చేత సౌకమానపత్త్రిక యుండుటచేత పండితప్రణీతగ్రంథములందు గుణదోషనిర్ణేతలుగాఁగూడ సంభవించియున్నారు. సప్తగ్రంథము!—

[విద్యాధరః.—తదేహి కర్ణామృత మిదం శులోమజ్జాయై నివేదయావహి!

[ఇతినిష్క్రानౌ]

తతః ప్రవిశతి రామః సీతాలక్షణౌ శుగ్రీవవిభీషణౌచ ॥

రామః.—అయే కథ ముపగత ఏవ భగవానమ్మరమణిశ్చరమాచలసూదామ! లక్ష్యణః.—పశ్యిమపయోధివేలాం చ | న న్విదాసీమ్ |

ఉద్దామద్దివ్వరచన్తృలకర్ణ పూర | గణ్డఫలోచ్చలదళి ప్రభకాకృతీని మీలన్నభాంసీ మృగనాభినమానభాంసీ | దిక్పల్వరేషు విలసన్తితమాంతమాంసీ.]

ఉ॥ ఇందుకరాళిపాల్కుడలినేచినపెన్నరువందుఁదెల్లనై

[17]

2325

యిందుశిలాబుళికరసమేతమునుత్పలకాలికారజో

బృందమునైచకోరముఖినిన్నసముద్భిదమైచమత్కృతిం

బొందుగఁజూపుచుంబొదలుభూరివియోగినిగాప్రవల్లికకా.

మా. ఓరాభేర్లహరిషు ఫేనధవళా శృన్వోపలేషు సువత పాథఃశికరిణో వికాసికుముదక్రోడే రజఃపిల్లారాః

ఉన్నీల నై చకోరచర్చుగహనే చిన్మరూథా శ్చమత్
కుర్వంతః ప్రియవిప్రయ క్తరమణీగాత్రే గుధాంశోకరాః.

ఈచంద్రకిరణములు పాలసంద్రంపుంగల్లోలములయందు నురుపుచేత తెల్ల
నినై, చంద్రకాంత మణులయందు స్రవించుచున్న నీటిచేత తుంపురులుగలవై, దెల్లగ
లువల కడుపులయందు పుష్పాడిచేత వసేమివన్నెగలవై, వెన్నెలపులుగుల ముక్కు
లయందు తేగి మఱల మొలచినవై, ప్రియులతోడివిరాళిచేత దూలుచున్న చెలువల
[విరహపాండువయిన] యంగమునందు [అగవడియు నగవడక] చమత్కారముచే
యుచున్నవై, వ్యాపించుచున్నవి. — అని యర్థము.

1. పెన్నురువందు తెల్లనివని యర్థమేని, లహరీషు అని సప్తమి నిట నిలు
వనేల? లహరీఫేనేషు అని యుండును. 2. నెలకరములు ఇందుశిలయందు దున్నదిభము
మూలమున వర్ణితమై యుండగా, ఇందుశిలాంబుశీకరసమేత మని అధికరణమును
మాపుటయు తజ్జలశీకరసమేతత్వమును మాత్రమేచెప్పటయు అతిమందము. ఇందు
లలయందు అని వ్యస్తపడిముగా నుండవలయును. 3. స్రవత్తును వదలగూడదు. 4.
ఉత్పలమాలికారజోబృందమునై — ఇదేమి? ఇందుకరాళి రజోబృందముగా నెల్లు
గును, మాలిక యేమి? ఎక్కడిమాలిక? ఎవరు గ్రుచ్చినారు? ఉత్పలమాలా వద్యము
ను రచించుకొని ఆపేరు వద్యములో నిట్లువేసికొన్న ప్రజ్ఞకు ఆనందసాగరములో ము
నింగినారేగాని, మూలకారుడను ఉత్పలసామాన్యమును చెప్పక నీతోత్పలమును కు
ముదమును చెప్పినవిశేష మేమో యెఱుంగరైరిగదా. ఆవిశేష మగవడినప్పడు ఎం
తనేపు అనిమేషులొచనములం జూతురో! కవి యిటు ఊరాభ్యాదులనన్నిటిని భవభ
వస్తువరంపరగా చెప్పినాడని యెఱుంగుడు. 5. పొదలుక — పంచులవారి క్షిణ్ణోక
మర్థము గాలేదని యీపద మున్నచోటు స్ఫుటికరించుచున్నది. వీరు పొదలుటను
గాత్రవల్లికిమాత్రమే చేర్చినారు. దాని మూలము ఉన్నీల నై యనుక్రియ — పాల్కుడలి
యలలు, చంద్రకాంతశిలలు, తెల్లగలువలకడుపు, వెన్నెలపులుగులసెూసులు, విప్రయు
క్తరమణీగాత్రము — ఈదేనితోను ప్రత్యేకసంబంధము లేక, సామాన్యముగా లోకమెల్ల
వ్యాపించుటను చెప్పుచున్నది. 6. చమత్కర్యంతః అను శశికరవి శేషణమును వీరుచిన్న
ప్రరూథాః అనుదానికి తోడుగా చకోరచంచుగహనమునకుం జేర్చినారు. ఏతన్నులస
జాతీయమైన వెన్నెలవర్ణనము మనుచరిత్రలో తృతీయాశ్వాసమున “మఱియు వికసి
తక్షరవంబు” ల గుచనమందున్నది; సామ్యముం గనుడు. 7. మూలమందు ఒక్క
క్క శశికరణిశేషణము ఒక్కొక్కసప్తమితో నన్వయించుచున్నది; లహరీషు...భవ
శాః, ఉవలేషు...శీకరిణి, క్రోడే...పిష్టరాః, గహనే...రూథాః, గాత్రే...కుర్వంతః,

అని. అట్లుండ పంతులవారు శ్రీహనుమనకు రెండుపెట్టనీల? గహనముకడ నున్న యున్నీల పైని దానితోఁ జేర్చక సామాన్యముగా నేని విడువక, దూరముననున్న గాత్రముతో చేర్చనీల? ఆంధ్రీకరణ సాహసము నేని అతిసరళమైన యీపాటి శ్లోకము నన్వయించుకోలేక యదృశివ్యగతులం బొరసేసారు. త్యక్తములు. 8. లహరీ, 9. ప్రవత్, 10. వికాసి, 11. కుముద, (ఉత్పల అన్నధావశ్యము వచ్చునా), 12. పిఞ్జర, 13. గహనే, 14. ప్రియ. విశేషము:—15. భూరివియోగిని, కడమవియోగినుల కన్న దీని దేమియెక్కువ? 16. బృందము, 17. పొందుగ—ప్రా.

అమాముష్టిపద్యము.

ఉ॥ చీకటిగుంపుశ్రీగళునిశ్రీగళరోచిగృహచిగృమ్మఁగా
[11] శ్రీకుముదాస్తదిధితియుఁగీరసముద్రపువెల్వగాసెగి
2336 గోకచకోరశోకగుఱికోరకితగ్లవనప్రసన్నదృ
గ్లోకవిలకితబగుచులొకమిదెంతయుఁగ్రాబులీలఁగన్.

పద్యార్థము.—తూర్పున చీకటి యావరించినది, తర్వాత వెన్నెల విస్తారముగా వచ్చినది. కోకములు చకోరములును లోకమును స్థానప్రసన్నదృష్టులఁ బొందుచుండినవి, అట్టిదై లోకము మిక్కిలి శోభించుచుండెను.

మూ.—భావనైషే శితికణ్ఠకణ్ఠమహాసి ప్రాప్తే ప్రవచీముఖం
ప్రాచీ మచ్చతి, కిచ్చ దుగ్ధలహరీముద్ధే విధోర్ధామని
ఏత త్కోకచకోరశోకరభసస్థానప్రసన్నాల్లస
దృక్పాతోర్మికదమ్బచుమ్మిత మివ త్రైలోక్య మాభాసతే.

శివునికంఠమువంటి మహాస్సుగల చీకటిమొత్తము పడమటిదిక్కుయొక్కముఖమున వ్యాపింపఁగా, పాలవెల్లివలె సుందరమైన వెన్నెల తూర్పుదిక్కును పొందుచుండఁగా, [ఒకవంక చీకటియు సెకవంక వెన్నెలయును గలదైన] యీ త్రైలోక్యము ఎట్లుగా విరాజిల్లుచున్నదనఁగా, దుఃఖితములైన కోకముల స్థానదృష్టుల యలలమొత్తములచేత [పడమటివైపు], వృష్టములయిన చకోరముల ప్రసన్నదృష్టుల యలలమొత్తములచేత [తూర్పువైపు], ముద్దుగొనఁబడినవో యనునట్లుగా విరాజిల్లుచున్నది. జక్కవలు తమవిరాళిం దొలంపు రక్షకుండని క్రంకుచున్న యిసుని వగవుతోఁగాంచుచుండి ఆయన క్రంకిన పిమ్మటంగూడ అదిక్కునే శోకబడములై నిర్ధానమునేయుచుండినవి. చకోరములు నెలపొదువుం గని తమబోసము వచ్చుచున్నదిగదాయని ఆనెలదిక్కునే [అనఁగా తూర్పునే] అష్టాదముతోఁగాంచు

చుండినది. ఇట్లుని ప్రాథోక్తినిధముగా నిరూపించుకొని, మహాకవి పడమటిచీకటిని వానివాడినమాడు—లనీలిమవ్యాప్తిగాను, తూర్పువెన్నెలను వీనిప్రసన్న వీక్షణము లచే తెల్లబడుటగాను, ఉత్ప్రేక్షించినాడు.

1. చీకటి పడమటును వ్యాపించినదని మూలము ఘోషించుచుండగా, వీరు తూర్పును గ్రమ్మె ననుట యిదేటి పాండిత్యము! సంస్కృతభాషామముఖ మెరిగిన చదువేనా! 2. వెన్నెల తూర్పునం బాడమెనని మూలము. వీరు ఆమాట చెప్పక యెత్తెననటు గానీ యని జిత్తుచేయనేల? 3. మఱి ప్రతీచిని ఏల దిగమింగవలయు? వీరు ప్రాచీప్రతీచీతబ్జములు పర్యాయపదము లని భ్రాంతిఁజెందినారు. ఒకటి రెండవ కడ నన్వయార్థము కోరినవారు అధ్యాహరించికొందురు, కోరినివారితో తంటలేదు, అని ప్రతీచిని దిగమింగినారు. “ప్రా చ్యవాచీ ప్రతీచ్య స్తాః పూర్వ దక్షిణ పశ్చి మాః” అమరము. ప్రాచీ = పూర్వదిక్కు; ప్రతీచీ = పడమటిదిక్కు. ఇక నేమి ప్రయోజనము! 4. మూలములోని యుత్ప్రేక్షను వీరేల నాశము చేయవలయు? 5. విలోకితం బగుచు నఁట! వీరు శ్లోకమున కర్థమెఱుంగలేక, ఈతెలివికి 6. ‘ఇవ’ యను నుత్ప్రేక్షావాచకమును ‘ఇహ’ యని మార్చుకొని యిట్లు తగులఁజెట్టినారు. వెన్నెలను చకోరప్రసన్నదృష్టిప్రసరముగాను, చీకటిని చక్రవాకక్షానదృష్టిప్రస రముగాను ఉత్ప్రేక్షించినస్వారస్యమును గనలేక ఆహృదయంగమ సామ్యులయ్యిని ప్రవేశఘట్టుకొన కట్టె కంపలతో నిండిన హృదయమందు చోటు లేనే లేక, ఇవ కల్ప వల్లి నున్నూలించి ఇహమత్తూరమును నాటినారు. చచ్చినపాములవంటి కడమ తప్పలకేమి? ఆంధ్రీకరణములో ఇంతకన్న పాడుచేయుట యెట్లు! ఈకాలమున వీరు నెక—కాదు, వీరొక—కాదు, వీరే ఆంధ్రభాషామర్యాదా వ్యవస్థాపకులు.

7. శ్రీగతుని శ్రీగళరోచియటు—మఱల విషమేల? ఒకమాటుచాలదా? మూలముంబూచి నేర్చుకోరాదా! 8. కోరికితగ్లపనము—వహవా! ఏమిలట్లు! గ్లపనము నిజంతముపై ల్యుడంతము. వాడఁజేయుట యని యర్థము. “గ్లపయతి యథా శశా జ్జం న తథాహి కుముద్వత్తీం దివసః” శాకుంత. “మృణాల సూత్రాధికసౌకుమార్యాం బాలస్య లక్ష్మీం గ్లపయంత మిన్ద్రాః” కుమార. ప్రేరణ కిటు నన్వయ మెట్లు? 9. శోకసుఖకోరికితగ్లపనప్రసన్నదృష్టోక—సుఖప్రసన్న = సుఖముచేప్రసన్నమైన, సుఖము హేతువే గాని కర్త గాదు. దానితో ద్వంద్వమందున్న శోకముకూడ హేతువే గాని కర్తగాదు. శోకహేతువుచే కోరికితగ్లపనమైనది దృక్కు. కోరికిత = మొగ్గులుగలదైన, అనఁగా ననలెత్తిన, గ్లపన = వాడించుటగలది, అనఁగా [దేనిసూ, వేనిసూ] వాడింప నారంభించినది, అని యర్థము. చక్రవాకములదృక్కు—దేనిని వా

డించును? వాడెదొడంగిన చివర చెప్పవలయును. కోరికతక్లాన అనవలయును. ఈ పాండిత్యము చూడగా అర్థము తెలియక భస్మనిడంబరముగల శబ్దమును భ్రామణార్థము వేసికొనుటగా నున్నది. 10. అగుభాతుజావ్యయము (గౌ) అను నది యుపమావాచకమా? శ్రీగౌరీచిగౌ—అనగా శ్రీగౌరీచివలె అని యర్థమా? ఏమి కొశలదారిద్య్రము! అగుభాతువు అభేదమును చెప్పదా? 11. శ్రీకుముదాపుండేమి? మహా రాజ రాజ శ్రీ కుముదాపుండగురుగాదా? గజెట్టులో నిబంధన ప్రకటింపబడియున్నది చూడుండు.

రథోద్ధత. [భగ్నచక్ర].

[2]
2338

శంకరార్థతనులైలకన్యకా | కుంకుమా క్తకుచకోరకాకృతిః
బాంకమాశశిమసౌజ్ఞిసూల్యస | త్వంకభూముకుశభంగినంగుగౌ.

చంద్రుండు తామర మొగ్గవలె నున్నాడని యుత్తరార్థమున కర్థమగుచున్నది.

శంకరార్థతనుబద్ధపార్వతీ | కుంకుమా క్తకుచకోరకాకృతిః
సూచ్యతే కమలినీభి రున్నను | త్వద్భక్తోశకరలీలయా శశి.

ఉత్తరార్థమునకు—తామరతీగలచే [లేక తామరకొలచులచే] [— శ్రీలచే] ముకుళనార్థము పైకి నిగుడుచున్న తామర మొగ్గయినెడల చేతియొక్క వ్యాపారముచే [చంద్రుని] [వాడుగో అని] ఒండొరులకు, లేక, లోకులకు, చూపబడుచున్నాడు. చంద్రోదయము కాగానే తామరలు ముకుళించుచున్నవని తాత్పర్యము. 1. సూచ్యతే అనుటకు అర్థమెఱుంగక పాంకమా అన్నందునను, 2. లీలయా అనగా అట్టిలీలతోఁ గూడుకొన్నవాడై యని బ్రమనినందునను చక్రము విఠిగిపోయినది.

౧౦౦-వ పుట.

1. “సన్న సౌజ్ఞిండలు” 2 “సచ్చకోర మంట” —సత్తుపాదపూరణము. చ

[8]
2346

చ్చుచకోర మనరాదా? ఇట్టి చేతగానికవన మెవరుచెప్పకొమ్మ న్నారు!

3. “చించుచుగల్వ మొగ్గలను” —కల్వ మొగ్గలను వికసిలంజేయుచు అని వివక్షితార్థము. “కల్వ మొగ్గలను ప్రియిలోఁబెట్టుచు” అనిన నాయర్థము రాదా?

4. “కోకిల ద్రెంచుచును” —చంద్రుండు కర్త. కోకిలత్రాడునుట కవితాతత్వము. ఈ పుటలో—తలను రెండు పద్యపాదములకు పూర్వోక్తములు రెండు సత్తులు; “హరి హయ” పద్యములో, 5. సువత్రము, 6. సురజితము—రెండు సువర్ణములు; “భావళరుచి” పద్యములో 7. సువిరహతాపము, 8. సువిమలతారా,—రెండు సూర్యులు.

ఇంక కవనభాగ్యము చెప్పవలయునా?

[మూలద్రోహిపద్యము, లేక, పీఠపద్యముగచంప.]

రాముఁడు. — [విమర్శించి స్వగతంబుగ]

[8] 2354 అ॥ ఇందువిందుఁడనుటయెందులకీయాస | పయనుబిందువుగనుబరఁగునితఁడు
హరిణదృక్పాఠహార్యాస్యములనెల | కొనెడుఁగాదెకాఁతిదనకుఁదనర.

1. ఇందువిందుఁడు — ఇట్టి ద్విరుక్తియందు ఏకరూపమునే ప్రయోగింతురు; కాన, ఇందు విందువు, అని యేని, ఇందుఁడిందుఁ డనియేని చెప్పవలయును. 2. అనుట యెందుల కని ప్రశ్నయేని ఆస కన్వయము లేదు. ఆస యెందులకని ప్రశ్నయేని అనుట కన్వయము లేదు. 3. హరిణదృక్పాఠ హార్యాస్యములకా — బభావి | లేళ్ల యొక్క — చూపులచేతను చెక్కిళ్ల చేతను మసూహారమైన] ముఖములయందు అనియు ననర్థము లభించుచున్నది. పఠితలను బాధించుట యెల్ల మనకు ప్రజ్ఞయేగదా? తన కనఁగా నెవరికి? చంద్రునికా?

ఇన్దు రిన్దు రితి కిం దురాశయా | బిన్దు రేష పయసో విలోక్యతే
నన్విదం విజయతే మృగీదృశః | కోమలామలకపాఠ మాననమ్.

ఇందుఁ డిందుఁడనుచు ఎందులకు దురాశతో ఈనీటిబిందువును చూచుట? ఇదిగో తేజరిల్లుచున్నదే యీకురంగీనయనయొక్క [నీతయొక్క] సునుఁడకుఁ చెక్కులతోడి నెమ్మిగము. — ఈపద్యమున శ్రీరాములవారు అల్పగుణమైన చంద్రబింబ మును హని అధికగుణముయిన నీతాముఖముం గాంచం దలంపుగొన్నారు. పంతుల వారికి ఈపాటిశ్లోక మర్థముగాకపోయెనుగదా! మూలములో పూర్వార్థమెల్ల నేకవా క్యము. ఏష పయసో బిన్దుః ఇన్దురిన్దురితి దురాశయా కిం విలోక్యతే? అని యన్వయము. 4. పంతులవారు విలోక్యతే అనఁగా చూడఁబడుచున్నాఁడు, అనఁగా ఎఱుఁగఁబడుచున్నాఁడు, అనఁగా, పరఁగను, అని యపార్థముచేసికొని, తదను సారముగా, 5. ఒక్కొక్కపాద మొక్కొక్కవాక్యముగా అన్వయించుకొని పద్యము నిట్లు వెలిగించినారు. 6. ఉత్తరాధార్థగంధముంగూడ వీరెఱుంగమికి మోతుబరి [వి శ్వాస్యుఁడైన] సాతీ, 'ఆస్యములకా' అను బహువచనము. నీత కెన్నియాస్య ములు? 7. నీతయొక్క యాననమని మొరయుచున్న యిదమును వీరు గొంతు పిసికి చంపివేసినారు. నీతాపరముగా వీరు దీనిని గ్రహింపలేదు. కపోలాస్యములకు ద్వంద్వ మందురా? అట్లేని ఏకపద్యాపము వలదా? 8. మఱి హరి యేల? కపోలము హరి గాదా? కపోలహరి తృతీయానమానము గానిచో హరిపద మంతర్గధువుగదా. విలో క్యతే అనఁగా, పరఁగునా? ఆంధ్రీకరణము పఱచునా? ఈయనకు సంస్కృతము.

తెలియునట! ఎప్పుడు? క్షీణము ద్వంద్వానుగ్రాహకముగాదు. పంతులవారు స్వారశ్యమడంచుటకై స్వతంత్రించి మార్చిరను పక్షమున సందిగ్ధతాదోషము.

౧౦౧ - వ పుట.

మ॥ తనుమధ్యామెటులాండునిందుడుగు ధాధాముందుదుగ్ధాభికి
 [10] దనయుండయ్యుండదాస్యశోభనులసత్తారుణ్యలావణ్యవా
 2364 ర్థినిధానంబుదరంగితేక్షణవాకింతేగమ్ముశీతాంశుడొం
 దునునీలాబ్జవనీవిహరకలనాధుర్యోరుహంసద్యుతిక.

మూ.—అస్య త్వద్వదనస్య విభ్రమలవం లావణ్యవారాన్ని ఘో
 ఇన్దు గుప్తరి దుగ్ధసింధులహారిబిన్దుః కథం విన్దుతు
 ఉత్కల్లోలయ లోచనే క్షణ మయం శీతాంశురాలమ్బుతా
 మున్మీలన్నవనీలనీరజవనీఫలన్తరాశ్చియమ్.

ఓ సుందరీ పాలకడలియలబొట్టయిన యీచంద్రుడడు లావణ్యసముద్రమయిన నీనెమ్మముయొక్క విభ్రమలేశము నెట్లుపొందగలడు? నీవాకమాటు నీనేత్రముల నుత్తరంగములనుగాఁ జేయుము, క్షణమునేపు వీడు వికసిల్లుచున్న క్రొత్తనల్లగలున వనిలో క్రిడించుచున్న హంసయొక్క శోభను పొందునుగాక.

చంద్రుని అపకర్షించు నీఘట్టమున వీరు మూలవిరుద్ధముగా, 1. సుధాధాముం జనియు [అమూలకము], 2. దుగ్ధాభికి తనయుం జనియు [తనయుండు అమూలకము], నుత్కర్షించి ఏతద్రక్షణమునకై, 3. 'అయ్య' నని అవ్యర్థమును ప్రయోగించుకొన్నారు. వీరిమూలములో 4. సుందరదుగ్ధసింధులహారిబిన్దుః, 5. ఫలన్తరాశ్చియమ్—అనియును తప్పలున్నవి. దుగ్ధసింధువునకు సుందరవిశేషణము అపిశేబ్దము లేని యాయపకర్షలో ప్రస్తుత విరుద్ధముగాదా? వీరు అపిశేబ్దమును త్యజించి నారో సుందరి యని నీతాసంబుద్ధిగా మార్చుకొన్నారో సందేహముగానున్నది. 6. మార్చుకొన్నచో 'సుందరి' యనక 'తనుమధ్యా' యన్నారు. ముఖవర్ణనాప్రకరణమందు, కన్నులెత్తించుడుము అని వేడు నీచోట, మధ్యవర్ణనా పూర్వకమయిన సంబోధన సరసముగాదు. ఈయన "తనుమధ్యాబిల్వేశులతనయుండు" కాదు గావున అభక్తిచేత తనుమధ్యానామ మిందు 7. ప్రాసముకై వేసికొన్నను అందరింబ లేదు. వీరు తలచినట్లే మూలమం దుత్కర్షయే మతమేని దుగ్ధసింధుబంధు వనక లహారిబంధువని యేల చెప్పదురు? పైగా సాక్షాత్పూర్తిని బంధువన్న తిరస్కారముగాదా? బ్రహ్మబిన్దుః, క్షత్రిబిన్దుః. మిత్రార్థముగానేని వీరు గ్రహింపలేదుగాదా. ఆ

పక్షమందును లహరీమిత్రముగా చెప్పటచేతను [దగ్ధసింధు పుత్త్రునిగాఁ జెప్పమి
చేతను] తిరస్కారమేగదా గమ్యము. మరాఠీయని స్త్రీలింగ మేల? శ్రయమేమి?
వీనిని మరాఠీయమ్మని దిద్దుకొన్నారు. బంధువనుటచే ఇట ఎన్ని విరోధములున్నను,
వానిని తెలిసికొనలేక, మఱికొంత పాడుచేసికొన్నారు. 8. ఘటియు లావణ్యవారా
న్ని ధేః అనుషష్ఠిని అన్వయించుకోలేక దానిని ద్వితీయగా మార్చుకొన్నారు. 9. లవణ
శబ్దస్వారస్యమును తెలిసికొనేరక పోయినారు. 10. నీముఖశోభను ఈచంద్రుఁ డెట్లు
పొందునను వీరివాఁతకును నీముఖశోభయొక్క లవమును [లేశమును] చంద్రుఁ
డెట్లు పొందును అను మహాకవివాక్యమునకును, సక్క యెక్కడ దేవలోకమెక్కడఁ
గదా? దుగ్ధసింధులహరీబిందు వనుటకు సదృశవర్ణన “ బిద్దు రేష పయసో విలోక్య
తే ” అని యుండలేదా? నాగరముతెలియదాయెను, తెనుఁగుముద్రణము అర్థము
కాదాయెను. బుద్ధిప్రభావమునకు విపరీతార్థము లగును. ఇక నేమగును!

శా॥ ఇందుశ్రీభువిఁగ్రమ్మునిందువనరాత్రిందీపరాక్షీకుచా

[9] స్వంద్రశీకరగంధసారముగద్యోవద్వాప్రకీర్ణంబుగఁ
2373 గందర్పస్ఫటికాలయంబుగనుట్రాక్రాంతాంగనానాసీకం
బందున్పుత్రైముగన్తహేశ్వరబిటాప్రాంచల్లతాంతంబుగఁ.

మూ.—ఇంద్రో రస్య త్రియామాయుపతిశతతటీచంద్రనస్థానకస్య
వ్యోమశ్రీచామరస్య త్రిపురహరబిటావల్లరీకోరకస్య
కన్దర్పక్షీణిపాలస్ఫటికమణిగృహ సైన్యతదాఖణ్డలాశా
నాసాముక్తాఫలస్య ధగయతి జగతింకోపి భాసాం వికాశః.

రేయువిదగబ్బిగుబ్బకు గందంపుఁబ్రాంతయు, నింగిసిరికి జల్లియు, ముక్కంటి
జడతీవియకు పూమొగ్గయు, వలరాచరాజునకు పటికపురామాడుపును, ఈవేల్పు
తేనిదెసవెలందికి బులాకిము త్రైంబును, అగునీజాబిల్లియొక్క వెలుఁగులయొక్క చె
ప్పనలవిగాని వికాశము జగతి నాక్రమించుచున్నది.—అని యర్థము. ఈతేనియ
బుగ్గను వంతులవారు తుంగగుంట చేసినారు. కుచము గుండ్రముగదా; దానికి చంద
నముపూసిన నాగుండ్రనితెల్లనిచర్మ చంద్రమండలమువలె నుండును. తెల్లనివింజోమ
రంబును దూరమునకు గుండ్రనగా చంద్రమండలమువలెనే యుండును, పిడి మనకం
టికగపడకుండ సొకవిధముగాఁ బట్టుకొనిన దగ్గఱఁగూడను గుండ్రముగానే యుండు
ను; కాన నదియు చంద్రమండలసాదృశ్యలక్ష్మీని బొరసినదే. మొగ్గలనేకములు ఇం
చుమించుగా గుండ్రముగా నుండును; కాన తెల్ల మొగ్గ చంద్రమండలసాదృశ్యముగల
దే. రాజుగారిపటికపుటిల్లు విచ్చిత్తికై మదరాసురాండుటాణావలె నిర్మితమై యుం

జరాదా? కాన ఇంచుమించుగా అదియు చంద్రమండలసాదృశ్యరూపమే. ముక్తా
 పలమునకు ఆసాదృశ్యము చెప్పవలసినదేలేదు. ఇంతియగాని ఇందుదేనికిని వెన్నెల
 తోడిసాదృశ్యము చంద్రసాదృశ్యమువలె నింతసౌభాగ్యవంతము గాదు. అట్లుండగా
 పంతులవారు చంద్రసాదృశ్యమును తొలించి [అనగా చంద్రాభేదవర్ణనము మాని],
 ఇందుశ్రీయని వెన్నెలకే పూర్వోక్తవస్తువులతో సామ్యము చెప్పినారు. ఇది పద్యము
 నుతగులఁజెట్టుటకు వేసినతొలికట్టియ, పెద్దకట్టియ; ఇందుశ్రీయనగా చంద్రుడే య
 ర్థమని వాదమునకు రాకమానరు. అట్లేని చంద్రుడే భువిని కౌగిలించుకొన్నాడూ?
 ఆకాశములో లేడా? రెండవకట్టె యేదన.—2. భువిఁగము—మూలములో జగ
 తి మనియున్నది. “అథో జగతీ లోకో విష్టవం భవనం జగత్” — అని యమరుఁ
 డు జగతీశబ్దమును భూపర్యాయములలో పఠింపక, మృత్తికాదిపర్యాయవచనపర
 ములయనఁ రెండుశ్లోకము లెడఁపెట్టి తర్వాత పఠించినయన్నిప్రాయమును తెలిసికొను
 నది. 3. మూడవకట్టియ—ఇందువన—భువియెల్ల చంద్రుడే అనునట్లుగా అని య
 మూలకవర్ణనమా? అపక్షమున నీవాక్యముతో అయైదుగన్నులకును సంబంధమేమి?
 భువి యనగా దివి గాదుగదా? వ్యోమశ్రీప్రకీర్ణకాదులు భువినిగావు గదా? ఈ
 యాక్షేపముని ఈయన భువినికౌగిలించినదెబ్బకు వానికెల్ల కోరకప్రకీర్ణకాదులు శ్రు
 త్తినవని వెక్కిరింతుమన్న, ఈదెబ్బకు పూర్వమే వానికవి కట్టుటకు ఏమభ్యంతరము?
 లేక, చంద్రనేవకుడా, అనియేని, చంద్రయాచకుడా, అనియేని, అర్థముగా నీయి
 యిందువనడా అని సుగ్రీవునికి సంబోధనయా? అతని నట్లనుట యేల యన,
 నీతను వెదకించి తోడ్పడినందులకు పరిహాసము. లేక, ఇందువదన అనుటకు “వర్ణ
 నాశాత్ప్రజ్ఞాదరః” అని దవర్ణనాశమా? సుగ్రీవునిమొగము అమావాస్యచంద్రుని
 వలెనేగదా యుండును. పూర్ణిమయొక్క విశేషమేమి? అమావాస్యయే పితృదేవత
 లు మేల్కొనియుండుకాలము. 4. [అస్పందశ్రీకర—ప్రాసమిత్రము.] 5. క్షోణిపా
 లుండట పరారించిత్తగించినాడు. 6. నాలవకట్టియ—ప్రాక్కాష్టాంగనా. ప్రాంతక
 ట్టెచెలువ యనియు దీని కర్థము. ఏమియందముగాఁ గుదిరినది! 7. నానికంబందుక
 —కడమన్నిటికిని సమాసములును, ఇట ప్రక్రమభంగముకొఱకును, ప్రాసబాధ తీఱుట
 కును, వ్యస్తప్రయోగము కావలసినవచ్చినది. 8. ప్రాంచత్ - సన్నానిసాత్తు. ఇందు
 కై వదలుకొన్నది. 9. వల్లరి! లతాంతశబ్దమందలి లతాశబ్దము ప్రత్యేకవల్లరిశబ్దము
 యొక్క కార్యమును చేయదు.—పద్యము స్వారస్యముగా నున్నదా! ఏవేనికొన్ని
 యక్షరములు గణయతిప్రాసములు సరిపోవునట్లువ్రాసి ముద్రించిన నది పద్యము
 గాదా! కవితాతత్త్వవిజ్ఞానముగాదా?

[శనిప్రీతికరము.]

పృథ్వి! సదున్నతఘనస్తనస్తబకచుంబితుంభీఫలా
[4] స్తదన్తధురవీణస్వర్మశినసేత్రసత్ప్రీతిమక
2377 సుధాకరకరాయితార్జునసుకాంతిసత్కాంతముక
ద్యదీయయశముంగడుందనరచాడెడున్వేడుకక.

ఈపద్యము చదివినందునంబట్టి శనిని ఈశ్వరముచదివి పోగొట్టుకొందము.

సదున్నతఘనస్తనస్తబకచుమ్మితుమ్మిఫల
కవణన్తధురవీణయావిబుధలోకలోలభ్రువా
త్వదీయ ముపగీయతే హరకిరీటకోటిస్ఫుర
త్తుపారకరకన్దశీరణపూరగౌరం యశః.

మఱియు నిది పృథ్విగాన దీన పృథ్వియైత్తుసత్తున్నది;— 1. సదున్నత 2. సత్ప్రీతిమ 3. సత్కాంతము. చేరునకు, పులుసునకు, మజ్జిగకును ఈసత్తుతో మనము పాత్రములెన్నెని చేయించుకోవచ్చును. కాన వద్యము పాడని తలంపవలదు. పాత్రములు మాత్రమున్నకడుపెట్లు నిండును? భోజనసామగ్రికి ధనమక్రమలేదా? ఏమి తెలివి! కన్నుదెఱచి చూచినరగదా అగవడును. 4. సుకాంతిలోని సువర్ణఖండముంగనుఁడు, ఎట్లు చాటున మిణుకు మిణుకు మనుచున్నదో. దానింగొని దీనికి పాత్రలు చేయించి సామగ్రితెప్పించి శనిసహారాధనచేసి ధవ్వళముకొట్టుదము. కవితాతత్త్వమను రహస్యగ్రంథములో ప్రథమాధ్యాయములో “సుసత్తులు వేయునది,” “సరసవిశేషణములం ద్రోయునది,” “నీరసములం గుప్పించునది,” అని ప్రథమసూత్రత్రయము. ఆరహస్యము మీకేమి తెలియును!

౧౦౨ - వ పుట.

స్రగ్ధర—ఉత్తరార్ధము. 1. రలప్రాసకడగండ్లు.

[5] లోలాక్షీగండమున్న - ల్లుళితజలధిక - ట్లోలఫేసొరుఖండ
2382 బాలాకింపంగదేయూ - యదనఁబొదలునీ యబ్జుఁడాకాశమందుక.

మూ.—సంరంభోద్రిక్తనక్తంసమయదశముఖోచ్చణ్ణదోర్దణ్ణ హేలా
క్షైలాసః సప్తలోకీజయముదితమసౌజన్యవాదిత్రశభః
లోలాక్షీగణ్డ పాళీలవణిమజలభే రుద్రతః ఫేనపిణ్డః
వశ్య వ్యోమావకాశం విశతి విరహితాం దత్తశక్రః శశాంజుః.

పంతులవారు తృతీయవేదమును చెబించినారు. 2. చంద్రుడు లోలాక్షిగండ మంట! లోలాక్షి గణపాశీ యనివిడచినికొన్నారు. ఏలోలాక్షికి గండము? అందరి కినా? 3. పంతులవారికి లవణము యనగా అర్థము తెలియక, ఆపదము స్ఫూర్తికి రాక యీచెబువు గలిగినది. లవణము యనగా లావణ్యము. లావణ్య మనగా కాంతివిశేషము. [చంద్రుడు] లోలలోచనలయొక్క చెక్కిల్లలావణ్యమునెదు సముద్రమునం బొడమిన నురువుముద్ద యని శ్లోకతృతీయపాదార్థము. దానికి వీరిచేత ఆంధ్రీకరణగండమున ఈపాట్లు వచ్చినవి.

పీతో యతఃప్రభృతి కామపిపాసితేన
తస్యో మయాధరరసః ప్రచురఃప్రియాయాః
తృష్ణా తతః ప్రభృతి మే ద్విగుణత్వ మేతి
లావణ్య మస్తే బహు తత్ర కిమత్ర చిత్రమ్.

అని యమరుమహారాజుదేహగతులై శ్రీజగద్గురువు నుడివిన సువచమును గ్రహించుచు. పంతులవారి తెన్నుముద్రణములో లవణజలనిధిః అని ముద్రితమైయున్నది. పంతులవారు తన్నుద్రకునికన్న వండితులుగాన ఆలవణశబ్దమే వనికిరాదని బుద్ధిమము చేసినారు. 4. గ్రహశాంతిసంతర్పణకై పాత్రసామానుకోసము సర్తుపెట్టినారు. 5. ఈ యవన యతీశ్వరులవారు విరహిణులను హరించివేసినారు. లేక, లోలాక్షులగండము లోనే వీరికిని గండమైనదాయేమి? విచారించవలయును. అర్థమెట్లున్న నేమి ఇదియుం బద్యమేగదా.

[మలయతి.]

క॥ బౌసందముకుముదాదుల | కాసందముగొల్పుచిందుకాకాశంబుకా
2388 దానుల్లంఘించునుమాను | మానుండంబుధినిబోలెనహహాకనుమా !

కందపద్యము. యతిభంగమును అహహహహా కనుమా ! మాకు ఆకు యతి మీ రెక్కడనేర్చితిరి? ఇదేమి కవితాతత్త్వములో నాలవసూత్రమా? మిమ్ము కవన మె వరు చేయుచున్నారు? మీకవనమున కహహ యని మీరే ఆశ్చర్యపడుచు! ఈబాధ యేల? ఈమాట కవిపండితసంఘమును యతిప్రాసలు కొట్టివేయు మని వరమడుగు దము.

[2] రాముడు.—ఎందువలనగన బేరానుజుడు కుబేరునివలననుండి హరించె
2385 నా, యందువలన నిది విమానరత్న మే సరి.—

లక్ష్మణుడు.—అన్నా! వీరడెట్లుకిష్కింధా మాహిష్మతీవతులకంటె వీరుఁ డని యెన్నఁబడుచున్నాఁడు.

1. ఈ లక్ష్మణవాక్యము అర్థబధిరునిభాషితమగుటచేత రంగారుచున్నది. పుష్పకము నచ్చినది. అందఱు ఎక్కినారు. శ్రీరాములు పుష్పకమును ఉగ్గడించినారు. లక్ష్మణుడు ఈయసంబద్ధప్రశ్న వేసినాడు. వాలికార్తవీర్యులప్రస్తావము రాములవారు చేయలేదు. ఈయసంబద్ధప్రశ్నయొక్క జాతక మేమనగా, పైరామభాషితములో మూలమున కుబేరానుజునికి 2. త్రిభువనైకవీరుడు అని విశేషణ మున్నది. అది తెనుఁగుముద్రణమున అంధముద్రకునిచే త్యక్తమైనది. లగ్నము గ్రహస్థానములుఁ దెలిసినవిగదా. ఇంక ఫలము బృహజ్జోతకముప్రకార మూహించుకొండి. నన్ను డుగ్గనేల ప తెలిసినది. “ అంధువునఁబడునంధానుగాంధునివలె ” ఫలము.

తే॥ అట్టిగట్టిబుజులులనదుముకతనఁ

[10]

2895

గాఁగనిశ్శబ్దములుదశకంతకంత

ములుదదాలింగితుండయిజలధులందు

ముంచినకపీండుఁడవ్వాలికాంచుఘనత.

లక్ష్మణప్రశ్నకు తరముగా వాలికార్తవీర్యులకన్న రావణుఁడెట్లు వీరుఁడో నిరూపించువారై శ్రీరాములవారు ముందుగా వాలిమహిమం గొనియాడుచున్నారు. —

1. తదాలింగితుండు—కంతములచేతనా? కంతములచే నాలింగనము కొంగలకు సాధ్యము. రావణునికిఁ గాదని తలంచెద. రావణునిచేతనేనా? ఆలింగన మేల? ఆలింగితుఁడేని ముంచుట యెట్లు? మున్నిన అనవలయును. ఆలింగకుని ముంచుటకు ఆలింగితుఁడే ముగ్ధవలయు. అపక్షమున నిద్వయం జన్తురు. కాన ఆలింగనాత్మి నదిగాదు. ఆలింగితవాహుఁడై అనియేనియుం జెప్పలేదు. ఇది చాలుఁగదా ఇటు అంధానుగాంధత చక్కఁగాఁ బట్టిన దనుటకు.

తాదృక్రథోరభుజయస్త్రనిపీడనేన

నిశ్శబ్దతా ముపగతై ర్దశకణ్ణకణ్ణైః

యత్క్రిద్ధిఘోషణమకారిచతుస్సముద్ర

వేలాసుకింస వచసాం విషయః కపీన్ద్రః.

అట్టిగట్టిబుజ 2. యంత్రమున వేసి (వాలి) బిగింపఁగా నిశ్శబ్దతను బొందిన దశకంతకంతములచే ఎవని [నివాలి] 3. కీర్తి చతుస్సముద్రతీరములయందు 4. చాటుఁబడెనా, ఆకపీండుని [వాలి] మహిమను చాటుటచేఁ జెప్పఁగలమా! 5. నిశ్శబ్ద [మయినకంత]ములచే [కీర్తి] చాటుఁబడె నని విరోధము ; 6. అట్లు రావణుని గ్రుక్కమిక్కిననీక కడగ ర్రమం దిటికించుకొని వాలి నాలుగుసముద్రములకును తిరిగినందు

న వాలియొక్క బాహుబలము బిల్లయెడలం బ్రభూతమయిన దని తత్పరిహారము భావము ; కాన విరోధాభాసాలంకారము. పద్యములో విరోధ మేమియు లేమిచే కేవల భాసాలంకారము. 7. అంధముద్రణములో సుత్తరార్థము. — ఆలిట్టితో జవ మకాకారి చతుస్సముద్రవేలాను యో న వచసాం విషయం కపిస్త్రీ॥ ఇందు ఆంధ్రము ద్రాక్షరశాలామర్యాదనుబట్టి 8. జవ అనుట జవయనుటకు బదులని విశదమేగదా. అచ్చుకూటపుంజట్టములో పంతులవారిప్రాసమందుంబోలే వవల కభేదముగదా. దీని యర్థము. 9. ఆలింగితుండై నాల్గనముద్రవేలయందు జవ మొనర్చునట్లు ఎవరడు చేయబడెనో ఆకపింద్రురడు మాటలకు విషయము గాఁడు. — అని 10. దీనినేని సరిగా వీరు తెనిగించినారా? పద్యం పాదచతుష్టయూపరిమిత మ్మన్నందులకు సరిగా పద్య మేమో చేసినారు.

౧౦౩ - వ పుట.

[1. గఘప్రాసము. 2. రావణు తొలిమృతి. 3. శ్రీరాములు

ఉపన్యాసములో తల్పిబ్బగుట.]

శా॥ ద్రాఘిష్ఠానీనికృత్తమార్థతతిపాదస్థానమందుంబడన్
[9] జ్ఞాఘాపాత్రముగాఁగబిండిశశిలీలన్ దత్సుధాధారలన్
2404 వేగంగూర్చితగంబునర్జనితుఁగావించెన్నతున్రావణున్
జ్ఞాఘింపంబడుఁగాతమాతఁడుజగత్సంస్తుత్యుండీశానుఁడే.

శ్రీరాములవారు ఆలక్ష్యణప్రశ్నకు ఉత్తరముగా రావణుఁడో వాలికార్తవీర్యులకన్న వీరుఁడని పల్కి 'అట్టిగట్టి' పద్యమున వాలిం బొగడి, తర్వాత సైకపద్యమున కార్తవీర్యునిఁ బొగడి, ఈమూఁడవపద్యంపుమూలమున ఆయిరువురికన్న రావణుని యుత్కర్షణ నీధాంతీకరించినారు. పంతులవారికి, 4. ప్రశ్న తెలియక 5. ఉత్తరము తెలియక 6. ప్రకరణము తెలియక 7. ఏతన్నులము శివశ్లాఘాపరముగా పరిణమించినది. శివశివా!

యస్య ద్రాక్షరవాలకృత్తశిరసః కణ్ఠాలవాలస్థలీం
చూడాచస్త్రీమసం నిషీడ్య నిబిడం సింహాన్ గుధానిర్భరైః
స్వాం మేనే శశిఖిణ్ణమణ్ణిన ఇతి ఖ్యాతిం కృతాథాం హరః
పథానం దశకన్ధరః స చ కథంకారం గిరాం గాహతే.

ఏదశకంధరుఁడు [అర్చనగా శివపాదములం బడునట్లు] కత్తితో చరాలున తనతలలను ద్రుంపఁగా ఆతలకాయలపాదులయందు శివుఁడు తనశిరస్సునందలి చం

ద్రరేఖను దట్టముగా పిడిచి యవ్యుతశ్రవాహములన్న పోయుచు అందువలన తనచంద్రశేఖరత్వము సఫలమాయె నని తలంచుకొనెనొ ఆదశకంధరునిమహిమను వాక్కులచే వర్ణింపఁదరమా | అని యర్థము. పంతులవారు ఎంత చెఱిచిరో కనునది ! పంతులవా రిటు రావణుని చంపి వేసినారు. శివుఁడు బ్రతికించి నాఁడు. మూలములో రావణుఁడు చావలేదు. శివుఁడు తలలను మఱలం బుట్టించినాఁడేగాని 8. చచ్చినరావణుని బ్రతికింపలేదు. తొమ్మిది తలలను మాత్రమే తఱుగుకొనియున్న సమయమున, పదియవదానిం దఱుగుకొనఁజొవుచుండఁగా, దానిఁ దఱుగుకొన్న నిఁక చచ్చునని శివుఁడు ఆతొమ్మిదింటిని ఆలోననే పుట్టించెనని, రావణుఁడే యీనాటకమందే చెప్పినాఁడు. ఈపంతులవారే ఆవాక్యమునే తెల్పించినారు. ఈవిమర్శ ... పుటలో 'యత్సంతుష్ట' ఇత్యాది శ్లోకముం గనుఁడు. శ్లాఘాపాత్రముగాఁ బిండిన జగత్సంస్తుత్యుండేమి, మఱల శ్లాఘింపఁబడుఁగాక యేమి? 9. పాసరుక్త్యము దోషముగాదా? ప్రత్యయద్యోతి తార్థముచే భేదముకల్పింతురు గావలయు. అట్లేని, రాములవారు శ్లాఘింపఁబడుఁగాక అనఁగానే అందఱు భోజనకాలమందు సమఃపార్వతీపతయే హర హర హర హర మహాదేవయన్నట్లు ఏమేని శివస్తుతి పలికిరా? ఈప్రయత్నము వాస్తవముగా శివశ్లాఘుకుఁ గాదు. ప్రాసకై నాల్గుఘాలు కావలయు. "అవ్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మను రబ్రహ్మిణ్." మూలచతుర్థపాదమందలి తచ్చబ్దము వీరియలికికట్టియయస్వయములో ఆసన్నుడైన దశకంధరుని మాని దవిష్టుని హరుని వరామర్షించుచున్నది. మున్ను తిక్కన శ్రీనాథాదులు ఆంధ్రీకరించిరి. ఇప్పుడు ఇట్టియనేడమూతులు తొడంగినారు. అందును, వీరివలె పాడుచేసినవారు మఱి లేరు. వీరుపండితులఁట! తెలివిగలరఁట! "నిసస్తపాదపే దేశే హేరణ్ఢోపి ద్రుమాయతే"

ఉ॥ ఎత్తఁబడంగ నెవ్వనియహీనభజంబులఁజింద్రమాశిఘ్రా

[8]
2412

భృత్తునిరస్తభారతనహీంద్రుఁడునుండలతెత్తదత్పణా
ఘృత్తమరత్నరాజిరుచులుద్యదినాంకులువోలెఁగ్రాలఁగు
చ్చిత్తజవైరిదృక్ప్రియముఁడేరంగనలైన లెఱివాఱవే.

మూ. యదోశ్చాయని చస్త్రశేఖరగిరౌ భారావతారోన్నమ
న్నాగాభీశభణావళిమణిరుచాం పూరే సమున్మీలతి
బొత్తాస్తుల్యమకాలబాలతపనాత్రమా శ్చతస్రోదిశః
దేవస్యాపి రుషా తుషారకిరణోత్తంసస్య త్రిస్రోద్భవః.

ఏరావణుడు కైలాసమును పెకలించి తనచేతులం గొని యుండగా అసంతుండ తనతల మీదిబరువు తగ్గుటచే ఎత్తుకొన్న పడగలపంక్తి యొక్క మణుల కాంతి పూరము పర్వటచే ఉవ్వెత్తుగా, నలుదిక్కులును, కోపముచే నువ్వెత్తుగా చంద్రశేఖరదేవుని మూడుదృక్కులును అకాలబాలాతపాతామ్రములైనవో [అట్టి యారావణుని చరితములు లోకోత్తరములు గావా, అని పూర్వమున కన్వయము.] 1. చిత్రజనైరి దృక్క్రియముఁజేరగా అనుట మూలాధాపరిజ్ఞాన విలసితము. 2. రావణుడు కొండయెత్తుట అనంతఫణి భణామణికాంతి వ్యాప్తిచే దిక్కులెఱ్ఱఁబాటుటకును, కోపముచే శివలోచనము లెఱ్ఱఁబాటుటకును గారణముగాని, 3. లోచనము లెఱ్ఱఁబాటుట దిక్కు లెఱ్ఱఁబాటుటకు గారణముగాదు. 4. అహీన—ఈవర్ణనయెల్ల అహీనత్వధ్వనార్థమే నిబద్ధమై యుండగా, అహీనత్వమును ముందే వాచ్యభంగిం జెప్పకొనుట కవసరమర్థ మెఱుంగమిని తెల్పుచున్నది 5. ఉత్తమ—ప్రా. ఉద్యుద్దినాంశులువోలెఁ గ్రాల. దీనిమూలము దృక్కులకుం గూడ విధేయమే. 6. క్రచ్చిత్రజనైరి—ఏమి యసహ్యమైనకవన మిది! క్రుధ్=క్రోధము; ఈమాటను శివనేత్రాదుణ్ణికారణముగా వ్యస్తముగాఁ జెప్పవలసినది. 7. దృక్క్రియ మెట్లు చేరినది? ఈచేరుధాతు వెక్కడిది? దేనికి తెలుగు? పంతులవారు. 8. దృశో జాతాః అనునన్వయము గన లేదట, పండితు లట! కవులుగూడ నట!

శిఖండిమండి | తావనిజికాండచిత్రకూటాచలంబు.

2418 అవిమృష్టవిధేయాంశతాదోషము జాగరూకము. శిఖండిమండి!

తావనిజంబు చిత్రకూటాచలంబు, అనునది.

ఉల్లఘ్న నీరధి మతీత్య చ దణ్డకాని | నద్యో చ మేఖలకశిష్టగులే వ్యతిత్య
ప్రాప్తాశ్చిఖణ్డికతమణ్డితశాఖిషణ్ణ | మేలే వయం శిఖరిణం నను చిత్రకూటమ్.

[పీఠకుట, మగసింగముపాలు ఏనుగుగున్నలు త్రాగుట.]

[6] క॥ ఏనికగున్నలుతోండము | చే నెఱసింగములబడలఁజెలఁగుచుచీకుక

2419 మానుగనేనుఁగుచిల్లలు | మానిచిశివుపుహరిపాలమఱిమఱిగ్రోలుక.

1. పంతులవారికి ఈపీఠ నభ్యాసమొకటి సంభవించినది. విమర్శ 90- పు. చూడుండు. 2. వేలుగున్న లనియేని తెల్పలేదు గదా మఱి మానుగనేనుఁగుచిల్లలని పునరుక్తి చేయనేల? 3. ఈ పాదమునే మానివేసిన పద్యమున కేమేని లోపము కన్పడు. 4. ఈపద్యమున నింకొక యదృశ్యము—హరి యనఁగా సింహము, మగది, ఆడుది గాదు; కావున పాలు మఱిమఱి క్రోలవచ్చును. రానిచో తొండములున్న విగనుక పీఠవచ్చును.

వ్యాజ్యబృహహణవదనస్య హరేః కరేణ | కర్షంతి కేసరసటాః కలభాః కిలైకే
అన్యే చ కేసరికిశోరకపీతముక్తం | దుగ్ధం మృగేష్ట్రీవనితాస్తనజం పిబన్తి.

[ఇటనివిగో] కొన్ని గున్న పేనుంగులు ఆవులించుచున్న సింగముయొక్క జూలును తొండముతో లాగుచున్నవి. మఱికొన్ని [గున్న పేనుంగులు] సింగపుంగొదములు త్రాగివిడిచిన సింహీస్తనమును త్రాగుచున్నవి. [హనిచి శిశువు అనుతెనుంగునకు సరిగా మూలమునం బాతాంతరమున్నది.] 5. వ్యాజ్యంభహణవదనస్య అనుట భయములేక యని తెల్పుటకు. 6. మృగేష్ట్రీవనితాస్తనజ మనుట, వీనిభిలికరణమునకు మృగేష్ట్రము చూచుచు ఆనందించుచున్న దేగాని రోషమానలేదని తెల్పుటకు. ఈరెండు విశేషణములనుం బంతులవారు హరిపాలలోఁ గలిపి వేసినారు.

౧౦౪ - వ పుట.

మ॥ ఇవిగావించునుజక్రవాకులకుఁ దామెంతేనియాశ్వాసము
[2] యవిధ్యాంతాభిమునింగినట్టిజగతిఁ హర్షంబుగఁ లేవనె
2421 త్తువిలాసంబుగదిక్పత్తితనివేతోఁచున వసంతంబునఁ
రవివౌసత్కరముల్పరోరుహవనిఁ రంజించుసల్లిలలఁ.

1. ఈ పద్యభినుండి [చతుర్థపాదమున] 2. రెండువీసెల సత్తే యెత్తినారు. సహారాధనకు కావలసినన్ని పాత్రములు ఈరెండువీసెల సగునా? వంతులవారికి ఒకముణుగుస తైన నెత్తునంత తెలివి లేకపోయెనని చింతిల్లుచున్నాఁడను. ఎవరైన నేమి? నే నెత్తెదఁ గొనుండు.

ఇవిగావించును(౧)సద్రథాంగులకుఁ దామెంతే(౨)సదాశ్వాసముఁ
సవి(౩)సద్ధ్యాంతపయోధిమగ్నజగతిఁ(౪)సద్ధర్షతఁ లేవనె
త్తువల(౫)త్సద్గతి(౬)సద్దిగంగనలవేతోఁచున్యసంతంబునఁ
రవివౌ(౭)సత్కరము(౮)ల్పదంబుజవనిఁ రంజించు(౯)సల్లిలలఁ.

ఇదె మణుంగుసత్తు పాత్రములకు, వీసె కూలికిగాను కొసరు, పొండి. సద్రథాంగమేమి? సదాశ్వాసమేమి? ఇత్యాద్యసంబద్ధ ప్రశ్నలు వేయకుండు. “సచ్చకోరకుల” మేమి? [౧౦ - వ పుట.] “గుళిక” మేమి? [౫౪ - వ పుట.] ఇటనే సత్కరము లేమి? కొన్ని పుచ్చినకరములు గలవా? సల్లిలయేమి? ఏడ్చువీలయొకటికలదా? వంతులవారి కవసమని తెలియదా?

మ॥ నైరయంబొలసేనానిశాచరవధూనిర్హటనామాంత్రిక

[5] స్ఫురితంబుల్ రజసిప్రగు ప్తనశిసిప్రాద్భోధవైతాళిక
2426 స్ఫురణంబుల్ జలజాతకోశకుమారప్రాద్భూతభృంగోఘర్షణం
కరణోంకారముపెంపదేశగురులక్ష్యంబుల్లి నేనాంశుపుల్.

మూ. ఉన్నీల నినిశానిశాచరవధూ నిర్హటనామాన్త్రికాః
సాయంకాలవిగు ప్తపజ్జ-జవనప్రాద్భోధవైతాళికాః
పల్లత్పజ్జ-జకోశగర్భకుమారప్రాద్భూతభృంగోఘర్షణ
ర్షణంకారప్రణవోపదేశగురువ స్త్రీప్రద్యుతేరంశవః.

సూర్యకిరణములనే ఇందు మాంత్రికులనుగాను వైతాళికులనుగాను, గురువులనుగాను వర్ణించియున్నాఁడు. దానిని గ్రహింపక పంతులవారు ప్రాసకోసము 1. స్ఫురిత, 2. స్ఫురణంబులను, యత్తికై 3. లక్ష్యమునుం బెట్టుకొని మూలమును మూలఁద్రోచినారు. 4. ప్రాద్భూత = ప్ర+ఉత్+భూత.=మిక్కిలి పైకి కదలింపఁబడిన, ఎవరుకదలించినారు? 5. ఇది అంధానుగాంధన్యాయమునం బడినది; ప్రాద్భూత అనవలసినది.

[అభీషవ=కిరణ.]

మ॥ దివసశ్రీపదయోజనానుభవప్రాప్తింబోలెభాశోకశా

[11] భివశత్సత్కలికోరుపుంజముదిశాక్రీడత్కురంగేక్షణా
2437 స్వవతంసప్రభుముంబొనర్చుచుదయప్రాంచత్సహస్రాంశ్వభీ
షవలోకంబుకడుంగడున్వెలిగెఁడుజొనుందఁగానివ్వడిక.

మూ.—అయాన్త్యాదివసక్రియఃపదతలస్పర్శానుభవాదివ
వోమాశోకతరోర్నవినకలికాగుచ్ఛంసముజ్జ్వల్మితః
అతస్వన్నవతంసప్రభుముసావాశాకురణ్ణీదృశా
మున్నీలత్రరుణప్రభాకరకరస్తోమస్సముద్భాసతే.

వచ్చుచున్న దినలక్షియొక్క పాదస్పర్శముపొందుచేత మిన్ననెడి యశోకవృక్షమున మొలచిన క్రొత్తమొగ్గలగు త్తియోయన దిక్పాంతల కవతంస విలాసమొసంగుచు పొడుపులేఁబ్రొద్దు కిరణసముహము చక్కఁగా నిగిడి ప్రకాశించుచున్నది. అని యర్థము.

ఈ యర్థమును పద్యములో తివియువాఁడు నీట జొడఁచియంగలవాఁడే.

1. పుంజము అనిన అభీషవలోకముతో ననఁగొనించును. పుంజమోయన [ఓ+అ

నక] అనిన పానర్పుటతో నన్వయించును. పంతులశారిది రూపకము. మూలమున ఉత్పేక్ష. ఉత్పేక్షవాచకమును [ఓ+ అనక అనియేని, అనక అనిమాత్రమేని] చేర్చుకొనియు, ఉన్నది యున్నట్లును రెండన్వయములును కలయం బరికింపుండు. ఏది సరసమో యెఱుంగుదురు. 2. మూలమున పూర్వార్థము అతన్వన్నునకు క్రియావిశేషణము. ఇది యెఱుంగక పంతులవారు ప్రాప్తికడ బోలె వేసికొన్నారు. ప్రాప్తింబోలె—ఈక్రియావిశేషణమునకు ఏక్రియతో నన్వయము? శాఖివలత్తు సమాసముగా దని వాదించి శాఖిక+వలత్ అని విడదీసి వలత్తునకు విశేషణ మనునెడల, “నేను క్రిడత్కండుక” మర్యాదం బడయును. వీరికి సమన్వితముగా వ్రాయ నింక నెప్పుడు చేతన గుట 3. దివసశ్రీకి ‘వచ్చుచున్న’ అను విశేషణము త్యక్తము. 4. సత్కలీకా—సత్తు లేకున్న పుచ్చినకలిక యనియేగదా తలంతురు! 5. పుంజము—నేలరాలం గా మనము చేయురాశియు పుంజమే. అవతంసమునకు అదియేగదా శ్రేష్ఠము! గుచ్చుచున్న సహజముగానే ఏకవృంతగతమైన కలికలు. మేలుపదమును ద్రోచి కీడుపదమును ప్రయోగించుకొన్న రసజ్ఞులం గనుండు. 6. క్రిడత్—ఇది యెల? అటలో ఆయవ తంసము నేలబడిపోవుటకా! 7. యతిరాజుగారిమ్రాల నీక్రిడ. అతైనం యెంకర్యము కానిండు. 8. స్వవతంస—ఈ గు లేనిచో పుచ్చినయవతంసమనియే నీర్ధాంతము! 9. విభ్రమమునకు భ్రమమన్నారు. ఈషదేభరమేగదా? కోమలమును మలమన్నట్లే, శేషవ యనుటకు శవ యన్నట్లే, దీన దోషము లేదు! 10. జానెందంగా నివ్వడిక—కురంగేక్షణలక్రిడ యతిరాజుగారిమోర జానెందినది, మఱి యింక వడి గలుగదా?

లగ్నముండైన సురగురువు సర్వదోషహాసనయు నేయునట్లు, ఇందులో, 11. అభీషవము మూలనుండి పద్యమునకు సర్వదోషహాతి నేయుచున్నది. ఈశబ్ద మేమి? రూపనిష్పత్తి యెట్లు? అర్థ మేమి? సహస్రాంశ్వభీషవలోకంబు, ప్రభాకరకరస్తోమః అనుటకుం దెలుగుగా ప్రయుక్త మని యెన్నవలసి యున్నది. సహస్రాంశుః=ప్రభాకర - కర=అభీషవ - స్తోమః=లోకంబు, అని తోచుచున్నది. అభీషవ మని కిరణ పర్యాయములలో నెచటనుంగానబడదు. “అభీషుఃప్రగ్రహేరశ్చ” అని యమరుండ అభీషుశబ్దమును పఠించినాడు. వీ రెచటనేని అభీషవః అను బహువచనముం గని అది ఏకవచనమని బ్రమసి అకారాంతముగా నేర్చియుందురు. అభీషు శబ్దముపై తద్ధితము అట్లు పెట్టుదురేనియు అభీషవ మగునుగాని అభీషవము గానేరదు. అభీషు శబ్దమునకు మల్లి నాథసూరి “సర్వే కోశకారాః మూర్ధన్యావ్రతయా పేరుః, లోక వేదయో స్తుతాలవ్యావ్రతయా ప్రయోగః” అని చెప్పినాడు. ఇట తాలవ్యము పఠించి అభీ. శవలోకంబన్న సర్వదోషపరిహార మగును. అప్పటికి మూలగతగురువు

నకు సర్వబలమూర్తి యగును. ఒకవేళ నిట వంతులవారు, అ అనగా ఒకటి, భీ అనగా సున్న, ష అనగా తొమ్మిది, వ అన్న పదియేను, పదియేను తొమ్మిదులు మూడు. మూడు సున్నలను ఒకటితో గుణించిన సున్న. సూర్యునికి కిరణములు సున్న గాన, సున్న అనగా సూర్యకిరణములు అని సాంఖ్యప్రయోగ మేమేని పెట్టినారా? లేక, ప్రాంచత్సహస్రాంశ్వభీషవే ప్రాంచత్సహస్రాంశ్వభీషవ మని పుస్తకంపుమొత్తముమీదనే ప్రజ్ఞాద్యణ్ణు పెట్టినారా? అభీష్యవలొకంబు అన నచ్చుపొరరచాటో యన్న జానెందయతిగారు విరోధింతురు. పాపము! ఈతప్పును మూలార్థసమన్వయమువచ్చునట్లు వారికవనముగానే దిద్దిపెట్టెదను!

మ॥ దివస్త్రిపదపద్మయోగవిభవాప్తిప్రాప్తభాశోకభూ

భవశతోరకగుచ్ఛమాయనగనాశాపద్మనేత్రాశికి

అవతంసంపువిలాసమిచ్చుచునుబ్రోద్యద్బాలితిగ్దాంశ్వభి

షువితానంబుకడుంగడున్వలింగడుజొక్కించుచున్నట్లులక.

[ప్రవినీవి=నీవి.]

మ॥ రవియెందాచకసరాగుండైకమలిసీరాజీవశోశోల్లస

[5]
2442

త్ప్రవినీవికవదలించుదాచరమునన్నవ్యాళిమాలాసుకై

తవమొప్పంగనుజొప్పడున్నటియునందాచకందదంభోజినీ

చ్చవిమత్కంచకచారునీలమణిరుక్మాలంబుగ్రాలుంబారిక.

ఉత్తరార్థ మనన్వితము. 1. చొప్పడునకేని క్రాలునకేని రెంటు నొకటికి కర్త లేదు. 2. చొప్పడుక అని దిద్దుకొనినది. 3. ప్రవినీవియంట! యితికి ప్రప్రాసకు వి, పద్యమునకు నీవి. కాన నీవియే ప్రవినీవి. అట్లేని ప్రపరాపసన్న్యవాసునిర్దుర్వ్యధి సూత్పరిప్రత్యభ్యత్యపుష్పానీవియనియుం జెప్పనొప్పనా! ఒప్పదని యెవ్వరనిరి? ఒప్పను, ఒప్పను, ఒప్పను, కొక్కియమనిమాత్రము పేరువచ్చును, వచ్చును, వచ్చును. మఱచితిని. 4. ఇది యుత్తప్రవినీవి గాదు సత్ప్రవినీవి. దీనికి సత్తున్నందులకు నీలమణికి, 5. సు [తైతవము] ఉన్నది. కాన చింతలేదు.

౧౦౫ - వ పుట.

[4]
2446

అ॥ గురుయశోదిలీపకులవరమాణిక్యం మఖిలదిగ్వికాసకాదిమూల

మగుచునుదయమొందినట్టిభాగ్యవంతుని నిన్నుజూడవేడుచున్నవాడు

మూ.—దిలీపకులమాణిక్యం! సకలాశావికాసనమ్

అవిర్భవస్తం భాగ్యస్తం! భవస్తంచ ప్రతిక్షతే.

1. గురుయశో—య. 2. వర—పా. 3. అగుచుక—ఇంతకుముందు దిలీప కులమాణిక్యము కాఁడా. దిగ్వికాశకుఁడు కాఁడా? 4. అఖిల దిగ్వికాశ కాది మూలము—వికాశకమనఁగా వికసితైర్జయనది అనఁగా, వికాశకారణము, కాశ మఱి ఆదిమూల మనుట పాశరుక్త్యము. దిగ్వికాశాదిమూల మనవచ్చును. ఇప్పుడు దీని గతి యేమి? ఎత్తైనను తడఁబాటుగానే యున్నది. ఇటుగూడ నభిప్రాయమా? భాస్వంతుఁడు, అఖిల = సకలమైన, దిక్ = దిక్కు, వి = లేనివారియొక్క, కాశకుక = కాశవాన్యాధికి, ఆదిమూలము = మూలకారణము; కావున, అతనిఁజూడ వేఁడ వలసినదే. రవి కాశ కాదిమూల మనుటకుం బ్రమాణమేమని యడుగఁగూడదు. ‘ఆరోగ్యం భాస్కరా దిచ్ఛేత్త’ ని వారు చెప్పలేరా? ఆరోగ్యమునఁగా ‘ఆరోగ్యభావః’ అని వివరింపలేరా?

[5] క॥ ప్రాచీనుంకుమతలకము । ప్రాచీనోదయగిరిభిరమణీత్రిభువన
2451 ప్రాచుర్యభవనదీపము । నైచెలఁగెడు సూర్యునికిమదభవందనముల్.

ప్రాచీనోదయగిరి. 1. నదీనోదయగిరి యొకటి గలదా, లేక. 2. ప్రతీచీనోదయగిరి యొకటి గలదా? 3. విలవచ్చినది ఈప్రాశతాధ! దీనికై, 4. ప్రాచుర్యప్రాచీన, 5. విచెలఁగెడు—ఇది యెల్లంజేరి యిల్లెల్ల చెత్తయైనది. ఇదియుం గవనమే!

తే॥ జలజములఁజోలఁజేయుచు సద్వికాశములనుమామాన సములనుముదమెలర్ప భానుబింబంబునందుండి ప్రభయుఁబోలె నేదొయొకవాక్యమిప్పుడెప్పుతిల్లు.

రాముఁడు వక్త. ఎంతఘాండగుఁడో చూడుఁడు! 1. ‘మామాన సములను సద్వికాశములను జేయుచు’ అను నీచేత్రానికి ‘ముదమెలర్ప’ అని యర్థము కాదా? మఱల ముదమెలర్ప అను నేమి?

మూ.—వికాశయ న్తీ నితరాం వద్మానీవ మనాంసి నః

ప్రభేవ భారతీ కాపి భానుబిమ్భా ద్విజృమ్భతే.

ప్రాచుర్యంబోలె వాక్య ముప్పతిల్లె.— 2. మూలమున ప్రభేవ భారతీ కాపి అని యుపమానోపమేయుములు రెండును ఏకలింగములుగానే యున్నవి. అసౌబగు ఇట్టిగ్రంథములలో నుండరాదని భిన్నలింగములుగా ప్రయోగించుట న్యాయమే.

[ద్వితీయకు సంబుధి విశేష ముట.]

భా॥ రామా నేత్రకుమారకాననతమఃప్రభవంశిచంద్రాతప
 [13] శ్రీమంతంబగునీయశోలహరిభాసిల్లంగఁజేయంగదే
 2466 భూమిన్వర్షసహస్రముల్పాతయి సంపూర్ణంబునౌత్వద్దణో
 ద్దామశ్రీకథనామృతప్లుతముగందై లోక్యమింపొందెడుకా.

మూ.— యశఃపూరం దూరం తను శుతనునేత్రోత్పలవనీ
 తమస్తద్దాచిత్తతప తప సహస్రాణి శరదామ్
 ఇయం చస్తాం యుష్మద్దణకథనపీయూషలహరి
 ప్లుతోత్పక్లా నద్దత్పురనరభుజ్జా త్రిజగతీ.

1. రామా యని రామసంబుధియా, స్త్రీవివర్యాయమా. 2. శుతనునే
 త్రోత్పల అని మూలము గాన స్త్రీవివర్యాయముగానే గొనఁదగు. ఆపక్షమున రామ
 యశస్సు స్త్రీనేత్రములకే గాని పురుషనేత్రములకు తమస్తంద్రాపహము గాదా?
 దీని వంతులవా రిక్కడ మూలార్థ మెఱుంగక తప్పినా రని విశదమైనదా? 3. వీ
 రు చంద్రాతపమును యశఃపూరమునకు గదా విశేషణముగాఁ గొన్నారు.
 అవిభక్తికమైన [లేక సంబుధిరూపమైన] చంద్రాతప అను తుండును యశః
 పూరము అనుద్వితీయాంతమున కెట్లు విశేషణముగా సాధింతురో? 4. శుత
 ను...చంద్రాతప' యనుసమాసము రామసంబుధి యనియు రామసౌందర్యవర్ణన
 మనియు వంతులవారు తెలిసికొనవలయును. 5. అట్లు తెలిసికొని ...ప్రభవంశిచంద్రా
 తపాయని ఆకారాంతముగా చేసికోవలయును; అట్లుచేసిన అంత్యగురుత్వము కలు
 గును. ఆకారాంతముగానే తెలుచుసంబుధి మైనచో గురుత్వము రాదు. 6. ఈమంగ
 లాశీర్వనమునందు ప్రభవంశము కవితాతత్త్వములోని వంచకుసూత్రమువలన వచ్చి
 నది. 7. అగునీయశస్సనుటచే ఇప్పటికే ఈయన కట్టియశస్సు భాసిల్లుచు న్నద
 నుట విశదమగు. 8. యశస్సు ధవళము, భాసిల్లుట దానికిస్వభావము, అట్లుండ,
 భాసిల్లఁజేయుమనుట అసంగతము. వ్యాపింపఁజేయు మనవలయును, దానిని
 వీరు లహరిని చేసినారు గాన, లహరికి ప్రవహించుట ముఖ్యస్వభావముగాని, భాసి
 ల్లుటగాదు గావున, ఎల్లెడలను 9. ప్రవహింపఁజేయుము అనవలయును. 10. సం
 పూర్ణంబునౌ—ఇందుసముచ్చయ మన్వయభంజకము. ఆసముచ్చయము లేదను
 కొందము. 11. బౌశబ్దము దేనికి విశేషణము? సంపూర్ణమగునది యేదో చెప్పలేదు.
 ప్లుతమా సంపూర్ణము? సమాసగర్భితముతో నౌశబ్దమున కన్వయము అవ

లక్షణము. కాన నీయత్తార్థము అసన్నితము, అసంబద్ధార్థము. 12. వర్జన
హాసము లనుకూలము దేనికి? సంపూర్ణమునకా? ఇంపొందుటకా? 13. భూ
మిలో తైలొక్క మింపొందెడు ననుట అసమంజసము గానున్నది. 'మఱియు'
పదకదంబము రెండువాక్యముల నడిమిగోడ యనియు దాని కవలి 'భూమి, వర్జ
సహాసములు' ఇవలికి దాటిరావనియు నెట్లు తెలియును? శ్రోతలు భూమిని ఇం
పొందుట వఱకును మోచితెచ్చి అప్పటికిని అన్వయింపమిచే మఱి గతి గానక భగో
త్సాహులై ఆయన్తులై చదికిలంబడుదురా, ఈభూమిపై పూర్వవాక్యమును విస్తృతప
దతత్త్ర-కుకమును సమాప్తమును హతమున పునరాదానము నేయుదురా? ఇట్లు ప్ర
ప్రయాసపడి భూమిని నీయశోలహరిని భాసిల్లంగఁ జేయంగదే యని యన్వయించు
కొని అటుతర్వాత తత్సాహచర్య ప్రభావముచే అదృష్టవిశేషకృతస్ఫూర్తిచే వర్జన
హాసములుగూడ భాసిలఁజేయుటకే విశేషణమని తలంచి, అవునూ కాదోయని నీ
ధౌత మరయుచుండఁగా పాత్రములు అంకమును ముగించివేయరా? విద్వచ్ఛ్రోత
లకే ఇట్లు సంభవించుట కవియొక్క అకౌశలమా, వారిపాండిత్యలోపమా? చతుర్థాం
కముతుది పద్యముపై విమర్శమును గనుఁడు. కొంచెము సవరణ.

శ్యామానేత్రకువాలకాననతమస్తంద్రామృగాంకాతపా
భూమిస్వేలుసమత్ప్రతాపముయశఃపూరంబుఁబరివింపుమా
ఆమోదప్రసమాసపన్నగమనుష్యాకుర్త్యమైత్వద్వణి
ద్దామాలావసుభార్జవాప్తుతముగందైలొక్క మింపొందెడుకా.

[6]
2472

సుగ్రీవుఁడు.—ఓయితండ్రీ, ప్రభాకర పరిపూర్ణమసూరకుఁడు - రా
ముఁడు. ఇందుచేతఁగదా?

[దీనివెంబడినున్న బంగారముయొక్క సారము.]

నిజగుణములచే నున్నతి గలిగె, పిత్రాజ్ఞ పాలింపఁబడియె, 'మిత్రసుగ్రీవుఁడు'
'పాత్రవిభీషణుఁడును' మహారాజులైరి, రావణుఁడు...కథాశేషుడయ్యె, బంధువులు
చూడఁబడిరి, రాముఁడు పట్టభద్రుడయ్యెను, అందఱొసంద మొందిరి.—

అయేతాతదిసకర పరిపూర్ణమసూరభ వివరామభద్రః! అనేసహి!

ప్రాప్తా నిర్భరమున్నతి ర్నిజగుణై రాజ్ఞా పితుః పాలితా
సుగ్రీవశ్చ విభీషణశ్చ పరమాం రాజ్యక్రియం ప్రాపితౌ
సంగ్రామే దశకంధర స్సురరిపు ర్నితః కథాశేషతాం
దృష్టో బంధుజన శ్చ హర్ష విగళ ద్బాష్పిల్లసల్లంఛనః.

ఈపద్యము సావతారికముగాఁ బాడయినది. 1. పూర్ణమసౌరభత్వము కా
రణముగాఁ జెప్పఁబడినది. అది వజ్రోక్తకార్యములకుం గారణముగాదు. 2. రామ
వరము 'అనేన' పదము వాక్యార్థవరముగా చెబువఁబడినది. మూలములో సుగ్రీవ
విభీషణులకు రాజ్యమిచ్చుట రావణుని సంహరించుట లోనగు కార్యములెల్ల రామకృత
ములుగాఁ జెప్పఁబడియున్నవి; అనఁగా, ఆకార్యములం జెప్పకాంతముల కెల్ల అ
నేన అనుసర్వనామము [రామవరామర్షకము] కర్త. పంతులవారికి అనేన అనఁగా
రామునిచేత అనునన్వయము తెలియమిచే వారిపద్యము కొన్ని వాక్యముల రాముఁ
డు కర్తగాను. 3. కొన్నిట నతఁడు కర్తగాకయు సమన్విత చాలక రచితమై యు
న్నది. 4. మూలములో పూర్ణమసౌరభత్వము సమర్థితముగాను, శ్లోకార్థము స
మర్థనముగాను ఉన్నది. ఇత్యైస్తలో అది వివర్యమై నది. రాముఁడు పరిపూర్ణమ
సౌరభుఁడగుటచే నీకృత్యములు జరుగలేదు; ఇవి జరిగినందున పరిపూర్ణమసౌరభుఁ
డాయెను. 5, 6. ఇట్లు "అనేనహి" అనివచ్చిన పెక్కుతావుల వాక్యార్థవరముగాఁ
గొని పంతులవారు పాడుచేసినారు. [౯౦ - పుటను, ౯౭ - పుటనుం బూడుండు.]
'ఇందుచేత' అనుమాటకు వక్ష్యమాణ మర్థముగా స్ఫురించుట గులుపుగాదు.

మూలార్థము.—నాయనా, సూర్యుడా, రామభద్రుఁడు పూర్ణమసౌర
భుఁడే, ఎట్లనఁగా, ఈయనచేత.—

అత్యంతము ఔన్నత్యము పొందఁబడినది, తండ్రియాజ్ఞ పాలింపఁబడినది,
సుగ్రీవుఁడును, విభీషణుఁడును మహారాజ్యలక్ష్మిని పొందింపఁబడిరి, పోరిలోరావణుఁ
డు సురారి కథావశిష్టుఁడుగాఁ జేయఁబడినాఁడు, బంధుజనులు, హర్షవిగర్భాహ్వ
ల్లసల్లాహనులై చూడఁబడినారు.

2473. తుదిపద్యమున వబ్రపాసము.

విషయసంగ్రహాదికము

నాటకలక్షణజ్ఞానము.

అం. ౧. పు. ౧౦. నూ—నవ్యమ సంగ్రహతమాశ్రయించి, ఓయీబూరగ...

2474 ఇట నూ అనగా నూపురకుండు. నవ్య...యించి యనువాక్యము నూపురకపాత్రమునకు కర్తవ్యోపదేశపరము, కవిది. దానినట్లు ముద్రించి యుండవలయును. ఇటనూపురకుండు ఓయీత్యాది వాక్యమునెల్ల తెనుంగుగానే చెప్పినాడుగాని సంగ్రహము పలుకనేలేదు. కావున ఈకవివాక్యమున కాశ్చర్యపడవలసినదే.

అం. ౨. పు. ౨౬. అంధాకరమ్ము, చూతము. [అని యిరువురరిగిరి.]

2476 ,, ,, ౨౯. అందువలనఁబోదము. [అని ముగు రరిగిరి.]

ఇందు మొదటి యరిగిరికి మూ. పరిశ్రామతః=(ఇరువురు) నడచుచున్నారు. రెండవయరిగిరికి మూ. నిష్క్రान్తః=నిష్క్రమించిరి=రంగమునుండి వెడలిపోయిరి. ఇరువురు=నీతయు సఖియు. ముగురు=నీతయు, సఖియు, చేటియు. అయిరువురును పంతులవారి తొలియరిగిరితర్వాతరంగమందే యున్నారు. రెండవయరిగిరితర్వాత ముగ్గురును రంగమునుండి తొలంగిరి. పంతులవారు కడమతావుల నిష్క్రान్తః అనివచ్చినచోటనెల్ల నిష్క్రమించిరినియే వ్రాసినారు. ఇటనీయరిగిరులు వీరికి నాటకపరిచయము లేదని దండోరావేయుచున్నవి.

అం. 3. పు. 3౪. అంతట జనకుండు పీతమునుండిలేచి ప్రవేశించుచు
2477 న్నాడు.—ప్రవేశింపకముందు పీతమందే ఉండెనూ, నడచుచునేయుండెనూ, అదియట చెప్పినప్రయోజనమేమి? అదిప్రవేశముచే నెట్లు తెలియును? మూ. తతప్రవిశత్యాసనాదుత్థితః...జనకః = అంతట జనకుండు ఆసనమునుండి లేచినవాడుగా...ప్రవేశించుచున్నాడు. ఇదిప్రవేశకాలమందు జనకపాత్రము ఉండవలసిన సంవిధాన మని పంతులవారు గ్రహించియుండరు.

అం ౫. పు. ౫౦. పంతులవారికి పంచమాంకములలో ఒకటియుం బాతిక
2478 పుటయయినతర్వాత అప్పటికి మిశ్రవిష్కంభ మనుదమని తోచి 'ఇది మిశ్రవిష్కంభము' అన్నారు. అంతవఱకును రంగమందున్న పాత్రములు గంగాయమునలు. వీరు ఈయంకము తుదవఱకునున్నారు. 'ఇదిమిశ్రవిష్కంభమని పంతులవారనగానే వీరు నిష్క్రమింపలేదు. యథాపూర్వము ఈయంకమందు వీరుముఖ్యపాత్రములే. ఇట్లుండగా మధ్యలో మిశ్రవిష్కంభమని కలవరించుటకు రూపకలక్షణా

పరిష్కాసము నూటకాపరిచయము చుక్కికిచుక్కి న్యాయంబును గాక యెందు శరణము లేదు.

అం. ౫. పు. ౬౨. ఇందు, అచ్చు యొక్కడికేగెడండియను పద్యము 2479 ప్రకరణమెఱుంగువారికి సరయూభాషితము. దీనిని యమునాభాషితముగాక జేయుట వింతయే.

అం. ౬. పు. ౭౫. అంతటచూడఁ బడుచుబొసకి ప్రవేశించుచున్నది.—

అం. ౬. పు. ౭౬. విసదగనిదియగు—మూ. విసనియట్లభిసయించుచు.

అం. ౭. పు. ౮౮. నీవుకార్యము నిర్వర్తింతువుగాక.

అం. ౭. పు. ౯౬. రాముఁడు.—వాక్కాయకముచే...—

అం. ౭. పు. ౯౯. ఇందు రామలక్ష్మణాది ప్రవేశమును విద్యాధరమిథుననిష్క్రమణమును చెప్పవి రూపకలక్షణజ్ఞానము సున్నయని చెప్పచున్నది.

[4] ఈనాటకమందు వీరు ప్రాకృతమునకు బదులు అచ్చతెనుఁగు పెట్టవలయు 2483 సని యొకయశభ్యనియమము కల్పించుకొని దానిని నిర్వహించలేక పలుమాఱు తప్పిపోయినారు. ఈ వాక్యములంగనుఁడు.

అం. ౧. పు. ౧౦. నూపురకుఁడు—ఓయీ ఎందు గువర్ణముయ...

అం. ౧. పు. ౧౧. నూ.—[భయముతో] నెయ్యిఁడా! డ్యేతల..

అం. ౧. పు. ౧౩. నూ.—గురుగృహమునుండి...

అం. ౧. పు. ౧౩. నూ.—ఓయీ! భగవంతుడైన...

వీరు షష్ఠాంకములో కొన్నితావుల నీతకు తెనుఁగుపద్యముతో దాని 2484 మూలమయిన సంస్కృతశ్లోకమునుగూడ వేసినారు. అవికారమేలకో! పెక్కుతావుల వాక్యమధ్యమున పదమున కర్థముంగూడ వ్రాయుట.—

2485 లంకేశ్వరా! రామభ్రాతను (రామునితోఁబుట్టువును) గంటివా?—ఇవి ధమున నుండును, ఇది చమత్కారమే.

చందస్సు.

రలయతి—౬, ౮౨, ౮౮. అఖండయతి—౧౮, ౪౭, ౮౨. మలయతి—కూను | మానుండంబుని బోలె సహజాకమున॥ ౧౦౨.

రలప్రాసము—౧౬, ౩౦, ౩౪, ౭౦, ౭౩, ౧౦౦, ౧౦౨. వలప్రాసము—౧౭, ౨౬, ౧౦౬. సలప్రాసము—౪౩, ౪౫, ౫౨, ౯౨, ౯౮. శసప్రాసము—

౪౨, ౫౮, ధదప్రాసము—౬౧. దధప్రాసము—౪౭, ౧౦౧. గఘప్రాసము—
౮౨, ౧౦౩. దడప్రాసము—౩౯.

రేఫాంత సంయోగమునకు ముందు హ్రస్వము లఘువు. యత్ప్రకట—౩.
భిన్నభూ—౧౪. మణిప్రపూజిత—౮౦. మేఘనాద ప్రహిత—౪౪.

ఒకపద్యములలో మూడుపాదములు ఉత్పలమాల, నాలవపాదము చంపకమా
ల—౫౪. కంటువడిన కందచతుర్థపాదము—‘తనమబిడ్డ’ ఇత్యాది నగము. ౭౬.
భాస్కర విలసితము, చతుర్థపాదాంత మభాస్కరము—నగగకు జనగ—౩౩.

గీర్వాణభాషాలక్షణజ్ఞానము.

విద్రుకుదళశ్రీకాంగుళిశ్రేణికల్ (చేతుల్)—౧. మందయానదరకూజతా—
చికాశ్రోణి—౧౦. ఆమోదన్యకరందము—౧౮. త్రివళికవటంబు—౨౬. ముద్రాపి
భవత్రిరేఖలు—౨౬. చావలత[చవలతయనుటకు]—౨౬. అసురీలీలావతి—౩౮.
వికర్షిత[అణిచ్చు]—౪౩. పథశ్రాంతి—౬౪. హతులము[స్త్రీ]లు—౬౮. మాధు
రీధురి—౭౫. కమలాంఘ్రులు—౭౮. వాసవయశోహచ్చంద్రహాసంబు—౯౫. హరి
పాలు—౧౦౩. అభిషవలంకంబు—౧౦౪.

ఆంధ్రవ్యాకరణమర్యాద.

అనుసరించినాను ౫; వచ్చినాను ౭, ౮; బడలినాను ౨౦; పంపబడినా
[12] ను ౨౧; మానినాను ౨౭; కొన్నాను ౩౧; చేకొన్నాను ౫౪; బినాను
2497 ౭౪; ఆజ్ఞాపించబడినాను ౮౬; పొందినాను ౮౧; నిండుకొన్నాను ౩౧.
2500 పొంది. ౭, ౪౭; మోసపోతిని ౧౨, ౪౭, ౭౨.

అకర్తకమును కర్తార్థకముగాఁ బ్రయోగించుట.—ఎత్తుకొనిపోబడి ౨౨.
2504 కొనిపోబడినవాఁడు ౨౨. కొనిపోబడుచున్నారు ౮౯.

అకర్తకభూతువునకు కర్తను పెట్టుట.—గుణములగల ౨; అక్రరములగల
[20] ౩; పూరముగల్గి ౬; కగుముములగలది ౮; మైపూతలగలవారు ౯;
2523 రోమహర్షణముగల ౧౦; అందియలగలది ౨౩, ౩౦; పంకముగలది ౩౦;
మకరికలగములగ లలి ౩౦; విద్వేలగల ౩౧, ౬౫; వేడ్కగలిగి ౩౯; సన్ని వేళము
గల ౪౨; సరంబుగల్గి ౪౬; శోభగల ౬౧; వియోగముగల్గి ౬౨; తీగల
గల ౬౫; మొగ్గలగల ౯౨; మంచిచిన్నలగల ౧౦౨; క్రూరజంతువులగలది ౧౦౩.
2525 ఇడుగో ౨౫; ఇడుగో ౬౮.

2526 అనుగువు [యుష్మద్విశేషణము] ౮౩.

నిస్సందియము ౧౪; త్రివిధ ౮౪; అపున్నము ౮౦. అయ్యపుత్తుడు ౯౦;
2533 ౯౨ (3), ౧౦౫; ఇది ఆర్యపుత్త)శబ్దమునకు వీరి వికృతి.

2539 ఇత్వసంధి.—సరే ౧౨, ౨౨, ౮౦, ౮౬, ౮౭. కౌగిలిడు ౨౪.
క్వాథేకారసంధి.—తివిచెక్కిడు ౧౭, పెల్లింబిల ౧౮.

ద్రుతమునకు అచ్చతో సంశ్లేషము.—విజృంభణన్ననువు ౫; అంగములన్ని
డు ౨౩. వాడున్నా ౫౩.

కుంచెకోల్గొంచుక ౩౦. కాల్గారు ౮౩.

ఏవారచాటుననూ ఈభాషకెల్ల ఒకమాటు మనుచరిత్రలో వడినవల్లను బెల్ల
ముగా ప్రయోగించుకొనుట.—ఎందువల్ల ౧, ౧౫, ౩౧, ౮౬. అందువల్ల ౬, ౧౮,

[20] ౪౫, ౪౭, ౫౧, ౭౬, ౭౯, ౮౦, ౯౩, ౯౮. నెలవల్ల ౪. వంపబడమి
2559 వల్ల ౧౧. కొనుటవల్ల ౨౦. ఇందువల్ల ౨౩. అర్చిలివల్ల ౫౧. వాగ్రా
మాధిపువల్ల ౫౩.

2561 నగాగముములేమి.—ముందుకు ౫౫; ఎందుకు ౮౦.

2563 ఉంచుబడు ౫. భావించుచున్నావు ౧౫.

వలెతో సమాసము చేయఁబడి — రేయెండ యెండలయందువలె ౫. తల్లి

[5] యందువలె ౨౫. చకోరమునువలె ౨౫. కుప్పనువలె ౮౦. ఇందితముచే

2568 వలె ౯౦.

భిన్నవిధక్రికత.—[విమర్శలో విస్తరము]. ఏనాడునీ పక్షిణావధమును ౨.
వక్రములన్వృగాక్షుల యపాంగములెన్నర ౬. ఉడురూపముల్వొళు ధారుణిపై
వడంగడ్డ ౬. తండ్రిదివదాబ్బద్వంద్యముంగూర్చి ౧౬. దీనిభీముదియోనిష్ఠా
మెక్కించి ౧౭. నాయువజీవిదియేడుపు ౧౯. వీరజననివివీనులకు ౨౧. కను
గొనుమద శీతచ్ఛాయంబుం క్షరదురుఘభుశీకర ముకుటంబునిదియె ౬౩. ముల్కిది
పాటుఁగాంచుట ౬౭. వల్లివివల్లవంబుల ౯౯.

అగుధాతువ్యవహితవిశేషణమునకు ప్రథమపెట్టమి.—సక్తంబునాజింక ౨౩.

సమాసగర్భ గతవదముతో వ్యవ్రవిశేషణ మన్వయించుట.—రోమహర్షణ
ముంగల రుచిరబాహులు ౧౦. నాప్రతిజ్ఞాభంగముకొఱకు ౧౨. నాదుశిరశ్చేదము ౧.
తననామసామ్యమున ౯౭. శిరస్సుననున్న చంద్రరేఖాల్లనీతామృతోర్తి పృషదో ఘ
మహత్త్యముచేతర బోలె ౯౮. అంధువునబడు సంధానుగాంధునివలె ౯౫.

సమాసగర్భములలో వ్యస్తపదములు.—తెలుపబడిన తనసింగాణిగొనము తాఁకులవలనం గలిగిన కాయలచాయచేఁ. సుధాకరాదులుల గేయంబైన బింబములు ౩౬.

పంపలేడయ్యెడుక ౧౧. ఎక్కిడబడదయ్యెడు ౧౬.

విప్పజేయంగ [విడజేయంగ అనుటకు] ౩౦ వీరవారముచే నభినందింపఁదగినది [తృతీయయెట్లు?] ౧౪. ఒక్కటింబ్రోచి తక్కినవిసటికి ఎక్కడనేని విడవఁబడకుండవు [సమానాశ్రయతలేమి.] ౧౪. చందురుమోము [మోముచందురుఁడనుటకు] ౧. బొనునక్కడక [బొక అక్కడక] ౬౪. స్వవర్ణకాంతిజితచంపకొత్పలుల్ [కాంతిచే జయింపబడిన అని యర్థము.] ౩౭.

శైలి.

కడమవిమర్శ యంతయు నెంతయో ఈగ్రంథముయొక్క శైలికిమాత్రము అంత వ్రాయవలసియున్నది, దానిని విపులముగా వివరించుటకు మఱియొక యవసరమును గ్రహించెద. ఇట సంక్షిప్తముగా కొన్నివిషయములు గూచించెద. ఛందోవ్యాకరణములయుపద్రవము తెలిసియే యున్నదిగదా.

గ్రామ్యము.—పీఠ ౧౪, ౧౦౩. బుగ్గ ౨౪. చెంపలు ౬౫, ౭౫. ముఱి ౩. పులిమెడుక ౮౮. కాళ్లకు (నమస్కృతి) ౯౪.

అల్లిలములు.—పాతాళంబునకేగితండిది ౧౬. తొడరకయున్న నెవ్వఁడును ౨౪. జనకునితనయలఁగైకొనురాముఁడు ౪౪. సమస్తమ ప్రమయ్యె ౯౩.

యతిజిత్తు; ప్రాసజిత్తు; పాదపూరణోపాయము; కొసవిసరులు— అహ, అహ, బొ, ఏ, ఇత్యాదులు; విగ్రహవాక్య శైలి; టీకాశైలి; జావితాశైలి; నీకు మతోన్వయము; ఆంధ్రభాషాస్వభావాసనుగుణము [కర్తార్థకప్రయోగము మొ.—ఎక్కిడబడదయ్యెనా? ఎక్కిడబడదయ్యెడు ౧౬.] నిశేధార్థకయు క్తృతీయ ఇందుచే చాలును]; కర్ణకతోరము.

కబ్బంపుదొసగులపాఁచి చుట్టుకొనక ఈపొత్తంపుదొరుపులోరెండడుగు లేనియు దిగఁజాలము.

ఉపసంహారము.

ఇట్టి యాలఫనువిమర్శచేత ఆంధ్రవిద్యార్థులును భావ్యాంధ్ర కవులును ఆంధ్రరాషట ఇట్టి యాంధ్రీకరణములవలనను ఇట్టి కవనములవలనను గలిగినచెడుపును

చక్కఁగ నెఱింగి ఆంధ్రభారతియొక్క స్వభావమును, మధురిమను, ఉదాత్తత
ను కాపాడి, యుత్కృష్టగ్రంథములు చేయలేక మానినను మానుదురుగాక, ఈ
యాంధ్రీకరణమువంటివి మాత్రము చేయకయుందురుగాకయని కోరుచున్నాఁడను.
ఈవిమర్శను ఆంధ్రభారతియు జయదేవకవియు నాయొక్క ఉడుతభక్తిసేవగా
సంగీకరించి నన్ను ధన్యుఁజేయుదురుగాక.

శారదా కాంచికా ద్వితీయకింకిణి

సంపూర్ణము.

శుద్ధపత్రము.

పుట.	తపస్వ.	విప్లవ.	పుట.	తపస్వ.	విప్లవ.
3	దుమంతపూ	దుమంతూ	౧౭౭	విగణతి	విగణయతి
౪౫	భవనత్ర	భవనత్ర	,,	నసగుట	నసగుట
౫౨	బడదగినది	దగినది	౧౭౩	హిమోన్నయై	హిమోన్నయై
,,	బడియున్నది.	బడియున్నది.	౧౭౫	రాంసీ	శిరాంసీ
౫౫	అయక్తము	అయక్తము	౧౭౭	మాతల్లజ్ఞం	మాతల్లజ్ఞం
౬౩	మూలము	మూలము	౧౭౮	ప్రకటింప	ప్రకటింప
,,	యహదము	యహదము		చుండె	వెలుచె
౬౪	వదమునం	వద్యమునం	౧౭౯	ఉపసర్జిని	ఉపసర్జిని
౬౮	బొల్పు	బొల్పు	౧౮౦	బిందులకు	బిందులకు
౮౮	ఈమెడకు	ఈమెడకు	౨౨౬	తామత్వశ్య	తామత్వశ్య
,,	ఉద్విలూరు	ఉద్విలూరు	౨౩౦	అభిషంగ	అభిషంగ
౯౭	కాఠ్య	కాఠ్యం	౨౩౧	కథించితా	కథించితా
౯౯	నితాస్త	నితాస్త	౨౪౨	యక్షమున	యక్షరమున
౧౦౨	అరవంత	అరవంత	౨౪౬	కొంపు	సొంపు
౧౨౩	శ్వేతాపత్ర	శ్వేతాపత్ర	౨౪౭	ఇంద్రజాలిక	వింద్రజాలిక
౧౩౦	ప్రావము	ప్రావము	౨౪౯	జీవిదాసీతా	జీవిదాసీతా
౧౩౨	సంభవించినది	సంభవించినది	౨౫౧	అశోకము	అశోకము
౧౩౩	దని	దని	౨౫౪	చాటుందా	రాక్షస
౧౩౯	ధనుర్నగము	ధనుర్నగము	౨౫౫	దిగ్గముల	దిగ్గజముల
౧౪౫	విశేషమేని	విశేషమేని	౨౬౬	తృతీయమే	తృతీయయే
౧౪౯	ఆర్యాశ్లాఘా	ఆర్యాశ్లాఘా	౨౬౭	అతేజము	అతేజము
౧౫౦	దిగ్గము	దిగ్గజము	౨౭౪	రస్మణము	సర్పణము
,,	కృత్యంతా	కత్యంతా	,,	మైయెవని	మైనెవని
౧౫౧	ఈనాటికింటి	ఈయెడింటి	౨౮౭	ప్రహరః	ప్రహరః
౧౫౪	మణియ	మణియ	౨౯౯	చావుతప్పినం	చావు
౧౫౯	ప్రవేశకయ	ప్రవేశకయ	౩౦౨	పానముచే	పాదానముచే
౧౬౨	మాయనేని	మాయనేని	౩౦౩	చక్రీభ	చక్రీభ
౧౬౪	రించయున్నది	రించయున్నది.	౩౦౭	నేరదు. ఆ	నేరదు... ఆ
౧౭౦	యద్విగ్ధ	యద్విగ్ధ	౩౧౦	అగ్రంభ	అగ్రంభ
౧౭౨	బుకకుయ్యె	బుకకుయ్యె	౩౧౧	లగుచన	లనువచన
౧౭౬	అయర్థము	అయర్థము	౩౧౮	సమాసములును	సమాసములు

సంస్కృత గ్రంథములు.

రూ. అ. పై

భోజ చరిత్రము, కాలికోజైండు, ఆంధ్ర టిప్పణము	...	0	8
విక్రమార్కచరిత్రము ,, ,,	...	0	8
విల్లాన చరిత్రము ,, పూర్ణ టిక.	...	0	8

ఈ మూడు గ్రంథములును సంస్కృతభాష నభ్యసించు గోరువారికి మిక్కిలి యుపయోగించును.

తెనుఁగుగ్రంథములు.

ఆంధ్రప్రసన్నరాఘవ విమర్శము, ఆంధ్రగీర్వాణ సాహిత్యకరుల కత్యంతోపయుక్తము.	...	2	0	0
ప్రతాపరుద్రీయనాటకము, కాలికోజైండు.	...	1	4	0
కాకితపుత్రుండు	...	1	0	0
ఆంధ్రాభిజ్ఞాన శాకుంతలనాటకము ఉత్తమము	...	1	4	0
,, ,, మధ్యమము	...	1	0	0
కావ్యాలంకార చూడామణి (విన్నకోట పెద్దన మహాకవి విరచితము), సరస భూపాలీయమువంటిది.	...	1	4	0
ప్రక్రియాచ్ఛందస్సు	...	0	2	6
నాగానందనాటకము, సంస్కృతమునుండి తెనిగించబడినది; సటికము	1	0	0	0
కథాసరిత్సాగరము, అత్యద్భుతకథా మయమయిన బృహత్కథ కుఁ దెనుఁగు మొదటి భాగము. కాలికోజైండు	...	3	4	0
పారిజాతాపహరణము.	...	0	4	0

ఈ గ్రంథములు వలయువారు మదరాసు, ముత్యాలపేట చుట్టి శాస్త్ర రునిగుడిసందు 4 నెం రు ఇంటిలో నివసించెడు మదరాసు క్రిష్టియన్ కాలనీ సంస్కృత ప్రధాన పండితుఁడగు వేదము వేంకటరాయ శాస్త్రివలన నుండి తెప్పించు కొనవచ్చును.

పదిపుస్తకములుగాని అంతకెక్కువగాని ఒక్కమాత్రే పుచ్చుకొనువారి వెలలో పదియవభాగము కమీషనుగా తగ్గించబడును.